דריי וועלטן

דרוי וועלטן

יואל טויב

חתן ר' יעקב ראטה

חתן ר' יוסף מאיר מארקאוויטש

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2022

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2022

© COPYRIGHT \'10 ALL RIGHTS RESERVED

נהשיג חספר אצל המוציא לאור:
הרב יואל טויב
262 SKILLMAN ST. #3A
BROOKLYN N.Y. 11205 - U.S.A.
718-704-9890

רמאגירם אדונך:
חיים יוסף מאיר ליבערמאן \הקולמוס
718-384-3642

מינוח והדפסה פ"י מפרכת:
הערך
עולכ: שמרי קרים בשירות נעים וצרן
EIGHTY ONE ROSS STREET
BROOKLYN N.Y. 11211
PHONE 718.387.3128

מילין זעירין, מזעירא דחבריא,
לא לדרשא קאתינא, אלא לפתוח בפתיחה קאבעינא,

הנה אנכי נותן לכם ברכה, שקבלתי מפי אדוני חמי זקיני הרב הצדיק רבי **יוסף מאיר מארקאוויטש** שליט"א סופר סת"ם.

ברוך המקום ברוך הוא, שזיכני וקרבני בשלשלאות של אהבה לעלות ולישב בצלו הנחמד של מורי זקיני שליט"א, וכמעט שלא יגעתי ומצאתי בקנקנו אוצר בלום של תורה ויראת שמים, אוצר מוסר והשקפה, אוצר דרושים והגדה, אוצר אמונת צדיקים, אוצר אהבת ישראל, והעולה על כולנה אוצר של השפעה בשפתים נוטפות מדור עובר, מימים קדמונים, עת שישבו עם ישראל החרדים על דברו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו בחקל תפוחין ונהנין מזיו השכינה, אלו רבותינו הקדושים שבגולה, שזהרו כזוהר הרקיע, שרידי דור דעה, נשמתם עדן, בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי, פרי קודש הילולים, בהלל והודי' לקל נורא עלילה, שהפך עליו הגלגל, סיבה אחר סיבה, שהלך לגולה, לגלות למקום תורה, גלה גולה אחר גולה, באמצעות המלכות הרשעה, שגזרו עלינו ועל אבותינו גזירות וגירושין והשמדות באכזריות נוראה, ופני נער לא יחון, ובכל גל וגל שבא עליו הטה שכמו, וקבל עליו עול מלכות שמים, ונפל מעל צוארו עול הגוים, המה הלכו לנאנחות לדראון עולם, הם חשבו לרעה וד' חשבה לטובה, שעל ידיהם זכה לילך מישיבה לישיבה מרבה ישיבה מרבה חכמה ולקבץ יד על יד קובץ על קובץ תורה שבעל פה הנמסר מדור דור, זעיר פה וזעיר שם, שאפשר להתלקט למנה יפה, הרכין ראשו והטה אזנו לשמוע כל הני מילין זעירין מהני ארזי לבנון אדירי התורה, שרידי דור

דעה, וכמאמרם ז"ל ועלהו לא יבול אלו שיחת חולין של תלמידי חכמים הצריכין לימוד.

ובנוסף לזה זכה מוח"ז שליט"א ליצוק מים על ידי רבותינו הקדושים בשימושא רבה, וקיים מאמרם ז"ל גדולה שימושא יותר מלימודה, והחכם עיניו בראשו, הציץ והביט וקלט במוחו מה שראה בפרדסם לפני ולפנים.

וגם לרבות בימי הזעם כשהיינו כעפר הארץ מושלחים בחוץ, בגודל הסתרה, בעת שכביכול דודי חמק עבר, בו בזמן סבל היסורים בצל כנפי יונה צדיקים וחסידי עמך בית ישראל ובמקום קטנותן שם אתה מוצא גדלותן, שעבדו את ד' בלי הרף, בידים כושלות, וברוח נשברות, אבל בגעגועים גדולים לחזות בנועם ד'. וזכותם עמדה לו שזכה להנצל מבאר שחת, מתחת חרב חדה על ידי ניסים גלויים ונסתרים.

ויהי אחרי המבול וד' הוציא השמש מנרתיקה והצדיקים נתרפאו בה, זכה שוב לבנות ביתו ובית אביו על אדמת נכר בגלות בבלה שנבללו שמה יהודים מכל הסוגים והחוגים, במקום ובזמן שרבים אמרו לנפשם נואש, אזר כגבור חלציו, ועמד בכוחות נפלאות כאב בשנים והעמיד בסיס לדרותיו הבאים לטובה, וגם אז מצא את שאהבה נפשו, ונתקשר בקשר של קיימא לצדיקי וגדולי הדור, מקודם בגולה ואח"כ בארצינו הקדושה כאשר עיניכם תחזינה מישרים.

בראותי את כל אלה אמרתי לנפשי אהה אם יאבד כל האוצר הנחמד הלזה, הלא כל מגמותינו הי' לילך בעקבות הצאן בהדרך שדרכו בו אבותינו ורבותינו הקדושים נבג"מ כדי להגיע אל התכלית הנרצה, ומקלט צריכין לכתוב על פרשת דרכים כדי שיכירו הבנים

ונסו שמה וחי, ובכל עידן דלא פרשו מן הדרך אשר יורוך הרי הם דבוקים בחיים, בחיי הנצחי, וכאשר כתב הרבינו בחיי (במדבר טו לח) משל למה הדבר דומה, לאדם שטבע במים מה עשה הקברניט, הושיט לו את החבל, אמר, הנחל חבל בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים שנאמר ואתם הדביקם בד' אלקיכם חיים כולכם היום, ע"כ.

ומה גם שבדורות הללו שכמעט שלא זכינו לראות סדר ושאיפת חייו של אנשים פשוטים מאוד, שלמדו תורה על ידי הדחק, במסירות נפש ושלחו בניהם ללמוד תורה בגולה בלי משען ומשענת, בלי פס בסלעם, בארץ לא להם רחוק מארצם וממולדתם, והם בני הנערים עשו שליחתם ושקדו ולמדו תורתינו הקדושה בלי הרף, בפת במלח ומים במשורה, ומכל שכן שאין לנו שום ציור מתוארם ודמותם הגדולה של מנהיגי הדור שלפנינו מקרבניטי הספינה בים זוהם ברוחות זועפות, מסובב בצרות מבית ומבחוץ מבני עמינו רח"ל ומהנכרים שהיו סביבותיהם שרצו לבלעות את הקודש, אבל כח תורתם הגינה ומצלה עליהם, והגינו על עם ד' מהשועלים מחבלים בכרמים.

ומי אפשר לצייר זיו קרני אור פני רבני וראשי הישיבה ומלמדי תינוקת, בעת ישיבתם עם התלמידים ודרשו לפניהם תורה ומוסר באהבה וחיבה, בו בזמן שכחו מצרותיהם ומלוחציהם ובעניות אנשי ביתם, אלא השפיעו שמחה של מצוה ויראת חטא ויראת שמים בשפע רב.

ובכלל שכחו סדרי הישיבות בעלמא דעברה, סדרן, ולימודן, בכובד ראש, תורה על מנת לקיים, תורה למען לידע אלקים ולעבדו.

התורה שלמדו באף הוא עמדה להם בעת הנסיונות שבאו אחרי', טוב לגבר שישא עול מנעוריו, וגם כי יזקין לא יסור ממנו.

על כן קמתי ואזרתי חיל, אחזתיו ולא ארפנו וישבתי לשתות מן מ"י הבאר, ושמעתי וחרטתי בעט ברזל כתובים בדיו על הספר למען יעמדו ימים רבים, ומן הבאר ההיא ישקו כל העדרים וידעו את מקורם.

וכמה מעלות טובות שאפשר להתלמד מעיון וקריאת כל המאורעות הללו:

א) דרך החיים של אבותינו את עניים ולוחצם בשנים כתיקונן.

ב) סדר הקהילות, הקהילה וגלילותי' רבני' ושרי.

ג) ישיבות של גולה תחת הדרכות רבנים וראשי הישיבה, והסדר שנתנו השיעורים בתורה ובמוסר.

ד) בימי הזעם ואחרי', כשנפלה ועמדה על מעמדה עם ד', הנסיונות שגדלו ועלו למעלה מראש, והאיך נבנה מחדש הנהרס פרצי עמך בית יראל לארמון חדש ומפואר.

ה) ופשיטא שלא ניתן להאמר הירושה מרבותינו הקדושים מעולם העבר, עולם מלא שבו האירו מאורם.

וראוי לציין דאחרי גמרה של תורה ראיתי והתבוננתי לנפשי אשר כמעט לא כתבתי לדורות הבאים מגודל התמדת ושקידת התורה של מוח"ז שליט"א, אף שהוא מובן מבין השורות, ומבצבץ ויוצא שקידתו הגדולה מבין השיטין פה ושם, עכ"ז היות שכתבתי הכל מפיו ולא הוספתי מאומה לדבריו, לא שורה אחת או אפילו תואר אחד על מישהו מדעתי, על כן יצאה מה שיצאה, ומה דהוה הוה, ודי לחכימא ברמיזא.

* * *

ימים ושנים הלכתי ושמעתי כדי ליכתוב, והיה הלילה למשמר, ומנעתי שינה מעיני כדי לסדר ולציין, לשרש אחרי כל אלה לברר אמיתה ויסודתי', וב"ה אלוקי אברהם היה בעזרי, וראיתי הרבה פלאות, וד' אנה לידי ספרים בלתי נמצאים, תולדות מאנשים שכיחים או סתם פערמינאטען, והכל כדי שאוכל להוציא דעתי מכח אל הפועל, דבר נאה ומתוקן כפי האנשים שנים וימים.

ובחמלת ד' בא לידי כרך גדול ממכתבים מזקיני ר' דוד ז"ל ובנו זקיני ר' שמואל ז"ל נכתבים בדיו בלשון אידיש-אשכנז, ובו פרטים מופרטים של ימי חיי זקיני שליט"א עת בואו לישיבה כבן י"ב שנה, עת למד לכתוב סופרות וכדומה.

וגם לרבות פרטים רבים מהתקיפה הנ"ל מהצות שעמדו על עם ד' בזמנים שנקראים עתה 'פרידנס צייטן' או קודם המלחמה, את מרירת לבבם ופחדם על יום המחרת.

ולמודעי אני צריך, שניסתי בכל כוחי לדייק בדייקנות שלא להוסיף או לגרוע מאומה על דבריו של מוח"ז שליט"א, ודלקתי אחריו כדי לדייק בלשונו עד כפי שידי מגעת, ובאם ח"ו פלטה קולמוסי טעות יכפר עלי קל עליון, ולא יתלי השגיאה אלא בי.

* * *

בצאתי מן הקודש אחר כתיבת ועריכת חיבור הנוכחי, אחרי ימים ושנים שישבתי בבית מוח"ז שליט"א, אחרי לילות ארוכים שמנעתי שינה מעיני, ואחרי טירדת שעלו למעלה מראשי במצבים וזמנים שונים ומשונים, אודה בפה מלא שכל זה היתה פרי עמלה של אשתי הצניעה והצדיקת מרת **פרומט** שתחי' עמו"ש כשמה כן היא שמה נאה לה, שחזקה עלי בדברים שאלך הלאה והלאה בלי רפיון ידים, ולא אסוג לאחור אלא לסיים הדבר בכי טוב, אל שעל

ידי זה רבו עלי ועלי׳ הטירדות, עם כל זה ידעה לחשוב ולערוך ערך זקינה שליט״א, ויתרה על הכל בנפש חפיצה, וזכות הרבים תלוי׳ בה.

איברא זהו דרכה לחזקינו ולאמצינו בכל עידן ועידן וזה כמה שנים שזכיתי לישב באהלה של תורה ד׳ סדרים ליום מבוקר עד ערב, בלי מזון ומחי׳, וגם בנים ששה, והיא סבלה הכל בשמחה וצהלה פנים,

וידי לשמיא פריסא שנזכה לרוות רב עונג ונחת מיוצ״ח היקרים, ולגדלם ביחד לתורה ולחופה ולמעש״ט מתוך הרחבת הדעת דקדושה אמן ואמן.

ובחדא מחתא אודה לאלוקי עליון שהביאני המלך חדריו לבית מורי חמי ה״ה הרה״ח מו״ה ר׳ **יעקב ראטה** שליט״א, ולחמותי האשה הגדולה וחשיבה מרת **ביילא** תחי׳ עמו״ש, ביתם בית מלא קדושה, בית מלא שמחה של מצוה, בית נבנה על יסודות של דת תורתינו הקדושה, ותודתי להם על עזרתם עד עתה, ישלם להם ד׳ על פעלם הטוב ויזכו לראות רב נחת ממנו ומכל יוצאי חצליהם אמן.

ובמיוחד אודה לכל אלו שפשטו ידיהם לעזרה ברוח ובגשם זה בכה וזה בכה, והיות שרבים הם אי אפשר לפורטם, ויהי רצון לפני כל אחד ואחד כאילו הייתי פורטו, וד׳ הטוב, ישלם להם בטוב, על פעלם הטוב, אמן.

* * *

והנה איתא במדרש תנחומא (פרשת נח ה) שלשה שראו שלשה עולמות נח דניאל איוב, נח ראה העולם בישובו, וראהו בחרבנו, וחזר וראהו בישובו, ע״כ, ע״ש (ב) אמרו רבותינו לא מת נח

עד שראה העולם בישובו, ועד שרעה שבעים אומות יוצאים מחלציו, ע"כ. על זה תמכתי יסודותי וקראית חיבור הלזו בשם "דריי וועלטן" [שלשה עולמות], דהלא גם מוח"ז שליט"א ראה העולם כן, בישובו, כשישבו עם ישראל בגלותם, בארץ מולדתם בכל עיר ועיר משפחה ומשפחה הרב ותלמידיו, בחרבנה, ראה בדם עיניו בשבר בת עמינו האיך שנשפכו דם ישראל כמים רח"ל, שנחרב ונהרס העולם, ועולמו של תורה בפרט, בישובו, וחזר וראהו בישובו, האיך שבידים כוחשות ובברכים כושלות נזרע ונצמח דור חדש על יסודות ישנות, שלא כדרך הטבע, וב"ה ויצץ ציץ ויגדלו שקדים כי שקד ד' להטיב לעמו, ומה גם הרי במקלו עבר את הירדן ועתה נתגדל תלי"ת לכמה וכמה מחנות, מפוזר ומפורד בכל עיר ועיר מדינה ומדינה, בנין וחתנין רבנן וירא השם ממשיכי השלשלת בדרך ישראל סבא.

אסיים בתפילה לקל העונה בכל עת ועונה, שישלח מלאכו לפניו וישמרהו ויחייהו הוא ובניו בקרב הארץ, וכה יוסיף ד' עוד להלאה, ושכינה מה אומרת כן ירבה וכן יפרוץ, וישמח וירוה מתוך נחת דקדושה ביחד עם כל יוצאי חלציו, וישפיע עליהם בנועם זיו לשון ירושתו, מורשה לקהילת יעקב, עדי נזכה לילך ולקבל פני משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

ותכל המלאכה בר"ח תמוז דהאי שתא תש"ע לפ"ק

יואל טויב

חתן ר' יעקב ראטה שליט"א

חתן ר' יוסף מאיר מארקאוויטש שליט"א

אינהאלט

ערשטער קאפיטל = מאקאווע

זקיני ר׳ דוד מארקאוויטש • אבי מורי ורבי רבי שמואל זכרונו לברכה • ענדליך געווארן פאסיג צו מוסר׳ן • דרשת בר מצוה • דריי מאל מורינו • דאס לעבנ׳ס שטייגער פון דער אלטער היים • שמש בקהילות קודש מאקעווע • וכל מעשיך בספר נכתבים • דער קליינער סופר׳ל • גלות מונקא-טאבאר • הקול קול יעקב • ואלה שמותם • ולשדך הבנות • מיין שמחה פון דערווייטנס • מיין נאמען יוסף מאיר • די שטאט מאקאווע \ ימי בחרותו • דער רב אין נייטרא • דער רב מיט זיינע תלמידים • רצון יראיו יעשה • באן שטאציאנ׳ס שעף • די לעצטע טעג פונעם רב זצ״ל • מיין לעצטע ברכה פונעם רב זצ״ל • ויהי בנסוע הארון • די הכתרה פונעם ממלא מקום • קהילת מאקאווע אין גלות • הרה״ג רבי חיים לייב דייטש זצ״ל דיין דקהילה קדושה מאקאווע • על משמרת הכשרות • זיין הרבצת התורה • דער בעסטער הספד אויפן דיין • הרה״ג רבי יושע כ״ץ זצ״ל דומ״ץ מאקעווע אב״ד סעדרעהאלי • מסירת נפש פאר א מקוה • פארשיקט קיין מונקא-טאבאר • די שוחטים אין מאקאווע • מיינע מלמדים • די פאלקס שולע • שבת קודש אין חדר • דאס לעבן אלס קינד אין מאקאווע • אין שפיטאל אלס קינד • איבונגען פארן מיליטער (לעווענטע) • הרה״ק רבי פינעלע אוסטילער זצ״ל • דער פאליאנער רבי זצ״ל • הרה״ק רבי ישראל מקאסאן זצ״ל • הרה״ק בעל חקל יצחק מספינקא זצ״ל • הרה״ק בעל שומרי אמונים זצ״ל • רביה״ק בעל ויואל משה מסאטמאר זצ״ל • חתונות אין מאקאווע • די רבי׳שע חתונה אין מאקאווע

צווייטער קאפיטל = מישקאלץ

• הוה גולה למקום תורה • די לאנגע רייזע • דאס געזעגענען • דער קבלת פנים אין מישקאלץ • די ביטערע קאווע... • פארשידנארטיגע עלעמענטן און געוואוינהייטן • "רבונו של עולם, דו ביסט דא מיין טאטע!" • איך הייב אן צו עסן "טעג" • איך טויג נישט צו בעטן נדבות • איך פאל אין חלשות פון פאסטן • א באגריף פון אונזער אריימקייט • פראבלעמען בגשמיות און אויך ברוחניות • דער סדר פון מיינע "טעג" אין מישקאלץ • דער ערשטער שבת • דער ווארעמער "שלום עליכם" • הכרת הטוב פאר'ן בעל אכסניא • דער אידישער פאליציאנט • זונטאג • מאנטאג • דינסטאג • דאנערשטאג • פרייטאג • דער קבלת פנים אינדערהיים • די הוצאות פאר'ן וועג צוריק אין ישיבה • מיין "נייע" מאנטל • דער וועג צוריק אין ישיבה • די ספעציעלע זייטיגע מתנה • קוואטיר (אכסניא) • א באזוך פונעם זיידן • מיינע בריוו אהיים • געשיקט א פייג... • די ישיבה אין מישקאלץ • קהל ספרדים • די סופרים אין שטאט • דאס רבנות פון יגל יעקב • זיין נוסח התפילה • די ווארעמע דברי תורה • די קולות וברקים • דער "אורים ותומים" • הרה"ג רבי חיים בערגער זצ"ל \ זיין געוואלדיגע התמדה • כבוד התורה איז פריער • על כס הרבנות • די הסתלקות פונעם רב • די לוויה און די הכתרה • מדה כנגד מדה • די מכינה לישיבה • דער דיין רבי מענדעלע קאראדער זצ"ל • די גרויסע בר מצוה • מיין בר מצוה • די מתנות לכבוד די בר מצוה • דאס תפילין לייגן • די "שטאפיר" לכבוד די בר מצוה • באזוך פון אהבת ישראל אין מישקאלץ • די אכסניא של תורה • דאס שלום נעמען • די הייליגע טישן • וירד משה מן ההר אל העם • מיין נייע שבת אכסניא א דאנק דעם רבי'ן • דערציילט די מעשה פאר'ן אמרי חיים זצ"ל • א שבת ביים אמרי חיים זצ"ל

דריטער קאפיטל = סענדרא

• אן איינלאדענונג פונעם רב • דער קבלת פנים • הוי גולה למקום תורה ועל הארץ תישן • פארטריבן די שדים... • סדר הישיבה • מיין זונטאג "טאג" • די תחינה פונעם קרעטשמער • די ערשטע שבת סעודה אין סענדרא • דער פעצע"י טייך • אין די גלילות פון סענדרא • בין הזמנים אין סענדרא • א שומר און א בעל עגלה... • ביים מצות באקן • פסח אין סענדרא • דאס עניוות פונעם רב ז"ל • חסד לאומים חטאת

פערדער קאפיטל = טאקאי

• הרה"ג רבי נתן נטע יונגרייז זצ"ל – אבד"ק וריש מתיבתא • טייער ווארט פונעם רב • דאס לערנען אין ישיבה • הרב החסיד ר' שלמה הכהן ענגיל ז"ל • קוואטיר • א שיעור אין תנ"ך • ביים טרויבן פרעסן • מיין אכסניא שבת קודש • אין ארעסט הויף • מיין נס אין באדרעק קערעסטיר טייך • מלוה מלכה אין קערעסטיר • אהערגעשטעלט א לבנה • אויסגעהיילט דעם מאגן • דער נאמען בן ציון • אויפגעזוכט דעם געזעץ

פינפטער קאפיטל = סאטמאר

• א נסיעה צום רבי'ן • מיין "פאספארט" • סליחות שלש עשרה מדות • דרשת כל נדרי • "די עבודה פון כהן גדול" • א לעבעדיגער באריכט צו מיינע עלטערן • באקומען א בעט • מלקות ערב יום כיפור... • סעודת מוצאי יום כיפור • ברויט מיט באנדל זופ • ר' יעקיל שווארץ ז"ל טיילט ברויט • זיך געטיילט דעם בעט... • דעם רבי'נס פארלערנען • דעם רבי'נס דרימלען • "בעסער חזר'ן, בעסער חזר'ן" • דער נייער הויז בחור • די ערשטע נאכט ביים רב אין שטוב • גילוי אליהו... • איש חסיד היה: ר' משה יענקעלע לעווי • א שיעור מיטן רבי'ן • דו

ביסט אויך אן עני ואביון... • געבראקט מיט מילך • אזעלכע גרויסע געסט • "דארפסט גומל בענטשן" • "איך וויל נישט רעדן לשון הרע..." • די הייליגע עבודה פונעם רבי'ן • די הכנות צום דאוונען • על משמר הצניעות והקדושה • "דער צאנזער רב וואלט אויך אזוי געטוען!" • "ויפן כה וכה וירא כי אין איש" • לא תגנוב • דבר אחד לעם • "והיית נקי מאלתי" • באצאלט פאר די בזיונות • דרשת פרקי אבות אין דעברעצין • דרשת פרקי אבות אין פעסט • "משה עומד ומשמש..." • שותפים אין די מצוה • נכנס יין יצא סוד • די תורה פונעם פורים רב • עד דלא ידע • כאילו לא היה • מתנות לאביונים בו ביום • "מאך דעם טאטן אביסל פרייליך..." • די הכנות צום פסח • בדיקת חמץ • אפיית המצות ערב פסח • ליל התקדש חג • קידוש במקום סעודה • "קענסט מיטקומען מיט אונז" • "מיר זענען מקבל מרות פונעם סאטמארער רב" • "מיר דארפן בויען א שטארקע קהילה" • צוגעטראפן צום רבי'ן • על אלה חשכו עינינו • הרחק משכן רע • געענטפערט אויפן פלאץ • "רבי אביסל מיט מתינות..." • דער ריכטיגער וועג פון קנאות • "דער שונא ישראל דאוועט מנחה" • דער רבי איז אים געקומען אין חלום • ובא לציון גואל • מוסיף זיין מחול אל הקודש • די ספר תורה פאר'ן רבי'ן • א מעשה פלא צום געזעגענען • עס ווערט ענג אין סאטמאר

זעקסטער קאפיטל = ראצפערט

• ארעסטירט ביים גרענץ • מיין געלונגענער שפיצל • שבת ביים הייליגן רבי'ן ר' שלום אליעזר זצ"ל • דרשת פרקי אבות • צוריק אהיים אין מאקאווע

זיבעטער קאפיטל = אויוואראש

• געוואלט אנטלויפן פון די צרות • מען טיילט פת שחרית •

הגה״צ רבי יחיאל מיכל הכהן פריעד זצ״ל אבד״ק וריש מתיבתא • דער שרעקעדיגער וועג צו די ישיבה • ברויט מיט קאווע • באהאלטן א שטיקל ברויט... • דער סדר הלימוד • א מחלוקה אויף א פני יהושע • ״אפשר לערנסטו מיטן נחש...״ • מיין אכסניא בין הזמנים חודש ניסן • דער ביטערער ״דיינו״ • פארלוירן די סייעתא דשמיא • יאחזמו רעד... • די ערד הייבט אן צו ברענן • דער גירוש הישיבה פון אויוואראש • צוגענומען דאס לעבן • דער אומערוואַרטער גאסט אינדערהיים • מאקאווע נאך קריסטאל נאכט • ״אם לאו נביאים הם, בני נבאים הם״ • הארצרייסענדע בריוו געשריבן מיט טרערן ״ראטעוועט״ • מיין טאטן׳ס באזוך ביים רעפארם ראביי • דער מצב איז נישט געווארן בעסער • ״די רשעים לאזן נישט לערנען״ • געטראפן א מקום מנוחה אין קאלוב

אבטער קאפיטל = קאלוב

• הגאון הצדיק רבי אשר לאווי זצ״ל אב״ד וריש מתיבתא • די דריי בתי מדרשים אין קאלוב • אלס חזר בחור • מיין אורים ותומים... • א מתנה פאר מיין שווערע ארבעט • די קוואטיר • מיין ירושה פונעם זיידן • א נייעם אנצוג • דער וועכענטליכער מארש • די סעודות שבת קודש • ״דער בחור זאל איבערשפילן...״ • עובדות און מופתים פונעם באר מנחם זצ״ל • געהאלפן געווארן אין די מינוט • ״איך האב מורא זיך אנצוהייבן מיט אזא גרויסן גוי...״ • ״נישט יעדן טאג איז דא א יריד אין הימל״ • דער חילוק צווישן א מענטש און א בהמה • זיין אימתא דציבורא און ענוה • ווי אדם הראשון פאר׳ן חטא • הרב החסיד רבי ברוך פיש ז״ל • דברי תורה פונעם סאלקער רבי׳ן זצ״ל • טאהש \ א נסיעה צום רבי׳ן אויף שבת • ר׳ דונאש דער בעל עגלה • ר׳ דונאש מיט רבי יוסף דיין • ״יעצט ביסטו שוין געשטאנען״ • ״פיישעלע גייט דאווענען״ • מיינע ״טעג״

בצל קדשו פונעם רבי'ן זצ"ל • די מקוה אין טאהש • א גוט וואַרט פון א גוי; א שליח פון הימל • די הייליגע עבודה ביים דאוונען • די עבודה ערב שבת קודש • דערלאנגט א פראסק פאר'ן מאיאר • א מתנה פאר'ן ראבי באטשי • א חשובער תלמיד חבר • אויגן וועלכע האבן געזען אויגן • מען טראגט מיר אן א שידוך

ניינטער קאפיטעל = פעסט

• א בריוו צו די חברה ש"ס • "צווישן פערציג און פופציג..." • די חברה ש"ס אויפגעלעזט • א כתב קבלה פאר סופרות • שימוש ביי ר' נפתלי לאקס ז"ל • א "נייעם" ווינטער מאנטל • מיר לערנען זוהר • געטראפן א דאך איבערן קאפ • נאך צוויי יונגע תלמידים • פוטבאל מיט טענים • צוויי אומזיסטע סעודות א טאג • אפגעקומען מיט איין פיאה • דער טייערער פרייז פאר די באפרייאונג • מען דארף זיך שטעלן צום מיליטער • אין גלות אין מאנקא טאבאר • די שרעקליכע נסיונות ברוחניות • א יום טוב'דיגע סעודה פון די מאמע • מען צווינגט אונז צו עסן נבילה פלייש • באקומען דעם שטראף אויפן ארט • א קורצער באזוך אהיים • באצייטנס באפרייט פון דארט • צוריק קיין פעסט • דער פוילישער שטיבל • כ"ק אדמו"ר מהר"ש מבאבוב זצ"ל • כ"ק אדמו"ר הרה"ק מבעלזא זצ"ל • דברי תורה פון אבד"ק ור"מ גאלאנטא זצ"ל הי"ד • אין די עבודת הקודש פון כתיבת סת"ם • בקשרי השידוכין • מען האנדלט איבער דעם נדן • מסיבת קריאת התנאים • ישעי' ווערט פארלוירן • די דייטשן זענען דא • מיין מתנה פאר די כלה... • דער סדר נאכט אין בונקער • דעם טויט פאר די אויגן • פון די חופה צוריק אין לאגער • א זעלטענער בריוו • די לעצטע מאלצייט • הערשעלע דער לאגער משוגענער • די ביטערע נייעס פון מאקאווע • די שרעקליכע שטראפן

צענטער קאפיטל = דאכאו

• דער וועג צום לאגער\ מיר לויפן און זיי רייטן • די אומגעלונגענע נקמה • א נייע דייטשע רעגירונג אין אונגארן • די שמחה פון איין נאכט • אונטער די לאפעס פון די נילאשעס ימ״ש • דער גוט הארציגער פויער • יש קונה עולמו בשעה אחת • זיך פארלאזט אויף זיין געלט • דער דייטשער רחמנות שפיל • אין די באן קיין דאכאו • דער קבלת פנים אין לאגער • מיינע הייליגע טייערע תפילין • באהאלטן דעם סידור • די לעקציע פונעם קאפא • געטראפן דעם סידור • דער גענעראל רופט מיר • מען שיקט מיר אויף רעכטס

עלעפטער קאפיטל = מילדארף

• עבודת הפרך • געירט געווארן פון די צרות • פרישע שווערע ארבייט • די ״וואַרעמע פרישטאג״ • מיין טייערע קארטאפעלע • פארציעס זופ פאר דיאמאנטען • געשלעגן נאך א לעק זופ • ארדענוג אין לאגער • די שטראף פארן גנב׳נען עסן • קול דמי אחיך צועקים אליך! • א גוט געשעפט • פון ״מאלן מייסטער״ ביז ״קוימען קערער״... • ראש חודש בענטשען אין גריכישן באראק • ״פארקויפט״ מיין טייערן סידור... • די הייסע גניבה... • א מציאה רבה: צוויי ציגארעטן • ״וואו איז מיין הונט?״ • ״איך בין דיין הונט!״ • דער אידישער קאפא פוקס ימ״ש • פארלוירן מיין נאכטמאל • דער קלויזענבורגער רבי פירט טיש... • צוריק באקומען די סידור • דער ווייטאג איז צו גרויס... • ״אלה עקידות זכור! געדענק די עלף קינדערלעך!״ • זיך איבערגעבעטען מיטן רבי׳ן • איך פאל פון די כוחות • ״נעבעך יאסעלע שלימזל...״ • אנטלאפן פון די דייטשע ערהוילונג • געטראפן דעם מלאך המושיע • דער דייטש האט זיך

דערשראקן • ״דער הונט האט פיבער״ • דער ״שפיטאל״ קעלער • מיין הייליגער שכן אין שפיטאל • ״סענט יאשע, דערצייל פונעם שאבעס...״ • די הייליגע גסיסה • ״תמות נפשי מות ישרים״ • ״זייטס מוחל מאכט מיר דעם קשר...״ • א מצה אין לאגער • ״ס׳איז דא ברויט!״ • דער וואונדערליכער לויב געזאנג • די שרעקליכע ״אפעראציע״ • דער גרויסער נס ! • די ענדגילטיגע לעזונג ביז צו די ענדע • דערלעבן די באפרייאונג

צוועלעפטער קאפיטל = באפרייאונג

• ״די אמעריקאנער זענען דא!״ • ״מיר דאנקען אייך!״ • שטויב פון גן עדן • קעסערן • ״אזא הויז בחור ביסטו?!״ • ״ויהי בימי היטלער הרשע״ • דער געשריבענער סידור • צוגענומען מיין אוצר... • עקסבערג • די גרויסע מלחמה • וואס טוט זיך מיט מיינע עלטערן? • די פארבלאנדזשעטע קוילן • קיין נייעס פון מאקאווע • דער איינציגער מאן אין דארף • אין לאגער תפיסה • א לעבעדיגן גרוס פאר די מחותנים • לאנדסבערג • טשאלענט לכבוד שבת • ראטעוועז אידישע טעכטער • א חלום פון די מאמע • אויפן וועג קיין פעסט • ראש השנה אין פעלד דאפינג • נישט דערלייגט מיטן שבת • אויפן בוידעם פונעם גולם... • ״זיכער ווילן מיר עסן!״ • שבת שובה אין פרעשבורג • אין שיעור שטוב פונעם חתם סופר

דרייצענטער קאפיטל = חתונה אין פעסט

• דער טרויעריגער קבלת פנים • ״וואס איז מיט מיין לעבן?״ • אין בית דין שטיבל • א ברויט פאר א קבורה • ״יוסף מאיר מארקאוויטש איז דא!״ • ״עוד יוסף בנכם חי!״ • ״שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה!״ • מען גרייט זיך צו די חתונה • די באגעגעניש אויפן וועג צו די חופה • דער אומגלויבליכער גליקליכער מאמענט • דער חתן פשט׳ל • מען הייבט אן זוכן

פרנסה • מען זוכט "שווארצע ברויט" • דער גרויזאמער רוסישער בער • ארויס פון די רוסישע רויבער • צוריק אונטער די אמעריקאנער

פערצענטער קאפיטל = פירט לאגער

• די שטאט פירט • דער שרייבער פון לאגער • די אידישע געשעפטן • הגאון רבי דוד שפירא אבד"ק פירט • דער רב ביי די קריג • דער אפיציעלער שטאט'ס רב • וכבוד גדול עשו לו במותו • אסיפת הרבנים אין מינכן • אלס סופר גיטין אין בית דין • "נישט נתעשר ווערן פון א גט" • די שווערע אונגארישע נעמען • א זעלטענע ווייטאגליכע גט • א פרוי א כהנת... • "ווייל זי האט געהייסן" • דער שכר פאר די נשים • פינף הונדערט גיטין אין פירט לאגער! • "יוסף מאיר, זיי משמח די חתן כלה!" • "און אזוי זעט אויס ווען ר' יוסף מאיר ווערט א בדחן..." • דער איד איז געקומען אין חלום • איך לאז זיך שוין וואקסן די בארד • די מערכה קעגן אגודת ישראל • "אבער דו הונט! פארוואס בילסטו?!" • די נסיונות אין צניעות • דער קלויזעבורגער רבי אין פירט • צניעות ברענגט פרנסה • "אנשטאט די צוויי פסחים..." • "ער ווייניט ביי 'מי יחיה'..." • "שיק שוין דעם א'ליהו און מ'שיח" • "האלא, שווארץ הענדלער!" • הרה"ח ר' אברהם ב"ר דוד בער דריזין ז"ל מחשובי חסידי חב"ד • מיין נייע פרנסה: דרוקן ספרי קודש • "דו ווייסט נישט וואס מיינט א צדיק!" • "איך בין נישט קיין אונגארישער..." • "אוי, הענדל מייער פייפט, זאל ער צופייפט ווערן!" • "נישט זארגן, עס וועט זיין פאפיר!" • "אה, דאס איז דאך מיין טרוים!" • א שיעור אין חסידות ביי די באן סטאנציע • מיר האבן שוויינען פעטן, ציגארעטן, קאווע באנען..." • דער טראק זוכט "פירמע מארקאוויטש"... • מען הייבט אן צו דרוקן ספרים • די טייערע פערל ווערטער פון ר' אברהם ז"ל • תחילה

למקראי קודש זכר ליציאת מצרים • די פארבינדונג מיט מיינע עלטערן נאך די קריג \ די בריוו רייזן א האלבע וועלט • דער איינציגער וואס גייט ארויס פון שוהל • דער ביטערער בראך • די קאטאסטראפע ביים טאטן אין שטוב • "אין אמעריקע איז נישטא פלאץ פאר קאמוניסטן..." • אין נעץ פון די ציוניסטישע ארגאניזאציעס • א טעלעגראם פון חזון איש זצ"ל • "נו, וועט איר דא זיין?..." • "א ברודער דארף מער" • פיר פארלוירענע נשמות • דער טאטע ע"ה קומט ארויף קיין ארץ ישראל

פופצענטער קאפיטעל = ארץ ישראל

• די הכנות צו די רייזע \ א ברכה פונעם רב • מיר פארלירן די סימפאטיע • מען פאקט זיך די פעק • מיינע גליקן מיט די הייזקעלע... • א אידישע שיף!! • מיין פרוי איז כשר געוואכט • תשעה באב אויף די שיף • אין א פרישן פעקל • היימלאז אן א דאך איבער'ן קאפ • "דו פארסט קיין ירושלים!" • אל המנוחה ואל הנחלה • באזעצט אין ירושלים עיר הקודש • ארעסטירט אין ציוניסטישן מיליטער • גדולה הכנסת אורחים • "מלאך, דא האסטו!" • "לאזט קודם ארויף דעם בלינדן..." • אלס סופר סת"ם אין ירושלים • מציץ מן החרכים • זיך אפגעוואוהט מיט די תורה הקדושה • ובא השמש... • ...וזרח השמש • הרה"צ רבי עמרם בלוי זצ"ל לוחם מלחמות ד' • גברא דמרה סייעא • על כן לא נירא בהמיר ארץ • רחמנות על פי תורה • שבועות תשכ"ז לפ"ק • "ער וועט שוין זיין געזונט..." • ראש השנה אין בעלזא • "ס'איז ערב שבת, מען זאל נישט מאריך זיין..." • די בעלזער תקיעות... • "נאר דער רב ווייסט די כוונות..." • "וואס האסטו מיט די מלאכים?" • די הקפות אין בעלזא • "לכפר על נפשותיכם" • פערפל צימעס און מייערן צימעס • "שלום, ער איז שוין בר מצוה?" • אן עובדא פון הגה"ק מהרי"ד מבעלזא זצוק"ל • די יושבים אין בעלזא... • הכנות צום דאוונען • "זאל

זיין מיט חס״ד...״ • ״יוך, בעבלעך, קאשע״ • ״פערציג טויזענט דאלער פאר צדקה״ • ״זאפארט טוט אויס די תפילין...״ • רבי איציקל׳ס דאגות ביי ויברך דוד... • רבי איציקל׳ס אפענע אויגן • שיח זקנים: הרה״ח רבי יצחק ליכטענשטיין ז״ל • די חופה פון הגה״ק רבי שמעון סופר זצ״ל אב״ד ערלוי • דאס פרישות פון הגה״ק בעל לבושי מרדכי זצ״ל • אנגעגרייט צדה לדרך... • דריי מאל רוח הקודש • זוכה געווען אין די ירושה... • ״שובו בנים שובבים חוץ מאחר״ • די עצה פון דעם אשל אברהם מבוטשאטש זצוק״ל • הגה״צ רבי שמואל קופנית, מייסד שיכון הרבנים • די אמאליגע נשים צדקניות • החסיד הישיש רבי ניסן ז״ל • הגה״ק מריבניץ זצ״ל • מיין לעב׳נס באגלייטערן שתחי׳ • די שווערע צוואה • דער דעת תורה ראטעווטע • די קייט פון זעבארע ניסים • דער הייליגער אויסוואל • געפונען איינס אין א מיליאן • נאך די ענדע פונם קריג • א נייע לעבן • אלה תולדות האדם• ליבע קינדער און פריינד

ערשטער קאפיטל

מאקאוועע

זקיני רבי דוד מארקאוויטש ז"ל

התורני היקר הקצין המפואר מוה"ר דוד מארקאוויטש (נ"י) בק"ק ב.
אויפאלו יצ"ו **(לבושי מרדכי או"ח סק"ד).**

מיין זיידע הרב רבי דוד מארקאוויטש זצ"ל בן רבי יעקב יודא[1] והצדיקת ריזל ע"ה[2], זענען געבוירן אינעם שטעטל אודווארי בשנת תרכ"ב, וועו ער איז אלט געווען דרייצן יאר איז זיין טאטע נפטר געווארן, זיין מאמע די אלמנה האט נישט געקענט וויטער פירן די שטוב איז זי אריבער צום הייליגען צדיק רבי הערשעלע מליסקא זצ"ל בעל אך פרי תבואה און

דער זיידע הרב רבי דוד מארקאוויטש ז"ל

---

[1] רבי יעקב יודא נולד תקע"ו ט"ו אייר נפ' כ' סיון תרל"ה ונטמן בביהאר אודווארי ב"ר דוד (ג' אייר תקצ"ב אונגוואר) ולאה (כ"ד ניסן תקצ"ב) ב"ר יעקב יודא ז"ל.

[2] רייזיל (החתונה היה שנת תר"ב, יום ג' כ"ג אדר א' תרס"ח בת פ"ז שנה נטמנה בב. אויפאלאוי) בת ר' יודא לייב קליין ע"ה (י"ב אדר תרי"ג נולד ברייסא גאליציא ודר בטשערהאט באקטא) ב"ר נחום וצירל ע"ה, אשת ר' יודא לייב מרת חי' (ז' טבת תר"ח, גלאגאוו גאליציא נקברה באבאווי דאקטא) בת ר' יחזקאל ובלומא ע"ה.

דער צדיק האט גענומען דעם אינגען יתום אינטער זיין שוץ אין איז דארט געבליבן ביז צו זיין חתונה, מיט די באבע מרת פרומט (רייך) ע"ה[3].

דער זיידע רבי מאיר דוד רייך ז"ל, מנו"כ בניו יארק

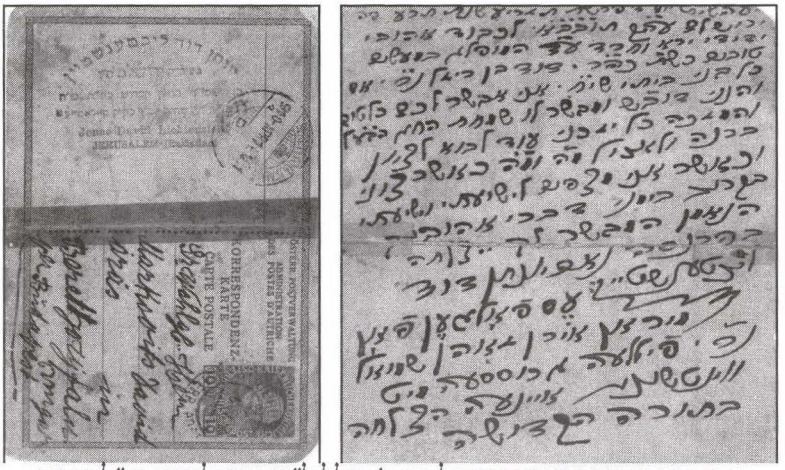
זיי האבן זיך באזעצט אין בערטיא אויפאלא, דארט איז געווען רב הגאון הצדיק רבי עמרם בלום זצ"ל בעמח"ס בית שערים[4].

אין ב. אויפאלא האט דער זיידע עוסק געווען אין עסקנות ער איז געווען א גבאי צדקה, א חבר אין די חברה קדישא, אין טיילווייז דער סעקרעטאר פון די ארטאדאקסישער געמיינדע, ער האט שטענדיג געקעמפט אז נאר די וואס שעצען און זענען גרייט צו שיצען די תקנות פון די ארטאדאקסיע זאלען דינען אין די קהילה, עטליכע מאל האט מען געמאכט פרובען אריינצוברענגן א נייער קהילה

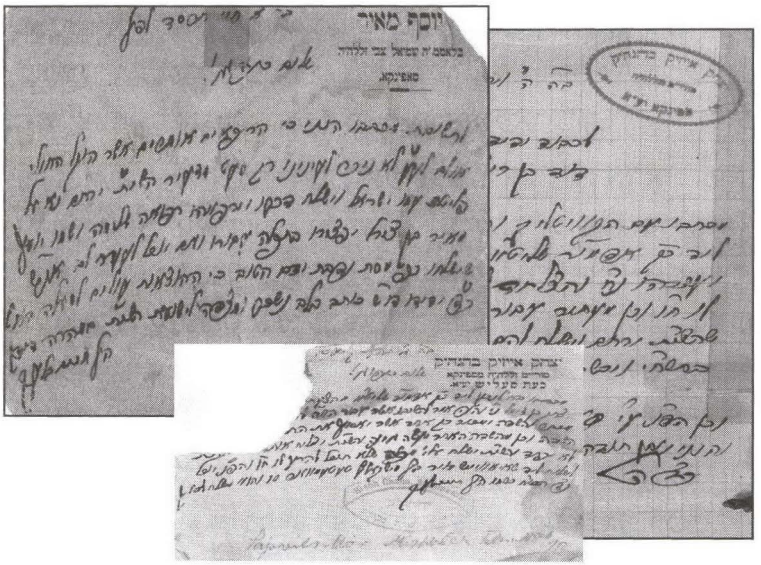
---

[3] מרת פרומט (י"א סיון תרצ"ו ולמספרם 1936 בת ע"ב שנה) בת ר' מאיר דוד (ט"ז אלול ת"ר, ט"ז שבט תרע"ט ולמספרם 1840 SEP 14 \ JON 17 1919 בן ע"ט שנה) ב"ר אברהם יוסף והינדל ע"ה, מרת פרומט בת אסתר בת ר' אברהם ופרומעט נייאן ע"ה.

[4] הגה"צ רבי עמרם בן הרב הגאון רבי יצחק יעקב זצ"ל תלמיד פון הגאון בעל כתב סופר זצ"ל ומחבר שו"ת בית שערים נדפס שנת תרס"ט לפ"ק, ער איז געבוירען אין יאר תקצ"ד אין נסתלק געווארן אין יאר תרס"ז כ"ו אלול, זכר צדיק לברכה.

א פאסט קארד פון אן אייניקל פון ר' הילל ל"ש מקאלמוייע זצ"ל ווי ער
באדאנקט זיך פאר'ן זיידן'ן ר' דוד ז"ל פאר זיין חשובע תמיכה

בריוו פון די משב"ק פון די אדמורי"ם לבית ספינקא
דער אמרי יוסף און חקל יצחק זצ"ל פאר'ן זיידען ר' דוד ז"ל

אבער זיי האבן פארלוירען אין די וואלען. דער זיידע ע"ה דערציילט אין א בריוו דאטירט מוצש"ק יתרו תרצ"ה לפ"ק אז עס זענען פארגעקומען שטורעמישע וואלען, דער קעגענישער צד האט דעם זיידן אלס סעקראטער גאר שטרענג נאכקאנטראלירט האפענדיג צוטרעפן עטוואס א פעלער, צום סוף האט די אלטע גאר שטרענג ארטאדאקסישע קהילה געזיגט באקומענדיג איין און אכציג אנטקעגן פיר און פערציג שטימען. וועו די איניקלעך זענען געפארן אין די ישיבה איז דער זיידע פאראויס געגאנגען זיך אומצוקיקן אויף דער מצב הרוחני און האט אויסגעדרוקט זיין מיינוג צו עס איז פאסיג אהין צו פארן. דער מנהג האט אנגעהאלטען אפילו אין זיינע עלטערע שוואכע יארן.

כאטש ער האט קיינמאל נישט פארדינט אויף איבעריג'ס האט ער שטענדיג געשיקט פאר די איניקלעך אין ישיבה צושטייער א פאר גרייצער יעדען חודש און א מאל א נייער פאר שיך.

ער שרייבט אין א בריוו ג' קדושים שנת תרצ"ה אז אין זכות פון יוסף מאיר פארדינט ער יעצט געלט, ווייל וועו ער האט געוואלט אנהייבן צושיקן געלט פאר יוסף מאיר האט אים דער באשעפער צו געפירט א נייער הכנסה פון עטליכע פרוטות, זיינע בריוו צו מיין טאטן ע"ה זענען פיל מיט עצות וויאזוי ארויסצוהעלפען די איניקלעך אין ישיבה.

אזוי אויך האט ער געשטיצט זיין אריימע מאמע די אלמנה ווי ער דערציילט אין א בריוו דאטירט עש"ק לס' למען ייטב לך ולבניך אחריך שנת תרצ"ז לפ"ק, אז כאטש ער האט פארמאגט פילע רייכע געשוויסטער מיט דעם אלעם האט ער זעלבסט

אויסגעהאלטען זיין מאמע, איי ער האט דאך קוים עספיעט צו דעקן זיינע אייגענע באדערפענישן, שרייבט ער די פאלגענדע דברי תורה, עס שטייט אין פרשת ראה (דברים טו י) נתון תתן לו ולא ירע ללבך בתתך לו וגו' (געבן זאלסטו געבן, אין דיין הארץ זאל נישט וויי טוהן וועז די וועסט אים געבן (צדקה פארן ארימאן).

זענען די מפרשים מסביר דעם טאפעלטער לשון פון נתן תתן, אז באלד וועז א מענטש פארדינט א סומע געלט, זאל ער באלד אפשיידען דערפון פאר צדקה אפילו ער האט נישט יעצט קיין ספעציעלע סיבה, אוז וועז עס וועט זיך מאכן א געלעגענהייט ארויסצוהעלפען א איד וועט אים דאס נישט אנקומען שווער וויל דאס געלט געהער שוין ממילא נישט פאר אים, ער האט שוין נישט דער שווערן געפיל פון אוועק געבן דעם אייגענעם אויסגעהארוועטער פרוטה. דאס מיינט דער פסוק צוזאגן "נתון" קודם גיב, שייד אפ דיין טייל צדקה, אוז הערשט דערנאך "תתן" זאלסטו עס איבערגעבן פאר צדקה, ווייל א דורך דעם וועט זיין אז 'ולא ירע לבבך' דיין הארץ וועט דיר נישט וויי טוהן, וועסט זיך נישט אזוי שלעכט שפירן, פירט אויס דער זיידע ע"ה אז אויף דעם אופן האט ער טראץ זיין ארימן צושטאנד געקענט אויסהאלטן זיין מאמע.

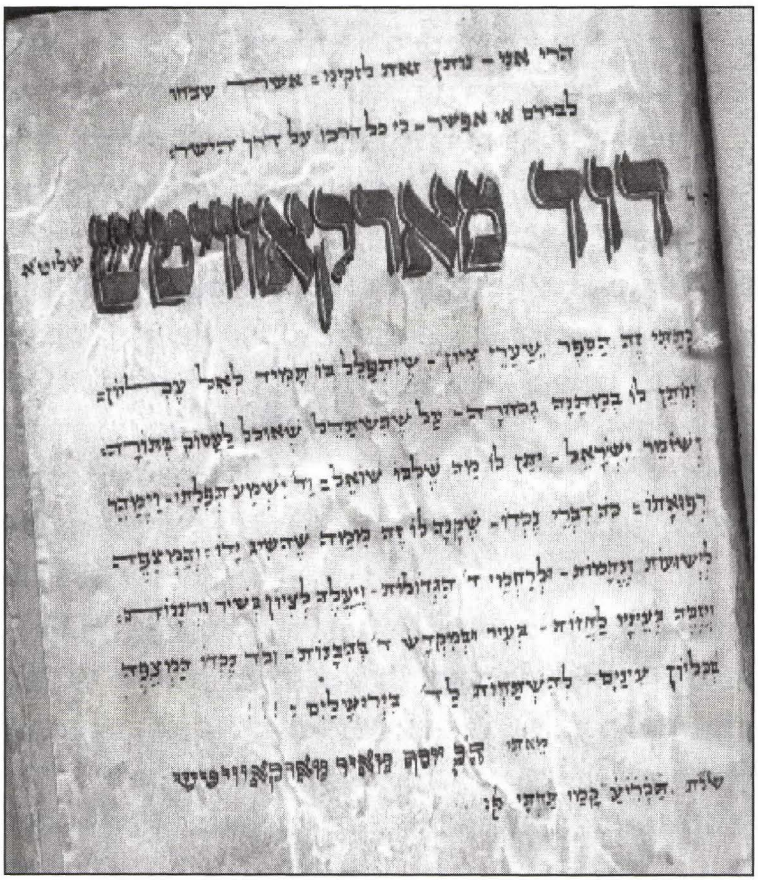
דער זיידע ע"ה האט געהאט אין הויף א דירה'לע, א שטוב'עלע, אנשטאטס עס צו פארדינגען אין פארדינען עטליכע פרוטות צום לעבן האט ער באשלאסען עס אוועק צו געבן פאר אן ארימער תלמיד חכם הרה"ג ר' אברהם פרענקל ז"ל איידעם

פון הגה"צ אב"ד דאראג זצ"ל, ר' אברהם האט דארט געוואוינט לאנגע יארן און נישט באצאלט קיין פרוטה. ר' אברהם ז"ל האט געהאט א מנהג אז ער האט געגעבן פאר די אינגע שקצים א 'מיל' א גאר א קליינער מטבע זאגענדיג אז מען מוז מכבד זיין די אינגע גוים, די גוישע שכנים האבן אים דערפאר א נאמען געגעבן 'דער הייליגער איד', ז"ל.

דער זיידע ע"ה האט נישט פארפעלט קיינמאל צוזאגן תיקון חצות, דאס האב איך צוגעזעהן מיט מיינע אויגן וועו איך האב געווייסט ביי אים אין שטוב עטליכע מאל, ער האט געהאט א 'שערי ציון סידור' פאר תיקון חצות וואס איך האב אים געגעבן פאר א מתנה, און ער האט דאס אויסגענוצט ווי ווייט עס איז שייך, נאך זיין פטירה וועו די קינדער זענען געזעצען 'שבעה' איז געקומען דער שטעטלישער רב אין האט געבעטען מ'זאל אים שענקן דעם זיידענ'ס תיקון חצות סידור, נאך די מלחמה איז דער סידור צוריק געקומען צו די משפחה בס"ד.

נאך תיקון חצות איז זיין ערשטע שיעור געווען אין מסכת ביצה, זיין עולם הבא מסכתא.

צום ענדע וויל איך דערציילען וואס האט פאסירט פילע יארן נאך דעם זיידענ'ס פטירה, איך האב געווייסט אין פעסט בערך צוואנציג יאר נאכען וועלט'ס קריג, איין נאכט האב איך געזען דעם זיידען אין חלום ער פרעגט מיר 'האסטו שוין באזוכט אפרים לייבעלע', עס האט זיך נעבעך געהערט א שטארקע צובראכענקייט אין זיין צארט-שטימע, אפרים לייבעלע איז

דאס האב איך אריינגעשריבן אינם שערי ציון סידור'ל וואס איך האב
געשאנקען פאר'ן זיידן אלטס מתנה

א זיגעל פונם זיידען ווי ער שרייבט זיך אונטער 'גבאי צדקה'

געווען מיין זיידענס אייניקל און האט געוואוינט נעבן דעם זיידן אין ב. אויפאלא, איך האב מיט אים געהאט א שיעור אין קיצור שלחן ערוך וועו איך בין דארט געווען אויף יום טוב סוכות, ער האט געלערנט אין סאנטוב יע"א צוזאמען מיט מיין ברודער בן ציון נ"ו, פלייסיג געלערנט, אין געהאט א זייער א שארפער קאפ אבער ער האט שטענדיג געוואלט אנקומען צו עפעס אן הויכען שטאנד, נאכן קריג איז ער לויידער פארוואנדעלד געווארן אין א נעלאגישער ראבינער רח"ל, איך האב מיט אים נישט געהאט קיין פארבינדונג נאר געוואוסט אז ער וואוינט אין פעסט, יעצט פרעגט מיר דער זיידע 'האסטו שוין באזוכט אפרים לייבעלע' ווי זאל איך אים גיין זוכן אין דעם גרויסען עיר הבירה פעסט, איך האב דאך קוים באקאנטע דא.

אין בין געגאנגען דאוונען אין בית המדרש, נאכן דאוונען האב איך געכאפט א שמועס מיט'ן 'חזן הבית הכנסת' אינמיטען דעם שמועס האב איך אים געפרעגט אויב ער קען דא אין פעסט א איד מיט'ן נאמען אפרים לייב, ער קוקט מיר אן ערשטוינט און רופט אויס 'אוודאי קען איך אים, איך האב געלערנט מיט אים אין ישיבה'.

ער האט מיר געזאגט אלע אינפארמאציע און איך בין ארויס אויף דער גאס צו זיכן א טעלפאן בודקע אים צו רופען, איך האב אים געפונען און מיר האבן זיך געטראפען, ער האט געווייגט, אסאך געווייגט, אבער האט לויידער נישט געהאט די דרייסטקייט צוריק צוקומען צום אויסגעטרעטענעם וועג רח"ל, טרערן שטעלן זיך מיר אין די אויגן וועו איך דערמאן זיך אין דער

ביטערער קריג וואס דער זיידע האט געפירט אנטקעגן די אלע פרייע ווינטן, מחבלי כרמים, מיט פארשידענע סארטן צורות, א מלחמה וואס האט זיך געצויגן ביז לאנג נאך זיין פטירה לחיי העולם הבא, ליידער האב איך נישט געהאט די זכי' צו זיין זיין שליח אים ארויסצוהעלפען.

אין די לעצטערע יארן איז ער אדורך שווערע קערפעליכע פיין און פלאג, די באבע ע"ה איז געווען קראנק זייערע א לאנגע צייט, און דערנאך דער זיידע אליין, אבער דאס האט אים נישט אפגעהאלטען פון זיכן גוטע ישיבות פאר די אייניקלעך און פארשאפען פאר זיי שפעזען.

זיינע בריוו פון די שווערע תקופה, פון זיין אייגענער פערזענדליכער לאגע, און פון דער צרות הכלל, די גזירות אין אנטיסמיזים זענען פול מיט אמונה און בטחון, און א טיפער קוואל פון חיזוק, נפטר בשם טוב י"א אדר שנת תש"א לפ"ק זכותו יגן עלינו אמן.

אבי מורי ורבי רבי שמואל זכרונו לברכה

אדוני אבי מורי רבי שמואל ב"ר דוד ע"ה איז געבוירן עש"ק פרשת פנחס י"ח תמוז תרנ"א לפ"ק (ולמספרם יולי 24 1891), אין בערעטיא אויפאלא, אין יענע צייט איז נאך געווען דארט'ן רב הגה"צ רבי עמרם בלום זצ"ל, ווי אויבן דערמאנט, אין א קורצע צייט האט ער אפילו געלערנט ביי אים, איידער די פטירה פונם רב אין יאר תרס"ז,

ענדליך געווארן פאסיג צו מוסר'ן

דער טאטע האט מיר דערציילט די פאלגענדע, איינמאל אין א וואכן טאג אינמיטן ווינטער, האט דער רב זצ"ל געדרשנט פארן עולם א דרשה, אבער אלע האבן באמערקט אז דער דרשה איז אן אויסנאם, מיט מער געפיל, מיט מער מוסר רייד ווי געווענדליך, עס איז געווען עטוואס אויפפאלענד פארן עולם און מען האט געפרעגט דעם רב זצ"ל דערויף, 'לא חודש היום ולא שבת היום וואס עפעס היינט אזא וואריימער דרשה', דער רב זצ"ל האט

מיין פאטער:
הר"ר שמואל מארמאוויטש ז"ל

געטפערט 'איך וויל ענק זאגן' יעדעס מאל איך פלעג זיך אויפשטעלן און מעורר זיין, זאגן מוסר, האב איך פראבירט מיט מיינע בעסטע כוחות צו דערוועקען די אנווועזענדע צו תשובה און אהבת ד'.

אבער צומאל האב איך געשפירט אז מיינע ווערטער טוען נישט אויף דעם ריכטיגען תכלית, עס האט נישט דערווארעמעט קיינע קאלטע הערצער, אבער שטענדיג האב איך געטראכט אז דער פראבלעם איז מיט מיר וויל די גמרא זאגט דאך "דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב" (ווערטער וואס קומען ארויס פונם הארץ גייען אריין אינעם הארץ), און אז מיינע ווערטער פועלן נישט מן הסתם זענען זיי נישט יוצאים מן הלב ממילא

קענען זיי נישט משפיע זיין, האב איך זיך געשפירט אביסל פארשעמט צו אויפטרעטען מיט א דרשה ווייל איך בין נישט ראוי דערצוי, אבער די וואך איז געשעהן א וועגדונג אין מיין שטעלונג, וואס האט פאסירט? איך באקום פון קהל יעדע וואך א געהאלט, א ארומער געהאלט וואס קלעקט קוים אויף די וויכטיגסטע, די וואך האב איך געשיקט א בריוו צו די ראשי קהילה אז זיי זאלן מיר אביסל מוסיף זיין אויף מיין מאגערע געהאלט, אבער מיין פארלאנג איז צוריקגעווויזען געווארן, מען וויל מיר נישט צוגעבן אפאר פרוטות.

פירט אויס דער רב זצ"ל, מיין פארלאנג צו די ראשי קהילה מען זאל מיר געבן מער געלט, איז דאך זיכער געווען פון טיפן הארצען 'יוצאים מן הלב' אלזא פארוואס זענען זיי נישט געווען נכנסים אל הלב, אלא מאי מוז זיין אז דער פראבלעם איז מיט אייך איר האט אן לב אבן דערפאר טוהן מיינע ווערטער גארנישט אויף, ממילא מעג איך זאגן מוסר דרשות מיט'ן גאנצען ברען אן קיין בושה...

דרשת בר מצוה

ביי זיין בר מצוה האט דער טאטע ע"ה געזאגט דברי תורה וואס איז בעיקר געווען געשטעלט ארויסצוברענגן דאס מסירות נפש פון זיין טאטן ר' דוד ע"ה פאר'ן אים שיקן אין ישיבה אריין ווי איידער ער זאל ארויסהעלפען ברענגן פרנסה אין שטוב.

דרשת בר מצוה פונם טאט'ן ז"ל

וואס ער זעלבסט האט דאס דאן פארצייכענט

אלה הדברים אשר דיבר משה (דברים א' א'), די זענען די וועדטער וואס משה רבינו האט געדעדט, שטייט אין דמשק אליעזר מה ההבדל בין התורה הקדושה ובין משנה תורה, וואס איז די אונטערשייד צווישען די ערשטע פיר ספרים, נעמליך בראשית שמות ויקרא און במדבר און צווישען משנה תורה, דאס הייסט ספר דברים? האט אים זיין רבי געטפערט ! די ספרים הראשונים היו נשמעים מפי הקב"ה בעצמו, די פיר ערשטע ספרים האט הקב"ה זעלבסט איבערגעגעבן צו א יעדען איד אדורך דאס מויל פון משה רבינו, אבער משנה תורה האט ער געדעדט מיט זיין אייגענער שפראך.

דער כתב סופר ערקלערט מיט די בחינה דעם מדרש תנחומא כשהתחיל משה אלה הדברים, וועז משה רבינו האט אנגעהויבן זאגן אלה הדברים, אמרו ישראל, האבן די אידן אים געזאגט, במצרים אמרת כבד פה וכבד לשון אנכי, אז די ביסט א שטאלפערער מיט א שווערע שפראך, ועכשיו אתה מדבר כל כך ? אצינד קענסטו אזויפיל רעדן, אז דו רופסט אויס אלה הדברים!. איז דאך שווער משה רבינו האט דאך שוין געדעדט פילע דרשות און עס איז גארנישט געווען אויפפאלענד אז זיי זאלן אים עפעס פרעגן, וואדים פארוואס האבן זיי יעצט געפרעגט?. ענטפערט דער כתב סופר מיט דער אויבערדערמאנטער בחינה, די אידן האבן געוואוסט אז השכינה מדברת מתוך גרונו של משה, דאס איז דאך אבער נאר געווען ביי די ערשטע פיר ספרים וועלכע זענען איבערגעגעבן געווארן מפי הקב"ה כביכול פונם מויל פון הקב"ה בעצמו, אבער משנה תורה וואס ער האט פון זיך אליינס ארויסגערעדט האבן אים די אידן באלד געפרעגט "ועכשיו אתה מדבר כל כך?".

מ'קען אינ'אמתן אויך ענטפערן, אז וויבאלד משה רבינו האט געדעדט אזויפיל צו כלל ישראל אז זיינע שפארך ארגאנען זענען געווארן אויסגעאיבט אין זיין שטאטער האט זיך אויסגעארבייט, אז אנשטאט צו זיין א שטאטערער איז ער

געווארן צו לעצט אין אויסגעבילדטער רעדנער. די הקדמה האב איך אהער געבראכט אויף דער מנהג אז דער חתן הבר מצוה זאגט א פשעטיל, אבער זעלטען איז דער פאל אז דער באטרעפענדער זאל זאגן אן אייגענע דרשה, עס קען נאר זיין אז מען האט אים איינגעאיבט און איינגעאייפערט, אבער דאס איז מיט דעם ציל אז מיט די צייט זאל ער אויך אייגענע חידושים פארפאסען און קענען זאגן תורה.

שלמה המלך ע"ה זאגט אין משלי, בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, אין אידיש, א קליגער זון דערפרייט זיין פאטער, און א דום קינד פארביטערט פאר זיין מאמע, די גמרא זאגט שלשה שותפים באדם, דריי האבן א שותפות אינם מענטש, דער אייבירשטער, אין להבדיל טאטע און מאמע, איז דאך די מאמע גענוי באטייליגט אינעם קינד אזוי ווי דער פאטער, דאן ווארים איז זי פון די פרייד אויסגעשלאסען, אין נאר מיט דעם דומען זון ווערט זו פערדעכנט, זיי זענען דאך אייניג גלייך ? .

דאס צו ערקלערן וועלן מיר מקדים זיין דעם פסוק אין ויקרא אדם כי יקריב מכם קרבן, זאגט דער ספורני מכם "מעצמיכם" וועז איינער וויל אפפערן פארן באשעפער זאל עס זיין "מעצמכם" פון אייך זעלבסט, דאס הייסט פון אייער קערפער, זאל עס זיין אן עולה תמימה, אנעה פעלער און אהנע קיינע נאכדענקען, איז די כוונה, וועז איינער שיקט זיין זון צו לערנען תורה דאן דעכנט ער זיך נישט מיט דער צוקנופט, ער קימערט זיך נאר מיט די תורה הקדושה, דאס ווייזט מיט וועלכע בריטוויליגקייט איז ער מקריב א תורה תמימה. ער זארגט זיך נישט פון וואס וועט זיך זיין זון מפרנס זיין אן קיין שום ארבייט'ס געצייג אין די האנט, נאר ער וידמעט זיך אינגאנצען אויף דער תורה מיט בטחון אין השי"ת, אזוי ווי עס הייסט זאת תורת העולה דאס איז די לעהרע פון די תורה, אדם כי ימות באוהל אין התורה מתקיימת אלא מי שממית עצמו עלי', די תורה האלט זיך נאר ביי איינער גיבט זיך אפ מיט זיין לייב אין זעל, די פליכט צו מען זאל לאזן דאס קינד לערנען ליגט אויף דעם פאטער, ווי עס שטייט ולמדתם אותם את בניכם. וועלכע

זעלבסטפארבריטונג מיז דער פאטער באזיצען. מיט וואס פאר א גאט'ס פארכט מוז ער זיין דורכגעדרינגען, צו קענען שעצן די תורה הקדושה, און צו באקעמפען די זארג פאר די צוקונפט, אויסער דעם מוז ער נאכדערצו פארשאפען די מיטלען דערצו שכר לימוד קליידונג אין אלעס ארום, ער מוז אלעס פארזארגען ביז צו דער חתונה, וועו ער גיבט אים וועו איבער צו א בעל מלאכה, וואלטען אלע זיינע זארגן פון אים אראפגעקומען.

מיר געפינען אין מדרש פרשת וירא, ויבקע עצי העולה זאגט דער מדרש בזכות שבקע עצים בקע להם הים אין דעם זכות וואס אברהם אבינו האט געשפאלטען האלץ פאר די עקידה איז דער ים געשפאלטען געווארן וועו די אידען זענען ארויס פון מצרים, איז אויפפאלענד פארוואס פונקט אין דעם זכות?.

עס איז מער פאסענד עס אנצוהענגן אין דעם זכות פונם עקידה זעלבסט וואס איז זיכער א פיל גרעסערע מצוה געווען?.

קען מען אבער זאגן, מיר זעהן זייער אפט, אז די פארדינסטען פון א מצוה ווערט צוזאם געשטעלט מיט די ארומיגע אורזאכן, אין דאס ווערט א גרויסע מצוה, וועו איינער האט געלערנט מיט זיין זון תורה האט ער נישט נאר דעם איינעם שכר נאר אויך פאר די פאריכטונגען ווי פיל האט דער פאטער זיך געמוטשעט ווי פיל האט ער זיך מייגע געווען ביז זיין זון איז צו דעם צוגעקומען אז ער קען לערנען די תורה אוו ווערט א בן תורה, דאס האלץ שפאלטען קומט זייער אפט שווערער ווי דאס אויספירען די מצוה זעלבסט, איבערהויפט גייט דאס אן ביים מגדל זיין קינדער על ברכי תורה ויראה, דאס איז היינט צוטאג די שווערסטע אויפגאבע, וועלכע דער פאטער אויסשליסליך באשליסט.

אלזא שלמה המלך זאגט מיט רעכט בן חכם ישמח אב, וועלכע פרייד האט דער פאטער וועו ער זעהט אז זיינע באמיאונגען, זיינע אנשטרענגונגען האט זיך גוט געלוינט דערצו אז זיין זון איז א תלמיד חכם, זעלבסטפארשטענדליך די מוטער האט אויך א פרייד, אבער זי קען נישט אזוי גרויסע שמחה שפירען, ווייל זי האט צו דעם דערפאלג וויניגער בייגעטראגען אזוי ווי עס שטייט אין

פרק לפום צערא אגרא ווי שווערער די ארבעט איז אלס מער אנגענעמעהר וועט זיין די לוין.

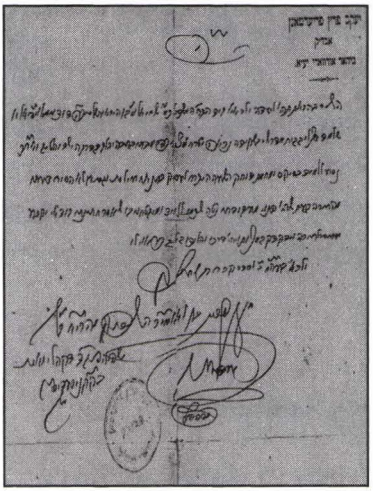
הקב"ה זאל העלפען מיינע עלטערן אז זיי זאלן מיר אין די איבעריגע קינדער קענען לאזן תורה לערנען, אין ער זאל מיר חונן דעת זיין להבין ולהשכיל דרכי תלמוד תורה, אז איך זאל קענען עוסק זיין בתורה לשמה, וינחמנו בנחמת ציון וירושלים, ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן.

דריי מאל מורינו

לכבוד זיין חתונה י"ג תמוז שנת תרע"ד לפ"ק האבן אים זיינע רבי'ס געשריבען ווארימע וואונטשען אין טייל האבן אים באטיטלט מיט'ן טיטול "מורינו" (אן קיין המלצות האט מען קיינעם נישט אויפגערופען צו די תורה מיט'ן טיטול "מורינו").

די זענען געווען הגה"צ רבי יעקב פרץ פריעדמאן זצ"ל אבד"ק ביהאר אודווארי, בן הצדיק מהרי"א זצ"ל אב"ד דקהל יראים בק"ק נירעדהאז. הגה"צ רבי מנחם מענדל שיק זצ"ל אבד"ק סיקס יצ"ו. הגה"צ רבי מנחם מענדל שטערן זצ"ל אבדק"ק פולדעש יצ"ו.

עס איז כדאי צוצוצייכענען דאס דער פולדעשער רב זצ"ל רעכנט אויס זיינע מעלות אין שרייבט "ובפרט נודע לי שלא ביקר בישיבות אשר אין לחכמים סמיכה בהם", דאס איז געווען אין די

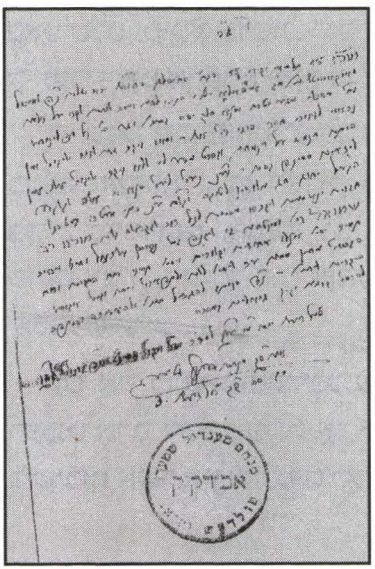
יעקב פרץ פריעדמאן
אבד"ק
ביהאר אודווארי

ב"ה

השורה הזאת תהי' לעדה ולראי' ביד הב' המשכיל כמ' **שמואל** נ"י בן הירא והשלם כמ' דוד נ"י מאויפאלא שלמד אצלי בבית מדרשי בשקידה נכונה וטרח ומצא כדי מידתו בתורה והלך בדרך הישר והטוב ואח"כ נסע ללמוד בסיקס ומחמת דוחק השעה הוכרח לעסוק בבניני עולם וגם אז לא הסיר דעתו מהתורה בעת שהי' פנוי מעבודתו נטה שכמו ללמוד ומובטחני בו שאחר חתונתו בודאי יקבע עתים לתורה וידקדק במצות ויהי' דרכו והליכו בטוב כראוי לו.
ולראי' בעה"ח ב' לסדר קרח תרע"ד לפ"ק

(מקום החתימה)

דער כתב פונם ביהאר אודווארי'ער רב

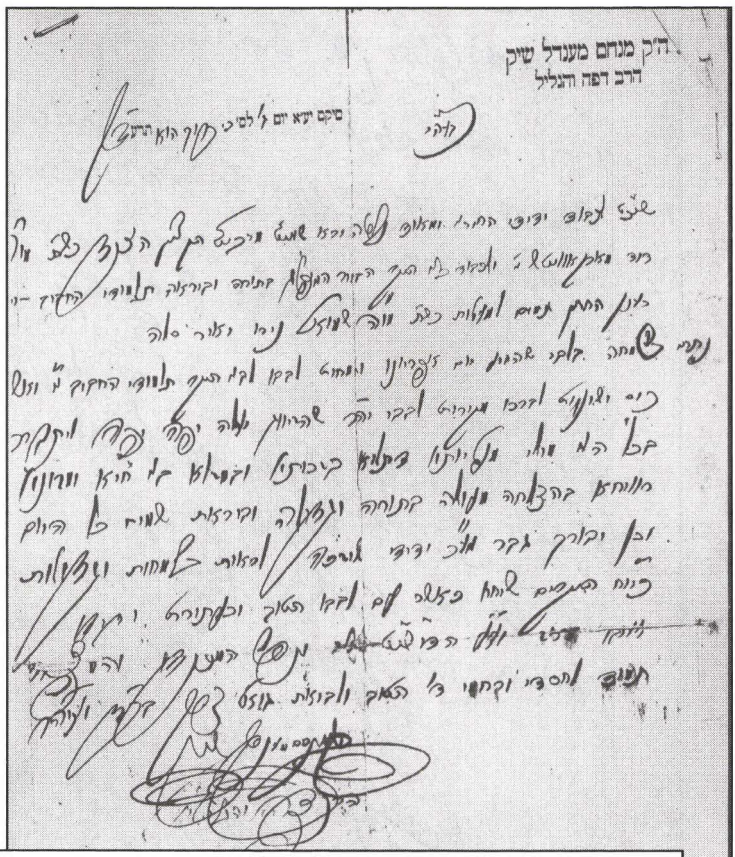
ב"ה

מוכ"ז ה"ה תלמידי יקירי הב' המופלג החוה"ש ירא ושלם כ"ה שמואל מארקאוויטש נ"י מב' אופאלא יצ"ו, הנה לפני איזה שנים שקד על דלתי בית מדרשי ויגע וטרח ומצא חלק יפה בתור', וגם הי' כל תהלוכותיו כראוי לבחורי חמד הוגה דת אש, ומאז ביקר גם שארי ישיבות ומן הסתם הוסיף חכמה על חכמתו **ובפרט נודע לי שלא ביקר בישיבות אשר אין לחכמים סמיכה בהם** וע"כ כעת לעת מצוא זו אשה ובשבוע הבע"ל יחוג חג נישואין לטובה ובש"מ ע"כ הנני מעטרו בעטרת חברים ונאמנים ויקרא מהיום לכל דבר שבקדושה בשם **מורנו רב שמואל** נ"י ומובטחני בו שיבנה בית נאמן בישראל ותורה ויראה תמיד יהי' אצלו אחוזים וקשורים ויהיה תמיד רוח המקום ורוח הבריות נוחין ממנו עד שיהיה לשם ולתפארת ביתו ובית אבותיו היקרים שיחיו.

כ"ד הכותב להגדיל תורה ולהאדירה,
והמצפה להרמות קרנינו וקרן גואלינו במהרה

דו"ש יום ו' עש"ק לסדר זאת חוקת התורה מא"ה ברכו"ת לפ"ק
(מקום החתימה)

דער כתב פונם פולדעש'ער רב

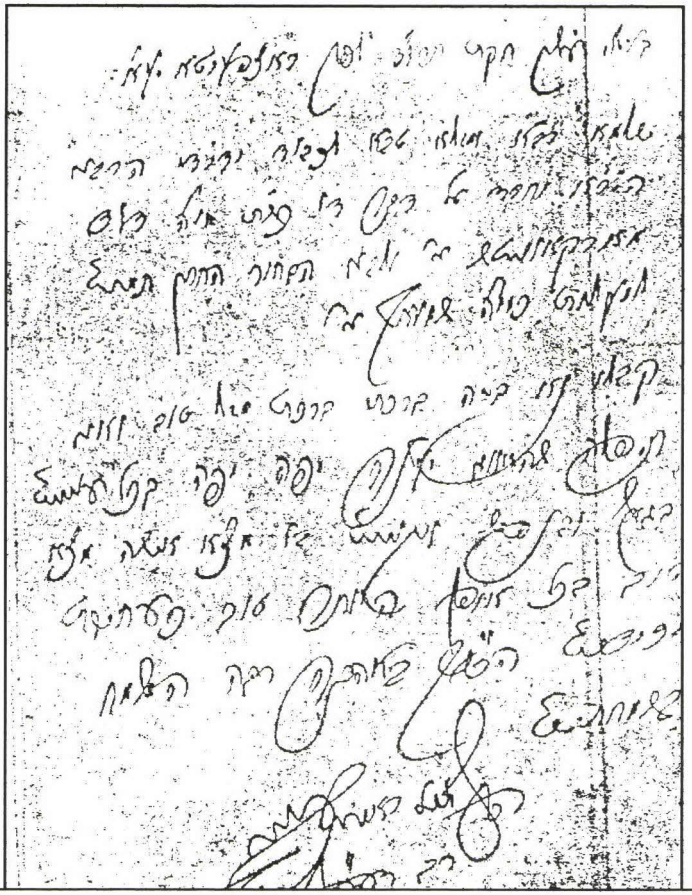

שוכט"ס לכבוד ידידי התורני ומאוד נעלה ירא שמים מרבים הקצין הנכבד כש"ת מו"ה דוד מארקאוויטש נ"י ולכבוד בנו היקר הבחור המופלג בתורה ובירואה תלמידי החביב זית רענן החתן תמים למעלות כש"ת מו"ה שמואל נרו יאיר סלה.

נתתי שמחה בלבי שהגיע יום אפריונו ושמחות לבבו לבו היקר תלמידי החביב נ"י ואשא כוס ישועות לברכו מקירות לבבו יה"ר שהזיווג יעלה יפה יפה ויתברכו בכל הני מילי מעליותא דתליא בזכותא ובמזלא בני חיי ומזונא רוויחא בהצלחה מעולה, בתורה וגדולה, וביראת שמים כל היום וכן יבורך גבר מע"כ ידידי שיזכה לראות בשמחות וגדולות כיו"ח היקרים שיחיו כאשר עם לבבו הטוב וכעתירת ידידו אוהבו מאז הדושה"ט בלב ונפש המכבדו ומצפה תמיד לחסדי ורחמי ד' הטוב ולביאת גואל צדק אכיה"ר.

(מקום החתימה)

דער מכתב פון סיקס'ר רב לכבוד די חתונה

בעזה"י עש"ק חוקת תרע"ד לפ"ק ראצפערטא יע"א
שלמא טבא מזלא טבא לכבוד ידידי הרבני הירא וחרד על דבר ד' כש"ת מו"ה דוד מארקאוויטש נ"י ולבנו הבחור החתן...
קבלו נא ברכותי ברכת מזל טוב ואני תפילה שהזיוג יעלה יפה יפה בכל ענינים בגוף ובנפש... מצא אשה מצא טובה בכל אופן היותר טוב כעתירת ידידו הדו"ש באהבה רבה המשמח בשמחתכם

(מקום החתימה)

דער מכתב פון ראצפערטער רב לכבוד די חתונה

שטורמישע תקופה פאר די אונגארישע אידענטום האלטענדיג אין די ערשטע יארן נאך דעם באוואוסטען טיילונג.

ווי אויך האב ער באקומען "מורינו" פון הגה"צ רבי שאול ראזענבערגער זצ"ל אבד"ק ראצפערט יצ"ו.

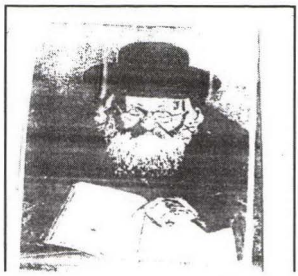
דער טאטע ע"ה איז א חתן געווארן מיט מיין מאמע מרת הוצל בת הרה"ח ר' אברהם גינז ע"ה מק"ק זענטא[5]. די תנאים איז

---

[5] אמי מורתי הוצל ב"ר אברהם גינז ז"ל נפטר כ"ח אייר תרפ"ג (ברודער פון הגה"צ רבי יעקב יוסף אבדק"ק בערסמין זצ"ל מח"ס הרי בשמים תלמיד מהגאון המהר"ם שי"ק מחוסט זצ"ל), בן הצדיק רבי שמעון זצ"ל ופראדל ע"ה, שו"ב ש"צ ומוהל מומחה בזענטא, זיווג שני טשארנא ב"ר חיים צבי ורייזיל נפטרה כ"ה שבט תרע"ד לפ"ק, לבסוף האט ר' שמעון געהאט א משפחה פון פיר און צוואנציג קינדער, נסתלק ה' ויקהל כ' אדר תרס"ז לפ"ק.
בן ר' גבריאל (נפטר י"ב טבת) ובלימלא בת קילא נפטרה בשנת תקצ"ז, (חתן רבי אפרים זלמן מרגליות בעל בית אפרים ומטה אפרים) בן רבי שמואל ופיגאלא, נפטר באייזענשטאט י"ז שבט תקצ"ה (אחיו מהגאון רבי עקיבא איגר אב"ד פויזנא זצ"ל).
בן רבי משה (חתן רבי עקיבא איגר הראשון זצ"ל אב"ד פרעסבורג בעל משנה דר' עקיבא, וכתבו על קברו 'היה ראוי שתשרה עליו שכינה'), בן רבי שמעון הנגיד ושרה.
בן רבי משה ברודא אב"ד ווירמייזאא זצ"ל בן רבי אברהם ברודא זצ"ל אב"ד מיץ ופראנקפורט דמיין בעל אשל אברהם נסתלק ל' ניסן תע"ז לפ"ק.
אמי מורתי הוצל בת ביילא כ"ד טבת תש"א לפ"ק בת ר' אברהם זאב ורחל לאה קעלנער בן ר' משה חיים ע"ה, די באבע בילע ע"ה האט געהאט א שוועסטער וואס מען האט געפונען 'שרה הצדיקת' צוליב אירע פילע צדקה וחסד און צניעות, איר מאן איז געווען הגה"צ רבי אליעזר יעקב רויזניטץ זצ"ל מגיד מישרים ור"מ דקהילות זענטע, ורב דקהילות קניזשא יע"א נולד בערך תרל"ז ער איז געווען א תלמיד מובהק פון רבי יהודא גרינוואלד אב"ד ור"מ דק"ק סאטמאר ובעל שבט מיהודא זצ"ל, און איז געווען דבוק אין כ"ק אדמו"ר רבי ישכר דוב מבעלזא זצ"ל, דער

פארגעקומען אין זענטא אור ליום ב' אמור ל' למבנ"י שנת עדר"ת לפ"ק, זיבען וואכען דערויף איז פארגעקומען די חתונה אין זענטא ג' לסדר בלק (ולמספרם יולי 17 1914).

'החופה בשעה ד' המשתה בשעה ח', עת רקוד כשנעלה לציון ברנה'. 'מען קען שיקן טעלעגראמען פאר עניי ארץ ישראל'.

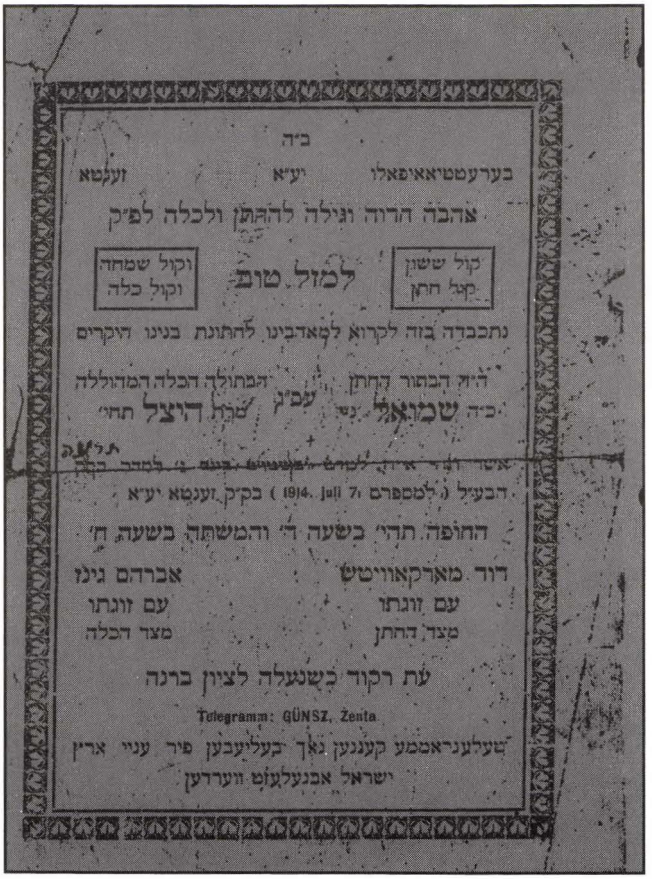
מיין עלטער פעטער: הגה"צ רבי יעקב יוסף גינס זצ"ל אבד"ק בעסערמין

ווי אין זענטא די חתונה איז

בעלזער רב זצ"ל האט זיך אויף אים אויסגעדרוקט "אליעזר יעקב איז אן ערליכער איד", ער האט מרביץ תורה געווען פינף און פערציג יאר, געפירט א ישיבה און אין דער זעלבער צייט שטענדיג געהאלטען דרשות פאר די בעלי בתים, שבת פרקי אבות, און אין די ווינטער וואכן א שיעור אין תהלים און אין יעדע יומא דפגרא, ער האט איבערגעלאזט הויפענס מיט חידושי תורה, על התורה ומועדים, הגדה של פסח, א פירוש אויף תהלים, תקנות עגונות, אין א גאנצער חיבור אויף מקואות, אבער עס איז געדריקט געווארן נאר ספה"ק קול יעקב על התרוה, בחג מתן תורתינו שנת תש"ד איז די גאנצע קהילה ארויפגעגאנגען על מוקדה אויף קידוש השם, ר' אליעזר יעקב זעלבסט איז אומגעקומען עטליכע וואכען דערויף ולא נודע יום פטירתו זצ"ל הי"ד.

עס האט מיר פארציילט הרה"ח ר' אהרן פאללאק ז"ל סופר סת"ם יליד זענטא, אז אין די לעצטערע יארן פארן קריג האט מען אויפגענומען אין זענטא אלץ רב רבי משה טייטלבוים זצ"ל בעל ברך משה אדמו"ר מסאטמאר, עס זענען אנגעקומען די ימים טובים, און ווי דער שטייגער האט דער עולם געגעבן פארן רב עפעס אין דער האנט אריין אויף הוצאות החג, דער אינגער רב איז אבער אריבער צו רבי אליעזר יעקב זצ"ל אים אים געזאגט "איך פארשטיי אז ביז היינט האט דער עולם אייך געשטיצט ממילא איז דאס געלט אייערס, נאט אייך דאס גאנצע...".

פארגעקומען האט מען נישט געשפירט פאר וויכטיג ארויסצושרייבען אויף דעם חתונה בריוול מ'האט דאס אליינס געדארפט צו טרעפען...

ב״ה

בערעסטיאאיפאלו יע״א וועלטא

צהבה הדוה וגילה להחתן ולכלה לפ״ק

קול ששון וקול חתן | למזל טוב | וקול שמחה וקול כלה

נתכבדה בזה לקרוא למאהבינו לחתונת בניהו היקרים

ה״ה הבחור החתן הפתולה הכלה המהוללה

כ״ה שמואל נ״י עכ״ק שרת היצל תחי׳

תל״ה

הנעשה ברוך ה׳ אריך לחדש ראשיהם ברוח נ׳ למחר בקר

הבעיל (למספרם 7 Juli 1914.) בק״ק וועטא יע״א

החופה תהי׳ בשעה ה׳ והמשתה בשעה ח׳

דוד מארקאוויטש אברהם גינז

עם זוגתו עם זוגתו

מצד החתן מצד הכלה

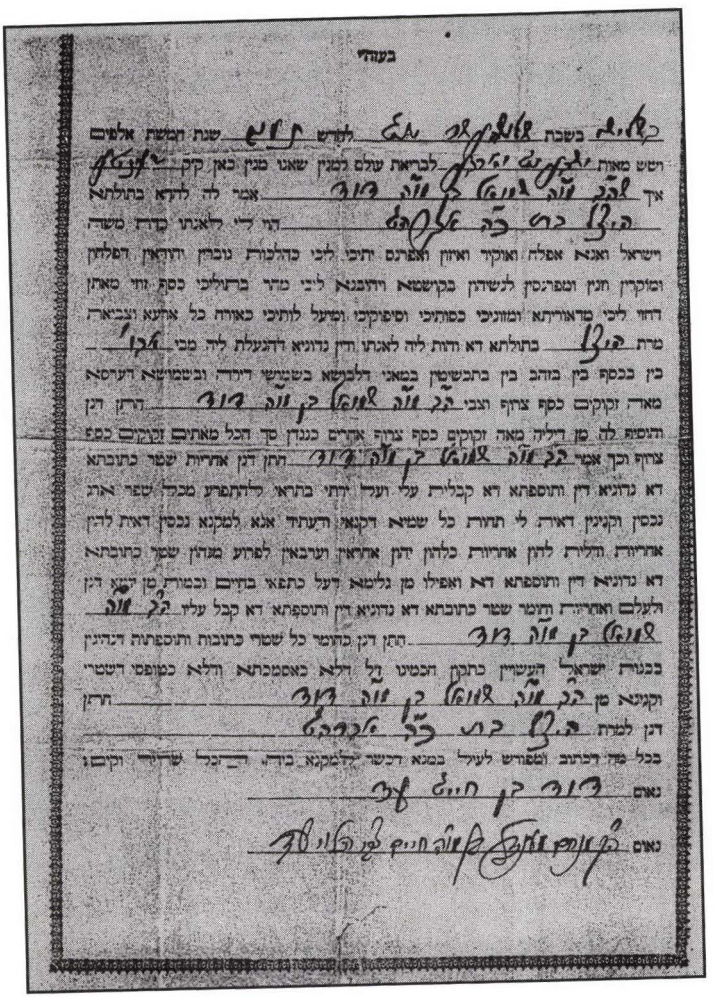
עת רקוד כשטעלה לציון ברנה

Telegramm: GÜNSZ, Zenta

שעלענראמטע קענגען נאך בעליעבען פיר עניי ארץ ישראל אבגעלאזט ווערדען

מיינע עלטערנ'ס חתונה בריוו'ל

מיינע עלטערנ׳ס שטר תנאים

מיינע עלטערנ׳ס שטר כתובה

נאך די חתונה האבן זיי זיך באזעצט אין א דערפעל מיטן נאמען סאבאדקא, עס האבן געוואוינט דארטן קוים עטליכע אידן אן קיין קהילה אין ת"ת, דערפאר וועז די קינדער האבן אנגעהויבן אונטערצוואקסען האבן זיך מיינע עלטערן אריבערגעצויגען קיין מאקאווע בערך אין יאר תרפ"ו, די ערשטע צייטן האט מיין טאטע ע"ה זיך געפענט א קליין געוועלבעל נאך א קורצע צייט איז ער געווארן אויפגענומען אלס שמש און בוך האלטער פון די קהילה (פאר אים איז געווען שמש ר' אייזיק ווילגער ע"ה וועלכער איז אויך געווען דער אפיציעלע בעל תפילה).

מיר האבן געקריגען א קליין דירה'לע אינעם שול הויף צוזאמען מיט אלע איינגעשטעלטע פון קהל, דער דיין רבי חיים לייב דייטש זצ"ל אין זיין איידעם רבי יהושע כ"ץ זצ"ל מו"ץ ולבסוף אב"ד סעדרעהאלי, רבי יונה האלפערט זצ"ל שו"ב ומח"ס מראה הריאה און רבי יהושע פרענקל זצ"ל שו"ב, אביסל אראפצו האבן געוואוינט רבי חיים אליעזר לאזאר ע"ה רבי אפרים וועבער ע"ה[6], ר' יצחק וועבער ע"ה און ר' משה שמואל וועבער ע"ה.

רבי יהושע פרענקל דער שו"ב פון מאקאווע

[6] אין מאקאווע האבן געוואוינט דריי אדמורי"ם בנן של קדושים וואס זענען אנטלאפען פון פוילן בייַ די ערשטע וועלט קריג אין זיי זענען שוין פארבליבן וואוינען אין מאקאווע, ר' אפרים וועבער ע"ה פלעגט שטענדיג ארומגיין צוזאמען

דאס לעבנ'ס שטייגער פון דער אלטער היים

די גאס האט געהייסען עטווא"ש, דאס איז דער נאמען פונם שרייבער און דיכטער וואס האט געהאט דעם קוראזש זיך ארויסצושטעלן ביי דעם עלילות דם פון טיסא-עסלאר און האט געגומען שרייבען ארטיקלען און ארויסגעברענגט דעם אמת כאטש זיין לעבן איז אדורך דעם אריין אין א געפאר.

דער זיידע ר' דוד מארקאוויטש ז"ל זיצט אין חצר פון אונזער שטוב אין מאקאווע

אונטער אונזער שטוב איז געלאפען אן אמת המים א קליינער וואסער'ל וואס איז געקומען פון דעם מיל אינדרויסען פון שטעטל וואס האט געהערט פאר 'ווייגבערגער דעם מילנער'.

קלויבען 'מעמדות געלט' זיי צו שטיצען, איינעם האט מען גערופען 'דער ביקשאוויצער רבי' דער צווייטער האט געהייסט רבי אברהם ברוך בעלז זצ"ל א תלמוד מובהק פון הגאון רבי יהודה גרינוואלד בעל שבט מיהודה זצ"ל ער איז געווען א מתמיד עצום אין געלערנט גאנצטע נעכט, און דער דריטער רבי יחיאל (ר' יחיאלי'ש) נאכן קריג עלה ונתעלה צו זיין חותנו של מלך כ"ק אדמו"ר מהר"א מבעלזא זצ"ל.

פון דעם קוואל נעבן דעם מיל האט מען געשעפט וואסער צום טרינקען, מיר האבן זיך נישט געקענט ערלויבן צו באצאלען פאר א וואסער טרעגער, נאר מיר האבן אליינס געשלעפט צוויי גרויסע קאנעס וואסער יעדען טאג א צווייטער קינד.

ביי דעם מיל האבן מיר אויך געקויפט טעצלעך אייז, ווען מ'האט געוואלט האלטן עפעס פריש אין די גרויסע היצן האט מען דאס ארויפגעלייגט אויף אן אייז טעצל.

אזוי אויך איז געווען א גרויסער טיפער ברונעם פיל מיט וואסער, אבער עס איז נישט געווען ראוי צו טרינקען, עס איז שנעל געווארן פיל מיט שמוץ, די וואסער האבן מיר געניצט נאר צום רייניגען. אזוי אויך האט דער ברינעם געדינט אלס נאטורליכער פריזשידער, מען האט אראפגעלאזט דערין מעלאוינס, פארמאכטע קאנעס פרישע וואסער, און ענדליכס, די קאלטע וואסער האט דאס געהאלטען פריש.

אונזער דירה'לע איז באשטאנען פון צוויי קליינע צימערלעך אלעס צוזאמען, דערינען האבן מיר געווואוינט גליקליך און צופרידען די גאנצע משפחה פון צוועלף קינדער. נאך מיין בר מצוה האב איך געלערנט אין סענדרא צוזאמען מיט מיין עלטער'ער ברודער בן ציון הי"ו, איין טאג איז צו אונז צוגעקומען די קליין מיידעלע פונם רב הגה"צ ר' אפרים ראזענפעלד זצ"ל און אונז גערופן צום רב. מיר זענען געגאנגען צום רב מיט נייגער וואס ער וויל פון אונז, מיר זענען אנגעקומען, דער רב זצ"ל האט אונז איינגעמאלדען אז ער האט א געוואלדיגע בשורה טובה אונז צו מעלדען, בן ציון פרעגט "וואס איז די בשורה?", דער רב

ענטפערט נישט, נאר האט אונז אנגעצויגען די נערוועז "עס איז עפעס גאר א פרייליכע בשורה", מיר זענען געווען זיכער אז דער טאטע איז געווארן א מיליאנער אדער ענדליכ'ס. ענדליך גיט ער א זאג ענקער מאמע האט געבוירן מיט מזל א אינגעל.

מיין ברודער בנצי איז געווארן אינגאנצען אנטוישט און שרייט אויס "דער אייבירשטער זאל העלפען אז דער רבי זאל מבשר זיין בעסערע בשורות... מיר האבן דאך שוין נישט קיין בעטען..."[7].

שמש בקהילות קודש מאקעווע

איך האב שטענדיג געהאלפען דעם טאטען טון זיינע פליכטען אלס שמש, יעדען פרייטאג האבן מיר געטוישט דעם פרוכת אין ביהמ"ד לכבוד שבת קודש, צוגעגרייט ווין פאר קידוש און הבדלה, געברענגט ליכט פונם נדבן צום בית המדרש, לכבוד שבת האט מען אנגעצינדען פילע ליכט (עס איז דאן נאכנישט געווען קיין עלעקטער). איינמאל א יאר האבן מיר געטיילט דריי קילא

[7] כאטש די ענגשאפט און אונזער קליינע דירה האבן מיר שטענדיג געהאט דארטן פלאץ צו טוען מצוות. אין מאקעווע האט געווואוינט א איד ר' פנחס ליבער ע"ה האט ער געהאט אן אלטען שווער איינעם מר. ראזען ע"ה, געווען שוואך אין קראנק, און האט קוים מיט שווערקייטען געקענט ארויסרעדן א ווארט און אוודאי זיך נישט געקענט רירן, דער טאטע פלעגט גיין אים ברענגן צו אונז (נישט אין קיין ראד שטוהל, נאר אין א וועגעלע מיט א גרויסען רעדל ביים שפיץ און וואס מ'שלעפט צימענט), אום ארומגעשוירן און געוואשען אים מיט די קליידער, דאס אלעס איז געטוהן געווארן מיט די אמאליגע פרימטיווע מיטלען, און די זעלבע צייט וואס די טאטע און מאמע האבן געארבייט שווער פאר זייער אייגענע שטוב.

מעל און צוקער פאר אלע מאקווע ארימעלייט. דער ראש הקהל לאנדסמאן ע"ה האט געהאט א מיל, און האט געלאזט צוואה אז אין די יארצייט זיינע זאל מען טיילן פאר צדקה פון זיין פארמעגן לעילוי נשמתו.

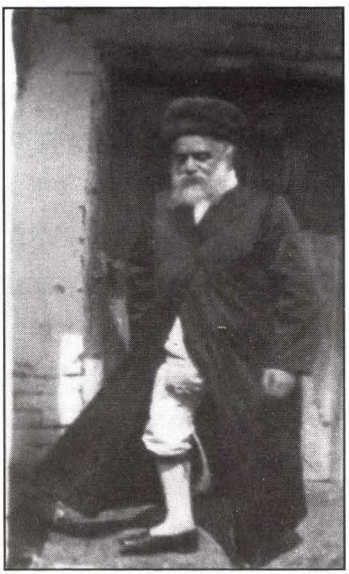
דריי וואכען פאר פסח האט מען אויסגעליידיגט צוויי קלאסן אין די תלמוד תורה און דארטן האט מען געבאקן מצות פארן גאנצען שטעטל.

דער בית המדרש אין מאקאווע

אזוי אויך האב איך יעדען טאג געהאלפען דעם טאטן אנהייצען די מקוה. אין חדר איז מען געגאנגען פארטאג'ס. פארמיטאג אין די גוי'אישע שולע, דערנאך איז געווען א לאנגען פויזע פאר מיר זענען צוריקגעגאנגען אין חדר. אין די צייט פון פויזע בין איך מיט מיין ברודער בנצי הי"ו געגאנגען אין מקוה אין עס גערייניגט.

איינמאל א וואך, גענוי איז דאס געווען יעדען מוצאי שבת קודש, האבן מיר ארויסגעלאזט די וואסער פון די מקוה ביז כמעט די סוף, און גרינטלעך אלעס גערייניגט, סיי די מקוה און סיי דעם 'דאמפ שטוב', דאס איז געווען א גרויסע מאשין אין די גרויס פון

דער מנחת אלעזר זצ"ל אין מאקאווע

א שטוב, מ'האט דאס אנגעהייצט מיט קוילן און אדורכדעם געהייצט די מקוה.

אנצופירן מיט אזא דאמפ-מאשין האט מען געדארפט צו באקומען רשות פון די רעגירונג (לייסענס).

איינמאל וועז דער טאטע האט נישט געקענט קומען אין די מקוה, איז די מאמע ע"ה געקומען און זיך געפארעט דערמיט. געווי דאן זענען אנגעקומען רעגירונג'ס אגענטן צו קאנטראלירן און זיי האבן איר געכאפט ארבייטען מיט דעם מאשין אן רשות, אבער עס איז זיי אזוי געפאלן דאס א מאמע פון צוועלף קינדער האט כח צו טוהן אזא ארבייט אז זיי האבן דאס באשריבן אין אלע בלעטער...

מיר פלעגן ווארעמען די מקוה ביז עס איז געווארן פיין הייס, אבער צופרי איז דאס שוין געווען גאר קאלט, אזוי אז מען האט זיך נאר געטרויט צו געבן איין טבילה, וועז נישט די הייצונג וואלט מען מסתם געברויכט ברעכן די אייז... נאר וועז עס איז געקומען באזוכען איינע פון די חשובע רבנים האט מען איבערגעווארעמט די מקוה אינדערפרי, און וועה עס איז געגאנגען האט געדארפט צו צאלן נאך צען העליר.

וכל מעשיך בספר נכתבים

אויפ'ן דירעקט'ן פארלאנג פונם רב זצ"ל האבן מיינע עלטערן ע"ה געהאלטען א געניער חשבון ווער עס גייט אין די מקוה. יעדע עטליכע נעכט האבן זיי זיך אראפגעזעצט און אלעס פארשריבן און א בוך, ראש חודש האט מען דאס אריבערגעפירט צום רב. דער רב האט דאס שטרענג איבערגעקוקט, איינמאל האט ער גאר אויסגעפינען אז איינע פון די ראשי קהילה האט שוין עטליכע מאל פארפעלט... און ער האט אים באלד געזופן צו זיך...

דער קליינער סופר'ל

יעדע וואך האט דער רב זצ"ל אריבערגעשיקט א זמן צעטיל פאר'ן טאטן די זמן פון ליכט צינדען און קריאת שמע, דער טאטע האט דאס אויפגעשריבען אויף א גרויסער טאוועל מיט די הילף פון א סטענצי"ל, און עס איז אים געווען א גרויסע עבודה.

איין טאג בין איך געזעצן נעבן דעם טאטן ע"ה און געזעהן ווי ער מוטשעט זיך צו אויפשרייבן די זמנים אויפן טאוועל, האב איך אים געבעטן רשות אז איך זאל ארויף מאלען אויפ'ן טאוועל, איך האב שיין געמאלן די נומערן גרויס און קלאר, עטליכע מינוט דערויף קומט צו גיין ר' משה קליין ע"ה, ווי ער דערזעהט דאס געט ער א פרעג דעם טאטן "ווער האט דאס געצייכנט ?". דער טאטע האט געוויזן אויף מיר דער קליינער יוסעלע, ר' משה קליין קוקט מיר אן און זאגט "איך האב ביז היינט פארמאגט א געשעפט פון שרייב געצייג (סטעשענער"י), אבער איך האב

אויפגעלייזט דעם געשעפט, איך האב פילע איבעריגע געצייג, איך קען דאס דיר שענקען אומזינסט. ער האט מיך גערופן צו זיך אין שטוב און מיר דערלאנגט א הויכער הויפן מיט פענעס און בלייען פון אלע פארבן, שווארץ רויט גאלד זילבער אד"ג, פון דאן אן בין איך געווארן א שרייבער אין מעלער, איך האב געשריבען און געמאלן ווי איך האב נאר געקענט, קודם פאר די קינדער אין

דאס הודו טאוועל וואס איך האב אויסגעמאלען, אונטען שטייט מיין נאמען מיט קליינע אותיות

די סידורים, פורים האבן זיך אלע קינדער אויסגעשטעלט אין א רייע איך זאל זיי פארבן דעם פנים מיט א שנאץ און בארד.

[נאך די בר מצוה פלעג איך גיין ליינען די מגילה פאר די דארפסלייט ווי למשל ביים ווינבערגער דער מילנער אין דערביי פארדינט עטליכע פרוטות.]

איך האב אויסגעמאלן א גרויסען ריזן טאוועל מיט גרויסע אותיות "בריך שמיה" "ברוך ד' לעולם" און "הודו" (קאפיטל קז), סידורים זענען שטענדיג געווען א מאנגל אז עטליכע האבן זיך צוריסען זענען

נישט געווען קיין ערזאץ ממילא זענען די טאוולען זייער צוניץ געקומען, איך האב געשריבען שיינע גרויסע סופרי'שע אותיות, מיין חבר זלמ'לע פיין הי"ד האט דאס אנגעפילט מיט שווארצע פארב, אונטערן טאוועל האב איך געשריבן מיין נאמען 'יוסף מאיר מארקאוויטש'. עס זענען געווען אין מאקעווע אזוינע עמי הארצים אז זיי האבן געזאגט פונם טאוועל ברוך שמי' און צוגעענדיגט "לטב ולחיים ולשלם יוסף מאיר מארקאוויטש...".

[קיינע עמי הארצים האבן נישט געפעלט אין דער אלטער היים. געווען איז א איד גאר אן ערליכער, יעדען טאג האט ער אויסגעזאגט גאנץ תהלים פון די גאר פריע שעות, איינמאל האט ער געזאגט הויך האב איך געהערט ווי ער זאגט מיט א ווארעמקייט, אנשטאט בטרם אלך ואיננו, 'בטרם אלך ואיגגו'[8]].

איין ערב שבת קודש איז ר' יחזקאל סופר ז"ל (דייטש בן הגאון ר' חיים לייב דיין) געגאנגען אין מקוה האט אים מיין טאטע געזאגט "ר' יחזקאל פון אייך בעט איך נישט קיין געלט, איך בעט נאר פון אייך איר זאלט געבן פאר מיין יאסעלע אן אויסגעשארפטער סופר פעדער...".

מיט דעם סופרות פעדער בין איך שוין געווען א פולקאמער סופר אלס קליין קינד, דערצו האט מיר דער טאטע

[8] מ'האט דערציילט עמיצער האט אים געפרעגט אויב ער האט א שיעור אין גמרא, האט ער געטפערט יא, ער לערנט יעצט מסכת "חנינה", זאגט מען אים אנטשולדיגט עס הייסט מסכת חגיגה, יא אוודאי זענט איר געווען, ענטפערט ער, מ'זאגט טאקע אזוי ביים דאוונען אמר ר' אלעזר אמר ר' 'חגיגה'...

אויסגעלערנט אויסצוארבייטען פארמעט, מיר האבן אפגעקויפט די הויט פון בהמות, דאס געקראצט און געפוצט איינגעווייקט ביז איך האב געהאט שיינע פארמעט "עבודת יד היימיש ערצייגט בלי תערבות קעמיקאלן ומאשינען". עקסטער האב איך אויפגעקאכט היימישע כשר'ע טינט וואס בס"ד קאך איך נאך דאס עד היום הזה. איך בין נאכגעגאנגען און שטארק נאכגעקוקט פילע סופרים פונם דור הקדום, וועו איך האב געלערנט אין ב. אויוואראש איז געקומען הרה"ח ר' ברוך יודא גאנץ זצ"ל פון בעסערמין פארעכטן א ספר תורה, דארכאויס זיין וויילען אין אויוואראש בין איך געשטאנען אין זיך צוגעקיקט צו זיין שרייבן, ער איז געווען א הייליגער אפגעהיטענער איד, געדאווענט מיט א ברען, אפילו געווענטליכע ברכות האט בי אים געגומען א צייט, זכרונו לברכה.

ר' זלמן שטרויס ע"ה האט געהאט אן אייגן ספר תורה, און עס איז געווארן פסול, דער סופר דמתא ר' יחזקאל ז"ל האט דאס נישט געוואלט פארריכטען, איך בין שוין געווען יענע צייט א בחור אין די יארן, האב איך דאס פארראכטען, עס איז געווען א גרויסע עבודה אבער צום סוף איז דאס אדורך. ר' יחזקאל האט געהאט דערפון חלישות הדעת אבער לבסוף האבן מיר זיך איבערגעבעטען.

לאמיר איבערגעבן דאס ווארט פארן זיידען, געשריבען אין א בריוו א' בלק שנת תרצ"ט לפ"ק.

"... שמואל האט צוויי זון לערנען אין באלמאז אויוואראש נעבן דעברעצין, דער עלטערער יוסף מאיר מ. ער האט זייער

געשיקטע הענט, ער פארדינט פון מאכן יארצייט טאוולען און פארשידענע אויפשריפטען פאר די שוהל, די מאקעווער ראש הקהל האט אים באצאלט פאר די טאוולען פון די שוהל 20 פענגעי, ער האט אויך געמאכט פאר די היזיגע שוהל (אין בערטיא אויפאלא) א טאוועל פון לדוד ד' אורי צום אנדעק פון זיין טייערע באבע ע"ה, און אונטערגעשריבען די יארצייט און זיין אייגענע נאמען, יעדער באוואונדערט דאס... ער האט ב"ה געשיקטע קינדער...".

גלות מונקא-טאבאר

מיין טאטע ע"ה האט עטליכע מאל געדינט אין מונקא-טאבאר, דאס הייסט צוואנג'ס ארבייט פאר די אונגארישע מיליטער, אפילו אין יאר ת"ש, כאטש ער האט שוין דאן פארמאגט א גרויסע פאמיליע, איז ער געווארן איינגעריקט, ער האט געדינט אין אן ארט וואס הייסט 'קישקערעש'. בס"ד האט ער געהאט כשר'ס צום עסן דורך דעם שוחט הרב החסיד ר' שמואל בריעף זצ"ל. איך האב צו יענע צייט געלערנט אין קאלוב, איך האב אים פון דארט געשיקט א בריוו מיט חיזוק ואמונה געשריבן מיט מליצות אויפ'ן גראם.

פאר מ'איז אריין דינען אין מיליטער האט מ'זיך געמוזט שערן די בארד. צוריק-קומענדיג פון מונקא-טאבאר קרעכצט דער טאטע אין א בריוו דאטירט עש"ק וישב ת"ש "... איך בין געווען איינגעריקט, דער בארד וואקסט צוריק, אבער נישט די כח...".

הקול קול יעקב

א צווייט מאל האט זיך דאס אויסגעלאזט מער מזל'דיג (אז מ'איז באפרייט געווארן אביסל פריער האט מ'זיך געדארפט ווידער שטעלן) דער טאטע איז אויפגעשטאנען פארטאג'ס זיך געשוירן די בארד און אפגעפארן, איך בין געווען אין מיין שלאף צימער, און געהערט ווי דער טאטע פארלאזט די שטוב, א שטוב אנגעפילט מיט קינדער דאס הארץ האט מיר געבליטיגט, איך האב אים געוואלט העלפען.

די בילד איז פונם טאטען מיט'ן פולען בארד.

דער בילד פונעם טאטען ז"ל דעם טאג וואס ער האט איינגעריקט אין מונקא טאבאר, נאכדעם וואס ער האט זיך אראפגענומען דעם בארד.

האב איך זיך בארעכענט, תיכף אויפגעשטאנען, געדאווענט, זיך איינגעשפארט אין טאטנ'ס שמש שטיבל, און אנגעהויבן צו זאגן תהלים, איך האב געהערט א סגולה צו זאגן דריי מאל גאנץ תהלים און איין צי, אצינד בין איך געווען אנטשלאסן דאס אויסצופירן.

בין איך געזיצען אין געזאגט תהלים א גאנצען טאג אן אפשטעל, צו דריטען מאל איז שוין געווען שפעט נאנט צום זמן מנחה, ענדליך זאג איך שוין קאפיטל ק"נ 'כל הנשמה תהלל י-ה'. פלוצלים הער איך דעם טאטנ'ס שטימע, איך בין אויפגעשפרינגען און ארויסגעלאפען פונם שטיבל, אבער איך האב אים נישט געפינען... ביז עפעס א איד אן א בארד קערט זיך צו מיר און פרעגט "יאסעלע די דערקענסט מיך נישט...".

די סיבה פאר זיין תיכף'דיגע צוריקערונג, איז געווען, ווייל די רעגירונג פלעגט געבן עפעס שטיצע פאר די קינדער פון די מיליטערלייט, און היות דער טאטע האט שוין פארמאגט מער פון צען קינדער האט זיך עס שוין נישט געלוינט פאר זיי.

ואלה שמותם

די סדר פון די קינדער זענען ווי פאלגענד:

1) רחל לאה תחי' (נאך די באבע רחל לאה קעלנער אשת ר' אברהם זאב ע"ה) 2) בן ציון נ"י. מיין מאמע ע"ה האט פארלוירן עטליכע קינדער רח"ל, איז דער טאטע געווען ביי הרה"ק ר' ישעי'לע קרעסטירער זצ"ל, און דער רבי האט אים געראטען א

נאמען צו גענבן בן ציון אלס א סגולה פאר אריכות ימים[9]. 3) אני הקטן יוסף מאיר נאכן הייליגן צדיק בעל אמרי יוסף מספינקא זצ"ל (זעה ווייטער אונזער שייכות צו ספינקא) 4) אברהם חיים הי"ד (נאך די מאמע'ס טאטע ר' אברהם גינז ע"ה, ער איז נפטר געווארן די זעלבע וואך פונם ברית, און מ'האט נישט געוואלט דערציילן פאר די שוואכע יולדות פון איר טאט'נס פטירה, האט מען צוגעלייגט א נאמען חיים, מ'האט איר נאר דערציילט פון דעם נאמען).

5) מנחם מענדל נאך די רבי'ס פון מיין טאט'ן ע"ה, רבי מנחם מענדל שיק זצ"ל אב"ד סיקס, און רבי מנחם מענדל שטערן זצ"ל אב"ד פולדעש 6) ישעי' הי"ד נאך הרה"ק רבי ישעי'לע מקרעסטיר זצ"ל וואס איז דעמאלטס נפטר געווארן 7) משה נחום. ר' לייב גוטמאן ע"ה פון מאקעווע האט מנדב געווען די הוצאות הברית און די וואך נאכט, דערפאר האט ער געקריגן די רעכט פאר דעם נאמען נאך זיין פאטער ע"ה. 8) אסתר תחי' (נאך די באבע אסתר רייך ע"ה) 9) מרדכי לייב (נאך דעם הייליגן פוסק הגאון רבי מרדכי לייב ווינקלער זצ"ל אב"ד מאד בעל לבושי מרדכי - אין סימן ק"ד איז דער שואל מיין זיידע) 10) זאב הי"ד (נאכען מאמ'ן זיידען ר' אברהם זאב קעלנער ע"ה) 11) לוי ע"ה. 12) מנשה יעקב.

---

[9] עיין שם הגדולים ח"א מהחיד"א ז"ל קונטרס אחרון מערכת ב' וז"ל: ראיתי שכתב א' קדוש מהירושלמי שמי שמתים בניו יקרא לבנו אשר יולד לו בן ציון ויחי' עכ"ל.

א חלק פון מיינע ברודער, אנגעפאנגען פון אויבן :
אברהם חיים, מנחם מענדל, ישעי' משה נחום, לוי ע"ה,
מנשה יעקב, שטייענדיג אין מקוה הויף אין מאקאווע,
אויף רעכט'ס קען מען מערקן די טיר פון בית המדרש

ולשדך הבנות

פאר לאנגע יארן האט דער טאטע אפגעשפארט פונם ביסן פון מויל אבי צו קענען אוועקלייגען א גילדען א וואך פאר די נדן פון מיין שוועסטער רחל לאה תחי'. יעדע וואך האט זי געקריגן אין האנט א גאנצע פענגי און זי האט דאס אפגעהיטן ווי איר שווארץ אפעל, וויסענדיג אז אן קיין נדן איז כמעט נישט מעגליך צו ווערן א כלה. מיט גרויס אנשטרענגונג איז זיי געלונגען צוזאמען צושטעלן די סומא פון עטליכע הונדערט פענגעי, א קליינע ארימע סומע אבער פיל מער ווערט ווי גארנישט.

ענדליך איז זי א כלה געווארן מיט הב' יוסף חיים בערגער הי"ד, אין א בריוו נאך די חתונה דערציילט די זיידע אויספירלעך וויאזוי די שידוך איז צושטאנד געקומען, דער חתן יוסף חיים איז געווען

א יתום פונם טאטען זייט די פינף יאר, זיין מאמע איז געווען א פארמעגליכע פרוי, און ער זעלבסט איז געווען א תלמיד חכם און ירא שמים.

מ'האט זיי אנגעטראגן רייכע שידוכים צומאל מיט אזא גרויסע נדן ווי צב"ש צען טויזנט פענגא. זיי האבן אבער אלעס פארקוקט און נאר געזיכט די שטוב פון דעם ארימען ר' שמואל מארקאוויטש וואס איז געווען רייך און ערליכקייט און פרומקייט.

דער עלטערער ברודער הנושא ונותן בתוך הבית איז געקומען אנטראגן דעם שידוך, אבער ער האט פארלאנגט לכה"פ דריי טויזענט פענגא, אויפן ראט פונם זיידען האט ער מסכים געווען צוגעבן פופצען הונדערט.

יענער אבער האט פארלאנגט כאטש צוויי טויזענט "ווייל מארקאוויטש איז פיל מיט געלט, ער זיצט אין די מקוה אין יעדער גיט אים אין דער האנט אריין...".

דעם חתן האט בכלל נישט אינטערעסירט אין די אלע פארהאנדלונגען. ער האט געשיקט אין געהיים א מעלדונג צום טאטן אז ער קען צוזאגן ווייל ער וועט ממילא נישט פאדערן דאס געלט. אזוי האט מען בשעה טובה געבראכן טעללער.

ויהי ממחרת, איז ארייגעקומען מיין טאט'נס יוגענד פריינד ר' יצחק ווייס צום טאטן מיט פרייליכע נייעס, ארום מאקעווע וואקסן פילע פעלדער מיט צוויבעל און קנאבל, און יעצט האבן זיך די פרייזען דערפון געגומען שטייגן, און עס לוינט צו אינוועסטירען דערינען ווייל מ'קען דערביי נאר פארדינען,

מ'לייגט אריין דערין דעם ארימען נדן און מען נעמט ארויס מיט פארצענטן. מיין טאטע האט אבער נישט מסכים געווען דערצו, די גאלט איז געווען זיין גאנץ פארמעגן, אבער דער חבר האט נישט אויפגעגעבן נאר געמוטשעט א טאג נאך א טאג, ביז דער טאטע האט זיך געבראכן און גענומען די עטליכע הונדערט פענגאס און געקויפט דערמיט קנאבל און צוויבעל, דער גאנצער קאמער'ל איז געווארן איבערגעפילט דערמיט, און מיר האבן געווארט אז די פרייזן זאל'ן ארויפגיין נאך העכער נאך העכער.

אויסגעלאזט האט זיך פארקערט די פרייזן זענען זייער שטארק געפאלען און קיינער האט נישט געדארפט צוקומען צום טאטנס אנגעהויפענטער קאמער פון צוויבל און קנאבל. צום ענדע האט דער הויפן גאלאזט שפירן א שרעקליכער גערוך נאך זיך, מ'האט געדינגן עטליכע ערלים זיי זאלן דאס פירן צום טייך מאראש און עס געבן פאר די פיש צו עסן "כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים".

מיט דעם זענען אוועק געפלויגן די האפנוג צו קענען אויסצאלן דעם נדן כאטש טיילווייז.

דער זיידע איז ווידער געקומען צו הילף און האט פאר'משכנ'ט זיין דירה און צושטייער געגעבן צו די נדן. די חתונה איז פארגעקומען כ"ב אדר שנת תרצ"ז לפ"ק, פרייטאג האט מען געשטעלט די חופה, שבת קודש נאך די סעודה איז געווען די שבע ברכות, און מוצאי שבת קודש די מצוה טאנץ. דער זיידע האט געברענגט דרשה געשאנק מחזורים, און האט גאלאזט באפעלען אז יוסף מאיר זאל אריינמאלן די נאמען.

יענעם זמן האב איך שוין געלערנט אין טאקאי. דער ארטיגער וויין סוחר הרה"ח ר' שמואל ענגיל ז"ל איז געווען א חזר בחור פארן טאטן, האט ער אים צוגעשיקט א פעסל וויין פאר גאר ביליג.

אט איז א בריוו פונם זיידען ר' דוד ווי ער שילדערט די חתונה:

יום ב' ויקרא תרצ"ז לפ"ק פה מאקעווע

...פרייטאג נאכמיטאג אום '2 אוהר' ווער די חופה, פון ביידע צימער ווער אלעס מעבל הערויס געזוימט, דיא גאנצע געמיינדע ווער פארטרעטען, מאן האט זיך ניכט געקענט רירען, זא גאר דער האף ווער פיל... ווען זיא אויף דער שטוהל איזט געזעסן איזט, האט מען מיך הערין געזופען איך זאל בענטשען די כלה, וויא איך בין הערין געקאמען, האט די כלה אנגעפאנגען צו ווינען, דען זיא פילט דען ערענסטע מאמענט, איך האב זיא ווינענד געבענטש, אונז אלע אנווועזענדע ווייבער האבן געווויינט, דאן האט זיא געבענטש איר פאטער, קיין אויג ווער ניכט טראקן, צו חופה איז זי אויך ווינענד געגאנגען, ניכט וויא מייסטן דיא היינטיגע וואס קיין געפיעל האבען אונד קעננען זיך ניכט איבער דענקען דען מאמענט, זיא איזט אן ערענסט דענקענדיגע. השי"ת זאל געבן דא אלעס ווינשע וואס מאן האט איר געווינטשט זאל ערפילט ווערן.

אויף דער 'נאכט' ווער פיל דאס צימער מיט יודען וואס זינד געקומען צו דיא שבע ברכות. שבת מיטאג

פריש, צו שלש סעודות ווידער, דאן אויף דער נאכט, אויך 8 אוהר וואר דיא עכטער חתונה מאלצייט, עס וואר ניכט מער צו עסן אלס פיש אונד ווין, אין ביידע צימערן וואר פאל (פיל) מען האט זיך ניכט געקענט רירן.

עס האט געדוירט ביז אינמיטען די נאכט...

דיין ליעבעדע פאטער

הק' דוד מארקאוויטש

מיין שמחה פון דערווייטנס

יענעם מוצאי שבת קודש בין איך געווען אין מיין קוואטיר אין שטוב פון ר' יעקב גראססבערג ע"ה, זאגט מיר זיין פרוי: קליינער מאקעווער, היינט עסט מען מיט א 'גרויסער לעפעל'. איך ארימער בחור בין געווען שרעקליך אויסגעהונגערט, איך האב צוגעשטימט וואס זי זאגט, אבער קיין עסן האב איך נישט פארמאגט, קיין איבעריג'ס קיין מותרות איז נישט געווען דארטן.

וועו איך בין ענדליך אהיים געקומען פון ישיבה, האט מיר מיין נייער שוואגער גענומען און געשעפט און מיר געקויפט אין א קליין טעלער'ל 'אייז-קרום' פון קיין בעסערס האב איך נישט גע'חלומ'ט.

מיין נאמען יוסף מאיר

מען האט מיר א נאמען געגעבן "יוסף מאיר" נאך דעם היליגן

צדיק הרה"ק רבי יוסף מאיר מספינקא זצ"ל בעל אמרי יוסף, צוליב א מעשה נס וואס מיינע עלטערן ע"ה האבן געהאט ביים צדיק.

ומעשה שהיה כך היה.

מיין זיידע ר' דוד מארקאוויטש ז"ל האט געוואוינט אין בערטיא אויפאלא, און געצויגן זיין פרנסה אלס א זייגער מאכער. אין יענע צייט איז א זייגער געווען א טייער ארטיקל. ער האט, ברוך השם, געצויגן דערפון פרנסה בהרחבה, ער האט געהאט א גוטער נאמען, און אפילו די גויים האבן אים געטרויעט און געשעצט.

מאכט זיך א מעשה, אז פונקט קעגנאיבער זיין געשעפט איז אנגעקומען א נייער גוי'אישער איינוואוינער אין שטעטל, לאשאן צאפאל, און עפענט אויף א גרויס געשעפט פון זייגערס. זיין געשעפט איז געווען פיל גרעסער, און פיל מאדערנער, ווי מיין זיידן'ס געשעפט. עס גייט דורך א גאנצע וואך, און דער זיידע זיצט און געשעפט און ווארט אויף קונים. קיין איין איד אפילו האט זיך נישט באוויזן. דער מצב איז געווען זייער אנגעשטרענגט, און ס'האט אויסגעזען ווי ער וועט מוזן פארשפארן דאס געשעפט און דערלייגן זיין פרנסה.

דער זיידע איז געווען דבוק אין דעם הייליגן צדיק רבי הערשעלע ליסקער זצ"ל, בעל מחבר ספה"ק אך פרי תבואה. האט ער זיך אויפגעהויבן און זיך אריבערגעכאפט צום צדיק. ער האט געהאפט אז בזכותו וועט קומען א ישועה. דערציילנדיג פאר'ן רבי'ן זיין צרה, זאגט אים דער צדיק, "פארט קיין ספינקא,

און גייט צום רבי'ן רבי יוסף מאיר, און ער וועט אייך בעזהשי"ת העלפן". אין אמת'ן איז דאס געווען א פלא פאר'ן זיידן, אז דער רבי שיקט אים אוועק, נאך דערצו אויף אזא ווייטע נסיעה.

דער זיידע האט זיך אבער נישט געזוימט, און געגומען די ערשטע באן פון ליסקא קיין ספינקא. ער איז אנגעקומען קיין ספינקא אויפדערנאכט. וועז דער זיידע איז אנגעקומען אין שטוב און געגעבן שלום פאר'ן רבי'ן, האט ער גלייך געגומען דערציילן זיין צרה איבער דעם גוי וואס איז אים משיג גבול. ער האט אויך געגעבן צו פארשטיין אז ער שטייט אויס צו פארלירן זיין פרנסה.

דער זיידע וואלט פאר אן ענטפער, און דער רבי רופט זיך אן, "איך פארשטיי נישט פארוואס איר זענט געקומען צו פארן, איך האב נישט קיין צייט און כח פאר די זאכן. לייגט אייך צו אביסל, און שפעטער ביינאכט אום צווי זאלט איר נעמען די באן צוריק אהיים קיין בערטיא אויפאלא לחיים ולשלום".

דער זיידע איז ערשטוינט געוואלן פון די ווערטער, אבער צופיל זיך טענה'ן האט ער נישט געקענט. ער האט זיך אינדערגעלייגט אויף א באנק אין רבין'ס שטוב, זייענדיג מיד פון די לאנגע נסיעה איז ער באלד אנטשלאפן געוואלן. שפעט ביינאכט איז דער רבי צוגעקומען צו אים און אויפגעוועקט, זאגנדיג "איילט אייך צו, די באן פארט באלד אפ".

דער זיידע רופט זיך אבער אן, "רבי, איך וואלט דא אבער פאר א ישועה, איך פארליר מיין פרנסה". האט אים דער רבי אויף דעם געענטפערט, "ביז אינדערפרי וועט אייך דער אייבערשטער העלפן". הערנדיג אזעלכע דיבורים יוצאים מפי המלך, איז ער

נתחזק געווארן, און אהיימגעפארן פיל מיט שמחה.

אנקומענדיג אין שטוב פארטאגס, האט ער באלד אויפגעוועקט די קינדער און זיי דערציילט די דיבורים פונעם צדיק. ער האט אויסגעפירט, "וויבאלד דער רבי האט געזאגט אז צופרי וועט קומען די ישועה, וויל ער אז אלע קינדער זאלן בייוואוינען דעם יד השם", ממילא איז ער מיט אלע קינדער אריבער אין געשעפט און זיך געזעצט ווארטן צו זען די ישועה.

עס גייט דורך א שטיק צייט, און זיי זענען ווי עס קומען אן פיר זשאנדארן, די שטרענגערע פאליציי, און זיי דרייען זיך ארום דעם געשעפט פונעם גוי, לאשאן צאפאל. נאך א ווייל, זענען אנגעקומען גויים מיט די זייגערס אין די הענט און האבן געשריגן און פארפירט. ס'האט זיך ארויסגעשטעלט אז דער גוי האט פארקויפט זייגערס פאר זייער א ביליגן פרייז, אבער אנשטאט א גאלדענע זייגער האט ער געגעבן מאטריאל וואס זעט אויס ווי עכט גאלד. דאס זעלבע האט ער געטוען מיט זילבער. אזוי האט פאסירט אז "פונקט היינט" אינדערפרי, זענען זיך די גוים צונויפגעקומען פראטעסטירן אז זיי ווערן באשווינדלט.

וועו לאשאן צאפאל האט באמערקט די זשאנדארן וועלכע זענען אים געקומען ארעסטירן, איז ער באלד אנטלאפן מיט די גאנצע געלט. דער זיידע ע"ה מיט די גאנצע משפחה זענען דערביי געזעצן אין געשעפט, און צוגעקוקט און געזען דעם יד השם וואס האט זיך אפגעשפילט פאר זייערע אויגן, בברכתו ובזכותו פון דעם צדיק פון ספינקא זצ"ל.

יארן שפעטער, וועו מיין טאטע ר' שמואל איז

אונטערגעוואקסן און זיך געדארפט אריינרוקן אין די אונגארישע מיליטער, איז ער אנגעקומען מיט זיין אינהייט נעבן גרויסווארדיין. אויף שבת האט ער באקומען ערלויבענעש אריינצוגיין אינעם אידישן קוואַרטל צו דאוונען מיט מנין, און פארשאפן כשר עסן.

גייענדיג איז ער אדורך דעם מארק פלאץ, זעהט ער א זייגער געשעפט מיטן נאמען "לאשאן צאפאל". דאן האט ער געשיקט א בריוו צום זיידן, דערציילנדיג אז דא אין גרויסווארדיין האט דער גוי יא מצליח געווען. זעהט אויס, אז דער היליגער אמרי יוסף ז"ל האט אים פון דארט נישט פארטריבן.

אלס הכרת הטוב פאר דעם מופת, האט מיר מיין טאטע א נאמען געגעבן "יוסף מאיר" נאך דעם ספינקער רב'ן זצ"ל. מיר האבן זינט דאן אנגעהאלטן אונזער שייכות מיט ספינקא.

דער חקל יצחק זצ"ל

יארן שפעטער, לכבוד מיין בר מצוה, האט זיין זון דער רבי ר' יצחק אייזיק בעל חקל יצחק ז"ל, מיר געשיקט א מתנה, די פינף בענדער אמרי יוסף.

פערזענליך האב איך איך געזען דעם חקל יצחק ז"ל, ווען ער האט אפגעשטאט א באזוך אין מאקאווע, און דערנאך ז' אדר צוויי יאר נאכאנאנד אין קאלוב, ווען איך האב דארטן געלערנט.

ז' אדר צופרי בין איך געשטאנען און גענדאוונט ביים מנין

שחרית פונם סיגוטער רב, רבי יקותיאל יודא ז"ל, וועלכער האט געהאט א געוואלדיגן הדרת פנים, אז ער האט א זיך א דריי געטוען האט אים יעדער געוואלט זען.

מען האט זיך געשטעלט זאגן קדושה, פלוצלים האב איך געהערט אונטער מיר, ווי איינער שרייט מיט אלע כוחות "קדוש קדוש קדוש".

געווען איז דאס דער חקל יצחק מיט נאסע פיאות גלייך פון מקוה, און שרייט די קדושה ווי גלייך ער האלט אינמיטן דאוונען.

שפעטער אין טאג איז דער ספינקא רבי געווען ביים ציון פון הרה"ק רבי אייזיקל זצ"ל. צום ענדע האט ער זיך געשטעלט ביים טיר וואונטשן "די אלע תפילות וואס אידן האבן דא מתפלל געווען, בעט איך פון דעם צדיק אז זיי זאלן אלע געהאלפן ווערן".

איינער פון דעם רבין'ס קינדער האט מיר געמאלדן, אז דער רבי האט פאר מיר א בריוו פון מיין זיידן ר' דוד ע"ה.

איידער דער רבי איז געקומען קיין קאלוב, האט ער געווויילט א שבת אין דעברעצין. דארט איז דער זיידע געקומען אויף שבת און איבערגעלאזט א בריוו פאר מיר. איך האב זיך גלייך געאיילט צו די אכסניא פון רבי'ן.

אנקומענדיג אהין האט דער רבי געהאלטן אינמיטן לערנען, לערנענדיג אויפן קול און מיט א ברען. איך האב זיך געשטעלט אויסוואַרטן ביז דער רבי ענדיגט לערנען.

איינער פון די פיר זין פון רבי'ן זאגט מיר "אז דו וועסט וואַרטן ביז דער טאטע וועט ענדיגן, וועט עס דיר געדויערן גאר לאנג. פון

זיך אליין וועט ער דיר נישט באמערקן". האב איך צוגעטרעטן צום טישל, און אים געזאגט מיין נאמען, "יוסף מאיר מארקאוויטש פון מאקאווע".

"אה, דו הייסט דאך נאך מיין טאטן זכרונו לברכה", דער רבי האט מיר ארומגענומען און געגעבן א הייב אונטער. איך בין דאך געווען א קליין געוואוקסיגער קוים הויט און ביין. ער האט מיר צוגעדרוקט צום הארצן, אזוי אז איך בין ממש געזעצן אויפן רבין'ס שויס. דערנאך האט ער מיר געבענטשט מיט ביידע הענט. זכר צדיק לברכה[10].

[10] איך האב געהאט די זכי' צו הערן פילע דברי תורה פונם חקל יצחק זצ"ל, דאס גאנצע פשעטיל זיינע פלעגט זיין אדורכגעפלאכטן מיט שמות ומילוי שמות עפ"י חסידות. יארן שפעטער אין אמעריקא בין איך געגאנגען צום טיש פון נכדו הרה"ק רבי הערשעלע זצ"ל אדמו"ר מספינקא, איך האב געטראכט צו זיך במחשבה 'ווי קומט דאס אז רבי הערשעלע זאגט נישט קיין דברי תורה אויף דעם זעלבען אופן פון זיינע הייליגע אבות, נאר ער זאגט תורה אויף א פשוטן אופן', אזוי טראכטענדיג בין איך צוגעקומען נאנט צום טיש, מ'האט מיך מכבד געווען צו זיצען נאנט צו רבי הערשעלע זצ"ל, איך נייג צו מיינע אויערן צו הערן די דברי תורה וואס ר' הערשעלע זצ"ל זאגט, און אט הער איך ווי ער זאגט 'על כל שמך אמרתך (תהלים קלח ב) עס זענען דא צייטן וואס מ'דארף עוסק זיין אין פשטות התורה און דערמיט וועלן נאנט צום הייליגן באשעפער, על כל שמך, העכער אלע שמות, אמרתך איז די הייליגע תורה...' א תירוץ גראד צום פינטל, זכר צדיק לברכה.

די שטאט מאקעווע

כ"ק רבינו משה בן הרב ר' יוסף צבי פארהאנד זצ"ל
אבד"ק ור"מ דקהילת קודש מאקאווע, אונגארן

ימי בחרותו

דער רב זצ"ל איז געבוירן בערך שנת כת"ר חודש מנחם אב. ער איז געווען א תלמיד מובהק פון זיין רבי'ן דער גרויסער גאון וצדיק רבי שמואל עהרנפעלד, בעל חתן סופר אבד"ק מאטעסדארף זצ"ל. אין מאטעסדארף האט ער געלערנט בחברותא מיט די גרויסע גאונים הגה"ק רבי שאול בראך זצ"ל אבד"ק קאשוי, הגה"ק רבי שאול ראזענבערגער זצ"ל אבד"ק ראצפערט, און הגאון רבי יצחק מאיר סויבל זצ"ל.

די פיר בחורים האבן געלערנט מיט גרויס התמדה, זייענדיג אויף גאנצע נעכט. כדי ער זאל נישט איינשלאפן האט דער רב ז"ל געהאלטן די פיס אין קאלט וואסער[11] פון דעם דאזיגן סיגוף זענען די פוס פונעם רב ז"ל געשוואלן געווארן. עס האט זיך אים קיינמאל נישט פארהיילט, נאר ער האט שטענדיג געליטן דערפון יסורים[12].

---

[11] געהערט פון מחותני ר' ישראל דוד בן הצדיק ר' יצחק מאיר סויבלער ז"ל.

[12] הקדמה לספר אהל משה דף י"ב ד"ה עבודת: כי סבל יסורים ברגליו כל ימיו, ע"כ.

דער מאקאווע'ר רב
בעל אוהל משה זצ"ל

אויסער זייער גרויסקייט אין התמדת התורה, האבן זיך די פיר חברים מקבל געווען צו פאסטן תעניתים. א שטיק צייט האבן זיי געפאסט משבת לשבת. עס האט שטארק אפגעשוואכט דעם רב, ביז איינמאל אין א דינסטאג איז ער צוזאמענגעפאלן פאר שוואכקייט. דאן איז דער מאטעסדארפער רב ז"ל געווארן דערפון, און ער האט זיי באפוילן אז זיי מוזן אויפהערן פאסטן[13].

דער ערשטער פון די גרופע, דער ראצפערטער רב זצ"ל, איז נפטר געווארן כ"א כסלו שנת ת"ש. איך האב דאן געלערנט אין קאלוב, וואס איז בערך דרייצן קילאמעטער וויט פון ראצפערט. מיר אלע ישיבה בחורים האבן געוואלט גיין זיך משתתף זיין ביי די לוי', אבער ס'איז געווען דאן אויסגעלייגט א גרויסער שניי,

---

[13] סיגף עצמו בסיגופים ותעניות הרבה מאוד, וכמו"כ היה לו סדר צומות של ג' תענית וכיוצא בזה אין שיעור, ונודע זאת לרבו החתן סופר זצ"ל וקרא אותו והוכיחו בחיבה מהא דאמרו חז"ל תלמיד חכם אין רשאי לישב בתענית. תענית י"א ע"ב. (הקדמה הנ"ל עמוד ו' ד"ה וכבר).

מאכנדיג אוממעגליך אהינצוגיין. פארט זענען געווען בחורים וועלכע האבן זיך אונטערגענומען דעם שווערן וועג און זענען געגאנגען צופיס ביז ראצפערט. דארט האט מספיד געווען זיין יוגענט חבר, דער מאקאווער רב זצ"ל.

צוויי חדשים דערנאך, כ"ו שבט שנת ת"ש, איז נסתלק געווארן דער צווייטער חבר, הגה"ק רבי שאול בראך זצ"ל. דער מאקאווער רב האט אים אויך מספיד געווען[14]. און געזאגט אויף זיי אלס מליצה דעם פסוק אין פרשת מקץ (מג, ז) "ויאמרו שאו"ל שא"ל לנו ולמולדתינו לאמר" וגו', אז מיט די צוויי שאו"לס איז ער געווען א חבר נאך פון די יוגענט יארן.

דער ערשטן שאול דער ראצפערטער רב, רבי שאול ראזענבערגער ז"ל, וועלכער האט פארשפרייט תורה וחסידות, און אז עס איז כמעט נישט דא נאך אזא תלמיד נאמן "לבית בעלזא".

דער צווייטן שאול דער גאון וצדיק רבי שאול בראך זצ"ל. בתוך הדברים האט דער מאקאווער רב ז"ל געזאגט: איך וועל אייך זאגן וואס איך האב געהערט אין נאמען פון הגאון הקדוש רבי יואל טייטלבוים שליט"א, אז עס איז כמעט נישט דא אן עבד נאמן צום באשעפער און צו זיין תורה אזויווי רבי שאול בראך זצ"ל. ער האט נישט נושא פנים געווען פאר קיינעם און פאר קיין געלט. דער סאטמערער רב האט אויף אים געזאגט "אשרי

[14] געדרוקט אין ספר אוהל משה, פון כתב ידו.

יולדתו", עד כאן די דברי הספד פונעם מאקאווער רב ז"ל.

(עס איז כדאי זיך צו מתבונן זיין אין די דיבורים. דער מאקאווער רב איז דאן געווען העכער די אכציג יאר, און ער האט מספיד געווען צוויי גדולי עולם זקנים וישישים, און כדי ארויסצוברענגען די גרויסקייט פון דעם קאשויער רב האט ער געברענגט א ראי' פון דעם סאטמערער רב זצ"ל וואס איז דאן געווען א אינגערמאן פון פיר און פופציג יאר. דערפון קען מען האבן אביסל א השגה וואס פאר א הערצה רביה"ק האט געהאט ביי די צדיקים פון דעם פריערדיגן דור).

דער פערטער חבר זייערער איז געווען הגה"צ רבי יצחק מאיר סויבל זצ"ל[15]. רבי יצחק מאיר האט געהאט א מנהג, אז שבת אינדערפרי נאכן דאווענען, האט ער איבערגעזאגט די "שירת הים", צוליב א מעשה נס וואס האט מיט אים פאסירט.

געווען איז דאס אינמיטן דעם קאלטןווינטער. ער איז געגאנגען שפאצירן אויף דעם פארפרוירענעם טייך דונא. אין יענע צייט פון יאר זענען אויפן טייך געפארן וועגענער אן קיין שטער צוליב די דיקע שיכט אייז וואס האט באדעקט דעם טייך במשך דעם גאנצן ווינטער. רבי יצחק מאיר האט שפאצירט אויפן

---

[15] רבי יצחק מאיר בן הגה"צ ר' שלמה דומ"ץ בק"ק טירנוי יע"א האט געוואוינט אין ק"ק פאקש. ר' יצחק מאיר האט מקדיש געווען זיין גאנץ לעבן צו זיצן באהלה של תורה מיט די הילף פון זיין אשת חיל הצדיקת ע"ה וואס האט געברענגט אביסל פרנסה. וועו ער האט דערגרייכט די ניינציג יאר האבן אים די פארשאלטענע דייטשן געפירט צוזאמען מיט די פאקשער קהילה קיין אוישוויץ הי"ד.

טייך שפעט פארנאכט וועז די גאנצע געגענט ארום איז געווען ליידיג און שטיל.

פלוצלונג הערט ער ווי איינער רופט זיין נאמען "יצחק מאיר". ער קוקט זיך אום, אבער ער זעהט קיינעם נישט. האט ער געטראכט אז ס'איז געווים א פאנטאזיע. ער שפאנט ווייטער, און וידער הערט ער "יצחק מאיר". רבי יצחק מאיר זוכט פון וואו דער קול קומט, אבער אן ערפאלג.

וועז ער האט שוין געוואלט גיין ווייטער און זיך מער נישט צו טוען מאכן פון אזעלכע מחשבות, האט רבי יצחק מאיר באמערקט פאר זיינע פיס אן אויסגעהאקטער לאך אין די אייז. די פיש כאפער האב דאס ווארשיינליך אויסגעהאקט כדי צו קענען דארט כאפן פיש.

וועז די שטימע וואלט אים נישט אפגעהאלטן, וואלט חלילה וחס געקענט פאסירן אן אומגליק רח"ל, א דאנק דעם קול וואס האט אים גערופן איז ער בחסדי השם ניצול געווארן. זינט דאן האט ער מקבל געווען אויף זיך צו זאגן שבת נאך מוסף דעם שירת הים צו דאנקען דעם אייבערשטן פאר זיין אייגענער נס דורכגייענדיג דעם ים[16]. זכר צדיק לברכה.

---

[16] זעה ספר הזכרונות פאקש ח"ג עמוד 66, אז צוליב די נס האט ר' יצחק מאיר פארפאסט א שירה פון פיר הונדערט חרוזים, דאס האט זיך אנגענפאנגען "אשירה אשירה" יעדע צופרי נאכן דאוונען האט זיך ר' יצחק מאיר געשטעלט אין זיין ווינקל, און דאס געזאגט מיט גרויס ברען.

מיין מחותן ר' ישראל דוד סויבל ע"ה איז געווען זיין זון, און ער האט אונטערגעשריבן אויף מיין כתובה בן 'הצדיק' ר' יצחק מאיר ז"ל צוליב די אויבנדערמאנטע פאסירונג.

דער רב אין נייטרא

דער רב זצ"ל איז געווארן אן איידעם אין נייטרא. זיין רביצין איז געווען הרבנית הצדיקת רחל זכרונה לברכה, בת הרב ר' אהרן שאהנפעלד ז"ל בן הגה"צ רבי מרדכי, ראב"ד דקהלת נייטרא זצ"ל.

די רביצין ע"ה איז געווען א גרויסע צדיקת, שטייענדיג צו די רעכטע האנט פון איר גרויסן מאן. די רביצין צוזאמען מיט מיין מאמע ע"ה זענען ביידע געווען עסקניות אויף טהרת וקדושת ישראל, אויפטוענדיג גאר אסאך אין דעם ענין. די רביצין האט מיין מאמען ע"ה גאר שטארק געשעצט דערפאר, וואס כאטש זי איז געווען א פארנומענע מאמע פון צוועלף קינדער האט זי געהאט צייט פאר מצוות.

וועז מיין מאמע האט געהאט דאס זעקסטע קינד, א מיידל נאך פינף אינגלעך, איז די רביצין איר געקומען באזוכן אום שבת קודש. פאר'ן אוועקגיין האט זי געוואונטשן: "דער באשעפער זאל העלפן, דאס איר זאלט האבן נאכאמאל אזויפיל". די ברכה איז פולשטענדיג מקויים געווארן. די מאמע האט געהאט נאך א מיידל און דערנאך פינף זין, געווי די זעלבע צאל און רייע ווי פריער.

דער רב מיט זיינע תלמידים

וואוינענדיג[17] אין נייטרא האט דער רב אנגעהויבן מרביץ תורה זיין פירנדיג א גרויסע ישיבה. דערנאך איז ער אויפגענומען געווארן אלס דיין אין נייטרא.

נאכן וואוינען דארט פינף און צוואנציג יאר, האט די מאקאווער קהילה אים מכתיר געווען בכתר תורה אז ער זאל קומען משמש זיין ברבנות ביי זיי. אינעם טאג פון ג' וירא תרע"ג האט זיך דער רב זצ"ל אריינגעצויגן אין מאקאווע און אנגעהויבן פירן די קהילה ביד רמה, ביז צו זיין פטירה שנת תש"ד, גאנצע צוויי און דרייסיג יאר.

דער רב האט מייסד געווען א ישיבה פאר די בחורים פון די אומגעגענט, אויסער די אלע בחורים וואס זענען מיטגעקומען מיט אים פון נייטרא. חוץ דעם גרויסן כח התורה וואס דער רב האט אריינגעגעבן אין זיינע תלמידים, האט דער רב אריינגעגאסן אין זיי עמערס מיט יראת שמים דורך זיין עבודת התפילה וואס איז געווען מיט א געוואלדיגע השתפכות הנפש. אזוי אויך דאס תהלים זאגן יעדן ערב שבת אינדערפרי צוזאמען מיט אלע ישיבה בחורים[18]. שובבי"ם האט דער רב שטענדיג זיכער געמאכט אז ס'איז דא א מנין וואס פאסטן.

איך האב זוכה געווען צו הערן פונעם רב זצ"ל אסאך דרשות,

---

[17] הקדמה עמוד ז'

[18] שם עמוד ט' ד"ה בימי השובבי"ם

אבער ליידער איז עס מיר נישט געבליבן אין זכרון. איין דרשה וואס דער רב האט געזאגט שבת ביי פרקי אבות, געדענק איך אביסל די וועריטער דערפון.

ס'איז געווען דאן א צייט וואס בחורים האבן געזוכט א שידוך דווקא מיט א שיינעם נדן, כדי צו האבן אביסל געלט, צו קענען נאך די חתונה אנהייבן א שטיקל פרנסה. מען מיינט נישט חלילה קיין מותרות און לוקסוס. די חתונה פלעגט געווענטליך געפראווען ווערן אויף אן ארעמען שטייגער, נאר מען האט פארלאנגט נדן כדי צו קענען לייגן ברויט אויפן טיש א טאג נאך די חתונה.

דער מנהג האט צוגעפירט אז עס זענען געווען פיל עלטערע בחורים וועלכע האבן געווארט אויף א נדן, און פיל מיידלעך וועלכע האב דאס נישט געהאט צו געבן. די חסיד'ישע בחורים האבן טאקע נישט געווארט, נאר מיט מסירות נפש געטוען אפילו גאר ארעמע שידוכים, אבער דער אלגעמיינער עולם האט געהאט א פראבלעם.

איינמאל ביי די פרקי אבות דרשה האט דער רב זצ"ל אויסגעשמועסט דעם פראבלעם, און דערציילט אז ער האט געמאכט אן אסיפה פאר אלע בחורים, פראבירנדיג זיי מעורר זיין אז דאס חתונה האבן שפעט טוט שאטן פאר די יראת שמים, און ער האט דערביי ארויסגעברענגט די הארבקייט פון דעם ענין.

האט זיך אויפגעשטעלט א בחור און געבעטן רשות צו רעדן, ער האט געזאגט, "דער רב דארף נישט זארגן, מיר האלטן מיט דעם גאנצן סדר פונעם רב. מיר זאגן תהלים יעדן ערב שבת

קודש[19], מיר פאסטן שובבי"ם, בה"ב, מיר לערנען ליל שישי א גאנצע נאכט. דאס אלעס איז דאך א געוואלדיגע שמירה פאר די יראת שמים פון א איד".

דער רב האט אנגעקוקט דעם בחור מיט א רחמנות'דיגן בליק און געזאגט, "איך האלט אויך מיט דעם גאנצן סדר תשובה. דערצו בין איך אן אכציג יעריגער איד, אבער איך קען אייך צוזאגן, אז דער יצר הרע האט נישט פארגעסן פון מיר אפילו פאר איין מינוט. ער פראבירט מיר שטענדיג צו באזיגן. נו, וואס זאלן זאגן אינגעלייט?".

רצון יראיו יעשה

דער רב זצ"ל האט געהאט א געוואלדיגע סייעתא דשמיא, מען האט געקענט זען אז פון הימל איז מען מסכים צו זיין רצון. איך וועל דערציילן עטליכע עפיזאדן וואס איך האב מיטגעלעבט.

ראש השנה האט געהאט די חזקה צו זיין בעל תוקע, הרה"ח ר' משה יוסף גאמבא ז"ל. שוין אזוי פרי ווי ר"ח אלול האט זיך ר' משה יוסף אינגעשפארט אינעם פאליש פון די שוהל, גרייטענדיג זיך צום גרויסן יום הדין. די גאנצע צייט האט מען ארויסגעהערט פון פאליש זיינע שווערע קרעכצן באגלייט מיט גרויסע בכיות. נאך אזא הכנה האט דער עולם געפיהלט אז מען האט א גוטן שליח ביים גרויסן יום הדין אויסצובעטן אלעס גוטס. נאך זיין פטירה האט מען אויסגעקריצט צוויי שופרות אויף זיין מצבה,

[19] הקדמה עמוד י"ב ד"ה ומי יתואר

אלס סימבאל אז ער איז געווען דער בעל תוקע.

נאך אים האט איבערגענומען די חזקה אלס בעל תוקע הרה"ח ר' ישראל מרדכי ב"ר משה גראססמאן ז"ל, א יליד אוהעל (זיין מאמע איז געווען א שוועסטער פון דעם גאלאנטער רב בעל אור פני יהושע זצ"ל). ר' ישראל מרדכי איז געווען א מונקאטשער תלמיד און א ריכטיגער בן תורה. עטליכע יאר זענען פארלאפן זינט זיין חתונה, אבער ער האט ליידער נישט געהאט קיין קינדער. אויפן ראט פון זיין רבי'ן, דער הייליגער מנחת אלעזר זצ"ל, האט ער זיך געצויגן קיין פעסט, משנה מקום משנה מזל. (ער האט איבערגעלעבט די קריג, און איז געווען א מגיד שיעור אין דעם סאטמער רבין'ס ישיבה, און ליגט אין קרית יואל. ת.נ.צ.ב.ה. זצ"ל).

יענעם יאר האט חתונה געהאט הרה"ג רבי משה נתן נטע לעמבערגער זצ"ל מיט די טאכטער פון הרה"ג רבי אפרים ראזענפעלד זצ"ל, איידעם פונעם רב, דומ"ץ מאקאווע און שפעטער אב"ד סענדרא. דער רב האט געהאט א שטארקן רצון אים צו שטעלן אלס בעל תוקע, אבער דער שווער פון דעם פריערדיגן בעל תוקע ר' ישראל מרדכי, הרה"ח ר' חיים אליעזר ב"ר מנחם לאזאר ע"ה, א איד א ירא שמים[20], האט געהאלטן אז

[20] בייַ די לוויה פון ר' חיים אליעזר ע"ה, י"ב אדר ראשון, האט זיין איידעם ר' ישראל מרדכי מספיד געווען און געזאגט בתוך הדברים, עס שטייט "כי תחבוט זיתיך לא תפאר אחריך", כביכול, ווען דער באשעפער קלויבט צוזאמען זיינע זיתים, די אידישע נשמות, דעמאלט לא תפאר, זאלסטו נישט נעמען די שיינע צווישן אונז.

ער ירשנ'ט די חזקה פון זיין איידעם, און דערפאר איז רעכט אז ער זאל בלאזן שופר.

עס איז אנגעקומען דער טאג ראש השנה. דער רב וועלכער איז געווען דער בעל מקרא איז ארויף אויפן באלעמער. אנקומענדיג אויבן, טרעפט ער ר' חיים אליעזר, שטיין מיטן קיטל גרייט צום בלאזן. דער רב האט אים געזאגט, "דו וואסט נישט בלאזן, דו וואסט נישט בלאזן". מיר האבן אלע געהערט די וועלטער ארויסקומען מפי הקודש, דערנאך האבן מיר געענטפערט אמן אויף די צוויי ברכות פון דעם בעל תוקע, און געווארט צו הערן די תקיעות.

דער בעל תוקע האט פראבירט מיט אלע כוחות צו בלאזן, אבער קיין שום קול איז נישט ארויסגעקומען. ער האט פראבירט און פראבירט ביז ער האט ענדליך איינגעזען אז עס נישט בידו, אפילו ער האט נעכטן געקענט בלאזן, היינט וועט עס נישט גיין. בלית ברירה האט ער אויפגעגעבן און מסכים געווען דאס איבערצוגעבן פאר ר' משה נתן נטע ז"ל.

ר' משה נתן נטע האט אבער נישט געוואלט בלאזן צוליב כבודו, דערפאר האט געבלאזן א זון פון ר' יצחק ליכטענשטיין ע"ה, אייניקל פון רבי הילל ל"ש זצ"ל. ער איז נישט ארויף אויפן באלעמער נאר געבלאזן פון זיין זיץ ארט. צומארגנס האט שוין געבלאזן ר' משה נתן נטע לעמבערגער זצ"ל, און אנגעהאלטן די חזקה אויף די קומענדיגע יארן.

דער רב זצ"ל[21] איז געשטאנען כציר חלמיש קעגן די פרייע ווינטן וועלכע האבן געבלאזן גאר שטארק, שטייענדיג פעסט מיט די תקנות פון די ארטאדאקסיע, זייענדיג א תלמיד פון דעם חתן סופר זצ"ל. דערצו האט ער געהאט די זכי' צו זיין אנוועזנד ביים באזוך פון הגה"ק רבי שמעון סופר אבד"ק קראקא זצ"ל, און מיטגעהאלטן זיינע פריוואטע שמועסן מיטן מאטעסדארפער רב. דאס איז געווען זיין הדרכה אויפן לעבן.

ער[22] האט זייער שטרענג געהיטן די תקנה, אז א פארהייראטע פרוי וועלכע איז נישט געשוירן די האר, טאר נישט אריינקומען אין בית המדרש, שטעלנדיג דערויף פרויען וועכטערינס, אכטונג צו געבן אויף די תקנה.

ער האט דאס צום שטרענגסטן ארויסגעברענגט אין א דרשה חודש אלול (עי' ספר אהל משה ע' רפ"ה) "וגזרתי אומר שכל אשה שלא תלך כדת צניעות כראוי ונכון, לא תבוא לבית הכנסת ובית המדרש בימים נוראים הבעל"ט, ואעמידה על זה שומרים, ואתן על פתחי' פתקאות שכתוב עליהם האיסור, ואקוה שישמרו הדבר ולא יעברו על זה ח"ו. והעובר ח"ו ידע שלא טוב יהיה".

אין אידיש:

"איך האב באפוילן אז א פרוי וואס איז נישט געקליידעט

---

[21] הקדמה עמוד י"ח ד"ה נאמן

[22] וכדאי לציין ענין מיוחד שבכל השנים נשמר בדקדוק תקנו ואזהרתו שלא תיכנס לעזרת נשים אשה שלא גילחה שער ראשה (הקדמה עמוד י).

בצניעות, ריכטיג ווי עס פאסט, זאל נישט קומען אין שוהל די קומענדיגע ימים נוראים. איך וועל שטעלן וועכטערינס און איך וועל לייגן געשריבענע טאוולעך צו ווארענען דערויף. איך האף אז מען וועט דאס אפהיטן און ח"ו נישט עובר זיין דערויף. און דער וואס וועט עובר זיין, זאל וויסן אז עס וועט אים נישט זיין גוט".

די קהילה לייט האבן ערליך אפגעהיטן די תקנה, אבער צו מאל זענען געקומען פרעמדע אין שטעטל, פלעגט מען זיי דארפן אויפמערקן דערויף.

איינמאל ראש השנה איז מען געקומען זאגן פאר מיין טאטן ע"ה, אז די שוועגערין פון א גרויסן תקיף אין די קהילה איז געקומען פון ב' אויוואראש. זי גייט נישט די האר געשוירן און האלט נישט ביים פארלאזן דעם בית המדרש. דער טאטע, שמש פון שוהל, האט דאס געמוזט דערציילן פאר'ן רב, זאגנדיג דערביי וועמען'ס קרובה זי איז, האפענדיג דערמיט צו פארמיידן איבערקערענישן.

דער רב האט אבער נישט צו לאנג געצעגערט, נאר באלד געהייסן דעם בעל תפילה זיך אפצושטעלן. דערנאך האט ער ארויפגעשיקט דעם טאטן איר צו באפעלן אז זי זאל פארלאזן דעם בית המדרש. די פרוי האט זיך מתחצף געווען נישט וועלנדיג פארלאזן דאס בית המדרש, אויך נאכדעם וואס דער רב האט איר געבעטן א צווייטן מאל. צום דריטן מאל האט דער טאטע מורא געהאט צו גיין ערווארטנדיג ביטערע נאכפאלגן דערפון. די אמאליגע תקיפים זענען געווען ביכולת אפילו צו פארטרייבן א רב, כבר היה לעולמים.

דער רב, זעענדיג אז דער שמש האט מורא, האט דער רב א שריי געטוען "זאל זי אראפגיין, אויב נישט וועט מען איר ארונטערפירן". די מחוצפת איז נישט אראפ, נאך צוויי מינוט איז מען געקומען שרייען אז זי האט גע'חלש'ט. נגעה בה יד ה'. די סצענע וואס איך האב דאן געזען אין בית המדרש וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן. יעדער האט געזען אז יש אלוקים במקום הזה!

נאך יום טוב איז דער רב זצ"ל געווען ביי זיך אין שטוב, און פארגעלערנט ווי זיין שטייגער חומש רש"י. אינמיטן פארלערנען איז מען געקומען זאגן אז דער אויבנדערמאנטער תקיף וויל איבערבעטן דעם רב. דער רב האט אים נישט געוואלט באגעגענען און אויסגעשריגן "דער שגץ, דער שגץ", און האט אים נישט צוגעלאזט צו זיך. ערשט ביים דריטן מאל וואס ער איז געקומען, האט זיך דער רב געלאזט איבערבעטן.

עס זענען דאן געווען שווערע צייטן. דער רב האט געקעמפט אנצוהאלטן זיין שטאנד אלס אויסשליסליכער בעל דעה אויף די קהילה, וויסענדיג, אז אויב ער וועט ארויסווייזן אפילו א צייטווייליגע שוואכקייט קען דאס צוברענגען אומערזאצבארע שאדנס.

וועו[23] די קהילה האט זיך צוטיילט ביים באוואוסטן אונגארישן טיילונג, האט די ארטאדאקסישע קהילה באקומען צוויי הונדערט

[23] הקדמה י"ג ד"ה כאשר

מיטגלידער, אבער די נעלאגישע קהילה האט זיך ליידער געציילט ביז טויזענט מיטגלידער. דאס האט געפירט אז דער אלטער בית החיים איז אריבער אונטער זייער אויפזיכט. אין דעם בית החיים זענען גענעגן באהאלטן די רבנים וויראים פון די פריערדיגע דורות. צווישן זיי דער בעל יריעות שלמה אב"ד מאקאווע זצ"ל, וועלכער איז נפטר געווארן עטליכע יאר פארן טיילונג, בשנת תרכ"ג עש"ק י"א טבת.

באלד נאכן טיילונג האט די ארטאדאקסישע קהילה, וועלכע איז געבליבן אן א בית החיים, מחנך געווען א נייעם ביה"ח מיט א פשוטן איד מיטן נאמען לעווינגער ע"ה, וועלכער איז פונקט דאן נפטר געווארן.

א מערקווירדיגע זאך האט דאן פאסירט. ארום דעם ציון פון דעם יריעות שלמה זצ"ל, זענען ארויסגעוואקסן פילע קליינע ביימער, ווי צו באשיצן דעם צדיק פון די אריינקומענדיגע אומערליכע נעלאגן. להבדיל בין קודש לחול.

אין דעם אלטן בית החיים איז געלעגן הקדוש רבי נפתלי זצ"ל הי"ד.

ער איז אייגענטליך געווען באקאנט אלס א פשוטער איד, אבער אין יאר תרל"ט האט זיך אפגעפונען א טויטער גוי. די גוים האבן דאס באלד אויסגענוצט אלס אן אויסרייד צו פייניגן די אידן און זיי סטראשען מיט דאס ארגסטע אויב זיי געבן נישט ארויס דעם פארברעכער. די אידן האבן נישט געוואוסט זיך אן עצה צו געבן אין די גרויסע צרה.

דאן האט זיך ר' נפתלי זצ"ל אויפגעשטעלט, און מדעת עצמו זיך איבערגעגעבן אין די הענט פון די רשעים. די רוצחים האבן אים באלד פאר'משפט צום טויט דורך אפהאקן דעם קאפ רח"ל. איידער ער איז אומגעקומען האט ער געזאגט, אז "ווער עס וועט קומען אויף מיין קבר וועט געהאלפן ווערן".

זיין ציון איז נתקדש געווארן דורך אלע אידן פון די אומגעגענט וועלכע האבן דארט מתפלל געווען גלייך מיט אלע אנדערע צדיקים ויראי השם. דאס פלאץ ארום דעם קבר האט מען געלאזט ליידיג ווייל מען האט מורא געהאט דאס צו צורירן כדי נישט פוגע צו זיין בכבודו.

יארן שפעטער, ווען די נעלאגן האבן איבערגענומען און פארוואלטעט אויפן פלאץ, האבן זיי, מחמת איזה סיבה, געוואלט נוצן דאס הייליג פלאץ ארום דעם צדיק. דער נאלאגישער קברן, הערץ באטשי, האט באקומען דערויף רשות פון זייער ראש הקהל מיט נאמען שאמועל.

באלד ווען הערץ האט זיך אנגעהויבן פארענען ארום דעם קבר איז פלוצלונג נפטר געווארן א טאכטער פונעם ראש הקהל. די פארשטאפטע קעפ פון די נעלאגן האט זיי נישט געלאזט טראכטן, אפילו על פתחן של גיהנום אינן חוזרין בתשובה. דאס קומענדיגע מאל וואס מען האט דארט געגראבן איז געשטארבן א צווייטע טאכטער, באלד דערנאך איז קראנק געווארן זיין פרוי. דא האט זיך זיין קאפ ענדליך געעפנט און דער ראש הקהל איז געקומען צו לויפן צום רב זצ"ל.

דער רב האט באפוילן איבערצוגעבן, "דאס אויב מען האט

שוין צוגעריט דעם קבר קען איך שוין גארניקס טאן, אויב נישט וועל איך מתפלל זיין". שאמועל האט שטייענדיג אינדרויסן פון רב'ס שטוב זיך מקבל געווען אפצושטעלן די גראבונגען און זיין פרוי האט באלד געהאט א ישועה[24].

איידער מען האט אויפגענומען רבי משה פארהאנד זצ"ל אלס רב, האט משמש געווען ברבנות אן אנדערער רב א גרויסער גאון זצ"ל. ווייזט אויס אז ער איז נישט גוט אויסגעקומען מיט די תקיפי הקהל, און נאך א שטיקל תקופה האבן זיי אים מעביר געווען. דער רב, א גרויסער מתמיד, האט זיך אריבערגעצויגן אין א בוידעם העכער די שטוב פון ר' יצחק ליכטענשטיין ע"ה, און ווייטער ממשיך געווען צו לערנען מיט גרויס התמדה. ר' יצחק האט איבערגעגעבן אז ער האט אים געזען לערנען גאנצע נעכט.

יענער צייט האט מאקאווע נישט געהאט אן עמטליכער רב, נאר הגאון רבי חיים לייב דייטש זצ"ל, וועלכער איז געווען א מלמד, האט געפירט די קהילה אלס דיין. איך האב געהערט פון אן אייניקל אין זיין נאמען, אז וועז רבי חיים לייב האט געהאט א שווערע שאלה, איז ער שטענדיג ארויף אויפן בוידעם צום אלטן רב, וועלנדיג שטענדיג נתפעל פון זיין אויסערגעווענטליכע

[24] געהערט פון מיינע עלטערן. זעה די הקדמה עמוד י"א ד"ה איתן, אז די נעלאגען האבן געווואלט אינגאנצען אויפאקערן דעם בית החיים, און דער רב ז"ל האט זיי באפוילן זיך תיכף אפצושטעלן, ווייל אויב נישט 'וועט דאס קאסטען מיט בלוט', לאחר המעשה האט יעדער געזעהן דעם יד ה' און אפילו די גויאישע צייטונגען האבן דאס באשריבן.

בקיאות בכל חדרי התורה. דאס אלעס האט אבער נישט אפגעהאלטן דעם ראש הקהל וועלכער האט אים גע'רודפ'ט און פארשעמט.

דער הייליגער חוסטער רב, בעל ערוגת הבושם זצ"ל, איז דאן ספעציעל אראפגעקומען קיין מאקאווע זיך איינצובעטן ביי די קהל באהערדע, אז מען זאל שלום מאכן מיטן רב. דער חוסטער רב איז פערזענליך געגאנגען צום שטוב פון ראש הקהל. ער האט אנגעקלאפט און געווארט מען זאל אים עפענען און אריינלאזן, אבער דער ראש הקהל האט זיך מתחצף געווען, און נישט געעפנט די טיר פאר'ן גאון הדור. נאכן וואַרטן א לענגערע ווייַלע איז דער רב אוועקגעגאנגען מיט א גרויסן בזיון התורה רח"ל. די מעשה ביז אהער האב איך געהערט פון עידי ראי' וועלכע האבן דאס צוגעזען.

יארן שפעטער האב איך געקענט די משפחה פון דעם אויבענדערמאנטער ראש הקהל, וועלכער איז שוין נישט געווען אין אמט אין מיינע צייטן. ער האט געהאט א גרויסע שטוב מיט קינדער אלע העכער די דרייסיג יאר ל"ע, קיינער פון זיי האט נישט געקענט א שידוך טוען. אלע האבן געזאגט אז עס שטאמט פון די הקפדה פון דעם ערוגת הבושם זצ"ל. אך יש אלוקים שופטים בארץ.

די זעלבע מחלוקה וואס האט מצער געווען די פריערדיגע רבנים, די זעלבע האט מצער געווען דעם רב ז"ל מיום בואו, פון דעם ערשטן טאג וואס ער האט דערגרייכט די גרעניצן פון מאקאווע. דער רב האט אבער געהאט אן אויסערגעווענטליכע

סייעתא דשמיא אז די שלעכטע מעשים זייערע האבן אים נישט געטראפן, שבע יפול צדיק וקם. מען האט געקענט זען בחוש אז מן השמים טוט מען אים באגלייטן און ווער עס האט נישט געכאפט דעם רמז באצייטנס האט רח"ל שלעכט אפגעשניטן.

מיר תלמידים וואונדערן זיך צומאל, פארוואס האט דער רב זצ"ל זיי אזוי שטארק מעניש געווען? עס איז געווען עקיצתו עקיצת עקרב. ס'איז דא א מאמר פון הייליגן חת"ם סופר זצ"ל[25], מען האט אים אמאל דערציילט אויף א גדול בישראל, אז ער האט איינעם מעניש געווען. האט דער חת"ם סופר רעאגירט, דאס אז דער צדיק האט אויסגעפירט איז נישט קיין חידוש, עס שטייט דאך "רצון יראיו יעשה", דער באשעפער טוט דאך דעם וויל פון די צדיקים. מיין וואונדער איז נאר, וויי נעמט מען אזא רצון? א צדיק דארף נישט אזוינס וועלן.

דער אמת איז אבער, אז דער רב איז בכלל נישט געווען קיין תקיף, נאר פארקערט, ער האט מתפלל געווען אפילו פאר זיינע מתנגדים וועו זיי זענען געווען אין אן עת צרה, וויי איך וועל באלד דערציילן. נאר וואס דען, דאס אלעס איז געווען מן השמים, צו היטן דעם צדיק, וויי עס שטייט אין פסוק "הנה זה עומד אחר כתלינו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים".

אין מאקאווע זענען געווען צוויי בתי מדרשים. אין די גרויסע שוהל זענען די מתפללים געווען על פי רוב אשכנז'ישע אידן. די

[25] געהערט פון כ"ק אדמו"ר רבי שלום משה אונגאר זצ"ל אבד"ק נייטרא

צווייטע, האט מען געוראפן די באלשוויקן שוהל. דארט האבן געדאווענט די חסיד'יש געשטימטע אידן.

דער רב זצ"ל איז, ווי דערמאנט, געקומען פון נייטרא, א ריכטיג אשכנז'ישע געגענט, און איז נישט געגאנגען אנגעטוען אום שבת מיט א שטריימל. אבער לכבוד דאס קומען קיין מאקאווע האט ער זיך אנגעטוען א שטריימל (אין מאקאווע איז אבער קיינער נישט געגאנגען מיט א שטריימל, נאר דער רב, דיין, שוחט און איין איד איז געגאנגען דערמיט נאר אין שטוב).

איינער פון די באלשוויקן שוהל האט דאס אלעס געשטערט, עס איז נישט געווען לפי רוחו, אן אשכנז'ישער רב. דער איד האט נעבעך באשלאסן צו טוען א ווילדער שריט. ווען דער רב איז אנגעקומען קיין מאקאווע צום ערשטן מאל, איז ער אים אנטקעגן געגאנגען, רייטנדיג אויף אן אייזל מיט א שטריימל דערויף.

נאך א תקופה וואס דער רב האט זיך געפונען אין שטאט, האט זיך דער איד בארעכנט אויף זיינע קינדערישע שריט, און אים שטענדיג איבערגעבעטן.

דער איד האט געהאט א זון מיטן נאמען דוד לייב. יארן שפעטער, עס זענען אריבער די שווערע מלחמה טעג, און דוד לייב האט איבערגעלעבט די יסורים און פיין. ענדליך איז אנגעקומען דער טאג פון באפרייאונג, די רוסן האבן איינמארשירט מיט טאנקען, ווארפנדיג קיכעלעך מיט קרעקערס אויף אלע אויסגעהונגערטע באפרייעטע. דוד לייב איז אויך געשטאנען און זיך געפריידט און געכאפט צו עסן. אבער דא

האט פאסירט אן אומגליק. א טאנק איז בטעות ארויס פון די גראדע ליניע, אומווארפנדיג דעם בחור צום טויט ל"ע. ער איז נישט אומגעקומען פון א קויל, הונגער אדער קרענק, נאר פון אן עקסידענט אין טאג פון באפרייאונג.

דער רב זצ"ל האט געוואוינט אויף די עטוואיש גאס, בערך א צען מינוט גאנג פון דעם בית המדרש[26]. א גאנצע וואך האט ער שטענדיג געדאוועט מיט די ישיבה בחורים, און שבת קודש פלעגט ער שפאצירן ביז צום גרויסן ביהמ"ד. אבער אזויווי ער האט געהאט געשוואלענע פיס, נאך פון די בחור'ישע יארן ווי אויבנדערמאנט, פלעגט ער זיך אראפזעצן עטוואס זיך אפרוען אין דעם הויף פון ר' משה שמואל וועבער ע"ה, און אינדערוואכן איז ער שטענדיג געפארן מיט א פיאקער.

איינמאל איז ער געפארן מנחם אבל זיין משפחת ר' ישראל משולם פייש פערלמוטער ע"ה. זיי זענען געזעצן שבעה נאך זייער טאכטער פון פעלזשהאז, און זיי האבן געוואוינט אינעם הויף פון בית המדרש.

פונקט איז אנגעקומען איינער פון די קעגנער פון רב. שטייענדיג ביים טיר שוין ארויפגעלייגט איין פוס אויפן שוועל טרעפל, האט ער באמערקט דעם פיאקער פונעם רב. ער האט

---

[26] א גרויסער טייל פון די קהילה האט געוואוינט ווייט פונם בית המדרש, דערפאר פלעגט מען צו דאוונען מעריב פרי ווען עס איז נאך געווען טאג, מ'זאל קענען אהיימגיין אין די ליכטיגקייט.

דערפון פארשטאנען אז דער רב איז אינעווייניג, ער האט זיך באלד געוואלט צוריק קערן, אבער אין יענעם מאמענט האט דער רב געעפנט די טיר ארויסצוגיין. דער איד האט זיך פלוצלונג דערשראקן, און זייענדיג מיט איין פוס אויפגעהויבן אויפן טרעפל, האט ער געמאכט א שלעכטן טריט און איז אראפגעפאלן גלייך אויף די פיס פונעם רב.

מען האט אים באלד אריינגעפירט צום שכן וועבער, און פון דעם גרויסן קלאפ איז ער ל"ע געלעמט געווארן. דער איד האט מיט עקשנות נישט געוואלט איבערבעטן דעם רב, כאטש אלע האבן געזען ווי ער איז געפאלן אויף זיינע פיס. נאך עטליכע טעג איז ער נפטר געווארן.

איינער פון די קעגנער פונעם רב, טאקע פון די אויבנדערמאנטע משפחה, האט חתונה געמאכט א טאכטער מיט א חתן פון קליינווארדיין. זיי האבן אבער נישט געוואלט אז דער רב זאל זיין דער מסדר קידושין. דער רב האט זיי געגעבן די מעגליכקייט אז זיי זאלן פראווען די חתונה אין א דערנעבנדיגן דערפל, היות דא אין מאקאווע איז גילטיג די תקנות פון די ארטאדאקסיע, וואס האט געהאט א כח ביי די רעגירונג, אז דער רב "מוז זיין" דער מסדר קידושין.

די חתונה איז אבער יא פארגעקומען אין מאקאווע, און די פאר'עקשן'טע משפחה האט געלאזט די חתן כלה ווארטן איבער א שעה פארן גיין צו די חופה (איך געדענק נישט וואס ס'איז געווען דער סוף דערפון).

צום יאר האט דאס פארפאלק געהאלטן פארן האבן א קינד.

די פרוי איז געווען א מקשה לילד, זי איז געווען א גאנצן ערב שבת אין א סכנות'דיגער צושטאנד. ענדליך פרייטאג צונאכטס האט מען געטראכט אז עס קומט מעגליך ווייל מען האט פוגע געווען בכבודו פונעם רב ביי איר חופה. איינער איז שנעל געלאפן צום רב אים איבערבעטן און מעורר רחמים זיין.

דער רב האט זיך שוין געהאט צוגעלייגט, אבער ער איז גיך אויפגעשטאנען, כאטש ער איז שוין געווען דאן העכער די אכציג יאר.

ער האט אויך אויפגעווקט זיין איידעם, רבי אפרים ראזענפעלד אב"ד סענדרא זצ"ל, און צוזאמען האבן זיי זיך געזעצט זאגן תהלים. וראה זה פלא, תיכף ווען דער רב האט געענדיגט זאגן עטליכע קאפיטלעך תהלים האט די פרוי געהאט דאס קינד למזל טוב.

דער טאטע פון דאס קינד האט דאס נישט געקענט דערליידן, אז זיין פאמיליע איז אזויפיל מצער דעם רב און דא זעט ער ווי דער רב איז אויפגעשטאנען אינמיטן די נאכט מתפלל זיין פאר אים ונתקבלה תפילתו ברחמים. דערפאר האט ער זיך אויפגעהויבן און זיך געצויגן לבית אבותיו קיין קליינווארדיין.

באן שטאציאנ'ס שעף

די מאקאווער אידן האבן געצויגן זייער פרנסה פון צוויבל. די גאנצע געגענט ארום איז געווען באוואקסן מיט צוויבל, דערפון האט מען געשיקט צו די גאנצע מדינה און ווייטער.

נאך די ערשטע וועלט קריג האט זיך דער באן פארקער כמעט גענצליך אפגעשטעלט, און אלע סוחרים זענען געבליבן שטעקן מיט אנגעפולטע מאגאזינען פיל מיט צוויבל. ס'איז געווארן אזא מצב, אז אויב זיי וועלן דאס נישט גיך אוועקשיקן וועלן זיי האבן גרויסע שאדנס.

דער רב זצ"ל האט זיי געראטן אז זיי זאלן משחד זיין דעם באן אויפזעער מיט א פלאש מעיד, וואס איז געווען א חשובע משקה, אזוי וועט ער זיי העלפן. דער פלאן האט נישט אויסגעזען ווי עס האט האפענונג אז עס זאל העלפן, ווייבאלד ס'איז דאך קריגס צייטן. למעשה האט מען איינגעשטעלט און ס'איז געלונגען.

די מעשה האט אבער געגעבן שטאף פאר די מתנגדים פונעם רב, וועלכע האבן אים באטיטלט "דער באן שטאציאנ'ס שעף", היות ער פארשטייט דאך צו באנען...

עטליכע יאר שפעטער איז דער רב געפארן קיין פעסט זיך ערהוילן אין דארטיגן שפיטאל. דאן איז אייראפע שוין געווען כמדורת אש, באלד אינגאנצן פארברענט. מען האט געציטערט וואס דער קומענדיגער טאג וועט ברענגען. איידער די נסיעה, האט דער רב געזאגט, אז ער גייט לטובת די קהילה, און וועט זיך שטעלן פאר'ן כסא הכבוד איינצורייסן פאר די קהילה[27].

[27] שהוא הולך בעד קהילתו, ויכנס בעובי הקורה עבורם לפני ב"ד של מעלה (הקדמה ט"ז ד"ה ומאידך), ואכן בחסדי ד' רובו דמינכרא מבני קהילתו זכו להינצל לחיים (שם י"ז ד"ה פעולות).

סוף חודש סיון תש"ד האבן די דייטשן ימ"ש אריינגעטריבן די מאקאווער אידן אין די בהמה וואגאנען מיטן פלאן זיי צו פירן קיין אוישוויץ. אין די צייט וואס די אונגארישע זשאנדארן האבן צוזאמענגעטריבן די מאקאווער אידן, האט דער מעיאר פון שטאט באפוילן די זשאנדארן, אז אין מאקאווע זעלבסט זאלן זיי נישט זיין צו ווילד, ווייל ער וויל נישט אז איינער זאל שטארבן אין זיין שטאט. ער האט נישט געוואלט אז מען זאל אים קענען שפעטער באשולדיגן.

קיין גרויסער אוהב ישראל איז ער אבער נישט געווען, ווי עס האט זיך ארויסגעשטעלט שפעטער, ווען ר' אליעזר קליין ע"ה, סגן ראש הקהל, וועלכער איז געווען באפריינדעט מיטן שטאטישן מעיאר, האט פון אים געבעטן, אז אזויווי מען דרוקט אריין איבער הונדערט מענטשן אין איין וואגאן, זאל מען אביסל אפען לאזן די טיר עס זאל אריינקומען אביסל לופט.

דער פריינטליכער מעיאר האט אים געענטפערט "זארגט נישט, זיי וועלן עס אויסהאלטן". פון דעם קען מען שוין זען זיין אהבת ישראל...

דורכאויס די גאנצע אקציע זענען די מאקאווער גויים ימ"ש געשטאנען ביי די פענסטער און געשמייכלט. אויפן באן זענען געווען צונויפגעפרעסט א גרויסער טייל פון די מאקאווער קהילה, אריינגערעכנט מיינע עלטערן ע"ה מיט די קינדער. אויך איז דארט געווען א חלק פון די דעברעצינער אידן.

די באן איז געווען געריכטעט צו די מארד לאגערן. אבער דערגרייכענדיג נאענט צו קאשוי, די לעצטע שטאט פאר די

גרענץ מיט פוילן, האבן די אליאירטע באמבארדירט די באן רעלסן. ס'איז געווארן אוממעגליך ווייטער צו פארן, דערפאר האט מען זיי געפירט קיין עסטרייך, צו די געגענט פון וויענער ניישטאט. כאטש דארט האט מען אויך גע'הרג'ט אידן, איז עס נישט געווען אויף א סיסטעמאטישן שטייגער [28]. אזוי אז רוב פון די אידן, צווישן זיי מיינע עלטערן און משפחה, האבן איבערגעלעבט דעם חורבן[29].

נאכן קריג, איז איינער פון די הויפט קעגנער פונעם רב זצ"ל, געגאנגען אויף זיין קבר, אויסגעטוען די שיך און מחילה געבעטן. זאגענדיג אז יעצט זעהט ער אז דער רב איז טאקע דער פולשטענדיגער באן שטאציאנ'ס שעף...

די לעצטע טעג פונעם רב זצ"ל

איין נאכט, שנת תש"ד, זענען געקומען דריי מיידלעך, אייניקלעך פונעם רב ז"ל, אנטלאפענע פון סלאוואקיי. זיי האבן שוין געזען דעם טויט פאר די אויגן, נאר בסייעתא דשמיא האבן זיי זיך געראטעוועט און אנגעקומען קיין מאקאווע, אינגאנצן אפגעריסן אפילו אן די שיך.

ס'איז געווען שפעט ביינאכט, און קיינער איז דאן נישט געווען

---

[28] עס האט מיר דערציילט ר' מנשה ראזענבערג, ווי ער האט געזען א דייטש ימ"ש האקט מיט א בייטש אויף די מאמע ע"ה.

[29] געהערט פון מיינע עלטערן ע"ה.

אויף די גאס. נישט וויסנדיג וואו צו גיין, האבן זיי אנגעקלאפט אין חדר הויף, וויסנדיג אז דער זיידע וואוינט אין די אומגעגנט.

אין חדר הויף האט געוואוינט ר' כתריאל שלום ווייס ע"ה, סגן שמש פון די קהילה. די צווייטע טיר האט געהערט פארן שבת גוי, דזיארי באטשי. דער גוי האט געוואוינט און געלעבט מיט די אידן זיין גאנץ לעבן, ארבעטנדיג געטריי פארן חדר, בית המדרש און מקוה.

די דריי מיידלעך האבן אומוויסנדיג אנגעקלאפט אויפן טיר פון דזיארי באטשי, בעטנדיג ער זאל זיי אנצייגן דעם רב'ס דירה.

די אנטיסעמיטיזם איז דאן געווען געפערליך שטארק, און די צייטונגען האבן שטארק אויפגעהעצט דאס פאלק קעגן די אידן. ווי נאר דער דזיארי באטשי ימ"ש האט געהערט זייער פארלאנג, האט ער באלד געוואלט לויפן צו די פאליציי זאגן, אז עס זענען אנגעקומען אויסלענדער יעצט אינמיטן די נאכט, פילייכט זענען זיי שפיאנען.

דער רב'ס אייניקל, ר' ליפא ראזענפעלד ע"ה [30], האט באמערקט די שלעכטע מחשבות, האט ער געזאגט פאר דזיארי באטשי ימ"ש, אז ער וועט אים געבן טויזענט פענגעי, אבי ער זאל נישט גיין מסר'ן.

דער ארעמער גוי, וועלכער האט אין זיין לעבן אזויפיל געלט נישט געזען, האט מער פיינט געהאט די אידן, ווי ליעב געהאט

[30] די מעשה האב איך געהערט פון אים אליין.

דאס געלט, און איז יא געגאנגען מסר"ן דעם רב ז"ל.

מען האט ארעסטירט דעם רב ז"ל מיטן אייניקל ר' ליפא ע"ה. מען האט זיי געפייניגט, שלאגנדיג די געשוואלענע פיס פון דעם פיר און אכציג יערigen רב רח"ל. נאך עטליכע טעג שתדלנות איז ער באפרייעט געווארן [31].

נאכן קריג האבן די רוסישע אקופאנטן געוואלט שטעלן הערשער וואס האבן פיינט די אונגארישע רעגירונג, האבן זיי געשטעלט א אידישן נעלאג, דיאדאוי, וואס איז געווען א זון פון א טרעגער, מיטן נאמען ראש טיאש. וויסנדיג אז א איד וועט נישט זיין געטריי פאר די אונגארישע, נאכן ליידן אזויפיל פון זיי. דער דיאדאוי, וויבאלד ער האט איבערגענומען די פירערשאפט, האט ער ארעסטירט דעם דזיארי באטשי, מיט די צוויי אפיצירן וועלכע האבן געפייניגט דעם רב ז"ל.

דער רב ז"ל איז אבער זייער קראנק געווארן דערפון, און מען האט אים געפירט קיין פעסט צו די מושב זקנים שפיטאל. דאס איז געווען זיין לעצטע קרענק [32].

מיין לעצטע ברכה פונעם רב זצ"ל

אין יענע צייט, וואס דער רב זצ"ל האט זיך געפונען אין פעסט,

---

[31] הקדמה לס' אהל משה דף ט"ז ד"ה גם: ..."ויאסרו אותו בבית ערכאותיהם על עלילת שוא" וכו'.

[32] הקדמה שם: "הלוך ונסוע לעיר הבירה ב'פעסט לבית החולים דשם" וכו'.

בין איך אויך געווען אין פעסט. איך בין דאן געווארן א חתן מיט מיין לעבנס באגלייטערין שתחי'. זי איז געווען א יתומה פון טאטע מאמע. איינער מיטן נאמען גערטנער האט אנגעטראגן פאר ר' ישראל דוד סויבעל ע"ה אז ער זאל איר געבן ארבעט. ער האט איר געגעבן פרנסה, און צו די זעלבע צייט אויפגעהאדעווועט און א כלה געמאכט.

איין טאג האט ער מיט מיר געשיקט פינף הונדערט פענגעי צום מאקאווער רב, דערציילנדיג דערביי, אז ער איז א זון פון רבי יצחק מאיר סויבל זצ"ל, מאקאווער רב'ס חברותא.

אנקומענדיג צום רב האב איך זיך שטארק צעווויינט. איך האב געווויינט אז איך בין אין גלות, ווייט פון מיינע עלטערן. ווער ווייסט וואס מארגן גייט פארקומען.

דער רב האט מיר בארואיגט זאגנדיג, "קליינער מארקאוויטש, קליינער מארקאוויטש. ארבע מיתות בית דין האב איך שוין מיטגעמאכט פון די רוצחים. איך וועל ארויפגיין און מתפלל זיין פאר די מאקאווער אידן".

"אבער רבי, איך דארף זיך איצט שטעלן צום מיליטער דינסט", האב איך געווויינט.

דער רב האט דערויף געענטפערט, "דָו וואַסט אהיים קומען, דו וואסט אהיים קומען".

ויהי בנסוע הארון

עטליכע טעג שפעטער, וועו איך בין שוין געווען אין מאנקא

טאבאר, איז דער רב נסתלק געווארן לחיי העולם הבא. הוא הלך למנוחות ואותנו עזב לאנחות. א חרוב'ע קהילה איינגעשפארט אין געטא, אונטערדרוקט אונטער די דייטשע שטיוול. ס'איז דאן געווען י"ז סיון, דאנערשטאג בהעלותך.

מען האט אין איילעניש דורכגעפירט די טהרה אין די דארטיגע מקוה. אין מאקאווע האט די לאקאלע רעגירונג נישט ערלויבט צו מאכן די טהרה אין א מקוה. דער רב האט זיך עטליכע מאל אויסגעדרוקט אז ער האפט נפטר צו ווערן אין פעסט, כדי צו האבן א טהרה במקוה. בסייעתא דשמיא איז זיין רצון ערפילט געווארן.

א איד האט שוין דאן נישט געמעגט פארן מיט די באן, אבער מען האט אונטערגעקויפט א קאנדאקטאר ער זאל שווייגן, און מיט ניסים איז דער ארון ופמלייתו אנגעקומען צוריק קיין מאקאווע[33], ערב שבת קודש לסדר "ויהי בנסוע הארון ויאמר

---

[33] געהערט פון ר' פייטל פאשקעס ע"ה, אז ער איז געווען דער וואס האט משחד געווען דעם קאנדאקטאר, מען זאל לאזן פארן דעם ארון מיט די באגלייטער קיין מאקאווע.

דרך אגב, דערציילט ר' פייטל פאשקעס ע"ה, דאס זייענדיג צוריק אין מאקאווע, האט אים א גוי געמאלדן, אז ביז מארגן אכט אזייגער אויפדערנאכט, דארף מאקאווע זיין אידנריין. הערנדיג די בשורה איז ער שנעל געלאפן אין געטא, וואו מען איז על פי רוב געזיצן אין ביהמ"ד מיט אלע קינדערלעך אויף די ערד. אבער ליידער, ויהי כמצחק בעיניהם. מען האט אים געזאגט אז ער חלום'ט ווילדע זאכן. וועמען צו ס'איז נישטא צו ווערן, האט ער זיך אויפגעהויבן ער האט געזען אז און געלאפן צו זיינער א באקאנטער גוי, וואס האט בייא אים געארבעט אין געשעפט,

משה קומה ה' ויפוצו אויביך".

די אידן זענען דאן געווען איינגעשפארט אין געטא. ביינאכט איז געווען גענצליך פארבאטן צו זיין אויף די גאס, אבער לכבוד א נפטר האט מען געקענט זיין אינדרויסן ביז ניין אזייגער אין אוועגט.

מיין טאטע ע"ה, וועלכער איז געווען א חבר אין די חברה קדישא, האט מיט נאך דריי אידן מלוה געווען דעם רב זצ"ל, אבל יחיד עשי לך. אין איילעניש האט מען אים געפירט צום בית החיים, און אפילו נישט עספיעט צו מאכן א צורת הקבר, נאר תיכף אנטלאפן, יעדער צו זיין שטוב.

די הכתרה פונעם ממלא מקום

איידער מען האט זיך געשיידט פונעם רב זצ"ל, האבן די חברה קדישא לייט אויסגערופן "מזל טוב", און מכתיר געווען אלס רב

וואו מען מאכט הערינג. ער האט אים דערלאנגט אן אוצר מיט געלט, האפנדיג אז ער וועט אים העלפן. דער גוי האט אים באהאלטן אונטערן הינער שטייג, און בחסדי השם איז ער ניצול געווארן ממות לחיים.

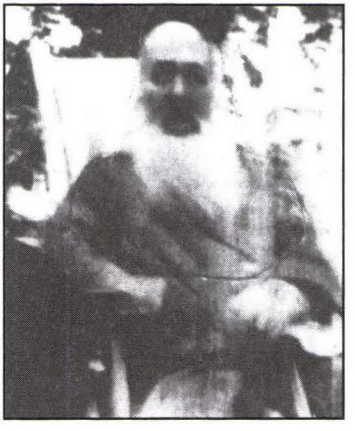
יום כיפור איז דער גוי אריינגעלאפן אין הינער שטייג און אויסגעשריגן, אז די רוסן האבן באפרייעט מאקאווע פון די דייטשע אקופאציע. ר' פייטל איז ארויס אויף די פרייע לופט און איז באלד געלאפן צום שטאטישן בית המדרש. א שרעקליכן חילול השם האט זיך אנטפלעקט פאר זיינע אויגן. די שוהל איז פארוואנדלט געווארן אין א שטאל, און די ספרי תורה זענען געווען אויסגעשפרייעט אויף די ערד, זייענדיג שטארק באשמירט רח"ל.

זיין אייניקל חתן חתנו הרה"ג רבי משה נתן נטע לעמבערגער זצ"ל, צו זיין דער ממלא מקום. ער איז ביז דאן געווען דיין. די צוואה פונעם רב האט געלויטעט, אז אויב זיינע קינדער קענען נישט זיין ממלא מקום, זאל מען אים מכתיר זיין.

קהילת מאקאווע אין גלות

ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. באלד נאך די שבעה, ווען דער רועה נאמן האט פארלאזט זיין סטאדע, איז געקומען דער דייטשער רשע און פארטריבן די קהילה אין גלות. כי צאן רועה נאמן היה לחרפה.

הרה"ג רבי חיים לייב דייטש זצ"ל דיין דקהילה קדושה מאקאווע

הרה"ג ר' חיים לייב דייטש ז"ל

הרה"ג רבי חיים לייב דייטש זצ"ל האט געדינט אלס דיין דק"ק מאקאווע א לאנגע תקופה פון פינף און דרייסיג יאר.

ער איז געבוירן צו זיין פאטער הר"ר יוסף זלה"ה בערך שנת תרל"ה לפ"ק אין א קליינעם דערפעל קיליץ, זיבינבערגן, דארט האבן געוואוינט אלעס צוזאמען דריי אידישע משפחות, ווען ער איז

געווארן א גרעסער קינד האט מען אים געוואלט אריינעמען אין געשעפט, אבער דער קליינער מתמיד האט נישט מסכים געווען דערצו און זיך שטענדיג געבעטן מ'זאל אים לאזן ניין לערנען אין ישיבה. ער האט אויסגעפירט און איז געפארן לערנען אין די ישיבה פון הגאון בעל בינת יששכר אבד"ק ערדא סענדזשארץ זצ"ל, און דערנאך ביים ערוגת הבושם זצ"ל, אין קליינווארדיין און אין חוסט, און ביי הגה"צ רבי שמואל בראך אב"ד ניר-מאדא זצ"ל.

און יאר תרנ"ז לפ"ק האט ער חתונה געהאט מיט הרבנית הצדיקת מרת בתי' בת רבי אברהם יקותיאל ירושלמי ז"ל סופר סת"ם דק"ק חוסט, מחבר ספר חודש האביב עה"ת, בן הגאון רבי פנחס נפתלי ז"ל סופר סת"ם דק"ק חוסט אין די תקופה פונם מהר"ם שי"ק זצ"ל (און איר טאטנ'ס הויז האט זי אויפגעכאפט און געוואוסט אסאך אין הלכות סופרות, שוין אלס סופר אין ארץ ישראל נאכן קריג האט זי מיר געפרעגט אויף פארשידענע פרשיות תפילין די חילוק אין די פרייז, ווייל די זענען חשובער על פי האר"י ז"ל...).

בערך אין יאר תרס"ג האט ער זיך אויפן ראט פון זיין רבי'ן בעל ערוגת הבושם זצ"ל אריבערגעצויגן קיין מאקעווע. ער איז נתעטר געווארן בכתר הוראה אדורך זיין רבי'ן בעל ערוגת הבושם זצ"ל, ובעל מעשי למלך מ'ווייטצען זצ"ל, און הגאון בעל שו"ת פרי השדה זצ"ל.

השאיר אחריו ברכה, דער דיין זצ"ל האט זוכה געווען צו פארשפרייטען פילע פון זיינע ספרים ספר רחבת ידים על חמודי דניאל (בשנת תרס"ח), ספר מים חיים על מסכת נדה (שנת

תרע"ג), באר יהודה על ספה"ק חרדים (שנת תרצ"ה) קול יהודה על הגדה של פסח, און אהבת חיים על התורה (געדרוקט אדורך זיין זון הגה"צ רבי יהושע זצ"ל אב"ד קטמון ירושלים נאך זיין פטירה און שנת תרח"ץ).

ער איז געווען מפורסם אלס תלמיד חכם גדול און מתמיד עצום. ביי אונז אין הויף פלעגט מען שחט'ן די הינדלעך לכבוד שבת ויום טוב. רוב פון די הינדלעך זענען געווען געשטאפט, וואס מען האט געמוזט בודק זיין יעדע איינע. דער דיין זצ"ל איז געזעצן ביי אונז און אלעס באקוקט. אום חול המועד סוכות איז ער געזעצן אין אונזער סוכה. מערסטנס האבן די גוי'אישע דינסטן געברענגט די הינדלעך און דער דיין האט דאס געדארפט אפזיגלען.

אין די צייט וואס ער איז געזעצן ביי אונז האב איך אים שטענדיג באדינט, און אים געברענגט איבערבייס. ביי איין פאל האט מיר דער דיין געבעטן "יאסעלע, מאך מיר א משנכנס טאוועל". איך פלעג מאלן די טאוולען פאר צוואנציג גרייצער, אבער פאר'ן דיין האב איך געמאלן אומזיסט. איך האב פארשטאנען אז ער האט נישט אפילו די פאר גרייצער.

איך האב עס אים געברענגט אין שטוב אום ערב שבת קודש. דער דיין איז געווען פארנומען מיטן צוגרייטן די פיש לכבוד שבת, און האט געזאגט די גמרא "רבא מלח שיבוטא". דער דיין האט איבערגענומען דעם טאוועל מיט פרייד, און מיר געבענטשט מיט ביידע הענט.

על משמרת הכשרות

אין מאקאווע איז געווען א בעקעריי אנגעפירט דורך ר' סיני ב"ר ירמי' גאמבא ע"ה. דארט האט מען געבאקן מילכיגע קיפעלעך, וואס אנשטאט די וואסער האט מען געלייגט מילך אז מען זאל קענען מאכן די ברכה א מזונות. די קיפעלעך זענען וואַרשיינליך געווען די איינציגע נאשעריי וואס מען האט געקענט קריגן.

האט זיך געמאכט א שמועה, אז די גוי'אישע בעקערס טרונקען אויס די מילך און אנשטאט גיסן זיי אריין בלויזע וואסער, אזוי אז מען דארף מאכן דערויף די ברכת המוציא (ס'איז געווען א בלויזע טייג אן קיין פילינג דערינען).

די קיפעלעך האט מען געבאקן שפעט ביינאכט, ווי דער שטייגער איז אין בעקערייען. איין נאכט איז דער דיין זצ"ל אריבערגעשפרינגען דעם הויכן צוים ארום די בעקעריי, און באאבאכט זייער ארבעט. ער האט געכאפט די גוי'אישע ארבעטער ביי די גניבה.

זיין הרבצת התורה

אין מאקאווע זענען געווען פיל בחור'לעך וואס זייערע עלטערן זענען געווען גרויסע ארעמעלייט, און האבן נישט געהאט די מעגליכקייטן זיי צו שיקן אין ישיבה לערנען. עס איז זיי אויסגעקומען זיך צו דרייען ליידיג אן קיין געהעריגן חינוך און זיי זענען געוואקסן עמי הארצים.

דאן איז אויפגעשטאנען רבי חיים לייב זצ"ל, און זיי אלע צוזאמען גענומען, און געלערנט מיט זיי גענצליך אומזיסט. איך האב געקענט פילע בעלי בתים חשובים וואס זענען געווען גערעכנט ווי זיינע תלמידים.

איינער פון זיי איז געווען ר' פרץ ציגלער ע"ה, א שניידער מיט א נאמען אלס תלמיד חכם. איינמאל בין איך געווען ביי אים, ער זאל מיר פאררעכטן די הויזן. נייענדיג די הויזן האט ער מיר געזאגט א דבר תורה.

די גמ' זאגט אין סנהדרין דף ק"ח ע"ב, נח האט ארויסגעשיקט דעם עורב – רויב פויגל פון די תיבה, צו זען אויב די וואסערן האבן זיך שוין אויסגעטרוקנט. האט אים דער רויב פויגל געזאגט "דער באשעפער האט מיר פיינט, וועגן דעם האט ער נאר אריינגעלאזט איין פאר פייגל אין די תיבה, אנדערש ווי די כשר'ע וואס ס'איז אריינגעלאזט געווארן זיבן פון יעדע מין. און דו, נח, האסט מיר אויך פיינט. והא ראי' אז דו שיקסט מיר ארויס און דו האסט נישט מורא אז עפעס וועט פאסירן מיט מיר, און איך וועל מער נישט קענען האבן קיין קינדער, אזוי וועט אויסגעריסן ווערן די מין פייגל פון די וועלט, אדער אפשר ווילסטו צונעמען מיין ווייב דערפאר ווילסטו מיר דערמארדן".

האט אים נח געענטפערט: "דו שוטה, מה דאך מיט מיין ווייב האט דער באשעפער באפוילן אז מיר טארן נישט האבן קיין שייכות, אוודאי דארפסטו נישט טראכטן אז איך וועל צונעמען דיינס".

האט מיר ר' פרץ געפרעגט, נח האט דאך נאר געענטפערט

פאר'ן עורב אויף זיין צווייטע טענה, אז ער טאר נישט צונעמען דעם צווייטן רויב פויגל, אבער דאס וואס דער רויב פויגל האט מורא געהאט אז ער וועט שטארבן און עס וועט מער נישט איבערבלייבן דער מין פייגל האט אים נח גארנישט געענטפערט.

נאר מען קען ענטפערן, אז די גמרא וויל אויך פארענטפערן די קשיא, און דערפאר האט די גמרא צוגעשטעלט א צווייטן מאמר דערנעבן, און דערמיט פארענטפערן די קשיא. די גמרא זאגט, תנו רבנן, דריי האבן נישט אויסגעפאלגט דעם באשעפער'ס באפעל זיך אפצושיידן פון די פרויען דורכאויס די צייט וואס מען איז אין די תיבה, חם, דער הונט, און דער רויב פויגל. לויט דעם איז פארשטענדליך אז מען דארף נישט מורא האבן אויב דער רויב פויגל שטארבט, וויל ער האט דאך שוין ממילא געהאט קינדער אין די תיבה...

די מציבה אין מאקאווע

דאס האב איך געהערט פון ר' פרץ ציגלער ע"ה, דער שניידער, א תלמיד פונעם דיין רבי חיים לייב זצ"ל.

דער בעסטער הספד אויפן דיין

רבי חיים לייב זצ"ל איז נסתלק געווארן ב' חול המועד סוכות שנת תרח"ץ לפ"ק, אינם אינגען עלטער פון צוויי און זעכציג יאר,

איך האב דאן שוין געלערנט אין סאטמאר, דערפאר בין איך נישט אנוועזנד געווען ביי די לויה, אבער עס האט מיר דערציילט ר' יחזקאל וויינבערג ע"ה, ווען ער האט באזוכט אין סאטמאר, אז ווען מען האט געענדיגט מיט די פילע הספדים, האט זיך אויפגעשטעלט א שניידער ר' הערשל גרינוואלד ע"ה, און געזאגט אז ער ויל עפעס דערציילן.

אלע האבן זיך געוואונדערט, וואס דער שטילער שניידער ויל צולייגן. ר' הערשל האט נישט געלאזט לאנג ווארטן, נאר ער האט דערציילט הויך אויפן קול "איך ווּאוין פונקט אנטקעגן די שטוב פון רבי חיים לייב, און יעדע נאכט זיץ איך און שנייד אויס סחורה פאר מיינע קליענטן. איך בין מעיד אז די שטוב פונעם דיין איז אלץ געבליבן ליכטיג. קיינמאל אין די לעצטע דרייסיג יאר האט ער נישט פארלאשן די ליכט, נאר געבליבן לערנען די תורה הקדושה"[34].

דער שול הויף, און דאס הויז פון ר' הערשל גרינוואלד
דער שניידער וואס האט מספיד געווען דעם דיין

[34] אן אנדערע גירסא דערציילט מען, ער האט געזאגט: זונטאג צופרי האט ער געזעהן דעם דיין נאך אנגעטוהן מיט בגדי שבת.

די פארזאמלטע האבן געשמועסט צווישן זיך, אז דער הספד פונעם שניידער האט איבערגעוואויגן די הספדים פון די פריערדיגע גרויסע מספידים. זכר צדיק לברכה.

דרך אגב, דער מאקאווער רב זצ"ל פלעגט זיך בארימען מיט "זיינע דריי הערשעלעך", זאגנדיג אז קומענדיג אויפן עולם העליון, וועט ער קענען זאגן אז ער האט איבערגעלאזט אויף די וועלט דריי הערשעלעך וואס זענען זייער אפגעהיטן אין שמירת הלשון.

זיי זענען געווען, דער דערמאנטער שניידער ר' הערשל גרינוואלד ע"ה, ר' הערשל עהרנפעלד ע"ה חתן ר' יונה האלפערט ז"ל, תלמיד פונעם ערוגת הבושם זצ"ל, און ר' הערשל גאמבא ע"ה (דער שווער פון מיין שוועסטער לאה תחי'). אויף די זהירות פון ר' הערשל גאמבא פלעגט מען זאגן, אז ווען מען שמועסט אין זיין קעגנווארט דברים בטלים, שלאפט ער באלד איין. אויך פלעגט ער שטענדיג מקפיד זיין, צו ענטפערן אמן נאך די ברכות פון אלע קינדער, און זיי באצאלט מיט צוקערלעך. יהא זכרם ברוך.

הרה"ג רבי יושע כ"ץ זצ"ל דומ"ץ מאקעווע ואב"ד סעדרעהאלי

דער דיין זצ"ל האט איבערגעלאזט א טאכטער הרבנית חנה ע"ה, און עס איז געווען דער פליכט פון די קהילה איר צוצשטעלן א חתן מיט די הוצאת החתונה, דערצו האט די משפחה נישט

געוואלט אויפגעבן די חזקה פונם כסא הוראה דק"ק מאקאווע דערפאר האט מען אפגעמאכט אז דער חתן מוז זיין א בעל הוראה הראוי לאותו איצטלא, און וועט מוזן שטיין צום פארהער איידער דעם שידוך שליסן.

דעמאלטס האט קאנדאטירט הרה"ג רבי יושע כ"ץ זצ"ל בן הרה"ג רבי אשר אנשיל אבד"ק דק"ק עדת ישראל דונא סעדרעהאלי מח"ס ולאשר אמר זצ"ל, דער אינגער גאון איז געקומען אין באגלייטונג פון זיין טאטן זצ"ל, ביים פארהער זענען געזעצען עלטערע תלמידי חכמים, תלמידים פונם מהרש"ג זצ"ל און פונם אונסדארפער רב זצ"ל, פאר לאנגע שעות האבן זיי אים געשטעלט שווערע שאלות אין אלע סארטן ענינים, אין אדורך געאקערט ש"ס, און ר' יהושע האט גענטפערט קלאר מיט א פליסיגער שפראך, וועו זיין טאטע זיצט אין די זייט און שמייכלט מיט הנאה.

די גאנצע צייט פונם לאנגען פארהער זענען די ראשי הקהילה געזעצען און געווארט מיט נייגער אויפ'ן אויסגאנג פונעם פארהער, דערפאר האבן זיי געשיקט דעם קליינעם יאסעלע דער זון פונם משמש ער זאל גיין און ברענגן א גרוס פון אינערוויניג, אזוי בין איך געלאפן עטליכע מאל אהין און צוריק מיט קליינע בריוועלעך פונם פארהער צום קהל'ס שטוב און פארקערט. יענע נאכט איז די שידוך געשלאסן געווארן.

די חתונה איז פארגעקומען און מאקאווע, שבת שבע ברכות ביי פרקי אבות האט אויפגעטרעטען מיט א דרשה הרה"ג רבי משה יהודא הכהן כ"ץ זצ"ל מח"ס ויגד משה בנו הגדול פונם

סעדרעהאלער רב, חתן הגה"צ אב"ד פאפא בעל ויגד יעקב זצ"ל. ער איז געווען א פה מפיק מרגליות און בעל דרשן מופלג הי"ד.

דער אינגער דיין האט געדאוונט מיט א געוואלדיגע ברען און האט אלעמען דערהויבן, די מאמע ע"ה האט פולע שבתים געגומען אלע קינדערלעך און זיך געשטעלט אונטערן טיר פונעם דיין כדי צוהערן זיין קידוש וואס איז געווען מיט א געוואלדיגער זיסקייט.

מסירת נפש פאר א מקוה

איינמאל זענען איינע פון מיינע ברודער אנגעשטעקט געווארן מיט די אנשטעקעדיגע טיפוס קרענק רח"ל, אלס רעזולטאט האט די רעגירונג באלד געשלאסן די מקוה, ווייל אפשר האט דאס דער טאטע ע"ה איבערגעכאפט פון אים און דאס ווייטער איבערגעגעבן צו די מקוה וואסערן, ווער עס האט געוואלט ניצען די מקוה האט געברויכט צו פארן זייער ווייט, דאס האט פאראורזאכט פילע שווערעקייטן פאר די מאקאווער איינוואוינער.

אויפ'ן דריטען טאג שפעט ביינאכט האב איך אנגעטראפן דעם דיין ר' יושע זצ"ל, זאגט מיר דער דיין "יאסעלע דו ווייסט, שוין דריי טאג וואס איך בין נישט געווען אין קיין מקוה" זאג איך אים "איך מיין אז איין קליין פענסטער'ל האבן די פאליציי נישט פארשלאסן געהעריג", מיר זענען געגאנגען צו די מקוה און די נאכט פינסטערניש האפענדיג אז קיין שלעכט אויג זאל אונז

נישט באמערקן, גייענדיג האט זיך מיטגעכאפט מיט אונז ר' דוד פערלמוטער ע"ה.

מיר זענען אנגעקומען צו די שטרענג פארזיגעלטער מקוה, אבער דער פענסטערל אויף וואס איך האב גערעכנט איז געווען זייער הויך, דערפאר בין איך ארויפגעקראכן אויף די איקסלען פונם דיין און אזוי זיך געפארעט מיט'ן ריגל ביז דער פענסטער האט זיך געעפנט. מיר זענען אלע שטייטלעך אריינגעקראכן, און צוגעגאנגען צו די מקוה וואס מ'האט שוין נישט געניצט עטליכע טעג, עס איז געווען געפרוירן, דער דיין האט אונז נאכגעזאגט אין נאמען פונם הייליגן בעל שם טוב זי"ע 'אז איין טבילה קען נישט שאטן' איך בין אריין און געבראכן די אייז און מיר האבן זיך געטובלט.

מיר זענען ארויס געשפרינגן איינער נאכן צווייטן פונם הויעכן פענצטער, וועו דער דיין האט געהאלטן אינמיטן אראפשפרינגן איז פלוצלונג ארויסגעוואקסן פון דער ערד א פאליציאנט, מיר ביידע זענען באלד אנטלאפען, אבער דער דיין האט גראד אריינגעשפרינגן אין די ארעמעס פונם פאליציאנט, מיר זענען געשטאנען פון ווייטענס און געקוקט מיט שרעק ערוואַרטענדיג צו זען ווי ער ווערט ארעסטירט, אבער צו אונזער גרויס שאק האט אים דער פאליציאנט איבערגעלאזט און זיך געגאנגען זיין וועג.

דער דיין האט אונז דערציילט אז ער האט מסביר געווען פארן

גוי די וויכטיגקייט פון א מקוה און אז ער קען האבן א חלק דערינען, ביז ער האט אים אפגעלאזט[35].

פארשיקט קיין מונקא-טאבאר

ר' יושע איז טאקע געווען דיין אבער נישט אפעציעל ביי די רעגירונג, דערפאר האט מען אים גערופן צו דינען פאר די ארמיי. דער טאטע ע"ה דערציילט דערפון און א בריוו זאת חנוכה שנת ת"ש "...אונזער דיין האט מען אריינגערופן אין מיליטער, איין איידלער אינגער מאן, ער באקומט מער שלעק ווי צו עסן, דאס רשעות לאזט זיך נישט הערונטער שרייבן, השי"ת זאל זיך שוין מרחם זיין, מען האט אלעס אנגעווענדעט און דער אנגעלעגענהייט פון דיין, מען איז געגאנגען צום מיניסטאר, אבער אלע טויערן זענען פארשפארט... יוסף מאיר לערנט אין נ. קאלא (קאלוב) און די ישיבה..." ע"כ די בריוו.

ווען איך בין אהיים געקומען פון ישיבה איז שוין דער דיין געווען באפרייט, אבער ער האט זיך ווידער געדארפט שטעלן, און אלגעמיין האט מ'זיך געדארפט שטעלן דריי מאל ביז מען איז געווארן גענצליך פריי, מען האט אים ווייטער פארשיקט אויף צוואנג'ס ארבייט צו זאמען מיט מיר ווי שפעטער געשריבן.

---

[35] ביי אז שמחה געלעגנהייט האב איך אויפגעטרעטן פארן עולם פארזאמעלטע, דערביי האב איך פארציילט די מעשה, דער סעדריהאלער רב זצ"ל האט מיר דערויף אנגעשריגן "מען דארף נישט אלעס דערציילן...".

די שוחטים אין מאקאווע

דער אפיציעלער שוחט אין מאקאווע איז געווען הרה"צ ר' יוסף מענדל ב"ר יהודה פריעדמאן זצ"ל, ברודער פונעם ליקוטי מהרי"ח זצ"ל.

פאר אים איז געווען שוחט הרה"צ ר' יונה זאב ב"ר עקיבא הלוי האלפערט זצ"ל מח"ס מראה ריאה, בני יונה, ספר הדע"ת, וקונטרס דרך נסיון.

ר' יונה איז געווען א געוואלדיגער מתמיד. איך האב אים געזען אין זיינע עלטערע שוואכע יארן, ווי ער איז געשטאנען ביים פענסטער מיט א קליינע גמרא און געלערנט מיט התמדה. אויף זיין מצבה וואס איז געשריבן לויט זיין צוואה האט ער געלאזט אויפשרייבן "ד' יסלח לו על ג' ראשי עבירות ע"ז ג"ע ושפיכות דמים, בזכות שסיים הש"ס כמה פעמים". אזוי אויך שטייט, "ישמרהו ד' מכל רעה, בזכות שקיים כמעט כל ימיו טבילת עזרא". אין די עלטערע יארן, כאטש ער האט שטארק געליטן אויף די נירן, האט ער וויטער אנגעהאלטן זיין חומרא און געגאנגען אין מקוה מיט שווערע אנשטרענגונגען.

ער איז שטענדיג געפארן זיך מתחמם זיין באורו של צדיקים אין בעלזא. ביי איין פאל האט אים כ"ק אדמו"ר מהרי"ד זצ"ל געזאגט, "יונה'לע, אפילו משיח בן דוד קען עסן פון דיין שחיטה".

יעדן ערב שבת האט ר' יונה ז"ל געהאט א מנהג צו גיין דערמאנען אז מען דארף שוין ליכט צינדן און מקבל שבת זיין. ער איז ארום אין די הויפן און אויסגערופן הויך אויפן קול "ליכט

צינדן, ליכט צינדן".

אין מאקאווע האט געוואוינט א איד ר' ישראל משולם פייש פערלמוטער ע"ה. ער האט געגומען אן איידעם ר' חיים ב"ר הערש מאנן, שוחט ובודק דקהילת קודש ראצפערט. ר' חיים איז געווען א מונקאטשער חסיד, און האט מיר שטענדיג נאכגעזאגט דברי תורה פונעם מנחת אלעזר זצ"ל. ער איז אויך געווען געבענטשט מיט גאלדענע הענט, און האט מיר געלערנט שפילן אויף א פידל. אויך האט ער אויפגעשריבן גאנץ שיר השירים אויף אן אייַ.

ביי די חתונה פון ר' חיים, האט זיין טאטע ר' הערשל געוואלט אליינס שחט'ן פאר זיך, האט ער באשטעלט פון ר' יונה זיין מעסער. ר' יונה איז שוין דעמאלט געווען אין די עלטערע יארן, און נישט גע'שחט'ן, אבער ער האט נאך געשארפט דעם מעסער פאר'ן אייגענעם באנוץ.

ר' הערשל האט באקומען דעם מעסער, און דאס בודק געווען, אבער צו זיין שטוינענדע שרעק האט ער געמערקט אז דער מעסער איז פגום און נישט כשר צום שחט'ן. דער וואונדער איז געווען גרויס. ר' יונה האט געהאט א נאמען אלס גרויסער מומחה, און דערויף האבן מעיד געווען פילע רבנים.

האט זיך ר' הערשל אנגערופן, דאס איז א סימן אז ווען מען ווייזט מער נישט דעם מעסער פאר'ן רב האט מען מער נישט די געוואלדיגע סייעתא דשמיא ווי ביז דעמאלט.

אין זיינע עלטערע יארן האט אים דער רב באפוילן נישט צו

שחט'ן מער, פאר ר' יונה ז"ל האט דאס פארשטענדליך שטארק געשטערט. וועו ר' יונה איז נסתלק געווארן לחיי עולם הבא איז דער רב ז"ל נישט געווען אין מאקאווע נאר זיין איידעם הרה"צ אב"ד סענדרא זצ"ל האט מספיד געווען אין האט געזאגט צווישען אנדערע 'אחים בהספידא' (שבת קנג.) מיר האלטן זיך ברודער און חס ושלום קיין תערומת.

א צווייטער שוחט איז געווען הרה"צ ר' יהושע פרענקל זצ"ל. ער איז געווען אין די יוגענט שוחט אין טאהש, דערפאר האבן אים די אונגארישע אידן גערופן טאשי.

ער איז געווען א געוואלדיגער ירא שמים מיט אפגעהיטענע אויגן, שטענדיג געגאנגען מיט די קאפ געבויגן. איינמאל איז ער געקומען צו אונזער הויז און זיך געשטעלט ביי די טיר מיט פארמאכטע אויגן און געפרעגט, "פרוי מארקאוויטש, קען איך האבן טינט און פאפיר?" ער האט דאס איבערגעזאגט עטליכע מאל, ניטאמאל באמערקנדיג אז קיינער איז נישט געווען אין צימער. יהא זכרו ברוך.

אין אלע חרד'ישע קהילות איז געווען איינגעפירט א שטרענגע תקנה, אז קיינער טאר נישט שחט'ן אדער פארקויפן פלייש נאר מיט רשות פון די קהילה, און דורכדעם האט די קהילה געהאט השגחה איבער אלעם.

האט זיך געמאכט אז דער זון פונעם דיין ר' חיים לייב דייטש זצ"ל, ר' יחזקאל סופר סת"ם איז אים געווארן ענג די פרנסה, האט ער אנגעהויבן צו שחט'ן הינער שטילערהייט, און אפגעשיקט די פלייש מיט זיין טאכטער קיין פעסט.

זי האט אנגעפולט איר מאנטל מיט פלייש, זי זאל אויסזען ווי א פעשליכע פרוי, אזויווי איך האב שוין דעמאלט געוואוינט אין פעסט, האט זי דאס געברענגט צו מיר, און איך האב דאס פארקויפט [36].

ענדליך איז קהל געוואויר געווארן דערפון. מען האט פארופן אן אסיפה פון אלע טובים, און מען האט באשלאסן דאס אפצושטעלן, און אסר'ן זיין שחיטה. דער טאטע ע"ה איז דארט אנווענד געווען, כאטש ער איז נישט געווען פון די טובי הקהל.

ווי נאר ער האט געהערט אז מען וויל אסר'ן דעם ארעמען ר' יחזקאל האט ער באלד אנגעהויבן פארפירן אז דאס איז נישט קיין יושר אים צוצונעמען די פרנסה, ער פארקויפט דאס ממילא נישט אין מאקאווע, ער האט אזוי לאנג פארפירט ביז מען האט אים נאכגעגעבן, און געלאזט ר' יחזקאל זיך שאפן אפאר גרייצער צום לעבן.

---

[36] אזויווי איך בין געווען א פרומער ישיבה בחור מיט שיינע פיאות איז דאס געווען געגוג א הכשר, אז מען זאל קויפן פון מיר. אבער מיין ברודער אברהם חיים ע"ה האט נישט געוואלט קויפן בייַ מיר. ער האט געשריבן א בריוו צום טאטן, אז איך זעה אויס מאדערן ווייל מיינע פיאות זענען צו קורץ...

די תַּלְמוּד תּוֹרה
מיינע מלמדים

מיין מלמד דרדקי אין כתה א' איז געווען הרה"ח ר' לוי פראנקל ז"ל. א וואַרעמער אכציג יעריגער איד. מיר זענען געזעסן צוזאמען געדרוקט בערך צווישן פערציג און פופציג קינדער. קיין אלף בינה ספר איז נישט געווען, נאר דער מלמד האט אויפגעמאלן אויף א גרויסע פאפירענע ראד א גרויסן אלף און דערנעבן אן אדלער א.ד.ג., און ער האט אזויפיל מאל געשריגן אלף אדלער, אלף אדלער, ביז האפענטליך האבן זיך אלע קינדער אויסגעלערנט די אלף בית, מיט אביסל עברי.

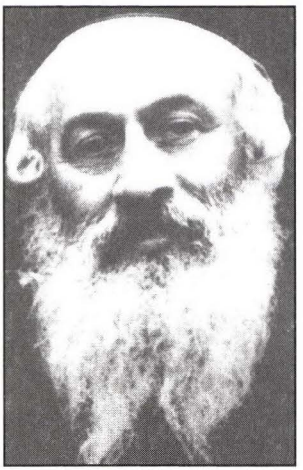
דער חומש מלמד איז געווען הרה"ח ר' מאיר פיין ז"ל, דער טאטע פון מיין באליבטער חבר יקותיאל יודא פיין ע"ה הי"ד. מיר זענען געזעסן פיר קינדער און אריינגעקוקט אין אן אלטן חומש מיט קליינע אותיות, טיילמאל האב איך אליינס אראפגעשריבן די חומש וואס מ'האט געלערנט.

דערנאך האב איך געלערנט גמרא ביי ר' ברוך איינהארן ז"ל.

אנהויב גמרא תוספת לערנען, איז געווען מלמד הרה"ח ר' שמואל ב"ר אברהם יעקב קעסטענבוים ז"ל.

ר' שמואל ז"ל איז געווען א געוואלדיגער עובד ה', און האט געדאוועט מיט א מורא'דיגע התלהבות. אפילו א פשוטע וואכנדיגע ברכה האט ער געזאגט בקול רעש גדול אזוי אז ס'איז געווען פקע איגרא. מען פלעגט דארפן קומען אין חדר פינף אזייגער פארטאגס, אבער מיין טאטע האט מיר געהייסן גיין א

פערטל שעה פריער, כדי איך זאל הערן ווי ר' שמואל זאגט ברכת התורה מלה במלה יעדן טאג מיט די זעלבע התחדשות, און האט דערנאך ממשיך געווען און געזאגט קל אלקי הרוחות, ידיד נפש, השקיפה ממעון קדשך.

הרה"ח ר' שמואל קעסטענבוים ז"ל דער מלמד

ר' שמואל איז אויך געווען א בעל קורא און געלייענט מיט די זעלבע התלהבות, וואס האט אויפגעלעבט דעם בית המדרש.

עטליכע מאל א טאג פלעגט זיך ר' שמואל אפשטעלן אינמיטן לערנען און געפרעגט, "קינדערלעך זיסע, וועמענס תורה לערנען מיר? וועמען'ס מצוות טוען מיר?" און מיר גמרא אינגלעך האבן געדארפט ענטפערן אויפן קול "די תורה פון דעם הייליגן באשעפער, די הייליגע מצוות פון די תורה, מיר וועלן זיך נישט אוועק רירן דערפון ביז אונזער לעצטע טראפן בלוט!" דאס איז אנגעגאנגען מיט א קביעות יעדן טאג עטליכע מאל.

ערב תשעה באב, האט זיך ר' שמואל אראפגעזעצט אויף דער ערד מיט אלע קינדער, און מיט א גרויס געווין דערציילט איבער די גרויסע ניסים וואס זענען פארגעקומען אין דעם בית המקדש, און האט דערציילט ביז דעם חורבן בית המקדש, און געענדיגט מיט טרייסט ווערטער פיל מיט האפענונג אויף ביאת המשיח. ער

האט כסדר געווויינט, און מיר קינדער האבן מיטגעווויינט מיט אים.

אזוי און נאך פיל מער האט ר' שמואל געארבעט אריינצולייגן יראת שמים מיט מסירות נפש אין די קינדערלעך. עטליכע יאר שפעטער איז עס אונז זייער גוט צונוץ געקומען, וועו מיר האבן געדארפט קעמפן ביזן לעצטן טראפן בלוט, מיט אויסטערלישע כוחות, זיך צו האלטן באמונה.

איך האב געלערנט ביי דעם מלמד דריי זמנים, אנשטאט די געווענטליכע צוויי, וויבאלד איך האב זייער הנאה געהאט צו לערנען ביי אים איז מיר ליבערשט געווען ארונטער צו בלייבן אויף נאך איין זמן. מיין טאטן האט דאס געשטערט אז איך בלייב מיט יונגערע קינדער, אבער איך האב געהאלטן ליבערשט צו לערנען אביסל וויניגער גמרא, אבער מיט ר' שמואל'ס ווארעמקייט.

עטליכע יאר שפעטער, וועו איך האב געלערנט אין באלמאז אויווראש, איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין די דערנעבנדיגע שטאט דעברעצין. דארט האט געווואוינט דער שווער פון ר' שמואל, הרה"ח ר' אייזיק וויינבערגער ע"ה. איך בין ספעציעל אריבער צו ר' אייזיק און געפרעגט, וויאזוי האט ער זוכה געווען צו טרעפן אזא חשובער איידעם ווי ר' שמואל.

האט מיר ר' אייזיק דערציילט, אז וועו ער האט געזוכט א חתן פאר זיין טאכטער, איז ער אריבערגעפארן קיין חוסט, וואו דער הייליגער ערוגת הבושם זצ"ל האט געפירט א גרויסע ישיבה, כדי דער רב זאל אים פארשלאגן א בחור.

אנקומענדיג אין שטוב פונעם רב, איז דער רב געווען פארנומען מיט עטליכע אידן. אזויווי ר' אייזיק שטייט און ווארט אויפן רב, איז דארט געשטאנען א בחור און זיך געוואשן די הענט, און נאכדעם געזאגט די ברכה אשר יצר מיט א געוואלדיגע התלהבות.

באלד דערנאך באווייזט זיך דער חוסטער רב ביים שוועל פון טיר "ר' איד, איר קענט אריינקומען". האט ר' אייזיק געענטפערט, "רבי, איך בין שוין געהאלפן געווארן ביי אייער קליאמקע", און ער האט אנגעוויזן אויף די בחור וואס איז אים געפאלן. דער חוסטער רב זצ"ל האט מסכים געווען צו אים, און דער שידוך איז געשלאסן געווארן בשעה טובה ומוצלחת[37].

דערנאך איז געווען מלמד הרה"ח ר' משה האלפערט ז"ל. ביי אים האט מען שוין יעדע וואך געלערנט א בלאט גמרא תוספות. ר' משה האט שוואך פארדינט פון די שכר מלומדת, ממילא האט ער פארקויפט אביסעל סוידע וואסער. מיין טאטע ע"ה האט אסאך מאל געהאט מאגן שמערצן, האט ער געקויפט אביסל סוידע וואסער פאר א רפואה. מיט ביידע פרנסות אינאיינעם האט זיך ר' משה שטארק געמוטשעט[38].

---

[37] ר' שמואל איז נסתלק געווארן כ"ט ניסן תש"י לפ"ק. העכער זיין מציבה האט מען אויפגעשטעלט אן אוהל פון די ברעטער וואס ער האט געגנוצט פאר די מצות סוכה.

[38] אלע האט זיך געמוטשעט פאר פרנסה. אין נירבאטור האט געוואוינט א מלמד הרה"ח ר' מאיר פעקעטע ע"ה ,ער איז געווען א מלמד פאר עלטערע אינגלעך און

די פאלקס שולע

יעדן טאג פון אכט אזייגער ביז עלף אזייגער זענען מיר אלע געגאנגען אין די פאלקס שולע. מיר האבן געהאט באזונדערע קלאסן פון די גויים, אבער די לערער זענען געווען נעלאגישע, רייכארד באטשי, גאלדמאן באטשי און רויזע נעני, א פרוי. אין איין קלאס זענען געזעצן אויף איין זייט די אינגלעך, און אויף די צווייטע זייט די מיידלעך.

אין די שולע האט מען געלערנט אביסל די פאלקס שפראך און רעכענען. אזוי אויך האט מען אריינגעלייגט וואַרעמע געפיהלן צו דעם מוטער לאנד. איינמאל האט מען געוויזן א מאווי פילם ווי מען קרוינט דעם קייזער פראנץ יאזעף. מען האט געזען ווי אלע פארשטייער פון די געגענטער און מלוכות וואס זענען געווען אונטערטעניגט פאר די אונגארישע עסטרייכישע אימפעריע ברענגען זאמד פון זייער געגענט און שיטן דאס אויס אונטער די כסא המלוכה, אלס א סימן פון אונטערטעניגקייט.

האט געהאט א גוטען נאמען און פון די דערנעבענדיגע דערפער איז מען געקומען לערנען ספעציעל ביי אים, צווישען זיי מיין ברודער בן ציון נ"ו. איינמאל פאר שבת איז אריינגעקומען דאס קליין מיידעלע פונם מלמד און געזאגט "די מאמע בעט געלט צו קענען קויפן אן איי פאר די אייער צוויבל לכבוד שבת". ר' מאיר האט נעבעך געזוכט און אלע זיינע קעשענעס אבער האט נעבך נישט געפינן קיין אפגעריבענעם גרייצער, רופט ער זיך אן צו זיין טאכטערל "שפעלע, גיי זאג די מאמע אז עס וועט זיין גוט די צוויבעל אייער אן קיין איי...". עטליכע אינגלעך וואס האבן צוגעזעהן דאס ענגשאפט פון זייער רבי'ן האבן געלאזט פאלן טרערן פון גרויס מיטלייד.

שבת קודש אין חדר

שבת קודש אינדערפרי זענען מיר געגאנגען אין חדר אביסל שפעטער ווי אלע טעג. מען האט געדאוועט און מעביר סדרה געווען מיטן מלמד. וועו מיר האבן געענדיגט איז דער מלמד געגאנגען דאוועט אין שטאטישן בית המדרש, וואו מען האט געדאוועט נאך פאר סוף זמן תפילה.

א וואונדערליכע זאך האט פאסירט יעדן שבת אינדערפרי, די ערד פון די חדר הויף איז געווען פיל אנגעטרעטן מיט הינער פיס, אין די גאנצע געגענט ארום דעם שטעטל האבן זיך נישט געהאדעווט קיינע הינער, און די פיס טריטן פלעגן זיין נאר אום שבת קודש. מאנכע האבן געזאגט אז עס קומען צו פליען שדים יעדן שבת. אלענפאלס, ס'איז געווען אן אינטערעסאנטע אומפארענטפערטע רעטענים.

נאך די סעודת שבת קודש איז מען צוריקגעקומען אין חדר, און דאן האט מען פארהערט. עס פלעגן קומען בעלי בתים פארהערן, יעדע וואך א צווייטער. עטליכע מאל איז געקומען ר' יצחק (איציק) וועבער ע"ה. ער האט געהאנדלט מיט עפל און אראנדזשן, און נאך דעם פארהער האט ער געגעבן פאר אלע קינדער א קליינע עפעלע.

רוב מאל איז געקומען פארהערן הרה"ח ר' סענדער שטארק ז"ל (ער האט געהאט א ברודער, שו"ב דק"ק קאלוב, ר' משה אברהם שטארק ז"ל). ער איז געווען א שטרענגער פארהערער.

ר' סענדער ז"ל איז געווען א גרויסער תלמיד חכם, און פון די

עלטערע תלמידים פון דעם מהרש"ג זצ"ל. דער מאקאווער רב'ס אייניקל ומ"מ רבי נתן נטע לעמבערגער זצ"ל איז אויך געווען א תלמיד פונעם מהרש"ג, נאר פון די יונגערע תלמידים. שטענדיג פלעגן די צוויי רעדן אינאיינעם אין לערנען, ספעציעל אין חושן משפט, וואס מען זאגט אז דער מהרש"ג האט געלייגט גרויס דגוש דערויף אז זיינע תלמידים זאלן זיין בקי דערין.

יעדן שבת קודש פארטאגס אום פיר אזייגער איז שוין ר' סענדער געקומען אין קאלטן בית המדרש לערנען מיט זיין זון הערשעלע ע"ה (ער איז נפטר געווארן אין ניו יארק). דער בית המדרש איז געווען קאלט, ביז דער שבת גוי יאראי באטשי ימ"ש איז געקומען מיט צוויי אמפערס ווארימע טיי פונעם בעקער און האט אנגעהייצט דעם אויוון.

צו מאל האב איך זיך צוגעזעצט צו די חברותא, און נהנה געווען מאורו. אין די זומער שבתים נאכמיטאג, פלעגט מיר מיין טאטע ע"ה שטענדיג שיקן איך זאל לערנען מיט אים פרקי אבות.

נאכן קריג איז ר' סענדער ארויף וואוינען אין ארץ ישראל, און געלעבט שטיל און באשיידן, פאר קארגע עטליכע וואכן. דערנאך איז ער נפטר געווארן לעולמו. די מתעסקים האבן באפוילן פאר'ן שמש אז ער זאל אויסרופן די לוי'. דער שמש האט געפרעגט וועם דארף ער אויסרופן, וויער איז געווען דער ר' סענדער. האט מען אים ערקלערט, אז ער איז פון מאקאווע, א תלמיד חכם און הייליגער איד.

דער שמש האט געהערט די גאנצע פארשטעלונג, האט ער געמאכט א פארדרוסליכן טעות, און האט אויסגערופן אין די

ירושלים'ער גאסן אז "דער מאקאווער רבי איז נפטר געווארן". דער עולם וואס האט אים געהערט אויסרופן, ואני בתוכם, האט פארשטאנען אז דער מאקאווער רבי מיינט מען געוויס הרה"צ רבי יחיאל זצ"ל. רבי יחיאליש ז"ל איז ביי דעם ערשטן וועלט קריג אנטלאפן קיין מאקאווע, און איז דערנאך געווארן דער שווער פון כ"ק מהר"א מבעלזא זצ"ל.

ס'איז זיך צוזאמענגעקומען א טויזענט קעפיגער עולם לכבודו פונעם "מאקאווער רבי". איך האב באגלייט דעם ארון א היבשער וועג, ביז מיין חבר האט מיר געזאגט אז דאס איז נישט רבי יחיאל'יש נאר ר' סענדער...

איך וואלט זיך ממילא משתתף געווען אים צו מלווה זיין, אבער קיין גרויסער עולם וואלט נישט געווען, אפשר א קליינער מנין אידן. זעט אויס אז ס'איז געווען באשערט מן השמים אז מען זאל אים צוטיילן אזא גרויסער כבוד לאחר מותו. ת.נ.צ.ב.ה.

דאס לעבן אלס קינד אין מאקאווע

צען אזייגער צופרי האט מען געגעבן פויזע, דאן האט מען געגעסן פרישטאג. מען האט מיטגענעבן פאר די קינדער פאר פרישטאג און יאזענד א קליין שטיקעלע ברויט.

די זענען שוין געווען פון די גליקליכע קינדער. עס האט זיך אפט געמאכט קינדער וועלכע זענען ליידער געקומען אין חדר מיט ליידיגע הענט, די קינדער זענען געווארן הונגעריג פלעגן זיי נעבעך פראבירן צו גנב'נען פון א צוויטן. איך בין ב"ה געווען פון

די גליקליכע קינדער און געגעסן מיט אפעטיט דאס טרוקן שטיקעלע ברויט.

איך האב זיך אבער געמאכט א שטיקעלע פרנסה, איך פלעג אריינמאלן אין ספרים די נעמען פון די קינדער און זיי פלעגן מיר באצאלן דערפאר. פאר איין בעל בתיש אינגל ארי'לע וויים ע"ה, האב איך שיין געמאלן זיין נאמען און ער האט מיר באצאלט מיט א קליין שטיקעלע מארמעלאד (דזשעם).

יעדן צופרי האט מיר דער טאטע ע"ה אויפגעוועקט פיר אזייגער פארטאגס, און מיר זענען געגאנגן צוזאמען אין ביהמ"ד. דאס ביהמ"ד איז שוין געווען פיל מיט אידן וואס האבן געזאגט תהלים[39]. דער עולם האט געזאגט תהלים א לאנגע צייט, לויט ווי איך שאץ האט מען מסתמא מסיים געווען רוב פונעם ספר תהלים. עטליכע אידן האבן געהאט א שיעור אין "חק", אבער נישט מער פון דעם.

מיין טאטע האט געוואלט איך זאל פארשטיין די טייטש פון תהלים, האט ער מיר צוגעזאגט א מתנה אויב איך וועל קענען פינף קאפיטלעך תהלים מיט עברי טייטש. ווען איך האב

[39] געווען א איד ר' זלמן לייב מארקאוויטש ז"ל וועלכער פלעגט אויפשטיין גאר פרי, דער מאקאווער רב זצ"ל פלעגט זאגן אז "צוויי אזייגר קען ער שוין נישט שלאפן ווייל איך וויים אז ר' זלמן לייב איז שוין אין בית המדרש" (צוליב זיינע חומרות האט ר' זלמן לייב נישט געוואלט עסן קיין שטעטלדיגע פלייש, און ער איז געווען דער איינציגער וועם דער רב האט געלאזט אריינברענגן פלייש פון אינדערויסען פון מאקעווע שחוטי חוץ).

געענדיגט, און דער טאטע האט זיך איבערצייגט אז איך קען עס גוט, האט ער באשטעלט ביים מילכיגער ר' ברוך שלום ווייס ע"ה א קאלט גלעזל מילך.

אין אלגעמיין האט מען א גאנצן זומער נישט פארמאגט גארנישט קיין קאלטע עסן און געטראנקען. אבער ר' ברוך שלום פלעגט ברענגען פון די מיל אייז פלאטעס און דאס האט עטוואס אפגעקילט די מילך. עס איז געווען א מתנה חשובה, און די גאנצע חדר האט גערעדט דערפון.

איינמאל ווען איך האב געזאגט תהלים פארטאגס מיט גרויס חשק, איז מיר פארביי געגאנגען ר' וואלף פארקאש ע"ה, און ער האט הנאה געהאט דערפון. ער איז געגאנגען צום ווינקל פון ביהמ"ד העכערן אויוון, דארט פלעגט ר' וואלף קליין ע"ה שטעלן יעדן ווינטער א קעסל און אויפגעקאכט טיי, עס האט געקאסט פיר פיאסטער. ר' וואלף פארקאש האט אזוי הנאה געהאט, אז ער האט מיר געקויפט, און אזוי פלעגט ער מיר קויפן פון צייט צו צייט א טיי מיט צוויי קאצקא צוקער.

דער ר' וואלף קליין וואס האט פארקויפט די טיי, פלעגט ליב האבן זיך צו באנצן די ליפן מיט ברוינפן. יעדן צופרי אז מען האט געגעבן תיקון, אנשטאט טרונקען איין גלעזעלע יי"ש, האט ער אריינגעכאפט א דריטע כדי עס זאל נישט זיין קיין חשש פון זוגות מיט צוויי גלעזעלעך...

ער האט געהאט א זון ר' שבתי ע"ה. דער ר' שבתי האט געהאט עטליכע עלטערע טעכטער, און ס'איז זיי נישט געגאנגען קיין שידוך צוליב די שלעכטע פירונג פון זיין טאטן. איז ער

געגאנגען זיך באקלאגן צום מאקאווער רב רבי משה פארהאנד זצ"ל.

דער רב זצ"ל האט אים געלאזט רופן, און גוזר געווען בגזירת מרא דאתרא אז ער טאר מער נישט טוען זיין פון שטארקע משקאות בשום אופן. ר' וואלף האט נישט געהאט קיין אויסוועג און ער האט אויפגעהערט צו טרונקען. זיין האלדז איז נעבעך געווארן זייער פארטרוקנט, און פון דעם פלוצלונג'דיגן טויש איז ער קראנק געווארן.

מען האט ארויסגערופן צו אים דאקטאר ראטענשטיין, א מאדערנער איד. דער דאקטאר האט אים באטראכט און פראבירט צוצוטרעפן זיין מחלה. ביז מען האט אים אויפגעקלערט אז ר' וואלף האט זיך פון איין מינוט אויפן צווייטן אפגעווואוינט פונעם טרונקען ווייל דער רב האט אים געזאגט.

רופט זיך אן דר. ראטענשטיין, איך האב אן עצה, דער רב האט אים באפוילן אז ער זאל מיט זיין אייגענעם ווילן נישט טרונקען, דאס הייסט במזיד, אבער באונס, אז מען זאל אים צווינגען צו טרונקען, לכאורה דאס מעג ער. ממילא שלאגט ער פאר, אז צוויי זין זאלן אנכאפן דעם טאטן, און איינער זאל אים אריינגיסן אין מויל פון דעם ביטערן טראפן.

דער קראנקער איז געווארן אביסל אויפגעהייטערט, מען גייט דאך אים געבן אביסל צו נאשן. רופט ער זיך אן "הער דאקטאר, פארוואס זאלן צוויי מענטשן מיר אנכאפן און איינער זאל גיסן, ענדערש זאל איינער מיר אנכאפן און צוויי זאלן אריינגיסן...".

מען דערציילט, אז א צייט שפעטער איז ער רח"ל ווידער קראנק געווארן, דאס מאל אויף די לונגען. דער דאקטאר האט אים געפרעגט אויב ער רייכערט, האט ער מודה געווען אז ער רייכערט א פופקע ממש א גאנצן טאג אן קיין אפשטעל.

ווידעראמאל האט דר. ראטטענשטיין געהאט אן עצה, אז אויב ער קען זיך נישט אפגעווואונען פונעם רייכערן, ערלויבט ער אים צו רייכערן מיט א לאנגע פופקע, אזויווי ס'איז גאר לאנג און רינדעכיג קען מען נישט אזוי לייכט אריינציען די רויך.

ווי ר' וואלף האט דאס דערהערט, רופט ער אויס מיט שמחה, "הער דאקטאר, אפשר ערלויבט איר מיר צו טרונקען אביסל ברוינפן מיט א לאנגער רער..."

א צייט דערנאך איז ר' וואלף געגאנגען אויף די גאס, און א גוי האט אים נעבעך שטארק געשלאגן און געשעדיגט. דער דאקטאר האט אים באזוכט און אויפגעגעבן אויף אים. די קינדער אינעם צווייטן שטוב האבן אנגעהויבן צו ווינען און האבן געשריגן "מה אנו, מה חיינו, וואס איז דען א מענטש". שרייט ארויס ר' וואלף, "קינדערלעך, זאגט ווייטער, ומה יפה ירושתינו..."

אין שפיטאל אלס קינד

פאר א קורצע צייט איז מאקאווע געווען באזעצט דורך די ראמענישע ארמיי. נאך א צייט האבן זיי זיך אפגעטראגן, אבער זיי האבן איבערגעלאזט א שרעקליכע אנשטעקעדיגע קרענק אויף די אויגן רח"ל. די קרענק האט זיך זייער שנעל פארשפרייט,

און פילע, ספעציעל קינדער, האבן דאס איבערגעכאפט. די רעגירונג האט געשיקט אלע קראנקע צו א שפיטאל אין וואשארהע', וואס איז געווען בערך דרייסיג קילאמעטער ווייט פון מאקאווע.

צווישן די קראנקע האבן זיך געציילט פיר מיטגלידער פון מיין פאמיליע, בנציון, יוסף מאיר ולהבחל"ח אברהם חיים און ישעי' ע"ה.

די מאמע האט נישט געקענט מיטקומען אין שפיטאל, זי האט נאך געהאט א גאנצע משפחה אינדערהיים, און ספעציעל ווייל די שפיטאל איז געווען ווייט דרייסיג קילאמעטער וואס איז געווען א היבשע רייזע, דערפאר איז מיטגעקומען מיט אונז מיין עלטערע שוועסטער רחל לאה תחי'.

זי האט אונז געטריי באדינט די גאנצע צייט וואס מיר האבן דארט געווויילט פאר אונזער רפואה. דאס האט געדויערט איינס און א האלב יאר. זי האט אונז באדינט ווי א מאמע. דאס האט איר פארשטענדליך געקאסט שווערע כוחות, ספעציעל אז זי איז קיינמאל נישט אהיימגעפארן. דער באשעפער זאל איר באצאלן פאר די אלע גוטס.

די אונגארישע רעגירונג האט באצאלט פאר אונזער רפואה און אויפהאלטונג אין שפיטאל, וויבאלד מיין טאטע האט נישט פארמאגט קיין אייגענע הויז זענען מיר געווען בארעכטיגט צו קריגן הילף פון די רעגירונג.

דער רב זצ"ל האט געלאזן מעלדן פאר אלע וואס מוזן

צוקומען צו די קאך, דאס וואס מען מעג אלץ עסן, צום ביישפיל, ברויט, לאקשן, מארמעלאד און ענליכס.

די מאמע ע"ה איז אונז געקומען באזוכן לויט אירע מעגליכקייטן. זי האט מיטגעברענגט מיט זיך א מתנה פאר'ן דאקטאר דר. קאוואטש, א געבראטענע לעבער פון א גאנז, דאס איז געווען פאררעכנט אלס זייער א חשובע מאכל, און זי האט געהאפט אז ער וועט אונז געטריי באהאנדלען, כאטש מיר זענען אידן.

די באהאנדלונגען זענען געווען זייער פרימיטיוו. איינשלעף מאטריאל איז נאך דעמאלט געווען א חלום. וועז מען האט געדארפט מאכן אן אפעראציע אויף די אויגן, האט מען מיר געבינדן די הענט און פיס, מיר צוגעדרוקט צום בעט, און אזוי געקראצט די פארווייטאגטע אויג. די יסורים זענען געווען אומבאשרייבליך, מען האט ממש געשניטן די הויט אויף א לעבעדיגע וואונד. נאך די באהאנדלונגען האט מען מיר אויפגעבינדן, אבער די שרעקליכע ווייטאגן האבן ווייטער אנגעהאלטן. זעלבסט פארשטענדליך אז קיין בארואיגונגס מעדיצינען זענען דעמאלט נאכנישט געווען.

ס'איז אנגעקומען די קריסטליכע חגא קראצמעך. די שפיטאל פארוואלטונג האט אריינגעשטעלט א גרויסן קראצמעך בוים אינגעפילט מיט מתנות און נאשערייען פאר די קינדער. זיי זענען ארומגעגאנגען און געפרעגט אלע קינדער, אריינגערעכנט די אידישע, "וואס פאר א מתנה יאשקעלע זאל דיר ברענגען?".

איך בין געווען יונג און שוואך, אן קיין עלטערן מיט מיר,

דערפאר האב איך מיר צוגעכאפט און געבעטן א פידל.

שפעטער אין טאג זענען זיי צוריקגעקומען מיט פילע מתנות, און געטיילט צוקערלעך פונעם בוים, זאגנדיג "יאשקע גיבט דיר א צוקערל". זיי האבן איבערגעפרעגט יעדן "וועד האט דיר געגעבן די מתנה?" און מען האט געדארפט ענטפערן "דער שמייליגער יאשקע...". ענדליך נאך אנדערהאלבן יאר זענען מיר אהיימגעקומען פון שפיטאל מיט א רפואה שלימה.

איבונגען פאר'ן מיליטער (לעוועניטע)

ס'איז בריים באקאנט די ביטערע גזירה וואס האט געהערשט אין אונגארן, אז מען האט געמוזט גיין דינען אין די ארמיי פאר גאנצע דריי יאר. אנקומענדיג אין די עלטערע יארן, האט יעדער בחור באקומען א בריוו פון די רעגירונג, אז ער דארף זיך שטעלן צום דינסט פון זיין מוטער לאנד.

אבער כדי וועו עס קומט די צייט צו דינען זאל מען שוין זיין עטוואס קאמפס פעאיג, אביסל דיסציפלינירט, האט די ארמיי איינגעפירט אז פון די צוועלף יאר און העכער דארף יעדעס אינגל גיין פרייטאג נאכמיטאג פאר מושטירונגען וויאזוי מען האלט א ביקס אויף די פלייצע, וויאזוי מען מארשירט און מען האט געמאכט איבונגען צו פארשטארקערן דעם קערפער. דאס האט מען גערופן לעוועניטע (די קליינע ארמיי).

פארשטענדליך אז די אידישע אינגלעך האבן נעבעך אסאך געליטן פון די גוי'אישע שקצים און זייערע אויפזעער, ס'איז

געווען אין די לעוועלנטע איין אויפזעער וואס האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין רשעות.

איינמאל האט ער באפוילן אז די אידישע אינגלעך זאלן אויסריניגן די בית הכסא מיט די הענט. די בית הכסא איז באשטאנען פון א בריי־טע ברעט מיט א לאך אינדערמיט מיט א שיסל אונטער דעם, איז דעם אויפזעער איינגעפאלן א גוטן שפיל, און ער האט געצווינגען די אינגלעך אז זיי זאלן עס אויפריניגן, ימח שמו. נאך די קריג איז א נעלאגישער יונג געווארן דער פאליציי קאמאנדיר פון מאקאווע, און ער האט געלאזט ארעסטירן דעם רשעות'דיגן אויפזעער.

אין פרייטאג האב איך נישט געהאט חשק צו גיין צו די לעוועלנטע, איך האב געהאפט אז דאס וועט פארבייגיין אומבאמערקט. שבת אינדערפרי איז שוין די פאליציי מיר געקומען ארעסטירן פאר מיין פארברעך. נאך שבת האט איינער פון די שטעטעלישע עסקנים געראטן מיין טאטן אז ער זאל קויפן פאר'ן פאליציי קאמאנדיר א קליינע אייוועלע אלס מתנה, און דאס וועט האפענטליך אנווארעמען זיין שטיינערנע הארץ. וכך הוה, באלד ווי ער האט דאס באקומען בין איך ארויסגעלאזט געווארן אויף דער פריי.

אין אלע ישיבות וואו איך האב געלערנט, איז מען פרייטאג געגאנגען צו די לעוועלנטע. איבעראל האט עס געהאט אן אנדערע צורה, אבער מיט רשעות זענען זיי אלע געווען אייניג. ישלם להם ה' כפי רוע מעלליהם.

באזוכן פון גדולי ישראל אין מאקאווע

הרה"ק רבי פינעלע אוסטילער זצ"ל

אין מאקאווע האבן כסדר באזוכט פילע רבנים ואדמו"רים, דער סדר איז געווען אז צו קבלת שבת האבן זיי געדאווענט אין גרויסען בית המדרש, און צו שחרית זענען זיי געווען אין חסידישן בית המדרש ווי עס האט געדאוונט דער דיין רבי חיים לייב זצ"ל. דער ערשטער וואס ליגט מיר אין זכרון איז הרה"ק רבי פיניעלע אוסטילער זצ"ל, חדב"ן הרה"ק מהרי"ד מבעלזא זצ"ל, און שווער פונם סקווער'ער רבי'ן זצ"ל. די אכסניא של תורה איז געווען אין שטוב פון הרה"ח ר' משה פאשקעס ע"ה. איך געדענק זיין הייליגע צורה, אבער נישט מער. זכר צדיק לברכה.

דער פאליאנער רבי זצ"ל

האדמו"ר רבי משה חיים וויזל זצ"ל. מיסודו איז ער געווען שוחט אין קובולאצקא פוליאנא. מיט די צייט איז ער נתפרסם געווארן און ער האט זיך באזעצט אין קיראלי-האזא.

דער פאליאנער רבי זצ"ל איז געווען צוגעבינדן צו א ראד-שטוהל נישט קענענדיג באווגן זיינע פיס, און ער האט געליטן אויף פארקינסאנס ל"ע. ווען מען האט געדארפט ארויפגיין טרעפ אדער אראפגיין צו די מקוה האט אים דער גבאי געשלעפט אויפן אקסל.

א צווייטן מאל האב איך אים געזען אין פעסט, ממש פארן

אויסברוך פון די קריג.

מען האט געזאגט אויף אים גאר גרויסע זאכן, און אים פאררעכנט פאר א גרויסן בעל מופת. מען האט געזאגט אז ער קען לייענען דעם שטערן, און דערנאך דערציילט אלע עבירות פונעם מענטש. דער עולם האט אים געגעבן שלום און תיכף אוועקגעלאפן איידער ער נעמט זיך רעדן.

מפי השמיעה האב איך געהערט, אז ס'איז נישט געפאלן פאר הרה"ק בעל אהבת ישראל מוויזשניץ זצ"ל. ער האט געהאלטן אז דאס איז צו א הויכער דרך פאר'ן היינטיגן דור, און ער האט אים צוגענומען די כוחות. זכר צדיק לברכה.

הרה"ק רבי ישראל מקאסאן זצ"ל

הרה"ק רבי ישראל מקאסאן זצ"ל

ווען איך בין געווען בערך ניין יאר אלט האט באזוכט אין מאקאווע הרה"ק רבי ישראל בעל אור מלא מקאסאן זצ"ל. דער קאסאניער רב זצ"ל האט געווויילט ביי אונז א גאנצע וואך ביז איבער שבת קודש.

פרייטאג צו נאכטס צו קבלת שבת האט געדאווענט פאר'ן עמוד הרה"ח ר' אלקנה קרויס ע"ה מיט די הילף פון זיינע צוויי

משוררים, זיינע זין אשר און שמואל, וועו די קאפעליע האט געדאוועט פאר'ן עמוד איז מען זיך צוזאמענגעלאפן פון די גאנצע שטאט.

מיין טאטע האט מיר דערנאך געזומען צום שולחן הטהור. מיינע ברידער זענען געווען מיד צוליב די שפעטע שעה, ב"ה איך האב געהאט שכל און אהינגעגאנגען. איך בין דארט געווען דער איינציגסטער אינגל. דער קאסאניער רב זצ"ל האט מיר צוגערופן און מיר געשטעלט נעבן אים.

דער רבי האט פארגעזינגען שלום עליכם מיטן באוואוסטן קאסאניער נוסח, מיט א געוואלדיגע נעימות והשתפכות הנפש. ובעיני ראיתי, אז ס'איז כמעט נישט געווען קיין טרוקן אויג, דער גאנצער עולם איז נתרומם געווארן טפחיים מארץ הגשמי.

די זעלבע האט זיך איבערגע'חזר'ט שבת צופרי ביי תפילת שחרית, ווי דער קאסאניער רבי איז צוגעגאנגען צו שוכן עד, און פארגעזאגט הכל יודיך והכל ישבחוך מיט א הייליגן הרגש וואס איז נישט שייך איבערצוגעבן. זכר צדיק לברכה.

הרה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זצ"ל

דער הייליגער ספינקער רבי, רבי יצחק אייזיק זצ"ל, האט אויך עטליכע מאל באזוכט מאקאווע, ווי אויבן דערמאנט.

הרה"ק בעל שומרי אמונים זצ"ל

איין ווינטערדיגן צופרי האט מען צוליב די גרויסע קעלטן,

שוועך געקענט אנהייצן דעם גרויסן בית המדרש, דערפאר האט מען געדאוועט אין קליינעם פאליש. איך בין אריין אינעם אייז קאלטן בית המדרש פאר א רגע ארויסצוברענגען עטליכע סידורים, דערזעה איך א איד שטיין און דאוועט געלאסן ווי גלייך ס'איז דא פיין ווארעם. דער איד גיבט מיר א כאפ אן די הענט "זיי מוחל ענטפער אמן אויף די ברכות השחר".

דער איד האט אנגעהויבן זאגן די ברכות מיט א שטארקע התלהבות און ברען, אז ער האט געשוויצט טראץ די גרויסע קעלטן. מיין טאטע ע"ה האט אריינגעקוקט אין ביהמ"ד זען פארוואס איך פארזוים זיך, אבער הערנדיג די ווארעמע ברכות האט ער זיך צוגעשטעלט צו ענטפערן אמן.

שפעטער האט מען מיר געזאגט אז דער אינגערמאן הייסט רבי אהרן ראטה, בעל שומרי אמונים, זצ"ל[40].

ווען איך האב געלערנט אין קאלעוו, איז רבי אהרן ראטה זצ"ל אהינגעקומען אויף א באזוך. ס'איז געווען אינמיטן ווינטער, דער עולם איז געשטאנען ארום דעם אויוון זיך אביסעלע אנצואווארעמען. אינמיטן איז אריינגעקומען א איד מיט א טארבע אויף די פלייצע. דאס פנים איז אים געווען אינגאנצן פארפרוירן, פיל מיט אייז טראפנס. דער איד האט זיך באלד געשטעלט ביי א שטענדער און אנגעהויבן דאוועגען.

"ר' איד, קומט צו צום אויוון, איר ווערט דאך פארפרוירן",

[40] אלס בחור האט דער שומר אמונים זצ"ל געלערנט איין זמן אין מאקעווע.

האט אים עמיצער געזאגט. ער ער האט זיך ארויסגעדרייעט, און וויטער עוסק געווען בעבודת השם. שפעטער האב איך אים געהאלפן זיך פארשאפן אן אכסניא ביים שמש ר' בערל ע"ה.

דער איד איז וויידער געווען רבי אהרן ראטה זצ"ל.

רבי אהרן זצ"ל האט אויפגעטרעטן מיט א דרשה פאר די קהילה לייט. די דרשה איז געזאגט געווארן מיט גרויס התעוררות און ברען. נאך די דרשה האט דער עולם געגעבן פארן מגיד שיינע נתינות, אבער איידער רבי אהרן איז אפגעפארן פון קאלעוו, איז ער צוגעגאנגען צו זיין בעל אכסניא ר' בערל, און אים דערלאנגט די גאנצע געלט, און אים באפוילן ער זאל עס אויסטיילן פאר די ארעמעלייט פון שטאט...

די גאנצע שטאט האט געשמועסט פון דעם וואונדער. עס קומט צו גיין אן ארעמער מגיד און גייט נאך געלט, אבער ער גיבט דאס באלד אוועק איידער ער פארט אפ. זכותו יגן עלינו.

רביה"ק בעל ויואל משה מסאטמאר זצ"ל

צווישן די פילע רבנים וועלכע האבן באזוכט מאקאווע, איז געווען כ"ק רבינו בעל ויואל משה מסאטמאר זצ"ל, וואס האט אונז באזוכט נאך אלס רב אין קראלי. איינמאל האט ער געפראווען א שבת, א צווייט מאל איז ער געקומען אויף דאנערשטאג א ראש חודש טאג, און אויף שבת איז ער געפארן קיין קאווטשהאז.

דער עולם איז ארויס צו די באן סטאנציע מקבל פנים זיין דעם

רבי'ן. מען האט געדינגען וועגעלעך צו די סטאנציע וועלכע איז געווען בערך דריי א האלב קילאמעטער וויט פון שטעטל.

אלס אינגל האב איך דאן אביסל משמש געווען דעם שוחט, הרה"ג ר' יוסף מענדל פריעדמאן זצ"ל - א ברודער פונעם ליקוטי מהרי"ח זצ"ל, א תלמיד פון דעם קדושת יו"ט זצ"ל - איך האב אים שטענדיג באדינט, צום ביישפיל, געבויעט די סוכה און דאס גלייכן. ר' יוסף מענדל איז אויך ארויס מקבל פנים זיין דעם צדיק, אבער ער האט דווקא געוואלט גיין צופיס.

גייענדיג אויפן וועג זאגט ער מיר, "זאלסט נישט מיינען אז ס'איז מיר גרינג צו גיין, נאר זאלסט וויסן, אז מען באקומט שכר אויף יעדן טריט און שריט וואס מען גייט לכבודו פונעם צדיק, און אפילו די זאמד אונטער די פיס טריט לייגט מען ארויף אויפן וואגשאהל, דערפאר לוינט זיך נישט צו פארקויפן די זכותים פאר א פערד...".

דער רבי זצ"ל איז איינגעשטאנען אין שטוב פון ר' יצחק בראווער ע"ה[41]

צווישן דעם גרויסן עולם וואס זענען געקומען לברך ולהתברך, איז געווען הרה"ח ר' חיים פישער ע"ה. ר' חיים איז געווען א גרויסער ארימאן, און האט געהאט עטליכע עלטערע טעכטער אין שטוב, וואס ער האט נישט געקענט צוזאגן קיין נדן. דער עולם האט אים צוגערעדט אז ער זאל גיין צום קראלער רב, וויל

[41] טאטע פון ר' שלמה בראווער ע"ה.

דארט קען מען אויס'פועל'ן א ישועה גרינגערהייט.

שטייענדיג פאר'ן רבי'ן זצ"ל, האט ער אויסגעפלאצט אין א געוויין פון זיין שווערן מצב.

דער רבי זצ"ל האט אים פארשטאנען אן קיין ווערטער, און ער האט אים געזאגט, "זייטס מוחל שטעלט אייך אין א זייט, איך וועל אייך שפעטער העלפן".

ר' חיים איז געשטאנען און געווארט אז דער ענדלאזער שטראם פון אידן זאל זיך ענדיגן. זיענדיג אז עס נעמט נישט קיין עק, איז ער נאכאמאל צוגעטרעטן און געוואלט דערמאנען דעם רבי'ן זיין בקשה.

אבער דער רבי זצ"ל האט אים ווידער געשיקט אין די זייט.

ענדליך רופט אים דער רבי, בעטנדיג פון אים זיין טאשן טיכל (דאס זענען געווען גאר גרויסע רויטע טיכלעך). ר' חיים האט אים דערלאנגט זיין טיכל. דער רבי זצ"ל האט דאס אויסגעשפרייט, און האט אריינגעשארט די גאנצע געלט פונעם טיש...

"יעצט זענט איר נאך בייז?" האט אים דער רבי זצ"ל געפרעגט. האט מען דאן געזאגט א ווערטל: וילך ר' חיים בכח האכילה ההיא ארבעים יום...

זייענדיג עטליכע יאר שפעטער א מקורב ביים רבי'ן אין שטוב, האב איך עין בעין צוגעזען דעם סדר פונעם רבין'ס געלט גיין.

די כלות וועלכע האבן געהאט עפעס נדן געלט, פלעגן דאס אינלייגן ביים רבי'ן, און פיר וואכן פאר די חתונה האט מען

געדארפט קומען איינמעלדן דעם זמן החתונה, כדי דער רבי זאל צוזאמענשטעלן דאס געלט.

דער רבי זצ"ל האט קיינמאל נישט געהאלטן קיין געלט אין לעדל, נאר דאס באלד פארטיילט פאר נויטבאדערפטיגע, און ווען די כלות זענען געקומען איינמעלדן דעם זמן החתונה, איז דער רבי ז"ל ארויסגעפארן צו די ארומיגע שטעטלעך צוזאמען צו שטעלן דאס געלט.

דער עולם איז געקומען און געגעבן פדיונות, ארויסהעלפנדיג דערמיט דעם רבי'ן, אבער אז ס'איז געקומען אזא איד'ל ווי ר' חיים, איז דער רבי ז"ל ארויס מיט ליידיגע הענט. "ערום באתי וערום יצאתי"...

נעבן די מקוה איז נישט געווען קיין וואסער צו וואשן די הענט, נאר מען איז געגאנגען בערך א קילאמעטער ביז צום ביהמ"ד, וואס דארט האט מען צוגעגרייט אנגעשעפטע וואסער.

ווען דער רבי זצ"ל איז געגאנגען צופרי אין מקוה, האט מיין טאטע ע"ה באפוילן פאר מיין עלטסטע שוועסטער לאה'לע תחי', אז זי זאל שטיין ביי די טיר פון מקוה, מיט א טעפל וואסער, כדי דער רבי זצ"ל זאל נישט דארפן גיין צום ביהמ"ד מיט אומריינע הענט.

זי איז דארט געשטאנען מיטן טעפל, און דער רבי זצ"ל עפענט די טיר. זענדיג די וואסער, האט ער געגעבן א זאג, "אוי מיידעלע, האסט מיר געברענגט, זאלסט לעבן לאנג..."

מיין שוועסטער תחי' איז עלטער געווארן, חתונה געהאט מיט

הרה"ח ר' יוסף חיים בערגער הי"ד, און געפארן וואוינען מיט איר מאן אין א דערפל נעבן סעגעדין, וואו ער איז געווארן שוחט, און צוזאמען געהאט דריי קינדער.

ביים אויסברוך פון די מלחמה, ווען די דייטשן ימ"ש האבן אינוואדירט אונגארן, איז איר מאן פארשלעפט געווארן דורך די אונגארישע ארמיי און איז רח"ל נישט צוריקגעקומען. דאן איז דער טאטע געווען אין סעגעדין, און איז צוגעפארן צו איר דערפל.

ער האט איר פראבירט איבערצורעדן אז זיי זאלן אריבערגעקומען קיין מאקאווע, כדי די משפחה זאל זיך צוזאמען האלטן אין די שווערע צייטן. זי האט זיך געלאזט איבערעדן, און איז אריבער געקומען קיין מאקאווע.

פון איר גאנצע דערפל איז קיינער נישט איבערגעבליבן ממות לחיים, הי"ד. זי איז די אינציגסטע וואס האט איבערגעלעבט, בזכות אותו צדיק זכרונו לברכה.

חתונות אין מאקאווע

דער אויבנדערמאנטער שוחט ר' יוסף מענדל פריעדמאן ז"ל, האט גענומען אן איידעם הרב רבי יוסף ישראל זעגלבוים זצ"ל, אדמו"ר מוויען פלעטבוש. די חתונה איז פארגעקומען ווי געווענטליך, אין אונזער הויף, ווי דער טאטע ע"ה פלעגט אויפשטעלן א גרויסע צלט, וואס דערין איז פארגעקומען די סעודת נישואין.

עפ"י רוב ביי די חתונות האט געקאכט פרוי ציגלער. איך האב שטענדיג געוואלט בייוואוינען א חתונה, אבער ס'איז שטענדיג פארגעקומען וועו מיר קינדער זענען געווען אין חדר. איינמאל האט זיך מיין ציצית אביסל צוריסן, בין איך גיך אהיימגעלאפן, און געהאט מזל אנצוקומען צו די סעודה. די ציגלער'קע האט מיר דאן מכבד געווען מיט א פארציע.

אזויוי רבי יוסף מענדל ז"ל איז געווען אן אלמן ל"ע, האב איך קליינער אים געהאלפן איינרישן די דירה פאר די חתן כלה, דאס האט געמיינט אביסל אויסריניגן זייער שטיבל און איינשלעפן צוויי בעטן. אבער דער חתן האט מיר געזאגט אז "ער ברויך א לאמפ", ער וויל אויפשטיין לערנען גאר פרי. א לאמפ איז געווען זייער שווער צו פארשאפן, אבער דער חתן האט מיר געזאגט אז "אן קיין לאמפ גייט ער נישט אריין אין די דירה..."

פאר די חתונה פון החתן ר' יוסף ישראל, האב איך שפאצירט אויפן הויף צוזאמען מיטן חתן, צוקוקנדיג צו די חתונה הכנות. דערביי האט ער מיר דערציילט דאס פאלגענדע:

ער האט געלערנט אין סאטמאר ביים רבי'ן ז"ל עטליכע יאר. איידער ער האט זיך צום לעצטן מאל געזעגענט, האט ער געבעטן פונעם רבי'ן א "כתב המלצה", אזויוי ער קומט אהיים, און ער דארף א שידוך טוען. דער רבי האט אים גערן געשריבן א בריוו, אנהויבנדיג מיט זיין נאמען "ישראל אשר בך אתפאר..."

וועו ר' יוסף ישראל האט אויפגעמערקט דעם רבי'ן אז ער האט נאך א נאמען "יוסף", האט דער רבי געמאכט מיט די הענט זאגנדיג "עס וועט זיין גענוג ישראל".

אנקומענדיג אהיים, איז ער א חתן געווארן מיט ר' "יוסף" מענדל, האט ער פארשטאנען אז ער דארף נישט חושש זיין אז איינע פון די נעמען זענען אייניג, ווייל "ס'איז גענוג ישראל"[42].

דערנאך האט ער נאכגעזאגט א טייטש פון בעל שם טוב זצ"ל: די גמרא זאגט אין חולין דף ק"ה ע"ב, רב חסדא מיט רבה בר רב הונא זענען געפארן אין א שיף, און א גוי'אישע הערינטע האט געוואלט מיטפארן מיט זיי. ווען זיי האבן איר נישט ערלויבט, האט זי געזאגט א כישוף ווארט, און די שיף פון די אמוראים האט זיך נישט געקענט רירן. אמרו אינהו מילתא, האבן די אמוראים געזאגט א ווארט, און זיי זענען ווייטער געפארן. לכאורה איז שווער, פארוואס איז די גמרא נישט מגלה וואס זיי האבן געזאגט? תורה היא!

האט דער בעש"ט געענטפערט, אז די גמרא האט יא מגלה געווען. זיי האבן געזאגט מ'כשפה ל'א ת'חיה, וואס די ר"ת דערפון איז "מלת", און ס'איז געווען געשריבן מיט אן אויבערשטרעכל, אבער דער דרוקער האט נישט געוואוסט דעם באדייט דערפון, האט ער דאס אוועקגענומען. (וכ"ה בס' מנחם משיב נפשי בשם הבעש"ט זצ"ל).

---

[42] געהערט אויך פון זיין אייניקל הרב יעקב דוד זעגלבוים שליט"א, וואס האט דאס געהערט פונעם זיידן זצ"ל.

די רבי'שע חתונה אין מאקאווע

א צווייטן מאל האט זיך ר' יוסף מענדל שוחט משדך געווען מיט החתן ר' חיים יוסף (ארענשטיין) ז"ל, איניקל פון הרה"ק רבי אלימלך מטאהש זצ"ל (ברודער פון האדמו"ר מטאהש שליט"א דורך איין טאטן).

עטליכע טעג פאר די חתונה, האט מיר דער טאטע ע"ה ארויסגערופן פון חדר, און געהייסן מאלן שיינע פלאקאטן לכבוד די רבי'שע חתונה.

אויפן פארלאנג פונעם טאהשער רבי זצ"ל, האט דער זון פון ר' יוסף מענדל, הרב חיים שמואל, צוגעשטעלט אן ארעמע חתונה א נאכט פריער, ער איז ספעציעל אראפגעפארן קיין סעגעדין צו ברענגען אסאך פרישע פיש. ביי די ארימע חתונה האט דער טאהשער רבי פארטיילט פאר אלעמען א סאך צדקה. בשעת די סעודת נישואין האט דער טאהשער רבי געפרעגט ווער עס האט געמאלן די שיינע טאוולען, און האט באפוילן מיר אריינצורופן.

ס'איז דאן געווען אינמיטן זומער, איך בין געווען א קליין אינגל, האב איך זיך געשפילט אין די זאמד, און געווען אינגאנצן פארשמירט, און געגאנגען אן שיך, ווי די קינדער פלעגן דאן גיין אינמיטן זומער (אפשר איינער האט געהאט סאנדאלן). אזוי בין איך ארויף צום רבי'ן אויבן אן און געגעבן מזל טוב, און דער רבי האט מיר מכבד געווען, צו זיצן אויבנאן צווישן אים און דעם חתן. ער האט געזאגט פאר'ן טאטן ע"ה, "ר' שמואל, גיב אים די בעסטע פארציע..."

ביי די חתונה האט געגראמט דער רבין'ס זון, הרב ר' לייזער'ל ז"ל, און צוזאמען האבן די "פיר בני לוי" צוגעשפילט מיט פידלעך[43].

ר' לייזער'ל ז"ל האט מיר געפרעגט "אינגעלע, וויאזוי שפירסטו זיך צו זיצן אויפן אויבן אן?" און דערביי אויסגעגראמט די פאלגענדע מעשה.

איינמאל האט זיך געמאכט ביים הייליגן אפטער רב זצ"ל בעל אוהב ישראל, אז עס איז אים ארויסגעוואקסן אויפן האלדז א גרויסער בלאטער. דער דאקטאר האט באפוילן אז מען מוז דאס אפעריר און אראפנעמען. אבער וויבאלד דער אפטער רב איז זייער שוואך, דארף ער זיך אביסל אפרוען און צוריק קומען צו די כוחות.

דאן האט א דארפסמאן איינגעלאדענט דעם אפטער רב זצ"ל אז ער זאל אריבערקומען צו אים, אין דארף, און זיך דארט אויסרוען.

פאר'ן ענדע פון די אפרוה טעג, זענען געקומען די תלמידים אפנעמען דעם רבי'ן. צווישן זיי איז געווען דער ראפשיצער רב ז"ל. דער ראפשיצער רב האט פארגעשלאגן אז מען זאל מכבד זיין דעם דארפסמאן, און מען האט אים געזעצט אויבן אן צו די רעכטע זייט פונעם אפטער רב ז"ל.

---

[43] הרה"צ רבי מרדכי דעמעדטשער ז"ל, רבי חיים שלמה אדמו"ר מחוסט (ב"פ) ז"ל, רבי יצחק אייזיק אדמו"ר בקליינווארדיין ז"ל, און הרה"צ רבי אשר מקאלוב ז"ל.

פרעגט אים דער ראפשיצער רב "וויאזוי פילהט איר אייך אויבן אן?"

דער דארפסמאן האט געוואלט ענטפערן ווי א תלמיד חכם, האט ער געענטפערט אז ער פיהלט "כשושנה בין החוחים..." (ווי א בלום צווישען דערנער).

דער אפטער רב זצ"ל האט דערפון זייער שטארק געלאכט, ביז דער גרויסער בלאטער אויף זיין האלז האט געפלאצט, און ס'האט מער נישט אויסגעפעלט צו מאכן אן אפעראציע.

"נא אינגעלע" - פירט אויס ר' לייזער'ל - "וויאזוי פיהלט זיך אויבן אן?"

דערנאך זענען פארגעקומען די רקודין של מצוה.

דער טאהשער רבי האט געטאנצן מיטן מאקאווער רב ז"ל. דאס גאנצע טאנץ פונעם רבי'ן איז געווען על פי שמות, ווען ער טוט כסדר אנצייגן פאר'ן מאקאווער רב וויפיל מאל די רעכטע פיס, וויפיל מאל די לינקע פיס.

דאס אלעס איז געווארן אויסגעגראמט דורך ר' לייזער'ל, וועלכער האט געזאגט:

"קוקט נאר ווי די צוויי אידן, טאנצן במילוי יודי'ן... און אזוי דעם גאנצן שם הקדוש.

❀❀❀

צווייטער קאפיטל

מישקאלץ

הוה גולה למקום תורה

ניסן תרצ"ד לפ"ק

"הוה גולה למקום תורה!" די ווערטער האט מיר דער טאטע ע"ה געזאגט, אום בין הזמנים חודש ניסן, ווען איך בין אלט געווען בערך צוועלף א האלב יאר.

אין מאקאווע גופא איז געווען א גרויסע ישיבה פון בערך צוויי הונדערט בחורים אונטער די הנהגה והשפעה פון דעם מאקאווער רב זצ"ל, און אין מיינע יארן, וויבאלד דער רב איז שוין געווען אין די עלטערע יארן, איז דאס געפירט געווארן דורך זיין איידעם הגה"צ רבי אפרים ראזענפעלד זצ"ל, אב"ד סענדרא.

איך וואלט געקענט גרינגערהייט בלייבן לערנען אינדערהיים, אבער מיין טאטע ע"ה האט נישט געוואלט איך זאל לערנען אינדערהיים, וואו מען קען גרינג געשטערט ווערן פונעם לערנען, און אפילו אין א דערנעבנדיג שטעטל, צום ביישפיל קאביטשאהאז, סאנטעב, וואו עס זענען געווען ישיבות, אבער מען האט גרינג געקענט אהיימקומען פאר סיי וואס פאר א סיבה.

מיין גורל איז געפאלן צו פארן לערנען אין די ווייטע מישקאלץ, וואו ס'איז דאן געווען אב"ד ור"מ הגה"צ בעל יגל יעקב זצ"ל.

די לאנגע רייזע

צו פארן פון מאקאווע קיין מישקאלץ האט מען זיך געדארפט שלעפן מיט זיבן באנען. דער טאטע האט מיר אראפגעשריבן אין א ביכעלע דער גאנצער סדר פון די באנען. קודם פון מאקאווע קיין וואשערהעי, פון דארט קיין סעגעד, פון דארט קיין סאנאק, סענטעש, סויאן, האטאוואן, מישקאלץ.

ער האט געשריבן פונקטליך די צייט, און אויף וועלכע פלאטפארמע די באן וועט שטיין. איך האב זיך איינגעפאקט אביסל ארימע קליידונג ווי צום ביישפיל "צוויי פאר שטרימפ" (מיר קינדער זענען געגאנגען מיט האלבע הויזן און לאנגע שטרימפ), און כדי איך זאל פארן מיט שמחה און חשק, האט מיר די מאמע ע"ה צוגעגרייט א געשמאקע צדה לדרך, א סענדוויטש פון צוויי שטיקלעך ברויט און א שטיקעלע פלייש דערינען.

מיין טאטע איז געגאנגען און ספעציעל געבארגט געלט צו קענען קויפן פאר מיר א בילעט צו פארן מיט די באן, און די גאנצע משפחה האט מיר ארויסבאגלייט צו די באן.

דאס געזעגענען

די מאמע ע"ה האט געווויינט, פארט בין איך געווען א יונג קינד פאר די בר מצוה, און זי שיקט מיר אוועק אויף אזא לאנגע שרעקעדיגע נסיעה, אין א לאנד וואו אנטיסעמיטיזם איז לעגאל יושר'דיג.

וגם צדה לא עשו להם, איך ווייס נאכנישט וואו איך גיי עסן.

איין עצה האט מען מיט מיר מיטגעשיקט אויף שפעזן, דאס אונגאריש ווערטל "צא האסאב", אויף דעם וועג פון מויל, דו וועסט פרעגן און בעטן ביז דו וועסט דיר דערשלאגן צו א גועלעגער מיט עסן.

זעענדיג איר צער האט זיך מיין טאטע אנגערופן: "ווין נישט, מיין הארץ זאגט מיר אז מיר וועלן פון יוסף מאיר זען פיל פיל נחת!"[1].

מיר האבן זיך אפגעזעגענט, און מיט מזל בין איך ארויסגעפארן פון מאקאווע צווישן אכט און ניין אזייגער. די באן האט זיך שווערליך געשלעפט, און איך בין איבערגעשטיגן פון באן צו באן, און געלאפן פון איין פלאטפארמע צו די אנדערע זוכנדיג מיין באן. ביי איין פאל האט מיר א פאליציי אפיציר אפגעהאלטן, שרייענדיג "אינגאלע וואס לויפסטו דא ארום?" איך אינגעלע האב צוריקגעשריגן צו אים...

צו מאל בין איך געשטאנען און געווארט גאר א לאנגע צייט די באן זאל אנקומען.

דער קבלת פנים אין מישקאלץ

שפעט ביינאכט, צווישן איינס און צוויי אזייגער, האט ענדליך די באן דערגרייכט די מישקאלצער סטאנציע. אלע פאסאנזשירן

[1] די שטארקקייט פון מיינע עלטערן וואס האבן מיר אוועקגעשיקט אין אזא יונגן עלטער, דאס האט מיר געגעבן די זכי' אז איך זאל קענען פון דער נאענט אזויפל צדיקים פונעם פריערדיגן דור, זיע"א.

זענען אויסגעשטיגן, און איך צווישן זיי. דער חילוק איז אבער געווען, אז זיי האבן זיך באלד צושפרייט יעדער צו זיין ריכטונג, אבער איך אינגעלע, האב נישט געהאט קיין ספעציעלע אדרעס, נאר דאס איך זאל גיין צום אידישן קווארטל.

אזויווי ס'איז געווען אינמיטן די נאכט, און נישט וועלנדיג אויפוועקן סתם אזוי מענטשן אן קיין חשבון, דערפאר האב איך אויסגעקליבן, זיך אראפצולייגן אויף א באנק אין די באן סטאנציע, צומארגנס, מיט פרישע כוחות, וועל איך זיך גיין באקענען מיט די שטאט און איר ישיבה.

ווי פארשטענדליך בין איך באלד אנטשלאפן געווארן אין די שטילע סטאנציע נאך אזא לאנגע אפמאטערנדיגער טאג. פלוצלונג דערוועק איך זיך און איך הער ווי עמיצער רופט מיין נאמען...

"קלאנער מארקאוויטש, קלאנער מארקאוויטש".

מיט וואונדער עפען איך די אויגן, א ליידיגע סטאנציע, די באן שטייט שטיל, און פונדערווייטנס רופט מען מיין נאמען. ביז דער אויסרופער איז צוגעקומען צו מיר און פרעגט "דו ביסט מארקאוויטש? ביסט היצעל'עס א קינד?"

זעענדיג מיין שטילע צושטימונג זאגט ער וויטער: "אויב אזוי קום צו מיר אהיים, מיין נאמען איז ליפא קעלנער, דיין מאמע'ס א שוועסטער קינד"[2].

זעט אויס, אז נאך מיין אפפארן, האבן זיך מיינע עלטערן

[2] ר' ליפא ב"ר שמואל בנימין ברודער פון די באבע ביילא ע"ה.

דערמאנט, אז זיי פארמאגן א קרוב אין מישקאלץ, און זיי האבן געשיקט א טעלעגראם אים איינצומעלדן פון מיין אנקום.

ר' ליפא איז געווען ל"ע א קינדערלאזער איד, און האט זיך געפריידט מיט מיר. ער האט געדינגען א "פיאקער" אונז אריינצופירן אין שטעטל.

א "פיאקער" איז געווען א חשובער וואגן, וואס נאר בעל בתי'שע אידן האבן זיך ערלויבט. דער חשיבות האט מיר אביסל מחזק געווען, נאכן אפפארן מבית אבי ומארץ מולדתי עלנד אליין.

די ביטערע קאווע...

מיר זענען צוגעפארן צו זיין שטוב, און ער האט מיר מכבד געווען מיט ברויט און קאווע. די שווארצע קאווע איז אבער געווען זייער שטארק ביטער. איך האב זיך פראבירט צוצוגעווואוינען דערצו, אבער נאך צוויי וואכן טרונקען די ביטערע קאווע, האב איך איינמאל געגעבן א טרונק אויס דאס לעצטע ביסל קאווע, און... אכן נודע הדבר! די קאווע האט יא צוקער דערין, אבער מען דארף עס בלויז אויסמישן כדי עס זאל ווערן זיס.

אין אונזער געגענט פלעגט מען זיך נישט באנוצן פאר די טאג טעגליכע געברויכן מיט געהעריגע שטויב צוקער, נאר מיט קאנדל צוקער, אזא סארט זיסע וואסערל וואס מען האט אריינגעשווערצט פון רומעניע, מען האט דערפון אריינגעלייגט

אין די קאווע און אזויוי ס'איז געווען א פליסיגקייט האט מען דאס נישט געברויכט אויסמישן, אבער דא אין מישקאלץ דארף מען צו מישן. אבער, אז מען זאגט מיר נישט, וויס איך נישט.

מען האט געזאגט א ווערטל, ס'איז פארהאן א שווערע חקירה, וואס מאכט זיס די קאווע, די צוקער אדער דאס מישן מיטן לעפל. וועט איר זאגן די צוקער, דאן צו וואס ברויך מען מישן, אי וועט איר זאגן דאס מישן מאכט זיס, דאן צו וואס לייגן די צוקער? נאר וואסזשע דען, לעולם דאס מישן מיטן לעפל מאכט זיס, אי צו וואס דארף מען אריינלייגן די צוקער, כדי מען זאל וויסן וען אויפצוהערן צו מישן...

פארשידנארטיגע עלעמענטן און געוואוינהייטן

די געגענטער זענען געווען פארשידנארטיג, און זייער שטארק אפגעטיילט. כאטש געאגראפיש אויף די מאפע איז מען געווען נאענט אין איין לאנד און אין איין אומגעגענט, מיט דעם אלעם איז מען געווען אנדערש.

צום ביישפיל, מיט די הברה וויאזוי מען האט ארויסגעזאגט די אותיות, למשל אין מאקאווע האט מען געזאגט די נקודה צירי ענליך צו א סגול, ווידעראום אין מישקאלץ האט מען געזאגט דעם אנדערן וועג מיט א פתח, און ווען מען האט מיר געהערט דאווענען האט מען געשפעט שטֵיי גֵיי לֵייגן פֶגרן... ענדליך האב איך זיך געטוישט און גערעדט נארמאל...

אנדערהאלבן יאר שפעטער, אנקומענדיג קיין סענדרא, דארט האט מען דאס געזאגט ווי אין מאקאווע, מיט א סגול, און אז מען האט מיר געהערט דאוועגען ווי מען זאגט אין מישקאלץ האט מען ווייטער חוזק געמאכט, ממילא האב איך זיך צוריק געטוישט...

דאס זעלבע מיטן עסן. וואס ס'איז דא געווען זיס, האט מען אין א צווייטע געגענט געזאלצן, ממש מיט תרי תילתא מלחא. אזוי אז דאס ביסל ארעמע עסן האט מען נישט געקענט עסן.

לערנענדיג אין טאקאי האב איך איינמאל געהאט א טאג עסן ביי א פוילישע פרוי, זייער אן ערליכע וועלכע איז געווען א מוקיר רבנן. זי האט מיר אויפגענומען מיט שמחה, "קומט אריין בחור'ל, איר לערנט שוין אוודאי פון פיר אזייגער פארטאגס, איך האב אייך צוגעגרייט פיינע עסן ווייל איך וויל האבן א חלק אין אייער תורה לערנען. גייט אייך וואשן".

זי האט דערלאנגט צום טיש א קליין שטיקעלע ברויט מיט א פולן טעלער לאקשן מיט קעז, איך הייב אן עסן און איך שפיר באלד אז ס'איז געפערליך געזאלצן. די טייערע פרוי זעט אז איך עס אזוי שטאטעלעך זאגט זי באלד, "זעט אויס אז ס'איז נישט גענוג געזאלצן".

נאך איידער איך האב עספיעט ארויסצורעדן א ווארט האט זי שוין געהאלטן אינמיטן גיסן נאך זאלץ. ס'איז מיר געווארן ציפעדיג אין האלדז און שווער אויפן הארץ. איך קען דאס נישט עסן, אבער וויאזוי קען איך אפזאגן די דאזיגע גוטהארציגע פרוי. וואסזשע טוה איך דא?

דער באשעפער האט דערהערט מיין שטומע געבעט, און א פרוי האט געקלאפט ביים טיר און געוואלט קויפן פון די טיכעלעך מיט וואס די פרוי האט געהאנדלט. ווי נאר די פרוי האט אפגעטרעטן פון מיר, האב איך ארויסגענומען מיין טאשן טיכל און דערינען אריינגעגאסן די גאנצע טעלער לאקשן, און געשפילט כאילו איך ענדיג יעצט עסן.

די פרוי האט זיך צוריקגעקערט און מיר דערזען עסן דעם לעצטן לאקש, "אוי דו ביסט דאך אזוי אויסגעהונגערט, האסט אין איין מינוט אויפגעגעסן דאס גאנצע, רבקה'לע ברענג נאך לאקשן פאר'ן בחור". זי ברענגט נאך און גיסט ווייטער הויפענעס מיט זאלץ.

פאר נערוועזקייט איז מיר געריגען די שווייס אויפן פנים, איך האב זיך פארגעסן א מינוט און געוואלט אפווישן מיטן טאש טיכל, איך האב עס ארויסגענומען און זי האט באמערקט אז ס'איז פול מיט לאקשן...

"אוי בחור'ל, ביי מיין טיש דארף מען נישט גנב'נען... איך גיב דיר מיט זייער גערן א גאנצן הויפן מיט קעז לאקשן"...

"רבונו של עולם,
דו ביסט דא מיין טאטע!"

אלענפאלס, צוריק צו מיין שוועסטער קינד ר' ליפא קעלנער. ס'איז מיר געווען זייער אנגענעם ביי אים אין שטוב, אבער ער האט געוואוינט אביסל ארויסצו פון שטעטל, צו ווייט פון בית

המדרש. דערפאר האבן מיר אפגעמאכט אז איך זאל קומען איינמאל א וואך עסן ביי אים מיטאג. יעדן דינסטאג בין איך געגאנגען צו אים, גאר א לאנגער וועג מיט א שווערן בערגל טענטעטענווארא.

מאכט זיך אמאל, אז עס האט זיך צוגעטשעפעט צו מיר א גרויסער שגץ וואס האט געוואוינט אויף דעם וועג וואס איך האב געדארפט אריבערגיין יעדן דינסטאג. יעדן מאל וואס איך בין אדורך, איז ער מיר נאכגעלאפן, געצויגן די פיאות, געשטויסן, און וואס נישט. יעדן דינסטאג איז מיר געווען א גאנצער אפקומעניש אהין צו גיין. נישט אהין גיין, איז אויך נישט געווען קיין אויסוואל, וויל איך האב דאך געמוזט אנקומען צו דעם ארעם שטיקעלע ברויט.

איין דינסטאג צופרי, פארן גיין צו ר' ליפא קעלנער, האב איך זיך געשטעלט אין א ווינקל און זיך אויסגערעדט צום בורא כל עולמים. "רבונו של עולם, איך בין א קליין אינגל, נאכנישט בר מצוה, מיין טאטע איז נישט דא מיר צו העלפן, דו ביסט מיין טאטע, דו מוזט מיר העלפן, איך בין געקומען קיין מישקאלץ נאר צו לערנען דיין תורה..." אזוי האב איך זיך גוט אויסגעווינט.

גייענדיג אויפן וועג, נאענט צום הויז פון דעם שגץ, בין איך געגאנגען אביסל פון די וויטנס, אפשר אזוי וועט דער גוי מיר נישט באמערקן. אזוי דורכגייענדיג, באמערק איך ווי דער גוי עפענט אויף די טיר, און שטעקט ארויס זיין קאפ. זיין קאפ איז געווען אינגאנצן פארבאנדזשירט, און ארומגענומען מיט גרויסע שמאטעס. זעט אויס אז ער האט געכאפט יענע מכות... ווי נאר

ער האט מיר באמערקט האט ער באלד פארקלאפט די טיר מיט בושה. פון יענעם דינסטאג האב איך דעם גוי מער נישט געזען ב"ה.

איך הייב אן צו עסן "טעג"

ווי דערמאנט האב איך נישט געקענט גיין עסן ביי מיין שוועסטער קינד[3] נאר איינמאל א וואך, דערפאר האב איך אנגעהויבן עסן "טעג". אידן רחמנים בני רחמנים, וועלכע האבן געשעצט און ליעב געהאט די תורה הקדושה, האבן געעפנט די טיר פאר אירע לערנער זיי צו געבן צו עסן.

בעל בת'ישע אידן פלעגן גיבן פארן בחור'ל צוויי מאל א טאג א מאלצייט, וואס איז געווענטליך באשטאנען פון א ברויטל מיט בונדל זופ. זומער האט מען אמאל צוגעלייגט אן אוגערקע, אדער א שטיקל צוויבעלע. קיין אנדערע עסן איז בכלל נישט געווען, ווייל מען האט נישט געהאט די מעגליכקייט צו האלטן פריש קיין גרינצייג.

אין ב. אויוואראש האט געלערנט א בחור'ל טובי' בן ר' שלמה יעקב (זיין טאטע ע"ה איז געווען אן איש חשוב און מלמד מומחה ידוע אין סעמיהיי, און איז געפארן קיין סאטמאר), דער טובי' פלעגט זיך מאכן א סאלאט, אוגערקע מיט צוויבל אויסגעמישט.

---

[3] איך האב דארט געהאט נאך א קרובה, א עלטער מומע מרת צירל די שוועסטער פון מיין זיידן ר' דוד מארקאוויטש, אבער זי איז געווען אן אלמנה אין מעגליך פון די ארטאדאקסישע קהילה נישט פון די ספרדישע, דערפאר האב איך נישט דארט געגעסען.

אלע בחור'לעך זענען געשטאנען און געשמייכלט זעענדיג ווי ער מאכט אזא מאדנער מאכל, ווי א משונה'דיגער טשאלענט...

דאס איז געווען אז מען האט זיך געשאפן א גוטן בעל הבית, אבער דאס עניות איז געווען גרויס, און פילע אידן האבן געגעבן פאר די בחורים צו עסן נאר איינמאל א טאג. די ארעמע אידן האבן געקארגט א גאנצע וואך אלעס כדי מען זאל האבן וואס צו דערלאנגען וועו דער בחור קומט.

מיין מאמע ע"ה פלעגט קויפן א גאנז און דאס שטאפן א גאנצע וואך, און מיטוואך וועו דער בחור איז געקומען האט מען עס געטראגן צום שוחט, און גע'שחט'ן לכבוד התורה, און די איבערי'גע האט די גאנצע משפחה געגעסן אום שבת. דאס הייסט, דער בחור, טאטע, מאמע, מיט די צוועלף קינדער. די לעבער האט מען אפגעבראטן און פארקויפט וועכנטליך צום זעלבן רייכן גוי. אזוי האט זיך אויסגעצאלט כמעט די גאנצע גאנז.

איינמאל האט אונז דער בחור דערציילט, אז ער האט געגעסן בי"א אידן, און מען האט דערלאנגט קארטאפל זופ, דערנאך האט מען אריינדערלאנגט צודרוקטע קארטאפל. געענדיגט דערמיט, רופט אויס דער איד "נו, ברענגט אריין דאס געבראטנס". דער בחור האט פארשטאנען אז מען וועט דערלאנגען געבראטענע פלייש. דערווייל ברענגט מען אריין געבראטענע קארטאפל...

דערצו האט זיך קיינער נישט געקומערט צי אלע בחורים זענען באזארגט מיט א טאג עסן. מען האט געדארפט אליין ארבעטן דערויף, אז מען האט זיך נישט געשעמט און געקענט רעדן האט מען געהאט.

צום ביישפיל, א בחור מאנטאג ע"ה האט צו מאל געקענט האבן איין נאכט צו עסן ביי דריי אידן, צוריק קומענדיג אויף דער נאכט, שרייעט ער צו מיר "קליינער מאקאוועך, ברענג מיר אביסל וואסער צו טרונקען". בין איך געגאנגען און אים געברענגט א גאנצן אמפער מיט וואסער, ווי מען גיבט פאר א בהמה. ער עסט דאך אזויפיל...

אבער אז מען האט נישט געבעטן, האט מען נישט באקומען. דערפאר האט מיר דער טאטע געשיקט קיין מישקאלץ, וואס איז געווען א גרויסע שטאט, מיט די האפענונג אז איך וועל גרינגער באקומען טעג, כאטש מיין יונגן עלטער. אבער איך שעמעדיגער האב קיינמאל נישט געהאט די כוחות אויסצושטרעקן די האנט צו בעטן צו עסן, כאטש ס'איז אזוי געווען דער סדר אין ישיבה, ס'האט מיר געלוינט ענדערש צו הונגערן ווי איידער צו בעטן.

איך טויג נישט צו בעטן נדבות

איינמאל האב איך זיך געוואלט אויסלערנען צו בעטן נדבות. איינער פון די בחורים, א זון פונעם סיקסער רב האט מיר אויסגעזאגט, אז ס'איז דא א פרויען געשעפט וואס מען גיבט פאר די ארעמע בחורים צען העליר, כאטש אנדערע געבן נאר דריי פיר העליר. מען גייט אריין און מען זאגט פאר דעם פארקויפער "בחור וואויאק", א בחור וואס מען ברויך העלפן.

איך בין אריבער אהין פרייטאג מיטאג. איך גיי אריין און איך זאג מיט תמימות פאר די פארקויפערין "בחור וואויאק", זאגט זי

"יא, אבער וואס ווילסטו קויפן?" איך בין געווארן דערפון שטארק פארשעמט, זי מאכט ליצנות אויף מיין חשבון, איך גיי דאך נישט קויפן קיין פרויען קליידער. איך האב אנגעהויבן ארויסצוגיין פונעם געשעפט, שרייט זי "כאפטס אים דעם בחור!" איך האב זיך באלד דערשראקן און אנטלאפן פון דארט מיט איין אטעם. מער בין איך נישט געגאנגען בעטן געלט.

שפעטער האב איך געזען מיינע חברים, אז איידער זיי זענען געגאנגען בעטן געלט, האבן זיי זיך ספעציעל אנגעטוען אלטע צוריסענע שמוציגע קליידער, אזוי אז מען האט זיי געמוזט העלפן. אבער איך, כאטש איך האב נאר פארמאגט אלטע שטאפיר, איז אלעס אבער געווען געהעריג מסודר, און נישט ארויסגערופן קיין רחמנות.

איך פאל אין חלשות פון פאסטן

נישט איינמאל איז מיר אויסגעקומען צו פאסטן און גיין שלאפן מיט א ליידיגן מאגן. איך האב געדארפט דערנאך אויפשטיין אן קיין כח פיר אזייגער פארטאגס. איינמאל אזא טאג בין איך באלד ביים אויפשטיין אוועקגעפאלן אין חלשות פאר שוואכקייט, און געבליבן ליגן אויף דער ערד פאר עטליכע שעה אן דעם וואס עמיצער זאל אויפפאסן אויף מיר.

אין קאלוב האב איך אלס חזר בחור געלערנט ליל שישי אויפן פעלד צום שיין פון די לבנה (אין אלע ישיבות איז מען אויף געווען גאנץ ליל שישי, און אין קאלוב איז דעמאלט נאך בכלל נישט

געווען קיין לעקטער, האט מען אסאך געלערנט אין הויף. אין מאקאווער ביהמ"ד איז שוין געווען איין גרויסער לאמפ אינמיטן ביהמ"ד). יענעם דאנערשטאג האב איך נישט געקריגן קיין 'טאג', אזוי אז איך בין געווען זייער הונגעריג. דארט אויפן פעלד זענען געוואקסן קליינע ביימעלעך פון שארפע פעפערלעך, פאר גרויס הונגער האב איך איינס אפגעריסן און געגעסן.

איינער פון די בחורים, מרדכי פריעדמאן, האט דאס באמערקט, האט ער מיר געפרעגט "מאקאווער, וואס זענט איר אזוי שוואך?"

הערנדיג אז איך פאסט איז ער באלד אהיימגעלאפן, צו זיין מאמען אין שטוב, און ארויסגענומען אן רשות א שטיקעלע ברויט מיט רויע גריוון, און האט עס אריבערגעברענגט צו מיר. אויף דער מינוט האב איך זיך מחיה געווען דערמיט, אבער דערנאך האט מיר געריסן די הארץ פון די רויע גריוון מיטן פעפער'ל.

א באגריף פון אונזער אריימקייט

אין מישקאלץ האט געוואוינט א נגיד'ישער איד, ר' יוזף לאנדא ע"ה (איך האב געהאט ביי אים א טאג). ער האט געהאט א יונגערער ברודער מיטן נאמען רפאל ע"ה, ווי פארשטענדליך האט ער געהאט אביסל טאשן געלט, אז ער האט זיך געציילטע מאל ערלויבט צו קויפן א פאפירל מיט הערינג און צוויבל. עס זענען געווען עטליכע בעלנים וועלכע זענען געשטאנען

באהאלטענערהייט און געווארט אז ער זאל ענדיגן עסן, אזוי אז זיי זאלן קענען כאפן דאס פאפירל, אפשר וועט מען טרעפן דערויף א שטיקל צוויבל.

פורים האב איך אמאל, אלס פורים שפילער, געזאגט א (ביטער) ווערטל, אז נאך א מזל מען פאסט בה"ב מיט שובבי"ם, ווייל אויב נישט וואלטן מיר אויסגעגאנגען פאר הונגער...

דאס איז געזאגט, קורץ און שארף, דער מצב פון די ישיבה בחורים: אסאך געפאסט, געגעסן וויניג, געשלאפן וויניג און אסאך געלערנט.

דאס זעלבע איז געווען ווען מען האט געברויכט גיין צו א דאקטאר, איז נישט געווען קיין געלט.

אין קאלוב האב איך געהאט שטארקע ציין ווייטאג, און דער דענטיסט האט מסכים געווען דאס ארויסצושלעפן אומזיסט, אבער פאר די איינשפריץ וואס ער דארף מיר געבן פאר דעם דארף איך עפעס באצאלן. אין מיין ענגשאפט האב איך געמוזט פארקויפן איינע פון מיינע ארעמע שמאטעס פאר איין פענגעי. צום סוף האט ער אפילו נישט גענוצט דעם איינשפריץ, ווייל איך בין צו שוואך דערפאר. בתר עניא אזלא עניותא...

צוריק קומענדיג פון די ישיבות האט זיך מיין טאטע שטענדיג געבייזערט אויף מיר "האסט נישט געקענט בעטן עמיצער זאל דיר העלפן?", סענדרא האט געהאט צווי און פערציג דערפלעך אין די גלילות, עטליכע אידן ווייט פון א אידישן קהל'ישן לעבן, זיי וואלטן זיך געפריידט דיר צו העלפן.

אבער ס'איז שוין געווען א תפילת שוא, איך האב שוין אפגעהונגערט מיינע יארן. איך ווייס נישט וויפיל תורה איך האב געלערנט, אבער דאס איז זיכער, אז ס'איז געווען תורה על ידי הדחק מיט אלע מפרשים.

פראבלעמען בגשמיות און אויך ברוחניות

ווי שווער ס'איז געווען דער גשמיות'דיגער פראבלעם פון גיין עסן "טעג", איז צוגעקומען דערצו די צרה ברוחניות. מען האט זיך געדארפט פארשאפן צו עסן טעג אין פארשידענע הייזער מיט גרויסע פאמיליעס. דערצו האבן די בעל בתי'ישע אידן פארמאגט גוי'אישע דינסט מיידלעך.

אין סענדרא איז דער רב ז"ל געווען גאר שטרענג דערמיט, אז מען טאר נישט רעדן אן איבריג ווארט אין פרעמדע הייזער, אזוי ווייט, אז איינמאל האט א בחור אויסגעטוישט א ווארט, האט אים דער רב באלד פארשיקט פון ישיבה. כאטש ער איז געווען פאררעכנט פון די מתמידים, דער יד ימינו פונעם רב, און אין יענע צייטן האט מען כמעט קיינמאל נישט פארשיקט א בחור פון ישיבה, ואכהמ"ל.

דער סדר פון מיינע "טעג" אין מישקאלץ

אין די קומענדיגע פרקים וועל איך פראבירן צו שילדערן דעם סדר היום פון די אמאליגע ישיבות, למען ידעו דור האחרון.

דער ערשטער שבת

איידער דעם ערשטן שבת אין מישקאלץ, האט מיר מיין קרוב ר' ליפא קעלנער אויסגעלערנט, אז מען שטייט ביים טיר פון ביהמ"ד, און תיכף נאך מעריב, וועט צוקומען א ממונה, ר' זלמן לייב גאלדשטיין ע"ה (ער האט געהאנדלט מיט קעז), און ער טיילט איין פאר די געסט וואו צו עסן די סעודות שבת.

נאך מעריב, בין איך תיכף צוגעגאנגען צו די טיר, און איך זעה ווי ר' זלמן לייב טיילט אין די געסט, און אויך פאר זיך האט ער גענומען עמיצן. אבער ווייסט אויס, אז איך האב געמאכט דעם איינדרוק ווי א קליין אינגעלע, דערפאר איז אים נישט בייגעפאלן מיר צו פרעגן אויב איך זוך א סעודת שבת, און איך שעמעדיגער בין געשטאנען ווי א שטיל שעפעלע.

וועז דאס ביהמ"ד האט זיך אויסגעליידיגט, פרעגט מיר ר' זלמן לייב: "אינגעלע, פארוואס גייסטו נישט אהיים?"

זאג איך אים," אז איך בין געקומען לערנען אין ישיבה, און מען האט געזאגט אז איך זאל ווארטן ביי די טיר...".

זאגט מיר ר' זלמן לייב: "איך האב דיר בכלל נישט באמערקט, און איך האב שוין נישט קיין בעלי בתים, אבער גיי צו ר' שלום ווייס (ע"ה), ער וואוינט פיר גאסן נאך די מקוה, אפשר וועסטו באקומען צו עסן אויף שבת".

איך בין ארויס פון ביהמ"ד, און אנגעהויבן זוכן דעם אנגעגעבענעם אדרעס. א נייע שטאט אין די פינסטערניש, ממילא האט דאס געדויערט א היבשע שטיק צייט. ענדליך בין

איך אנגעקומען צום אנגעגעבענעם אדרעס. איך האב אנגעקלאפט, ר' שלום ע"ה עפענט די טיר. זאג איך אים: "דער שמש גאלדשטיין האט מיר געשיקט אויף סעודת שבת".

זאגט מיר ר' שלום: "בחור'ל, מיר האבן שוין אפגעגעסן..." (מחמת גרויס עניות איז קיינמאל קיין שיריים נישט געבליבן).

איך בין אוועקגעגאנגען מיט שווערע טריט, אבער די פרוי וויס שרייט מיר נאך: "בחור'ל ביסט שוין בר מצוה? אויב נישט קענסטו מאכן קידוש אויף 'מילך', קיין וויין האבן מיר נישט איבעריג, אבער מיין מאן האנדלט מיט מילך, דערפאר איז דא גענוג דערפון".

איך בין אריין, געמאכט קידוש אויף מילך, און צוגעגעסן א שטיקל מזונות, כדי עס זאל זיין קידוש במקום סעודה...

דער וואַרעמער "שלום עליכם"

צומארגנס, שב"ק צופרי, האב איך געטראפן הב' ליפא וויס (ב"ר שלום), און זיך אפגערעדט פאר אים, אז איך האב נישט וואו צו עסן אום שב"ק. ר' ליפא האט מיר דאן צוגעזאגט צו רעדן דערפון מיט זיין טאטן, אז איך זאל עסן ביי זיי. וכך הוה, איך האב ממשיך געווען צו עסן ביי זיי באלד א גאנץ יאר א יעדן שבת.

די וואַרעמקייט וואס מען האט מיר געגעבן צו שפירן איז מיר געבליבן אין די ביינער. דער "שלום עליכם" נוסח מונקאטש, וואס זיי האבן געזינגען, איז מיט מיר מיטגעגאנגען צו אלע ישיבות, אריבער די מלחמה יארן, און איך זינג דאס נאך אלץ א יעדן שבת.

הכרת הטוב פאר'ן בעל אכסניא

נאך א לענגערע תקופה, האב איך אנגעהויבן צו עסן שבת ביי ר' אלי'[4] גאלד ע"ה (זעה ווייטער א מעשה פלא מיט אים). ר' אלי' איז געווען א שוואגער מיט ר' שלום ווייס ע"ה, ביידע איידעמער ביי ר' משה חיים פירטה ע"ה. נאך צוויי שוואגערס האבן זיי געהאט, ר' ישראל נח בריסק ע"ה, ר' משה האפפמאן ע"ה, און אן איידעם א שוחט פון דארשא"ן. זיי זענען געווען ערליכע חסיד'ישע אידן, און געגאנגען לכבוד שבת מיט ווייסע שטרימפ, און מיט א שטריימל פון עטליכע שפיצן.

די גאנצע משפחה זענען געווען גרויסע ארימעלייט. איינער פון זיי האט פארמאגט א מאשין, וואס האט אויסגעפארעמט עטרות, אבער וויפיל נייע עטרות זענען דען צוגעקומען יעדן יאר אין מישקאלץ?....[5]

איינמאל ווען ר' שלום ווייס האט באזוכט ביי זיין שוואגער ר' אלי' אין שטוב, האט זיך געמאכט אז איינער פון זיי האט אויפגעטוישט "דאלארן" אויפן שווארצן מארק (וואס איז נישט געווען געזעצליך). בתר עניא אזלא עניותא, מען האט זיי ביידע ארעסטירט פאר א שטיק צייט. דאן האב איך געהאט די מעגליכקייט ארויסצוואוייזן מיין הכרת הטוב. איך בין געגאנגען

---

[4] דער זון פון דעם "ווייסן ר' משה פון אוהעל" (ער האט געהאט א לאנגע ווייסע בארד). ר' משה איז געווען א ש"ס איד, שטענדיג האט ער גע'חזר'ט אויף אויסנווייניג ש"ס. ר' משה האט געהאט אן איידעם ר' בערל בן ר' משה גינז. ר' משה איז געווען מיין מאמע'ס ברודער.

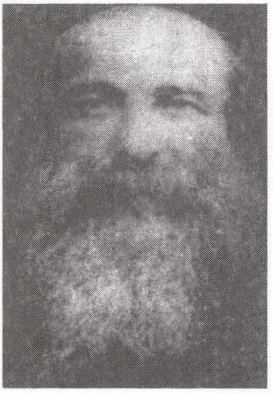
[5] מפי ר' משה זאב גאטליעב בן הר"ר יודא בן מו"ר היגל יעקב זצ"ל.

מיט ר' ליפא ווייס יעדן טאג אין תפיסה זיי צו ברענגען כשר'ס צו עסן.

דער אידישער פאליציאנט

וויאזוי ר' שלום איז געווארן אן איידעם ביי ר' משה חיים פירטה ע"ה, איז ארומגעגאנגען א "פאלקס מעשה'לע".

ר' משה חיים איז געווען ביי די ערשטע וועלט קריג א פאליציאנט, און האט געדינט אין מישקאלץ. אזוי שפאצירנדיג אין די גאסן איז צוגעקומען צו זיינע אויערן א קול תורה. אריינגייענדיג אין שטוב דערזעט ער א בחור'ל זיצן און לערנען

הרה"ג ר' חיים שווארץ ז"ל אייניקל פון ר' הערשעלע ליסקער זצ"ל

געשמאק צוזאמען מיט הרה"ג ר' חיים שווארץ ז"ל (אייניקל פון הרה"ק רבי הערשעלע ליסקער זצ"ל). א בחור, אין צייט פון מלחמה, איז געווען אן אויפפאלנדע זאך, ווייל אלע יונגע בחורים זענען דאן געווען "אריינגערוקט" אין מיליטער.

ווי פארשטענדליך איז ר' שלום שטארק דערשראקן געווארן פון דעם באזוך פון א פאליציאנט. ר' משה חיים זעלבסט איז אבער נתפעל געווארן זיך, איך בין אויך א איד. זיי א בחור'ל לערנען תורה אין די שווערע מלחמה יארן. האט ער געזאגט פאר שלום, "בארואיג

איך וועל דיר נישט איבערגעבן פאר די רעגירונג, אבער בתנאי אז דו זאלסט נעמען מיין טאכטער...." וכך הוה.

בייַ ר' אלי' גאלד האב איך געגעסן שבת א לענגערע תקופה, און אויך די צווייטע נאכט פסח. יהא זכרם ברוך.

זונטאג

זונטאג האב איך באקומען א טאג בייַ ר' אברהם חיים זופניק ע"ה. דאס איז געווען א גוטער טאג. ברויט מיט צוויבל, און זומער א שטיקעלע גרינצייג, צום ביישפיל אן אוגערקע.

ווי דערמאנט אויבן, בין איך געקומען אין ישיבה נאר מיט צוויי פאר זאקן. פארשטייט זיך אז זיי זענען שנעל "צוגאנגען" און געווארן לעכעריג. איך בין געזעצן און דאס פארנייעט איין טאג נאכן צווייטן, דאס האט מיר געשטערט פון לערנען, האט מיר דער דיין הרה"ג ר' מענדעלע קאראדאר ז"ל מתיר געווען אז תשעה באב נאכמיטאג, ווען מען טאר נישט לערנען, זאל איך דאס מעגן פארנייען.

תשעה באב איז יענעם יאר אויסגעפאלן אום זונטאג. אזויווי איך בין נאכנישט געווען בר מצוה, האב איך געמעגט אויספאסטן, אבער איך האב זיך געשעמט צו גיין צו ר' אברהם חיים'ן אום תשעה באב בעטן עסן... כאטש איך בין דאן געווען א ריכטיגער "חלוש" לויט אלע דיעות, מיט דעם אלעם האב איך נישט אויסגעפאסט.

איך בין טאקע זייער שוואך געווארן, און ס'האט זיך דערקענט

אויף מיין פנים. עמיצער האט דאס באמערקט אויף מיר, און ער האט מיר דערלאנגט אן אנגעצינדענע ציגארעטל, איך זאל אביסל אריינציען, זיך צו דערכאפן אביסל דאס הארץ.

איך בין פאר דעם קיינמאל קיין רייכערער נישט געווען, איצט אז דאס הארץ האט מיר גע'חלש'ט, האב איך געגעבן א גאר שטארקן ציה אריין. פון די שטארקע היץ וואס איז פלוצלונג אריין אין מיין שוואכן קערפער בין איך צוזאם געפאלן...

ממילא איז מיר מער נישט געווען קיין מעגליכקייט צו פארנייען די שטרימפ...

הערשט ביינאכט בין איך געגאנגען צו ר' אברהם חיים און אויסגעפאסט.

איין זונטאג, אויפן וועג צו ר' אברהם חיים, דערזעה איך א גוי שטייט אינמיטן פון א גרויסע רינג פון מענטשן, און רופט אויס זיין "אנדעקונג". ער האט ערפינדן א מין "קלעב" (גלאו). אז איינער וויל צונייען א לאטע שמירט מען אביסל פון די גלאו, מען קלעבט ארויף די לאטע און עס קלעבט, מען דארף מער נישט נייען. אבער דאס קאסט צען גרייצער, אפילו דאס האב איך אויך נישט...

גייענדיג ווייטער, האב איך פון טיפן הארצן געבעטן דעם אייבערשטן אז ער זאל מיר העלפן באקומען די צען גרייצער, איך זאל נישט דארפן מער פארנייען די שטרימפ און זיין געשטערט פון לערנען...

אנקומענדיג צו ר' אברהם חיים אין שטוב איז ער נאכנישט

דארט געווען. זאגט מיר די בעל הבית'טע "קליינער מאקאווער, נעמט א חומש און לערנט ביז מיין מאן וועט קומען".

ביי זיי אין שטוב איז נישט געווען קיין ספרים, נאר יענע וואך איז ר' אברהם חיים געווען אין דעברעצין, און האט געקויפט פינף בענדער "בית דוד" טייטש חומשים. נעמענדיג אין האנט דעם חומש איז מיר בייגעפאלן אריינצומאלן זיין נאמען דערינען.

שרייב געצייג האב איך דאך געהאט נאך פון מאקאווע, א רויטע און א גאלדענע פעדער. מיט דעם האב איך שיין אריינגעמאלן זיין נאמען אין אלע חומשים, און דערנאך זיי צוריקגעלייגט אויפן פלאץ. אפגעגעסן, געבענטשט, און אוועקגעגאנגען.

קומענדיגן שבת האט ר' אברהם חיים גענומען זיין נייעם חומש אין שוהל, ער עפענט עס אויף און דערזעט זיין נאמען געמאלן רויט און גאלד. ער האט נישט געקענט פארשטיין ווער עס האט דאס אריינגעמאלן, ער האט דאך דאס קוים געקויפט... דער חומש איז אריבער פון האנט צו האנט, יעדער האט באטראכט דעם וואונדער...

זונטאג, בשעת'ן עסן מיטאג ביי ר' אברהם חיים, רופט ער זיך אן, "אוי רבקה, איך האב דיר פארגעסן צו זאגן, אז עפעס א 'מלאך' איז געקומען און האט אריינגעמאלן מיין נאמען אין די חומשים..."

זאג איך אים, "זופניק באטשי, איך בין דער מלאך... איך האב עס געמאלן..."

"אה, יאסעלע, דו האסט דאס געמאכט? איך מוז דיר באצאלן!" ער נעמט ארויס א גאנצע פענגעי און דערלאנגט מיר.

מיט א גאנצע פענגעי אין די האנט, בין איך גלייך געלאפן צום גוי, און געקויפט פאר צען גרייצער די גלאו איך זאל נישט דארפן מער פארשטאפן לעכער פון די שטרימפ. נאך זעקס גרייצער האב איך באצאלט צו קענען גיין אין די "ווארעמע מקוה" (אין אלגעמיין איז דער ארעמער עולם געגאנגען אין די קאלטע מקוה), מיט נאך פינף גרייצער האב איך געקויפט אביסל פלוימען דזשעם, אז אויב איך האב נישט געקענט באקומען קיין נאכטמאל האב איך ביי מיטאג אראפגענומען א טרוקן שטיקל ברויט פאר נאכטמאל, פון יעצט וועל איך האבן א "לעק" פון דזשעם.

ביי ר' אברהם חיים האב איך געגעסן דעם ערשטן סדר נאכט. נאכן סדר וואס איז ווי פארשטענדליך געווען גאר שפעט, און ס'איז געווען פינסטער ביז גאר, האט ער מיט די פרוי מיר אהיים באגלייט.

יהא זכרו ברוך.

מאנטאג

מאנטאג האב איך געהאט א "טאג" ביי ר' יוסף ציממערמאן ע"ה, און מיטוואך ביי ר' יוזעף לאנדא ע"ה. זיי האבן געוואוינט ווייט פון ישיבה ביהמ"ד בערך א פופצן מינוט גאנג[6].

[6] ר' משה זאב גאטליעב.

די צוויי זענען געווען נגיד'ישע אידן, און זיי האבן פארמאגט א קוילן גרובן אין עדעלין (א דערפל נעבן מישקאלץ), און א גרויסן אייזן געשעפט. דאס געשעפט איז באשטאנען פון א גרויסע ארומגעצוימטע הויף, אנגעפולט מיט אייזן פון אלע פארעמען, פון וואס יעדער האט אויסגעקליבן עפעס נוצליך, און באצאלט דערפאר...

איינמאל אין א מאנטאג, בין איך אנגעקומען עסן בייַ ר' יוסף ע"ה. יענעם טאג האב איך נאך גארנישט געהאט פארזוכט, אבער ר' יוסף איז נישט געווען אינדערהיים, זאגט מיר פרוי ציממערמאן, "מאקאווער, מיין מאן איז נישט אינדערהיים, נעמט א ספר, ער קומט שוין".

דאס איז געווען בחצות היום. ענדליך נאך א שעה אנדערהאלבן קומט ער ענדליך אן. איך בין שוין דאן געווען גוט אויסגעהונגערט, אבער ר' יוסף לויפט גלייך אריין אין קאך און פרעגט, "רבקה, וואס איז מיט די אכט וואגאן קוילן?"

"וואס הייסט?" זאגט זי, "אנדריאש איז נארוואס געקומען פונעם דארף און ער האט עס ברוך השם אפגעקויפט".

"וואס האסטו געטוען?" שרייט ער צוריק "די פרייזן פון קוילן איז איצט ארויף דריי פאכיג, פונקט יעצט האסטו עס פארקויפט?!"

ער איז געווארן גוט נערוועז פון די גאנצע מכירה, ער האט ווייזט אויס דערלייגט א ביסל ריווח.

ענדליך האט ער מיר באמערקט, "אה, דער מאקאווער איז דא,

דערלאנג אים צו עסן, 'אפשר' איז ער הונגעריג".

מען האט אריינדערלאנגט אביסעלע ברויט און באנדל זופ, פאר ר' יוסף און פאר מיר. אבער ר' יוסף האט בשום אופן נישט געקענט אראפשלינגען די המוציא, ער האט געקייעט און געקייעט און נישט געקענט כאפן דעם אטעם.

איך ארעמער בחור'ל בין געזעצן אנטקעגן איבער, און געגעסן מיט אפעטיט. דעמאלט האב איך זיך דערמאנט א חסיד'ישע עובדה, וואס איך האב געהערט אלס קינד:

דער הייליגער רבי ר' זושא פון אניפאלי זצ"ל האט אמאל מחמת גרויס ארעמקייט נישט אריינגענומען אין מויל צו עסן עטליכע טעג. ווי פארשטענדליך איז ער דערפון געווארן זייער אפגעשוואכט.

אבער דער הייליגער צדיק, ווי דאך לויבן דעם באשעפער אין יעדן מצב, טא מיט וואס קען מען אים איצט לויבן? האט דער צדיק אויפגעהויבן די צוויי הענט צום הימל און געזאגט:

"הייליגער באשעפער, איך דאנק דיר, אז איך האב נאך אן אפעטיט צו עסן... ס'איז טאקע נישט דא וואס צו עסן, אבער עס זענען דא אידן רחמנא ליצלן וועלכע האבן וואס צו עסן אבער האבן ליידער נישט קיין אפעטיט, צוליב א קרענק אדער אן אבילות, צי אן אנדערן מצב, אבער פאר מיר - פירט אויס רבי ר' זושא - איז אלעס ארום ברוך השם גוט..."

די עובדה איז מיר ארויפגעקומען אין מוח, בשעת איך ארעמער בחור, המצפה לשולחן אחרים, זיץ און עס מיט הנאה,

קען דער נגיד'ישער איד נישט אראפשלינגען דעם ביסן צוליב א מניעת הריווח.

איך האב אפגעגעסן און געבענטשט מיט שמחה, און אהיימגעלאפן. ווי זאגט שלמה המלך? "טוב מלא כף נחת, ממלא חפנים עמל ורעות רוח" (קהלת ד, ו).

דינסטאג

דינסטאג, ווי דערמאנט האב איך געגעסן ביי מיין שוועסטער קינד ר' ליפא קעלנער ע"ה.

דאנערשטאג

דאנערשטאג, ביי א איד מיטן נאמען שעכטער ע"ה. דארט האט מען געגעבן נאר מיטאג, דאס הייסט, איין ארעמע "סעודה" א טאג. דערפאר פלעג איך אראפ גנב'נען א "שטיקעלע ברויטל" כדי צו האבן עטוואס צו עסן שפעטער, כאטש פחות מכזית.

איינמאל הער איך אונטער מיין רוקן, ווי די מיידעלע מורמלט צו איר מאמע שטילערהייט, "מאמי, דער בחור איז א גנב, יא, איך האב אליינס געזען..."

"אוי, וואס האט ער גענומען?" פרעגט די מאמע מיט שרעק.

"ער האט אריינגעלייגט אין טאש א שטיקל ברויט..."

די מאמע האט איר בארואיגט אז זי איז מסכים.

פרייטאג

דעם ערשטן זומער זמן האב איך נישט געהאט קיין קביעות'דיגן טאג. פרייטאג צו נאכטס האב איך דאך געגעסן ביי איינעם סעודת שבת, האט מען דורכן טאג "דורכגעהונגערט".. עטליכע מאל איז מיר געלונגען אוועקצולייגן עטוואס אויף פרייטאג, אדער גאר באקומען א טאג סעודה, ב"ה איך האב דאס איבערגעלעבט.

דער קבלת פנים אינדערהיים

סוף זמן הקיץ, נאך א' סליחות בין איך אהיימגעפארן קיין מאקאווע.

סליחות האט פארגעזאגט הרה"ג ר' שמואל אהרן דייטש ז"ל, שוחט פון ר' ישעי'לע מקערעסטיר זצ"ל.

דרך אגב: דער שוחט ר' שמואל אהרן ז"ל האט געהאט א זון הב' יודל יושע ע"ה. ער איז ל"ע געווען א געוואלדיגער בעל יסורים, ער האט נישט געקענט גיין אויף די פיס, נאר געלעגן אין א ספעציעלן בעטל. פיל מאל האט מען געזען ווי ער הייבט זיך אונטער מחמת די גרויסע יסורים[7] . דער בחור האט אבער פראבירט צו לערנען לויט זיינע מעגליכקייטן, ער איז געלעגן אין פאליש אויף זיין בעטל און געלערנט. זיין טאטע ר' שמואל אהרן ז"ל האט מיר געבעטן איך זאל אים פארהערן, דערפאר האט ער

[7] ר' משה זאב גאטליעב.

מיר "באצאלט" איין העליר. (הונדערט העליר איז איין פענגעי).

אנקומענדיג אהיים האט מיר אפגעווארט א שיינער קבלת פנים. דער טאטע ע"ה מיט מיין שוועסטער לאה'לע תחי', האבן מיר אפגעווארט ביי די באן סטאנציע, און געדינגען פאר מיר ספעציעל א חשובע "פיאקער". דער טאטע האט זיך דאס קיינמאל נישט ערלויבט, אבער פאר א ישיבה בחור לוינט זיך שוין. אין שטוב האט מען מיר מכבד געווען מיט עטליכע קוכן (קרעקער בלע"ז), טיי מיט לעמאן, וואס איז געווען א גרויסער לוקסוס אין אונזער שטוב.

שפעטער האב איך געזאגט א שטיקל דרשה ביי "תפארת בחורים".

די הוצאות פאר'ן וועג צוריק אין ישיבה

די הוצאות הדרך אויף די נסיעה צוריק אין ישיבה האב איך זיך אליינס צוזאמענגעשטעלט. פאר'ן יום טוב סוכות האב איך זיך אווועקגעשטעלט אין מארק און געפלאכטן קיישעלעך פאר די לולבים, געפלאכטן אתרוג פושקעס - פון לולב בלעטער, פון זילבערנע פושקעס האט קיינער נישט גע'חלום'ט - פארקויפט הושענות, און געמאלן בילדער טאוולען פאר נוי סוכה. אבער וויפיל מאקאוועך אידן האבן געברויכט קיישעלעך אדער פושקעס? אפשר דרייסיג פראצענט אידן האבן בכלל געהאט ד' מינים... אבער ב"ה, סוף כל סוף האב איך עספעיט איינצוזאמלען דעם נויטיגן סכום.

שטייענדיג אויפן מארק, קומט צו מיר צו א איד, ר' הירצקא פרענקל ע"ה, און זאגט, איך זעה דו גייסט אין ישיבה, און דערלאנגט מיר דערביי א פאר זאקן מיט דריי טאשן טיכלעך... א חשובע מתנה.

מיין "נייע" מאנטל

לכבוד דעם קומענדיגן ווינטער זמן האב איך זיך געדארפט איינשאפן אן אויבערראק, האט מיר מיין זיידע ר' דוד מארקאוויטש ז"ל געמאלדן, אז איך זאל אריבער פארן צו אים אינעם דערפל בעריטי"א אויפאל"א, און ער וועט מיר צוגרייטן א ווינטער מאנטל.

וכך הוה. אנקומענדיג אהין האט ער מיר אנגעטוען זיין אלטע, אלטע מאנטל, וואס ער האט געטראגן מעודו עד היום... מען האט דאס ארומגעדרייעט פון אינעווייניג אויף ארויס, עס זאל אויסזען אביסל ניי... אבער אזויווי איך בין געווען קליין געווואוקסיג, זענען מיר געגאנגען צו א גוי'אישן שניידער, ער זאל דאס אביסל איינעמען.

שטייענדיג און ווארטנדיג דער שניידער זאל ענדיגן די ארבעט, איז אריינגעקומען א אידישער שכן, און געזען וואס מען וויל מיר צו'שדכן'ען, האט ער זיך אנגערופן מיט א מעשה'לע.

אז איינמאל האט א טאטע געגעבן פאר'ן זון א נייע הויזן. דער בחור איז געפארן דערמיט אין ישיבה, נאך צוויי וואכן שרייבט ער א בריוו צום טאטן, אז די הויזן האבן זיך צוריסן. האט אים דער

פאטער צוריקגעשריבן, "דו ווילדער אינגל! א הויזן וואס דיין זיידע האט אנגעהאט צוואנציג יאר, און דיין טאטע נאך צוואנציג יאר, ווי קומט דאס, אז נאך בלויז צוויי וואכן וואס דו טראגסט עס האט זיך עס צוריסן?...

מיט דעם אלטן מאנטל בין איך געגאנגען די קומענדיגע צען יאר. יעדן מאל וואס איך בין אביסל אונטערגעוואקסן האב איך דאס עטוואס ארויסגעלאזט.

די באבע ע"ה האט מיר צוגעגרייט גוטע צידה לדרך, און איך האב אפגערייזט, לאמיר איבערגעבן דאס ווארט פארן זיידן ווי ער האט אויספירלעך באשריבן די גאנצע באזוך און געזעגענען אין א בריוו צום טאטן ע"ה.

ב"ה אור ליום ד' לסדר נח תרצ"ה לפ"ק פה ב' אויפאלא יע"א

שוכ"ט לבני היקר מו"ה שמואל מ' (מארקאוויטש).

בעריכטע אייך דאס דיא קינדער זינד ב"ה צו מזל אבגערייזט, נעמליך זאנטאג מיטאג האט אבגערייזט יוסף מאיר מ', די מוטער תחי' האט אים גוט אויסגעריסטעט, זיא האט אים איין געפאקט איין טיפעל (טעפל) מיט פרישע בוטער (פיטער), דאס טיעפל ווירד ער בענוצען צו טעה (טיי) קאכן, דאן פליישיגע קיכלעך אונד פארעווע קיכלעך, אונד פלייש, אונד אפפעל (עפל), דיא מוטער לאסט אים מאכן 3 אונטער האזען דען ער ווירד שאן זיין גראס יאהריג,

אויך בעקאמט ער אין גיטען ווינטער ראק, דאס ווירד מען איהם שיקען זאמט (צוזאמען) די תפילין, איך האבע אים אן געפרעמט תפילין בייא ר' בנימין וואלף סופר אין פאלדע"ש...

איך מיינע די ברויכסט צו האבען צו הויזע איינע שבת גמרא, וועו עס אויך פון אן פאנג פעלט, דען ער ברויך פרק י"א האורג... וועו דו האסט ניכט, זא שרייבע מיר וועדע דאס "באשטעלן"... איך קען אייך זא פיל שרייבן יוסף מאיר מ' איזט איין גאלדענעס קינד קע"ה השי"ת זאל געבן איהר זאלט ביי איהם פיעל פריידע ערלעבן, דער זיצט ניע (נישט) לעדיג, אדער אין איין ספר זעהן אדער שרייבען... אונד מאן הערט פון איהם קיין האך (הויך) ווארט, ער האט מיר געמאכט צו דער מגילה איין בעהעלטער (א מגילה האלטער) מיט אויפשריפט, דאס קינד איז איין זעלטען הייט, דיא מיטער קאן איהם ניכט גענוג רומען... יוסף מאיר האט נאך פאם דיא מוטער בעקאמען 3 טאש טיכלעך, איך האבע איהם אויך מיט געגעבן 10 שטיק קאראשפאדענץ קארטען... (פאסט קארד)

כ"ד אביך הנאמן הק' דוד מארקאוויטש

די ארעמקייט איז געווען גרויס אין א יעדע קלייניקייט וואס מען האט מיט געגעבן אין ישיבה האט מען געשפירט נייטונג עס ארויסצושרייבן.

וועגן א גמרא מסכת שבת האט מען געשיקט בריוו אהין און צוריק, מעגליך האט עמיצער אן איבריגע גמרא אפילו אביסל צוריסן פון אנפאנג ווייל מען הייבט דאך אן לערנען נאר פונם עלעפטן פרק. ענדליך האב איך געקריגן א פעקל וואס דערינען איז געווען א גמרא מיט דעם ערווארטענדער ווינטער ראק.

דער זיידע ע"ה דערציילט דערפון אין א בריוו, וואס ליינט זיך ווי פאלגענד:

א וירא תרצ"ה לפ"ק פ"ה ב' אויפאלא יצ"ו

שוכ"ט לבני היקר מו"ה שמואל מ'

בעריכטע אייך, דאס פרייטאג האבע (האב איך) אויף געגעבן איין פאקעט פיר נכדי החשוב יוסף מאיר מ' אין וועלכן עס וואר איין ווינטער ראק פערזעהן מיט זיין מאנאגראם, אויך די 3 אונטערהאזען אויך מיט זיין מאנאגראם פערזעהן, איינע נייע שבת גמרא, וואס איך האבע פאן פעסט בעשטעלט, איך האבע געשריבען נאך דעברעצין צו דען מאשקאוויטש... ער האטטע אבער ניכט... זא האבבע איך פאן פעסט בעשטעלט...

דיא מוטער תחי' האט דיא טאשן פאן ראק ניכט וואלען לער אבשיקן האט זיא דיא טאשען אן געפילט מיט אפפעל אונד וואס מעגליכס...

דער וועג צוריק אין ישיבה

אין יענע צייט איז פארגעקומען גאר א גרויסער "מארק" אין

מישקאלץ, און וועלנדיג צוציען די באפעלקערונג, האט מען ספעציעל צוגעשטעלט באנען פון אלע גרויסע שטעט פאר האלב פרייז, די באנען זענען געפארן גלייך קיין מישקאלץ אן קיין אפשטעל. נעבן מאקאווע איז געווען די גרויסע שטאט "סעגעדין", בערך דרייסיג מייל פון מאקאווע.

דער חשבון איז געווען צו פארן קיין סעגעדין, און דארט איבערשלאפן די נאכט. און צופרי וויטער פארן גלייך קיין מישקאלץ, אנשטאט וו‌י געווענטליך מיט זיבן באנען.

דעם טאטן איז נישט געווען צום הארצן אז איך – א אינגל פאר די בר מצוה – זאל איבערנעכטיגן אליינס אין סעגעדין. ביז ער האט אפירגעזוכט און געפונען צוויי מאקאווער פרויען וואס זייער פאטער האט געוואוינט אין מישקאלץ - און ווייל די פרייזן זענען געווען ביליג זענען זיי דאן געפארן – פרוי וואלד און פרוי גאמבא, טעכטער פון ר' שאול ראזענטאל ע"ה.

די מאמע האט זיי געבעטן זיך אומצוקוקן אויף מיר אויפן וועג, און האט אין אין איינוועגס געבעטן, אויב זיי קענען מיר פארשאפן א "פרייטאג טאג" אין מישקאלץ, ווייל איך טויג נישט צו די זאכן...

מיר זענען צוזאמען געפארן, ביינאכט איבערגענעכטיגט אין א האטעל אין סעגעדין, און דערנאך בייטאג וויטער געפארן ביז מישקאלץ, לכבוד דעם צווייטן ישיבה זמן.

אנקומענדיג אהין האבן זיי מיר געפירט צו זייער טאטן ר' שאול ראזענטאל ע"ה, און ר' שאול האט מיר געלאדענט צו

קומען עסן יעדן פרייטאג. פון דעמאלט האב איך טאקע געגעסן ביי ר' שאול ע"ה יעדן פרייטאג.

די ספעציעלע זייטיגע מתנה

ווי אויבנדערמאנט אין פריערדיגן קאפיטל האט מען יעדן פרייטאג געדארפט גיין – מטעם המלכות – צו די לעוועניט"ע (די קליינע מיליטער), כדי זיך אויסצואיבן און מושטירן אריינצוגיין דינען אין די שפעטערדיגע יארן אין מיליטער.

מען האט געדארפט אהינגיין צוועלף אזייגער, דערפאר וועז איך בין געקומען עסן מיטאג צו ר' שאול ראזענטאל, עפ"י רוב איז דאס עסן נאכנישט געווען גרייט, פלעגט מיר פרוי ראזענטאל געבן צוויי העלער איך זאל מיר קויפן צוויי שטיקלעך סאלאמ"י פלייש, דאס איז פאר מיר, ארעמער בחור וואס האט קיינמאל נישט פארזוכט קיין מותרות, געווען די גרעסטע מתנה. עס האט מיר שטענדיג געלוינט צו גיין פרי אין די לעוועניט"ע כדי זי זאל מיר געבן אט די מתנה.

איך האב דארט, ביי די ראזענטאל משפחה, געגעסן א לאנגע תקופה, אריינגערעכנט חול המועד פסח. (פסח האבן זיי געגעסן מאשין – מצה, רוב עולם אין מישקאלץ האבן נישט געגעסן דערפון).

ר' שאול ע"ה איז געווען א בהמות סוחר, און ער האט געהאט א זון "מאטי".

איינמאל זיצנדיג ביי זיי אין שטוב איז געקומען א גוי קויפן א

בהמה, גיבט דער מאטי א געשריי: "טאטע, קום אהער, אנדריע"ש וויל זען א בהמה..."

דאס ווערטל האט זיך דערנאך ארומגעטראגן א לאנגע צייט אין מישקאלץ.

יהא זכרם ברוך.

קוואטיר (אכסניא)

אויך א קוואטיר, דאס הייסט א בעט, האט מען זיך אליינס געדארפט פארשאפן.

איך האב געפונען א בעט ביי הרה"ג ר' חיים מרדכי באש ז"ל, וועלכער איז געווען דער מגיד שיעור פאר די אינגערע בחורים, פון צוועלף דרייצן יאר. ער האט געבעטן פאר א בעט זעקס פענגעי.

האט זיך מיר אנגעטראגן א בחור ישראל ארא"ש (ער איז געקומען פון ארא"ש), אז מיר זאלן זיך טיילן מיט א בעט, אזוי זאל איך נאר דארפן באצאלן דריי פענגעי, עס איז מיר געפאלן וויל איך בין געווען אן ארעמער בחור און פראבירט צו שפארן וויי וויט מעגליך.

די ערשטע נאכט, זאגט מיר ישראל אראשע"ר: "מאקאווער, טוה מיר א טובה, קראץ מיר דעם רוקן..." ער האט געבעטן איינמאל און נאכאמאל און מיר געשטערט שלאפן. איך האב זיך געווואונדערט אויפן קול, פארוואס ער שטערט מיר אינמיטן די נאכט.

זאגט מיר ישראל אראשע"ר: "זארג נישט, איך וועל דיר נאך אפצאלן די טובה..." איך האב נישט פארשטאנען וואס קען ער מיר באצאלן...

אבער נאך צוויי טעג האט מיר אנגעהויבן צו קראצן פון אלע זייטן, דאן האב איך גאנץ גוט פארשטאנען וואס ער האט געמיינט. איך בין געווארן אויסגעשלאגן מיט א שווערע קרעץ.

אינדערהיים אין מאקאווע, וואו מיין טאטע איז געווען שמש פון די מרחץ - מקוה, האבן מיר גוט אויסגענוצט די מקוה, אבער דא אין מישקאלץ האב איך נישט געהאט די פריווילעגיע, נאר ווי אלע ארעמע בחורים געגאנגען אין די קאלטע מקוה, און דערמיט אינזינען געהאט אז דאס זאל דינען לשם מרחץ. ודי למבין...

דער חזר בחור האט באמערקט מיינע יסורים, האט ער מיר געשיקט צום דאקטאר, איך זאל אים זאגן אז איך פארמאג "קרעץ".

צוריק קומענדיג צום דאקטאר, וועלכער האבן נישט געוואלט נעמען באצאלט פון אן ארעמער ישיבה בחור, זאג איך פאר'ן חזר בחור, "דער דאקטאר זאגט, אז ס'איז נישט קרעץ נאר א רע"ש..." האב איך אים געזאגט מיט די גאנצע תמימות פון א צוועלף יעריג אינגל.

דער בחור לאכט און זאגט, "ס'איז דאך די זעלבע זאך... גיי צו גבאי ווידער פון ביקור חולים, ער פארמאגט א שיך געשעפט אויפן מארק, ער וועט דיר געבן א צעטל, מיט דעם צעטל וועסטו באקריגן בחנם א מעדיצין צו שמירן אויפן אויסשלאג.

איך בין געגאנגען צום שיך געשעפט, אבער עס זענען געווען אינעווייניג עטליכע קליענטן, האב איך זיך געשעמט אריינצוגיין, נאר געשטאנען ביים שוי פענסטער כאילו איך באטראכט די אויסגעלייגטע שיך.

דער גבאי ווידער האט פון אינעווייניג אין געשעפט באמערקט ווי איך שטיי אינדרויסן, ווייזט אויס אז ער האט באמערקט ווי איך קראץ זיך פון יסורים, האט ער מיר אריינגערופן און דערלאנגט דאס פאפירל און נישט געפרעגט קיין קשיות.

דער שמירעכץ וואס איך האב באקומען האט געהאט א שטארקער ריח, ס'איז מיר דערפון געווען זייער אומאנגענעם, ספעציעל ווען איך בין געגאנגען עסן א טאג ביי ר' יוסף צימערמאן, וועלכער האט געהאט זעקס זיבן קינדערלעך... ב"ה נאך צוויי וואכן איז דאס אוועק.

א באזוך פונעם זיידן

מיין זיידע ר' דוד מארקאוויטש ע"ה איז מיר איינמאל געקומען באזוכן אין ישיבה אין מישקאלץ, און מיר געבערענגט חשובע מתנות "א פאר זאקן א סעט מחזורים, מיט א סידור". די גאנצע צייט פון זיין ווייל אין מישקאלץ בין איך געשלאפן אין זיין קוואטיר, און געגאנגען מיט אים אין "די הייסע מקוה".

ער האט אויסגע'פועל'ט ביי איינע פון זיינע באקאנטע, א לאנדסמאן פון בערטיא אויפאלא, (וועלכער איז געווען א רעגירונג אינספעקטאר אויפן מישקאלצער מארק צו זען אויב

מען פאפט נישט אויס, און דאס גלייכן), יענער זאל מיר געבן וואכן געלט "צוואנציג העלער". יעדע וואך בין איך אריבער צום וואשע"ר טשארני"ק וואו ער האט געארבעט, און באקומען די פאר פרוטות, די איינציגע ארעמע שטיצע.

לאמיר איבערגעבן דאס ווארט פארן זיידען ע"ה, ווי ער האט דאס פארציילט פאר מיין טאטן ע"ה אין א בריוו:

ב"ה א לסדר מטות מסעי תרצ"ד לפ"ק פה ב' אויפאלא יע"א

שוכ"ט לבני היקר מו"ה שמואל מ'

... אום 5 אוהר (אזייגער) נאך מיטאג בין איך ווייטער געפאהרען, אונד פאר מנחה האבע מיך שאן אין דער ספרד'ישע שוהל געטראפען מיט נכדי היקר הב' יוסף מאיר מ', עס ווער (באמת) אינטעראסאנט, איך קאם און שוהל האף (הויף) פראגע איך דארט איין בחור, אויב ער קאן איין בחור'ל אויס (פון) מאקאווע, זאגט ער מיר גלייך "יוסף מאיר מארקאוויטש? געהען זיא העריין, ווערדען זיא איהם גראדא טרעפען לערנען" איך געהע ביז צו דיא שוהל טיר, קאמט ער מיר ענטקעגן, האט איינע גראסע שמחה מיט מיר, איך פראגע אים "היער לערנסט דו?" זאגט ער "ניין, ויר שוין לאנג וועק פאן חדר (מיר האבן שוין פון לאנג געענדיגט לערנען אין חדר), בין איך דא העריין צום לערנען, וואס דען זאל

איך טוהן? איך זאל מיך שפיעלען?".

דיא איבעריגע קינדער האבען זיך געשפילט אונד ער האט געלערנט, ער האט מיר געצייגט זיין מלמד, אויך וואר איך אויף זיין קוואטיער, איך האטטע איינע גראסע פריידע מיט דיא קינדער, מאן רימט זיא איבעראל, מאן זאגט זיא זינד גוטע געלאסענע קינדער, איך האבע פיר יוסף מאיר מ' געפירט (געברענגט) איין קליינעם סידור, אונד מחזורים לר"ה וי"כ אינד שלש רגלים, ער זאגט עס איזט איהם גוט ב"ה זייד ער דארט איזט היעט ער 4 קילא צו גענאמען קע"ה, ער האט גוטע קאסט, עס פעלט איהם ניכטס ב"ה, דיא ימים טובים ויל ער דארט זיין, אי"ה צו דיא בעל (בר) מצוה, העטע ער גערן צו הויזע, זאגע איך איהם, ער זאל נור דארט זיין איך וועדע איהם אי"ה שיקען תפילין, דאמאלס נאכט האבע איך מיט גענאמען אויף מיין קוואטיר, ער זאגט "אום 5 אוהר מוז ער זיין ביים לערנען", האבע אים פערשפראכען איך וועדע איהם אויף וועקען, אבער אום 4' אוהר' ווארען מיר שאן אין דער מקוה ער האט הערום געשווימען אין דער גראסע מקוה...

דאן בין איך אין שולה געגאנגען אונד ער צום לערנען... איך האבע איינע שמחה איך האבע דיא קינדער באזיכט, איך האפע אוהר ווירד בייא זיא פיעלע פריידע ערלעבען אמן

אביך הנאמן דוד מארקאוויטש

מיינע בריוו אהיים

דעם זיידן'ס באזוך איז געווען דער איינציגסטער באזוך און בכלל דער איינציגסטער לעבעדיגער גרוס פון מיין משפחה. נאר מיט איין וועג האב איך אנגעהאלטן א קשר מיט מיינע עלטערן, דאס איז געווען די "פאסט". יעדע וואך האב איך געשיקט א בריוו מיט די פאסט. געווען צייטן וואס איך האב זיך נישט געקענט ערלויבן צו קויפן עפעס עסן אריינצונעמען אין מויל, אבער א בריוו האב איך שטענדיג געשיקט.

מיינע עלטערן פלעגן שטאלצירן מיט די בריוו פון זייער קליין אינגעלע אין די ווייטע מישקאלץ. די בריוו פלעגן זיין געשריבן מיט חידושי תורה, מליצות און אויפן גראם.

געשיקט א פייג...

מאכט זיך אמאל אז אין א מארק טאג איז געקומען צו פארן א מאקאווער סוחר מיטן נאמען גרינפעלד, וועלכער האט פארקויפט טעפ.

איך האב אים מקבל פנים געווען, פרעגנדיג דערביי וואס מיין טאטע מאכט? ענטפערט ער מיר: דיין טאטע האט דיר געשיקט "אורפייגן".

דערהערנדיג אז מיין טאטע האט מיר געשיקט "פייגן", בין איך געווארן אינגאנצן מלא שמחה, איך האב דאך שוין נישט געהאט פרישע פרוכט גאר א לאנגע צייט, און הונגעריג בין איך דאך שטענדיג געווען.

איך האב זיך נישט פארזוימט, נאר אנגעהויבן צו לויפן צום וואגן פון דעם מאקאווער גרינפעלד. אפגייענדיג א פופצן מינוט גאנג האב איך ענדליך דערגרייכט זיין וואגן, און זיך גענומען זוכן צווישן זיינע טעפ וואו עס ליגן די טייערע פייגן...

אזוי זוכנדיג איז אנגעקומען דער גרינפעלד, און ער וואונדערט זיך וואס איך זוך אין זיין וואגן... זאג איך אים, אז איך זוך די פייגן וואס ער האט געברענגט פון מיין טאטן...

ער נעמט זיך לאכן: נישט "פייגן" האט ער געשיקט, נאר "אורפייגן", וואס מיינט אויף די דייטשע שפראך "פעטש", ער האט דיר געשיקט פעטש, ווייל דו האסט אים נישט די פארגאנגענע וואך געשיקט א בריוו... אזא נאמען האבן מיינע בריוו געהאט.

די ישיבה אין מישקאלץ

מורי ורבי הגאון הצדיק רבי חיים יעקב מרדכי גאטליעב זצ"ל
אבד"ק וריש מתיבתא, בעל מחבר ספרי ויגל יעקב

אנקומענדיג לערנען קיין מישקאלץ, האב איך געהאט די זכיה זיך צו באקענען מיטן גרויסן צדיק וגאון מורי ורבי רבי חיים יעקב מרדכי גאטליעב זצ"ל, בעל ויגל יעקב, "ספרד'ישער רב" פון מישקאלץ.

קהל ספרדים

די שטאט מישקאלץ איז געווען ווי אלע אונגארישע שטעט,

צוטיילט אין צוויי, זינט די טיילונג. פון איין זייט א פרומע קהילה, וואס האט זיך געפירט לויט די געבאטן פון די תורה, און די תקנות פון די ארטאדאקסיע, וואס די חכמים פון דור האבן צוגעלייגט משמרת למשמרת, און אויף די צווייטע זייט, א נעלאגישע קהילה, וואס אין אונזערע צייטן האבן זיי שוין בכלל נישט געהיטן אפילו א קליניגקייט פון די תורה רח"ל.

די קהילת ארטאדאקס פון מישקאלץ איז ב"ה געווען גאר אן ערליכע, אבער ס'האט זיך געטראפן אין יענע קהילה צוויי דאקטוירים וואס מען האט מרנן געווען אויף זיי, אז באהאלטענערהייט זענען זיי שטארק מקיל אין דעם הייליגן שבת קודש, און די ראשי קהילה האבן נישט געטומען שריט קעגן זיי. דערפאר האט זיך א גרויסער עולם צוזאמענגענומען צו גרינדן א נייע קהילה, און דערפאר וואס די רעגירונג האט נישט צוגעלאזט מער ווי צוויי אידישע קהילות אין איין שטאט, האט מען דאס א נאמען געגעבן "קהל ספרדים", ווייל די ספרדים, וויבאלד זיי האבן פארשידענע אנדערע מנהגים, האבן זיי געקריגן א רעכט צו האבן א קהילה פאר זיך. דער אויסנאם געזעץ האבן די פרומע איבעראל אויסגענוצט כדי צו גרינדן ספעציעל פרומערע קהילות.

די ספרד'ישע קהילה האט זיך־געציילט צו לערך פיר הונדערט אידן. רוב פון זיינע זענען געגאנגען מיט לאנגע בארד און פיאות. מיט דעם אלעם האבן מיר צייטנווייז אנגעהאלטן א שייכות מיט די ארטאדאקסישע קהילה.

די סופרים אין שטאט

עס זענען געווען אין די קהילה צוויי סופרים. איין סופר איז געווען ר' שמואל בן ר' חיים סופר, א מונקאטשער חסיד. מען האט געזאגט אז דער מנחת אלעזר זצ"ל האט פון אים געבעטן אז ער זאל נאך אים זאגן קדיש, וויבאלד ער לאזט נישט איבער קיין זון. איך האב געלערנט מיט א זון פון ר' שמואל, הילד הערשעלע ע"ה הי"ד, און געדאווענט נעבן אים אין ביהמ"ד, געזאגט האט ער א הערליכע תנועה אויף "עזרת אבותינו", וואס ער האט געברענגט פון מונקאטש, און עד היום הזה, יעדן טאג ביים דאוונען, זאג איך די תפילה מיט דעם נוסח.

דער צווייטער סופר איז געווען, ר' משה סופר ז"ל[8]. ווי דערמאנט האט ער געהערט צו די ספרד'ישע קהילה, אבער זיין עיקר פרנסה האט ער געצויגן פון די ארטאדאקסישע קהילה[9]. ביידע זענען געווען גלייכע עניים ואביונים.

ר' משה איז געווען א געוואלדיגער תלמיד חכם, אבער ער האט שנעל מקיל געווען. ר' חיים אבער האט שנעל מחמיר געווען, האט אויף דעם דער בעל יגל יעקב געזאגט, אז וואס ר' משה איז "מחמיר" איז "זיכער פסול", און וואס ר' חיים איז "מכשיר" איז "זיכער כשר"...

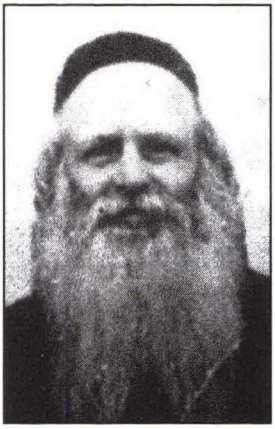
---

[8] ר' שלום שניצלער ז"ל איז געווען אן איידעם ביי אים (שאולק"ע), ער האט געלערנט אין ב' אויוואראש.

[9] געהערט פון ר' משה זאב גאטליעב.

דאס רבנות פון יגל יעקב

דער הייליגער יגל יעקב זצ"ל איז געווען רב אין מישקאלץ צען יאר, ביז צו זיין פטירה שנת תרצ"ו.

דער יגל יעקב זצ"ל

פאר'ן אויפגענומען ווערן אלס רב, האבן אים די ראשי קהילה געבעטן, אז היות זיי האבן אויסגעגעבן אסאך געלט אים אריבערצוברענגען פון מארמאראש קיין מישקאלץ, דערפאר דארף דער נייער רב צוזאגן אז ער וועט נישט פארלאזן די שטאט. דער יגל יעקב האט זיך דאן מתחייב געווען אז פאר צען יאר וועט ער זיכער דינען אלס מישקאלצער רב, און איר נישט פארלאזן אפילו פאר א צווייטע חשוב'ערע פאסטן.

והקדוש ברוך הוא ממלא שנותיהם של צדיקים מיום אל יום. די איינצוגס דרשה פון דעם יגל יעקב איז געווען ח' תמוז תרפ"ו, און ער איז נפטר געווארן לחיי העולם הבא פונקטליך צען יאר דערויף, ח' תמוז תרצ"ו.

איידער ער האט אנגענומען דאס מישקאלצער רבנות האט ער משמש געווען ברבנות אין עטליכע מארמארישע קהילות דערונטער מיידאן, בארשא, אויבער ווישא, און ריזאוואליא.

זיין נוסח התפילה

דער רב זצ"ל האט געדאוועט דעם וויזשניצער נוסח געמישט מיט נוסח ספינקא[10], דאס גאנצע דאוועגען איז געווען מיט א ברען הויך אויפן קול, מיט הייליגע תנועות מיט די הענט. עד היום הזה וועט איך זאג ספירת העומר ליגט מיר אין קאפ זיין נוסח און ברען.

די וואַרעמע דברי תורה

אזוי אויך די שלש סעודות תורות מיט א געוואלדיגע התעוררות און וואַרעמקייט, אלעס על דרך החסידות, מילואי שמות, גימטריאות, און ראשי תיבות, אזויווי מען קען זיין אין זיינע ספרים, ווי אלעס איז אויף דעם גאנג.

איין וואַרט ליגט מיר נאך אין קאפ, ווי ער האט געהאלטן א דרשה פרשת וישלח, רעדנדיג וועט "עצבות" האט ער געטייטשט, וישלח, וי-שלח, שיק אוועק דאס וואס מען קרעכצט כסדר "וי".

די קולות וברקים

בי אונז יונגע בחור'ימלעך איז דער רבי דער יגל יעקב געווען דאס העכסטע וואס מיר האבן זיך געקענט פארשטעלן.

ס'איז געגאנגען אזוי ווייט, אז פאר שבועות האבן מיר געשמועסט, וואס ס'איז ידוע פון צדיקים, אז די צדיקי הדור

[10] מפי ר' משה זאב גאטליעב.

זענען זוכה צו הערן אום שבועות די "קולות וברקים" וואס ס'איז געווען בשעת מתן תורה. מיר האבן באשלאסן אז דער רב הערט דאס זיכער, און וועלנדיג דאס מיטהאלטן האבן מיר נישט אראפגענומען אן אויג פונעם רב, ווארטנדיג מיט שפאנונג אויפן מעמד הנשגב.

שבועות ביינאכט, אינמיטן זאגן תיקון ליל שבועות, האט זיך דער רב אויפגעהויבן און ארויס אויפן פעלד, מן הסתם זיך אויפצואועקן אביסל. מיט גרויס בהלה זענען מיר אים אלע נאכגעלאפן, איבערדרייענדיג דאס גאנצע בית המדרש, נישט וועלנדיג פארפאסן די גרויסע מחזה...

דער "אורים ותומים"

דער רב איז געווען באקאנט אלס א גרויסער פיקח, פירנדיג דין תורות מיט שכל הישר. מען האט געזאגט אויף אים אז ער פארמאגט דעם "אורים ותומים", משום מעשה שהיה:

זייענדיג רב אין ריזאווליא, מארמאראש, איז צו אים געקומען א פעלד באזיצער און זיך אפגערעדט, אז ער האט פרנסה פון פלאנצן קארן, וואס פון דעם פלעגט מען באקן ברויט אין די גלילות אינמיטן די וואך. דאס יאר איז געוואקסן א גרויסע שפע, אויף א גרעסערן פארנעם ווי אין די פארגאנגענע יארן.

נאכן שניידן די קארן, האט ער געהאט פילע אידישע ארבייטערס וועלכע האבן דאס אריינגעפירט צו אים אין שייער. נאכדעם וואס ער האט איבערגעציילט די פילע זעק האט ער

געזען אז לויט זיין חשבון פעלען אסאך זעק. ער האט געפרעגט די אידישע ארבייטערס, אבער זיי פארלייקענען אלעס.

זעט אויס אז דער רב האט געזען אז ס'איז ניכרים דברי אמת, האט ער געלאזט רופן די אלע ארבייטער, בעטנדיג אז זיי זאלן מודה זיין. זיי האבן גע'טענה'ט אז מען האט זיך אויף זיי אומזיסט פארלייגט.

דער רב ז"ל האט געהאט א שוואכקייט אין די האנט, א געוויסע קרענק. דערפאר האט ער געהאט אזא סארט באטארי - אויפן אלטמאדישן שטייגער - וואס ווען ער האט געשפירט א שוואכקייט אין די האנט, האט ער געגעבן א דרוק דערויף, און ס'איז אדורכגעלאפן אן עלעקטערישער שטראם אין זיין האנט.

דער רב ז"ל האט אנגעהויבן ערקלערן פאר די פשוטע אידן וואס זענען מעגליך קיינמאל נישט געגאנגען אין חדר, און זענען געווען ריכטיגע עמי הארצים, די הארבקייט פון גנב'ען, פון ליגענט זאגן, און האט אויסגעפירט, אז זינט דער בית המקדש איז חרוב געווארן, און מיר האבן פארלוירן דעם כהן גדול מיטן אורים ותומים, איז דאס איבערגעגעבן געווארן צו די חכמים פונעם דור. דערפאר, אויב וועלן זיי זיך נישט מודה זיין, וועט ער זיך מוזן באנוצן דערמיט... קיינער האט זיך אבער נישט מודה געווען.

דאן האט דער רב ז"ל אריינגערופן דעם ערשטן אין א טונקעלע שטוב, ער האט אים דערלאנגט די האנט, געדרוקט די באטאר"י, און א שטארקער שטראם איז אדורכגעלאפן דעם אידן'ס האנט. פאר גרויס שרעק האט דער איד זיך באלד מודה

געווען אין אלעם, עוד נשמתו בו... אזוי האבן זיי אלע איינער נאכן צווייטן מודה געווען וויפיל זיי האבן גענומען.

זינט דאן איז ארום דאס ווערטל אז דער רב האט דעם אורים ותומים[11].

נאך א מעשה האט מען דערציילט אויפן רב נאך זייענדיג אין ריזאוואליא. אין ריזאוואליא האט געוואוינט א פארמעגליכער איד וואס האט אין די עלטערע יארן נאכאמאל חתונה געהאט. וועו ער איז קראנק געווארן זיין לעצטע קרענק, האט זיך די צווייטע פרוי אנגעהויבן זארגן אז זי גייט מעגליך פארלירן דאס גאנצע פארמעגן, ווייל זיינע זין פון די ערשטע פרוי וועלן דאס ירש'נען.

דערפאר האט זי געזאגט פאר די זין, אז דער דאקטאר האט באפוילן, אז דער איד זאל נישט זען זיינע קינדער, ווייל וועו זיי קומען ווערט ער איבערראשט און דאס הארץ שטרענגט זיך אן... אזויוי זיי האבן רחמנות געהאט אויפן אלטן טאטן זענען זיי טאקע נישט געקומען, און גארנישט פארדעכטיגט.

די פרוי האט אבער יעצט געהאט א מעגליכקייט צו העצן דעם טאטן אנטקעגן זיינע קינדער, אויפווייזנדיג אז זיי זענען נישט געטריי צו אים, און זיי קומען אים נישט באזוכן אין זיינע שווערע צייטן.

זי האט אזוי לאנג אנגעארבעט, ביז ער האט געשריבן א צוואה,

---

[11] איך האב אויך געהערט די מעשה, נאר אביסל אנדערש: דער רב האט געהייסן יעדן ארויפלייגן די האנט אויף א קעסטל, און די קעסטל האט אנגעהויבן צו ציטערן, איך ווייס נישט וויאזוי. עס זענען געווען וואס האבן דערציילט די מעשה אויפן פריערדיגן רב פון ריזאוואליא (ר' משה זאב גאטליעב).

אז "לאחר מאה ועשרים שנה" זאלן זיינע פארמעגנס אריבערגיין צום באזיץ פון די צווייטע פרוי, אלעס, גארנישט פאר די קינדער.

נאך א שטיק צייט איז ער נפטר געווארן. נאך די לווי' האט די פרוי איבערגעגעבן די צוואה פאר די קינדער. איבערלייענענדיג די צוואה איז זיי שווארץ געווארן פאר די אויגן, נישט קענענדיג פארשטיין פארוואס דער טאטע זאל אזוינס טוען, אוועקנעמען אלעס פון זיינע געטרייע קינדער, און אלעס געבן פאר די פרוי מיט וועם ער איז קוים געווען עטליכע יאר.

די קינדער זענען געקומען דערציילן פאר'ן רב, מיט זייער פארשטענדליכער פארדאכט אז די פרוי האט אים מיט עפעס אריינגענארט, ווייל זיי זענען דאך קיינמאל נישט געווען צוקריגט מיטן טאטן.

דער רב האט געלאזט רופן די פרוי, און איר געזאגט: מצוה לקיים דברי המת, מען מוז פאלגן וואס דער מת האט געזאגט, אבער וויבאלד דער נפטר האט געשריבן אז "לאחר מאה ועשרים שנה", נאך הונדערט און צוואנציג יאר שענקט ער זיין פארמעגן פאר איר, דערפאר דארף זי קודם אויסווארטן הונדערט און צוואנציג יאר, און פאר דעם באקומט זי "גארנישט"...

די פרוי, הערנדיג דאס, האט זי באקומען קאלטע פיס צו דעם גאנצן שווינדל, און האפנדיג צו באקומען כאטשיג עפעס פאר די הונדערט און צוואנציג יאר פון די פטירה פונעם מאן, האט זי אנגעהויבן דערציילן דעם ריינעם אמת...[12]

---

[12] גם אני שמעתי כל הנ"ל כד הוינא טליא (ר' משה זאב גאטליעב).

הרה"ג רבי חיים בערגער זצ"ל

מחבר ספר אמרי חיים על התורה וברכות חיים על סוגיות הש"ס

זיין געוואלדיגע התמדה

אין מישקאלץ האט געלערנט הבחור חיים ב"ר שמואל ב"ר יוסף (מטאקאי) בערגער זצ"ל. דער ר' חיים איז געווען א געוואלדיגער מתמיד וירא שמים מרבים. יארן שפעטער, וען איך האב געלערנט אין קאלוב, און ז' אדר ביומא דהילולא פון הרה"ק רבי אייזיק'ל מקאלוב זצ"ל פלעגן צו קומען צו פארן טויזענטער אידן צום ציון הקדוש, יענעם טאג בין איך אריין אין ביהמ"ד, דאס גאנצע ביהמ"ד איז געווען ליידיג, נאר הב' חיים איז געזעצן און געלערנט...

נאך זיין חתונה, האט זיין פאטער ר' שמואל וועלכער האט פארמאגט א גלאז געשעפט אים געבעטן ער זאל אריינקומען אין געשעפט און צוהעלפן אביסל, אבער עס האט זיך נישט אויסגעארבעט, ווייל דער מתמיד האט שטענדיג אינמיטן ארבעטן זיך דערמאנט עפעס א גמרא איבערצוטראכטן, און יעדע ליידיגע מינוט איז ער ארויסגעלאפן פון געשעפט, אזוי איז דאס אנגעגאנגען א שטיק צייט, זיין פאטער האט איינגעזען אז זיין פלאץ איז נישט אין געשעפט...

כבוד התורה איז פריער

רבי חיים בערגער זצ"ל איז געפארן פון מישקאלץ לערנען אין ישיבת טעלז וואס געפונט זיך אין די ליטא. בשנת תרצ"ד איז ער

צוריקגעקומען מוכתר בכתר תורה. ער איז געגאנגען צום שטוב פון רב ז"ל צו נעמען שלום.

פונקט דעמאלט איז דער רב געזעצן און געשמועסט מיטן מישקאלצער ראש הקהל, וועלכער איז געווען א גרויסער עושר און תקיף אין די גאנצע געגענט. אבער גלייך וועז הב' חיים האט געפנט די טיר און איז אריין, האט זיך דער רב אויפגעשטעלט מלא קומתו פאר'ן יונגן גאסט. נאכן זיך באגריסן מיט אים, איז דער רב געבליבן רעדן מיט אים א לאנגע צייט אין דברי תורה, און אינגאנצן פארגעסן זיך צו אנטשולדיגן פאר'ן ראש הקהל...

דאס האט ווי פארשטענדליך אויפגערודערט די גאנצע קהילה[13], אן אומדערהערטער אומרעכט צו מזלזל זיין אינעם כבוד פונעם ראש הקהל[14]. ביז עמיצער האט אנגעפרעגט דעם רב דערויף, האט דער רב געענטפערט, איך קען נישט חנפ'נען קיין מענטשן, אבער דער בחור איז א צדיק תמים בדרכיו וחסיד במעשיו, ער לערנט יומם ולילה מיט א געוואלדיגע התמדה, דערפאר האב איך אים געמוזט מכבד זיין...

על כס הרבנות

נאך די קריג, וועז די שארית הפליטה האט זיך צוריקגעקערט, מען האט נישט דאן געוואוסט ווער ס'איז איבערגעבליבן ביים

---

[13] פון דא און ווייטער זעה אין די הקדמה צום ספר אמרי חיים פון הרה"ג רבי חיים בערגער זצ"ל.

[14] איך געדענק נאך גוט די איבערקערעניש... (ר' משה זאב גאטליעב).

לעבן, און מען האט אין אזעלכע צייטן געמוזט דרינגענד האבן א רב, האט מען אויפגענומען רבי חיים בערגער פאר רב אין מישקאלץ. נסתלק לחיי עולם הבא ג' כסלו תשל"ו לפ"ק, אינעם אינגען עלטער פון זעקס און זעכציג יאר, זכר צדיק לברכה.

די הסתלקות פונעם רב

נאך דעם וואס איך האב פארלאזט מישקאלץ, און איך בין געגאנגען לערנען קיין סענדרא, בערך א האלב יאר דערנאך, איז דער רב זצ"ל נסתלק געווארן לעלמא דקשוט אין גאר יונגן עלטער פון קנאפע זעכציג יאר.

די פטירה איז געווען מוצאי שבת קודש פרשת חקת[15], שפעט אין די נאכט שוין כמעט געווען פארטאגס. דער רב זצ"ל איז דאן געווען אין א דארף אין די מישקאלצער גלילות. די דארפסלייט האבן געוואלט אז אזויווי דער רב איז דארט נסתלק געווארן, דערפאר זאל מען אים באהאלטן אין דעם דארטיגן בית החיים. די מישקאלצער שטאטסלייט זענען פארשטייט זיך נישט איינגעגאנגען דערויף, ממילא האט זיך אנגעהויבן א דין תורה, א דין ודברים וואס האט פארשלעפט דעם גאנצן טאג זונטאג.

ביינאכט זענען געגאנגען עטליכע תלמידים, און שטילערהייט ארויסגענומען דעם הייליגן ארון און דאס געפירט קיין מישקאלץ. דערמיט האט זיך געענדיגט די גאנצע דין תורה.

ס'איז שוין געווען שפעט ביינאכט, מען האט זיך שוין געוואלט

---

[15] מפי ר' משה זאב גאטליעב.

צויאגן אבער מען האט באשלאסן צו ווארטן ביז מאנטאג אינדערפרי כדי דער מחותן פונעם רב, דער שווער פון זיין זון ר' יודא, הרה"ג ר' יושע קליינמאן זצ"ל דומ"ץ בק"ק סאטמאר, איז געווען אויפן וועג. דערפאר האט מען אויסגעווארט ביז אינדערפרי.

די לוויה און די הכתרה

ווי דערמאנט האב איך שוין דאן געלערנט אין סענדרא. תיכף ווי די ידיעה איז אנגעקומען, האבן מיר געדינגען א וואגן פאר בערך זיבעצן אכצן בחורים און מיר זענען געפארן אנטייל צו נעמען אין די לוי'.

הרה"ג ר' יודא גאטליב זצ"ל

דער קאלובער רב, דער באר מנחם זצ"ל, איז געקומען צו פארן און האט אנגעהויבן די הספדים. ער האט א שריי געטוען "כהה השמש בצהריים", א געשריי וואס האט אלעמען צושוידערט. ביי די ענדע האט ער מכתיר געווען אלס ממלא מקום דעם זון פון יגל יעקב הרה"ג רבי יודא זצ"ל, וועלכער האט בחיי אביו משמש געווען אלס דיין, אויסרופנדיג "מזל טוב, מזל טוב". ס'איז געווען א מייקראפאן האט מען עפעס געקענט הערן.

געזאגט האט מען, אז ער איז ספעציעל געקומען צו פארן, אויפן פארלאנג פון דעם ארטאדאקסישן קאנצעליי, וועלכער האט מורא געהאט אז עס וועט ווערן א פירוד ווער עס זאל זיין ממלא מקום, דערפאר האבן זיי געשיקט דעם קאלובער רב, דעם גרויסן גאון וצדיק רבי מנחם בראדי זצ"ל, אלס זקן הרבנים וחכימא דיהודאי, ער זאל עס אביסל באגלייטן און זען אז אלעס זאל דורכגיין בשלום.

די דרשות הספדים[16], אזוי אויך די הקפות - וואס איז אנגעפירט געווארן דורכן קאלובער רב - איז געווען אין בית המדרש, דערנאך האט מען ממשיך געווען מיט די הספדים אינדרויסן אויפן הויף פון בית המדרש.

מדה כנגד מדה

צום סוף האבן זיך געמאכט מתנגדים אנטקעגן דאס התמנות פון ר' יודל זצ"ל, זאגנדיג אז דאס וואס דער באר מנחם האט געזאגט, איז נאר געווען לגבי אז ער זאל זיין ווייטער דיין, אבער נישט אז ער איז רב.

אין יענע צייט האט מען געצויגן וואסער רערן צו די שטוב פון ר' יודל, וואס איז אין יענע צייט געווען גאר א טייערע איינריכטונג - [17]דער ביהמ"ד איז הערשט איינגערישט געווארן מיט וואסער הארט פאר די צווייטע וועלט קריג - איינער פון זיינע קעגנער איז

[16] מפי ר' משה זאב גאטליעב.
[17] ר' משה זאב גאטליעב.

צוגעקראכן צו די רערן און עס צובראכן, כדי אים צו מצער זיין.

אני הקטן, דער שרייבער פון די שורות, בין געווען יארן שפעטער אין אמעריקע. איך בין געגאנגען מנחם אבל זיין די קינדער פון דעם איד. זיצנדיג דארט פרעג איך זיי פון וואס איז דער טאטע נפטר געווארן? "פון דארשט!"

ער איז געווען שוואך, און האט געדארפט טרונקען וואסער דרינגענד, אבער ער האט זיך געפונען אויף אן ארט וואו ער האט נישט געקענט באקומען קיין וואסער...

די מכינה לישיבה

אין מישקאלץ איז געווען א גרויסע "מכינה לישיבה" פאר די עלטערע אינגלעך מיט אונז בחורים ביז די פערצן יאר. די ביסל הוצאות וואס די ישיבה האט געהאט פלעגט געדעקט ווערן דורך ר' משה האפפמאן ע"ה. ער פלעגט שטענדיג ארומפארן מיט זיין ביציקל צו זאמלען געלט פאר די ישיבה.

דער גבאי איז געווען ר' יעקב ווייגארטן ע"ה, דער מלמד ר' חיים מרדכי באש ע"ה. די דריי זמנים וואס איך האב דארט געלערנט איז געווען דער לימוד גמרא מסכת שבת און שו"ע יו"ד (זומער תרצ"ד האט מיר דער זיידע ר' דוד געשיקט יו"ד הל' מליחה, און אינעם זומער תרצ"ה האט ער מיר געשיקט נאך א חלק יורה דעה, ווי עס ווערט דערמאנט אין זיינע בריוון). דער פארהערער איז געווען דער דיין הרה"ג רבי מענדל קאראדער זצ"ל.

דער דיין רבי מענדעלע קאראדער זצ"ל

דער דיין רבי מענדעלע זצ"ל[18] האט געוואוינט פונקט אנטקעגן איבער מיין קוואטיר, אויף דער גאס צאקראס אדא (זיסע גאס). האב איך זיך געמאכט א מנהג, אז ביינאכט נאך מעריב בין איך אהיימגעגאנגען מיט אים. זיין שמונה עשרה פלעגט זיך פארציען זייער לאנג, אן ערך פון צוואנציג מינוט. די גאנצע צייט איז ממש געפלאסן טרערן פון זיינע אויגן אן אויפהער. דאס התעוררות איז געווען יעדע איינציגע נאכט, די

---

[18] הרה"ג רבי מנחם יוסף הלוי בן הרב ר' נחום היימליך זצ"ל איז געבוירן אינעם דערפעל הודא באגאש אונגארן, דער ערשטען טאג פונם הייליגן יום טוב פסח שנת תר"נ לפ"ק. ער איז געווען א תלמיד פון הרה"ג רבי לייזיר פאטיקער זצ"ל, ער איז געווארן מוסמך להוראה אדורך הרה"ג רבי יעקב יוסף גינז זצ"ל אבד"ק בערסערמין ובעל הרי בשמים, און אדורך הגאון בעל לבושי מרדכי אבד"ק מאד זצ"ל, נאך זיין חתונה האט ער זיך באזעצט אין 'קאראד' און איז געווארן באוואוסט און פארהייליגט מיט'ן נאמען "ר' מענדעלע קאראדער'. אין יאר תרפ"ב האט ער זיך אריבערגעצויגן קיין מישקאלץ ווי ער איז נתמנה געווארן אלס דיינא רבה, און האט מרביץ תורה געווען ברבים. און יאר שב"ת לפ"ק האט ער געדרוקט זיין ספר "שלשה מעידים" רוב פון די איבעריגע חידושים זענען ליידער פארלוירן געווארן ביי דעם ביטערן חורבן, א חלק דערפון איז געראטעוועט געווארן אדורך זיין איידעם הגה"צ רבי אשר אנשיל קרויז זצ"ל אב"ד ראצפערט, און זענען געדרוקט געווארן אינטערן נאמען דברי מנחם, מנחת יוסף.

ט' טבת שנת תש"ה לפ"ק איז דער צדיק אומגעקומען עקד"ה אינעם אינגען עלטער פון פינעף און פופציג יאר הי"ד זכר צדיק לברכה.

ער איז געווען בריית באוואוסט אלס צדיק וקדוש, (זע אויספירלעך אין די הקדמה צום ספר דברי מנחם) עס דערציילט זיין אייניקל הרה"ח ר' שלום מאיר קרויז בן חתנו אב"ד ראצפערט זצ"ל אז ער האט געפרעגט כ"ק הגה"ק רבי רפאל בלום אדמו"ר מקאשוי זצ"ל צו ער האט געקענט זיין זיידן זצ"ל, האט אים דער רבי געטפערט איך האב אים נישט געקענט, "אבער ער איז געווען באוואוסט אלס איינער פון די צדיקים נסתרים פון אונגארן".

גאנצע צייט וואס איך האב אים באאבאכטעט.

וועז ער האט געענדיגט מעריב, האט זיך ר' מענדעלע ז"ל אויסגעדרייעט צו מיר, זאגנדיג, "קום יאסעלע, לאמיר אהיים גיין".

דעם גאנצן וועג אהיים איז ער נישט געגאנגען אויף די זייט גאס, וואו די מענטשן פלעגן גיין, נאר אינמיטן גאס וואו די פערד און וועגענער פלעגן פארן, זאגנדיג מיר: "יאסעלע, לאמיר חזר'ן 'אחורי ארי ולא אחורי אשה, אחורי ארי ולא אחורי אשה'. ס'איז ליבערשט צו גיין אונטער א לייב ווי איידער אונטער א פרוי". נאכאמאל און נאכאמאל יעדן טאג באזונדער.

איינמאל האט אונז מיטבאגלייט ר' ישראל נח בריסק ע"ה (איידעם פון ר' משה חיים פירטה ע"ה), און געהערט ווי ר' מענדעלע חזר'ט דאס ווארט א גאנצן וועג. פלוצלונג איז אין פארענט פון ר' מענדעלע דורכגעלאפן א קליינע שיקסעלע. ר' מענדעלע, זעענדיג איר האט ער א שפרונג געטוען צו די זייט.

רופט זיך אן ר' ישראל נח: "רבי, ס'איז דאך א קליינע..."

זאגט אים ר' מענדעלע אין איין אויגנבליק: "איך האב מורא פון א קליינע לייבעלע אויך..."

איך האב אים אריינבאגלייט ביז אין שטוב אריין. זייענדיג שטארק הונגעריג, נישט האבנדיג געגעסן מיטאג, פלעג איך פראבירן נעמען פון זיין שפייז קאמערל עפעס אויסצופאסטן. דאס טוט מיר נאך ווי עד היום הזה, אז וועגן אביסל בושה, שעמענדיג זיך צו בעטן צו עסן - ביי די צוועלף דרייצן יאר - האב

איך געגומען אן רשות. זינט דאן האב איך שוין מחילה געבעטן פון זיינע אייניקלעך... והוא רחום יכפר עון.

די גרויסע בר מצוה

די דרשות ביי פרקי אבות פלעגט זאגן דער זון פון יגל יעקב, הרה"ג רבי יודא גאטליעב זצ"ל.

יענעם זמן האט ר' יודל ז"ל בר מצוה געמאכט זיין זון ר' מאיר הערש ע"ה (ר' יודל האט געהאט זעכצן קינדער). מען האט צוזאמענגערופן די גאנצע שטאט און גע'שחט'ן א קעלבל, וואס איז דאן געווען א חידוש צו עסן בהמה פלייש סתם אזוי. ס'איז געווען א גרויסער עולם, אבער איך האב אויך באקומען דערפון א קליין שטיקל אזוי גרויס ווי א פינגער.

מען האט אויך אנגעברענגט פיש פאר אלעמען. ס'איז געווען אינמיטן זומער מיט גרויסע היצן, האט מען עס געהאלטן אויף שטיקער אייז. ס'האט אבער נישט צופיל געהאלפן, די פיש זענען געווארן פארדארבן, און די גאנצע שטאט האט דערפון געליטן יסורים א וואך צייט, א בחינה פון יצא שכרו בהפסדו.

מען האט געזאגט א ווערטל, אז שבת קודש עסט מען דריי מיני פיש: זיסע, געפילטע און זויערע. פרייטאג צו נאכטס איז עס פיין געשמאק זיס, שבת צופרי נאכן ליגן אין די היצן א גאנצע נאכט האט זיך עס שוין געפיהלט, און צו שלש סעודות איז עס שוין געווען זויערע פיש...

מיין בר מצוה

צום צווייטן זמן וואס איך האב געלערנט אין מישקאלץ, אנהויב ווינטער, שבת פרשת חיי שרה בין איך געווארן בר מצוה.

די מתנות לכבוד די בר מצוה

מיין זיידע ר' דוד ע"ה האט מיר געקויפט תפילין פון ר' שמואל בנימין סופר פון פילדער"ש, און מיר געשיקט מיט די פאסט א ספר "קב הישר" אלס מתנה, דאס איז געווען די איינציגסטע ספר וואס איך האב פארמאגט, דערפאר האב איך דאס אדורכגעלערנט פון דעקל צו דעקל, ביז איך האב דאס געקענט אויפן לשון אויסענווייניג.

עטליכע יאר שפעטער, לערנדיג אין קאלוב, זענען אנגעקומען די היליגע סליחות טעג, איך האב דאן נישט געהאט קיין סליחות.

ס'איז מיר נישט באקוועם געווען צו בעטן שטענדיג א טובה אריינצוקוקן מיט א צווייטן. בין איך געגאנגען צום מלמד תשב"ר פון קאלוב, ר' יצחק דאווידאוויטש ע"ה, וועלכער איז אויך געווען א מוכר ספרים, און אים געבעטן אז מיר זאלן זיך "מאכן א בייט". ער זאל מיר געבן א סליחות, און איך וועל אים געבן מיין אלטן קב הישר...

מיין קב הישר איז דאן געווען גוט אויסגעלערנט. די בלעטער האבן אנגעהויבן ארויספאלן, אבער ר' יצחק איז איינגעגאנגען דערויף. אבער קודם האט ער גערופן זיין זון דוד ע"ה (דאדקע),

צוזאמען זענען זיי דורכגעגאנגען יעדן בלאט צו זען אויב ס'איז נאך דארט, דאן האט ער עס איבערגעבינדן און דערנאך וווייטער פארקויפט... און מיר האט ער געגעבן א סליחות...

דער ספינקער רבי דער חקל יצחק זצ"ל האט מיר געשיקט א מתנה, צו מיינע עלטערן אין שטוב, די פינף בענדער אמרי יוסף (זעה פריער אין ערשטן קאפיטל, אונזער שייכות צו ספינקא).

דאס תפילין לייגן

לכבוד די בר מצוה האט מיר די מאמע ע"ה געשיקט א זעקל האניג קיכלעך מיט איין פענגעי, כדי איך זאל קויפן א ביסל ברוינפן פאר א לחיים נאכן דאוונען. דער טאג פון תפילין לייגן איז געווען דער סדר, אז מען איז אויפגעשטאנען גאר פארטאגס - פריער ווי געווענטליך פארטאגס - אויסגעזאגט גאנץ תהלים, און זיך צוגעגרייט צום הייליגן מאמענט.

צופרי פאר'ן דאוונען האט מיר דער יגל יעקב זצ"ל אנגעטון די תפילין, בעטנדיג מיר איך זאל עס האלטן בקדושה, און נישט רעדן דערמיט. נאכן דאוונען, האט מיר דער רב זצ"ל צוגערופן, און געגעבן "פיר העליר" (פיר צענט), זאגנדיג אז איך זאל גיין צום שניידער ער זאל מיר מאכן נייע לעכער אין רעקל, ווייל פון די בר מצוה און וווייטער דארף איך דאס צו מאכן פון רעכטס אויף לינקס... ער האט דערמאנט דעם באוואוסטן בריוו פון הרה"ק רבי מענדעלע מרימנוב זצ"ל, וואס שרייבט זייער שטארק דערוועגן.

די "שטאפיר" לכבוד די בר מצוה

קיין נייע בגדים האט מען נישט געקויפט לכבוד די בר מצוה, נאר א "היטל". מיט דעם בין איך געגאנגען ביז צו די צוויי און צוואנציג, ווי איך בין געוואקסן האט דאס היטל מיטגעוואקסן. מען האט געזאגט א ווערטל, אז אויב עמיצער טרעפט דעם מאקאווער'ס היטל, דארף ער דאס צוריקגעבן, ווייל עס האט א סימן, ס'איז "כמגדל"...

לכבוד דעם יום טוב פסח האט מיר דער זיידע ע"ה געשיקט צוועלף מארק (פאסט סטעמפס), און געשריבן אז איך זאל עס איינטוישן און זיך קויפן עפעס א מלבוש לכבוד יום טוב.

אט איז אן אויסצוג פון א בריוו פונם זיידען ר' דוד ז"ל ווי ער שרייבט פון מיין בר מצוה האבן:

תרצ"ה לפ"ק פה ב. אויפאלא יע"א

דער קלענערער יוסף מאיר מ. דער איזט יעצט פרשת תולדות בר מצוה געווארן. זא איין קינד איזט זעלטען, דער פירט זיך גארניכט וויא אין קינד, איממער נור אין ספר זיין צייט פארברענגען, מאן מוז איהם א וועק רופן פאן ספר ער זאל געהן עסן, אונד לערנט זא גוט... דער איזט פאן היער צירוק נאך מישקאלץ.

אביך הנאמן הק' דוד מארקאוויטש

באזוך פון אהבת ישראל אין מישקאלץ

אינמיטן זומער, א צייט נאך שבועות, פרשת קרח תרצ"ד

האבן מיר געהאט די זכיה, און זוכה געווען אויף א באזוך פון הרה"ק בעל אהבת ישראל מוויזשניץ זצ"ל. געזאגט האט מען אז ער איז געקומען דייקא קיין מישקאלץ, לכבודו פון דעם רב ז"ל.

דער רב ז"ל איז געווען רב, איידער ער איז געקומען קיין מישקאלץ, אין עטליכע מארמארישע קהילות, און טאקע פון דארט איז געקומען זיין דאוונען מיט דעם וויזשניצער נוסח, ממילא דערפאר האט דער אהבת ישראל זצ"ל אפגעשטאט א באזוך ביי אונז אין מישקאלץ, און דא געווויילט א וואך צייט.

די אכסניא של תורה

דער אהבת ישראל זצ"ל איז איינגעשטאנען אין שטוב פון הרה"ח ר' משה ישיעוויטש ע"ה, וואס זיין דירה איז געווען אויפן בארג האוואי"ש, אויף די גאס טעט"ה וואו"י צען. דער ר' משה ישיעוויטש ע"ה איז געווען אן איש מכובד און א בעל בתי'שער איד. עפ"י רוב זענען אלע רבנים, וואס זענען געקומען באזוכן מישקאלץ איינגעשטאנען ביי אים, ווי צום ביישפיל, דער מונקאטשער רב בעל מנחת אלעזר זצ"ל, און סאטמארער רב בעל ויואל משה זצ"ל.

ווי פארשטענדליך איז דער באזוך - אין יענע צייט, ווען מען האט בכלל נישט געהערט און געהאט באקאנטשאפט, אינדרויסן פון די גרעניצן פון אונזער שטעטל - איז דאס געווען א היסטארישער באזוך. עס האט ארויסגעברענגט א געוואלדיגע התפעלות פון דעם עולם, ספעציעל ביי די אינגע בחור'ימלעך.

דאס שלום נעמען

תיכף וועז דער רבי זצ"ל איז אנגעקומען, זענען מיר אלע געלאפן צום שטוב פון ר' משה ישיעוויטש ע"ה, און געגעבן שלום פאר'ן רבי'ן זצ"ל. דער רבי זצ"ל האט יעדן צוריק געגעבן שלום מיט די האנט, און פאר די קינדער און קלענערע בחורים האט ער זיך אראפגעבויגן און געגעבן א קוש אין שטערן, בחיבה יתירה.

מנחה האט דער רבי זצ"ל געדאוונט אין ביהמ"ד, דערנאך האט ער זיך געזעצט ביי א טיש אין הויף פונעם בית המדרש, און געגומען שלום פון דעם עולם.

ביים טיש איז געזעצן צו זיין רעכטע זייט, זיין זון האדמו"ר רבי חיים מאיר זצ"ל, דעמאלט רב דק"ק ווילחאוויטץ, און צו די אנדערע זייט, דער מישקאלצער רב זצ"ל, און זיין זון הרה"ג רבי יודא זצ"ל, הרה"ג ר' שמואל אהרן דייטש שו"ב ז"ל, און הרה"ג ר' מענדעלע קארעדער ז"ל. פילייכט אויך הרה"ג ר' חיים שווארץ ז"ל אייניקל פון ר' הערשעלע ליסקער זצ"ל. אזוי איז דער עולם אדורך און געגעבן שלום מיט א קוש אין רבין'ס האנט, כמנהג חסידים.

צווישן די אנווועזנדע איז אויך געווען דער איידעם פון דעם ראש הקהל ר' ישראל שפריי ע"ה. ר' ישראל האט געהאט אן איינציגע טאכטער א בת יחידה, דערפאר האט ער איינגעזעצט ביי זיך אין שטוב אן איידעם א תלמיד חכם, צוזאגנדיג א רייכע קעסט. זיין נאמען איז געווען ר' פנחס ראדער ע"ה. ער איז טאקע געווען א גרוואלדיגער ת"ח, אבער ער איז געווען אביסל

פארגעשריטן און ס'איז אים בכלל נישט געווען צום הארצן א פארפרומטער חסיד'ישער רבי, וואס מען קושט אים די האנט. דאס האט ביי אים בכלל נישט נושא חן געווען, און ער האט זיך נאך דערצו אונטערגעשמייכלט.

צוקומענדיג נאענט צום רבי'ן, אנשטאט זיך אראפבייגן און באגריסן דעם רבי'ן מיט הכנעה, איז ער געבליבן שטיין ווי א סטרונע, און גערייכט זיין האנט פונדערווייטנס. ער האט געזאגט הויך און שנעל "שלום עליכם", דער רבי זצ"ל האט אויפגעהויבן זיין האנט און דערלאנגט פאר אים, זאגנדיג צו אים מיט די זעלבע שנעלקייט "עליכם השלום".

אבער דא האט פאסירט א וואונדערליכע זאך. ווי נאר ר' פנחס האט אנגעריכט דעם רבין'ס הייליגע האנט, האט אים אנגעכאפט א געוואלדיגע ליעבשאפט און וואַרעמקייט צום אהבת ישראל זצ"ל, אז ער האט זיך אראפגעבויגן און זיך גענומען קושן דעם רבין'ס האנט, אזוי ווייט אז ער האט נישט געקענט אויפהערן... ווי א ריכטיגע יעקע.

די הייליגע טישן

ערב שבת קודש צופרי, האט מען צוגעשטעלט א פיאקער, צו פירן דעם רבי'ן אין מקוה. דאס איז געווען א ספעציעלע חשיבות, אלס גאר א טייערער וואגן.

שבת קודש, ביי די הייליגע טישן, דארף מען נישט, און מען קען נישט, דערציילן די געוואלדיגע התעוררות און התעלות

בחדות השם, און דערמיט פון דעם אלעם, גרייכענדיג צום שפיץ, איז ארויף אויפן טיש דער ווילחאוויצער רב - בעל אמרי חיים ז"ל - צוזאמען מיטן גבאי פונעם אהבת ישראל, און געטאנצן צוזאמען א לענגערע צייט... (איך פארשטיי נישט דעם באדייט דערפון, אבער אזוי ליגט מיר אין זכרון).

שבת צופרי ביי די סעודה, ווען דער רבי זצ"ל האט פארגעזונגען דעם זמר "ברוך קל עליון", האט ער געמאכט מיט זיינע הענט הייליגע תנועות, אזוי אז ס'האט זיך געדאכט אז ער שפילט איצט אויף א פידל. אין האנט האט ער געהאלטן פון אונטן, און מיט די צווייטע האט ער "כאילו געפידלט" ארויף און אראפ[19]. אשרי עין ראתה כל אלה.

וירד משה מן ההר אל העם

זונטאג צופרי איז זיך צוזאמענגעקומען א גרויסער עולם אידן פון די אומגעגענט, כדי צו זיין במחיצת הצדיק, און זוכה זיין צו נהנה זיין מברכותיו. אויך פון מאקאווע זענען געקומען צו פארן עטליכע אידן, ווי האחים שטוהל, אויך דער ביקשאוויטצער רבי זצ"ל (פון פוילן, און ביי די ערשטע וועלט קריג האט ער זיך באזעצט אין מאקאווע), אבער ס'איז אריבער א שמיעה פון מויל צו אויער, אז דער רבי זצ"ל האט זיך איינגעשפארט ביי זיך אין צימער, און פלאנט נישט היינט אויפצונעמען דעם עולם.

די פארזאמלטע אידן האבן דאס פארשטייט זיך אויפגענומען

[19] מפי ר' משה זאב גאטליעב

מיט א קענטליכע ווייטאג, האבנדיג געווארט און געהאפט אויף א געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיטן רבי'ן פנים אל פנים, און דא מאכט זיך אזא מעשה.

צווישן דעם רבין'ס באגלייטער איז געווען הבחור אליעזר פיש, דער שפעטערדיער סאלקער רב זצ"ל, וועלכער איז מיטגעקומען מיטן רבי'ן פון גרויסווארדיין. זייענדיג אביסל נאענט צום צדיק, איז ער אריין צום רבי'ן אין שטוב, און געפרעגט, על מה יצא האף הזה, וואס האט פאסירט אז דער רבי נעמט קיינעם נישט אויף.

דער אהבת ישראל האט אים געענטפערט, אז אזויווי ער ענטפערט און וואונטשט אן פאר אזויפיל אידן, מוז ער זיך צוגרייטן און אנטוען א כח, מיט וואס ער זאל האבן כאטש עטוואס א שטיקל זכות.

דער סאלקער רב ז"ל האט אבער געענטפערט דעם רבי'ן, אז עס שטייט אין פסוק (שמות יט יד) וירד משה מן ההר אל העם וגו', זאגט רש"י, מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו אלא מן ההר אל העם, ע"כ. לכאורה וואס פאר א "עסקים" האט משה רבינו געהאט, אז עס זאל זיין א מעלה וואס די תורה רומט אים אויס אז ער האט זיך אפגעשיידט דערפון?

נאר עס שטייט אין ספר תורת חיים, אז די "עסקיו" פון משה רבינו איז געווען די הייליגע עבודה פון משה רבינו, פיל מיט גרויסע יחודים וכו' וכו', מיט דעם אלעם, האט משה רבינו דאס אלעס איבערגעלאזט און זיך אראפגעלאזט "מן ההר אל העם", דווקא צום נידריגן און פשוטן פאלק...

דעם רבין'ס הייליג פנים האט אויפגעלויכטן, און געפרעגט דעם סאלקער רב "פון וואו האסטו דאס גע'גנב'ט?"

האט דער סאלקער רב געענטפערט, "איך האב דאס געהערט פונעם רבי'ן ביי די יארצייט פונעם תורת חיים..."

הערנדיג די ווערטער האט דער צדיק געהייסן עפענען די טיר און אריינגעלאזט דעם עולם[20].

מיין נייע שבת אכסניא א דאנק דעם רבי'ן

יענעם ערב שבת, וועז דער אהבת ישראל האט געווייזלט ביי אונז אין מישקאלץ, האב איך שפאצירט אויף די גאס. קומט מיר אנטקעגן א איד מיטן נאמען ר' אלי' גאלד ע"ה, דער זון פון דעם "ווייסן ר' משה". דער ר' משה איז געווען א גרויסער ת"ח און ש"ס איד, און צוליב זיין ווייסע הדרת פנים האט ער זוכה געווען צום טיטול "דער ווייסער ר' משה". ר' אלי' איז געווען אן איידעם ביי ר' משה חיים פירטה ע"ה ווי אויבנדערמאנט.

בשעת ער קומט מיר אזוי אנטקעגן, שטעלט ער מיר אפ און ער פרעגט, "בחור'ל דו האסט וואו צו עסן שבת? דו קענסט קומען עסן צו מיר".

וכך הוה, איך האב געגעסן ביי אים די סעודת שבת יענע וואך, און אויך פאר די גאנצע קומענדיגע תקופה.

ר' אלי' איז געווען א גרויסער ארימאן, ער האט געצויגן חיונה

---

[20] מובא נמי בס' נועם שיח מסיפורי הרב מסאלקא זצ"ל, עמוד פ"א.

פון זיין א משגיח אין שלאכט הויז, אבער ער איז געווען צופרידן מיט זיין גורל, און זיך געטיילט מיט דאס ארעם פארדינט געלט, מיט א בחור וואס לערנט תורה אין ישיבה.

איין שווערע צרה האט ר' אלי' געהאט, קיין קינדער האט ער נישט פארמאגט. פיל יארן זענען פארלאפן זינט זייער חתונה, אבער זיי זענען נישט געהאלפן געווארן. אזוי איז אריבער א לענגערע צייט, וואס איך האב געגעסן יעדן שבת קודש אין דעם ארימען שטילן הויז.

פיל יאר זענען אריבער, איך האב פארלאזט די מישקאלצער ישיבה, עס זענען אריבער עטליכע קורצע אבער שווערע יארן. די ביטערע קריג איז אריין אין פולן קראפט, און האט ליידער נישט פארמיטן דעם אונגארישן אידענטום.

דאן, ווען די דייטשן ימ"ש האבן אריינמארשירט אין אונגארן, האב איך זיך געפונען אין דער הויפט שטאט בודאפעסט. איך בין פארשלעפט געווארן צו פארשידענע ארבייטס און מארד צענטערן. צום סוף בין איך געווען פארשקלאפט אין דעם מילדארפער לאגער, און פון דארט פלעגט מען יעדן פארטאגס שפאנען - לויפן צום מילדארפער וואלד לאגער און געארבעט דארטן עבודת הפרך צו העלפן די דייטשע מיליטערישע מאשין.

צו מאל שטייענדיג נעבן די שווערע צעמענט מאשינערי האט זיך פלוצלונג אויסגעשאלטערט די עלעקטערישע קראפט אין לאגער. אין אזא פאל האט מען געהאט עטליכע קליינע מינוט, זיך צו כאפן דעם אטעם, פון די שווערע ארבעט פון צוועלף שעה אין א ציה. עס האבן זיך אפילו געפונען עטליכע גריכישע אידן

מיט א פרייליכן כאראקטער, וואס האבן ספעציעל פארפאסט א לידל, פאר די דאזיגע מאמענטן.

"היינטע נישט ארבעטן מאשינע קאפוט"

"היינטע נישט ארבייטן היטלער קאפוט"

"אלע זיי קאפוט".

גאנץ א לעבעדיגע לידל אין יענע שווארצע צייטן.

ביי אין אזא פאל, וועו די עלעקטעריק האט זיך אויסגעשאלטערט, האב איך זיך אראפגעזעצט אויף די קאלטע ערד, נעבן מיר האט זיך אראפגעזעצט א צווייטער העפטלינג. זיין אויסזען האט גענויזן אז ער איז אביסל אן עלטערער. ער האט א צייט געארבעט נעבן מיר, אבער מיר האבן נישט אויסגעטוישט קיין וואָרט. די שווערע אומשטענדן, זענדיג דעם טויט טעגליך פאר די אויגן, האט פארפרוירן די אינערליכע נאטורליכע געפיהלן אפילו צום "אח לצרה".

איצט האט ער זיך אנידערגעזעצט צו מיין זייט, און קוקט מיר אין די אויגן און פרעגט, "אינגעלע, פון וואו קומסטו? ווי הייסט דיין היימשטאט?"

"מאקאווע" איז מיין שטילער ענטפער.

א לעבעדיג פייערל האט זיך אנגעצינדן אין זיינע פארלאשענע אויגן, "מאקעווע? אין מיין שטוב האט געגעסן א אינגעלע וואס מען האט גערופן 'מאקאווער'..."

"ווי הייסט איר? פון וואו קומט איר?" פרעג איך אים מיט אן אפגעהאקטן אטעם.

"פון מישקאלץ... און מיין נאמען איז אלי' גאלד..." ענטפערט ער.

"אוי ר' אלי', איך האב דאך געגעסן ביי אייך אין שטוב..."

אפילו נאכן זאגן זיין נאמען איז ער בכלל נישט געווען צום דערקענען, איינגעפאלן דאס פנים, פארשמירט פון אויבן ביז אראפ מיט צעמענט, אנגעטוען אין שמאטעס, און באדעקט מיט פאפירענע זעק, אין דעם אלעם איז געווען באהאלטן דאס איידעלע קערפער פון דעם ערליכן ר' אלי'.

"אוי ר' אלי', וואס האט פאסירט מיט אייער רביצין פערל? צי האט איר א ידיעה וואס האט איר באטראפן?"

ר' אלי' ע"ה קוקט שווייגנדיג, "מאקאווער? פארוואס פרעגסטו נישט אויף די זיבן קינדער?"

"זיבן קינדער? וואס רעדט איר? איר האט דאך נישט געהאט קיין קינדער?!" פרעג איך אים.

"יא" – ענטפערט ער – "ווען דו האסט ביי מיר געגעסן בין איך נאך טאקע געווען קינדערלאז, אבער דו געדענקסט דעם שבת וואס דו האסט צום ערשטן מאל געגעסן ביי מיין טיש? יענער שבת איז דער אהבת ישראל זצ"ל געווען צו גאסט אין מישקאלץ, איך האב אויסגענוצט די געלעגנהייט און אריין צום רבי'ן מיט א קוויטל, און זיך שטארק אויסגעווייגט אויף מיין מצב, פארלאנגנדיג דערביי א הבטחה פונעם צדיק אז איך זאל געהאלפן ווערן בזרע של קיימא.

דער רבי האט אויסגעווארט ביז איך האב זיך בארואיגט, און

דאן האט ער געפרעגט, "זענט איר מחי' אידן?"

"רבי" – האב איך געענטפערט – איך בין אן ארימער ארבייטער אין שלאכט הויז, איך פארדין דאס מינדעסטע פאר מיין לעבן". "אבער אין שלאכט הויז ביים האקן די פלייש צום פארקויפן פאלט שטענדיג אוועק גאר קליינע שטיקלעך פלייש. קלייבט דאס צוזאם און זייט מחיה דערמיט ארימע אידן. זענט איר מקבל?"

"יא" האב איך געענטפערט.

"אויב אזוי, אז איר וועט מהנה זיין דעם באשעפער'ס קינדער, וועט דיר דער באשעפער מהנה זיין".

און דאן האט ער אויפגעהויבן זיין האנט, און געשאקלט פון אויבן אראפ, און דערביי געזאגט, "דער באשעפער זאל העלפן דו זאלסט האבן, זאלסט האבן, זאלסט האבן, זאלסט האבן, זאלסט האבן, זאלסט האבן, און זאלסט האבן!" זיבן מאל איבערגעזאגט זיין ברכה, ווארפנדיג דערביי די האנט פון אויבן אראפ.

איך בין ארויסגעגאנגען פון רבין'ס שטוב מיט א פעסטע החלטה צו העלפן אידן, פונקט האב איך דיר דערזען, אן ארימער ישיבה בחור, און דיר באלד איינגעלאדנט צו מיין שבת טיש. תפילת צדיק עשתה רושם און א יאר דערויף בין איך געהאלפן געווארן מיט א קינד, זרע של קיימא. א יאר דערויף נאך איין, דערנאך א דריטע, א פערטע, א פינפטע א זעקסטע און א זיבעטע. פונקט די צאל וואס דער רבי, דער אהבת ישראל, האט אנגעוואונטשן".

ר' אלי' ענדיגט זיין געשיכטע, און מיר וועקן זיך אויף פון די נאסטאלגישע זכרונות, זכרונות פון די נאענטע פארגאנגענהייט פון וואס מיר זענען אבער זייער ווייט.

מיין בליק פאלט אויף דעם איידעלן ר' אלי' וואס האט אזוי וואונדערליך געבויעט זיין פאמיליע, און האט ליידער געדארפט צוזען זייער גרויזאמע פארטיליגונג רח"ל, הי"ד.

די עלעקטערישע קראפט איז צוריקגעקומען צום לאגער, צוזאמען מיט די דייטשע רשעים, וועלכע האבן צוריק געטריבן צו די ארבעט. מיר ביידע האבן זיך פלייסיג גענומען ארבייטן פאר די הצלחה פון דעם דריטן רייך...

עטליכע טעג דערויף האט ר' אלי' צוריק געגעבן זיין פארפיניגטע אויסגעלייטערטע נשמה צום היליגן באשעפער, הי"ד[21].

דערציילט די מעשה פאר'ן אמרי חיים זצ"ל

יארן שפעטער, די זון האט צוריק אויפגעשיינט און אביסל דערווארעמט די שארית הפליטה. די אומשטענדן האבן זיך שנעל געטוישט, מיר האבן דערלעבט די באפרייאונג, די באפרייאונגס לאגערן, ביז מיר האבן זיך ענדליך אויפגעהויבן און זיך באזעצט אין ירושלים עיר הקודש.

אין יענע צייט איז געקומען האדמו"ר בעל אמרי חיים זצ"ל,

[21] איך בין אויך געווען אין מיללדארף. ר' אלי' איז נפטר געווארן חנוכה צייט, הי"ד. (ר' משה זאב גאטליעב).

דער ממלא מקום פון זיין גרויסן טאטן, אויף א באזוך אין ירושלים. איך בין געגאנגען צום טיש פרייטאג צו נאכטס, און געהאפט צו קענען שלום נעמען. אבער ס'איז געווען א גרויסער געדרענג, מען האט מיט גרויס מיה קוים געקענט כאפן א בליק אויפן אמרי חיים.

נעבן רבי'ן ביי די צוויי זייטן זענען געשטאנען די ברידער, הרה"ג ר' אברהם הערש בעק שליט"א (אבד"ק מעלברון) און הרה"ג ר' משה בער בעק שליט"א (רב דקהל בית יהודי מאנסי נ.י.), און דער רבי האט זיך א גאנצע צייט פארנומען מיט זיי. איך, זייענדיג באקאנט מיט זיי פון פעסט, אלס זייער חזר בחור, האב פראבירט צו ציען זייער אויפמערקזאמקייט. אפשר וועל איך קענען באקומען עפעס שיריים, אבער זיי האבן מיר נישט באמערקט.

אזוי האט זיך געצויגן דער גאנצער טיש. צום ענדע האט דער רבי זצ"ל געזינגען דעם באקאנטן וויזשניצער ניגון "ואני בעודי", און ער האט זיך אויפגעהויבן ארויסצוגיין. אויפן גאנצן וועג ארויס האט מען וויטער געזינגען, און דער רבי זצ"ל האט גייענדיג געזינגען און מאנעווירט מיט זיינע באוואוסטע תנועות.

דאס ארויסגיין איז צוגעגאנגען זייער לאנגזאם, וויל ס'איז געווען גאר א גרויס געדרענג. קומענדיג צום ארט וואו איך בין געשטאנען, האט דער רבי זצ"ל זיך אפגעשטעלט און געוויזן צו מיין ריכטונג, אז מען זאל מאכן א וואג צווישן עולם. נו, אז דער רבי באפעלט האט זיך געמאכט א וואג אפילו אין דעם גרויסן געדרענג, און דער רבי זצ"ל איז גלייך צוגעקומען צו מיר.

איך האב דערלאנגט מיין האנט, און אים תיכף געגעבן שלום. פון גרויס התרגשות, שפירנדיג אין דעם רבי'ן א קשר צו די פריערדיגע צייטן, האב איך אויסגעשאסן אין געוויין.

"אינגערמאן, וואס איז מיט דיר?"

זאג איך אים, אז איך האב זיך געמיהט א גאנצן טיש צו קענען געבן שלום, לחיים, שיריים, אבער איך האב צו גארנישט געקענט צוקומען.

זאגט דער רבי, "נא, וועגן דעם בין איך דאך צוגעקומען צו דיר..."

"אבער וואר ביסטו, אז מען דארף דיר אזוי מכבד זיין?"

זאג איך דעם רבי'ן "איך האב געקענט דעם טאטן זצ"ל..."

פרעגט מיר דער רבי: "דו האסט אים 'געקענט' אדער נאר 'געזען'... נע, דו ביסט נאך צו יונג אים צו קענען. וואו האסטו אים געזען? וואו איז ער איינגעשטאנען?" איך האב אים אלעס געזאגט.

"נו, דו קענסט עפעס דערציילן פונעם טאטן זצ"ל?" זאג איך אים, "איך קען דערציילן, אבער איך וויל נישט אויפהאלטן דעם רבי'ן..."

זאגט מיר דער רבי, "דו זיי נישט קיין אונגארישער, איך וועל גיין וועז איך וויל, דו דערציילסט נאר..."

דאן האב איך דערציילט די וואונדערליכע פאסירונג פון דעם אהבת ישראל זצ"ל מיט ר' אלי' גאלד ע"ה.

ביים ענדע, האט דער אמרי חיים זצ"ל מיר דערציילט די

באוואוסטע מעשה, אז דער הייליגער שר שלום פון בעלזא זצ"ל איז געווען פורים ביים חוזה פון לובלין זצ"ל, און דער הייליגער חוזה האט אים מכבד געווען מיט מגילה לייענען. דערנאך האט ער געזאגט, אז ער האט שוין אסאך מאל געהערט די מעשה, אבער אזויווי דער אינגערמאן דערציילט דאס, האט ער נאך קיינמאל נישט געהערט...

האט דער אמרי חיים אויסגעפירט, "איך האב שוין געהערט די מעשה פונעם טאטן מיט ר' אלי' אסאך מאל, אבער אזויווי דו פארציילסט דאס, האב איך נאכנישט געהערט..."

א שבת ביים אמרי חיים זצ"ל

א צייט שפעטער, נאך אלס בחור, זענען געעפנט געווארן די גרעניצן פון אונגארן קיין מארמאראש - בשעת היטלער ימ"ש האט דאס געגעבן א מתנה פאר אונגארן - זענען געפארן א קבוצה בחורים פון מאקאווע לערנען ביים אמרי חיים זצ"ל.

ווען זיי זענען צוריקגעקומען אויף בין הזמנים, האבן זיי מייסד געווען א נייע "תפארת בחורים" פאר די פרומע חסידישע בחורים, וואו זיי האבן געפראווען סעודות שבת און מלוה מלכה'ס ביז שפעט אויף די נאכט, זינגנדיג דעם רבין'ס ניגונים, פאכענדיג דערביי מיט די הענט זיינע באוואוסטע תנועות.

פאר די קריג האב איך געווויילט אין פעסט, דער אמרי חיים זצ"ל איז דארט געווען אויף א שבת, זענען מיר עטליכע בחורים געגאנגען צום טיש. צוריק קומענדיג, צווי א זייגער אינמיטן די

נאכט, זענען מיר געווען אין א גוטע שטימונג. גייענדיג אין די שטילע פעסטער גאסן, האבן מיר איבערגעזינגען די הייליגע ניגונים פון טיש.

איין בחור, מרדכי גייגער ע"ה, א געשמאקער בדחנות'דיגער, האט פונקטליך נאכגעמאכט דאס קול, תנועות פונעם רב'ן. עס זענען דארט געווען פאליציי וועלכע זענען געשטאנען און אים באטראכט מיט גרויס ערנסטקייט...

שפעטער ביים נעבסענהאז גאס האבן מיר געטאנצן צוזאמען. די אנטיסעמיטישע פאליציי האבן אונז מקנא געווען, און זיי האבן מיט געטאנצט.

❀❀❀

דריטער קאפיטל

סענדרא

אן איינלאדענונג פונעם רב

קיץ תרצ"ה

איין מאנטאג באלד נאך פסח, בין איך געגאנגען עסן, ווי געווענטליך, ביי ר' יוזעף לאנדא ע"ה.

נאך א לאנגן שפאציר, האב איך ענדליך דערגרייכט זיין שטוב. די שטוב האט אויסגעזען אביסל מאדנע, אלע לאדנס פארמאכט, דאס געשעפט דערנעבן איז פארשפארט. איך ציה דעם קלינגער, קיינער עפנט נישט. איך נעם קלאפן און קלאפן... די הונט נעמט בילן אויף מיר.

ענדליך שטעקט די דינסט ארויס איר קאפ און שרייעט "זיי זענען געפארן אין קאנטרי".

נישט וויסנדיג וואס "קאנטרי" מיינט, האב איך באשלאסן צו ווארטן ביז זיי קומען צוריק פון די קאנטרי. אבער די שיקסע שרייעט ווייטער "דו האסט נישט געהערט? זיי זענען אין קאנטרי".

איך שריי צוריק "איך גיי אביסל צו ווארטן..." איך האב זיך געזעצט ווארטן.

נאכן ווארטן א שטיק צייט, בין איך צוריק געגאנגען צו די ישיבה אויסגעמוטשעט און הונגעריג.

נאכמיטאג בין איך ווייטער געגאנגען דעם לאנגן שפאציר אהין, מיט האפענונג צו באקומען עפעס צו עסן.

דעמאלט האט שוין די דינסט אראפגעשיקט איר קליין שגצ'ל און דער האט מיר געגעבן א שטויס, "דו פארשטייסט נישט וואס מיינט קאנטרי?"

הונגעריגערהייט האב איך צוריקשפאצירט דעם לאנגן וועג צום צווייטן מאל אומזיסט. איך האב אדורכגעשפרייזט דעם מארק פלאץ און געפונען א קליינעם פלוים, איך האב זיך

אראפגעבויגן, עס אויפגעהויבן, און זיך דערמיט געזעטיגט, אויב ס'איז שייך דאס אנצורופן געזעטיגט.

אויפדערנאכט בין איך פארבייגעגאנגען די בעקערייי פונעם ראש הקהל ר' ישראל שפריי ע"ה, האב איך זיך אפגעשטעלט און געשמעקט די גערוך פון די געשמאקע הייסע ברויט.

איינער פון די ארבייטער איז מיר פארבי געגאנגען, שרייעט ער מיר אן "אינגעלע, ס'איז אינמיטן די נאכט. די שקצים קענען דיר שעדיגן, באצאל און גיי...". זאג איך אים, "איך האב נישט צו באצאלן...". "אה, אויף דיר זאגט מען" - זאגט דער ארבייטער - "ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד..."

הרה"ג רבי אפרים ראזענפעלד זצ"ל אב"ד סענדרא

אפזאגנדיג זיין ווערטל איז ער זיך אוועק. איך בין געווען זייער שעמעווידיג, אז אפילו אין מיין גרעסטן נויט האב איך נישט געבעטן פון א צווייטן.

שטייענדיג דארט, איז צוגעקומען צו מיר רבי אפרים ראזענפעלד זצ"ל. ער גיבט מיר "שלום", און זאגט "אינגעלע, דו דערקענסט מיר?" "יא" - זאג איך - "איר זענט דאך מאקאווער דיין".

איך האב אים דערציילט אז מיין בעל הבית איז אין קאנטרי שוין א גאנצן טאג...

לאכט ער. "דו ווייסט נישט. אין קאנטרי פארט מען אויף עטליכע טעג. ווייסטו וואס? היינט בין איך שוין רב אין סענדרא. שרייב צו דיין טאטן, אז ער זאל דיר, מיט נאך א ברודער, שיקן לערנען קיין סענדרא, און דארט וועסטו באקומען א בעט, און א יעדן פרייטאג א פערטל קילא ברויט אומזיסט".

איך האב זיך געפריידט מיט דעם אנבאט, און אהיים צו מיין קוואטיר מיט עטוואס א פרייליכן געמיט, אבער נאך אלץ מיט א ליידיגן מאגן.

אין די קוואטיר האב איך געזען א פלעשל זויערע אוגערקעס. עס האט מיר שטארק געגלוסט, איך האב אבער נישט געוואלט גנב'נען קיין אוגערקע, איך האב נאר אביסל געטרונקען פון די זאפט. איצטערט שטעלט אייך פאר וויאזוי מען פיהלט זיך נאכן אויספאסטן אויף זאפט פון זויערע אוגערקע...

דער קבלת פנים

איך האב געשריבן א בריוו צו מיין טאטן, און אין א גוטע שעה בין איך געפארן מיט מיין עלטערער ברודער ר' בנציון נ"ו מיט די באן קיין סענדרא צום נייעם זמן באלד נאך פסח.

ביי די סטאנציע האבן מיר געזוכט א בעל עגלה וואס זאל אונז צופירן צום דארף, אבער דער פורמאן האט געבעטן באצאלט דריי פענגעי, און מיר קבצנים האבן אפילו דאס נישט געהאט.

פרעג איך אים "און וויפיל קאסט די פעקלעך?"

"דאס איז אומזיסט", זאגט ער.

"אויב אזוי, זאלט איר נאר אריינטראגן די פעקלעך".

וועו איך בין אנגעקומען אין ישיבה האבן שוין אלע געהערט פון מיין חכמה, אבער דער פעטריער בחור האט מיר געפרעגט "און ער האט טאקע אריינגעטראגן?..."

הוי גולה למקום תורה ועל הארץ תישן

מיר האבן באקומען א צעטל פון חברה ש"ס צו באקומען ברויט א פערטל קילא יעדע וואך. די חברה ש"ס איז באשטאנען פון דעם, אז יעדן פרייטאג האט דער סענדרער רב ז"ל געשיקט צוויי בחורים זאמלען געלט אין די דערפער, דערפון האט מען אביסל געטיילט פאר די ארימע בחורים.

איך מיט מיין ברודער האבן באקומען א בעט ביי באלדינגער ע"ה. דער באלדינגער האט מנדב געווען א ירושה פאר די ישיבה, א שטוב מיט פיר אפגעריבענע שטרוי בעטן.

די ערשטע נאכט וועו איך האב זיך אראפגעלייגט אויפן בעט, פלוצלונג "קראך"! די בעט האט זיך צוזאמענגעלייגט אויף די ערד.

מיין ברודער בנצי נ"ו, מיט גאלדענע הענט, האט פארשאפט א שרויפן ציער און עס פארראכטן. אבער ווי נאר מיר האבן זיך צוגעלייגט, ווידער קראך! ס'איז ווייטער צוזאמענגעפאלן. אזוי עטליכע מאל ביז ער האט ענדליך אויפגעגעבן, און מיר האבן באשלאסן אז מען קען שלאפן אזוי אויך.

די גאנצע צייט פון מיין לערנען אין סענדרא בין איך געשלאפן

אויף דעם צובראכענעם בעט, ס'האט מיר גארנישט געפעלט.

לקיים מה שנאמר "הוי גולה למקום תורה, ועל הארץ תישן"...

פארטריבן די שדים...

באלד א יאר דערנאך, בייַ די סעודת פורים, פרעגט אונז דער רב ז"ל, וויאזוי עס איז די קוואטיר, זאג איך אים, אז ס'איז זייער גוט, ווייל אפילו שדים קענען נישט אונטערקריכן...

לכבוד פורים האב איך דערציילט, אז ס'איז געווען א איד וואס יעדע נאכט האט ער זיך אונטערגעבויגן אונטערן בעט זוכנדיג מיט א ליכטל די שדים וואס דרייען זיך דארט... נאכן אנהאלטן דעם מנהג א לענגערע צייט האט אים די פרוי געשיקט צום דאקטאר.

נאכן אונטערזוכן אים, זאגט דער דאקטאר, אז ער ברוך באקומען צען איינשפריץ. אונזער אידל האט נישט געהאט צו באצאלן, און ער האט זיך אויסגערעדט צו זיין פריינט, אז ער זעהט שדים און דער דאקטאר זאגט אז די רפואה דערפאר איז צען איינשפריץ.

זאגט אים זיין חבר, "איך קען פארטרייבן די שדים אן קיינע איינשפריצן". ער נעמט א זעג און שניידט אפ די פיס פונעם בעט. יעצט גייען זיך שוין נישט דרייען דארט קיין שדים...

סדר הישיבה

אין סענדרא האבן דאן געלערנט בערך פופציג בחורים. דער

רב ז"ל האט פארגעלערנט מסכת ביצה יעדן טאג. דערנאך האט מען עס איבערגעלערנט מיטן "חזר בחור". איך האב נישט געהאט צו באצאלן פאר א בחור, האב איך זיך אליינס געמוטשעט.

דער סדר הישיבה האט זיך אנגעהויבן פיר אזייגער פארטאגס, זיבן אזייגער געדאוונט, און אכט אזייגער האט יעדער געגעסן זיין ארעמער פרישטאג.

מיין עלטערער ברודער האט מען גערופן "גרויסער מאקאווער" און מיר "קליינער מאקאווער". שפעטער בין איך געפארן מיט מיין יונגערער ברודער, בין איך געווארן דער גרויסער מאקאווער. אזוי האט מען גערופן די בחורים, אויף די דערפלעך פון וואו זיי קומען.

מיין זונטאג "טאג"

זונטאג האב איך געגעסן ביי א קרעטשמער. וועו איך פלעג קומען צופרי אכט אזייגער איז עס פול געווען מיט גויים וואס זענען געקומען אין זייער אפרוה טאג, זונטאג, זיך צו באנעצן די ליפן, וועו ענדיג שטארק שיכור, און ווי דער שטייגער ביי זיי, האבן זיי געשריגן הויך, זיך געשלאגן איינער מיטן צווייטן, און עטליכע זענען געלעגן אויסגעשטרעקט אונטערן טיש.

איך בין געזעצן ביי א זייטיגן טישל, און געגעסן איידל ווי א אידיש קינד. דער קרעטשמער איז געזעצן מיט זיינע קינדער ביי א צווייטן טישל. מיינע אויערן האבן אויפגעכאפט דעם שמועס

צווישן דעם טאטן און די קינדער.

"קינדערלעך, זעט דעם חילוק צווישן א איד און להבדיל א גוי. דער גוי שלאפט א גאנצע נאכט, וועקט זיך אויף און לויפט טרונקען, ער שרייט און הוליעט ביז ער פאלט אנידער אונטערן טיש, און שלאפט ווייטער. אבער קוקטס אויף דעם אינגל. שוין אויפגעשטאנען פיר פארטאגס, געווען אין א קאלטע מקוה, געלערנט, געדאוונט, און זיצט און עסט אזוי איידל..." ראו בין בני לבן חמי...

די תחינה פונעם קרעטשמער

דער קרעטשמער איז געווען אן ערליכער, אבער אן עם הארץ. איך האב געזען צוגעשריבן אין זיין סידור א "תחינה", געשריבן אויף אידיש מיט אסאך גרייזן. "רבונו של עולם, איך בעט דיר איך זאל האבן פרנסה, מיין קוה ווארט א קינד, עס גיבט נישט גענוג מילך", וכדומה. אזוי האט ער זיך אויסגערעדט צום הייליגן באשעפער זיינע פראבלעמען.

די תחינה איז געווען געשריבן צום סוף פון "תיקון חצות". ווארשיינליך האט ער דאס אויך געזאגט. יהא זכרו ברוך.

די ערשטע שבת סעודה אין סענדרא

דעם זומער זמן האב איך געגעסן שבת בי"א איד, זאלצמאן באטשי ע"ה. פרייטאג האב איך נישט געהאט קיין טאג, ווייל איך גיי דאך אויפדערנאכט באקומען א גרויסע סעודה.

דעם ערשטן פרייטאג צו נאכטס בין איך געווען גוט הונגעריג, א טאג בעפאר האב איך דאך אויך נישט געגעסן איבער די מאס... איך באגלייט אהיים מיין גאסט געבער, זאלצמאן באטשי, א גרויסער ברייטער איד, ער האט בכלל נישט אויסגעזען הונגעריג...

די חלות אויפן טיש האבן געגלאנצט צו מיר, מיין נשמה איז מיר שיעור ארויסגעפלויגן, אבער דער איד הייבט אן אויסצורעכענען וואו ער איז אלץ ארומגעפארן האנדלען, געטראפן זיין פרוי'ס קרובה, ענדליך גיט ער א זאג, לאמיר מאכן קידוש "אפשר" איז דער בחור הונגעריג...

ער האט אנגעהויבן זינגען "שלום עליכם", ווען די פיר קליינע מיידלעך העלפן אונטער, "בחור'ל זיי זענען נאך קליין, אה, זעט אויס אז דו קענסט נישט דעם ניגון, זעץ דיר אוועק, איך וועל דיר עס אויסלערנען".

ער נעמט מסביר זיין דעם גאנצן גאנג פונעם ניגון, פארוואס שנעל, פארוואס שטאט, עס האט א קשיא מיט א תירוץ. ענדליך פארשטיי איך עס שוין. דערביי האב איך זיך אויסגעלערנט גאר וויכטיגע כללים אין נגינה.

דערנאך האט ער מיר מכבד געווען צו זינגען אשת חיל. איך האב געזינגען דעם זמר וואס דער אהבת ישראל האט געזינגען אין מישקאלץ. לאכט ער, "בחור'ל דו האסט אויסגעלאזט א פאל, מיר נערט מען נישט, איך גיי דיר אויסלערנען אלע זיבן פעלער..."

דערנאך, "בחור'ל, איך האב ניקסט געלערנט א גאנצע וואך,

זאגט עפעס..."

ענדליך, ענדליך, האט מען געמאכט המוציא, מיט גרויס הונגער האב איך באלד אריינגעכאפט די המוציא אין מויל.

שרייט אויף מיר איינע פון די מיידלעך, "בחור'ל, פרעסן זי ניקסט, איר וועט פעגערן..."

ביים עסן די פיש האט א מיידעלע געפרעגט די מאמע, "וועז גיבט מען די טשערי קוכן".

די מאמע האט געמורמלט שטילערהייט, "וועז דער בחור גייט אוועק".

דערנאך פרעגט די צווייטע "וועז גיבט מען די טשערי קוכן?"

די אנדערע האבן געענטפערט הויך אויפן קול "באלד וועז דער בחור גייט". די מאמע האט זיך ווי פארשטענדליך פארשעמט.

איך האב געהאפט אז יעצט וועל איך שוין עפעס באקומען. דער הונגער האט גענאגט, איך האב געדארפט משלים זיין פאר א גאנצע וואך.

צום סוף האב מען געבענטשט, געגריסט א גוט שבת, און איך בין ארויסגעגאנגען.

אבער צו מיין מזל האב איך איבערגעלאזט מיין טאשן טיכל... איך האב צוריק אנגעקלאפט, זיך אנטשולדיגט און צוריק אריין נעמען מיין טאשן טיכל.

די טשערי קוכן איז שוין געלעגן אויפן טיש מיטן פולן פראכט.

דער בעל הבית זאגט מיר "אוי בחור'ל, איך האב פארגעסן דיר

צו מכבד זיין..."

זאג איך אים, "אבער איך האב נישט פארגעסן מיין טאשן טיכל..."[22].

דער פעצע"י טייך

דורכאויס דעם זומער זמן פלעגן די בחורים גיין זיך אפקילן פון די גרויסע היצן אינעם טייך פעצע"י. דער טייך איז געווען אונטער דעם רב'ס וואוינונג, דארט איז געווען א פיל באוואקסן פעלד מיט קארן. אזויווי אין אלגעמיין זענען די אונגארישע הינדלעך געווען פון שטא"פ וואס איז א שאלה פון טריפות, האט דער רב פריוואט געהאדעוועט הינדלעך און געשפייזט מיט קארן.

דערנאך איז געווען דער טייך, ארומגענומען און אפגעזונדערט. מיר פלעגן שטענדיג פארזיכערן דעם רב, אז ס'איז אן אפגעהיטן הייליג פלאץ.

דער רב ז"ל פלעגט קיינמאל נישט קומען צום טייך, נאר אפילו אין די גרעסטע היצן איז ער געזעצן און געלערנט מיטן הוט און

---

[22] איין שבת בין איך געגאנגען מיט מיין חבר זיינוויל ע"ה א פרייליכער בחור'ל צו איינע פון די בעלי בתים, ווי מיר זיצען זאגט ער אונז "בחורים זאגט עפעס א גוט ווארט איך האב נאך גארנישט געלערנט די וואך", מיר האבן נישט געהאט וואס צו זאגן, זאגט ער אונז "הערט אויס, איך וועל אייך עפעס זאגן וואס איר וועט קענען זאגן וווייטער פאר אנדערע בעלי בתים, ווי געפינט מען אין די תורה א ווארט וואס האט פיר אותיות מיט די נקודה קמץ" און ער רופט אויס מיט עקסטאז "עס שטייט הָרָחָמָה! לייגט עס אוועק עס וועט אייך צוניץ קומען" מיין חבר זיינווייל שמייכעלט און זאגט "איך האב שוין געהערט אזוינס, ווי איז דא א ווארט מיט פיר אותיות מיט די נקודה פתח? עס שטייט הַקַדַחַת! לייגט עס אוועק עס וועט אייך צוניץ קומען...

רעקל. אין יענע צייטן האט מען אפילו קיין קאלט גלעזל וואסער נישט געהאט זיך אפצוקילן.

מיין ברודער בנצי נ"ו האט באשלאסן, אז דער רב מוז איינמאל קומען כאפן דעם אטעם. ער האט אים אזוי לאנג געמוטשעט ביז ער האט מסכים געווען צו קומען אויף א מינוט צום וואסער.

דער רב איז אנגעקומען צום טייך, אבער צו אונזער שלעכט מזל איז פונקט אריבערגעגאנגען א שיקסע גייענדיג אין ריכטונג פונעם טייך. דער רב איז געווארן אויפגעשוידערט און געשריגן "גענואלד", און איז באלד אנטלאפן פון דארט מיט אלע בחורים.

דארט איז קיינמאל נישט געווען קיין גוי'טעס, מען האט געזאגט אז מען האט דאס ספעציעל געשיקט פון הימל, כדי דער רב זאל נישט גיין צום טייך.

מען האט דערציילט אז אן ענליכע מעשה האט פאסירט מיט הגה"ק רבי הלל מקאלאמייע זצ"ל וועו ער איז אמאל איינגעשטאנען ביים דאראגער רב זצ"ל.

מען האט אים מכבד געווען צו זיצן אויף אן אויסגעבעטן בענקל, האט ער אנטזאגט וויל ס'איז מעגליך שעטנז, מען האט אים דערלאנגט חלה שיריים פון שבת, וויל ער נישט, וויל ס'איז דינסטאג און ס'איז שוין מעגליך מילביג. די זופ האט געהאט דברים הצריכין בדיקה, גרינצייג וואס מען דארף בודק זיין, און ער פארלאזט זיך נישט אויף א צווייטן.

ענדליך האט מען אלעס צוגעשטעלט און מען גייט זיך שוין

וואשן. בעט ער אבער א ליכט, ער וויל אונטערזוכן דעם שטוב, אפשר איז דא צואה פון א בעל חי, און מען טאר נישט מאכן קיין ברכה...

זאגט אים דער דאראגער רב ז"ל, אז ביי אים אין שטוב קומען קיינמאל נישט אריין קיין באשעפענישן, ס'איז נישט דא וואס צו זוכן. אבער רבי הלל טענה'ט אז ס'איז ביי אים א גדר. מען האט אים נאכגעגעבן און געברענגט א ליכטל. רבי הלל האט געזוכט און טאקע געטראפן...

זאגט אים דער רב, "לעולם איז דא גארנישט געווען, נאר פון הימל האט מען אזוי צוגעפירט כדי איר זאלט נישט האבן קיין חלישות הדעת... ווי הייסט אירי? הלל, אה, צו אייך דארף מען האבן הלל'ס געדולד".

דער סענדרער רב האט זיך נישט געקענט מוחל זיין. פון דעמאלט האט ער מער נישט ערלויבט צו גיין צום טייך. היינטיגע צייטן קען מען נישט פארשטיין וואס פאר א "סיגוף" דאס איז געווען.

שבת ביי שלש סעודות, און אזוי אויך די קומענדיגע שבתים, האט ער שטארק פארפירט און מעורר געווען אויף דעם ענין, ציטירנדיג פונעם קב הישר (פ"ב) וואס ברענגט ארויס די הארבקייט דערפון, באזירט אויפן פסוק "העבר עיני מראות שוא" (תהלים קיט, לז)[23].

[23] יארן שפעטער איך האב געדינט פאר די אונגארישע מיליטער אין מונקא טאבאר אין עס זענען דארט געווען גרויסע נסיונות זיך צוהאלטען הייליג, האב איך

די שלש סעודות תורה האט זיך יענעם שבת פארצויגן ביז גאר שפעט, לאנג נאכן ענדע פונעם בעל בתי'שן בית המדרש. קומענדיג ענדליך צו די זאלצמאן באטשי כדי עפעס טועם צו זיין, האט זיך די פרוי שטארק געבייזערט אויף מיר אז איך קום אזוי שפעט.

איך האב גארנישט צוריק געענטפערט, נאר געזאגט א גוטע וואך און געגאנגען צוריק הונגעריג צו מיין קוואטיר, ביי באלדיגער.

אנקומענדיג איז שוין דער גרויסער צוים געווען פארשפארט פאר די נאכט. איך בין איבערגעשפרינגען דעם צוים און געגאנגען צו מיין שטוב, אויפן וועג האב איך געלאזט פאלן טרערן אויף מיין גורל. די דינסט מיידל פאני האט דאס געמאלדן פאר פרוי באלדיגער, אז דער קליינער מאקאווער וויינט.

זי איז צוגעקומען צו מיר און מיר בארואיגט, זי האט מיר געגעבן חלה מיט פוטער און א קאווע, און דערנאך פארשאפט א צווייטע הויז צו עסן שבת, ביים בעקער פון שטעטל. א פשוטער ערליכער איד וואס האט מכבד געווען א ישיבה בחור מיט הארץ און געפיהל.

ביי דעם אויבנדערמאנטן טייך פעצע"י איז מיט מיר פארגעקומען א נס.

ס'איז געווען אדר בין הזמנים, אלע בחורים זענען

שטענדיג איבערגע'חזרט פאר מיינע חברים די שלש סעודות תורה פונם רב ז"ל, זאגענדיג דעם פסוק העבר עיני מראות שוא מיט די זעלבע תנועה פונם רב.

אהיימגעפארן אריינגערעכנט מיין ברודער בנציון, וועלכער איז שוין געווען לענגער אפוועזנד פונדערהיים ווי מיר דערפאר האט ער געהאט דעם דין קדימה. ס'האט אנגעהויבן צו ווערן ווארעמער, איין א נאכמיטאג בין איך אריין אינעם טייך פעצע"י זיך אפצוקילן.

ווען איך האב געוואלט ארויסקומען האט זיך געמאכט א זאך אז די וואלן נעמען זיך לויפן ארום און ארום אין א רינג [בלע"ז quicksand] און אלעס וואס איז אינמיטן פונעם רינג ווערט "אראפגעצויגן" מיט א שטארקע קראפט. ס'איז כמעט אוממעגליך זיך צו באפרייען דערפון מיט די אייגענע כוחות.

איך האב גענומען ארבעטן שווער ארויסצוגיין דערפון, איך האב זיך געמוטשעט אן ערפאלג, באלד ווי איך האב זיך דערהויבן געכאפט דעם אטעם, באלד דערנאך בין איך צוריק געפאלן. איך ווייס נישט ווי לאנג דאס האט זיך געצויגן, איך בין שוין געווען זייער ערשעפט.

בסייעתא דשמיא האב איך דערשפירט א ביימעלע וואס האט געוואקסן אינעם וואסער, איך האב דאס א כאפ געטוען און זיך ארויסגעשלעפט פונעם רינג ממוות לחיים.

אין די גלילות פון סענדרא

ס'איז געווען א תקופה וואס איך בין געפארן מיט מיין ברודער בנציון מצרף זיין א מנין אינעם דארף סאלאנא. אין סענדרא האבן געוואוינט בערך פינף און זעכציג משפחות, אבער אין די גלילות

זענען געווען צוויי און פערציג דערפלעך, יעדע דערפל האט געהאט פון אין ביז צען אידן. מיר זענען ספעציעל געגאנגען פרי, ווייל הענטשע נעני האט געגעבן פאר די בחורים א דעניש.

איין ערב שבת איז פארגעקומען א לוי' אין מארטאני נעבן סאלאנא. דער רב זצ"ל איז אהינגעפארן מספיד זיין, און האט איבערגעלאזט זיין תלמיד הב' ירמי' פון סאבאט ער זאל זיי אביסל אויסלערנען די נויטיגע הלכות. זיי זענען געווען פשוטע ערליכע עמי הארצים און נישט געוואוסט דאס מינדעסטע.

יענעם פרייטאג ווען מיר זענען אנגעקומען, זאגט מיר דער דארפסמאן, אז מיט ירמי' איז שוין דא מנין, ממילא זאל איך גיין קיין מארטאני וואס דארט וואוינט איין איד. דארטן עסן, צוריק קומען צום דאוונען, צוריק גיין עסן, דערנאך צוריק קומען אביסל לערנען מיט זיי...

איך בין אהינגעפארן מיט א גוי'איש וואגן, זיך דארט גע'טובל'ט אינעם טייך, און מעביר סדרה געווען. נעבן מיר איז געזעצן זייער זון-איניקל באנדי וועלכער איז אהיימגעקומען פון פעסט וואו ער האט שטודירט.

זאגט אים דער זיידע, "קוק ווי זיס דער בחור'ל איז. ער טובל'ט זיך, ער איז מעביר סדרה, אבער דו ביסט פארנומען צו קעמען דעם טשופ און שפילן קארטן".

דער באנדי לאכט, "איך לערן אין קאלעדזש אין איין טאג מער ווי ער א חודש. מיר לערנען צו וויסן וואס דער וועטער גייט זיין".

דער זיידע האט אים אנגעקוקט מיט ביטול, "דערפאר דארף מען א קאלידזש? איך הענג אויף א ליילעך אויף א שטאנג אינמיטן פעלד, און איך וויס דער וועטער. איז עס נאס, איז א סימן אז עס רעגנט, איז עס וויס איז א סימן אויף שניי, איז עס גלאנציג איז א סימן אז די זון שיינט..."

"און אויב די ליילעך איז נישט דארט?" פרעגט דער חכם באנדי.

"אה, דאן איז א סימן אז מען האט גע'גנב'ט דעם ליילעך..."

ביי די סעודה האבן זיי זייער געווויינט. סאיז דאך געווען ממש נאך די לוי' פון זייער קרובה. איך האב דאס נישט אויסגעהאלטן, דערפאר האב איך אנגעהויבן דערציילן מעשיות פון חז"ל, און אז ווען מען טוט מצוות דערהייבט מען די נשמה פונעם נפטר צו א שענער ארט אין גן עדן. די פשוטע אידן האבן געשלינגען מיט דארשט יעדן ווארט.

צופרי זענען מיר געגאנגען דורכן וואלד קיין סאלאנא, א שווער וועג, א גרויסער בארג פול מיט שטיינער. אזוי בין איך געגאנגען עטליכע מאל אהין און צוריק.

בין הזמנים אין סענדרא

ווי דערמאנט, בין איך איבערגעבליבן אין סענדרא יענעם ניסן בין הזמנים. די ערשטע טעג האט מען מיר נישט מסדר געווען וואו צו עסן. איך פארשטיי עס נישט עד היום הזה. געבעטן האב איך קיינמאל נישט, איך האב ענדערש געהונגערט ווי איידער געבעטן.

איך בין געזעצן אויף מיין בעט - אויף דער ערד, און געלערנט הלכות פסח. די וועשערקע איז אריינגעקומען מיר ברענגען אן אויסגעוואשענע העמד און הויזן, עס האט געקאסט פיר העליר.

איך זאג איר "מאמע טייערע, איך האב נישט יעצט, איך וועל באצאלן שפעטער".

זי האט רחמנות באקומען און געשאקלט מיטן קאפ, "וועז איך וויס וועז דיין מצב וואלט איך פון דיר נישט געבעטן באצאלט, זאג, דו האסט שוין היינט געגעסן?"

איך האב שטיל געשאקלט מיטן קאפ אהין און צוריק "ניין".

זי איז אוועקגעגאנגען, און מיר נאכגעשיקט א שטיקל ברויט.

א שומר און א בעל עגלה...

אזויווי ס'איז געווען די טעג פון בין הזמנים, חודש ניסן, האב איך עטוואס געהאלפן מיטן מצות באקן. דער שמש האט מיר געגעבן א גילדן אז איך זאל זיין שומר אויף די וויץ וואס מען פירט פון סענדרא קיין מישקאלץ.

ארויספארנדיג זאגט מיר דער אלטער בעל עגלה, "בחור'ל, איך בין זייער מיד. טרייב אביסל די פערד, ס'איז נישט שווער, מען שלעפט אהער אדער אהין און מען פארט..."

איך, קליינער בחור'ל, האב זיך געלאזט איבערעדן. דער אלטער האט זיך געזעצט אין די זייט און איז באלד אנטשלאפן געווארן.

נעבן דעם אויסגעטרעטענעם וועג איז געלאפן א וואסער'ל -

אן אמת המים - דער וועג איז געווען געדרייעט, נישט זייענדיג קיין מומחה האב איך געמאכט א שארפן דריי, און די גאנצע אנגעלאדנטע וועגעלע מיט די שמורה וויין האט זיך איבערגעדרייעט. אלע זעק זענען געפלויגן אויפן אלטן בעל עגלה, ער האט זיך דערוועקט מיט קולי קולות, און מיר כמעט דער'הרג'ט פאר כעס...

ביים מצות באקן

מיר האבן געארבעט ביי די מאשין מצות, מען האט געדארפט שטיין און דרייען א רעדל. ירמי' סאבאט'ס האנט האט זיך איינגעכאפט דערין, ער איז תיכף צוזאם געפאלן פאר יסורים. מען האט אים איינגעפירט צום שכן שלעזינגער זיך צו ערהוילן.

אויפדערנאכט בין איך אים געגאנגען באזוכן, האט ער ארויפגעשארצט די ארבל מיר צו וויזן זיינע שניטן. ווי איך האב דאס געזען בין איך צוזאם געפאלן. מען האט מיר געלייגט אויף א בעט ביי זיין זייט, און מיר געגעבן צו טרונקען ציגן מילעך זיך צו שטארקן.

ס'איז מיר ארויסגעקומען א טובה דערפון, וויבאלד שלעזינגער האט פארמאגט א געשעפט, פארקויפנדיג אביסל זאלץ, צוקער, מעל, עסיג, און נאפט. א קליין ארעם געוועלבל. זינט דאן האט ער מיר געגעבן אויף בארג, און מיין מאמע האט אים שפעטער נאכגעשיקט זיבן פענגעי פאר מיינע חובות.

פסח אין סענדרא

אויף די סדרים בין איך איינגעלאדענט געווארן צום רב ז"ל.

די איבעריגע סעודות, אזוי אויך אום חול המועד, בין איך געווען בייַ די בעלי בתים.

מצה איז געווען זייער א טייער ארטיקל. מען האט געגעסן א קליין שטיקל צופרי און "זאט געווארן" פארן גאנצן טאג.

דאס עניוות פונעם רב ז"ל

איך האב פיל משמש געווען דעם סענדרער רב ז"ל. איך האב אים שטענדיג באגלייט צופרי צו דער מקוה, און פון דארט צום בית המדרש.

מיין ברודער בנציון ני"ו האט עטליכע מאל פראבירט איבערצונעמען דעם רב'ס טלית בייַטל, ער האט אבער קיינמאל נישט מסכים געווען דערצו, זאגנדיג "וויילאנג דער באשעפער גיבט חיות דארף מען זיך אליין באדינען".

חסד לאומים חטאת

יעדן טאג גייענדיג צו די מקוה האט אונז דער שטעטלישער גלח אפגעווארט און מיר האבן שפאצירט צוזאמען ביז צו די מקוה.

ער האט זייער געשעצט און הנאה געהאט צו שמועסן מיטן רב.

ביי די מלחמה יארן איז דער רב'ס זון ר' ליפא ע"ה געווען אין פעסט, און געהערט ביטערע בשורות פון סענדרא, האט ער געדופן טעלעפאניש צום גלח ער זאל א טובה טוען פאר'ן טאטן.

דער גלח האט קאלט געענטפערט "מען האט זיי שוין איינוואגענירט". הי"ד[24].

❀❀❀

[24] מורי ורבי הרה"צ רבי אפרים ראזענפעלד זצ"ל בן רבי שלמה זצ"ל (שו"ב דק"ק פאיע מ' שנה, תלמיד מובהק מבעל ייטב לב מסיגוט זצ"ל) נולד בשנת תרמ"ה לפ"ק, און האט געלערנט ביי הגה"צ רבי יצחק צבי יונגרייז זצ"ל אב"ד ניר מעדעש, הגה"צ רבי יהודה גרינוואלד אב"ד ניר גואיא, און צום לעצט ביים ערוגת הבושם זצ"ל אין חוסט פאר אכט יאר, זיין לעצטע רב יאיז אויך געווען דער שדכן פונם רב מיט הגה"צ בעל אוהל משה ממאקאווע זצ"ל, דער רב האט באקומען די הוראה מבעל תבואות שדה אב"ד באהנייאהד זצ"ל, און פון הגה"צ רבי מרדכי לייב ווינקלער זצ"ל בעל לבושי מרדכי אב"ד מאד זצ"ל. און יאר תרע"ג איז ער געווארן דיין און טיילווייזער ראש הישיבה אין מאקאווע פאר די לאנגע תקופה פון אכצן יאר. אין יאר תרצ"א איז ער געווארן אויפגענומען אלס רב דק"ק סענדרא והגלילות, באלד ביים אנקומען האט ער מייסד געווען א ישיבה און עס געפירט ביד רמה ביז שנת תש"ד ווען עס איז חרוב געווארן אדורך די דייטשע רשעים ימ"ש. כ"ג סיון תש"ד לפ"ק איז די גאנצע קהילה מיט רב זצ"ל בן ח"ן שנה אומגעקומען על קידוש השם הי"ד, פון די פילע חידושים וואס דער רב זצ"ל האט געשריבן האט מען נאר געפינען א קליין הייפעלע געדריקט מיט'ן נאמען עץ אפרים, זכר צדיק לברכה.

פערדער קאפיטל

טאקאי

צום דריטן זמן איז מיין ברודער בן ציון נישט צוריק געקומען לערנען אין סענדרא, נאר געפארן לערנען אין טאקאי. שפעטער האט ער מיר געשריבן אז ס'איז אין טאקאי פיל לייכטער צו באקומען טעג, דערפאר בין איך נאך דריי זמנים לערנען אין סענדרא געפארן קיין טאקאי. דאס איז געווען ווינטער תרצ"ז לפ"ק.

דער זיידע דערציילט אין א בריוו ווי פאלגענד:

ב"ה א' ממחרת יוה"כ תרצ"ז לפ"ק פה ב' אויפאלא יע"א

... יעצט וויל איך דיר שרייבן, וועלכעס איך צור שמחת יום טוב צו שטייער זיין זאל, נעמליך משה פי"ש מ', איזט צו הויזע געקאמען הייטע (היינט) פאן טאקאי, ער ערצעלט פון אייער בן ציון מ' אלעס זעהר גוט, ער איזט ב"ה דער חשובסטער בחור אין טאקאי, זיין רבי זאגט פיר משה מ' דען ער ווערעט זיך פרייען ווען אללע זיינע תלמידים העטען זיך זא אויף געפירט, ער לערנט פלייסיג, אונד אנדערסט פירט ער זיך זעהר אן שטענדיג, אין דער שטאט האט ער ב"ה בייא יעדן חן, אונד איזט אן ערקאנט פיר איין חשובין בחור, יעדער שעצט זיך גליקליך דאס מאן גיבט אים קאסט, שבת האט ער ביים גראסטען קאפיציטעט אין טאקאי,

דער רב האט געזאגט "זיין יונגערער ברודער זאל נור קאמען, ער וויל איהם זעלבער קאסטאגע פערשאפען"...

הרה"ג ר' נתן נטע יונגרייז זצ"ל אב"ד ור"מ

אין טאקאי איז געווען רב הרה"ג רבי נתן נטע יונגרייז זצ"ל[25], א תלמיד פון גאלאנטער רב זצ"ל. דער רב פלעגט דאוונען אין שטאטישן ביהמ"ד וואו די מתפללים האבן געוועדט דייטש, דערפאר פלעגט ער רעדן די דרשות אויף דייטש. צו שלש סעודות פלעגט ער דאוונען מיט די בחורים אין "ציילערס בית המדרש".

א טייער וואורט פונעם רב

פאר תשעה באב האט דער רב איינמאל געטייטשט די פסוקים אין איכה (קאפיטל ג') "אני הגבר ראה עני בשבט עברתו, אותי נהג וילך חשך ולא אור, אך בי ישב יהפוך ידו כל היום", אז בדרך צחות קען מען זאגן, "אני הגבר" - דאס זאגט דער האן וואס מען דרייעט אים ארום ערב יוכ"פ כדי ער זאל איבערנעמען די

[25] געווען איז ער אן איידם ביים פריערדיגן טאקאיער רב הגאון הצדיק רבי עקיבא הכהן שטראסער זצ"ל דער זון פון הגה"צ רבי יעקב לייב שטראסער זצ"ל און פון זיין מאמע הצדיקת מרת שָׂרל די טאכטער פונם הייליגן כתב סופר זצ"ל בן מרן החתם סופר זצ"ל (ר' יעקב לייב ז"ל ווערט דערמאנט אכט מאל דורך זיין שווער אין שו"ת כתב סופר), דער טאקאיער רב זצ"ל האט נאך געהאט די זכי' און האט געלערנט ביים זיידן דער כתב סופר אין ישיבה, ער האט געהאט אכט קינדער חשובע תלמידי חכמים ומאלה נתפרדו הארץ, זיי זענען צוכאפט געווארן צו דינען אויף גאר חשובע רבנות שטעלעס אין יענעם אומגעגענד.

עבירות פונעם מענטש, "ראה עני" - האב געזען דעם עני בדעת טוען עבירות, "אותי נהג וילך חושך ולא אור" ער דרייט מיר ארום דוקא פארטאגס אין די טינקל, "אך בי ישוב" - אבער אויב זיין גאנצע תשובה באשטייט נאר פון מיר דעם האן, "יהפוך ידו כל היום" - דאן קען ער דרייען זיינע הענט א גאנצן טאג, ער וועט גארנישט אויפטוען...

דאס לערנען אין ישיבה

דער רב האט פארגעלערנט מסכת שבת פרק כל כתבי, די איבעריגע חלק פון טאג האט מען געלערנט מיטן חזר-בחור. איך האב נישט געהאט געלט צו באצאלן האב איך געלערנט אליין מיט א חברותא, און א שווערן ענין האב איך געפרעגט מנשה, דעם שוחט'ס זון.

הרב החסיד ר' שלמה הכהן ענגיל ז"ל

שבת פלעגט דער רב ז"ל אויפשטיין לערנען גאר פרי און האט דערפאר נישט געפירט קיין טיש, אנשטאט פלעגן מיר זיך פארזאמלען ביי הרה"ח ר' שלמה הכהן ענגיל ז"ל, א דערהויבענער קערעסטירער חסיד.

מיין ברודער בן ציון האט ביי אים שטענדיג געגעסן די גאנצע סעודה. ר' שלמה פלעגט עסן די פיש מיט די הענט "וואס איז געווען אין מקוה לכבוד שבת", אבער דער גאפל איז דאך א פשוטער גולם וואס א גוי האט אויסגעפארעמט.

ר' שלמה ע"ה פלעגט זיך טובל'ן מיט אן אפענעם מויל, זאגנדיג אז ער האט א קבלה אז מען ברויך זיך אזוי טובל'ן.

מען האט דערציילט אז ביי די לווי' פון הרה"ק רבי ישעי' מקערעסטיר זצ"ל איז ר' שלמה הכהן צוגעלאפן טראגן די הייליגע מטה פונעם צדיק. מען האט אים באשריגן פון אלע זייטן, אבער ער האט צוריק געשריגן "כשמת רבי בטלה כהונה"... און וויטער מלוה געווען.

קוואטיר

אויף קוואטיר האב איך באקומען א האלבע בעט אומזיסט ביי א איד מיטן נאמען גראסבערג. דארט איז אויך געשלאפן מיין ברודער בן ציון, אפרים ווינקלער, און בראנד. יעדן ערב שבת בין איך אריבער דעם בריק העכערן טייך ג'יענדיג קיין ראקאמאז, וואו א איד א דאקטאר האט מיר געגעבן דריי פענגעי, שטיצע פאר די ישיבה, און פאר דעם האב איך באקומען דעם בעט אומזיסט.

א שיעור אין תנ"ך

טראצדעם וואס מיר זענען אויפגעשטאנען יעדן אינדערפרי אום פיר אזייגער פארטאגס, האב איך געהאט א שיעור מיט מיין ברודער אין תנ"ך איידער מען איז געגאנגען שלאפן. איין נאכט בין איך געווען שטארק מיד און נישט געהאלטן ביים לערנען דעם שיעור, האט מיר מיין ברודער דערלאנגט א פראסק אין פנים...

ביים טרויבן פרעסן

ערב שבת קודש פלעגט מיין ברודער גיין העלפן פרעסן טרויבן. איך האב זיך אמאל מיטגעכאפט. דאס איז געווען גאר אן אלטמאדישער פרעס. מען האט געפרעסט מיט די פיס. אזוי ארבעטנדיג האבן מיר געמעגט אריינכאפן אפאר טרויבן, און פאר דעם אליין האט זיך שוין גענוינט אהינצוגיין. דערנאך האט אונז דער בעל הבית אהיימגערופן פאר מיטאג.

מיין אכסניא שבת קודש

שבת קודש האב איך געגעסן ביי לאדאני סאז. די משפחה נאמען איז לאדאני פון פישפיק לאדיין. דער איד האט פארמאגט א גרויסער ווייַן קעלער, און פאר מיר אויך נישט געקארגט קיין ווייַן, נאר מיר געהייסן מאכן קידוש אויף א גרויסע וואסער גלאז. ווען איך האב נישט אויסגעטרונקען דאס גאנצע גלאז שארפע וויין, האט ער געשריגן "רוב כוס, רוב כוס". נאך די פיש האט ער וויידער אנגעגאסן א גרויסע גלאז...

אהיימקומענדיג צו מיין קוואטיר האב איך געהאט שווערigקייטן אריינצולייגן די שליסל אינעם לאך... א גוי איז פארבייגעגאנגען און מיינענדיג אז איך בין א פארברעכער, וואס פראבירט צו עפענען די טיר מיט געוואלד, איז ער צוגעלאפן צו מיר און אנגעכאפט די האנט. זאג איך אים, "באטשי, אפשר האלטסטו אן די טיר עס זאל זיך נישט שאקלען..." ב"ה ער האט געזען מיט וועמען ער האט צו טוען און ער האט מיר אפגעלאזט.

זונטאג האב איך געהאט א טאג ביי ר' יחזקאל בראך ע"ה.

אויף פסח האב איך געגעסן די סדרים ביי א ווין סוחר שטרויסמאן ע"ה. א ווארימער ערליכער איד.

אין ארעסט הויף

בין הזמנים זענען די בחורים אהיימגעפארן, אבער איך בין אונטערגעבליבן. האב איך אביסל מורא געהאט צו גיין אליין אין די לעוועלט"ע, די אונגארישע מיליטערישע יוגענט שולע, אפשר וועלן זיך די שקצים פארטשעפנען אין מיר. דערפאר בין איך נישט געגאנגען און געהאפט אז עס וועט אדורכגיין שטיל אומבאמערקט.

אבער תיכף נאך שבת זענען שוין די פאליציי מיר געקומען ארעסטירן, און איינגעשפארט אין א קליין טונקעלן קאמער. נאך א שטיק צייט האט דער פאליציאנט רחמנות געהאט אויף מיר און מיר ארויסגעשיקט צו אן ארומגעצוימטן הויף. זיצנדיג אויף דער ערד איז אדורכגעגאנגען מיין חבר, ווי נאר ער האט מיר געזעהן זיצן איינזאהם, איז ער שנעל געלאפן און געברענגט א גמרא, און זיך געזעצט נעבן צוים, און מיר האבן געלערנט צוזאמען...

מיין נס אין באדרעק קערעסטיר טייך

אין די הייסע זומער וואכן זענען מיר זיך געגאנגען אפקילן אינעם טייך באדרעק-קערעסטיר יעדן טאג פאר א האלבע שעה.

אין טאג בין איך געווארן זייער אפגעשוואכט אינמיטן שווימען, אבער איך בין דעמאלט געווען טיף אינמיטן דעם טייך, און נישט געהאט קיין כח צוריק צו שווימען, האב איך זיך אויסגעשטרעקט אויפן וואסער זיך אביסל אפצורוען.

אין די אומגעגענט זענען געווען גרויסע שטיינער בערג. מען פלעגט אויסהאקן די שטיינער און דאס ליפערן מיט גאר גרויסע שיפן. צו מיין מזל איז מיר פונקט אנטקעגן געקומען א גרויסע שיף, און איז געפארן מיט א שנעלקייט וואס האט ווילד געמאכט די כוואליעס.

איך בין שוין געווען אפגעשוואכט פון פריער, און דא האב איך זיך געדארפט נעמען צוריקצויאגן צום ברעג, אבער ס'איז מיר געווען אוממעגליך. מיינע חברים האבן אנגעהויבן צו קלאפן מיט די הענט, איך זאל זיך צו יאגן, די שיף האט געפיפן און געהאלטן אין איין דערנענטערן, שאפנדיג רוישיגע כוואליעס.

אין די לעצטע מינוט איז פארבייגעגאנגען א גוי מיט א רינדעכיגן האלץ, און ער האט עס באלד געווארפן אין מיין ריכטונג. ב"ה איך האב עס געכאפט און צוגעשווימען דערמיט צום ברעג אין די לעצטע סעקונדע. "ברוך שעשה לי נס!"

מלוה מלכה אין קערעסטיר

יעדן מוצאי שבת זענען מיר געגאנגען עסן מלוה מלכה אין קערעסטיר. ווי באקאנט פלעגט הרה"ק רבי ישעי'לע זצ"ל פראוענען גרויסע סעודות און דערביי גע'שחט'ן א קעלבל, דער

מנהג איז ווייטער אנגעגאנגען נאך זיין פטירה, און אין מיינע צייטן, דורך זיין איניקל רבי מאיר יוסף זצ"ל.

מיר זענען געגאנגען צופיס צוזאמען מיט החסיד רבי שלמה ענגיל ז"ל און מיין בעל אכסניא גראסבערג, בערך א שעה גאנג, צוריק קומענדיג דריי אזייגער ביינאכט. איינמאל האט זיך געמאכט אז מיר זענען געפארן מיט א וואגן.

איינמאל א מוצאי שבת. מיר זענען ענדליך צוריקגעקומען פון קערעסטיר אינגאנצן פארמאטערט. מיר זענען זיך געגאנגען באלד צו לייגן, אבער פלוצלונג איז דער בעל אכסניא געקומען צו לויפן מיט א בהלה, אז זיין קוה איז א מקשה לילד, עס גייט איר שווער א קינד, ממילא בעט ער אונזער באלדיגע הילף...

אין קערעסטיר האב איך געהערט דעם פאלגענדן דבר תורה. אדער פונעם רבי'ן אדער פון די חסידים: עס שטייט ביי רבקה אמנו, אז וען זי איז אנגעקומען קיין ארץ ישראל, און געזען איר חתן יצחק אבינו צום ערשטן מאל, "ותאמר אל העבד וגו' ותקח הצעיף ותתכס" רבקה אמנו האט גענומען דעם שלייער און זיך דערמיט באדעקט (בראשית כד, סה). טייטשט רש"י, "ותתכס לשון ותתפעל, כמו ותקבר ותשבר". רש"י כאפט אן צוויי ווערטער אלס א משל דאס מסביר צו זיין.

קען מען מפרש זיין, אז ס'איז דא דריי מאל וואס מען גיבט כבוד פאר א מענטש. ביים געבורט, ביי די חופה, און ביי די לוויה. ביים געבורט און ביי די לוויה קען זיך דער באטרעפנדער נישט גרויס האלטן, אבער ביי די חופה איז זייער גרינג צוצוקומען צו גיאות פונעם כבוד וואס מען טיילט אים צו, דערפאר זאגט רש"י

ותתכס, די חופה דארף זיין אזויווי "ותשבר", אזויווי ביים געבורט וואס ס'איז יושבת על "המשבר", און אזויווי "ותקבר", אזויווי דער טאג פון די קבורה.

רעדנדיג פונעם היליגן צדיק רבי ישעי'לע זצ"ל, וועל איך דערציילן עטליכע וואונדערליכע סיפורים וואס איך האב געהערט:

אהערגעשטעלט א לבנה

הרה"ק רבי ישעי'לע זצ"ל האט אמאל געווייזלט אין מאקאווע. ס'איז שוין באלד געווען סוף זמן קידוש לבנה אבער ס'איז געווען פארוואלקנט. דער עולם איז געשטאנען אויף די גאס האפנדיג אז עס וועט פאר א מינוט קלאר ווערן.

דער מאקאווער רב בעל אהל משה זצ"ל האט זיך געוואנדן צו רבי ישעי'לע און אים געבעטן ער זאל פארשאפן א לבנה, זאגט אים רבי ישעי'לע, "אז איר וועט זיך מקבל זיין צוצושטעלן א תיקון, וועט זיין א לבנה". דער רב ז"ל האט אויף זיך מקבל געווען, אבער רבי ישעי'לע האט פארלאנגט "ערבות". צוויי אידן האבן זיך אנגעטראגן, און נאך א מינוט איז ארויסגעקומען א לבנה...

די מעשה מופת האט געמאכט א געוואלדיגן רושם אויף די קהלה לייט, און מען האט דאס אריינגעשריבן אין פנקס הקהילה וואו איך האב דאס געזען.

אויסגעהיילט דעם מאגן

מיין טאטע ע"ה האט אין די אינגערע יארן געהאנדלט מיט

טיכלעך. ער איז ארומגעפארן מיט עטליכע אידן אין א בשותפות'דיגן וואגן צו אלע דערפלעך און פארקויפט פאר די גוי'טעס. אלע פלעגן דאן גיין צוגעדעקט.

איין טאג האט זיך דער טאטע פארדארבן דעם מאגן מיט עפעס, דאס האט אנגעהאלטן א געוויסע צייט ביז זיי האבן דערגרייכט קערעסטיר. ווי פארשטענדליך זענען אלע אריין צו רבי ישעי'לע עפעס אנבייסן, אבער דער טאטע איז געבליבן אויפן וואגן מיט גרויסע יסורים.

וען רבי ישעי'לע איז דערפון געוואויר געוואָרן, איז ער פערזענליך ארויס צום וואגן און אנגעכאפט דעם טאטן בייַ די האנט, און אים אריינגעפירט אין שטוב. דער טאטע האט אים געזאגט אז ער קען אריינקומען, אבער ער קען נישט עסן.

דער רבי האט געשמייכלט און אים דערלאנגט א גרויס שטיק ברויט מיט צוויבל, "גייט אייך וואשן און עסט אויף דאס גאנצע". ענדליך האט ער מסכים געווען און געגעסן די ברויט מיט די צוויבל. זינט דאן האט ער מער נישט געשפירט קיין שום יסורים פון זיין מאגן.

דער נאמען בן ציון

די מאמע ע"ה האט געהאט די ערשטע טאכטער מרת רחל לאה תחי', דערנאך האט זי געהאט עטליכע קינדער וועלכע האבן זיך רח"ל נישט געהאלטן. דער טאטע האט זיך מזכיר געווען בייַ רבי ישעי'לע זצ"ל. ער האט באפוילן אז דאס קומענדיגן אינגל

זאל מען א נאמען געבן "בן ציון", און בס"ד וועט דאס זיין זרע של קיימא. וכך הוה.

אויפגעזוכט דעם געזעץ

אין פעסט האט געוואוינט א איד ר' יוסף ב"ר חיים שאלגא ע"ה. ער איז נפטר געווארן כ"ג אדר תש"ד, אין דעם ביטערן טאג וואס די דייטשן ימ"ש האבן באזעצט אונגארן. בשעת זיין לוי' זענען די פעסטער הימלען שווארץ געווארן מיט די דייטשע "לופט וואפע" עראפלאנען. דארט האט מען דערציילט די פאלגענדע עובדה.

ר' יוסף שאלגא ע"ה איז געווען א קרעטשמער, ער האט געמאכט און פארקויפט ברוינפן אין א נעלאגישע געגענט אין קעטשקעמעט. אויף ברוינפן איז געווען א גרויסער שטייער. דער סדר איז געווען, אז אויף די גרויסע פעסער וואו עס האט זיך געקאכט די ברוינפן איז געווען א זייגער ביים קראן, וואס האט געמאסטן וויפיל עס פליסט ארויס פונעם קראן, און לויט דעם זייגער האט מען גענומען שטייער.

ר' יוסף האט זיך דערמיט אן עצה געגעבן. ער האט געמאכט א לאך פון די אנדערע זייט פונעם פאס, און פון דארט האט ער געלאזט ארויס רינען רוב פונעם ברוינפן. נאך עטליכע יאר האבן אים די שטייער באאמטע געכאפט מיט די גניבה. מען האט אים אנגעקלאגט און ס'האט אים געדראעט א שווערע שטראף פון לאנגע תפיסה טערמינען.

דער משפט האט געדארפט פארקומען אין מישקאלץ אויף א מאנטאג. ער איז אהינגעפארן מיט די באן נאך פון פאר שבת, כדי זיך צו קענען צוגרייטן גוטע פארטיידיגערס (אדוואקאטן). אויפן וועג פארנדיג איז ער געזעצן מיטן קאפ געבויגן וויינענדיג אויף זיין שרעקעדיגן צוקונפט. אויף די באן איז געזעצן א איד וועלכער האט רחמנות באקומען אויף אים, און אים געפרעגט די סיבה פון זיינע געוויינען, הערנדיג זיין צרה האט ער אים ג'עצה'ט אז ער זאל אפשטייגן פון די באן אין קערעסטיר, און איינשטיין שבת ביי רבי ישעי'לע און בס"ד וועט ער אויס'פועל'ן א ישועה.

ר' יוסף וואס איז געווען א מאדערנער, נישט אזא פרומער, האט לכתחילה נישט געגליכן דעם געדאנק, אבער צום סוף האט ער זיך געלאזט איבערעדן און אריבער קיין קערעסטיר. תיכף ביים שלום נעמען האט ער אויסגעפלאצט אין א געויין, דערציילנדיג זיין צרה. דער רבי האט אים בארואיגט, אז ס'וועט נישט פאסירן מיט אים קיין שלעכטס, בתנאי אז ער גייט זיך ציען צו א פרומע ארטאדאקסישע סביבה. אבער ער האט זיך נישט בארואיגט, אזוי איז אנגעגאנגען דער גאנצער שבת, ער ווינט און דער רבי בארואיגט.

נאך שבת איז ער געפארן קיין מישקאלץ, ער האט זיך געטראפן מיט גרויסע אדוואקאטן, אבער אלע האבן געזאגט אז ער האט שוואכע שאנסן באפרייעט צו ווערן. מאנטאג איז ער געווען אין געריכט, די אנקלעגער האבן פארגעלייענט די אנקלאגע, עס איז געווען שטיל אינעם זאל, אלע האבן געווארט צו הערן דעם אורטייל פונעם ריכטער, אבער דא האט פאסירט א

וואונדערליכע זאך.

דער הויפט ריכטער זיצט מיטן גרויסן געזעץ בוך און מישט דערינען. ער מישט און מישט א לענגערע צייט, ביז ער האט געפונען וואס ער זוכט. ער רופט אויס "היינט איז דער טאג וואס מען האט אויפגענומען דעם ערשטן אונגארישן קעניג "סענטיאש וואן". לכבודו קען דער ריכטער אין דעם טאג באפרייען וועמען ער וויל. לויט דעם געזעץ רוף איך אויס, אז דער אנגעקלאגטער יוסף שאלגא איז באפרייעט..."

דער כח פונעם צדיק איז געווען גרוואלדיג מערקבאר. דער ריכטער האט געזוכט א פארגעסענעם געזעץ וואס ער האט אליין האט נישט געוואוסט וואו עס שטייט.

ר' יוסף איז ארויס פון געריכט אן אנדערער מענטש. ער איז געווארן א ריכטיגער בעל תשובה, ער האט זיך אריבערגעצויגן קיין פעסט וואו ער האט פריש אויפגעבויעט אן ערליכע אידישע שטוב און ער איז געווארן א גרויסער מכניס אורח, האבנדיג ביי זיין שבת טיש א גרויסער עולם אידן.

ספעציעל האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיין מדת הצדקה אין יענע שווערע טעג, ווען דער ערדישער שכל האט געזאגט אז מען מוז באהאלטן ווי מער געלט, האט ר' יוסף זיך דערהויבן און געטיילט ביד רחבה.

מען דערציילט אז ווען דער איידעם פון הייליגן מנחת אלעזר זצ"ל, רבי ברוך זצ"ל, איז אנטלאפן פון פוילן מיט די רביצין ע"ה, זענען זיי אנגעקומען קיין פעסט אן קיין פרוטה אין האנט. זיי

האבן זיך געוואנדן צו ר' יוסף שלאגא פאר הילף.

ר' יוסף איז פארציטערט געווארן זענדיג די קינדער פונעם מנחת אלעזר אין אזא שפלות'דיגן מצב, ער האט זיי אריינגעפירט אין זיין קאמער, געפנט פאר זיי די קאסע און זיי געזאגט "נעמט וויפיל איר ווילט"[26].

ביי די לוי' פון ר' יוסף שאלגא האט זיין זון אים מספיד געווען זאגנדיג א מליצה, אז עס שטייט דריי מאל יוסף, "כמה יוסף איכא בשוקא", וויפיל אזעלכע אידן זענען נאך דא, "יוסף מוקיר שבת", יוסף האט מכבד געווען דעם שבת מיט פילע געסט, אבער יעצט ליידער איז "טרף טורף יוסף", יוסף איז אוועקגענומען געווארן פון אונז.

---

[26] ווילנדיג אין פעסט האט רבי ברוך זצ"ל עטליכע מאל אויפגעטרעטן מיט דרשות, ותהם כל העיר מפניו. די גאנצע שטאט איז צוזאמענגעלאפן הערן זיינע דרשות, אינדערוואכן און אזוי אויך שבת ביים פירן טיש.
ער האט ביי א דרשה דערציילט, אז מען האט אים געפירט מיט פילע אנדערן אידן נעבן דעם טייך דניעסטער. פילע אידן זענען אריינגעשפרינגען דערינען מיט א פארצווייפלטן פרואוו זיך צו ראטעווען. מיטן באשעפער'ס הילף איז אים געלונגען אריבערצושווימען ביז צום צווייטן ברעג. ער איז באלד ארויס פונעם וואסער און אנגעהויבן לויפן ווייטער.
אינמיטן לויפן האבן זיי באמערקט א אידישן בית החיים. אין דעם בית החיים איז געווען די מצבת קודש פון הרה"ק רבי שמעלקא מניקלשבורג זצ"ל. די צובראכענע אידן האבן זיך אפגעשטעלט במקום שהתפללו אבותי, און ווארעם זיך אויסגעווייניט די אנגעזאמלטע יסורים און פיין, בעטענדיג אז זיי זאלן בשלום אנקומען קיין אונגארן.
רבי ברוך האט אויסגעפירט, אז ער האט מתפלל געווען אז פונקט ווי די מאמע רחל ליגט אויפן וועג צו ווארטן אויף די תפילות פון די פארוואגלטע אידן גייענדיג אין גלות, דאס זעלבע איז מיטן רבי ר' שמעלקא זצ"ל, וועלכער האט אים אפגעווארט באלד ביים אנטלויפן.

זיין פרוי מרת טריינדל בן ר' בנימין זאב ע"ה האט פונקט ווי אים זיך אויסגעצייכענט אין מדת החסד. זי האט געגעבן פאר מיין כלה תחי' - א יתומה - אביסל שטאפיר, העמדער וכדומה. דאס זעלבע נאכן ביטערן חורבן, וועו מיר האבן חתונה געהאט האט זי געברענגט עפעס א מתנה וואס איז ס'איז שייך געווען אין יענע שווערע טעג.

ביי די שווערע צייטן האט פרוי שאלגא געגעבן רשות און מען האט געמאכט א בונקער אין איר פאבריק. אונטער א גרויסע מאשין האט מען געמאכט אן עפענונג וואו עס האבן זיך באהאלטן דרייצן בחורים, צווישן זיי הגאון רבי יהושע העשיל דייטש אב"ד פריימאן זצ"ל. ר' מענדל הערש בעק ע"ה מיט זיין ברודער ר' אשר ע"ה און ר' דוד פערלמוטער ע"ה.

דרך אגב, דער פריימאנער רב האט מיר דערציילט, אז ער האט זיך ארויסגעכאפט צו קענען ברענגען ברויט, עס זענען געווען רייעס מענטשן וואס האבן געווארט אויף א שטיקל ברויט. ווי נאר ער האט באקומען א ברויטל האט אים א פאליציאנט אפגעשטעלט און געזאגט אז ער איז אים פארדעכטיגט. ר' יהושע העשיל האט אים דערלאנגט זיין שטיקל ברויט און יענער האט אים געלאזט לויפן...

נאך עטליכע טעג וועו ר' מענדל הערש איז ארויסגעלאפן זוכן עסן, האט מען זיי נעבעך געכאפט און פארשיקט צו די ארבעטס און מארד צענטערן.

❀❀❀

פינפטער קאפיטל

סאטמאר

א נסיעה צום רבי'ן

אלול תרח"צ לפ"ק

איך בין צוריק געקומען פון טאקאי, נאכן זומער זמן לכבוד די ימים נוראים, מיטן פלאן צוריק צו פארן באלד נאך סוכות, אבער ס'האט זיך פונקט געמאכט אז ר' שלמה בראווער ע"ה האט אנגעפירט א נסיעה צו רביה"ק מסאטמאר זצ"ל.

אין א קליינע באס האבן זיך אריינגעדרוקט בערך פערצן פופצן בחורים און געפארן, אזויווי דער עולם האט געווענטליך נישט פארמאגט קיין פאספארטן וועלכע האבן געקאסט אסאך געלט, האט ר' שלמה ערלעדיגט ביי די גרענץ וואך אז מען זאל נישט דארפן קיין פאספארט פאר די אלע וועלכע גייען דורך די גרענץ ביי טשענגער ביז סאטמאר.

אונזערע אידעלעך האבן אבער געוואוסט אז איינמאל מען איז אין סאטמאר קען מען דארט בלייבן עד בוש...

מיין "פאספארט"

מיין יוגענט חבר הב' יקותיאל יודא (זלמ'לע) ב"ר מאיר פיין

ע"ה, איז מיטגעפארן מיטן פלאן צו בלייבן דארט לערנען און איינשטיין ביי זיין פעטער. עס האט מיר אנגעכאפט א שטארקע גלוסטעניש זיך מיטצוכאפן טראצדעם וואס איך האב נישט געהאט דארט קיין באקאנטע און טראץ מיין אינגן עלטער.

איך בין געלאפן צום באס, אבער די באס איז שוין געווען פול עד אפס מקום, בין איך געפארן מיט די באן און פארשאפט פון אן עסקן מיטן נאמען עלענבויגן ע"ה, א ספעציעלע פאס פון אונגארן ביז קיין גראסווארדיין רומעניע, וואס דארט איז געווען א "באד" מיטן נאמען "זעליקס פיורדיא", דאס איז געווען גילטיג נאר ביז יענעם באד און אויך נאר פאר צוויי טעג. די פאספארט האט געקאסט א פארהעלטנמעסיג ביליגער פרייז פון צוויי פענגעי.

אנקומענדיג מיט די באן צום באד זעליקס פיורדיא, האב איך אנגעטראפן ר' בנציון ווייס ע"ה (דער שווער פון הרה"ח ר' עזריאל גליק שליט"א משב"ק), און איינגעטוישט ביי אים מיינע אונגארישע געלט פאר עטליכע ציגארעטן - טראצדעם וואס איך האב נישט גערייכערט האט דאס אבער געהאט א חשיבות.

דערנאך בין איך אויפגעשטיגן אויף א באן צו פארן קיין סאטמאר.

באלד ביים אנקומען, ווי נאר איך האב אפגעשטיגן פון די באן, שטעלט מיר אפ א פאליציאנט, בעטנדיג מיין פאספארט. דערזענדיג מיין נישט גילטיגן פאס האט ער מיר געבינדן כדי מיך צו פירן אויף די פאליצייי סטאנציע.

מיר זענען געגאנגען שלעפנדיג מיינע פעקלעך. אינמיטן גיין ביי א שטיל געסל, האט ער זיך אפגעשטעלט פרעגנדיג "האסט עפעס געלט?" נישט ווארטנדיג אויף מיין ענטפער, נעמט ער זוכן צווישן מיינע ארימע זאכן, ביז ער האט געפונען די ציגארעטן.

ער האט דאס געגומען און מיר געגעבן א שטופ זאגנדיג "גיי דיר גיך אוועק פון דאנעט"...

סליחות שלש עשרה מדות

באלד ווי דער נאדניק האט מיר בס"ד אפגעלאזט, האב איך זיך געלאזט גיין צום ביהמ"ד פונעם רבי'ן זצ"ל אויף די וואדדן גאס. ס'איז געווען י"ג מדות פארטאגס, דער עולם האט אנגעהויבן באלאגערן דאס ביהמ"ד.

דער רבי איז אריין אין ביהמ"ד און אנגעהויבן פארצוזאגן די פזמוני סליחות.

צו איבערגעבן ווי "דער בית המדרש האט געווינט", וואס פאר אן אימת הדין עס האט געהערשט, ווי מענטשן זענען ממש געפאלן איינער אויפן צווייטן מיט גרויסע בכיות, דאס איז בכלל נישט שייך. מען וועט מיר באשטימען אלס א בעל גוזמא און א שיינער שרייבער, אבער פאר די וואס האבן געהערט דעם רבי'ן שרייען פון הארץ ארויס "ובצל כנפיך נחסה ונתלונן" איז דאס פארשטענדליך.

דרשת כל נדרי

דאס זעלבע יום כיפור אויפנדערנאכט. קודם איז דער רבי זצ"ל געווען אין שטאטישן ביהמ"ד, און מעורר געווען מיט גרויס התעוררות אבער מיט עטוואס איינגעהאלטנקייט.

קומענדיג אבער אין חסיד'ישן ביהמ"ד, וועלכע איז געווען פול עד אפס מקום, איז ער באלד ארויפגעלאפן צום ארון הקודש, און זיך ממש אריינגעווארפן דערין, וגעו כל העם בבכיה, אין פולן זין פון וואַרט.

דער רבי זצ"ל האט אנגעהויבן "רבותי, עס איז יום כיפור!" הדברים היוצאים מפי הקודש מיטן גאנצן טיפן אינהאלט "עס איז יום כיפור". מיט די בעסטע הכנות, מיט די קלארסטע הסברים, איז נישט שייך אזוי גוט מסביר צו זיין וואס ס'איז יום כיפור, ווי ווען מען הערט דעם טיפן קרעכץ און אימת הדין.

"אלע ווייסן אז ס'איז יום כיפור. מיט וואס פאר א פנים גייט מען צו, פרעג איך אייך, מיט וואס פאר א פנים? קוקט זיך אן וואו האט מען געלייגט די אויגן דעם פארגאנגענעם יאר? וואס האט מען צוזאמענגערעדט? וויפיל דברים אסורים געהערט און מקבל געווען?"

אזוי האט ער געשריגן בקול בכי, האקנדיג מיט די הענט, עד שנשמע קולו ביריחו, אריינגייענדיג אין די טיפסטע חלקים פון הארץ.

"רבותי! פארלאזט זיך נישט אויף מיר, א פשוטע טיפה סרוחה. לאמיר צוזאמען איינרייסן, צוזאמען מקבל זיין, זאגט אלע 'אשמנו', אבער נישט סתם נאר נישט נאכאמאל אין לעבן".

דערנאך איז געווען תפילת כל נדרי, און די סליחות נאך שמונה

עשרה, ווי דער רבי זצ"ל האט מאריך געווען, זאגנדיג מיט א הויך קול, מלה במלה, "קל מלך יושב על כסא רחמים".

"די עבודה פון כהן גדול"

צומארגנס איז דאס ביהמ"ד ווידער איבערגעפולט געווארן. איך בין געבליבן שטיין צוזאמען מיט פילע אנדערע אינדרויסן אונטער די פענסטער.

וען דער רבי זצ"ל האט אנגעהויבן זאגן דעם פיוט "אתה כוננת מראש" האט זיך אנגעהויבן א שרעקליכע שטופעניש צו זיין וואס נענטער צום פענסטער.

אזש אז איין אינגל איז געקראכן אויף אלעמענס קעפ שרייענדיג אז "ער וויל זען דעם כהן גדול טוען די עבודה". דער קליינער אינגל האט פון הארצן ארויסגעשריגן וואס ס'איז געלעגן ביי אלעמען אין מוח.

מיט געווין און זעלישע דערהויבנקייט האט מען אויסגעבעטן א זיס יאר. בס"ד איז געלונגען יענעם יאר מבטל צו זיין כל גזירות רעות, די באוואוסטע גזירה פונעם רשע גאגוי ימ"ש, וואס איז פארגעקומען יענעם יאר.

א לעבעדיגער באריכט צו מיינע עלטערן

דער יום טוב איז אריבער אויף מיר וען איך שטיי א טפח העכער די ערד. איך האב שוין געהערט פילע דרשות התעוררות פון רבנים צדיקים מדור הקודם, אבער די גאנצע סדר הנהגה האב

איך זיך נישט געקענט פארשטעלן. ספעציעל אז איך בין פונקט געקומען פון טאקאי, א ריכטיגע אשכנז'ישע ישיבה, און דאן דער הייליגער רבי זצ"ל מיטן גאנצן ברען.

נאך יום טוב האב איך אהיים געשיקט א בריוו צו מיינע עלטערן, באשריבן אויף אכט עמודים, פראבירנדיג אראפצומאלן דעם יום טוב, אבער ס'איז פארט אוממעגליך.

איך האב דאס נישט געזען פריער אדער שפעטער אזא געוואלדיגע התעוררות, אז יעדער האט געלאזט טרערן.

באקומען א בעט

שלש עשרה מדות נאכן דאוונען האב איך זיך געשטעלט אויפן ד' מינים מארק, פלעכטנדיג קיישעלעך פאר'ן לולב, און געקויפט מיטן פארדינסט אביסל מזונות און טרויבן, מיט וואס איך האב איינגעפאסט ערב יום כיפור, זייענדיג דערמיט יוצא די סעודת המפסקת.

דורכן גאנצן טאג האב איך זיך נאכגעפרעגט אויף מיין חבר זלמלע פון מאקאווע, אבער פון וואו זאל מען וויסן וועגן עפעס א נייער מאקאווער בחור'ל.

ענדליך האב איך אנגעטראפן הרה"ח ר' אהרן פאללאק ע"ה, וואס זיין זיידע האט געוואוינט אין מאקאווע, דערפאר איז ער מיר געווען אביסל באקאנט, און ער האט מיר צוגעפירט צו מיין חבר זלמ'לע פיין. זלמ'לע האט מיר צוגעפירט צו זיין פעטער, וועלכער האט מיר געגעבן א האלבן בעט.

מלקות ערב יום כיפור...

אויפדערנאכט זענען מיר געגאנגען צו תשליך. איך בין געגאנגען אונטערן גאנצן עולם, אויפן וועג איז מען פארביי א מיליטערישע קאסערנע, אינדרויסן זענען געשטאנען לאנגווייליגע מיליטערלייט, און זענדיג ווי איך גיי צום לעצט האבן זיי באשלאסן זיך אונטערצוהאלטן אויף מיין חשבון, דערלאנגענדיג מיר עטליכע מכות.

איך האב מכוון געווען אז עס זאל דינען אלס מלקות ערב יום כיפור... איך האב געהאט דערפון שפעטער שטארקע יסורים.

סעודת מוצאי יום כיפור

ערב יום כיפור האב איך באקומען א בריוו פון מיין זיידן ר' דוד ע"ה, אז ער האט אין סאטמאר א קרוב מיטן נאמען הערשקאוויטש. מוצאי יום כיפור, ווען איך האב געוואלט אויספאסטן, בין איך געגאנגען צו זיין שטוב און אנגעקלאפט. אויף זיין אנפראגע ווער איך בין, האב איך אים ערקלערט אז מיר זענען קרובים, 'כי אנשים אחים אנחנו ואכלתני חנם'... ער האט מיר אריינגעלאזט און מכבד געווען.

אויף שבת באלד נאך יום כיפור, בין איך געווארן איינגעלאדענט דורך דעם זון פון הערשקאוויטש. שבת נאכמיטאג איז געקומען א פריינדינע איר העלפן מאכן די האר... איך האב באלד פארשטאנען אז איך קען נישט מער בלייבן אין די אכסניא, עס איז געווען א גאר שטרענגע תקנה נישט צו עסן אין

אזא שטוב. אז מען כאפט מיר עסן דארט וואלט מען מיר פארשיקט פון די ישיבה.

ברויט מיט באנדל זופ

אינמיטן די וואך דינסטאג, טרעפט מיר אן ר' אהרן פאלאק ע"ה מיט ר' יוסף הויער ע"ה, צוויי מאקאווער אפשטאמיגער, און מיר איינגעמאלדן אז ר' יצחק ליכטענשטיין פון מאקאווע האט דא וואוינען א טאכטער, וואס גיט יעדן דינסטאג פאר די מאקאווער בחורים צו עסן.

פון יענעם טאג אן בין איך יעדן דינסטאג אהינגעגאנגען מיט נאך דריי מאקאווער בחורים, און מען האט דערלאנגט אומזיסט ברויט מיט באנדל זופ.

ר' יעקיל שוואַרץ ז"ל טיילט ברויט

די ערשטע צייטן איז מיר זייער שווער געווען מיטן "עסן טעג". די מענזע"י וואס איז נתייסד געווארן כדי צו טיילן פאר די בחורים אומזיסט האט שוין אין מיינע צייטן געקאסט עפעס געלט, דערפאר האט מען פון מאל צו מאל אביסל אונטערגעהונגערט.

שב"ק ביי שלש סעודות האט דער רבי זצ"ל געטיילט שיריים אין דער פינסטער, זענען שטענדיג געווען ארימע בחורים וואס האבן אויסגעשטרעקט ביידע הענט...

ערשט שפעטער בין איך געוואויר געווארן אז ר' יעקיל

שווארץ פארטיילט איינמאל א וואך א פערטל קילא ברויט פאר אלע וואס האבן נישט געהעריג קיין טעג.

זיך געטיילט דעם בעט...

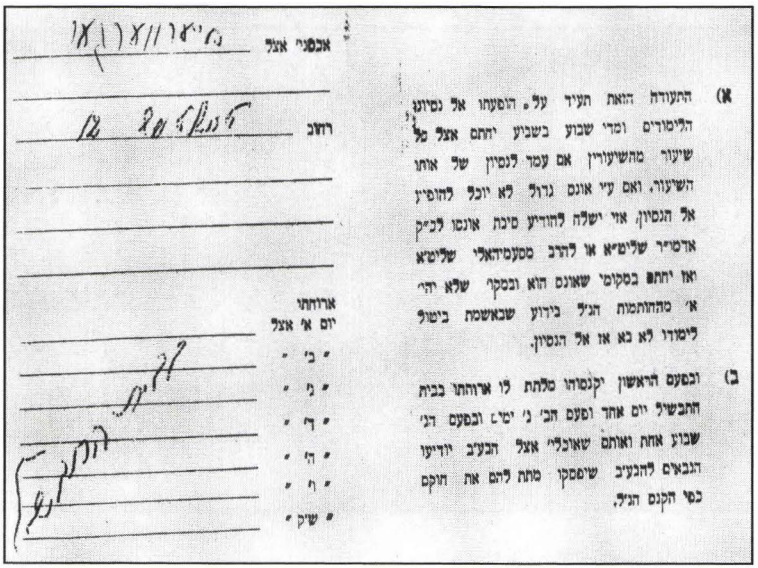
דאס ארעמקייט איז געווען אזוי גרויס אז ס'איז אפילו געווען א בחור וואס האט זיך אפילו נישט געקענט ערלויבן אן אייגן בעט, דערפאר האט ער מיט מיר געמאכט אן אפמאך אז וועז איך בין אויפגעשטאנען פארטאגס אום פיר אזייגער, איז ער געגאנגען זיך צולייגן, און א גאנצע נאכט האט ער געלערנט. (קיינער איז נישט דאן געשלאפן א גאנצע נאכט ממילא...).

דעם רבי'נס פארלערנען

איך האב געלערנט בחברותא צוזאמען מיט מיין חבר זלמ'לע ע"ה. מיר האבן זיך זייער שטארק געמוטשעט צו לערנען אן א חזר בחור, און סוף וואך האט דער רבי זצ"ל זייער שטרענג פארהערט.

די שיעורים פונעם רבין זצ"ל איז געווען זייער שווער מיטצוהאלטן ברוחניות ובגשמיות. דער רבי פלעגט אנהייבן מיט פילע קשיות אויף די גמרא, איינדרימלען כדרכו בקודש, וועז ער האט זיך אויפגעכאפט האט ער באלד אלעס פארענטפערט, והדברים ידועים.

א) התעודה הזאת העיד על הוספתו אל נסיונו הלימודים ומדי שבוע בשבוע יחתם אצל כל שיעור מהשיעורין אם עמד בנסיון של אותו השיעור, ואם עי"ז אונס גדול לא יוכל להוסיף אל הנסיון, אזי ישלח להודיע מיכת אונסו לכ"ק אדמו"ר שליט"א או להרב מסעמיהאלי שליט"א ואז יחתם במקומי שאונס הוא ובמקו שלא יהי' א' מההזמנות הנ"ל בירוע שבאשמת בישול לימודו לא בא או אל הנסיון.

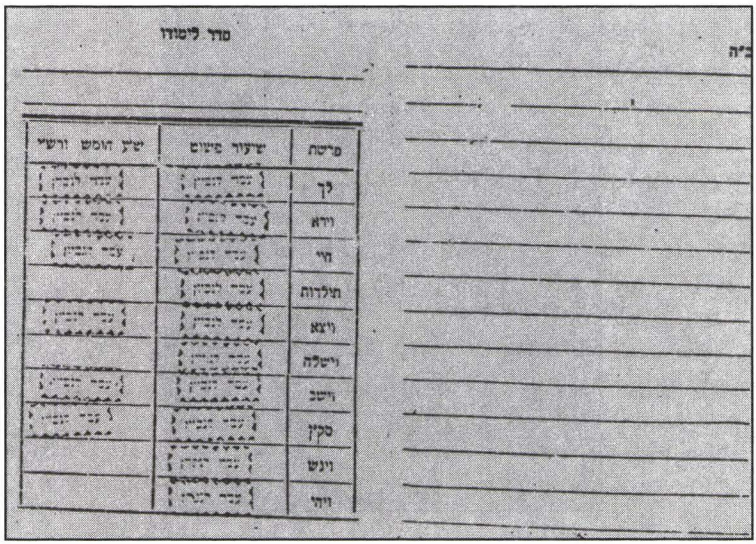
ב) ובפעם הראשון יקנסוהו מלתת לו ארוחתו בבית החבשי"ל יום אחד ופעם הב' ג' ימים ובפעם הג' שבוע אחת ואותם שאוכלי' אצל הבע"ב יודיעו הגבאים להבע"ב שיפסקו מתת להם את חוקם כפי הקנס הנ"ל.

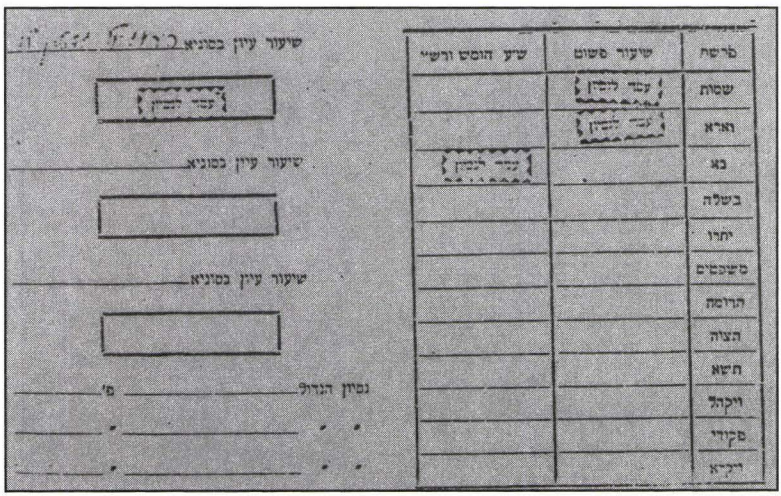
אכסני אצל

רושם

ארוחתו
יום א' אצל
" ב' "
" ג' "
" ד' "
" ה' "
" ו' "
" ש"ק "

די פארהער קארטלעך אין די סאטמאר'ע ישיבה בשנת תרצ"ח לפ"ק

די פארהער קארטלעך אין די סאטמאר'ע ישיבה בשנת תרצ"ח לפ"ק

דעם רבי'נס דרימלען

כידוע פלעגט זיך דער רבי זצ"ל קיינמאל נישט וואשן די הענט נאכן דרימלען. אפילו גשמיות'דיגע אויגן האבן געזען אז דעם רבי'נס דרימלען איז א העכער ענין וואס ס'איז בלויז טהרה.

אין די ישיבה הקדושה האט דאן געלערנט הב' מרדכי ב"ר משה וואלטער ע"ה, יליד זענטע. דער מרדכי איז געווען א געוואלדיגער למדן וחריף, און פלעגט אריינקומען צום רבי'נס פארלערנען. דער רבי האט עטליכע מאל געפרעגט פאר'ן אנהייבן פארצולערנען, "מרדכי איז שוין דא?"

איינמאל איז דער רבי זצ"ל איינגעשלאפן כדרכו, צוזאמען מיט אים האט אויך איינגעדרימלט מרדכי וואלטער. ווי נאר דער רבי זצ"ל האט זיך אויפגעכאפט האבן די בחורים אויפגעווועקט מרדכי. אזויווי ער הייבט זיך אויף און רייבט זיינע אויגן, זאגט אים דער רבי "מרדכי, גיי וואש זיך די הענט..."

ביי אין פאל האט דער רבי זצ"ל געזאגט א שארפן חידוש, מרדכי ע"ה האט אבער געהאלטן פארקערט, פאר א קורצע שעה האט זיך דער רבי זצ"ל מפלפל געווען מיט אים, און דערנאך ממשיך געווען דעם שיעור. צומארגנס איז דער רבי זצ"ל אריינגעקומען אין בית המדרש אין זיך באלד געקערט צו מרדכי זאגענדיג "מרדכי דו האסט געהאט רעכט" במקום גדולתו שם אתה מוצא ענותנותו.

"בעסער חזר'ן, בעסער חזר'ן"

נאך א צייט בין איך געגאנגען הערן די שיעורים פון כ"ק רבי יוסף בהגה"צ רבי יעקב יחזקי' אדמו"ר מפאפא זצ"ל, אין יענע צייט דיין אין סאטמאר. ער פלעגט יעדע וואך פארהערן די בחורים פון זיין שיעור. איינמאל האב איך געדרייעט מיט די צונג ביי א גרויסן ש"ך אין יורה דעה, האט ער מיר גאר שטיל אריינגעמורמלט אין אויער קיינער זאל נישט הערן "בעסער חזר'ן, בעסער חזר'ן".

דרך אגב, נאכן קריג ווען איך בין געקומען קיין אמעריקע האט מען מיר געפרופן פורים צו זאגן אביסל בדחנות ביים פאפער רב'ס משתה היין. יענע צייט האט זיך אנגעהויבן די מאדע פון גאלדענע ברילן, ספעציעל ביי די בחורים. צווישן די גראמען האב איך אביסל חוזק געמאכט דערפון. נאכן טיש זאגט מיר דער רב זצ"ל "יוסף מאיר, פארשעם נישט די בחורים..."

איך האב אויך געהאט די זכיה צו שרייבן פאר אים גאר א קליינע ספר תורה.

לַעֲמוֹד וּלְשָׁרֵת בְּקוֹדֶשׁ

דער נייער הויז בחור

ארום חנוכה צייט איז צו מיר צוגעקומען ר' אהרן פאללאק ע"ה, און אנגעטראגן אז איך קען יעצט ווערן הויז בחור ביים רבי'נס איידעם, דער סעמיהייער רב הרה"צ רבי חנניא יו"ט ליפא טייטלבוים זצ"ל, היות דער פריערדיגער הויז בחור איז

אהיימגעפארן קיין סאבאדקא צוליב אויסשלאגן אויפן קערפער.

פאר אזא בחור ווי איך האט זיך דאס שטארק געלוינט, ווייל אזוי וועל איך זיך נישט דארפן מוטשענען מיטן טרעפן "טעג". איך האב זיך באלד געמאלדן ביים רב און איך בין נתקבל געווארן.

מיין תפקיד איז געווען אים צו באגלייטן צו די מקוה וכדומה, רופן די דיינים צו די דין תורות, דערנאך צו שטיין גרייט די גאנצע צייט דורכאויס די דין תורה, און אויך שרייבן קוויטלעך. דער רב זצ"ל האט געהאט א גרויס באקאנטשאפט אין חכמת הרפואה, וואס ער האט גע'ירשנ'ט פון זיין טאטן דער קערעצקירער רב זצ"ל. ער האט מיר איינמאל געגעבן א שמירעכטס וואס האט געהייסן קרעם זעלעס, האט ער געזאגט א מליצה "כרום זולת לבני אדם"...

אזוי אויך פלעגט זיך די רביצין רויזעלע ע"ה אסאך פארענען אין דעם דערנעבנדיגן שפיטאל, ארויסהעלפנדיג אסאך חולי ישראל, און צוליב אן ענין איז זי קיינמאל נישט געגאנגן אליין אהין, נאר מיט מיר, אדער מיט די קאר פון ר' יוסף פריינד ע"ה (דאס איז געווען מן סתם די איינציגסטע קאר אין סאטמאר).

די ערשטע נאכט ביים רב אין שטוב

די ערשטע נאכט איז פונקט פארגעקומען א דין תורה וואס האט זיך געצויגן ביז שפעט אינדערנאכט און איך בין דארט געשטאנען די גאנצע צייט. ענדליך באלד דריי אזייגער בין איך געגאנגען זיך לייגן, אנידערפאלנדיג אויפן בעט פאר גרויס

מידקייט, ווייל רוב פון מיין לעבן בין איך דאך אין אזא צייט שוין באלד אויפגעשטאנען.

קיין סאטמאר איז אין יענע צייט אנגעקומען א ספרד'ישער חכם פון ארץ ישראל. ער איז געגאנגען אנגעטוען זייער מאדנע אויפפאלנד לויט מיינע אייראפע'אישע באגריפן, מיט א הויכן רויטן הוט, דערפון האט אראפגעהאנגען א דיקן בענדל.

איך האב אים נישט באלד געזען, נאר די ערשטע נאכט וועז איך האב זיך געלייגט אזוי שפעט ביינאכט, איז ער אנגעקומען און ווארשיינליך געוואלט גיין צום רבי'נס שטוב, נאר ער האט זיך טועה געווען און געקומען קלאפן אויף מיין פענסטער שרייענדיג מיט זיין ספרד'ישן אקצענט "פתח, פתח".

ענדליך האב איך זיך אויפגעוועקט פון די אלע האקעריין, נישט וויסנדיג אין וועלכע וועלט איך בין. איך לויף צו צום פענסטער, ס'איז נאך געווען טונקל, שרעקליך קאלט מיט א גרויסער שניי שטורעם. איך עפען די לאדנס און איך זעה א טונקל הויטיגער געשטאלט מיט א רויט קאפל מיטן שטריקל. דאס בילד האט געווארפן אויף מיר א גרויסער פחד, איך בין באלד אנטלאפן פונעם פענסטער עוד נשמתי בי...

אבער דער מענטש האקט און שרייעט וויטער "פטח פטח פטח". איך פארשטיי אבער נישט וואס דאס וואלט מיינט.

נאך עטליכע מינוט איז אנגעקומען די חברותא פון סעמיהייער רב הב' מרדכי שימער ע"ה – ער האט אין יענע צייט געהייסן דער בעסטער בחור פון ישיבה – און איז געקומען לערנען מיטן רב. ער

קומט צו צו מיר און פרעגט "פארוואס לאזטו נישט אריין דעם גאסט פון ארץ ישראל? ער ווערט דאך שוין באלד פארפרוירן..."

גילוי אליהו...

די קומענדיגע וואך איז דער רבי זצ"ל געזעצן א יעדע נאכט צוזאמען מיטן ספרד'ישן חכם, ר' יעקב הערש טירנויער ז"ל (יד ימינו) און ר' לייבעלע פאשקעס ז"ל, און געדענקט צווישן זיך איבער דעם שווערן מצב פון די ראמענישע אידן. ס'איז דאן געווען די צייטן פונעם מושל גאגא ימ"ש. די בוקארעסטער אידן האבן שוין געליטן צרות, מען האט מורא געהאט וואס דער טאג גייט ברענגען.

דורכאויס די גאנצע צייט בין איך געשטאנען און אריינגעקוקט ביים שפאלט פון די טיר, ביז ר' פייבוש אשכנזי ע"ה משב"ק האט מיר דארט געטראפן, פרעגנדיג פארוואס איך הער זיך אונטער. האב איך אים מסביר געווען מיינע יונגע געפיהלן, אז איך בין זיכער אז ביי אזא מעמד וועט זיכער באלד זיין גילוי אליהו... ער האט געלאכט און געלאפן דאס איבערזאגן פאר'ן רבי'ן זצ"ל...

איש חסיד היה: ר' משה יענקעלע לעווי

ווי באוואוסט האט דער רבי זצ"ל גוזר תענית געווען צוליב די גזירות פונעם מושל גאגא ימ"ש. דער רבי איז דעמאלט געפארן קיין מעהלעמין טשעכיי, מען האט געזאגט אז ס'איז א סגולה צו אוועק פארן. וועז דער רבי איז שוין געווען אויף די באן צוריק

קומענדיג קיין סאטמאר איז דער רשע ימ"ש געשטארבן און זיינע גזירות זענען צושטערט געווארן. ס'איז געווארן א גרויסע שמחה. עטליכע אידן האבן אפגעווארט דעם רבי'ן ביי די באן סטאנציע וועלנדיג אים מבשר זיין די גוטע בשורה.

אין סאטמאר האט געוואוינט ר' משה יענקעלע לעווי ע"ה, ואיש חסיד היה. ס'איז אים געגאנגען אין לעבן צו אנזאגן פארן רבי'ן די גוטע בשורה, איז ער ארויס אויפן פעלד נעבן די באן שינעס, און ווען די באן איז דורכגעפארן איז ער ארויפגעשפרינגען דערויף און אויסגעשריגן פארן רבי'ן די פרייליכע בשורה.

אויף ר' משה יענקעלע האט מען דערציילט עטליכע ענינים פון זיין פרומקייט און תמימות. כאטש ער האט פארמאגט א מעהל געשעפט, האט ער יעדן אינדערפרי געדאוועט שחרית מיטן רבין'ס מנין, און געענדיגט היבש נאך חצות. מיט אזא ווירטשאפט האט ער פילע קונדן נישט געהאט.

ווען דער רבי זצ"ל האט משמש געווען ברבנות אין קראלי, איז ר' משה יענקעלע אהינגעפארן אויף א יומא דפגרא. אויך ר' יוסף שעהנבערגער איז אהינגעפארן. אנקומענדיג נעבן שטעטל, זעהט ר' יוסף דעם קליינעם אינגעלע פון ר' משה יענקעלע, יצחק לעווי, בלאנדזשען אינעם פעלד, ער האט אים באלד גענומען און געטראגן צום טאטן. דער טאטע, אנשטאט זיך פרייען מיט זיין קינד וואס איז אים פארשוואונדן געווארן, גיבט ער אים א פרעג "יצחק, האסט שוין געזאגט ברכת התורה?..."

ר' משה יענקעלע האט געוואוינט אין א געדינגענע דירה. דער

בעל הבית פון די דירה האט אים געוואלט ארויסשטעלן, עס האט זיך געצויגן א לענגערע צייט ביז דער בעל הבית איז געגאנגען צום רבי'ן. דער רבי זצ"ל האט אים געזופן נאך מעריב, וואס איז שוין געווען באלד ביי חצות, דער רבי האט אים באפוילן אז "ער זאל זאפארט פארלאזן די דירה". ר' משה יענקעלע איז גלייך אהיימגעלאפן און אויפגעוועקט די בני בית וויל מען מוז זיך שוין היינט נאכט ארויסציען... זיין פרוי איז געקומען לויפן צום רבי'ן נישט פארשטייענדיג דעם שטרענגען פסק...

א שיעור מיטן רבי'ן

איך האב געשריבן א בריוו פאר מיין טאטן ז"ל, און אים איינגעמאלדן פון מיין נייע פאזיציע אלס הויז בחור. דער טאטע האט מיר צוריקגעשריבן אז איך זאל זיך איבערטראכטן, וויבאלד א הויז בחור לערנט נישט געווענטליך אזוי פלייסיג. (אין אמת'ן האב איך וויטער מיטגעהאלטן מיט די שיעורים חוץ די געציילטע פליכטן וואס איז געווען אונטער מיין אחריות).

דער רבי זצ"ל האט זיך געמאכט א מנהג, צו קומען באזוכן דעם איידעם דעם סעמיהייער רב אין שטוב איינמאל א וואך מיטוואך.

פונקט ווען איך האב געלייענט דעם בריוו פונעם טאטן איז דער רבי ארייגעקומען אין שטוב און פרעגט מיר, "וואס שרייבט דער טאטע?" זאג איך אים "דער טאטע זאגט, אז א הויז בחור קען נישט לערנען", רופט זיך אן דער רבי "אויב אזוי ברענג א

ספר, און לאמיר לערנען..." זינט יענע וואך האב איך געלערנט מיטן רבי'ן א יעדע וואך עטליכע מינוט ביי זיין באזוך ביים רב אין שטוב.

דו ביסט אויך אן עני ואביון...

די רביצין רויזעלע ע"ה האט מיר געגעבן עטליכע פרוטות אז איך זאל טיילן פאר די נויטבאדערפטיגע, אזוי אז זיי זאלן נישט שטערן דעם רב.

איין טאג האב איך געפרופן דעם פאפער רב ז"ל צו א ישיבת בית דין. ס'איז דעמאלט געווען א גרויסער שניי און מיר האבן זיך שווערליך געשלעפט. אזוי גייענדיג האט דער פאפער רב מיר געפרעגט "יאסעלע, פארוואס פארעכסטו נישט דיינע שיך..." זיי זענען געווען אלט אפגעריבן און צוריסן, קיין אייגן געלט האב איך נישט געהאט, האב איך געדענקט אז איך מעג נעמען פון די צדקה געלט וואס די רביצין האט מיר געגעבן, לכאורה בין איך דאך אויך אן ארימאן...

יארן שפעטער, אין ירושלים, האב איך געבעטן דעם סעמיהייער רב ז"ל, אז ער זאל מיר מוחל זיין. ער האט מיר דערויף אויסגעלאכט. "דו ביסט דאך אויך געווען אן עני ואביון..."

געבראקט מיט מילך

אינמיטן דעם יום טוב פסח בין איך געווארן זייער אפגעשוואכט, און נישט פארטראגן קיין עסן, ספעציעל די

הארטע מצה, האט מיר דער רב מתיר געווען צו גיין צו די "מעלק" און אכטונג געבן אז עס פאלט נישט אריין אפילו א טראפן וואסער, אזוי עס זאל זיין בלויז "מי פירות" און אזוי מקיל זיין מיט מצה שרויה.

אזעלכע גרויסע געסט

די צווייטע טעג יום טוב איז דער סעמיהייער רב געפארן צו זיין פאטער הרה"צ רבי חנוך דוב (מייער) בן רבי שלמה'לע מסאסוב חדב"נ הגה"ק בעל קדושת יו"ט זצ"ל, דער קערעצקיער רב ז"ל, איך האב פונקט באקומען היץ און געבליבן ליגן ביי זיי אין שטוב, און די רביצין אלטע פייגע ע"ה האט מיר אריינגעשיקט עסן. צופרי נאך שחרית האט דער רבי זצ"ל געפרעגט די רביצין אז ער זעט נישט דעם "קליינעם יאסעלע". וועו די רביצין האט אים דערציילט וועגן מיין פיבער, האט ער איר געזאגט אז ער וויל מיר קומען מבקר חולה זיין.

איך בין געלעגן אין בעט, און איך האב זיך בכלל נישט גערישט אויף אזעלכע גרויסע געסט. דער רבי זצ"ל האט געהאלטן אין זיין הייליגער האנט א שטיקל טארט, און די רביצין האט געהאלטן אביסל קאמפאט. איך בין געווארן אויפגעציטערט פרעגנדיג "פארוואס האט זיך דער רבי מטריח געווען?" ענטפערט דער רבי זצ"ל "וואס דען זאל איך טוען? איך קען דאך נישט שיקן אליהו הנביא..."

"דארפסט גומל בענטשן"

די רומענישע פאלק האט א חגא דעם צענטן אין מאי (10 MAY), דאס איז דער יארטאג וועו רומעניע איז געווארן א זעלבסטשטענדיגע מדינה. אין דעם טאג קומען פאר גרויסע פאראדעס ווי גרויסע מחנות זעלנער מארשירן אין די גאסן, אין פארעמט מארשירט די פאן באגלייט מיט אן עהרן וואך פון אפיצירן אויף פערד, און וועו די פאן גייט פארבי מוזן זיך אלע אויסטוען די היטן, און אויב נישט איז "אחת דתו להמית".

איך אונגארישער האב זיך נישט אויסגעקענט מיט די רומענישע מנהגים, נאר איך בין געשטאנען און באטראכט די גרויסע מאסע זעלנער. פלוצים האט אן אפיציר רייטנדיג אויף א פערד מיר באמערקט, שטייענדיג אנגעטוען מיטן הוט, באלד איז ער צוגעשפרינגען מיטן פערד מיטן שארפן שווערד אויסגעשטרעקט אין מיין ריכטונג. אין די לעצטע סעקונדע האב איך זיך געווארפן אויף צוריק, און די טיר אונטער מיר האט זיך אויפגעפראלט. אזוי בין איך אריינגעפאלן אין שטוב.

זאגט מיר דער סעמיהייער רב זצ"ל, "דו דארפסט גומל בענטשן, ווייל לויט זייערע געזעצן אז מען פארשעמט די פאן וואלט ער דיר געקענט דער'הרג'נען..."

"איך וויל נישט רעדן לשון הרע..."

זייענדיג גאר א יונגער הויז בחור האט מיר דער רבי זצ"ל עטליכע מאל געפרעגט וואס עס טומלט זיך אויף די גאס איבער

געוויסע ענינים וואס זענען געווען נוגע דעם רבי'ן. איך האב אבער מורא געהאט צו רעדן, פלעג איך זאגן, "רבי, איך וויל נישט רעדן קיין לשון הרע..."

דאס זעלבע איז געווען פארקערט. דער ראש הקהל ר' יוסף פריינד האט מיר איינגעשפארט אין זיין שטוב זאגנדיג אז איך מוז אים אלסדינג דערציילן...

די הייליגע עבודה פונעם רבי'ן

ברוך המקום ברוך הוא, וואס ער האט מיר אריינגעזעצט אין אזא הייליג הויז וואו איך האב געהאט די מעגליכקייט צו זען פון דער נאנט די הייליגע עבודה פון דעם צדיק אמת, ס'איז נישט פאריבער קיין טאג אן א חידוש. בכל יום היו בעיני כחדשים, א פרישער פלא אין עבודת השם, דאס צדקה געבן עד אפס כסף, די הנהגות הקהילה בכל פרט ופרט, דאס פרישות דרך ארץ ביזן צווייטן עק כגובה ארזים גובהו, לעומת זה דאס פשטות וענוה זיך צו קענען אראפלאזן צו שוואכע מוחות, און דאס אלעס אויף א טעגליכן פארנעם.

איך וועל מיט מיין ארימע פעדער פראבירן איבערגעבן עטליכע שטריכן וואס זענען מיר געבליבן אין זכרון.

די הכנות צום דאוונען

א גאנצן פרימארגן איז דער דער רבי זצ"ל געווען פארנומען זיך מכין צו זיין צום דאוונען. ס'איז געווען א באזונדער בית

הכסא פאר'ן רבי'ן אין הויף, וואו דער רבי איז שטענדיג געלאפן מיט א פלעשעלע וואסער סיי זומער סיי ווינטער, נאר דאן מיטן ווינטער ראק. שפעטער האט מען אריינגעשטעלט א קליינע אייוועלע צו עטוואס דערווארעמען די בודקעלע.

וען דער רבי האט געדאוונט אינעם ישיבה'ישן ביהמ"ד מיט די בחורים מנחה, עס האבן דארט געדאוונט פיר הונדערט בחורים מיט זעקס בית הכסא'ס (דאס הייסט א ברעט מיט א לאך דערין) פלעגט דער רבי גיין אינדרויסן אין א ווינקל.

איינמאל האט זיך דער רבי צוגעאיילט און געדאוונט צופרי שחרית מיט די בחורים, ווייל ער איז דערנאך ארומגעגאנגען האלטן דרשות איבער דעם ענין פון פאה נכרית וואס האט זיך דעמאלט אויסגעשפרייט. עמיצער האט אים געפרעגט, ממה נפשך, ווי קען ער דאוונען אזוי פרי אז מען איז נישט גרייט? האט דער רבי אים געענטפערט אז "דאס איז פיל וויכטיגער".

מען האט דערציילט אז אלס יונג קינד האט מען געפרעגט דעם רבי'ן, אז לויט די הלכה דארף מען נישט אזויפיל מחמיר זיין, און מען מעג שוין דאוונען. האט דאס הייליג אינגל געענטפערט, "זיכער מעג מען דאוונען, אבער וויאזוי קען מען דאוונען?"...

לעומת זה איז דעם רבין זצ"ל נישט געווען ניחא פון די וואס דאוונען סתם אזוי שפעט, איינמאל איז דער רבי אריין אין ביהמ"ד איז דארט געשטאנען דער "מילכיגער" וואס איז ארומגעגאנגען יעדן צופרי אויסצוטיילן מילך ביי די הייזער זענדיג דעם רבי'ן אריינקומען האט ער זיך געוואלט פארענטפערן פאר'ן דאוונען אזוי שפעט, אבער אנהאבנדיג די

תפילין האט ער האט געזאגט אויף לשון קודש "חלב חלב" צו מרמז זיין אז ער פירט ארום די מילך. רופט זיך אן דער רבי אויפן פלאץ "אה, חלב, חלב איז ראשי תיבות ח'ייב ל'התפלל ב'זמנו..." (מ'מוז דאוועגען אין צייט).

צוויי פון די טובי העיר האבן געוואלט רעדן מיטן רבי'ן צופרי, אבער מען קען נישט צוקומען, דער רבי איז כסדר פארנומען מיט די הכנות צום דאוועגען, דערנאך דאס דאוועגען זעלבסט. זיי האבן זיך אפגערעדט פאר ר' פייוויש אשכנזי ז"ל משב"ק, אז ביים שבט מיהודה און קרן לדוד האט מען שטענדיג געקענט צוקומען, אבער דער "קראלער רב" איז שטענדיג פארנומען...

ענדליך האט מען געענדיגט דאס דאוועגען. דער רבי האט טוען געווען אביסל מזונות און מארגנצן זאפט, און צוגעגאנגען רעדן מיט די ביידע טובים. זיי האבן שפאצירט צוזאמען ארויף און אראפ, דער רבי האט ארויפגעלייגט זיינע הענט אויף זייערע פלייצעס און אזוי שפאצירט א לענגערע וויילע.

וען זיי האבן זיך אפגעזעגנט פרעגט זיי ר' פייוויש, "איר זענט שוין צופרידן?" זאגן זיי, "אז מען האט צו טוען מיט א מלאך איז אלעס אנדערש. אין איין האלבע שעה האט מען געקענט איבערגיין אלע קהל'ישע ענינים מיט א קלארקייט, זייענדיג באלד תופס דעם גאנצן ענין. דאס איז נישט קיין מענטשליכער מוח..."

נאכן דאוועגען האט דער רבי געהאט א קביעות זיך אראפצוזעצן אביסל מיט די יונגע רביצין (הרבנית אלטע פייגע ע"ה) פאר בערך צען מינוט.

על משמר הצניעות והקדושה

עס האט מיר דערציילט הרה"ח ר' אהרן פאללאק ז"ל סופר סת"ם, אז אין דעם רבי'נס ערשטע צייטן אין סאטמאר האט זיך דער רבי אומגעקוקט אויף די מקוה טהרה, און געזען אז עס ברויך א תיקון. עס זענען געווען קלענערע שטיבלעך ארום דעם בור המקוה וואו מען האט זיך איבערגעטוען, און ס'איז געווען דערינען עטליכע שפאלטענעס פון אלטקייט, ס'איז געווען א חסרון אין צניעות. דער רבי האט פראבירט צו בעטן פון די קהילה עפעס געלט. זיי האבן געענטפערט - נישט קענענדיג נאך דעם מהות פונעם רבי'ן - אז דערווייל איז נישט דא קיין געלט...

זעענדיג אז ער טאפט א וואנט, האט ער גערופן עטליכע אינגעלייט און בחורים מיט ר' אהרן פאללאק, און געגומען אייזענעס און דערמיט צובראכן די אלע שטיבלעך, אזוי אז מען מוז דאס יעצט פארריכטן. דערנאך איז דער רבי אריבער אין באגלייטונג פון זיי אלע צום קהל'ס אפיס.

דער סעקרעטאר האט זיך דערשראקן פונעם ערשיינונג פון דעם נייעם רב מיט זיין פמליא, דער רבי האט פארלאנגט פון אים די גאנצע געלט וואס איז געווען אין די קאסע, כדי צו קענען פארריכטן די מקוה דערמיט. באלד דערנאך האט דער רבי אונטערגעשריבן אז ער איז מוותר האלב פון זיין געהאלט כדי דערמיט צו באצאלן אלעס וואס מען האט יעצט ארויסגענומען.

מען האט דערציילט אז די רביצין פון הייליגן קדושת יום טוב זצ"ל פלעגט אים שטענדיג ווייזן די נייע קליידער, כדי ער זאל

געבן זיין הסכמה אז ס'איז צניעות'דיג. האט זיך איינמאל דער קליינער יואל'יש אנגערופן, "טאטע גלייב זי נישט, ס'איז די מאדע..."

"דער צאנזער רב וואלט אויך אזוי געטוען!"

אויף די באטערע"ר גאס (אין די שטאט סאטמאר) איז געווען א מו"ץ, אן אייניקל פון הייליגן דברי חיים זצ"ל. דער דיין איז נפטר געווארן אין זיינע יונגע יארן, ס'איז געווען אסאך וועלכע האבן געוואלט מען זאל אויפנעמען זיין זון אויף זיין ארט. הרה"ק רבי שלום אליעזר'ל מראצפערט זצ"ל איז ספעציעל געקומען צו די לווי' און געבליבן אויף די שבעה. מען האט געזאגט אז ס'איז כדי צו לייגן א דרוק אויפן רבי'ן אויפצונעמען דעם אינגערמאן אלס דיין.

ס'איז אבער געווען אנטקעגן די דעת תורה פונעם רבי'ן, און פאר די וועלכע האבן געהאט טענות אז ער איז אן אייניקל פון צאנזער רב, האט ער געזאגט "דער צאנזער רב וואלט אויך אזוי געהאלטן". למעשה האט אים דער רבי געשטעלט אלס "וושט קראצער", וויבאלד מען האט מקיל געווען צו עסן שטאפ געגן האט מען געמוזט בודק זיין דעם וושט פון די גאנז. רבי שלום אליעזר'ל זצ"ל איז געקומען באזוכן דעם רבי'ן כדי צו וויזן אז ער האט נישט קיין הקפדה.

"ויפן כה וכה וירא כי אין איש"

הב' מרדכי וואלטער ע"ה איז געקומען פון אריבער די גרענץ פון זענטע, סערביע. ס'איז געקומען זיין צייט אהיימצופארן, אבער ער האט נישט פארמאגט קיין פאספארט, איז ער געקומען צום רבי'ן. זאגט אים דער רבי, אז עס פארט יעצט א איד פון סאטמאר אריבער די גרענץ, און ער האט עטליכע קינדער מיט זיך, על כן זאל ער מיטגיין מיט אים און זיך פארשטעלן ווי איינער פון די קינדער.

פרעגט אבער מרדכי, דער איד האט דאך נאר קליינע קינדער און איך בין שוין א בחור פון איין און צוואנציג יאר, עס וועט זיין זייער אויפפאלנד. זאגט אים דער רבי, "טוה השתדלות, און אויף די איבעריגע וועסטו געבן צדקה און בס"ד וועסטו אריבער גיין בשלום".

הגה"ק רבי אליעזר פיש זצ"ל דער ביקסאד רב

דערנאך איז ער אריבער צו הגה"צ דער ביקסאדער רב האדמו"ר רבי אליעזר פיש זצ"ל זיך מזכיר זיין, דער רב זצ"ל איז געווען א שוואכער מענטש, און איז געזעצן אויפן בעט.

ער האט אים געפרעגט "דו ביסט שוין געווען ביים רב?"

"יא, און ער האט מיר געהייסן געבן צדקה".

"אויב אזוי", זאגט אים דער ביקסאדער רבי, "גיב צוויי מאל פינף און צוואנציג ליי פאר צדקה, איינמאל דא אין סאטמאר, דאס צווייטע וועג דו קומסט אן בשלום קיין זענטע, אזוי וועט זיין 'ויפן כ"ה וכ"ה וירא כי אין איש'. דער וועכטער וועט איבעראל קוקן און גארנישט באמערקן". וכך הוה.

לא תגנוב

איינמאל איז דער רבי זצ"ל אהיימגעקומען פון דאוועגען. אזוי גייענדיג באמערקט ער ווי מען לויפט נאך א בחור. אויף זיין פראגע האט מען אים דערציילט אז מען איז חושד אז דער בחור האט גע'גנב'ט דעם ספר ראשית חכמה פונעם "ארשיווער בית המדרש" (וואו ארשיינליך אן ארימער בחור און ער האט געוואלט פארדינען דערפון).

דער רבי רופט צו דעם בחור "פארוואס האסטו גע'גנב'ט פון 'חסידישן ביהמ"ד'..."

דער בחור האט זיך פארמישט אויף די רגע זאגנדיג, "ניין, פון ארשיווער בית המדרש".

דער רבי האט אים געגעבן צוויי פעטש און צוריקגענומען דעם ספר.

דבר אחד לעם

אין די ישיבה הקדושה זענען געווען געשטעלט בחורים אלס

'גבאים' איבער פארשידענע פונקציעס. איינמאל האט דער רבי זצ"ל ממנה געווען צוויי אויבערלענדישע בחורים מיט קורצע רעקלעך אין פיאות אויף די אויערן, ווייזט אויס אז דער רבי זצ"ל האט זיי געפינען פאסיג צו די דאזיגע פאזיציעס. אבער פאר עטליכע בחורים האט דאס נישט געפאלן, האבן זיי געזוכט א מיטל אז די גבאים זאלן זיך פונעם אייגענעם ווילן צוריק ציען. איינמאל איז דער רבי זצ"ל אוועקגעפארן אויף א שבת, דאן האבן זיי אויסגעניצט די געלעגענהייט און אפגעשריבן ווילדע פאשקעווילן אין דאס פארקלעפט אויף די וועגט מינוטין פאר עס איז צוגעפאלן דער הייליגער שבת, אזוי אז די צעטלען זאלן הענגן א גאנץ שבת, און די גבאים וועלן נישט אויסהאלטן די בושה און זיך אפזאגן פון זייערע פאזיציעס.

נאך שבת איז דער רבי זצ"ל צירוקגעקומען און געווארן געווארן וואס עס האט פאסירט, פארנאכט'ס איז דער רבי זצ"ל אריבער צו די מענזע די אפיצילע קיך פון די ישיבה עטליכע בחורים האבן דארט געגעסן אריינגערעכנט די פאשקעווילן שרייבער, דער רבי זצ"ל האט זיי צוגערופן און דערלאנגט פאר יעדען פון זיי צוויי פעטש און פארשיקט פון די ישיבה.

"והיית נקי מאלתי"

איין שבת האט מען מכבד געווען א דארפסמאן מיט אן עליה. ס'איז געווען שבת פרשת כי תבוא, דער רבי וואס איז געווען בעל קורא האט געענדיגט ביי אים מיטן פסוק "ארור אשר לא יקום את דברי התורה הזאת". ס'איז געפאלן א געוואלדיגער פחד אויף

די מתפללים, און ספעציעל אויף דעם דארפסמאן, אז דער רבי האט פונקט ביי אים צוגעענדיגט ביי אזא פסוק.

דער איד פלעגט געווענטליך קומען אויף די ימים נוראים, אבער דאס יאר איז ער נישט געקומען. ענדליך פרשת חיי שרה איז ער געקומען אויף שבת. ער האט באקומען אן עליה און דער רבי איז בעל קורא און ענדיגט צו "והיית נקי מאלתי".

נאכן דאוונען פרעגט אים ר' פייוויש ע"ה, פארוואס ער איז נישט געקומען די פארגאנגענע ימים נוראים און די שבתים דערנאך, ענטפערט דער איד, אז ווען דער רבי האט אים מסיים געווען מיט אזא שטרענגע ווארענונג איז ער אהיים און מהרהר געווען בתשובה, און עוסק געווען בשקו ובתעניתו, ענדליך האט ער זיך שוין געשפירט גענוג זיכער צו קומען, און ב"ה ס'איז נתקבל געווארן מיין תשובה, און דער רבי האט מסיים געווען 'והיית נקי מאלתי'...

באצאלט פאר די בזיונות

אין סאטמאר האט געוואוינט א בחור מיטן נאמען יחזקאל א זון פונעם שמש. ער איז געווען אן עלטערער בחור וואס ס'האט זיך אים נישט געמאכט קיין שידוך, דערצו איז ער געווען א רויט האריגער. ענדליך איז ער א חתן געווארן. שבת פרשת תולדות האט ער עולה געווען חמישי, דער רבי האט באלד דערנאך געענדיגט "ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה" וגו' (ווען עשו איז געווען פערציג יאר האט ער געגומען א פרוי). באלד א פסוק

דערנאך איז דא א סוף פרשה, און דארט האט דער רבי אויסגעלאזט.

דער עולם האט געשמייכלט, דער בחור איז אין די עלטערע יארן, א רויטער, און ער ווערט א חתן... דער חתן איז געווארן פארשעמט און געלאזט א טרער. ווען דער רבי זצ"ל האט דאס באמערקט האט ער אים באלד מפייס געווען, און נאך שטייענדיג אויפן באלעמער האט ער אים צוגעזאגט צו באצאלן די גאנצע חתונה...

דרשת פרקי אבות אין דעברעצין

אין די ביטערע יארן, ווען די רשעות'דיגע רעגירונג האט צוגענומען פילע אידישע פרנסות, איז דער רבי זצ"ל ארומגעפארן פראבירנדיג צו שאפן גרויסע סומעס געלט, צווישען אנדערע איז דער רבי זצ"ל געווען אויף א שבת אין דעברעצין.

דער רבי איז געווען בעל קורא, בין גברא לגברא האט דער רבי אויפגעכאפט א שמועס צווישן די גבאים, וועלכע עלי' מען זאל געבן פאר'ן "חתן" פונעם ראש הקהל, וואס איז געקומען אויף שבת. אויפן רבינס פראגע פארוואס ער איז געקומען, האט מען אים געזאגט, אז אסאך טוען אזוי און קומען באזוכן דעם צוקונפטיגן שווער פאר די חתונה. דער רבי האט באלד באפוילן אז מען זאל דעם חתן נישט געבן קיין עליה.

יענעם שבת נאכמיטאג, ווען דער רבי האט פארגעלערנט

פרקי אבות, האט ער א לענגערע צייט מעורר געווען אויף די פירצה פון זיך טרעפן פאר די חתונה (דאס איז געווען אין א צייט וואס דער רבי זצ"ל האט געהאפט צו מאכן געלט פאר זיינע צוועקן. וצדיק באמונתו יחיה).

דרשת פרקי אבות אין פעסט

נאך דעברעצין איז דער רבי זצ"ל געפארן קיין פעסט. די אכסניא איז געווען אין שטוב פון מחותני הרה"ח ר' אליעזר ב"ר נחמן פריעדמאן ע"ה (ביי אים איז מיין כלה תחי' געווארן טיילווייז אויפגעצויגן, און ער האט אונטערגעשריבן אויף מיין כתובה).

ר' אליעזר האט פארמאגט גאר א קליינע מקוה אין זיין באדע צימער, און עס פלעגן ביי אים איינשטיין פילע רבנים וועלכע האבן געווויילט אין פעסט, צום ביישפיל דער חקל יצחק מספינקא זצ"ל, אמרי חיים מוויזניץ זצ"ל.

דערנעבן איז געווען די "אדלער'ס שוהל" וואו איך פלעג דאוונענען, וועו איך בין דארט געווען.

שבת נאכמיטאג האט דער רבי זצ"ל פארגעלערנט פרקי אבות אין די אויבנדערמאנטע שוהל, און געזאגט דאס פאלגענדע. (ס'איז שוין געדרוקט אין פרקי אבות דברי יואל, אבער צוליב חיבת הדברים, וואס איך האב דאס פערזענליך געהערט מפורש יוצא מפי כהן גדול גיב איך אייך דאס איבער וויטער):

דער רבי האט זיך געשטעלט אויף די משנה פרק ו' משנה ט'.

אמר ר' יוסי בן קיסמא וכו' אמרתי לו אם אתה נותן לי כל כסף וזהב "שבעולם" אין אני דר אלא במקום תורה. ר' יוסי בן קיסמא האט געזאגט פאר א איד וואס האט אים איינגעלאדענט צו קומען וואוינען אין זיין געגענט וואו ס'איז נישט געווען קיין "מקום תורה", אז אפילו דו וועסט מיר געבן די גאנצע גאלד און זילבער פון די "וועלט" וועל איך נישט גיין וואוינען אין אזא פלאץ וואו ס'איז נישט דא קיין תורה.

האט דער רבי זיך געשטעלט, אז מיר טרעפן ביי בלעם וואס ער האט געזאגט (במדבר כב, יח), אם יתן לי בלק מלא "ביתו" כסף וזהב, אז אפילו בלק וועט מיר געבן זיין גאנצע "שטוב" מיט גאלד און זילבער קען איך נישט טוען אנטקעגן דעם באפעל פון באשעפער. זאגט רש"י, "נפשו רחבה", בלעם האט געוועדט ווי א בעל גאוה, אז עס קומט זיך אים א גאנצע "שטוב" מיט גאלד, לכאורה ר' יוסי בן קיסמא האט דאך אנגעכאפט א בריייטערן משל, "די גאנצע גאלד און זילבער פון די גאנצע וועלט".

האט דער רבי מסביר געווען, אז מען מעג ליעב האבן געלט, עס וועגדט זיך נאר פארוואס מען וויל דאס האבן. בלעם האט געזאגט "ביתו" ער דארף דאס געלט צו האלטן אין שטוב פארן אייגענעם געברויך, "צו האלטן אין די וועסטהיים קאסע" (דער נאמען פון די דארטיגע באנק), דאס זאגט רש"י איז א באוויי אויף נפש רחבה, ווידער דער היליגער תנא ר' יוסי בן קיסמא האט געזאגט "שבעולם" ער וויל האבן דאס געלט פארן געברויך פון די וועלט, ארויסצוהעלפן אידן אין זייער נויט, דאס איז שוין א היליגער צייכן...

(דרך אגב, מען האט געשמועסט אז דער רבי זצ"ל האט דאן נישט אזוי מצליח געווען, דערפאר האט ער געריעדט די דרשה באריכות. זעה ווייטער די צווייטע העלפט משנה, ולא עוד אלא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב אלא תורה ומעשים טובים בלבד. גאר א קליינע תקופה דערנאך האט די רעגירונג צוגענומען אלע אידישע פאבריקן און אריינגעשטעלט גוי'אישע פארוואלטער. פארשפארט צוטריט צו די אייגענע וועסטהיים קאסע, ס'איז נישט איבערגעבליבן נאר די צדקות וואס מען האט געטוען פון פריער).

"משה עומד ומשמש..."

ז' אדר, די יארצייט פון משה רבינו, האט די חברה קדישא געמאכט א גרויסע סעודה. דער רבי זצ"ל אליין האט צוגעהאלפן דאס צוגרייטן. איך האב אים געזען שטיין אנגעטוען מיט א שירצל, און האט זיך דערביי אנגערופן "ומשה היה עומד ומשמש..."

שותפים אין די מצוה

פורים פארטאגס האט דער רבי זצ"ל געלאזט רופן זיין גבאי צדקה הרה"ח ר' שלום לויפער ז"ל און אים געבעטן ארומצוגיין אין די בתי מדרשים, און צוזאמענקלויבן געלט פאר הכנסת כלה. ר' שלום רייבט זיך די אויגן, מען האט דאך ממש יעצט געענדיגט

די פורים סעודה פון ביינאכט[27], און אז איך גיי וועל איך דאך פארפאסן דעם רבי'נס מגילה ליינען.

דער רבי איז אבער אים מזרז ווייל אלעס איז כדאי, כדי צו דערפרייען א חתן און כלה. ער איז געגאנגען און צוריקגעקומען שפעטער אינמיטן טאג. דער רבי האט אים באדאנקט אבער אים באלד געבעטן אז ער זאל נאכאמאל גיין. ר' שלום זאגט אבער, "איך בין דאך שוין געווען אינעם גאנצן שטאט, וואו קען איך נאכאמאל גיין?" זאגט אים דער רבי "נעם מיין טילעפ און דאס זילבערנע שטעקן און גיי ארום צוזאמנעמען געלט א צווייט מאל".

וילבש בגדי מלכות ויצא ברחוב העיר. שפעט נאכמיטאג, וען מען האט שוין געגעסן די צווייטע סעודה איז ר' שלום צוריק געקומען. דער רבי האט אים באלד געהייסן זיך וואשן, און אים געזעצט נעבן זיך, און דערנאך געגומען "שיריים" פון ר' שלום'ס טעלער און אריינגעמישט אין זיין אייגנס, און דערפון געטיילט פאר'ן עולם, זאגנדיג "מיר זענען ביידע שותפים אין די מצוה פון הכנסת כלה"[28].

נכנס יין יצא סוד

ר' פייוויש אשכנזי ז"ל משב"ק האט אינמיטן די סעודה

---

[27] דער רבי זצ"ל האט זייער שפעט אנגהויבן צו ליינען די מגילה, טראצדעם וואס עס איז געווען מוצאי תענית אסתר, עס פלעגן דערפאר זיין בחורים וואס האבן אויסגעפאסט פארן הערן מגילה ליינען.

[28] אזוי דערציילט אויך מיין איידעם הרה"ח ר' משה לויפער הי"ו אין נאמען פון זיין טאטן ז"ל.

אנגעגאסן ווין פאר'ן רבי'ן. שרייט דער פורים רב ר' ברוך גפן ע"ה, "פייוויש, רבי בין איך", ווען דער רבי זצ"ל וואס איז שוין געווען שטארק מבוסם האט דאס דערהערט האט ער אים אריינגערוימט אין אויער, "יא, אז דו וועסט נישט שלאפן אין בעט פערציג יאר". נכנס יין יצא סוד.

די תורה פונעם פורים רב

ס'איז געווען דער סדר ביים רבי'נס טיש, אז עמיצער האט פארגעזאגט א מדרש אדער מאמר חז"ל און דערויף האט דער רבי זצ"ל געזאגט די הייליגע דברי תורה. יעצט ביי די סעודת משתה היין האט דער רבי זצ"ל געזאגט פאר'ן פ"ר, "זאגט עפעס תורה", זאגט אים דער פ"ר, "קודם דארף מען זאגן א מדרש".

זאגט דער רבי זצ"ל "הישן תחת המטה", ענטפערט דער פ"ר, "יהא מונח עד שיבוא אליהו". אזוי איז דער שמועס געגאנגען אהין און צוריק אויפן פורים'דיגן שטייגער, ביז דער רבי גיבט א קרעכץ, "אויף דיר קען מען זאגן 'המגדל כלב רע בתוך ביתו'..." ענטפערט דער פ"ר, "מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו..."

עד דלא ידע

דער רבי זצ"ל איז געווארן מבושם און זיך אנגעלאנט אויפן שטול. די רביצין ע"ה איז אריינגעלאפן און באפוילן אז עטליכע בחורים זאלן אים אריספירן און אים אראפלייגן אויפן בעט. דער רבי זצ"ל האט אויסגעזען זייער שוואך, און מען האט געדופן א דאקטאר.

דער דאקטאר האט באלד באפוילן אז מען זאל אים אויסטוען די שיך. ר' פייוויש איז צוגעגאנגען און געוואלט אויסטוען קודם די רעכטע שיך.

זאגט אים דער רבי "פייוויש, דו האלסט שוין אפשר ביי עד דלא ידע, דו ווייסט נישט אז מען טוט אויס קודם די לינקע". דאס האט דער רבי געזאגט ווען אלע האבן געמיינט אז ער האלט שוין ביי עד דלא ידע.

דער דאקטאר האט באקוקט דעם רבי'ן, ענדליך רופט ער די רביצין אין א זייט, זאגנדיג שטילערהייט אז קיינער זאל נישט הערן "פילייכט איז דער ראבינער פארזאפן..."

כאילו לא היה

דאס אלעס האט זיך אפגעשפילט היבש נאך חצות הלילה, לויטן חשבון צווישן צוויי און דריי אזייגער באישון לילה. מיר בחורים זענען נאך געבליבן וואך, פארענדיגנדיג דעם משתה היין. זעקס אזייגער צופרי האט מען שוין געטראגן א קאווע פאר'ן רבי'ן. ווארשיינליך האבן זיך שוין אנגעהויבן די הכנות צום דאוונען.

ס'איז מיטן פשוטן שכל נישט צום פארשטיין, אז נאכן טרונקען אזויפיל וויין ביז ער איז אוועקגעפאלן זאל מען קענען נאך דריי שעה ארויסקריכן דערפון און אנגיין מיטן סדר היום אזויווי יעדן טאג.

מתנות לאביונים בו ביום

אינמיטן פורים האב איך געטראגן משלוח מנות פון די סעמיהייער רביצין ע"ה צו די רביצין אלטע פייגע ע"ה, א טארט מיט א זילבערנע בעכער. ביים רבי'נס שטוב איז געווען א גרויסע רייע מיט אידן וואס זענען געקומען צום רבי'ן. איך בין גלייך אריין אין רבי'נס הויז אדורך א זייטיגע טיר, און דערזען ווי דער רבי זצ"ל קומט ארויס פון "קוויטל שטוב" מיט א גרויסע טאץ אנגעפולט מיט קוויטלעך און געלט. ער גייט און לייגט דאס אריין אין די קאסע.

איך האב צוגעטרעטן, אראפגעלייגט די משלוח מנות, און דערביי געווינקען פארן רבי'ן אז ער זאל קוקן אויף מיינע צוריסענע פארלאטעטע שיך... דער רבי האט פארשטאנען, און מיר געגעבן דרייסיג ליי אז איך זאל קויפן נייע שיך.

דער סדר איז געווען, אז דער סעמיהייער רב פלעגט פירן טיש פאר די געסט וואס זענען געקומען צום רבי'ן אויף שבת. מען האט געגעסן חלה מיט פיש, און דערנאך אריבער צום רבי'נס טיש. יעדע וואך פלעג איך אריבער גיין צום רבי'ן בעטן דריי הונדערט ליי פאר די הוצאות פון די בילקעלעך פיש און ברוינפן.

פלעגט זיך אבער אפט מאכן אז דער רבי פלעגט זאגן "יאסעלע, איך האב נישט. גיב דיר אן עצה". דאס האט געמיינט אז איך זאל צוגיין צו קהל'ס גבאי דרעביטש ע"ה, און יענער פלעגט בארגן דאס געלט פאר'ן רבי'ן זצ"ל.

ערב שבת נאך פורים בין איך ווי דער שטייגער אריין צום רבי'ן

און געבעטן געלט, זאגט מיר דער רבי, "יאסעלע, איך האב נישט, גיב דיר אן עצה". איך בין געווען ערשטוינט. איך האב דאך געזען דעם רבי'ן די וואך טראגן א גאנצע הויכער הויפן מיט געלט... איך בין ארויס פונעם רבי'נס חדר און אנגעטראפן ר' פייוויש אשכנזי ע"ה און אים געפרעגט דערויף, לאכט ר' פייוויש, "יאסעלע, ס'איז גארנישט געבליבן דערפון. פורים נאכמיטאג האט מען שוין אלעס פארטיילט..." דער רבי איז געבליבן אן קיין פרוטה אפילו פאר די טאג טעגליכע געברויכן.

אין פילע פאלן האט דער רבי זצ"ל געהאט געלט אין אלע טאשן פונעם שפענצער, אבער פאר מיר האט ער געזאגט אז ס'איז נישט דא נאר מען דארף גיין בארגן אפאר ליי...

"מאך דעם טאטן אביסל פריילין..."

נאך פורים זענען כסדר אנגעקומען טרויעריגע בשורות. אין די רומענישע הויפשטאט האט מען צוגענומען אידישע פרנסות, און מען האט אפילו גע'הרג'ט אידן ל"ע.

איין צופרי איז דער רבי זצ"ל געגאנגען אין מקוה, איז צוגעקומען א רומענישער אפיציר און געוואלט געבן די האנט פאר'ן רבי'ן. דער רבי האט אים נישט צוריק געריכט די האנט, האט אים דער גוי געזומען ציען די בארד.

אינמיטן די וואך האט דער רבי געדארפט קומען באזוכן ביים סעמיהייער רב ווי דער שטייגער. זאגט מיר די רביצין, "יאסעלע, זעה צו מאכן דעם טאטן אביסל פריילין, א גאנצן טאג רעדט מען

נאר פון די צרות..."

עטליכע מינוט דערויף איז דער רבי אנגעקומען און זיך אראפגעזעצט אין מיין שטוב, און דערביי געגעבן א קוק אויף מיינע נייע שיך, וואס איך האב זיך געקויפט מיטן רבי'נס פורים געלט. ער זאגט "האסט דיר געקויפט נייע שיך, וויפיל קאסט דאס?"

זאג איך "פופצן ליי"

פרעגט דער רבי, "איך האב דיר דאך געגעבן דרייסיג לי?"

"יא", ענטפער איך, "די איבעריגע פופצן איז פאר די צווייטע שיך..."

וועז דער רבי איז ארויס זאגט מיר די רביצין, "יאסעלע, מיט די נארישקייט האסטו מחיה געווען דעם רבי'ן..."

די הכנות צום פסח

פאר פסח האט מען געבראנגט א קוה צום רבי'ן אין חצר, און די קוה האט נישט געגעסן קיין חמץ נאר קארן.

עטליכע טעג פאר פסח זענען געשטאנען אכט בחורים און בודק געווען די חסא בלעטער צו נוצן אויף מרור. ס'איז געווען א גרויסע עבודה וויבאלד ביים רבי'נס סדר האבן זיך משתתף געווען א גרויסער עולם אידן.

אזויווי זיי האבן בודק געווען נעבן די קאך וואס איז געווען אנגעפולט מיט עסן לכבוד דעם בעפארשטייענדיגן יום טוב, האבן זיי זיך אלע אהין ארייגעכאפט, כדי עפעס טועם צו זיין, און

אינגאנצן פארגעסן פון די מרור.

פונקט איז דער רבי זצ"ל אריין אין קאך, און זיי געכאפט מיט די הייסע קארטאפל אין די הענט... ער האט גענומען זיין פאסיק און דערמיט זיי אלע ארויסגעיאגט פון דארטן...

בדיקת חמץ

בדיקת חמץ נאכט האב איך שנעל יוצא געווען די מצוה און באלד אריבערגעלאפן צום רבי'ן אין שטוב. דער רבי זצ"ל האט אנגעהויבן ארום גיין פון שטוב צו שטוב און בודק געווען עד מקום שידו מגעת. אבער אנקומענדיג צו די שטוב פון ר' פייוויש אשכנזי ע"ה איז דער רבי צוגעגאנגען צום אויוון און אנגעהויבן צו ווישן מיטן פעדער פון אונטן ביז ארויף. די אויוון מיטן בלעכענעם קוימען האבן שיין געגלאנצט אזויווי מען האט דאס ספעציעל אפגעריניגט לכבוד יום טוב.

ווען דער רבי האט דערגרייכט די הויך פון זיין האנט האט ער געווינקען אז מען זאל אים דערלאנגען דעם לייטער. די אנוועזנדע האבן נישט פארשטאנען זיין רצון ארויפצוקריכן אזוי הויך וואס ער האט נישט געטוען אין די אנדערע שטובער. מען האט דערלאנגט דעם לייטער און דער רבי איז ארויף טרעפל נאך טרעפל, ווישנדיג מיטן פעדער. די קוימען איז פון אויבן נאענט צום דאך געגאנגען אביסל קרום. ווען דער רבי האט דארט ארויפגעשטופט דעם פעדער האט פלוצלונג געגעבן א טראסק אראפ א גרויס שטיקל לאקשן קוגל...

דער רבי זצ"ל האט אנגעהויבן זייער שטארק צו לאכן, אזוי ווייט אז מען האט אים געמוזט אונטערהאלטן כדי ער זאל קענען אראפקומען פון דעם הויכן לייטער. נאכדעם וואס ער האט געענדיגט מיטן בדיקת חמץ, האט זיך דער רבי אראפגעזעצט און אונז צוגערופן זאגנדיג:

"קינדערלעך, איר מיינט אוודאי אז ס'איז עפעס א געוואלדיגער מופת. איך וועל אייך דערציילן, נישט לאנג צוריק איז דער נירבאטערער רב (הגה"צ רבי אהרן טייטלבוים ז"ל) געקומען אונז באזוכן. אבער אזויווי דאס הויז איז שוין געווען אויפגעריניגט אויף פסח, האט מען אים מקבל פנים געווען אין די שטוב פון ר' פייוויש. אינמיטן דעם באזוך האט מען אריינגעשיקט א לאקשן קוגל (דורך די מאמע פון הרה"ח ר' יודל ראזענבערג ז"ל), און דערפון האט מען געטיילט שיריים פאר די פילע אנווועזנדע בחורים. האב איך געדעכנט אז אזויווי די בחורים זענען געשטאנען קעפ אויף קעפ ביז צום דאך, איז מעגליך אז עמיצער האט דארט פארגעסן זיין קוגל, דערפאר בין איך ארויפגעקראכן... יגעתי ומצאתי...

דרך אגב, ביי דעם באזוך פונעם באטערער רב זצ"ל וועלכער האט זיך פארצויגן ביז שפעט האט זיך דער באטערער רב אנטשולדיגט אז ער האט נאכנישט געדאווענט מנחה, און ס'איז שוין באלד די שקיעה. דער רבי זצ"ל האט מסכים געווען, און דער באטערער רב האט זיך געשטעלט דאווענען מנחה. אבער דער רבי, כדרכו בקודש, האט נישט מיטגעדאווענט.

אפיית המצות ערב פסח

מצות ערב פסח האט איך געבאקן צוזאמען מיטן רבי'ן. דער רבי איז געגאנגען אנגעטוען א שירצל און געטיילט די טייגלעך פאר'ן עולם.

ליל התקדש חג

ביים סדר נאכט האט דער סעמיהייער רב זצ"ל געפרעגט מה נשתנה, און דער רבי האט געזאגט תורה זייענדיג מסביר דעם חילוק צווישן "עבדים היינו" און "משועבדים" פאר א לענגערע צייט. בהסיבה איז דער רבי געלעגן כמעט אינגאנצן ליגנדיג. בשעת די סעודה האב איך געהאלפן אריינברענגען דאס עסן. ס'איז געווען א גאנצע חכמה, ווייל די אלטע רביצין איז געווען יונגער פון די יונגע רביצין...

קידוש במקום סעודה

פסח צופרי האט דער רבי זצ"ל זייער מאריך געווען מיטן דאוונען, ממילא האט מען פאר קריאת התורה געטיילט פאר די בחורים קידוש צו מאכן, אביסל וויין און פסח'דיגע כרעמזלעך. איך בין געשטאנען און געטיילט פאר די בחורים. אלע זענען געווען צופרידן אויסער הב' אברהם יצחק קאהן (אדמו"ר מתולדות אהרן זצ"ל), וועלכער האט זיך געשטופט ווייל ער וויל האבן "נאך א גלעזל וויין".

איך האב זיך געבייזערט אויף אים ווייל ס'איז דאך קוים דא

געגנוג פאר אלע. אינדערזייט איז געזעצן דער סעמיהייער רב און געלאכט, "דו ביסט געראכט, אבער אן עם הארץ, ווייל ער וויל האבן צוויי כוסות ווין צוליב קידוש במקום סעודה".

מִיּוֹן רַבִּי"ן זי"ע אֵין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל

"קענסט מיטקומען מיט אונז"

נאך די שווערע מלחמה יארן האב איך געוואוינט אין ארץ ישראל, און רביה"ק איז דאן געקומען אויף א באזוך. אבער דער רבי איז געווען באלאגערט מיט אידן אזוי אז איך האב נישט געהאט די מעגליכקייט אים צו געבן שלום. איין אויפדערנאכט בין איך געשטאנען אויפן באלקאן און געזען דעם רבי'ן זצ"ל גיין צוזאמען מיט הרה"ח ר' ליפא שווארץ ע"ה. איך בין באלד אראפגעלאפן און צוגעגאנגען געבן שלום.

פרעגט דער רבי "אינגערמאן, וויאזוי רופט מען דיר?" זאג איך אים "אינדערהיים אין סאטמאר האט מיר גערופן 'יאסעלע הויז בחור'..."

דער רבי האט זיך געפריידט צו מיר, "ברוך השם, האסט איבערגעלעבט די צרות. קענסט קומען מיט אונז".

איך האב נישט געוואוסט וואו דער רבי גייט, אבער איך האב זיך געפריידט מיט די זכיה. מיר זענען געגאנגען צום "לשכת עדה החרדית". היות מען האט אויפגענומען דעם רבי'ן אלס רב איז דער רבי זצ"ל אהינגעגאנגען אויפצוטרעטן מיט א דרשה.

"מיר זענען מקבל מרות פונעם סאטמארער רב"

אינעם זאל זענען געווען פארזאמלט די חברי הביד"ץ, ארזי הלבנון אדירי התורה, הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל ראב"ד, הגאון רבי ישראל יצחק רייזמאן זצ"ל, און הגאון רבי דוד יונגרייז זצ"ל.

אזוי אויך זענען געווען די אלע טובי הקהל. מיר זענען אריין און איך בין געבליבן שטיין אונטערן רבי'ן.

מען האט מכבד געווען דעם רבי'ן צו אנהויבן רעדן. דער רבי האט אבער געזאגט אז "ער וויל קודם הערן" (נאך די אסיפה האט מיר ר' ליפא דערציילט, אז דער רבי איז געווען ביי אן אסיפת עסקנים וכדומה, נאך א שטיק צייט האט מען אנגעהויבן צו פרעדיגן ציונות. דער רבי האט זיך באלד אויפגעשטעלט, געכאפט די רעזשוואלקע פון ר' ליפא און ארויסגעלאפן זאגנדיג, "איך בין מסכים צו בלייבן אליינס אבער מיט די אמונה". זינט דאן האט דער רבי אכט געגעבן אז פון אנהויב פון די אסיפות צו מברר זיין מיט וועמען ער רעדט).

עמיצער האט געווינקען פאר רבי פנחס עפשטיין זצ"ל, אז ער זאל אויפטרעטן מיט עטליכע ווערטער. היות ער האט נישט געוואלט, האט אויפגעטרעטן רבי דוד יונגרייז זצ"ל און געזאגט א דרשה.

צום ענדע האט ער אויסגעפירט, "רבותי, טעינו טעות מרה, מיר האבן געמאכט א ביטערן טעות מיט דעם וואס מיר האבן זיך

נישט גענוג שנעל אפגעטיילט פון די אגודה אנטקעגן דעם רצון פון די רבנים ועיני העדה פון דעם פריערדיגן דור וועלכע האבן אונז געשיקט בריוו פון אייראפע. מיר דארפן בעטן פון זיי מחילה, אבער היות זיי זענען שוין בעולם העליון ווילן מיר טוען תשובת המשקל, מיטן מקבל מרות זיין פונעם סאטמארער רב שליט"א".

"מיר דארפן בויען א שטארקע קהילה"

דערנאך האט דער רבי זצ"ל אויפגעטרעטן און געזאגט צווישן אנדערע, נאך פרשת כי תשא גייט פרשת ויקהל, אין פרשת כי תשא האט ליידער כלל ישראל געמאכט אן עגל, אבער די בני לוי האבן זיך פון דעם אפגעשיידט. אבער נאך די טיילונג שטייט "ויקהל משה", משה רבינו האט מקהיל געווען די אידן, און געשטעלט א שטארקע קהילה. אזוי אויך לעניננו, נאכדעם וואס מיר זענען זיך פורש פון די ציונים מיט זייערע נאכשלעפער, דארפן מיר זיך צוזאמען נעמען און בויען א שטארקע קהילה.

צוגעטראפן צום רבי'ן

דורכאויס דעם רבי'נס דרשה איז געזעצן נעבן דעם רבי'ן הגאון רבי דוד יונגרייז זצ"ל, וועלכער איז געווען באוואוסט מיט זיין גרויס בקיאות בכל חדרי התורה. יעדעס מאל וואס דער רבי האט דערמאנט א גמרא, מדרש, צי א קושיא פון די ראשונים, האט ער זיך שטילערהייט אונטערגעברימט "דאס איז א רשב"א, דאס איז די גמרא גיטין"...

דער ספרא דדיינא ר' יצחק שווארץ ע"ה האט אים געווינקען מיט די הענט, ער זאל נישט אלעס "אויסכאפן" פונעם רבי'ן. דער רבי האט דאס אויפגעפאסט, גיט ער אים א זאג אינמיטן די דרשה, "וואס שטערט איר אים, איך דאנק דעם הייליגן באשעפער אז ס'איז דא א איד וואס טרעפט אלעס צו..."

על אלה חשכו עינינו

ס'איז ידוע די גרויסע דרשה וואס רביה"ק זצ"ל האט געהאלטן אין ארץ ישראל, איבער דעם ענין פון גיין צו די בחירות פאר די כנסת המינים. ספעציעל אז ס'האט ליידער באקומען א הכשר און ס'איז גאר געווארן א מצוה.

דער רבי האט זיך געשטעלט אויפן פסוק פון איכה (ה, יז), "על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו". פרעגט דער רבי, דער פסוק הייבט אן בלשון יחיד "על זה" און איז מסיים "על אלה" בלשון רבים (דער תרגום טייטשט, על זה אויף דעם בית המקדש, על אלה אויפן כלל ישראל, דערפאר איז עס בלשון רבים).

האט דער רבי מפרש געווען, על זה, אויף דעם חורבן בית המקדש, היה דוה לבנו, על אלה, אבער א דאפלטע צרה איז, אז חשכו עינינו, אז די עיני העדה זענען פארטונקלט געווארן דורך צוויי אופנים. אין די צייטן פון דעם חורבן האבן די בריונים נישט געוואלט פאלגן, אבער א דאפלטע צרה איז, אויב די עיני העדה זעלבסט זענען פארטונקלט געווארן, מען זאגט נישט דעם אמת, אדער גאר ווייסט מען דאס נישט...

הרחק משכן רע

ווייטער האט זיך דער רבי געשטעלט אויף די משנה (אבות א ז) "הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע". וואס איז די נפקא מינה צווישן דעם רע און דעם רשע. ביים רע שטייט הרחק (דערווייטער דיך) און ביים רשע שטייט נאר אל תתחבר (באהעפט דיך נישט)?

דער תירוץ איז, רשע מיינט אן אמת'ער רשע וואס ער טוט נישט באהאלטן זיינע שלעכטע מעשים, איז גענוג "אל תתחבר", מען באהעפט זיך נישט מיט אים, מען זאל זיך חלילה נישט אפלערנען פון זיינע שלעכטע התנהגות. אבער הרחק משכן רע, פון דעם איד וואס וואס איז נאר א שכן פאר דעם רע, אן ערליכער איד וואס האלט זיך נאענט און חבר'ט זיך מיט דעם רע, אויף אים זאגט דער פסוק "הרחק" דערווייטער דיר גאר ווייט, ווייל מען קען מאכן א טעות, מיינענדיג אז ער איז פרום און ערליך.

געענטפערט אויפן פלאץ

דער רבי זצ"ל האט שטארק מאריך געווען איבער די אזויגערופענע "נסים", וואס די איזראעלישע מיליטער האט אפגעהאלטן. דער רבי האט מסביר געווען, אז אפילו עס זענען יא פארגעקומען נסים איז דאס נישט געווען פון דעם אויבערשטן. בתוך הדברים האט דער רבי ציטירט פון דעם פסוק "ויפתח ה' את פי האתון" (במדבר כב, כח), אז דער אייבערשטער האט

געעפנט די מויל פון דעם אייזל, אז ער זאל קענען רעדן. ווידעראום ווען דער נחש האט צוגערעדט חוה צו טוען אן עבירה שטייט "ויאמר הנחש אל האשה" (בראשית ג, ד), שטייט נישט דעם אייבערשטן'ס נאמען כאטש עס האט פאסירט די זעלבע נס.

נאך די דרשה איז צוגעגאנגען צום רבי'ן א מירער ראש ישיבה און גענפרעגט, היתכן דער רבי טענה'ט אז עס פאסירט נישט קיין נסים, אונז טרעפן מיר אז טיטוס הרשע וועלכער האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש, איז אריין לפני ולפנים אינעם היכל, און האט געשטאכן מיט זיין שווערד דעם פרוכת, זאגט די גמרא (גיטין נו, עב) "ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו", זענען מיר דאך א ראי', וויבאלד עס שטייט "ונעשה נס", אז דער באשעפער האט אים געמאכט א נס.

באלד אויף די רגע האט דער רבי געבעטן אז מען זאל ברענגען א של"ה הקדוש מס' תענית, און צוגעווייזן דעם ערשטן הג"ה פון תורה אור, וואו עס שטייט אז די בלוט איז ארויסגעקומען "בדרך הטבע", און איז מסביר, אז דער כהן גדול פלעגט שפריצן בלוט אום יום כיפור, און ס'האט פאסירט א נס אז די בלוט איז געווארן איינגעשלינגען אין דעם פרוכת און ס'האט זיך געהאלטן פריש, אבער ווען די רשעים זענען אריינגעקומען און האבן מחלל געווען איר קדושה, איז צוזאמען מיט די קדושה בטל געווען דער נס און די בלוט איז ארויס געריגען. אבער דער רשע טיטוס האט דאס

נישט געווואוסט, האט ער געמיינט כסבור הרג את עצמו[29].

"רבי אביסל מיט מתינות..."

דער רבי זצ"ל איז געזעצן ביז שפעט ביינאכט און אויפגענומען דעם עולם, ולא נס ליחו, דורכאויס די גאנצע צייט האט ער נישט ארויסגעווייזן קיין שום מידעקייט, נאר אדרבה געווינטשען יעדען מיט א ליכטיגע פנים, אינצווישען האט עמיצער געמאלדן אז 'דער מיניסטער פון רעליגיע' א רעליגיעזער ראבינער וויל זיך טרעפן מיטן רבין, פלוצלים איז דער רבי זצ"ל געווארן פארמאטערט און מיעד, ער האט שוין נישט קיין כח אויפצונעמען קיין אידן, יעדער האט אבער פארשטאנען דער רבינ'ס כוונה, אבער עס איז געווען זייער שווער אוועק צו

---

[29] וז"ל שם: הגה"ה, ראה העלבון מהחילול השם, כשגידר טיטוס בפרוכת ויצא ממנו דם קסבר וכו' ואף שלפי האמת "היה הדבר טבעי" כי הכהן גדול היה מזה ביום כיפורים בקדש קדשים וכו' והדם נבלע בהפרוכת ככמה ענינים במקדש שהיו נבלעים במקומן, ועתה כשחולל קדושת הפרוכת ונסתלק תוקף קדושה ממנו אז יצאו אלו הדמים "בטבע", מכל מקום היה חילול השם לעיני הרואים, ע"כ עיי"ש.
ואמנם תשובה ניצחת השיבו רבינו זצ"ל באמרו דאיכא מעשה נסים, השיבו דהרי טעה ולא הוה ניסים מעולם, אבל איברא דעת רבינו זצ"ל מבואר באריכות בסה"ק על הגאולה ועל התמורה סימן יג-כה, דאף דאין הקב"ה כביכול בעצמו עושה נפלאות עבור רשעים עם כל זה ניתן רשות להס"מ כדי להטעות את הבריות ולנסותם, כגון ממה שדבר הנחש להטעות את חוה, ומה שכתוב אצל העגל ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל והמחולות וכו' (שמות לב, יט), עיי"ש בתרגום יונתן וחמא ית עיגלא וכו', "וסיטנא הוה בגוי' מטפז ומשוור קדם עמא" וטעו העם מזה לומר דאית ממשית בהעגל. ולהלן כשסיפר אהרן למשה כתיב "ויצא" העגל הזה, עיי"ש בתרגום יונתן ועאל סטנא בגוי' ונפק מיני דמות עיגלא הדין. וע' בגמ' מגילה כה, עא, דמכאן פקרו המינים עיי"ש. עיין כ"ז באריכות גדול כמה ראיות בענין זה.

שיקן אזא מכובד'יגער פערזאן, צום סוף האט זיך דער רבי זצ"ל געלאזט איינבעטן און האט צוגעלאזט דעם ראבינער.

מ'האט זיך באגריסט, דער ראבינער האט אנגעהויבן צו רעדן, ער בעט דעם רבי'ן ער זאל זיך באגיין צו אידן מיט אביסעל מער רואיגקייט מער געלאסן 'במתינות במתינות'. דער רבי לאזט אים אויסרעדן אין שאקלט מיט'ן קאפ.

ענדליך גיט אים דער רבי א פרעג "פין וויא ציט איר אייער פרנסה?", ענטפערט דער ראבינער "איך בין אן איינגעשטעלטער אין די רעגירונג, און באקום א געהאלט פון פיר הונדערט שקלים",

אויף דער רגע איז דער רבי אויפגעשפרינגן "מתינות מתינות, דו פארלאנגסט מתינות, 'מתון מתון ארבע מאות זוזי שויא' ווייל דו באקומסט א געהאלט פון די ממשלה פון פיר הונדערט דערפאר פארלאנגסטו מתינות רואיגקייט...".

מער האט שוין יענער נישט געמוסר'ט דעם רבין[30]...

דער ריכטיגער וועג פון קנאות

עס האט מיר דערציילט הרה"ח ר' מרדכי פריעדמאן ע"ה,

---

[30] עיין בגמרא ברכות כ ע"א רב אדא בר אהבה האט געזעהן א פרוי גיין מיט א אומצניעות'דיגן קלייד, וויבאלד ער האט געמיינט אז זי איז א אידישע איז ער צוגעגאנגען צו איר און דאס אראפגעריסן, צום סוף האט זיך ארויסגעשטעלט אז זי איז געווען א גויטע און רב אדא בר אהבה האט איר געדארפט באצאלן פאר די שאדן פיר הונדערט זוזי, האט ער איר געפרעגט איר נאמען, האט זי גענטפערט זי הייסט 'מתון', האט רב אדא בר אהבה זיך אנגערופן "מתון מתון ארבע מאות זוזי שויא" (מתון, רואיגקייט איז ווערט פיר הונדערט זוזי).

שו"ב דק"ק ארשיווא, אז איינער פון די רבנים האבן געזאגט פאר'ן רבי'ן, "דער רבי זיצט אין זיין אייגן ביהמ"ד און דרשן'ט אנטקעגן די מדינה הציונות, און ווי ווייט מען דארף זיך פון זיי אפטיילן. אפשר וואלט געווען כדאי, אז דער רבי זאל גיין צו זיי זעלבסט און פראבירן אויפצוקלערן דעם דעת תורה?"

האט אים דער רבי געענטפערט, "עס שטייט אין פרשת קדושים, קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם (ויקרא יט, ב), זאגט דער מדרש, קדושים תהיו יכול כמוני (מען קען מיינען אז מען זאל זיין אזוי הייליג ווי דער באשעפער), כי קדוש אני ה', קדושתי למעלה מקדושתכם (מען קען נישט זיין אזוי הייליג, דעם באשעפער'ס קדושה איז גאר הויך). פרעגט די וועלט, וואס איז געווען די הוה אמינא, צו זיין אזוי הייליג ווי דער באשעפער.

נאר, האט דער רבי מסביר געווען, ביים באשעפער שטייט אני ה' השוכן אתם בתוך טמאותם (דער באשעפער רוהט צווישן די אידן אפילו ווען זיי זענען ליידער אומרין), דערפאר, יכול כמוני, זאלן מיר זיך אויך אזוי פירן אריינצוגיין אין אומריינע ערטער להוציא יקר מזולל, פירט אויס דער מדרש, קדושתי למעלה מקדושתכם, פאר'ן באשעפער, כביכול, שאדט דאס נישט, אבער א בשר ודם טאר זיך נישט אזוי אויפירן[31]...

---

[31] מורי ורבי בעל תורת יפה זצ"ל ברענגט אין פרשת לך לך בשם ספר מנוחת אשר איבער דעם ענין באריכות, צווישען זיינע רייד דערציילט ער, איינמאל איז דער ווילנער גאון זצ"ל געגאנגען אויפ'ן גאס און עס איז אים אנטקעגן געקומען אן אפיקורס רח"ל, דער אפיקורס האט באגריסט דעם גאון "צפרא טבא למרא" (גוט מארגן מיין האר) דער גאון האט אים באלד געענטפערט מרא וחצינא (בעזעם אין שאוועל), האט זיין תלמיד הגאון מו"ה ר' מאיר זצ"ל ערקלערט די רייד פונם גאון, א

"דער שונא ישראל דאוועט מנחה"

איינמאל ערב שבת קודש, איידער דער רבי זצ"ל איז אריינגעקומען צו מנחה, זענען געשטאנען צוויי אידן, און איינער זאגט פאר'ן צווייטן, יעצט וועלן מיר הערן "ווי דער שונא ישראל דאוועט מנחה". איז געשטאנען דארט א בחור'ל, ווי ער האט דאס דערהערט, זאגט ער זיי, "דער רבי איז שונא 'מדינת ישראל..."

עטליכע מינוט שפעטער איז דער רבי אריין און אנגעהויבן דאס דאוועגען מיט א געוואלדיגע השתוקקות. די וועלט וואס דער רבי האט געזאגט ביי די הויכע שמונה עשרה האט געצויגן און אויפגעוועקט יעדעס אידיש הארץ, ספעציעל וען דער רבי האט געזאגט "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים", האבן אלע מיטגעווויינט, אריינגערעכנט די צוויי אויבנדערמאנטע אידן וועלכע האבן געלאזט טרערן...

דער רבי איז אים געקומען אין חלום

אין ארץ ישראל האב איך געטראפן א איד, ר' מרדכי ראזענבערג ע"ה. נאך א קורצן שמועס האב איך איינגעזען אז ער איז מלא וגדוש בתורה. זינט דאן האבן מיר אנגעקניפט א

בעזעם איז געמאכט אויפצוריינען די שמוץ, וועלן מען באנוצט זיך מיט א בעזעם וועלט אלעס ריין אבער דער בעזעם וועלט און בלייבט שמוציג... דער ווילנער גאון זצ"ל האט מרמז געווען פארן אפיקרוס, קען זיין אז איך וועל רעדן און זיך גריסן מיט דיר וועסטו וועלן ערליכער, אבער איך גיי וועלן א שמוציגער בעזעם... (עיי"ש באריכות).

פריינטשאפט און מיר פלעגן רעדן אין לערנען כמעט יעדן נאכמיטאג. ער האט געארבעט אין די אגודה און האט מיטגעשטימט צוזאמען מיט אלע זייערע מעשים.

וועו ס'איז אנגעקומען די תקופה פון די בחירות זענען די געמיטער געווען אנגעצויגן, האב איך אים געזאגט, "שלשה ימים לפני אידיהם ושלשה לאחריהן", דריי טאג בעפאר די חגא און דריי טאג דערנאך וויל איך נישט שמועסן מיט דיר... איך האלט נישט דערפון, און איך וויל נישט נשפע וועו פון דיר..."

ויהי היום, ס'איז אנגעקומען דער טאג פון די וואלן. נאכמיטאג צייט קומט אריבער מיין חבר ר' מרדכי און קלאפט אין מיין טיר. איך האב אים נישט געעפנט "אפמאך איז אפמאך". לויפט ער צו צום פענסטער און שרייט אריין, "יוסף מאיר, עפען אויף, דו וועסט הנאה האבן. איך גיי מער נישט שטימען..."

איך לאז אים אריין אין שטוב. ער זעצט זיך אוועק און כאפט דעם אטעם. זעט אויס אז ער איז אהערגעלאפן. ענדליך הייבט ער אן צו דערציילן.

היינט בין איך ארויסגעגאנגען צו די בחירות, ווי איך פלעג שטענדיג טוען. אנקומענדיג אהין איז געווען א גרויסע רייע מיט מענטשן וועלכע האבן געווארט אין די רייע.

איך האב זיך אוועקגעזעצט אויף א שטיין וויבאלד איך בין געווען עטוואס פארמאטערט האב איך איינגעדרימלט זיצנדיג אויפן שטיין.

אלס יונג בחור'ל האב איך געלערנט אין סאטמאר ביים רב,

דער בעל שבט מיהודה זצ"ל. ס'איז געווען איין ראש חודש אינדערפרי, די גאנצע ישיבה פון בערך צוויי הונדערט פופציג בחורים האבן געדאוועט צוזאמען. פלוצלונג איז עמיצער אריינגעלאפן און געמאלדן אז "דער ארשיווער רב" גייט יעצט זאגן הלל. א גרויסער עולם בחורים האבן זיך א לאז געטוען אינעם ריכטונג פון דעם רבי'נס ביהמ"ד. איך האב נישט פארשטאנען וואס איז דער געלויף צו הערן א פשוטן הלל... אבער אז אלע לויפן בין איך מיטגעלאפן.

מיר זענען אנגעקומען צום ביהמ"ד אינמיטן הלל. דער רבי האט געהאלטן ביים מסיים זיין "מה אשיב" זאגנדיג מיט זיין באוואוסטע הייליגע תנועה "אני עבדך בן אמתך" מיט א געוואלדיגע בענקשאפט צום בורא כל עולמים. די הייליגע ווערטער זענען אריינגעקראכן גאר טיף אין מיין הארץ.

יעצט זיצנדיג און דרימלנדיג אויפן שטיין, האב איך זיך געזען אין דעם רבי'נס בית המדרש, און געהערט זיין קרעכץ "אני עבדך בן אמתך"... אין יענע רגע האט מיר איינער אויפגעווועקט זאגנדיג, אז עס שוין געקומען דיין רייע צו שטימען. איך האב זיך אויפגעכאפט און זייענדיג אונטערן רושם פון דעם חלום האב איך א שריי געטוען "איך גיי נישט שטימען". דער רבי האט מיר פערזענליך דערמאנט...

ובא לציון גואל

אין ארץ ישראל איז אמאל אריין צום רבין זצ"ל א איד זאגנדיג

"איך בין אליעזר פון סאטמאר", ער האט שטארק געדרוקט אויפן "ע" פון אליעזר. דער רבי האט זיך פראבירט דערמאנען פון אן אליעזר פון סאטמאר. ענדליך זאגט דער איד, אין סאטמאר האט מען מיר גערופן "לייזער". ווי דער רבי האט דאס דערהערט זאגט דער רבי, אה, איך פארשטיי שוין, עס שטייט "ובא לציון גואל", ובא לציון - אז מען קומט קיין ציון - ירושלים, דאן ווערט גואל - אויס לייזער...

מוסיף זיין מחול על הקודש

תשעה באב אויפדערנאכט פאר מעריב און איכה, איז דער רבי אריינגעקומען אין ביהמ"ד זייער שפעט. אדורכגייענדיג הרה"ח ר' ליפא שווארץ ע"ה, האט זיך ר' ליפא אונטערגעברומט "ס'איז דאך שוין אזוי שפעט". רופט זיך דער רבי אן "נו, מען דארף דען מוסיף זיין מחול על הקודש..."

די ספר תורה פאר'ן רבי'ן

דער רבי זצ"ל האט ביי מיר באשטעלט צו שרייבן א ספר תורה.

דער רבי האט מיט מיר גערעדט עטליכע מינוט אין הלכות כתיבת ספר תורה, לכאורה איז דאס געווען א שטיקל פארהער, און דערנאך דאס באשטעלט, אבער עס האט געמוזט זיין אויף פארמעט פראדוצירט אין חוץ לארץ אויף א געוויסע נישט שכיח'דיגע מאס.

מען האט צוויי מאל דאס געשיקט, אבער ס'איז שטענדיג "פארלוירן געווארן ביי די איזראעלישע גרעניץ". דאס קומענדיגע מאל וואס רבינו הקדוש האט באזוכט אין ארץ ישראל, האט ער מיר געפרעגט, "וואס הערט זיך מיט די ספר תורה?" האב איך אים דערציילט די גאנצע געשיכטע. דער רבי האט דערויף גארנישט רעאגירט.

למעשה איז געווען איינער פון די שטוב מענטשן וועלכער איז נישט געווען צופרידן אז איך זאל שרייבן, וויבאלד איך בין א מתפלל אין תולדות אהרן און נישט אין סאטמאר. דערפאר האט ער דאס באשטעלט ביי א סופר אין בעלגיע, ר' יהושע פריעדמאן. כדי איך זאל נישט האבן תערומות האט מיר דער רבי געשיקט דריי הונדערט דאלאר (א סכום עצום בימים ההם).

שפעטער איז מיר אויסגעקומען צו זיין ביים רבי'ן, האב איך בתוך הדברים געזאגט, "איך שרייב נישט דעם רבי'נס ספר תורה, אבער אז דער רבי פארשטייט..." גיבט דער רבי א זאג "נישט איך פארשטיי! אפשר גבאי פלוני..."

א מעשה פלא צום געזעגענען

בצאתי מן הקודש וויל איך איבערגעבן א מעשה פלא וואס איך האב בייגעוואוינט דעם לעצטן שבת וואס מיר האבן געהאט די זכיה אז ס'איז געווען נשיא אלקים בתוכינו, שבת מברכים אלול כ"ה מנחם אב תשל"ט לפ"ק.

יענעם שבת איז געווען א שמחה אין מיין שטוב. מיין איידעם

הרה"ח ר' משה יוחנן ב"ר יצחק נאה הי"ו האט במזל טוב געהאט א טאכטער, און דעם קידוש האט געזאלט פארקומען אין קרית יואל מאנרא, בצילא דמהימנותא, בצל תומר.

נאך קבלת שבת האט ר' משה יוחנן באמערקט ווי מען לאזט אריין צום רבין א בעל שמחה, האט ער זיך אויך צוגעשטעלט, הערט ער ווי דער בעל שמחה זאגט פארן רבי'ן דעם נאמען וואס ער פלאנט צו געבן און דער רבי האט ראגירט מיט א קרעכץ "אהה".

דערנאך איז ר' משה יוחנן זעלבסט צוגעגאנגען און געזאגט דאס ער פלאנט א נאמען צוגעבן "מרים רעכיל" דער רבי האט ראגירט "אהה רחל"

ביי קריאת התורה האבן מיר טאקע א נאמען געגעבן "מרים רחל"

דער נאמען מרים רעכיל איז נאך די משפחה פון מיין שוועער'ס זייט. מיין פרוי תחי' איז געווארן גאר יונג א יתומה און "געדענקט" דעם נאמען רעכיל. נאך דעם שבת האב איך אביסל מער נאכגעפארשט דעם נאמען ביז איך האב בס"ד אנגעטראפן מיין קרוב ר' בנימין צוקערמאן וועלעכער איז שוין געווען עטוואס עלטער איידער די קריג, און ער האט באשטעטיגט אז דער ריכטיגער נאמען איז "רחל". נבואה נזרקה מתוך פיו.

עס ווערט ענג אין סאטמאר

איך דאנק דעם באשעפער אויף די זכיה צו קענען זיין לפני

ולפנים באלד א יאר, אבער דערנאך איז געקומען די צייט צו נעמען דעם וואנדער שטעקן און גיין ווייטער, וויבאלד די צייטן זענען געווארן אנגעצויגן. די שנאת ישראל האט זיך שוין דערקענט אויף א גרויסן פארנעם. די פאליציי האט אנגעהויבן זוכן שטרענג נאך די אלע בחורים וואס זענען נישט געווען לעגאל אין רומעניע.

ביז דאן אז די פאליציי האט געכאפט עמיצן מיט שוואכע שריפטן, האט ער געזאגט אז ער הייסט "פריינד", און די פאליציי האט אים באלד פרייגעשפראכן, היות דער ראש הקהל ר' יוסף פריינד פלעגט זיי אלע מהנה זיין, אבער דאס האט זיך דראסטיש אנגעהויבן טוישן. די פאליציי פלעגט זוכן און באלד פארשיקן.

עטליכע מאל האט מען מיר געהאט ארעסטירט, און די פאליציי האט מיר געפירט צו זייער סטאנציע, אבער בסייעתא דשמיא בין איך פון דארט אנטלאפן. ס'איז געווען א שרעקעדיגע קאץ און מויז שפיל די פאליציי מיט די אויסלענדישע בחורים.

איין נאכט בין איך געווען אויף ביז אינמיטן די נאכט, זייענדיג משמש דעם בית דין. איידער איך האב זיך געלייגט שלאפן האב איך עפעס געגעסן, זעט אויס אז ס'איז נישט געווען פריש, און איך האב זיך דערפון פארדארבן דעם מאגן. צומארגנס בין איך אויפגעשטאנען גאר פרי און געגאנגען בשליחות פונעם סעמיהייער רב אויף די באטערער גאס. (אויף די גאס איז געווען דאס חסיד'ישע ביהמ"ד; ארשיווער ביהמ"ד און דאס ביהמ"ד פון רבי אהרן ראטה זצ"ל בעל שומרי אמונים).

אזוי שפאצירנדיג האב איך געהערט אז די פאליציי האבן

באפאלן דאס אידישע קוואַרטל זוכנדיג פרעמדע אויסלענדער. איך בין געווען אויסטערליש אפגעשוואכט מיט יסורים אין מאגן, און פון נישט שלאפן געהעריג. פאר גרויס שרעק פאר די בעפארשטייענדיגע רעוויזיע בין איך צוזאם געפאלן אין אנמאכט.

ר' יוסף משה שוואַרץ האט מיר דערמונטערט און אריינגעפירט אין א דערנעבנדיגע הויז, וואו איך בין געלעגן עטליכע טעג, און די רביצין רויזעלע האט זיך געזארגט פאר מיר ביז איך בין געקומען צו די כוחות. אין יענעם שטוב איז געווען די קוואטיר פון הב' אברהם יצחק קאהן כ"ק אדמו"ר מתולדות אהרן זצ"ל. ער האט מיר באדינט די גאנצע צייט זייער געטריי, ס'האט אים אלעס געפאסט צו טוען און מיט א שמחה.

יענע טעג, שבועות צייט, איז צוריקגעקומען דער פריערדיגער הויז בחור פונעם סעמיהייער רב פון סאבאדקא, וואו ער האט זיך געהיילט אויף די אויסשלאגן פון זיין קערפער. אויטאמאטיש האב איך פארלוירן מיין שטעלע. אלס אפטריט האב איך באקומען פון די רביצין א צעטל אז איך קען באקומען פון די מענזעי פיר טאג א וואך א קליין טעלערל פערפל אומזיסט.

❀❀❀

זעקסטער קאפיטל

ראצפערט

ארעסטירט ביים גרעניץ

א צייט נאך שבועות האב איך באשלאסן אז מען מוז שוין אוועקגיין פון סאטמאר. די רעגירונג האט צו שטארק אויפגעפאסט אויף די שווערצער. קיין הויז בחור בין איך שוין אויך נישט, ממילא האב איך באשלאסן אהיימצופארן. איך האב אבער נישט געוואוסט וואו מען גייט אריבער די גרעניץ, אן די מינימאלסטע פאפירן.

מיין חבר יוסף שאהנבערגער ע"ה האט זיך אנגעטראגן מיר ארויסצוהעלפן. ער האט געוומען עטליכע אונגארישע בחורים, איך, ישראל שאלאמאן, מיט נאך א בחור אין זיין טאטן'ס קארי, די צווייטע קאר אינעם אומגעגענט, זיינס מיט ר' יוסף פריינד ראש הקהל. ער האט אונז פארזיכערט אז מיר האבן נישט וואס צו זארגן. ער האט מיטגענומען א פלאש וואדקע און ויסעו.

ביי די רומענישע גרעניץ איז ער אליינס ארויס פון די קאר, און האט מכבד געווען די באנדע וועכטער, און מען האט אונז ווייטער געשיקט. אבער דערנאך איז געווען די אונגארישע גרעניץ, זיי האבן זיך נישט געלאזט אזוי גרינג אפקויפן, זעט אויס אז זיי האבן געדארפט מער...

דער אפיציר האט געזוכט אין אלע מיינע זעקעלעך, ענדליך האט ער געפונען א "גאבליין" וואס דאס איז ווי געווענטליך אויסגעמאלן מיט פארשידענע בילדער און פארבן, דאס האט געשיקט מרת פעסל איינהארן ע"ה, די טאכטער פונעם מאקאווער מלמד ר' ברוך איינהארן ע"ה, א מתנה צו אירע עלטערן.

דער אפיציר קוקט דאס אן מיט פארדעכטיגטע בליקן, און שרייעט אויס "דו ביסט א שפיאן! דאס איז א מאפע פון דאס לאנד. דא זענען די פעסטונגען, דא איז די גרויסע שטאט..."

נאכן ברענגען אזא שטארקע באווייז אויף אונזער פארברעכן האט ער אונז איינגעשפארט אין די תפיסה, זאגנדיג אז ער מוז אנפרעגן ביי די העכערע באאמטע איבער אונזער שיקזאל. מען האט אונז צוגענומען די פעקלעך, און אויך פארשפארט אונזער דרייוער, ווייל ער שפילט דאך מיט, מיט די שפיאנען...

מיין געלונגענער שפיצל

מיר האבן זיך געזעצט אויף דער ערד, איך האב געהאט מיט מיר א חומש, איך האב דאס אויפגעפנט, און ס'האט זיך אויפגעמישט אין פרשת יתרו ביי די עשרת הדברות. ס'איז מיר בייגעפאלן צו פראבירן מאכן א גוטן שפיל, ווייל די פאליציי ווילן אונז דאך נאר אביסל טשעפענען, אבער אז איך וועל זיי אונטערהאלטן וועלן זיי אונז פריי לאזן.

איך האב ארויסגענומען מיין גארטל און געהייסן מיין חבר ער

זאל ארומבינדן דעם אפענעם חומש ארום מיין הארץ. אזוי בין איך צוגעטרעטן צו די פאליציי וואס זענען געזעצן און געשפילט קארטן.

איך בין צוגעגאנגען צום העכסטן אפיציר, זיך געשטעלט גראד, סאלוטירט מיט די האנט און געזאגט "אין נאמען פון דעם באשעפער פון די וועלט, וואס האט אונז געגעבן די 'צען געבאטן' (עשרת הדברות), צווישן זיי שטייט אז מען טאר נישט זאגן ליגענט, אין זיין נאמען טוה איך שווערן אז איך בין נישט און איך גיי נישט זיין קיין שפיאן. ביטע לאזט מיר ארויס פון דא..."

ווי פארשטענדליך איז געווארן א גרויס געלעכטער, איינער האט מיר געשטופט, געשלעפט מיטן חומש'ל אויפן הארץ, ביז דער אפיציר האט מיר געגעבן א שטויס זאגענדיג "גיי דיר פון דאנעט"...

דאס איז געווען דאנערשטאג שפעט ביינאכט, מיר זענען גיך אריין אינעם דערפל, ב"ה מיר האבן געפונען א אידישן שטוב וואס איז נאך געווען ליכטיג, דאס איז געווען דער דארפישער שוחט. ער האט אונז געלאזט איבערנעכטיגן ביי אים אין קאמער אויף דער ערד מיט אביסעלע שטרוי.

צופרי האט אונז דער שוחט אויפגעוועקט גאר פרי אז מיר זאלן תיכף ווייטער פארן מיט די ערשטע באן, ווייל אפשר וועלן די פאליציי קומען זוכן די שפיאנען...

שבת ביים הייליגן רבי'ן ר' שלום אליעזר זצ"ל

אזויווי ס'איז געווען ערב שבת האבן מיר באשלאסן צו פארן ביז נירעדהאז צום שטוב פון מיין חבר שאלאמאן, און דארטן וויילן ביז איבער שבת. אבער ארויפקומענדיג אויף די באן האבן מיר באגעגענט דעם ברודער פון שאלאמאן, ווי ער זיצט אויף די פאדלאגע פונעם וואגאן.

אויף אונזער פראגע האט ער דערציילט אז זייער שוועסטער איז נארוואס נפטר געווארן. ברוך דיין האמת. נאכן הערן דאס, האב איך ווי פארשטענדליך נישט געקענט גיין עסן ביי זיי אין שטוב. איך בין געווען אין א פארלעגנהייט, ס'איז דאך ערב שבת, וואו קען איך גיין?

אזוי טראכטנדיג וואס צו טוען, איז די באן אריינגעפארן אין די סטאנציע פון ראצפערט, איז מיר איינגעפאלן זיך אריינצוכאפן קיין ראצפערט, און גיין צו הרה"ק רבי שלום אליעזר'ל זצ"ל (הי"ד). אראפקומענדיג פון די באן מיט מיינע רענצלעך איז שוין געווען זייער נאענט צום הייליגן שבת, איך בין געווען זייער באזארגט וויאזוי וועל איך זיך קענען צושלעפן צום שטעטל פארן זמן פון ליכט צינדען.

בס"ד האב איך אנגעטראפן א איד מיטן נאמען פריעד פון קליינווארדיין וואס איז געקומען ספעציעל צו רבי שלום אליעזר זצ"ל אויף שבת. דער איד האט געדינגען א פיאקער ביז צום שטוב פונעם רבי'ן.

תיכף ביים שלום נעמען זאגט מיר רבי שלום אליעזר'ל,

"בחור'ל, זארג זיך נישט. דו וועסט עסן ביי מיר אויף שבת".

רבי שלום אליעזר'ל זצ"ל האט פארמאגט נעבן זיין שטוב א קליינע פריוואטע בית המדרש. דארט האב איך געדאוונט, און געגעסן ביים רבי'נס טיש. שפעטער זענען געקומען עטליכע אידן צום טיש. רבי שלום אליעזר'ל האט געבעטן איינע פון די אידן מיר צו געבן א נאכט געלעגער.

דרשת פרקי אבות

שבת נאכמיטאג האט מיר דער רבי געשיקט צום "תפארת בחורים", וואו ס'האט פארגעלערנט פרקי אבות הרה"ג רבי עמרם ראזענבערגער ז"ל, דער זון פון שטאט'ס רב, הגאון הצדיק רבי שאול ראזענבערגער זצ"ל[32].

די פאלגענדע דברי תורה האב איך דארט געהערט:

נחפשה דרכינו ונחקורה וכו' (איכה ג מ). צו זאגן מוסר פאר אידן איז זייער שווער, ווייל קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים. פאר מען זאגט מוסר דארף מען אליינס זיין ראוי דערצו אז נישט וועט מען אים צוריק זאגן, אז דער בעל מוסר וועט זאגן טול קיסם מבנין שיניך (נעם ארויס די שפענדעל פון צווישען דיינע ציין) וועט מען אים צוריק ענטפערן, 'טול "קורה" מבין עיניך'. (נעם ארויס די באלקן צווישן דיינע אויגן). דאס זאגט מען נחפשה דרכינו, לאמיר תשובה טוען, ממילא וועט זיין ונח-קורה, די קורה וועט אראפגיין פון זיך אליינס.

[32] מער וועגן אים, זעה אינעם קאפיטל פון מאקאווע.

שמרה נפשי "כי חסיד" אני וגו' (תהלים פו, ב), האט ר' עמרם גענפרעגט, ווייל ער איז א חסיד דארף ער מער שמירה. די סדר איז דאך להיפך, אז ער איז א חסיד היט ער זיך אסאך מער פון טוען עבירות. די גמרא זאגט אבער, "אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש", אויב דער יצר הרע טרעפט דיר אן, און וויל דיר צורעדן צו טוען עבירות, און פארשטעלט די עבירות זיי זאלן גאר אויסזען ווי מצוות, ווי דער בעל שם טוב הקדוש האט געטייטשט די גמרא מס' שבת, שוחט משום מאי מחייב משום צובע, זאגט תוספ' אשוחט דעלמא קאי, זאגט דער בעש"ט זי"ע, אז דאס איז דער יצר הרע וואס איז צובע ער פארבט די עבירות.

די עצה צו דעם איז, "משכהו לבית המדרש", מען גייט אין בית המדרש, און מען לערנט גרונטליך די הלכה, ווייסט מען דעם אמת, וועלכע איז א מצוה און וועלכע איז אן עבירה. אבער א חסיד וואס טוט לפנים משורת הדין, משמרת למשמרת, אזא פאל איז גרינגער פאר'ן יצר הרע איבערצורעדן דעם מענטש אז דאס איז בכלל נישט קיין מצוה, ער צייגט דאס אויף א שטיקל גמרא, א סעיף אין שולחן ערוך, דערפאר האט דוד המלך ע"ה ספעציעל מתפלל געווען "שמרה נפשי", ווייל "כי חסיד אני", איך בין א חסיד, דער יצה"ר קען מיר ח"ו איבער רעדן.

שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז, ח). עס שטייט אין ס' נחל אשכול פונעם חיד"א זצ"ל אויפן פסוק "לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו". דאס הארץ פונעם חכם איז אויף די רעכטע זייט פון דאס וואלט ל"ב, וואס איז א"ך, וואס איז מרמז אויף ענוה, אכי"ן ורקין מועטין הן, אבער די הארץ פונעם כסיל איז

אויף די לינקע זייט פון דאס ווארט ל"ב, וואס איז ג"ם, "לרבות אתי", ער האלט זיך גרויס כאטש ער ער איז א כסיל, ע"כ מהחיד"א.

דערמיט קען מען מפרש זיין דעם פסוק, שויתי ה' לנגדי תמיד, וויאזוי קען דער אייבירשטער זיין שטענדיג מיט מיר, דער באשעפער זאגט דאך אויף א בעל גאוה "אין אני והוא יכולין לדור בדירה אחד", אבער "כי מימיני בל אמוט", איר ריר זיך נישט אוועק פון די רעכטע זייט פון ל"ב וואס דאס איז א"ך, איך בין זיך ממעט, איך האלט זיך קליין, דערפאר קען דער באשעפער זיין מיט מיר.

צוריק אהיים אין מאקאווע

מוצאי שבת, האב איך זיך אפגעזעגענט פון רבי שלום אליעזר זצ"ל, ער האט מיר אנגעוואונטשן און ארויפגעלייגט זיינע צוויי הייליגע הענט אויף מיין קאפ, און מיר געבענטשט. ער האט מיר דערנאך געגעבן עפעס צידה לדרך.

פון דארט בין איך געפארן אהיים און אנגעקומען נאך א לאנגע צייט זיין אפוועזנד. אלע האבן זיך געפריידט צו מיר, און איך האב געהאט אסאך צו דערציילן פון מיינע אידערלעבענישן. ספעציעל איז געקומען צו מיר הרה"ג רבי נתן נטע לעמבערגער זצ"ל, דער שפעטערדיגער מאקאווער רב, און מיר שטארק אויסגעפרעגט אויף אלע מנהגים פון רביה"ק מסאטמאר זצ"ל, אזוי אויך די קומענדיגע טעג האט ער מיר שטענדיג געזופן צו זיך אין שטוב,

כדי איך זאל אים דערציילן די התנהגות פונעם רבי'ן זצ"ל.

די געבליבענע צוויי חדשים פונעם זמן הקיץ האב איך געלערנט בחברותא צוזאמען מיט הב' יהושע העשיל ב"ר יחזקאל בהרה"ג ר' חיים לייב דייטש, שפעטער אב"ד פריימאן, זצ"ל, און מיט הב' ליפא ב"ר חיים שמואל בהרה"ג ר' יוסף מענדל פריעדמאן ע"ה.

די צוויי בחורים זענען געווען פאפא תלמידים, און זענען צוריקגעקומען יעדער פאר זיין סיבה. ליפא'ס טאטע האט פארמאגט א גרויסע באקווענמע הויז, און דארטן האבן מיר געלערנט אינאיינעם. יענעם זומער האבן מיר אויפגעטרעטן מיט א דרשה פאר די חברת תפארת בחורים, אזויווי ס'איז דאן געווען איינגעפירט.

❀❀❀

זיבעטער קאפיטל

אויזואראש

געוואלט אנטלויפן פון די צרות

חורף תרצ"ט לפ"ק

דעם קומענדיגןווינטער זמן האט מיין עלטערער ברודער בן ציון נ"ו באשלאסן אז ער קען מער נישט אויסהאלטן די ישיבות.

מען מוטשעט זיך אויף טעג, אין יעדן שטעטל מאכן די גוים צרות פאר די ישיבה בחורים, דערפאר האט ער אנגענומען צו לערנען מיט די קינדער פון א דארפסמאן אין טאבאר דאראנץ, אין די מישקאלצער גלילות.

נאך א צייט לערנען דארט איז ער געווארן איינגערוקט אין מונקא טאבאר, און איז פארשלעפט געווארן מיט די אונגארישע ארמיי, ביז טיף אין רוסלאנד (ווי באוואוסט זענען די אונגארישע מיטגעשטאנען מיטן דייטשן פאקט קעגן רוסלאנד), וועו ער איז שוין געווען פארשלעפט, האט אים דער דארפסמאן געשיקט א בריוו, פרעגנדיג צי ער איז מסכים צו ווערן אן איידעם ביי אים.

בן ציון האט געגעבן זיין אנטווארט דורך א בריוו, אז ער איז מסכים צום שידוך, און ער איז געווארן א חתן. דער דארפסמאן האט געבראכן טעלער זכר לחורבן, און בנציון אין גלות האט געזוכט א זכר צו שמחה.

רבות מחשבות בלב איש, קיינער האט זיך דעמאלט נאכנישט געקענט פארשטעלן אז די חתן כלה וועלן זיך קיינמאל נישט באגעגענען.

די כלה איז געקומען צו מיין תנאים, וואס איז פארגעקומען אין פעסט, כדי זיך צו באקענען מיט מיינע עלטערן, אירע צוקונפטיגע שוויגער עלטערן. נאך די סעודה איז זי געגאנגען צו די באן אהיימצופארן, און מער האט מען פון איר נישט געהערט. השם ינקום דמה.

מען טיילט פת שחרית

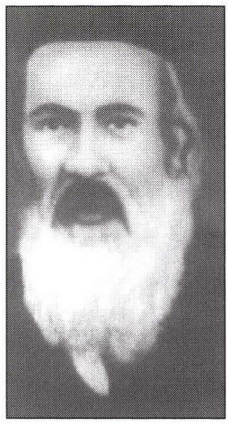
איך מיט מיין יונגערער ברודער אברהם חיים ע"ה האבן אבער ווייטער אויסגעקליבן צו מקיים זיין דעם 'הוי גולה למקום תורה', און מיר האבן באשלאסן צו פארן קיין באלמוז אויוואראש.

מיר האבן געהערט גוטע גריסן אויף די ישיבה, ספעציעל האט זיך דאס אויסגעצייכענט מער פון אלע, אז מען האט געגעבן פת שחרית, א שטיקעלע ברויט מיט קאווע יעדן אינדערפרי, אזוי אז אפילו מען האט נישט געהאט קיין טאג צו עסן האט מען נישט ממש געפאסט. עס זענען געקומען נאך עטליכע פארטריבענע סאטמארער תלמידים, ישראל שאלאמאן און מנשה קעניג.

הגה"צ רבי יחיאל מיכל הכהן פריעד זצ"ל אבד"ק וריש מתיבתא

דער תורת יפה זצ"ל

דער פני מבין זצ"ל

אין באלמוז אויוואראש איז דאן געווען רב הגה"צ רבי יחיאל מיכל הכהן פריעד בעמח"ס תורת יפה זצ"ל, בן הגה"צ רבי נתנאל זצ"ל, בעל פני מבין.

אין אויוואראש האב איך געהאט די זכיה צו

משמש זיין דעם רב זצ"ל. זייענדיג ביי אים אין שטוב האב איך צוגעזען זיין גרויסע התמדת התורה וואס האט שטארק געוו'שם'ט אין די אומגעגענט. ער איז געשטאנען אויף די פיס און שפאצירט אהין און צוריק, און גע'חזר'ט בעל פה אויף אויסענווייניג, דאס איז אנגעגאנגען אפילו פאר לאנגע שעות רצופות מיט א געוואלדיגע געשמאק, אזוינס וואס מען זעט ביי א יונג בחור'ל ביים לערנען דאס ערשטע מאל (אזוי האט מען זיך אויסגעדרוקט אויפן רב'ס לערנען). געזאגט האט מען אז ער קען גאנץ רמב"ם אויסנווייניג אויפן לשון.

דער שרעקעדיגער וועג צו די ישיבה

מיר זענען געפארן צוויי יונגע בחור'ימלעך מיט די באן אנגעפילט מיט מיליטערלייט וועלכע האבן פארברענגט די צייט מיטן טרונקען און הוליעווען. אנקומענדיג נישט ווייט פון אויוואראש שטעלט זיך אויף א שיכור'ער גוי און הייבט אן צו שרייען, "איר זעט די אידישע קינדער, צוליב זיי פארגיסט זיך די ריינע אונגארישע בלוט, זיי זענען שולדיג אין אלעם, זיי זענען שפיאנען אנטקעגן אונזער רעגירונג".

ער שטייט און שרייעט די שרעקעוודיגע ווערטער, און מיר האבן זיך איינגעקורטשעט אין א ווינקל, ציטערנדיג פאר דאס ערגסטע. דער גוי פירט אויס, "וואס פאר אן אמת'דיגע פאטריאטן זענט איר אז איר זיצט און שווייגט..."

צו לאנג האט ער נישט געדארפט ארבעטן איבערצורעדן די

גוים, זיי זענען געווארן אנגעהיצט פול מיט אנטיסעמיטיזם, ביז איינער האט געגעבן די געוואלדיגע עצה אז מען זאל נעמען די צוויי דזשידעס און ארויסווארפן פון דעם וואגאן, און אזוי ארום פטור ווערן פון די שפיאנען.

זיי זענען באלד צוגעטראטן צו אונז, און אונז געזומען שלעפן צום פענסטער. מיר האבן זיך געראנגלט מיט אלע כוחות, אבער ווי לאנג קענען זיך דען צוויי אויסגעדארטע בחור'לעך שלאגן מיט א גאנצן וואגאן ווילדע חיות. זיי האבן אונז שוין צוגעשלעפט און דערהויבן צום פענסטער.

זיי האבן ארויסגעשטופט מיין קאפ, די קאלטע ווינט האט געבלאזן אויף מיין פנים, איך האב געהערט דעם גערויש פון די רעדער, און געזען דעם טיפן טאל. מיט אן אפגעהאקטן אטעם האב איך אנגעהויבן זאגן פסוקי יחוד...

אבער... הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל... פון אונטער די ערד איז ארויסגעוואקסן א גרויסער בריטביינערדיגער פאסטוך, אנגעטוען מיט א גרויסן פויערישן פעלץ, ער גיט א שריי אויף די חברה צוהיצטע שלעגער, "איר זענט משוגע געווארן? איר מיינט אז די קליינע דזשידעס קענען עפעס שעדיגן אונזער לאנד?"

ווי נאר די צוהיצטע גוים האבן דאס דערהערט, האבן זיי זיך אנגערופן "אהא, דו נעמסט זיך אן פאר דו דזשידעס? איז א סימן אז דו ביסט איינער פון זיי, אויב אזוי גייען מיר זיך נעמען צו דיר..." זיי האבן אונז אפגעלאזט און זיך געוואלט נעמען צו דעם פאסטוך.

דער פאסטוך האט זיך נישט דערשראקן, נאר באלד ארויפגעשארצט די ארבל און אנגעהויבן צו דערלאנגען קלעפ צו אלע וואס האבן זיך דערנענטערט צו אים.

ענדליך איז די באן אריינגעפארן אין די סטאנציע, און מיר זענען ארויס פון די סכנה.

שטייענדיג אין די סטאנציע, זאגט מיר מיין ברודער אברהם חיים, אז מיר זאלן גיין דאנקען דעם פאסטוך אויף זיין צייטליכע הילף. מיר האבן זיך ארומגעקוקט אבער מיר האבן אים נישט געפונען.

אזויווי מיר רעדן צווישן זיך, פרעגט אונז דער קאנדאקטאר, "קינדער וואס גייט איר נישט אוועק, די חברה קענען זיך נאכאמאל ציווילדעווען". זאגן מיר אים, אז מיר זוכן דעם פאסטוך מיטן גרויסן פעלץ, ווייל מיר ווילן אים באדאנקען.

דער קאנדאקטער קוקט אונז אן, מיט א מאדנעם אויסדרוק אויפן פנים, "איך מיין אז איר זענט געווארן אינגאנצן צומישט פון די קלעפ. איך האב דאך געזומען די קארטעס פון אלעמען, און איך האב נישט געזען אזא מענטש, א הויכער פארשוין, א פאסטוך מיט א גרויסן פעלץ. איך האב אזא צורה נישט געזען אויף די באן..."

פול מיט וואונדער זענען מיר ארויס פון די סטאנציע, און גלייך געגאנגען צום שטוב פון רב זצ"ל. מיר זענען אריין אין ספרים שטוב, דער רב איז געשטאנען ביי א שטענדער און געזאגט תהלים מיט א רויט פארפלאמט פנים אנגעפולט מיט טרערן.

דער רב קוקט אונז אן, און זאגט, "איר האט אוודאי געהאט צרות אויפן וועג, דערפאר בין איך מתפלל אז די תלמידים וואס קומען לערנען אין ישיבה זאלן ניצול ווערן פון אלדאס בייז".

מיר האבן אים דערציילט אונזער געשיכטע, אז א פאסטוך האט אונז געראטעוועט און באלד דערנאך האבן מיר אים נישט געפונען, און דער קאנדאקטאר זאגט אז ער האט בכלל נישט געזען אזא פארשוין אנהויב פון די רייזע...

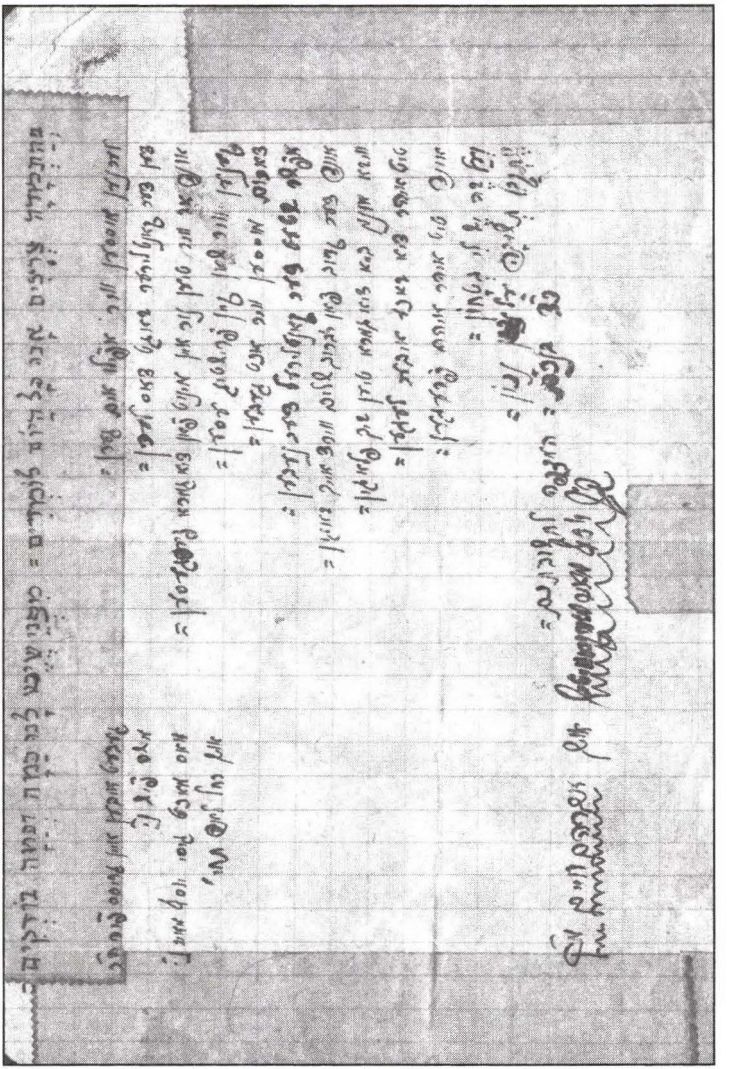
זאגט אונז דער רב זצ"ל, אז ער איז זיכער געווען אליהו הנביא זכור לטוב, פארשטעלט בדמות פון א פאסטוך ענק צו ראטעווען בזכות די תורה וואס איר גייט לערנען.

ברויט מיט קאווע

אין אויוואראש האט מען געטיילט אומזיסט פת שחרית ברויט מיט קאווע. דאס איז געווען דאן א חידוש וואס איז נישט געווען איינגעפירט אין די ישיבות. עס זענען געווען עטליכע אינגעלייט, צווישן זיי ר' נפתלי חיים ב"ר יוסף שפיצער ע"ה און א צווייטער אינגערמאן מיטן נאמען געלבמאן ע"ה, וואס האבן געזארגט און געשאפט געלט דערפאר, אזוי אז אויב א בחור האט נישט געהאט קיין "טאג", האט ער כאטש געגעסן צופרי ברויט מיט קאווע.

מיין ברודער אברהם חיים'ל ע"ה האט באקומען א גלעזל מילך מער פון אלע, כדי אז ער זאל אויפקאכן די קאווע יעדן צופרי. ער איז געווען גאר יונג און קליין, און ער האט זיך נישט געקענט

א בריוו וואס איך האב געשריבן פון אויוואראש צו מיינע עלטערן

א בריוו וואס איך האב געשריבן פון אויוואראש צו מיינע עלטערן

באפארענען מיט די גרויסע טעפ מילך, אזוי אז ס'האט זיך שטענדיג צוגעברענט...

באהאלטן א שטיקל ברויט...

אין ישיבה איז געווען א תקנה אז דורכאויס דאס דאווענען טאר מען נישט ארויס גיין פון בית המדרש. איינמאל אינמיטן זאגן "ובא לציון גואל" האב איך באמערקט דעם פאסט טרעגער. איך האב ערווארטעט א בריוו פונדערהיים שוין א שטיק צייט, דערפאר האב איך געהאפט אז ס'איז שוין אנגעקומען. זייענדיג אביסל אנגעצויגן בין איך ארויסגעלאפן צום פאסט טרעגער.

דער רב האט באמערקט אז איך האב עובר געווען אויף די תקנה, האט ער מיר גע'קנס'ט אז איך טאר נישט עסן היינט קיין פת שחרית. ס'איז געווען גאר א שטרענגער קנס, היות א טאג פריער האב איך דאך אויך געגעסן נאר א קליניגקייט... מיין ברודער אברהם חיים'ל האט מיר געראטעוועט און מיר באהאלטן א קליין שטיקל ברויט...

דער סדר הלימוד

דער רב זצ"ל האט פארגעלערנט די שיעורים יעדן צופרי פאר'ן דאווענען. אין יענע צייט האט מען געלערנט מסכת עבודה זרה. דער סדר איז געווען אזויווי אין אלע ישיבות, אז דריי וואכן האט מען געלערנט גמרא רש"י, תוספות, מהרש"ל, מהרש"א, מהר"ם, די פערטע וואך האט מען געלערנט א סוגיא, דאן האט

מען אויך געלערנט און פארהערט רשב"א, ריטב"א און פני יהושע.

אזוי ווי ס'איז אבער נישט געווען גענוג ספרים, אז אלע זאלן קענען לערנען דערינען, דערפאר פלעג איך שטענדיג איבער שרייבן די וויכטיגע מפרשים און דערנאך געקענט איינבייטן מיט א צווייטן, פאר א צווייטן ספר.

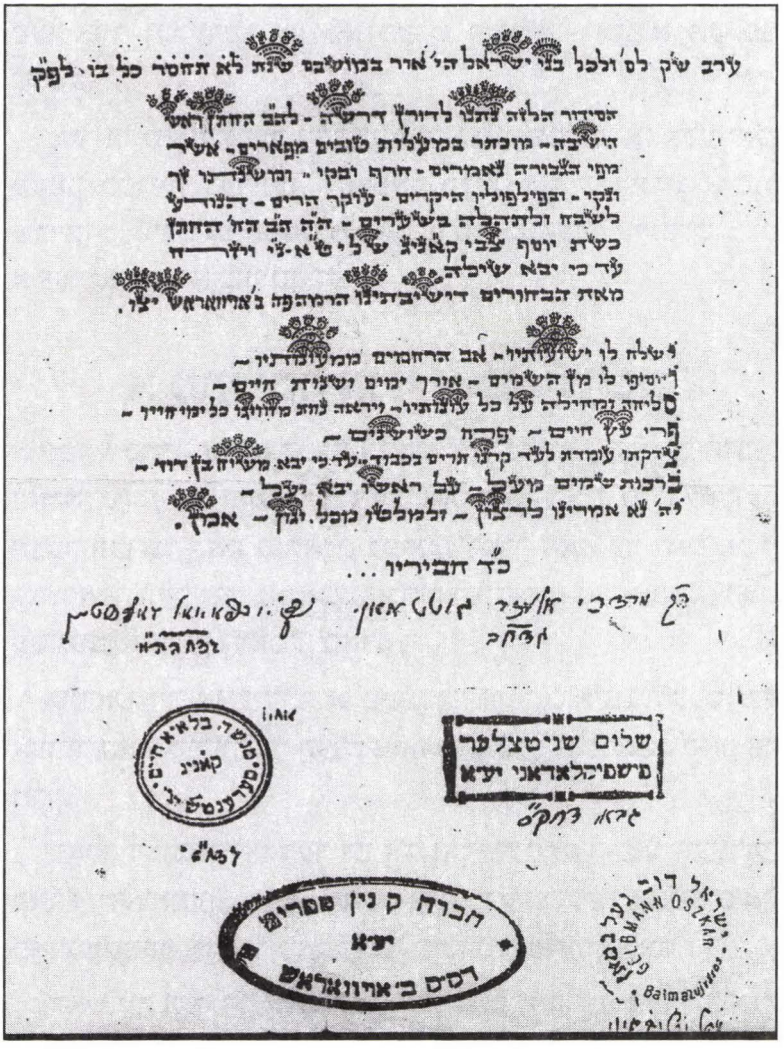
א מחלוקה אויף א פני יהושע

איינמאל פאר'ן סוגיא לערנען האט מיין ברודער אברהם חיים'ל באהאלטן א פני יהושע, כדי ער זאל דאס האבן ביים לערנען. אבער ווען ער האט געוואלט לערנען דערין האט ער דאס נישט געטראפן, ווייל דער נאנאשער בחור (געקומען פון נאנאש) האט עס געטראפן און גענומען פאר זיך.

ס'האט זיך אנגעהויבן א טענה'רי ווער ס'איז געווען, ביז איינער האט געהויבן די הענט און דערלאנגט א פראסק פאר זיין חבר.

באלד דערנאך איז דער רב ז"ל אריינגעקומען, פארצולערנען פאר'ן דאוונען. מען האט אים דערציילט וואס ס'איז פארגעקומען, אז דער מאקעווער מיטן נאנאשער שלאגן זיך.

האט זיך דער רב אנגערופן, "מיר זאגן יעדן צופרי ביי ברכות השחר, שתצילנו 'היום ובכל יום' מעזי פנים וכו', איז מיר שטענדיג שווער געווען, פארוואס דארף מען מתפלל זיין פאר היינט און אויך אויף יעדן טאג, מען דאוונט דאך יעדן צופרי אויפן

א ברכת מזל טוב פאר אייניע פון די בחורי הישיבה
אין אויוואראש וואס איך האב פארגעשריבן

קומענדיגן טאג ממילא, נאר יעצט פארשטיי איך שוין, ווייל עס קען זיך מאכן א חבר א חבר רע נאך 'בעפאר דעם דאוועגען', און דערויף דארף מען מתפלל זיין א טעג בעפאר.

"אפשר לערנסטו מיטן נחש..."

נאכן רב'ס פארלערנען האט יעדער איבער גע'חזר'ט דעם שיעור מיט זיין חזר בחור. איך פלעג לערנען מיט מיין ברודער אברהם חיים. ער האט געהאט א גוטע קאפ מיט א שנעלע תפיסה. אבער איך האב זיך געמוטשעט און כסדר געוואלט אלעס נאכקוקן דעם לשון פון אינעוויניג. מיין ברודער האט זיך כסדר געיאגט, אזוי אז נאך א שטיק צייט בין איך געבליבן אן א חברותא, נאר זיך אליינס געמוטשעט.

איין טאג איז צוגעקומען צו מיר דער גבאי (משגיח) הרה"ג רבי נפתלי חיים שפיצער ז"ל, און געזאגט, "גרויסער מאקאווער, ביי אונז גייט דאס אז יעדער האט א חברותא".

איך האב אים געענטפערט, אז איך לערן זייער שטאט און איך קען זיך נישט צו פאסן צו א חברותא מיט א שנעלן קאפ.

איין טאג קומט ער צו, צו מיר, און צייגט מיר די גמרא בכורות ח' ע"א, אז א יעדע חיה האט א צומח, א געוואוקס, וואס איז גלייך צו איר. די גמרא רעכנט אויס אלע חיות, און צו וואס זיי זענען אייניג פון די געוואוקסן. אלע אויסער דעם שלאנג. 'ולאותו רשע לא מצינו חבר'. דער שלאנג האט נישט קיין חבר.

פירט אויס דער גבאי, "מאקאווער, אפשר לערנסט מיט דעם

נחש, ער האט דאך נישט קיין חבר..."

אויפן ארט האב איך אים געענטפערט, "איר דארפט לערנען מיטן נחש, דאס איז דאך די ראשי תיבות פון אייער נאמען נ'פתלי ח'יים ש'פיצער..." ער האט גוט געלאכט און זיך בארואיגט.

מיין אכסניא בין הזמנים חודש ניסן

סוף ווינטער זמן זענען אלע בחורים אהיימגעפארן, אבער אני הקטן, בין געבליבן אין ישיבה, כדרכי. אבער, היות די בחורים זענען מער נישט דארט געווען, האט מען מער נישט אויסגעטיילט קיין "טעג".

איך בין דאך געווען א שטארקער צוריקגעצויגענער, און איך האב נישט געקענט אויסשטרעקן די האנט אז עמיצער זאל מיר ארויסהעלפן, האב איך מיר אריינגעזעצט אין דעם קאלטן נישט אנגעהייצטן ליידיגן בית המדרש, און געלערנט הונגעריגערהייט אביסל הל' מגילה, אזויווי ס'איז געווען פאר פורים.

נאך עטליכע מינוט איז אריין אין ביהמ"ד הרה"ח ר' יוסף שפיצטער ע"ה (טאטע פונעם גבאי ר' נפתלי חיים שפיצער) און גענומען זיין טלית בייטל. ער האט מיר באמערקט זיצן, זאגט ער מיר, "בחור'ל, וואס פארסטו נישט אהיים? האסט שוין היינט עפעס געגעסן?"

זאג איך אים, "איך מיין אז נעכטן אויך נישט..."

ער האט מיר באלד געלאדענט צו קומען מיט אים אהיים. ער האט געוואוינט עטוואס אפגערוקט פונעם דארף, אריבער א

גרויסן טייך. דארט האט ער מיר אריינגעפירט אין א גרויסן קאמער, אנגעפולט מיט פאליציעס פיל מיט שטיוול וואס דאס איז געווען זיין פרנסה. דארט איז געווען א טישל און א בענקל.

ער האט מיר מכבד געווען מיט א פיינעם פת שחרית, און פרעגט, "וואו שלאפסטו אירי?" איך האב אים געזאגט, זאגט ער, "שלאפט ביי מיר, ווייל יענער בנין וועט מען נישט אנהייצן פאר איין בחור'ל". ער האט געלאזט אריינברענגען א בעטל, און איך בין געווען זיין גאסט ביז ראש חודש אייר.

יעדן טאג האט מיר זיין טאכטער (אשת ר' מרדכי וויס ע"ה, דער אייגענטומער פון די (היינטיגע) אסס"א געשעפט אין וויליאמסבורג) אריינגעברענגט הייסע בארשט מיט קארטאפל.

דורכאויס חודש ניסן האב איך עטוואס ארויסגעהאלפן מיט מצות באקן. אין דעם געגענט האבן אלע געגעסן האנט מצות.

דער ביטערער "דיינו"

אין אויוואראש האט געוואוינט א אינגערמאן געלבמאן ע"ה, וואס איז געווארן אריינגערוקט אין די אונגארישע ארמיי, וואו ער איז פארשלעפט געווארן גאר ווייט. פאר פסח איז אנגעקומען פון אים א לעבעדיגן גרוס. ער האט געשיקט א בריוו צו זיין משפחה.

דער בריוו איז אבער געווען געשריבן אויף לשון קודש - ווארשיינליך כדי עס זאל נישט שולט זיין דערויף עיני זרים - די משפחה לייט זענען געווען גאר אומוויסנדע אידן, און האבן נישט פארשטאנען קיין לשון הקודש, דערפאר האבן זיי

אריבערגעברענגט דעם בריוו צו מיין גאסט געבער ר' יוסף שפיצער, ער זאל זיי עס פארליינען.

פסח ביינאכט, ביים סדר, האט ר' יוסף פארגעליינט פאר זיין פאמיליע דעם בריוו. דער בריוו איז געווען געשריבן אינעם פארמאט פון דעם פיוט "דיינו", עס האט זיך געלייענט בערך אזוי:

ווען מיר וואלטן געהאט אן אויבערמאנטל אין די ביטערע פרעסטן דיינו,

ווען מיר וואלטן כאטש נישט געדארפט שטיין אונטערן פרייען הימל א גאנצע נאכט דיינו, ווען מיר וואלטן כאטש נישט באקומען מכות אכזריות דיינו

ווען מען וואלט עפעס געגעסן דורכן טאג דיינו, אבער ליידער האבן מיר נישט קיינע מאנטלען,

מיר שטייען אין די ביטערע פרעסטן גאנצע נעכט, מיר באקומען מכות אכזריות, און מיר האבן נישט וואס צו עסן...

בשעת ר' יוסף האט פארגעלייענט דעם בריוו זענען מיר אלע געזעצן און געווויינט, שפירנדיג דעם אינהאלט פון די ווערטער "שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו", און מיט גרויס געווין האבן מיר ווייטער מתפלל געווען "והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם". דער בריוו איז געווען דער לעצטער גרוס פון דעם אינגערמאן, ער איז ליידער נישט צוריקגעקומען, הי"ד.

פארלוירן די סייעתא דשמיא

אין אויוואראש איז געווען שוחט הרה"ח ר' משה דוד ב"ר בנימין ז"ל. ווען איך האב אים געקענט איז ער שוין געווען איבער די אכציג יאר, געזונט און פריש, און איז אנגעגאנגען מיט זיין עבודת הקודש. אבער היות ער איז געווען א זקן וישיש, האט אים דער רב גע'אסר'ט ממשיך צו זיין דאס שחט'ן, ווייל אפשר וועט זיין האנט ציטערן האלטנדיג דעם מעסער. אנשטאט ר' משה דוד האט מען אויפגענומען א אינגערמאן רבי נפתלי ראזענפעלד ז"ל אלס שוחט.

ס'האט פאר ר' משה דוד זייער ווי געטוען אז ער זאל דארפן מפסיק זיין פון די מצוה נאכן זיין א שוחט נאענט צו זעכציג יאר, ספעציעל אז מען געטרויעט מער דעם אינגן שוחט. ער איז אריבערגעפארן צו הרה"ק רבי שלום אליעזר מראצפערט זצ"ל, און זיך באקלאגט אז דער רב אסר'ט אים כאטש ער איז נאך געגוג שטארק.

רבי שלום אליעזר'ל האט געגומען א נאדל מיט פאדים, און געהייסן ר' משה דוד, ער זאל אריינציען דעם פאדעם אין דעם שמאלן לעכל פונעם נאדל. ר' משה דוד האט איבערגענומען דעם נאדל און פאדעם, און אין די סעקונדע אדורכגעפירט די פאדעם.

האט אים רבי שלום אליעזר'ל געזאגט, "איך זעה אז דו ביסט געוועכט, דיינע הענט זענען שטארק, אבער אז דער רב פון דיין קהילה האט דיר געהייסן אויפהערן שחט'ן, האסטו מיט דעם

פארלוירן די סייעתא דשמיא, וואס א רב האט, ממילא טארסטו מער בכלל נישט שחט'ן אפילו פאר דיין אייגענעם געברויך".

יאחזמו רעד...

די קוואטיר פון א חלק בחורים איז געווען אין א קליין הייזל וואס א איד האט מנדב געווען. ס'איז געווען ארומגעצוימט מיט א הויכע מויער צוזאמען מיט דאס הויז פונעם נדבן.

יענע יארן זענען שוין געווען ביטערע צרות פאר א גרויס חלק פונעם איראפע'אישן אידענטום, די פארשאלטענע דייטשע פראפאגאנדע מאשין האט שטארק אויפגעראייצט די מאסן, דאן איז פארגעקומען די טרויעריג בארימטע קריסטאל נאכט. דאס אלעס האט געהאט א פארשטענדליכע השפעה אפילו ווייט פון די דייטשע גרעניצן, און די אונגארישע רשעים האבן דאס נישט באהאלטן פון אונז.

אינמיטן זייער קראצמע"ך חגא, אסאך נאך האלבע נאכט זענען אנגעקומען צו אונזער קוואטיר א באנדע שיכור'ע בלוטדארשטיגע יונגען, און אויסגערופן אז זיי זענען געקומען ארויסווארפן די דזשידעס פון דא. דער הויכער מויער האט זיי אבער אפגעהאלטן פון אריינדרינגען צו אונז, אבער דאן האבן זיי אנגעהויבן ארויפצוקריכן אויפן מויער, מיר זענען געווען הילפלאז, א קליינע קבוצה פון יונגע איידעלע ישיבה בחורים קעגן א מחנה ווילדע חיות.

אבער, ישועת השם כהרף עין. איין בחור האט געגעבן א שרייי

פאר זיין חבר, גיב אהער די לעוואר (די פראוואזארישע שיסל פאר א בית הכסא), לאמיר זיי אנגיסן, גיב מיר די "לעוואר". די שיכור'ע גוים האבן דאס דערהערט, און האט פארטוישט דעם באדייט פון זיינע ווערטער. איינער פון זיי האט געשריגן: זיי האבן א "רעוואלווער", זיי גייען אונז שיסן... און זיי זענען אלע אנטלאפן מיט די נשמה אין די הענט...

דער בעל הבית פון די הייזער האט געהאט א זון א שטארקער גיבור מיט גרויסע פויסטן, צו מארגנס איז ער געגאנגען און האט אויפגעזוכט דעם זון פונעם דערפישן מעיאר וואס האט זיך נעכטן באטייליגט אינעם כמעט פארגעקומענעם פאגראם, ער האט אים אנגעכאפט ביים גארגל און געשלעפט צו זיין פאטער, דערציילנדיג אים די גאנצע מעשה. (וואַרשיינדליך האט זיין רשעות'דיגער פאטער געשעפט הויפנס נחת, מיר זענען צו יענע צייט שוין געווען הפקר אן קיינע שוץ פון די רעגירונג).

די ערד הייבט אן צו ברענן

דאס אנטיסעמיטיזם האט געהאלטן אין איין שטייגן מיט פרישע צרות צו יעדע צייט. א גענויסע תקופה האבן זיי כסדר געהאנגען גרויסע שווארצע פלאקאטן אנגעפולט מיט העצע קעגן אידן. מיר האבן געלעבט אונטער גרויס פחד.

יעדעס יאר פלעגט פארקומען א גרויסע פאראדע (אלימפי"ע) לכבוד אן אונגארישע חגא. אלע יוגענטליכע פון יאר צוועלף ביז די אכצן, אריינגערעכנט די אידישע, האבן מארשירט

צום טאקט פון א גרויסע מוזיק קאפעליע. מאנאטן פריער זענען מיר אלע, בערך פערציג בחורים, געגאנגען צו די גוי'אישע שולע, וואו מיר האבן געמאכט איבונגען צום מארש צוזאמען מיט בערך פופציג זעכציג גוים.

מען האט געדארפט מארשירן אין א גראדע רייע, און שפרייזן מיט די פיס גראד צוזאמען, רעכטס לינקס, רעכטס לינקס, אבער פאר די אומוויסענדע יונגען איז רעכטס לינקס נישט געווען אזוי פארשטענדליך, דערפאר האט מען גענוצט א משל מסביר צו זיין וואס דאס איז רעכטס לינקס, דער אפיציר האט געשריגן שטרוי היי שטרוי היי סאלמא סענאוי (רוב פון די יונגען זענען געווען אלפאבעטן, נישט געקענט לייענען אדער שרייבן, נאר פארשטאנען צו שטרוי אדער היי, דאס ריכטיגע אפטייטש פון 'עם הדומה לחמור').

מיר בחורים האבן זיך שנעל דערלערנט דעם טאנץ און גוט מארשירט, אבער די גוי'אישע טפשים האבן צו גארנישט געטויגט, זיי האבן נאר געקוקט אויף די אידישע בחורים און זיי נאכגעמאכט.

א טאג פאר די פאראדע האט געזאלט פארקומען, איז אריבערגעקומען דער אויפזעער פון די גאנצע פאראדע אין ישיבה, און געמאלדן אז מיר זענען נישט ערלויבט צו קומען אנטיילנעמען. ווייל די גוי'אישע שכנים פארפירן אז מען זאל נישט צו לאזן די דזשידאס, דער אויפזעער האט אבער געקרעכצט, אז איר קומט נישט, שטעלט אייך פאר וויאזוי עס וועט אויסזען...

מיר האבן זיך געפריידט, ברוך השם אז מען דארף נישט גיין מארשירן אין אזא טריפה'נע פארזאמלונג, אבער מען האט אנגעהויבן שפירן אז די ערד ברענט אונטער די פיס. מען האט געזען אז אפילו די שטאטישע באהערדע שטימען שוין איין אפיציעל צו אויסשליסן און דיסקרימינירן קעגן די אידן.

דער גירוש הישיבה פון אויוואראש

עטליכע טעג דערויף, זענען געקומען צום שמש הרה"ח ר' חיים משה בערקאוויטש ע"ה, עטליכע פאליציי לייט און געמאלדן, אז עס וועלן אראפקומען א קאמיסיע צו באטראכטן די זויבערקייט פון דאס בית המדרש. דערהערנדיג דאס, האט ר' חיים משה זיך גענומען גרונטליך אויסריניגן דאס ביהמ"ד. צומארגנס גאנץ פרי, האט מען גע'אויל'ט די פאדלאגע עס זאל שיין גלאנצן און געפעלן אין די אויגן פון די ריינקייט קאמיסיע.

די קאמיסיע איז געקומען נאכמיטאג, און איז באשטאנען פון דריי מיליטערישע אפיצירן. אריינקומענדיג האט איינער פון די אפיצירן געגעבן א קראץ מיט די פיס און פארווישט די פרישע אויל. ער האט געגעבן א ווילדן שריי "איר שמוציגע אידן, עטץ מאכטס אלעס שמוציג, אלעס איז קלעבעדיג און גליטשיג... ביז מארגן אום צען אזייגער צופרי טאר זיך קיין פרעמדער זשידאק נישט געפונען אין אויוואראש.

צומארגנס האבן די גוי'אישע צייטונגען געמאלדן מיט פרייד, אז די שווארצע וואלקענעס טוען פארלאזן דאס שטעטל.

דער אויוואריישער רב'ס זון האט מיר און מיין ברודער געגעבן אויף הוצאות הדרך, און מיר האבן באלד אויפצומארגנס אינדערפרי פארלאזט אויוואראש מיט א שוועד ארץ, נאכן לערנען דארט באלד צוויי זמנים פון אנהייב ווינטער ביז אינמיטן זוממער תרצ"ט לפ"ק.

צוגענומען דאס לעבן

מיר זענען פארטריבן געווארן אינמיטן זומער. דאס קומענדיגע זמן ווען איך האב געלערנט אין קאלוב, איז צוגעקומען צו מיר הרה"צ ר' מענדעלע קאלובער ז"ל בן האדמו"ר בעל בני שלשים מקאסאן זצ"ל, און האט מיר מבשר געווען די טרויעריגע בשורה, אז דער אויוואריישער רב רבינו יחיאל מיכל הכהן פריעד בעמח"ס תורת יפה איז נפטר געווארן, ח"י כסליו שנת ת"ש לפ"ק.

מען האט דערציילט אז דער רב זצ"ל האט זיך שטארק מצער געווען ווען די רשעים האבן געשלאסן די טויערן פון די הייליגע ישיבה וואו ער האט מרביץ תורה געווען זעקס און צוואנציג יאר. פון גרויס עגמת נפש איז דער רב קראנק געווארן זיין לעצטע קראנקהייט און איז נפטר געווארן קורץ דערנאך אין עלטער פון זעכציג יאר. זכר צדיק לברכה.

דער אומערוואַרטער גאסט אינדערהיים

איך בין געפארן ביז דעברעצין, און דארט איבערגענעכטיגט

ביי א איד גאלדבערגער, וואס האט דארט געהאט א סאדע פאבריק. ער האט מיר זייער שיין און מיט געפיהל אנטפאנגען, יהא זכרו ברוך. איך בין אנגעקומען אהיים אינגאנצן אומגערישט. פלוצלונג האט זיך געעפנט די טיר און יוסף מאיר שפאצירט אריין. מיט א שוואר הארץ האב איך אלעמען דערציילט פון דעם גירוש ישיבת אויוואראש.

מאקאווע נאך קריסטאל נאכט

מיר האבן אלע געוויינט אויף דער ביטערער לאגע, איך בין ארויס אויפ'ן גאס איך האב זיך אומגעקוקט אין מיין באליבטן שטעטל מאקאווע, עס איז אבער נישט געווען צום דערקענען, צרות ישראל האט ארויסגעשטארצט פון אלע ווינקלען, דאס לעבהאפט פרייליכער שטעטל האט זיך איבערגעביטן פאר א שרעקעדיגער קהילה מיט א ציטער פאר'ן מארגן.

דער מאקעווער ביהמ"ד בחורבנה

"אם לאו נביאים הם, בני נבאים הם"

די געפיל פון יעדען איד איז געווען זייער נערוועז כאטש

מ'האט ווייט נישט געחלומט פון אזא ביטערע פארטיליגונג'ס אדורך די דייטשע שדים ימ"ש, אבער די אונגארישע זעלבסט האבן ארויסגעגעבן ביטערע גזירת מיט'ן ציל צו פארביטערן דאס לעבן פונעם אידישן פאלק פיזיש און עקאנאמיש.

אט זענען אויסצוגען וואס דער זיידע ע"ה שרייבט אין א בריוו:

"אונד וויא דיא צייטונגען שרייבן ווירד נאך נייא יאר ערגערע גזירות זיין אויף יודן".

אין געוויסע געגענטער האבן די געזעראלן באפוילן פאר זייערע סאלדאטן נישט איינצוקויפן זייערע געברויכן דוקא נישט אין אידישע געשעפטן, עטליכע אידישע סאלדאטן זענען אבער אריין אין א אידישע געוועלב, ווארשיינלעך האבן זיי געזוכט כשר'ע פארדוקטען, מ'האט זיי פאר'מסר'ט פאר'ן גענעראל, און דער רשע האט זיי ארעסטירט פאר גאנצע דרייסיג טאג פאר זייער פארברעך.

א איד האט אפגעקויפט א הויז פון א גוי, אלעס באצאלט, אויך פאר די שטאט ראט, אבער מ'האט געמוזט מעלדן פארן איזערן מיניסטער פון דעם געשעפט, נאך א צייט איז געקומען דער ענטפער, אז דער געשעפט קען נישט גענדיגט ווערן, מען ברויך נישט צו פארקויפן קיינע הייזער פאר אידן...

דער איד האט נעבך פארלוירן דעם הויז, אבער האט געהאפט אז דער גויאישער אייגענטומער וועט אים צוריק געבן דאס גאנצע געלט וואס ער האט אים געהאט באצאלט, דער גוי האט אבער געזאגט "אז ער האט שוין נישט דאס געלט...", מ'איז

געגאנגען אין געריכט, דער בייסיגער ענטפער פונעם ריכטער איז געווען "מ'זאל צו ווארטען ביז דער גוי וועט צוזאמשטעלן דאס געלט...".

דאס יונגד איז געווארן מער און מער אויפגערייצט מיט האס אנטקעגן די אידן, זיי פלעגן נאכשרייען און ווארפן שטיינער אויף אידן, יעדען צופרי איז מען אויף געשטאנען און אן אנדערער פענסטער איז געווען אויסגעשאסען, אלע פענסטער זענען געווארן פארקלאפט מיט העלצער אויס מורא פון ווילדע אטאקעס.

ביי איין פאל האט מען געכאפט דעם פארברעכער, און געריכט האט זיין אדוואקאט געלייקנט די פארברעך, מ'האט אים געגלייבט, און באפוילן פארן איד צו באצלן די אויסגאבן פונם געריכט.

אין קורצען געריעדט אידן האבן פארלוירן זייערע רעכטען, ווער עס האט געהאט די מעגליכקייט איז אנטלאפן קיין אמעריקא, די אמעריקאנער אבער האבן געהאט שטייפע געזעצן און נישט יעדען אריינגעלאזט. איבעראל האבן אידן זיך געלערנט די ענגלישע שפראך האפענדיג דאס וועט עפעס צוהעלפען. מיין טאטע ע"ה האט באקומען אן "התרת הוראה" אונטערגעשריבן פונם רב ז"ל און פונם ראש הקהל, אבער האט צום ענדע ליידער נישט מצליח געווען.

אט אין דעם גרויסען חורבן בין איך אהיימגעקומען.

הארצרייסענדע בריוו געשריבן מיט טרערן "ראטעוועט"

ב"ה ג' תולדות תרצ"ט לפ"ק פה ב. אויפאלא יע"א

שלום וכל טוב לבני היקר מו"ה יצחק מארקאוויטש

...איבערהויפט לעבן מיר דא אין זייערע טרויעריגע טעג, איך קאן עס אייך גארניכט שילדען, איהר ליינט געוויס אין די צייטונגען וואס עס קומט דא פאר.

...מיר געבן שבח ביינאכט אז מיר זענען דעם טאג איבערגעקומען, ווי עס שטייט אין די תוכחה "בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר" זעלטען א טאג מ'זאל נישט הערן אינדערפרי אז ביינאכט האט מען אידישע פענסטער צובראכן, אמאל דא אמאל דארט, עס איז געפרליך ארויסצוגיין אויפ'ן גאס.

גראדע פאריגע וואך מאנטאג בין איך געגאנגען אויפ'ן גאס קומען מיר אנטקעגן דריי סאלדאטן איינער האט מיר א ווארף געגעבן און איך בין אריינגעפאלן אינעם גראבן (גרוב) צו מזל איז געקומען א אידישע סאלדאט און האט מיר מציל געווען, דער צווייטער גליק איז געווען אז 'הבור ריק אין בו מים' אזוי איז נישט באזונדערס געשעהן, דער אידישער סאלדאט האט מיר געהאלפן אויפשטיין, דער ריקן האט מיר דערפון געשמערצט...

שמואל'ס זוהן ישוע מ' געהט דא אין חדר... האט

אים באגעגענט א סאלדאט און האט אים געוואלט שלאגן ב"ה עס האט אים געראטוועט א גויאישע פרוי... עס איז מקוים געווארן דער פסוק "גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחן...".

און ווער ווייסט וואס עס וועט נאך נאכקומען, דער גענעראל האט געגעבן אן עמטליך באפעל פאר די מיליטער אז זיי טארן נישט אריינגיין אין קיינע אידישע געשעפטן, פאריגע וואך זענען דריי אידישע סאלדאטען אריין אין א אידישע ווערצהויז, א גויאישער סאלדאט האט דאס באמערקט אין די אידישע סאלדאטן זענען געווען אין ארעסט פאר גאנצע דרייסיג טעג.

דער באשעפער זאל ווייטער העלפען ווי עס הערט זיך, און ווי די צייטונגען שרייבן וועט נאך די גויאישע ניי-יאר אויפקומען ערגערע גזירות אויף אידן רח"ל, אין די פארגאנגענע צוויי יאר האט מען פון די אידן שווערע מליאנען אויסגעפרעסט, אויסער די אומגענעמקייט און שברי לב וואס דאס האט פאראורזאכט נעמליך מ'האט אלע אידן אין גאנצן לאנד אויפגעפאדערט אז מען זאל זיך לעגיטעמירן זייט ווען ער וואהנט אין אונגארן, און אז מען איז אריינגעקומען נאך 1921 שיקט מען אים באלד ארויס פון לאנד, דאן האט מען געמוזט ברענגן שריפטן ביז צירוק אין 1851 ווי זיין טאטע זיידע האבן געצאלט שטייערן... צום ביי שפיל שמואל אין

מאקאווע האט לעגיטעמירט זייט וועלן ער צאלט שטייערן, און אפילו אז ער איז געווען א סאלדאט אין די אונגארישע ארמיי, אבער דאס איז נישט גענוג, איך האב אים געמוזט שיקן זיין געבורט שיין, מיין געבורט שיין, זיין היראט שיין, מיין היראט שיין, און נאך פיל, אלעס האט געקאסט געלד און נאכאמאהל געלד.

אבער נישט יעדער האט אלע פאפירן אוועקגעלייט פון יאר 1851 און גאנצען לאנד לויפט מען ארום זיכן מאטריאל, מ'ברויך צו באצאלן פאר די שטייער באמטע זיי זאלן ארויס געבן די נויטיגע פאפירן, עס טוט זיך אין לאנד דעריבער שרעקליך... גענוג, מיר זענען אין גלות, השי"ת זאל זיך מרחם זיין אויף כלל ישראל

אביך דוד מארקאוויטש

ג' פרשת בלק תרח"ם נ"א לפ"ק פה ב' אויפאלא

... עס איז ווירקלעך זייער שיין פון אייך אז איר ארבעט פאר שמואל מ' אז ער זאל קענען ארויסקומען קיין אמעריקא, השי"ת זאל עס אייך באצאלן.

איך האב געהאט גענוג צער אז מיינע קינדער זענען געצווינגן אויסצוואנדערן, איך בין געווען דערצו א גרויסער קעגענער און איך האב מיר גענוג געקרענקט אז איר זענט דארט אין אמעריקא, אבער די צרות זענען זייער גרויס אין אייראפא, אז איך פריי מיר אז

וויניגסטענס איר דארפט נישט מיט מאכן די ביטערע צרות. וועו מען גייט ארויס פון הויז וועסט מען נישט וואס מען גייט באגעגענען, די קינדער מוז מען באגלייטען וועו זיי גייען צו די שולע און וועו זיי קומען אהיים, די קריסטלעכע שוהל קינדער זענען זייער ווילד, זיי שלאגן די אידישע קינדער, זיי זענען אומשטאנד אויך פאר ערוואקסענע מענטשן נאכצושרייען שימפף ווערטער און אויך נאכצווארפן שטיינער, מיר איז שוין אויך פארגעקומען אז שוהל קינדער האבן מיר באוארפען.

עס איז שוין אויך פארגעקומען אז איך האב אויסגעפונען איינער אדער צוויי ווער די עלטערן זענען איך בין אהין צו זיי זיך צובאקלאגן, און די עלטערן קענען מיר, אבער די עלטערן האבן זיי צורעכט געגעבן... צוויי טאג פאר שבועות בין איך געקומען פון שוהל אינדערפרי אום זיבן אזייגער, קומען מיר אנטקעגן צוויי גרויסע שקצים, און ביידע האבן מיר אומגעוואוארפען, איך האב מיר שווער געקענט אויפשטעלן, עס האבן עס צוגעזעהן מערערע גוים, אבער וועו קימערט עס? צופעליג האט דאס געזעהן דער הער ליבעשטיין, ער האט דעם יעניגן געקענט זאגט ער מיר זיין נאמען אין שיקט מיר צו די זשאנדארן, איך בין גלייך אהין, מ'האט מיין קלאגע אויפגענומען מען האט מיר בארואיגט אז מען וועט

דאס אינטערזיכן, אבער ביז היינט האט מען מיר נאך נישט פארשטענדיגט, אויב מ'האט עפעס וואס געטוהן וויס איך נישט, געוויס נישט...

צוריק מיט עטליכע טאג איז דאס פארגעקומען, אייניגע גויאישע אינגען זענען אריין אין א אידישע וועדצהויז... וועו עס איז געקומען די שפעטע שעות האט ער זיי געבעטן אז זיי זאלן פארלאזן דאס וועדצהויז, מען מוז שוין שפארן, זיי האבן נישט געהארכט, און וויל ער האט שטרענג אויף געטרעטן אז ער וועט רופן די נאכט וועכטער... האבן זיי אים געשלאגן אזוי פיל אז ער האט געמוזט ליגן אין בעט פאר עטליכע טעג, מען איז געגאנגען צו די זשאנדארן מ'האט די פארברעכער אהין געפופן, וואס מען האט זיי געטוהן וויסט קיינער נישט, איינער פון די אינגען האט זיך בארימט אז מען האט זיי גאר נישט געטוהן..

דער סאדא וואסער פאבריקאנט איגאנץ פריעדמאן האט געקויפט א הויז געמאכט א קאנטראקט אין שטאט הויז, ער האט אויסגעצאלט עטליכע טויזענט פענגעי, ער האט שוין אנגעהויבן צאלן שטייער... היינט מוז מען אבער איינמעלדן יעדעס קויף פארן מיניסטער אין דער מיניסטער האט דאס צירוקגעוויזן, "וויל פאר א איד דארף מען היינט נישט פארקויפן קיינע הייזער". אלזא דער קויף איז קיין קויף, אבער דער גויאישער הויז אייגענטומער זאגט אז ער האט נישט קיין געלט

צוריקצוגעבן, דאס גאריכט זאגט מען זאל ווארטן... ער וועט שוין צאהלן וועו ער וועט האבן... וואס זאל איך דיר שרייבן מיין קינד די לאגע איז ביטער פאר אונז אידן.

אידישע איינגעשטעלטע בלייבן אן ברויט מען נעמט אונז אוועק די רעכטן, וואס עס וועט זיין וויס קיינער נישט מען לייגט זיך מיט ציטער, מען שטייט אויף מיט ציטער, ביי פילע אידן זענען שוין די פענסטער פארזעצט מיט ברעטער, זעלטען א נאכט וואס מ'זאל נישט הערן אז מ'האט איינגעבראכן אין אידישע פענסטער.

ביי שטרויסמאן טישלער האט מען די פענסטער איינגעבראכן מען האט געוואוסט ווער עס האט דאס געמאכט, מען האט אים אנגעצייגט, דער יעניגער האט גענומען אן אדוואקאט וואס האט דאס געלייקנט... מ'האט אים באפרייט אין שטרויסמאן האט געמוזט באצאלן די אויסגאבן פונם גויאישן אדוואקאט... איך וואלט דיר געקענט פיל שרייבן אבער ווער האט צו דעם געדולד?.

דל כבודינו בגוים, א איד קען גאר נישט באשטעלן פונם פאבריק, מען מוז דאס באשטעלן פאר א גוי פאר הויכע פרייזן, דער גוי האט דערפון גרויס פרנסה.

מען קען זיך נישט לערנען קיין פאך, אז א פאכמאן זיכט א געהילף ברויך ער פריער אריינעמען 4 5 גויאישע

אינגען און הערשט דערנאך קאן מען נעמען אן אידישער. דאס זעלבע איז אין געשעפט מוז מען האבן עטליכע קריסטליכע איינגעשטעלטע... מען קען נישט האבן קיין דינסט מיידל דא עס צאלט זיך נישט אויס, די קריסטן מוז מען גוט באצאהלן, די געזעץ שרייבט פאר אז מען מוז פאר די קריסטן גוט באצאהלן, אז נישט גייען זיי אנצייגן אז מען צאלט זיי וויניג, אויסער דעם קען מען זיי נישט שאפן ווייל זיי ווייסען אז דער איד האט נישט קיין רעכט... מען האט נאר צרות פון זיי...

הק' דוד מארקאוויטש

דער טאטע ע"ה האט געטוהן פילע שתדלנות זיך ארויסצוזעהן פון אונזער געבענטשטע מוטערלאנד, פילע בריוו האט ער געשיקט נאך אמעריקא, בעטענדיג הילף, אלעס האט זיך זייער שטייטלעך געירט מען האט געברויכט צוזאמען שלעפן פילע דאקומענטען פונעם פערזענליכן לעבן, און שריפטן אז ער איז פעהיג צו האבן אן אייגענע פרנסה, יעדע שריט האט געקאסט פילע געלטער פאר מיין ארימען טאטן ע"ה, יעדע שריט פאראויס האט גענומען עטליכע וואכן, א בריוו קיין אמעריקא און פון דארטן צוריק, דער נערוועזיקייט איז זייער מערקבאר אין די בריוו. דער טאטע ע"ה שרייבט:

יום ה' לסדר אל תירה מרדה... שנת תרח"ם נ"א לפ"ק מאקאווע יע"א

... דו וועסט מיר אנטשולדיגן אז איך וועל דיר נישט שרייבן קיין פאמיליע זאכן וויבאלד איך האב נישט קיין

געדולד דערצו... דו זאלסט מצליח זיין און טוהן צו דער זאך ווי פריער, ווייל דא איז די שיהל אונד בית המדרש און מקוה פארקלאפט די פענסטער מיט העלצער... אויך איניגע אידישע הייזער... און וואס עס טוט זיך אין לאנדס הויז ווייסט איר זיכער פון די בלעטער וד"ל

כ"ד אחיך המדבר בלב נשבר

שמואל מארקאוויטש

ד' שמות תרח"ם נ"א לפ"ק

... ווארשיינדליך האסטו מיין בריוו ערהאלטן און האסט שוין געזומען שריטן מיר צו העלפן... אלזא איך שיק דיר שריפטן פון רבנים אז איך האב זיך פארהערט און בין פאסיג דערצו... דא זענען אלע אינגעלייט פארנומען זיך צו לערנען ענגליש מען לערנט דאס עטליכע מאל און א קורצע צייט קען מען דאס שוין קענען אבער איך האב דערצו נישט קיין צייט...

דאנערשטאג הבעל"ט וועט זיין א תענית ציבור, אין יעדע טאג ווערט תהלים אויסגעזאגט אינדערפרי און אין אוועגד ווערט געזאגט אבינו מלכינו...

כ"ד אחיך המדבר בלב נשבר

הק' שמואל מארקאוויטש

ערש"ק ויקהל פקודי תרח"ם נ"א לפ"ק מאקאווע

יצ"ו - צו מיין ברודער יצחק נ"י

... איך האב דיר די וואך געשריבן פאר די א בריוו

אבער גלויב מיר מיין טייערע איך ווייס נישט וואס איך האב דיר געשריבן, אבער אלעס איז נישט קיין וואונדער מיר מאכן לידיער זייער פיל מיט טאג נאך טאג הערן און זעהן מיר ענדערונגען און אונזער אידישע פראגע, דאס לאסט זיך נישט באשרייבן איהר ליינט ווארשיינדליך אין די בלעטער, עס איז דאך נישט קיין סוד וואס פאר א כח דער רשע ימ"ש האט, מיר ציטערן דען מיר ווייסען נישט וואס עס וועט ליידע נאכקומען.

אין לאנדסהויז איז נעכטן די צווייטע אידישע געזעץ אדורכגעגאנגען. אלזא וואס קענען מיר שוואכע אידן ערווארטן, מ'זאגט תהלים און מ'איז גוזר תענית, מיר קענען זיך וועגדן צו השי"ת ער זאל אונז שיקן במהרה די עכטע גאולה שלימה... מען קאן קוים ארויס גיין אויפ'ן גאס מ'שרייט אונז אן ווי די גזלנים און פון פרנסה איז קיין רעדע נישט... אלזא ליעבער ברודער וואס זאל איך דיר שרייבן, איך ווייס דאס דו וועגדסט אן אין אונזער אנגעלעגענהייט אלעס וואס נאר מעגליך איז, אבער דאס בעט איך דיר ארבעט שווער אין וועגד זיך צו פרעמדע לייט פאר פראטעקציע אפשר וועט איינער רחמנות האבן אויף אונז... די ישועה ברויך און מוז קומען עס קומט ר"ח ניסן החודש אשר ישועות בו

די בריוו וואס דער טאטע האט געשריבן צו זיין ברודער יצחק

מקיפות זאגן מיר מארגן שבת החודש אין יוצר...

איך שרייב דעם בריוו "אבער איך זעה קוים פון די פילע טרערען וועלכע איך פארגיס ביי דעם בריוו", צווישען די קינדער אין מיין וויב תחי' האלט איך מיר צירוק, אבער מיינע נערוועז זענען צו שוואך אויסצוהאלטן די צרות רח"ל. די אידן אין ראסינסקא וועלכע קומען זא ווי אין עסטרייך אין דאן חלילה וואס נאך קומען וועט...

איך גלויב איר וויסט מעהר וויל ביי אונז שרייבן נישט די בלעטער גארנישט נאר מיר הערן, מיר קענען זיך וועגדן צו השי"ת ער זאל שיקן דעם גואל צדק במהרה...

המצפה לשמוע בשורות טובות, ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ במהרה

הק' שמואל

ערש"ק וישב שנת ת"ש לפ"ק

מיר וויסען שוין נישט וואס צו דענקן וואהרום איר שרייבט אונז אבסעלוט נישט... וואס איז אייגענטליך געשעהן מיט מיינע זאכן, וועז דאס זאל נישט געלונגען חלילה, קאנט איר מיר דאס שרייבן איך האב חלילה אויף איין קיין שום שוועד הארץ איר האט וואהרשיינדליך אין מיין אנגעלעגענהייט אלעס אנגעווענדעט דאס אז עס איז נישט געלונגען? וויל דאס איז מיר

וואַרשיינדלעך פון השי"ת נישט באשערט, וועט השי"ת אנדערש העלפען, וואס זאל איך שרייבן, איר ליינט דאך די בלעטער און איהר וויסט מען פון די לאגע, אלעס וואס מיר וויסן איז אז מיר ברויכ'ן גרויסע ישועות וד"ל, השי"ת זאל זיך שוין מרחם זיין אויף כלל ישראל בקרוב אמן.

דען דער פסוק איז מקוים געווארן ליידער, בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר, דאן האבן מיר מורא וועגן די גרויסע קינדער, עס זאל חלילה נישט מקויים ווערן בנים תוליד ולא יהא לך...", איך קאן אייך נישט מער שרייבן, איך ערווארט אומבאדינגט אייער אנטווארט אויף דעם בריוו: מיר זענען אלע ב"ה געזונט אויך אונזערע רחל לאה תחי' צוזאמען מיט איר טאכטער פרומט תחי'.

דאס קינד איז שוין אלט 4 מאנאט קע"ה זעהר א שיין קינד שווארצע האר און בלויע אויגן, איך וואלט אייך געשיקט א בילד אבער לויט ווי איך הער איז נישט ערלויבט צו שיקן קיין בילד: "ביטע הצילו בעוד מועד...", איר האט וואַרשיינדליך ערהאלטן מיין בריוו אין וועלכען איך האב געשריבן אז איך בין געווען אריינגעריקט (אין מונקא טאבאר) "דער בארד וואקסט שוין ציביסלעך צוריק אבער נישט דער כח ליידער..."

שמואל מארקאוויטש

די בריוו וואס דער טאטע האט געשריבן עש"ק וישב

מיין טאטן'ס באזוך ביים רעפארם ראביי

די ערשטע צייט האב איך געלערנט בחברותא מיט הב' יהושע העשיל דייטש אב"ד פריימאן זצ"ל, אין דעם שטאטישן בית המדרש. יעדן טאג גייענדיג אין ביהמ"ד האט זיך צו מיר אנגעטשעפעט א יונגער גוי, דער זון פון דעם שטעטלדיגער שוסטער נאטשא, און מיר געשטויסן און געצויגן די פיאות, ביז איך בין אנגעקומען אין ביהמ"ד.

די גאנצע שפאציר ביזן ביהמ"ד איז מיר געווארן א שרעקליכע אפקומעניש, איך האב נישט דערציילט דערפון פאר מיין טאטן, כדי אים נישט צו מצער זיין, אבער אין טאג האט ער באמערקט אויף מיין פנים אז עפעס שטערט מיר, דעמאלט האב איך אים דערציילט אז דער זון פונעם שוסטער נאטשא שלאגט מיר יעדן טאג.

מיין טאטע האט מיר געהייסן אז איך זאל אים אנווייזן ווער דער גוי איז. ווען דער גוי איז אריבער דעם טאטן איז דער טאטע ארויפגעשפרינגען אויף אים. דער יונג איז אנטלאפן, דער טאטע איז אים נאכגעלאפן און אים דעריאגט ביים קליינעם שטראם וואסער וואס איז דורכגעפלאסן דעם שטעטל.

דער טאטע האט אים אומגעווארפן און אריינגעשטופט זיין קאפ אונטערן וואסער. די רשעות פון די גוי'אישע שכנים איז געווען גאר גרויס, מען האט פון זיי געפערליך געליטן, די גאנצע אנגעקליבענע האס איז יעצט ארויסגעקומען פונעם טאטן וועלכער האט זיך אין אים געוואלט נוקם זיין, נישט

אריינטראכטנדיג די ביטערע נאכפאלגן וואס וועלן דערפון ארויסקומען.

די ארומיגע אידן האבן זיך באלד גענומען פארפירן, "ר' שמואל, לאזט אים אפ, מען וועט אונז אלע פארטרייבן פון דא". ענדליך מיט גרויסע שוועריגקייטן האבן זיי אים אפגעטיילט פון דעם יונגן גוי. דער גוי האט אנגעהויבן אויסצוברענען די וואסער וואס ער האט שוין עספיעט אראפצושלינגען, ער האט זיך אפגעמונטערט און אהיים געגאנגען.

זונטאג, וועו מיר האבן געהאלטן אינמיטן עסן דעם ארימען פרישטאג, קלאפט עמיצער אויפן טיר. געווען איז דאס דער שוסטער נאטשא באטשי, את אשר יגורנו בא. דער טאטע האט אראפגענומען זיין היטל און אים באגריסט מיט גרויס דרך ארץ. נאטשא איז אריין און הייבט אן רעדן מיט א שטרענג קול. "מארקאוויטש, דו ווייסט וואס דו האסט געטוען? געטשעפעט מיט אונגארישע בלוט, דו ווייסט וואס דאס מיינט?"

מיר זענען געווען אין א גרויסע פארלעגנהייט, מיר זענען ווירקליך געווען אין א סכנה. אויב וואלט נאטשא געגאנגען צו די פאליציי וואלט נישט געהאלפן קיין שום פארטיידיגונג, ווייל נאטשא האט דאך אונגארישע בלוט.

דער טאטע זאגט אים, "נאטשא, ביי אונז איז דא א מנהג אז מען שמועסט נישט מיט א גאסט ביז מען איז אים מכבד אביסל צו באנעצן די ליפן".

מען האט שנעל דערלאנגט געשמאקע ברוינפן, און נאטשא

האט זיך געלאזט אנגיסן אין גלעזל נאכן צווייטן. ווי פארשטענדליך האט זיך זיין אויפגערעגטע געמיהט עטוואס בארואיגט. דער טאטע האט אים מסביר געווען אז ער פארדינט דאך נאר פון אידן, ממילא זאל ער מסכים זיין אז דער רב זאל פארמיטלען צווישן אונז ביידע. נאטשא איז שוין געווען גוט אנגעטרונקען און ער האט איינגעשטימט.

זיי זענען אריבער צום מאקאווער רב זצ"ל, דער רב'ס אייניקל רבי נתן נטע לעמבערגער ז"ל האט אבער געבעטן דעם טאטן ער זאל נישט שטערן דעם אלטן רב, וועלכער פארשטייט סיי ווי נישט קיין אונגארישׁ, נאר אנשטאט זאלן זיי גיין צום נעלאגישן ראבינער.

דער טאטע מיט נאטשא באטשי זענען אריבער צום ראבינער. ער האט געהייסן דאקטאר קעטשקעמעטי. זיין גאנצער יחוס איז געווען אז ער איז א גוטער מתיר איסורים. מיר האבן מיט אים און זיין געמיינע געמיינדע נישט געהאט בכלל קיין שייכות. אבער יעצט, אין א מצב פון סכנת נפשות, האט אים מיין טאטע געבעטן אז ער זאל אים א טובה טוען, און העלפן. ער האט זיי געהייסן צוריק קומען נאכמיטאג אום דריי אזייגער.

דריי אזייגער זענען ביידע אריין צום ראבינער דר. קעטשקעמעטי, ער האט שיין אנטפאנגען נאטשא באטשי, אים געזעצט אויף א שיינעם פאטעל "ווייל אזוי דארף מען זיך אויפפירן צו אן ערליכן קריסט", אבער מיין טאטן האט ער געלאזט שטיין "ווייל ער האט געטשעפעט אן אונגאריש קינד", און האט גערעדט צו אים זייער שטרענג. ער האט אויף אים

געשריגן "דו האסט געפיניגט ריינע אונגארישע בלוט, וואס קען מען ענטפערן אויף דעם, געטשעפעט אן ערליכן קריסט".

דער ראבינער האט נאכגעקוקט אין זיינע ספרים איינמאל און נאכאמאל, מורמלענדיג "איך טרעף נישט קיין תשובה אויף דיין פארברעך".

במשך די גאנצע צייט איז דער ארעמער נאטשא געזעצן מיט גרויס פארגעניגן אויפן פאטעל, קוועלנדיג מיט הנאה פון דעם גרויסן כבוד וואס מען טיילט אים צו.

ענדליך האט דר. קעטשקעמעטי געטראפן א צוגעפאסטע תשובה, אז מיין טאטע מוז באצאלן אין נאמען פון באשעפער דריי פעקלעך לעכט פארן ביהמ"ד נאך אינעם היינטיגן טאג, און ער מוז איבערבעטן נאטשא באטשי. דער ראבינער האט דערלאנגט זיין האנט צו נאטשי צום געזעגענען; אבער נישט פאר מיין טאטן...

נאטשא באטשי האט זיך געלאזט איבערבעטן און איז אוועקגעגאנגען מיט א קענטיגע הנאה פון דעם גרויסן שטראף וואס מארקאוויטש האט באקומען. אזוי איז מיין טאטע ע"ה ניצול געווארן פון דעם גרויסן געפאר.

דער מצב איז נישט געווארן בעסער

בלייבן אינדערהיים איז נישט געווען קיין תכלית פאר מיר, און איך האב געוואלט פארן לערנען ערגעץ וואו. מיין טאטע האט מיר צוגערעדט איך זאל פראבירן צוריק צו פארן קיין אויוואראש,

אפשר האבן זיך די גוים בארואיגט פון זייער כעס, און די ישיבה קען ווייטער אנגיין. אזויווי איך האב זייער הנאה געהאט צו לערנען דארט האט זיך מיר געלוינט איינצושטעלן און אהינפארן.

איך בין געפארן מיט די באן דרייסיג קילאמעטער ביז דעברעצין. דארט האט אויפגעשטיגן אויף די באן, מיינער א גוטער פריינט, ר' דוד (דצי) גרעגער ע"ה. איך האב זיך געהאט געשריבן מיט אים בריוון שוין עטליכע מאל. איך האב אים דערציילט דעם ציהל פון מיין רייזע, ער האט מיר געזאגט, דו קענסט פראבירן, אבער איך גלייב נישט אז דער מצב איז בעסער געווארן. די דארטיגע גוים זענען געפערליך אנגערייצט קעגן די אידן. וכך הוה. ווען איך בין אנגעקומען אהין, האט מען מיר איינגעמאלדן אז איך מוז תיכף אוועק פארן, וויבאלד די פאליציי קוקט נאך זייער שטרענג און זוכט שטענדיג פרעמדע בחורים.

"די רשעים לאזן נישט לערנען"

איך האב זיך געזעגענט פונעם גאנצן עולם, און איך האב באקומען א המלצה בריוו פון דעם גבאי הרה"ג ר' נפתלי חיים שפיצער ז"ל, צו זיין רבי'ן דער פעהערדיארמאטער רב הרה"ג רבי זאב וואלף גינצלער זצ"ל.

איך בין מיט מזל ענדליך אנגעקומען קיין דיארמאט, און באלד אריין אין ביהמ"ד, און געגעבן שלום פאר'ן דיארמאטער רב. באלד נאכן שלום נעמען, זאגט מיר דער רב, "די רשעים לאזן נישט לערנען אין די ישיבה מער פון פערציג בחורים. אונז קענען

נישט אריין נעמען נאך א בחור".

ס'איז געווען ערב שבת קודש, אבער דער רב זצ"ל האט נישט געוואלט איינשטעלן, ווייל די פאליציי מאכט שטענדיג איבערפאלן אויף די ישיבה. ער האט ארויסגענומען פון קעשענע פינף לעי, אז איך זאל שוין פארן מיט די באן קיין קאלוב.

געטראפן א מקום מנוחה אין קאלוב

אין קאלוב האט געוואוינט אן אפיציר וואס האט געהאט א ישועה ביי הרה"ק רבי הירצקא'לע ראצפערטער זצ"ל. די פרוי פונעם אפיציר איז שטארק קראנק געווען, און די דאקטוירים האבן אויפגעגעבן אויף איר. אין זיין ענגשאפט איז דער אפיציר געגאנגען צו רבי הירצקא'לע זצ"ל. דער רבי האט אים אנגעווינטשן, און זיין פרוי איז ארויס פון די סכנה.

זינט דעמאלט האט דער אפיציר אלס הכרת הטוב זיך אויפגעפירט מיט אן איידעלע באנעמונג צו די אידן וואס האט געוואוינט אונטער זיין הערשאפט. דערפאר האט מיר דער דיארמאטער רב געשיקט קיין קאלוב, מיט די האפענונג אז איך וועל דארט קענען לערנען.

איך בין טאקע באלד געפארן ווייטער, גולה אחר גולה. ס'איז געווען ערב שבת, און איך בין געווען זייער נערוועז, צי איך וועל אנקומען באצייטנס אויף קאלוב בעפאר דער שבת פאלט צו. די באן האט זיך אפגעשטעלט אין סאלקע, און עס האט אויפגעשטיגן א איד פון באטער, א טאטע פון מיין חבר פון

אויוואראש. איך האב זיך געלאזט איינלאדענען צו אים אויף שבת קודש קיין נירבאטער. זונטאג צופרי האבן זיי מיר איינגעפאקט צידה לדרך, ברויט מיט גריוון, און איך בין אפגעפארן בשלום קיין קאלוב.

❀❀❀

אכטער קאפיטל

קאלוב

הגאון הצדיק רבי אשר לאווי זצ"ל אב"ד וריש מתיבתא

דער באר מנחם זצ"ל. ביי די זייט איז די רביצין. אונטער זיי לינקס איז ר' מענדלע קאלובער א זון פון 'בני שלשים' מקאסאן ז"ל

איך בין אנגעקומען קיין קאלוב עטליכע וואכן אינמיטן זמן. דער הייליגער קאלוב'ער רב, הגאון הקדוש רבי מנחם בראדי זצ"ל, איז נפטר געווארן א קורצע צייט פריער.

דער רב זצ"ל האט ל"ע נישט איבערגעלאזט קיין זרע של קיימא, זייענדיג אן איידעם פון הגה"ק רבי משולם פייש מטאהש זצ"ל, האט ער אויפגעצויגן זיין ניכטע הרבנית שרה ז"ל טאכטער פון הרה"ג רבי

מרדכי, דעמעטשער רב זצ"ל, בן הרה"ק רבי אלימלך מטאהש זצ"ל (שוועסטער פון כ"ק אדמו"ר מטאהש שליט"א).

די רביצין שרה האט חתונה געהאט מיט איר פעטער הרה"ג רבי אשר ז"ל, זון פונעם טאהשער רבי זצ"ל.

נאך די פטירה פון דעם רב זצ"ל, א גדול בענקים, און געוואלדיגער מרביץ תורה, האבן די שטאט לייט נישט געהאט קיין געפיהל אויפצונעמען א ממלא מקום, שפירנדיג אז ס'איז נישט מעגליך, אבער זיין איידעם - וועלכער האט געדינט אלס דיין - איז געבליבן אלס אנערקענטער מנהיג העדה.

דאס איז אויך געווען דער רצון פון דעם רב זצ"ל, ווי עס איז מעיד זיין שוואגער הרה"ק מטאהש זצ"ל אין זיין הסכמה אויפן ספר באר מנחם וז"ל, "כי הוא (ר' אשר) נשאר במקום הבעהמ"ח הקדוש הנ"ל, וכמה פעמים גילה דעת קדשו בזה שרצונו וחפצו הוא שבני הנ"ל ישאר אחריו לזכרון", עכ"ל.

די דריי בתי מדרשים אין קאלוב

אונטער די הדרכה פון רבי אשר ז"ל האט זיך געפירט די ישיבה. עס זענען געווען 3 ביהמ"ד, דעם רבי'נס ביהמ"ד, דאס חסיד'ישע ביהמ"ד - דאס רוב פון זיי קאסאניער חסידים, דער שליח ציבור איז געווען הרב ר' (יום טוב מנחם) מענדעלע קאלובער ז"ל זון פון קאסאניער רב בעל בני שלשים זצ"ל, ער האט געהאט א נאמען אלס א מורא'דיגער בעל תפילה, דאס דריטע ביהמ"ד האט מען גערופן "די בחורים בית המדרש", וואס דארט האט זיך געפונען די ישיבה.

אלס חזר בחור

אזיווי איך בין שוין דאן געווען אביסל אן עלטערער בחור שוין מיט א שטיקל בערדל אויפן פנים. דערפאר, באלד ווי איך בין אריין אין ישיבה האט מען מיר תיכף געפרעגט "וויפיל בחורים דארפט אירָ?" מען האט פארשטאנען אז איך וויל זיין א 'חזר בחור', צו לערנען מיט יונגערע בחורים, באקומענדיג עטוואס באצאלט.

אזיווי ער האט מיר געפרעגט, האב איך שטיל געמורמלט "זעקס בחורים". ער האט זיך געפריידט אז ער האט באקומען א חזר בחור, און ער האט מיר תיכף צוגעשטעלט זעקס בחורים.

מיין אורים ותומים...

יענער זמן האט מען געלערנט אין ישיבה מסכת חולין פרק אלו טריפות. איך האב זיך אראפגעזעצט, זיך אביסל פארצוקוקן די גמרא, אבער ס'איז מיר געווען זייער שווער, מען רעדט דארט פון הלכות טריפות, אויף יעדע אינעוויניגסטע חלק פון די בהמה, אין מיין לעבן האב איך דאס נישט געזען, קיין בילדער זענען דאן נאכנישט געווען, צופיל מפרשים זענען נישט געווען אין די אמאליגע ישיבות. איך האב זיך געלייגט שלאפן מיט א שווער הארץ, נישט וויסנדיג וויאזוי איך וועל זיך צומארגנס אן עצה געבן.

די בחורים האבן געדארפט אויפשטיין פארטאגס אום פיר אזייגער, האב איך באשלאסן זיך צו פעדערן נאך א שעה, איך זאל האבן אביסל צייט זיך פארצוקוקן. איך בין טאקע אויפגעשטאנען

דריי אזייגער, געזאגט ברכות התורה מיט א צובראכן הארץ, זיך אויסגעווינט פארן באשעפער, אז ער זאל מיר עפענען מיין קאפ.

דערנאך בין איך געלאפן צו די קאלטע מקוה. אזויווי איך קום ארויס, איז געשטאנען דארט א איד, אנגעטוען צוריסן און צושליסן, מאכנדיג אן איינדרוק ווי א פשוט'ער אריימאן. זיין נאמען איז געווען, הרב ר' אליעזר גרינפעלד ז"ל[33]. ער קוקט מיר אן און פרעגט "איר זענט נישט א היזיגער?" "ניין", ענטפער איך, "איך בין ערשט נעכטן אנגעקומען".

"אבער פארוואס זענט איר אזוי צוגעלייגט?" דערצייל איך אים די גאנצע מעשה, אז איך דארף פארלערנען אלו טריפות, און איך קען נישט. זאגט מיר ר' יחזקאל, "איך בין א מלמד, אז דו ווילסט, קום אריבער צו מיר ווען די קינדער גייען ארויס אביסל אויף פאזע, דאן וועל איך האבן צייט דיר אלעס מסביר צו זיין".

זינט יענעם טאג, ביי יעדע שוועדע סוגיא וואס איז מיר נישט געווען קלאר און פארשטענדליך, אדער אויב די בחורים האבן געשטעלט שוועדע קושיות, האב איך זיי געזאגט אז איך וועל דאס איבערטראכטן ביינאכט... דאן בין איך געגאנגען צו ר' אליעזר אין חדר, און ער האט מיר אלעס ערקלערט אויף אויסנווייניג, ער האט קיינמאל נישט געדארפט אריינקוקן אין א גמרא אדער תוספות, ער האט נאכגעזאגט דעם לשון פון ש"ך

[33] איידעם פון רבי ברוך פיש ז"ל, ברודער פון האדמו"ר מסאלקע רבי אהרן ישעי' זצ"ל.

און טורי זהב. איך האב קיינמאל נישט אזוי גוט פארשטאנען א גמרא ווי אין יענע צייט. יהא זכרו ברוך.

א מתנה פאר מיין שווערע ארבעט

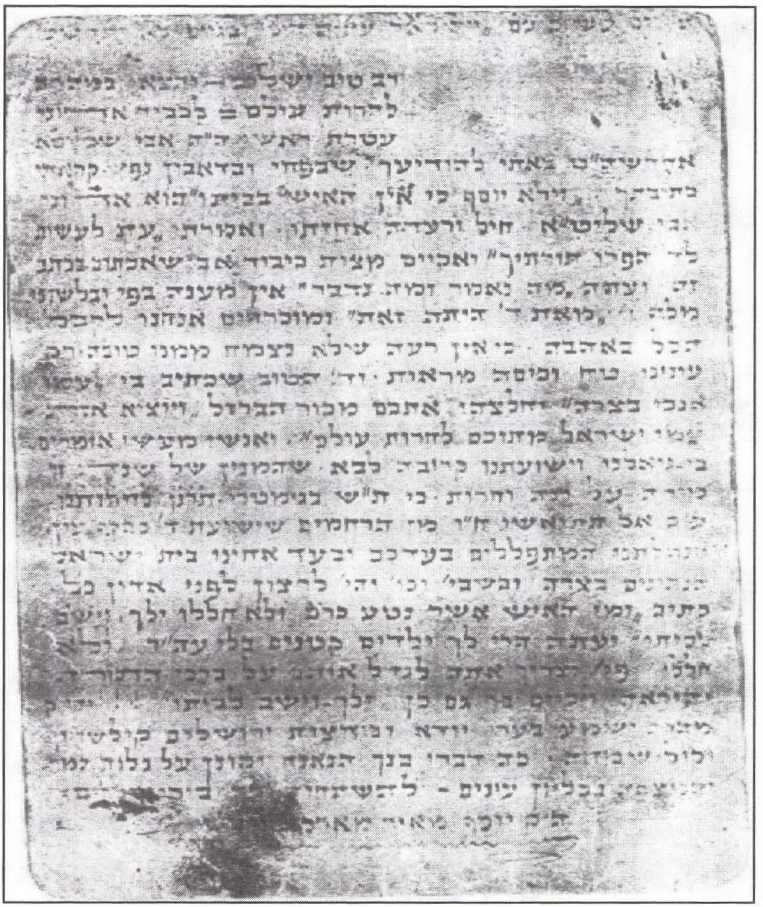
איך האב ממשיך געווען צו לערנען מיט בחורים, און שטארק אריינגעהארעווען אין זיי. ב"ה איך האב שיין מצליח געווען.

איינער פון די בחורים פון קערעטש, א בחור מיט זייער א הויכער געוואוקס, מיט גאר א פארשטאפטן קאפ. קיין תורה האט זיך בי"י אים נישט געהאלטן, אבער איך האב זיך נישט מייאש געווען, נאר געלערנט מיט אים פריוואט אויך אין אנדערע צייטן פון טאג. איינמאל זעענדיג אז זיין התמדה האט נאכגעלאזט, האב איך אים געזאגט, אז איך וועל זיך אויפשטעלן אויף א לייטער אים צו געבן א פאטש...

נאך פיר וואכן איז זיין טאטע געקומען פון דארף אים באזוכן. רעדנדיג מיט אים אין לערנען, האט ער געזען אז זיין זון מיטן פארשטאפטן קאפ פארשטייט זייער גוט, האט ער מיר געגעבן א מתנה חשובה "א האלבן ברויט" וואס ער האט מיטגעברענגט פאר צדה לדרך. איך האב דערפון געגעסן א לאנגע צייט אראפשניידנדיג יעדן טאג א שטיקל.

די קוואטיר

אין קאלוב האב איך נישט געברויכט באצאלן פאר א קוואטיר. איינער פון די עלטערן פון די בחורים ר' דניאל קרויס ע"ה, האט

בריוו וואס איך האב געשריבן פאר'ן טאטן ז"ל פון קאלוב קיין מונקא טאבאר, אויפ'ן קארטל קען מען מערקען מיין אדרעס איז דאס הויז פון ר' דניאל קרויס ע"ה

היום עש"ק לס' "וישראל עושה חיל" "ובגוים לא יתחשב"

רב טוב ושלום, ותצאו במהרה לחרות עולם, לכבוד אדוני עטרת ראשי ה"ה אבי שליט"א

אחדשה"ט, באתי להודיעך שבפחי ובדאבון נפש קראתי כתיבתך, "וירא יוסף כי אין האיש בביתו" הוא אדוני אבי שליט"א, חיל ורעדה אחזתו, ואמרתי עת לעשות לד' הפרו תורתיך, ואקיים מצות כיבוד אב שאכתוב בכתב זה, ועתה "מה נאמר ומה נדבר", אין מענה בפי ובלשוני מלה, "מאת ד' היתה זאת" ומוכרחים אנחנו לקבל הכל באהבה, כי אין רעה שלא נצמח ממנו טובה, רק עינינו טח וכיסה מראות, וד' הטוב שכתוב בו "עמו אנכי בצרה" יחלצהו אתכם מכור הברזל, "ויוציא את עמו ישראל מתוכם לחרות עולם", ואנשי מעשה אומרים כי גאלותינו וישועתינו קרובה לבוא, שמנין של שנה זו מורה על רנה וחרות, כי ת"ש בגימטריא תרנ"ן לחרותנ"ו, ע"כ אל תתיאשו ח"ו מן הרחמים שישועת ה' כהרף עין, ותפילתינו המתפללים בעדכם ובעד אחינו בית ישראל הנתונים בצרה ובשבי' וכו' יהי' לרצון לפני אדון כל.

כתיב "ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו" ועתה הרי לך ילדים קטנים בלי עיה"ר, "ולא חללו", פי' וצריך אתה לגדל אותם על ברכי התורה ! ! ! ודו"ק.

מהרה ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה.

כה דברי בנך הנאנח וקונן על גלות המר, והמצפה בכליון עינים, להשתחות לד' בירושלים.

הק' יוסף מאיר מארקאוויטש

איבערזעצונג פונעם בריוו וואס איך האב געשיקט דעם טאטען ז"ל ווען ער איז געווען אין מונקאטאבאר

מיר אלס באצאלונג געגעבן אומזיסט א האלבע בעט. איך האב דארט געהאט דריי ספרים, קב הישר (ווי אויבן דערמאנט א מתנה פונעם זיידן ר' דוד), ערבי נחל וואס עמיצער האט דארט פארגעסן, און א של"ה הק'. דער בעל אכסניא איז געווען אן אייניקל פונעם של"ה הק', דערפאר האט ער פארקויפט שטוב חפצים דאס צו קענען קויפן.

מיין ירושה פונעם זיידן

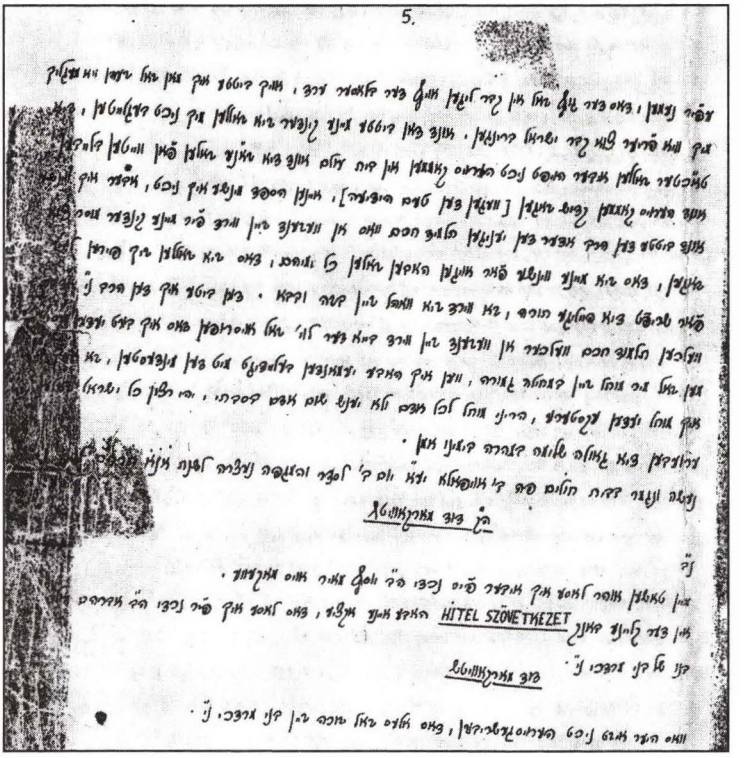
עס איז מיר איינמאל אויסגעקומען צו באזוכן מיין זיידן ר' דוד ע"ה. שפעט ביינאכט האב איך זיך אויפגעוועקט און געזען אז ער איז שוין וואך, און טוט אפרעכטן תיקון חצות. שפעטער האב איך געזען אז ער שרייבט עפעס, אבער צוקומענדיג נאענט האט ער דאס פארדעקט. שפעטער פינף אזייגער פארטאגס, נאכן ענדיגן זיין גרויסע עבודה איז ער געגאנגען אין שוהל האב איך געזען אז ער האט געשריבן זיין צוואה.

איך האב אים שפעטער געבעטן אז ער זאל מיר שענקען זיין זייגער (ער איז געווען א זייגער מאכער אין די יונגע יארן), ווייל איך מוז דאס האבן אויפצושטיין אזוי פרי, און ס'איז אויף מיין אחריות, וויבאלד איך בין איצט א חזר בחור.

דער זיידע האט טאקע צוגעשריבן אין די צוואה צום סוף: נ.ב. מיין טאהשן אוהר [זייגער] טוה איך שענקען פאר מיין אייניקל יוסף מאיר אויס [פון] מאקאווע.

דער זיידע איז נפטר געווארן דעם קומענדיגן י"א אדר ת"ש

לפ"ק דאן האט מען מיר געשיקט דעם זייגער, א גאר טייערע דאקסאס זייגער. עטליכע יאר דערויף, גייענדיג פון אונגארן ביז עסטרייך צופיס, נישט באקומענדיג צו עסן אדער טרונקען, האב איך פארקויפט דעם טייערן ירושה זייגער פאר א קליין שטיקל ברויט.

פאסטאט פון די צוואה פונם זיידע'ן ז"ל ווי ער שרייבט "מיין טאשטן אוהר לאסט איך איבער פיר נכדי הב' יוסף מאיר אויס מאקעווע"

א נייעם אנצוג

לערנענדיג מיט די בחורים, האב איך געזאמלט א פרוטה צו א פרוטה, ביז איך האב מיר געקענט ערלויבן א נייעם אנצוג, צום ערשטן מאל אין לעבן. איך בין ספעציעל געפארן קיין נירעדהאז. דער שניידער זענענדיג אז איך בין א ישיבה בחור, האט ער מיר אראפגעלאזט פון די פרייז.

דער וועכענטליכער מארש

אין קאלוב, ווי אין אלע אנדערע שטעט האבן די יונגווארג געמוזט גיין אין לעווענט"ע, זיך צוצולערנען צו דינען אין מיליטער, יעדן פרייטאג פון צוועלף ביז בערך פיר אזייגער.

אין די ווינטער'דיגע פרייטאגס ווען עס געפאלט שבת קודש אין א פריע שעה, האט מען אויסגע'פועל'ט אז מען זאל אונז נישט שטערן פון קומען אין שול אריין, כאטש ס'איז נאך געווען פאר פיר אזייגער, אבער מיר האבן געמוזט "מארשירן" אין שול אריין, מיט די געווער אויף די פלייצע, אין באגלייטונג פון אן אפיציר.

קאלוב האט נישט פארמאגט קיין עירוב, און דער רב ר' אשר ז"ל האט אונז אנגעזאגט, אז דעם טאשן טיכל זאל מען ארומבינדן די האלז, אבער די וואפן האבן מיר נישט געהאט קיין ברירות משום גזירת מלכות.

נאכן דאווענען האבן מיר צוריק מארשירט מיטן אפיציר, און צוגעענדיגט די איבונגען.

א בריוו וואס איך האב געשיקט פון קאלוב צו מיינע עלטערן ער"ה תש"א לפ"ק

יום ער"ה שנוגה לשנת תש"א לפ"ק, פה קאלוב יצ"ו

כתיבה וחתימה טובה

כתיבה וחתימה - וברכה שלימה - ובני ישראל יוצאים ביד רמה - וחיים נעימה - מהדר ברומא- לאבותי שעלי הם מאוד רחימא - המופלגים בחכמה - ויאירים לנצח - עד שישים הכהן ציץ על המצח - הנותן ביד דרך ובמים עזים נתיבה - הוא יטב לכם החתימה והכתיבה -

מלך מלכים ורם על רמים, שוכן שחקים ויושב במרומים המהולל והמשובח לעולמי עולמים, ברוך ומבורך כל יקומים, ישור ויביט בשפלות מעוטי עמים, מפוזרים ומפורדים בין כל האומים, ובבושת פנים וכלימה נחפרים ונכלמים, יזכור ד' רחמיו וחסדיו העצומים, ויקום וימלא עלינו רחמים, ויקבוץ פזורינו מארצות וימים, ויחוס על שה אחד בין שבעים זאבים, הם ישראל עם קדושו שבכל מעשיהם טובים, כי מבוקר משיפקח אישון עינו, נותן תיכף שבח והודי' לקונו, ראשית עבודתינו שיקיצנו משינתינו, נכון לבבנו, ליחד אלוקינו, ולכל פעולה, נקדים התפילה, יחד עשיר ואביון, נותן תהלה לאל עליון, ויתן נעימות, למחזיר נשמות, להודות לד' ולהלל לשם תפארתו, שישיב הפקדון אשר אתו וכו' וכו'.

ועתה לעם אשר יש לו מנהגים קדושים כאלה, בודאי עולה מעלה מעלה, ונמנו וגמרו כולנו יחד, שאין צריכים לירא אותו באימה ופחד, רק מד' אלקינו ד' אחד, אשר הכל עושה רק לטובתינו כמשפט וכיאות, כי מאתו יתברך ח"ו לא תצא הרעות, רק מפני קט שכלינו, אין לנו זכות לידע דרכי בוראינו, ובמהרה יחוס וירחם עלינו ברחמיו העצומים, רק אחת אבקש ממכם אל תתיאשו ח"ו מן הרחמים, רק תאמין באמונה שלימה, שביכלתו לפדות אותנו ותרוממה.

הלא אנחנו ראוי והגון, שזכות אבותינו הקדושים עלינו תגון, ראשונה בזכות אברהם אע"ה שעמד בעשרה נסיונות, יכפר לנו וימחה העונות, ובזכות יצחק אע"ה בנו שפשט צוארו על העקידה, יזכור לטוב עם קדוש ועדה, ובזכות בנו יעקב אע"ה שהי' מובחר שבאבות, יהי' ד' עמנו משולבות, ויעננו בכל קראינו אליו, ויהפוך לטובה כל מעלליו, ובזכות יוסף הצדיק שנשמור מאוד מעון ומעבירה, ובזכות משה רבינו ע"ה שעל ידיו נותן הקב"ה לנו את התורה, ובזכות אהרן כהן גדול שעושה תמיד שלום בין קטטה ותיגרא, ובזכות דוד המלך ע"ה שנותן תמיד שבח לא-ל גדול ונורא, יזכו בניו לאורה, ונהפוך לטוב כל צוקה וצרה, ויהפוך על רשעים כל גזירה, קשה ומרה.

בכסא ליום חגינו, כי נעמדה יחדיו למשפט אלקינו, הוא יראה ויביט את לבבינו, ישמע ויאזין צעקתינו, יחון אותינו וירחם עלינו, ויוציא כאור צדקת אנחנו ואבותינו, ימלא חפצינו ומשאלותינו.

אתי ב"ה החיים והשלום, מה שאצפה ואחכה גם ממכם כזאת להשמע, כתבתי כזאת גם לרבות לזקנינו שליט"א על ראש השנה הבעל"ט.

אסיים כתיבתי, שאין חדשות אתי, אין ב"ה..., ואלוקים את שלומכם יענה, בכל עת ועונה, כ"ד בנכם המצפה בכליון עינים, להשתחות לד' בירושלים, ותרוממה קרן ישראל וקרן תוה"ק במהרה דידן ונזכה כולנו לראות מלכינו, ואת יום פדותינו, ויעלה לפניך זכרונינו.

נאום הק' יוסף מאיר מארקאוויטש

מילידי ק"ק מאקאווע, מתגורר פה קאלוב יצ"ו

איבערזעצונג פונם בריוו וואס איך האב געשיקט פאר מיינע עלטערן ז"ל ער"ה תש"א

די סעודות שבת קודש

שבת קודש האב איך געגעסן אין שטוב פון ר' סענדער לוסטיג ע"ה. ר' סענדער האט געוואוינט אינדרויסן פון געגענט, מיר האבן געוואוינט אין נא"ט קאל"א (גרויס קאלוב), ר' סענדער האט געוואוינט אין קי"ש קאל"א (קליין קאלוב), וואס איז געווען בערך א קילאמעטער ווייט פון נאט קאלא.

רביה"ק מסאטמאר זצ"ל איז איינגעשטאנען ז' אדר ביי ר' סענדער. מען האט געשמועסט אז דער רבי זצ"ל וויל נישט צוגעמען פון די אנדערע אדמור"ם, דערפאר איז ער ספעציעל געגאנגען אין אן אכסניא ארויס פון געגענט (אפילו מיט דעם האט דער רבי זצ"ל געהאט גאר א גרויס געזעגענען).

דער וועג צו ר' סענדער ע"ה איז געווען ספעציעל א שרעקעדיגער. איך האב געדארפט דורכגיין אסאך ווילדע גוים, וואס האבן צו יעדע צייט ארויסגעוויזן זייער איינגעגעסענע האס צו די אידן, מאכנדיג שטענדיג פויסטן מיט די הענט, מיט גרימאסן אויפן פנים.

איינמאל, גייענדיג אויפן וועג האב איך געזען פונדערווייטנס א גוי מיט א שיקסע. די שיקסע האט אים אונטערגעראייצט אז ער זאל זיך נעמען צו מיין זעקל ביינער. דער גוי האט געכאפט א שטעקן פון פעלד און אנגעהויבן צו לויפן אין מיין ריכטונג. ס'איז געווען א שמאלער וועג, צווישן הויך באוואקסענע פעלדער, ס'איז נישט געווען קיין מציאות אריינצולויפן דערינען.

דער באשעפער האט מיר דאן אריינגעגעבן א בליציגער איינפאל אין קאפ. ווי נאר דער גוי איז נענטער געקומען צו מיר, האב איך אים אויסגעשטרעקט מיין האנט זאגנדיג הויך "סערבאס (מיין פריינט), דו דערקענסט מיר נישט פון די לעוועלנטע, מיר זענען דאך שטענדיג געשטאנען אינאיינעם?"

דער גוי האט מיר צוריק געריכט די האנט און באגריסט... א פריינט שלאגט מען דאך נישט... גלייך דערנאך איז ער צוריקגעגאנגען צו זיין שיקסע וועלכע האט אים געווינקט אז ער איז א משוגענער... בס"ד איז ער פארמישט געווארן פאר א מינוט, ווייל איך האב אים בכלל נישט געקענט.

"דער בחור זאל איבערשפילן..."

דינסטאג און פרייטאג האב איך נישט געהאט וואו צו עסן. איך האב אדער אונטערגעהונגערט, אדער זיך פארשאפט א טאג, אבער נישט אלס א קביעות'דיגער טאג. אפיציעל האט מען יא געגעבן אביסל פת שחרית, אבער זייער שפארזאם און קארג.

ס'איז געקומען דער יום טוב פורים, האב איך צוגעגרייט א פורים שפיל, אין אלע ישיבות וואו איך בין געווען פלעג איך מסדר זיין דעם פורים שפיל - דאס איז אלעס געווען נאטורליכע בדחנות, נישט דארפנדיג מאכן ספעציעלע הכנות - צום ביישפיל, אין סענדרא האב איך געשפילט "דער שוסטער ווערט א רבי", איינמאל האב איך מסביר געווען אז א מזל אז מען דארף פאסטן מאנטאג און דאנערשטאג שובבי"ם, ווייל אויב נישט,

וואלט מען אויסגעאנגען פאר הונגער... אזוי מוז מען נישט עסן מאנטאג און דאנערשטאג...

יענעם יאר אין קאלוב, ענדיגנדיג דעם שפיל האט ארויסגעשריגן א פרוי, לענקא, פון וויבער שוהל "דער בחור זאל איבערשפילן".

דערהערנדיג דאס, האב איך צוריקגעשריגן, "נאר אויב איר פארשאפט מיר א דינסטאג טאג".

די פרוי האט מסכים געווען, און איך האב איבערגעשפילט. נאך פורים האט זי מיר פארשאפט א טאג ביי א לעדער סוחר דאנציגער.

א צייט שפעטער האב איך געטראפן א פרייטאג טאג ביי איינעם בראך.

דרך אגב, יענעם יאר איז מיין זיידע ר' דוד נפטר געווארן, י"א אדר. מען האט מיר געשיקט א מעלדונג דערוועגן, אבער מיינע חברים האבן מורא געהאט אז איך וועל נישט האבן קיין חשק צו שפילן, האבן זיי מיר דאס נישט איבערגעגעבן ביז נאך פורים.

עובדות און מופתים פונעם באר מנחם זצ"ל

איך האב נישט זוכה געווען צו לערנען ביים קאלוב'ער רב זצ"ל, אבער איך האב זוכה געווען אים צו זען ביי די לוויה פון מישקאלצער רב זצ"ל. ח' תמוז שנת תרצ"ד, פונקט פיר יאר פאר זיין פטירה ח' אב תרח"ץ.

די פאלגענדע מעשיות האב איך געהערט פון די אלטע רביצין

ע"ה, טאכטער פון הרה"ק רבי משולם פייש מטאהש זצ"ל

אין די בין הזמנים טעג, וועו די בחורים זענען אהיימגעפארן, בין איך ארימער בחור נישט האבנדיג קיין שפעזן איבערגעבליבן, דאן האט מיר די רביצין ז"ל געברענגט צו עסן, דערציילנדיג דערביי עטליכע ענינים פון איר גרויסן מאן זצ"ל.

געהאלפן געווארן אין די מינוט

אין קאלוב האט געוואוינט א איד ר' שמואל פיש ע"ה[34], דער איד האט פארמאגט א קאלעך (פעינט) געשעפט, ס'איז געווען א בכבוד'יגע פרנסה, ווייל יעדן יאר האט יעדער איבער געקאלעכט די וועגט. איין טאג האט א גוי געעפנט אזא געשעפט, צוגעמענדיג פון אים אסאך קונדן. ר' שמואל איז זיך געגאנגען באקלאגן צום רב ז"ל, דער רב האט אים וואלעם צוגעוואונטשן אז דער גוי זאל אים מער גארנישט צוגעמען.

אהיימגייענדיג פון דעם רב האט ר' שמואל שוין געהערט די גלעקלעך פון די קירכע קלינגען, וואס דאס האט באדייט אז עס גייט פארקומען א באגרעבעניש פון א גוי. קומענדיג נענטער איז ר' שמואל געוואויר געווארן אז דער גוי, זיין קאנקורענט, האט זיך עטליכע מינוט פריער דערשטיקט, און איז באלד דערנאך געשטארבן...

---

[34] דער זון פון רבי ברוך פיש, ברודער פון סאלקער רבי, האדמו"ר ר' אהרן ישעי' זצ"ל.

"איך האב מורא זיך אנצוהייבן מיט אזא גרויסן גוי..."

א צווייטער איד, בוקסבוים, א זייגער מאכער, האט אויך געהאט א קאנקורענט, זעענדיג ווי דער רב זצ"ל האט אזוי שנעל מסדר געווען דעם גוי, איז ער באלד געקומען צום רב אז ער זאל אים אויך העלפן. זאגט אים דער רב, וויז מיר וויאזוי דער גוי קוקט אויס, זאגט בוקסבוים, "א גרויסער בריט ביינערדיגער גוי". זאגט אים דער רב, "אוי, מיט אזא גרויסן גוי האב איך מורא זיך אנצופאנגען..."

"נישט יעדן טאג איז דא א יריד אין הימל"

אן ענליכע מעשה, וואס ווייזט דעם גרויסן כח וואס דער רב האט פארמאגט, אבער נוצנדיג דאס נאר בהסתר, זיך היטנדיג נישט צו קומען צו קיין איבעריגע פרסום: איינער פון די בחורים מיט וועמען איך האב געלערנט, האט געהייסן הב' מרדכי בן ר' ישעי' פריעדמאן ע"ה. ר' ישעי' איז געווען גבאי אין דעם "רב'ס בית המדרש", ווי מען האט גערופן דעם שטאטישן ביהמ"ד. ער איז ל"ע געווען קינדערלאז פאר זעכצן יאר.

פסח איז ר' ישעי' געקומען צום רב'ס סדר און גע'גנב'ט דעם אפיקומן. קומענדיג צו צפון, האלטנדיג נאענט צו חצות, האט ער זיך גע'עקשן'ט נישט צוריק צו געבן דעם אפיקומן, נאר בתנאי אז דער רב וועט אים צוזאגן זרע של קיימא. דער רב האט זיך געצעגערט א שטיק צייט, דאן האט ער געזאגט פאר די רביצין

ז"ל, "דו ביסט דאך א טאכטער פון א גרויסן צדיק, וואונטש דו אן אין זכות פון דיין טאטן".

די רביצין האט באלד אנגעווינטשן, אז ביז א יאר זאל ער געהאלפן ווערן, דער רב ז"ל האט געענטפערט, "אמן, איך בין אויך מסכים". פונקטליך צום יאר, ז' אדר תרפ"ו, איז ר' ישעי' געהאלפן געווארן מיט א בן זכר, און דער ברית איז געווען אום פורים[35].

דער גבאי פון דעם "חסיד'ישן בית המדרש", ר' שלמה הערש מערן ע"ה, איז ל"ע אויך געווען קינדערלאז, האט ער באשלאסן אויך צו גיין צום סדר פונעם רב, זיך אויסבעטן א קינד. וכך הוה. אנקומענדיג ביים רב אין שטוב, איז דער אפיקומן שוין געווען אויסגעכאפט. ר' שלמה הערש האט דאס שנעל "אפגעקויפט" פונעם גנב.

אנקומענדיג צו צפון, האט ער געבעטן פונם רב ער זאל אים צוזאגן א קינד. דער רב איז דערשראקן געווארן הערנדיג די בקשה, און געזאגט, "ר' שלמה הערש, נישט שטענדיג איז דא א יריד אין הימל. איך בין גוזר אויף דיר דו זאלסט מיר עס צוריקגעבן..."

ר' שלמה הערש האט אויסגעפלאצט אין א געוויין, און צוריקגעגעבן דעם אפיקומן פאר'ן רב. וען איך האב געקענט ר'

---

[35] אין די הקדמה פון ספר "באר מנחם", שטייט אז דער רב האט קודם אנגעוואונטשן, און דערנאך געהייסן די רביצין. דער שרייבער פון די הקדמה איז געווען משב"ק, און איז געווען דארט פסח, און ביים ברית פורים. אבער אזוי האב איך געהערט פון די רביצין ע"ה.

שלמה הערש ע"ה איז ער נאך אלץ געווען קינדערלאז ל"ע.

דרייצן יאר שפעטער, שוין נאך די פטירה פון דעם באר מנחם זצ"ל, האב איך געלערנט מיט דעם אינגל מרדכי פריעדמאן, און ז' אדר האט ער בר מצוה געהאט.

אזויווי ס'איז געווען ז' אדר, די יומא דהילולא פון הרה"ק רבי אייזיק מקאלוב זצ"ל, זענען געקומען צו פארן אלע צדיקים פון די געגענט.

צום ביישפיל הגה"ק בעל ויואל משה מסאטמאר זצ"ל, הגה"ק בעל חקל יצחק מספינקא זצ"ל, הגה"ק רבי ישראל בעל האור מלא מקאסאן זצ"ל, הגה"ק רבי שלום אליעזר מראצפערט זצ"ל, הגה"ק רבי משה'לע מקאלוב זצ"ל (יענע צייט האט ער נישט געווואוינט אין קאלוב), און דער סיגעטער רב רבי יקותיאל יודא זצ"ל. צווישן זיי אויך דער טאהשער רבי זצ"ל, אזוי האב איך געהאט די זכיה צוויי יאר נאכאנאנד צו ווערן געבענטשט פון די אלע צדיקים.

על כל פנים, דער טאהשער רבי האדמו"ר רבי אלימלך זצ"ל, האט געפירט א לחיים טיש צוזאמען מיט די סעודת הבר מצוה, דארט האט מען געשמועסט די מעשה. איך האב דאס אויך געהערט פון די רביצין ז"ל.

דער חילוק צווישן א מענטש און א בהמה

דער מאדערענער אפטייקער איז אמאל אינמיטן דעם הייסן זומער געקומען ברענגען מעדיצין פאר'ן רב זצ"ל. אריינקומענדיג

אין רב'ס שטוב, האט ער געטראפן דעם רב לערנען אנגעטוען מיטן הוט און רעקל. פארשטייט זיך אז דער רב האט גוט געשוויצט.

זאגט דער אפטייקער פארן רב, "צו וואס דארף דער רב לערנען מיט א הוט אויפן קאפ אין אזעלכע אומדערטרעגליכע היצן? פאר מיר איז גענוג שטענדיג א קליין קאפעלע, צו וואס פעלט מיר אויס א הוט?" דער רב זצ"ל האט נישט געוואלט ענטפערן, זאגנדיג "איך האב מורא אז עס וועט דיר פארשעמען..."

וען דער אפטייקער האט נישט נאכגעלאזט, פרעגט אים דער רב, "דו האסט א קוה? ערקלער מיר וויאזוי זעט אויס די הויז פון די קוה". זאגט דער אפטייקער, "די קוה וואוינט אין א שטאל, און די שטאל האט פיר וועגט מיט א שיפע דאך".

פרעגט דער רב ווייטער, "און דו אלס מענטש, וויאזוי וואוינסטו? וויאזוי זעט אויס דיין הויז?"

ענטפערט דער אפטייקער, "מיין הויז האט פיר וועגט, א שיפע דאך, אבער אינעווייניג איז דא נאך א דאך, כדי עס זאל זיין גראד".

"זעט איר" - זאגט דער רב - "פאר א בהמה איז גענוג איין דאך, אבער פאר א מענטש ברויך מען צוויי, איינס העכערן צווייטן"...

זיין אימתא דציבורא און ענוה

איך האב געהערט פון עטליכע תלמידים פונעם רב זצ"ל, אז

יעדן מאל וואס דער רב האט זיך געשטעלט האלטן א דרשה פאר'ן עולם, איז דאס שטענדיג געווען מיט דעם זעלבן אימתא דציבורא און ענוה ווי דעם ערשטן מאל. ס'איז קיינמאל נישט צוגעקומען עס זאל אים זיין בדיחא דעתיה, כאטש ער איז געווען רב אזויפיל יאר.

ווי אדם הראשון פאר'ן חטא

דער רב זצ"ל האט געליטן פון אסאך אויסשלאגן אויף גרויסע טיילן פון זיין קערפער. איינמאל אין די עלטערע יארן, האט ער פאר גרויסע יסורים אויסגעטוען דעם אויבער העמד, דער דיין וואס איז דאן געווען בי"י אים אין שטוב, האט זיך אויף דעם אנגערופן "דער רב זעט אויס ווי אדם הראשון פאר'ן חטא", (דאס הייסט, ריין פון עבירות).

(די מימרא שטאמט פון אן עובדא וואס מען דערציילט אויף הרה"ק מהר"א מקאלוב זצ"ל).

הרב החסיד רבי ברוך פיש ז"ל

גייענדיג איין שבת נאכמיטאג אויף די גאס, בין איך פונקט אדורך אן אפטיילונג פון סאלדאטן, וועלכע האבן געמאכט איבונגען צו פירן קריג. די סאלדאטן זענען מן הסתם געווען אין א גוטע שטימונג, און זעענדיג א אידיש בחור'ל אדורכגיין, האבן זיי מיר אנגעהויבן שמייסן מיט זייערע שטעקענעס. איך האב באלד אנגעהויבן אנטלויפן פון זיי, איך בין געלאפן מיט איין אימפעט,

ביז איך האב ענדליך דערזען א הויז מיט א מזוזה אויף איר. איך בין באלד אריינגעלאפן אהין.

דאס הויז האט געהערט צו הרה"ח ר' ברוך פיש ז"ל, ברודער פון האדמו"ר מסאלקא רבי אהרן ישעי' פיש זצ"ל בעל קדושת אהרן ועוד.

רבי ברוך ז"ל איז געווען א געהויבענער איד. נעבן זיין שטוב איז געווען א גרויסער גרוב, דער גרוב איז געווארן אנגעפולט מיט בלאטיגע וואסער דורך דעם רעגן, און אין דעם פלעגט זיך ר' ברוך טובל'ן יעדן צופרי פארטאגס קרוב צו חצות הלילה, נישט קיין נפק"מ צי זומער אדער ווינטער. דערנאך איז ער געקומען אין ביהמ"ד וואו ער האט אנגעהויבן זיין עבודה, זאגנדיג די א' ב' אין א רייע, א בחינה פון א קליין קינד וואס הייבט אן מיט א פרישקייט צו דינען דעם אייבערשטן.

זייענדיג ביי ר' ברוך אין שטוב, האט מען מיר צוגעוויזן אויף א פענסטער, וואס דערביי פלעגט ר' ברוך ז"ל זאגן תיקון חצות. אויפן פענסטער איז געלעגן דער ספק הקדוש אור החמה פון ר' משה קאראדאווער זצ"ל. מען האט דערציילט אז ביים ערשטן וועלט קריג איז געפאלן א באמבע אויפן פענסטער, אבער ס'האט נישט אויפגעריסן. ויהי לנס.

דברי תורה פונעם סאלקער רבי'ן זצ"ל

דאן שב"ק, וועו איך בין אריינגעלאפן צו ר' ברוך אין שטוב, איז געווען די יארצייט פון זיין ברודער רבי אהרן ישעי' פיש זצ"ל

אדמו"ר מסאלקע, ו' טבת (ערשב"ק ויגש תרפ"ח)[36]. לכבוד די יארצייט איז זיין זון, וממלא מקומו, רבי יחזקי' זצ"ל געקומען צום ציון פון טאטן.

מען האט געהאלטן אינמיטן עסן שלש סעודות, איך האב מיר צוגעזעצט עסן. דאן האב איך געהערט די פאלגענדע שלש סעודות תורה פונעם סאלקער רבי'ן ז"ל, וואס כאטש איך געדענק נישט דאס גאנצע, אבער וויפיל איך קען וויל איך האבן די זכיה איבערצוגעבן:

די גמרא זאגט אין מסכת שבת (קיח:), אמר ר' יוסי, איני כהן ואם אמרו לי חבירי עלי לדוכן הייתי עולה, ר' יוסי האט געזאגט, איך בין נישט קיין כהן און איך טאר נישט ארויפגיין אויף דעם "דוכן" צו בענטשן די אידן, אבער אויב מיינע חברים, די תלמידי חכמים, וועלן מיר זאגן אז איך זאל יא ארויפגיין, וועל איך גיין.

טייטשט דער הייליגער עטרת צבי זצ"ל, אז "יוסי" איז בגימטריא פ"ו - זעקס און אכציג, וואס איז די זעלבע גימטריא פון אלקי"ם, וואס דער שם אלקים צייגט אויף מדת הדין. אבער

---

[36] הרה"ק רבי אהרן ישעי' פיש בן רבי צבי אביגדור מנאפקאר זצ"ל בן רבי יעקב פיש הידוע מקאלוב זצ"ל, ער איז געבוירן בשנת תרי"ט לפ"ק, און איז געווען א תלמוד פון הגה"צ רבי שמואל שמעלקא קליין אב"ד סעליש בעל צרור החיים זצ"ל, און דערנאך בייט לב זצ"ל אין סיגוט, און איז געפארן קיין קאמארנא צו הגה"ק בעל דמשק אליעזר זצ"ל און האט אים געהאלטן אלס רבו מובהק, אין יאר תרנ"ב איז ער נתקבל געווארן אלס רב דק"ק האדאס, און דערנאך אין מאטע סאלקע, ווי ער איז באוואוסט געווארן אלס פועל ישועות, עס זענען געדרוקט געווארן פון אים ספה"ק קדושת אהרן אה"ת, שו"ת פרח מטה אהרן (נדפס מעצם כתי"ק ע"י חתני כבני ממשפחת פיש הרה"ח ר' יעקב ראטה שליט"א). בנו ומ"מ רבי יחזקי' זצ"ל נעקד עקד"ה כ"ח אייר תש"ד לפ"ק הי"ד.

אויב רעכנט מען דעם שם אלקים לויט די מילואי אותיות, דאס הייסט א - אל"ף ל - למ"ד ה - ה"א י - יו"ד מ - מ"ם, דאן ווערט די מדת הדין איבערגעדרייעט אויף מדת הרחמים. די אות ה קען מען שרייבן מיט אן א' ה' י', ווען מען שרייבט עס מיט אן א' קומט עס אויס צוזאמען רצ"א, ה - רצ"ה, י - ש' אלס העכער עס איז די צאל פון די ה' אלס א א שטערקערע המתקה איז דא פון די מדת הרחמים אוועק פון די מדת הדין.

זאגט דער עטרת צבי, אמר ר' "יוסי", די מדת הדין (פ"ו) זאגט, איני כהן, איך בין מדת הדין, וואס קען נישט זיין א כהן און בענטשן כלל ישראל, אבער "ואם אמרו לי חברי", די תלמידי חכמים, חברי"ם מקשיבים לקולך, וועלן מיר זאגן "עלה", זיי דיר מעלה פון פ"ו אויף מער, וואלט איך עולה געווען און געווארן ראוי צו בענטשן כלל ישראל.

מיט די הקדמה האט רבי חזקי' זצ"ל מסביר געווען די פאלגענדע פסוקים, ויעתק משם ההרה ויחפר באר אחרת ולא רבו עליה ויקרא שמה רחובות. ויאמר כי עתה הרחי"ב ה' לנ"ו ופרינו בארי"ץ, ע"כ. (בראשית כו, כב). יצחק אבינו האט זיך זייער געפריידט צו הערן אז מען האט געפונען א ברונעם. לכאורה וואס איז געווען די גרויסע שמחה וואס די תורה הקדושה באשרייבט עס אזויפיל.

נאר וואס דען, יצחק האט זיך געפריידט אויף די המתקת הדינים, אז ס'איז אים געלונגען דאס מעלה צו זיין אויף רחמים. דערפאר האט ער געזאגט, הרחי"ב ה' לנ"ו, מען האט אויסגעברייטערט דעם לנ"ו, וואס איז בגימטריא פ"ו, מדת הדין,

ופרינו באר"ץ, ארץ בגימטריא רצ"א, וואס איז אלקים במילוי א'.

ביי נח שטייט צה"ר תעשה לתבה ואל אמ"ה תכלנה מלמעלה ופת"ח התב"ה מצדה תשים, תחתים שנים שלישים תעשיה (בראשית ו' טז). אין די צייט פונעם מבול האט געהערשט די מדת הדין אויף די גאנצע וועלט, דערפאר האט זיך אויסגעפעלט א שטערקערע המתקה ווי די מילוי א', דערפאר האט דער באשעפער באפוילן פאר נח צה"ר תעשה, דו זאלסט מאכן אלקים במילוי ה', וואס וועט דערגרייכן די מספר פון רצ"ה, ואל אמ"ה תכלנה, אמ"ה איז ראשי תיבות א'לקים מ'ילוי ה'.

ופת"ח התבה בצדה תשים, דהיינו די אות צ' זאל זיין אין די אנפאנג תחתי"ם שני"ם ושלישי"ם תעשיה. תחתי"ם אנשטאט שנים, עס זאל זיין די צווייטע אות, (די אות ר' וואס איז געווען די צווייטע ביי אר"ץ) ושלישי"ם תעשיה, זאל מען יעצט שטעלן די דריטע, ממילא וועט דערפון ווערן צה"ר, אלקי"ם במילוי ה', און מיט אזא כח וועט נח זיך קענען גובר זיין אויף די דינים.

אבער ווען מען האט געדארפט מבטל זיין אינגאנצן דעם מבול, נישט נאר צו באשיצן נח, האט אויסגעפעלט די שטארקסטע המתקה, דאס הייסט אלקים במילוי י' וואס באטרעפט ש', די זעלבע ווי ברחמי"ם, שטייט אין פסוק ויעב"ר אלקי"ם רו"ח ע"ל האר"ץ וישכו המים (בראשית ח, א). דער באשעפער האט אוועקגענומען דעם דין, דורכדעם וואס מען האט צוגעלייגט צום אלקי"ם פ"ו נאך רו"ח, וואס דאס איז רי"ד. פ"ו צוזאמען מיט רי"ד איז ש', זאגט דער פסוק רו"ח על הארץ, דער מספר רו"ח מער וויפיל עס דערגרייכט די צאל פון אר"ץ. ביז

אהער איז א חלק פון די תורה וואס איך האב דאן געהערט. זכר צדיק לברכה

שאהש

א נסיעה צום רבי'ן אויף שבת

פון קאלוב האב איך געהאט די זכיה צו פארן קיין טאהש צום רבי'ן האדמו"ר רבי אלימלך זצ"ל.

מיר זענען געפארן אויף שבת חנוכה און אויף שבת שקלים.

דער רב ר' אשר ז"ל איז געפארן מיט די באן, אבער מיר בחורים האבן געדינגען א אידישן בעל עגלה ר' "דונאש" מיט זיין אלטן פערדל. מיר האבן זיך צוזאמענגעדרוקט בערך פופצן בחורים און אזוי געפארן א גאנצע נאכט אין די גרויסע כסלו-טבת קעלטן, כדי זיך צו דערווארעמען לאורו פון דעם צדיק.

ר' דונאש דער בעל עגלה

ס'איז כדאי אביסל צו פארשטיין געבן וואס דאס האט געמיינט צו פארן מיט דונאש. אנקומענדיג צו א בארג נעבן נאפקער, רופט זיך אן דונאש, "בחורים, האט רחמנות אויף מיין פערדל, אן אלט פערדל, ער האט דאך קוים געגעסן היינט, גייטס ארונטער און שטופט אביסל דעם וואגן".

מיר איידעלע ישיבה בחורים זענען באלד אראפגעגאנגען און

אזוי ארום פארגרינגערט פארן פערדל. וועז מען האט דערגרייכט דעם שפיץ, זאגט דונאש, "איצט זאלט איר אביסל שפאצירן, עס שאדט נישט פאר יונגע בחורים..."

ענדליך האבן מיר דערגרייכט דעם צווייטן זייט בארג, דער פערד האט אנגעהויבן צו גאלאפירן אויף אראפ מיט א שנעלקייט, האבן מיר אלע געוואלט ארויפשפרינגען, אבער דונאש נעמט שרייען, "ס'איז סכנת נפשות, דער פערדל וועט זיך איבערדרייען לויפנדיג אראפ..."

ענדליך האט אים איינער געפרעגט, "דונאש, וועז קען מען יא זיצן אויפן וואגן?"

ענטפערט דונאש, "נאך אביסל, וועז מיר וועלן זיין אין טאהש, און דער פערד וועט עסן הייי, וועט איר קענען זיצן וויפיל איר ווילט..."

ר' דונאש מיט רבי יוסף דיין

אינמיטן פארן איז דונאש געווארן לאנגווייליג, האט ער אנגעהויבן דערציילן א מעשה אין די בחינה פון "בדידי הוה עובדא"...

זיין פרוי תחי' רעדט זיך שטענדיג אפ, אז ער ארבעט אזויפיל שעה, אין די היצן און אין די קעלט, און נאך אלע מעשיות ברענגט ער אהיים קוים אויף די וויכטיגסטע, אבער דער שכן, רבי יוסף דיין, זיצט ביי זיך אין שטוב, יעדער שטייט אין די רייע, מען פרעגט א שאלה, דערנאך דערלאנגט מען אים אין די האנט.

איין טאג זאגט זי מיר, "דונאש, איך בין זיכער אז דו קענסט אויך פסק'נען די 'גרינגע שאלות', איך גיי רופן מענטשן וואס זאלן דיר פרעגן זייערע גרינגע שאלות..."

מיט מיין פרוי קען איך זיך נישט שלאגן. איך האב זיך אוועקגעזעצט אויפן בענקל ווי א ריכטיגער דיין.

זי איז אריבער צו ר' יוסף אין שטוב, און צוגעגאנגען צו די פרוי, די לעצטע אין די רייע, זאגנדיג, "אויב איר האט א גרינגע שאלה, איז א שאד צו ווארטן, קומט אריבער צו מיין מאן".

זי קומט אריבער, און שטעלט מיר פאר איר שאלה, אז זי האט געמישט א פליישיגן טאפ מיט א מילכיגע לעפל, וואס איז דער דין?

האב איך דונאש איר גענטפערט: "איך וועל איבערשמועסן די שאלה, כדי איר זאלט פארשטיין. אויב וואלט איר געהאט א מילכיג לעפל און געמישט אין א מילכיג טעפל וואלט איך געקענט טרעפן עפעס א היתר עס צו כשר'ן. אפילו נאך מער פון דאס, א מילכיג לעפל מיט א פליישיג טעפל אבער איר וואלט עס נישט געמישט, דאס וואלט מען מיט שווערigקייט גע'כשר'ט. אבער אז דאס לעפל איז מילכיג, דאס טעפל איז פליישיג, און מען האט 'אויך געמישט', דאס איז א שווערע שאלה! דאס פרעגט ביי רבי יוסף דיין..."

ר' דונאש ע"ה איז געווען אן אשכנז'ישער איד, און נישט געהאלטן ספעציעל פון די חסיד'ישע רביים, איצט וועט מיר זענען אנגעקומען קיין טאהש, איז ער אריין צום רבי'ן זצ"ל צוזאמען

מיט אלעמען און האט באקומען א גרויסע הערצה. זינט דאן איז ער עטליכע מאל געפארן צום רבי'ן.

"יעצט ביסטו שוין געשטאנען"

איינער פון די בחורים, הב' יעקב קליין (זון פון א דארפישן שוחט) האט זיך געדארפט שטעלן צום מיליטער דינסט. ער איז שוין צוויי מאל געשטאנען פאר א קאמיסיע פון דאקטוירים. מען האט אים שטענדיג געפונען אלס פאסיג צו דינען. דעם קומענדיגן דינסטאג האט ער זיך געדארפט שטעלן צו די דריטע און לעצטע קאמיסיע.

מען האט געהאפט אז מען וועט קענען אביסל משחד זיין די קאמיסיע, אבער דער עסקן ר' שלמה קויפמאן ע"ה [37] , וואס פלעגט זיך באפאסן מיט די ענינים, האט אים געזאגט אז ער האט נישט קיין באקאנטשאפט מיט די קאמיסיע, אז ער זאל עפעס קענען אונטערשמירן.

דער מצב האט דערפאר אויסגעזען זייער שמאל, מיט זייער שוואכע שאנסן אז ער זאל קענען באפרייעט ווערן.

די קאלובער רביצין (אשת חבר פון דעם באר מנחם זצ"ל, שוועסטער פון כ"ק אדמו"ר רבי אלימלך מטאהש זצ"ל) האט געזאגט פאר אים, אז ווען ער וועט זיך שטעלן פאר די קאמיסיע זאל ער אינזינען האבן דעם פסוק (תהלים נה, יט) "פדה בשלום נפשי כי ברבים היה עמדי", ווייל זי האט א קבלה פון אירע

[37] דער טאטע פון ר' ליפא קויפמאן נ"ו

עלטערן אז דאס איז א סגולה אויסגעלייזט צו ווערן.

יעצט איז דער בחור יעקב קליין געקומען קיין טאהש זיך מזכיר זיין ביים רבי'ן.

מיר זענען געקומען צום טיש, און דער רבי זצ"ל האט געהייסן אז די קאלובער געסט זאלן זיצן אונטן ביים טיש קעגנאיבער אים.

ביים וואונטשן לחיים האט דער רבי געטיילט אביסעלע וויין פאר אלעמען. דער רבי האט זיך אנגערופן הויך "יענקל שטיי". יעקב קליין האט נישט געכאפט באלד צו וואס דער רבי ציהלט, ער זיצט פונקט קעגנאיבער, צו וואס פעלט אויס זיך אויפצושטעלן.

דער רבי האט איבערגע'חזר'ט: "יענקל שטיי".

דער קאלובער רב רבי אשר האט א שריי געגעבן "יענקל, דער טאטע הייסט שטיין".

תיכף האט זיך יענקל אויפגעשטעלט, און דער רבי האט אים געגעבן לחיים... דערנאך האט ער אים געזאגט, "יעצט ביסטו שוין געשטאנען".

נאך שבת זענען מיר אהיים געפארן.

דינסטאג האבן מיר געהאלטן אינמיטן לערנען אין בית המדרש, פלוצלונג איז ר' שלמה קויפמאן געקומען צו לויפן און גערופן יענקל קליין, זאגנדיג מיט פרייד, אז יעצט האט ער באקומען א מעגליכקייט אים אפשר צו העלפן.

זיי זענען ביידע געלאפן צו די קאמיסיע, נאך א שעה זענען זיי

צוריקגעקומען מיט די בשורה אז ער איז באפרייעט. האט זיך ר' אשר אנגערופן צו אונז, "איר גענדענקט נאך וואס דער טאטע האט געזאגט שבת קודש..."

"פיישעלע גייט דאוונען"

דער ערשטער טאג וואס מיר זענען געווען צופרי אין טאהש איז געווען אינמיטן ווינטער, און ס'איז געווען א גרויסע פראסט.

מיט מיר איז געווען מיין חבר פון מאקאווע, הב' משה הירש ע"ה, ער האט זיך אויך געברויכט שטעלן צום מיליטער דינסט, האט אים דער יארמאטער רב זצ"ל געשיקט קיין טאהש, זיך מזכיר זיין אז ער זאל באפרייעט ווערן פון מיליטער דינסט.

אזויווי ס'איז געווען קאלט, האב איך געוואלט אנהייצן דעם אויוון צוזאמען מיט מיין חבר משה. שטייענדיג ביים אויוון, איז דער רבי צוגעקומען זאגנדיג, אז ער אליין וויל אנהייצן דעם אויוון "ווייל פיישעלע גייט דאוונען..." (כ"ק אדמו"ר רבי משולם פייש שליט"א).

מיינע "טעג" בצל קדשו פונעם רבי'ן זצ"ל

סוף ווינטער זמן זענען אלע קאלובער ישיבה בחורים אהיימגעפארן צו זייערע עלטערן, אבער איך בין געבליבן אין קאלוב. דער רב ר' אשר איז מיר אין טאג געקומען בעטן, אז איך זאל פארן קיין טאהש צו זיין א חזר בחור מיט די איניקלעך פונעם רבי'ן זצ"ל.

איך בין באלד געפארן קיין טאהש. "טעג" האב איך געגעסן מיטן רבי'ן, ביי זיין טיש, צוזאמען מיט זיין זון און ממלא מקום, רבי לייזער'ל ז"ל.

טאהש איז געווען א קליין דערפל פון בערך פינף און צוואנציג דרייסיג אידן, און דאס עניות איז געווען גרויס. מען האט נאר געגעסן מילכיגס, פלייש האט מען נאר געגעסן שבת, און זונטאג האט מען געהאט די שיריים דערפון.

אינמיטן די סעודה פלעגט דער רבי זצ"ל שמועסן, דערציילן עובדות פון צדיקים, ליידער האב איך אלעס פארגעסן.

איינמאל האט דער רבי זצ"ל געזאגט, "א פלא אויף די אונגארישע אידן, וואס זיי זענען אזוי שטארק מקפיד אויף מצה שרוי' (געבראקס), וואס אליבא דהילכתא קען מען מקיל זיין, אבער אויף הלעטה (שטאפ גענז) וואס האט אזויפיל מחמירים און שאלות איז מען שטארק מקיל... נאר דער תירוץ איז, מצה שרוי' איז נאר איין וואך, אבער די חומרא פון שטאפ גענז גייט אן א גאנץ יאר...". ביינאכט האב איך געהאט אן אכסניא, ביי איינע פון מיינע קאלובער תלמידים "יונה'לע פון טאהש". ביי זיין טאטן בין איך איינגעשטאנען די שבתים, און יעצט אין די בין הזמנים טעג".

די מקוה אין טאהש

טאהש האט נאר פארמאגט א גאר קאלטע מקוה, מיט פילע טרעפ אראפצוגיין. געזאגט האט מען אז עס האט איין און

איינציג טרעפ (צ"א). איך האב עס נישט אפגעציילט, אבער ס'האט זיכער אזוי אויסגעזען.

איך האב עטליכע מאל געהאט די זכיה צו זען די הייליגע עבודה פונעם רבי'ן בשעת ער האט זיך גע'טובל'ט. מיר פלעגן זיך גיך טובל'ן איין טבילה אין די אייז קאלטע וואסער, דערנאך שנעל ארויפלויפן די פילע טרעפ, און גיך אהיימלויפן, אנקומענדיג אהיים מיט די נשמה אין די הענט, זייענדיג אינגאנצן דורכגעפרוירן. מה שאין כן דער רבי, פלעגט זיך טובל'ן לאנגזאם מיט א רואיגקייט, די שיעור טבילות וואס ער האט געוואלט, כאילו ס'איז א ווארעמע מקוה.

א גוט ווארט פון א גוי; א שליח פון הימל

שחרית האב איך געדאוונט ביים רבי'ן אין שטוב, צופרי אום זיבן דרייסיג. דער רבי האט געלייגט גרויס דגוש אז מען זאל מיטהאלטן דאס דאוונען, אנגעהויבן פון ברכות השחר צוזאמען מיטן בעל תפילה. די קרבנות האט מען געזאגט מיטן בעל תפילה פונקט ווי פסוקי דזמרה אן קיין אונטערשייד.

איין צופרי בין איך אביסל פארשלאפן, אויפכאפנדיג זיך בין איך געלאפן מיט איין אימפעט צום רבי'נס הויז. אזוי לויפנדיג איז מיר דורכגעגאנגען אן אלטער גוי, דער גוי האט מיר א כאפ געגעבן ביים ארעם, און געזאגט, "יונגערמאן, איך האב אסאך געלט, איך וואלט געגעבן א מיליאן, איך זאל קענען לויפן אזוי שנעל ווי דו..."

איך בין אין יענע צייט געווען אין זייער א געדרוקטן מצב, נאכן זיין אזויפיל יאר אין גלות, שלעפנדיג זיך פון שטעטל צו שטעטל אן קיין פרוטה אין די קעשענע. דערפאר האב איך באטראכט דעם גוי ווי א שליח פון הימל, מיר אנצוזאגן אז איך בין נאך פארט א מיליאנער... דאס האט מיר געגעבן פיל חיזוק און שמחה פאר א לאנגע תקופה.

די הייליגע עבודה ביים דאוונען

דער רבי זצ"ל האט געדאוונט רואיג און שטיל, און האט קיינמאל נישט ארויסגעווייזן זיין התרגשות. איינמאל איז אינמיטן שחרית אראפגעפאלן זיין טלית פון קאפ, און ס'האט זיך אויפגעדעקט זיין גענאק, האט מען געזען אז ס'איז פלאם פייער רויט.

די עבודה ערב שבת קודש

יעדן ערב שבת פלעגט דער רבי זצ"ל ארומגיין, און אויפריניגען דאס הויז מיטן בית המדרש פון די שפינען געווענבן. אזויווי געווענטליך איז דאס הויך נאענט צום דאך פלעגט ער זיך אויפשטעלן אויפן טיש, און אזוי אלעס אפפיצן[38].

[38] אזוי דערציילט אויך הרה"ח ר' אשר לעמל שווארץ שליט"א, מח"ס אשר שמנה, בשם אביו ר' משה ע"ה, וואס האט דאס געזען ביים אלטן רבי'ן כ"ק רבי משולם פייש זצ"ל.

דערלאנגט א פראסק פארן מאיאר

יום טוב פורים זענען געקומען אן עולם אינגעלייט מיט בחורים וועלכע האבן באקומען אן איינרוף זיך צו שטעלן צו די אונגארישע ארמיי. דער רבי האט זיך אויפגעשטעלט, זיך אנגעטוען אן אפיציר היטל, פון א פורים פארשטעלטער. די אלע וועלכע האבן געדארפט א ישועה האבן זיך געשטעלט אין א רייע פארנט פונעם רבי'ן. דער רבי האט א שריי געטוען אויף אונגאריש "וויידיאז", ד.ה. שטיין גראד, דערנאך האט דער רבי יעדן איינעם געזאגט זיין פעלער, פארוואס ער קען נישט גיין קיין מאנקא טאבאר.

דאן איז צוגעקומען א הויך געבויעטער שטארקער בחור, ס'איז נישט געווען קיין סיבה אים צו באפרייען פון מיליטער. גלייך וען ער איז צוגעקומען צום רבי'ן האט אים דער רבי געגעבן א פעטשל, און געזאגט, "דיין מאיאר וועט באקומען אן 'עין תלויה'...", (ווי צו זאגן אז ער וועט נישט קענען געהעריג זען מיט די אויגן).

נאך עטליכע טעג איז דער בחור צוריקגעקומען, דערציילנדיג מיט שמחה אז ער איז באפרייעט געווארן. ער האט דערציילט, אז גייענדיג צו די קאמיסיע האט ער מיטגענומען עפעס א דאקומענט וואס זאל פירן צו זיין באפרייאונג. ער האט אבער געוואוסט אז דער דאקומענט איז נישט מער ווערד ווי א ליידיג פאפירל, און בדרך הטבע וועט ער דורכדעם נישט באפרייעט ווערן, אבער ער האט דאס מיטגענומען, בעסער ווי גארנישט...

שטייענדיג פאר די קאמיסיע, איז ענדליך אנגעקומען זיין רייע. פונקט דאן האט זיך דער מאיר - וואס איז דארט געשטאנען - צוקריגט מיט א צווייטן אפיציר, און דער אפיציר האט אים דערלאנגט א געזונטן פאטש אין פנים. דער מאיר האט פארלוירן זיין באלאנס און איז אראפגעפאלן. ענדליך איז ער אויפגעשטאנען מיט א געשוואלן פנים, אז ער האט קוים געקענט עפענען זיינע אויגן.

ער האט געוואלט נקמה נעמען אין זיין חבר, אבער קודם האט ער געוואלט ארויסשיקן דעם בחור וואס האט צוגעזען ווי ער איז געווארן אזוי פארשעמט. דער בחור האט אים דערלאנגט זיין ווערדלאזן דאקומענט. דער מאיר האט א קוק געגעבן מיט זיין געשוואלענע אויג, און אים באלד צוגעזיגלט "פריי".

וען מען האט דאס דערציילט פאר'ן רבי'ן, האט ער צוגעוויזן אין תהלים (פ, יד) שטייט "יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה", שטייט דאס וואלט מיער מיט אן ע' תלוי'.

א מתנה פאר'ן ראבי באטשי

פאר פסח האט מען געמאלן ווייץ פאר די מצות, אין דעם רבי'נס הויף. די גוים האבן געמאלן און יעדע שטיק צייט איז דער רבי צוגעגאנגען און געדרייעט אביסל דאס רעדל. אזוי שטייענדיג נעבן די מיל, איז אנגעפארן א גוי'אישער פערד און וואגן. דער גוי שפרינגט אראפ און זאגט מיר, אז ער וויל רעדן צו דעם "ראבי באטשי".

א פאר וואכן צוריק איז זיין פרוי זייער קראנק געווארן אויף א שטארקע קרענק, דאן האט אים דער "ראבי באטשי" אנגעוואונטשן א רפואה שלימה. זינט דאן האט זיך אנגעזען א פארבעסערונג אין איר צושטאנד, ארויסגייענדיג פונעם קריזיס, און יעצט איז זי שוין אינגאנצן געזונט.

אלס הכרת הטוב וויל ער געבן פאר דעם ראבי באטשי א מתנה א פולער וואגן אנגעפולט מיט אלעס גוטס. הינער, אייער, עפל, קארטאפל. דער גוי איז צוגעגאנגען צום רבי'ן און זיך באדאנקט, זאגנדיג אז ער וויל געבן א מתנה פאר'ן רבי'ן, אבער ער וויל קודם געבן א קוש פאר'ן רבי'ן אין האנט.

דער רבי זצ"ל האט נישט מסכים געווען, וויפיל דער גוי האט געבעטן האט ער נישט געוואלט. איך האב מורא געהאט אז דער גוי וועט אין די ענדע אפטראגן מיט זיין מתנה, וואס מען האט געדארפט אזוי נייטיג אויף יום טוב פסח אין די ארעמע ווירטשאפט ביים רבי'ן אין שטוב. דער רבי האט אבער נישט מורא געהאט.

צום סוף האט דער רבי צוגערופן זיין זון רבי לייזער'ל ז"ל, און אים באפוילן אז ער זאל געבן די האנט פאר'ן גוי. דער גוי האט זיך בארואיגט דערמיט, און איז אוועקגעפארן. דער רבי איז באלד געלאפן צו די אייז קאלטע מקוה, וויל ער האט געדעדט צו א גוי...

א חשובער תלמיד חבר

איך האב געלערנט מיט די בחורים זעקס וואכן, פון ראש

חודש אדר ביז פסח. איינער פון די בחורים איז געווען כ"ק אדמו"ר מטאהש שליט"א, מיר האבן אנגעהאלטן פארבינדונג אויך יארן שפעטער, און איך האב אים געשיקט עטליכע בריוו.

עס האט מיר דערציילט הרה"ח ר' חיים שלום טובי' גדלי' דער זון פון הרה"ח ר' מאיר פעקעטע שליט"א פון קרית טאהש, וועלכער האט משמש געווען דעם רבי'ן שליט"א אין יאר תשכ"ה, אז ווען מען האט אויסגעריניגט די שטוב פון רבי'ן שליט"א, האט מען אוועקגעווארפן אסאך בריוו וועלכע זענען געקומען כסדר מארבע כנפות הארץ, האט דער רבי שליט"א באפוילן, אז מיין בריוו זאל מען נישט ארויסווארפן, זאגנדיג דערביי "אז דאס איז איז פון מיין חבר" (געווען איז דאס אן אלטמאדישער Air Letter, און אינדערמיט איז געווען געשריבן ווי אין א קליין קעסטעלע א הערליך קלארער בריוו מיט דינטשיגע קליינע אותיות. הנ"ל).

דרך אגב, וועל איך שרייבן אן עובדא פון כ"ק אדמו"ר מטאהש שליט"א, וואס איך האב געהערט פונעם ערשטן מקור, עטליכע טעג נאכדעם וואס ס'איז פארגעקומען.

איין טאג טרעף איך אן מיינער א באקאנטער, א קרוב צום רבי'ן שליט"א, ער זאגט מיר מיט שמחה "איך מוז דיר דערציילן פון דעם געוואלדיגן מופת און ישועה וואס איז ממש יעצט פארגעקומען.

איך האב א טאכטער, אין די יארן פון שידוכים, אבער ס'איז איר אריינגעפלויגן אין קאפ אז זי וויל נישט קיין "פארפרומטער שידוך", דערפאר האב איך נישט געקענט א שידוך שליסן מיט איר.

איך בין געגאנגען צום טאהשער רבי'ן זיך מזכיר זיין. דער רבי פרעגט מיר, "מען האט שוין גערעדט מיט שדכנים דערוועגן?"

זאג איך אים, "זיכער, מען האט שוין גערעדט וועגן איר אין די גאנצע וועלט, פארשידענע שטעט אין אמעריקע, קאנאדע, ארץ ישראל, ענגלאנד".

דער רבי שליט"א הערט און שמייכלט, "דאס איז נאכנישט די גאנצע וועלט. צום ביישפיל 'בעלגיע' האסטו נישט אויסגערעכנט..."

איך האב רעאגירט מיט א שמייכל. דער רבי האט אנגעווינטשן א זיווג הגון בקרוב ובניקל".

דער איד האט פארמאגט א פרוכט געשעפט אין בארא פארק.

"עטליכע טעג דערויף", דערציילט ווייטער דער איד, "שטיי איך אין געשעפט, אפוועגנדיג קארטאפל פאר א קינד. קומט אריין דער שכן וועלכער פארמאגט א צירונג געשעפט, און ויל אויפבייטן א הונדערטער אויף קלענערע געלטער.

אזוי רעדנדיג דערציילט ער מיר, מיט אן איינגעהאלטענעם געלעכטער, אז עס זענען געקומען צו אים אין געשעפט פרומע אשכנז'ישע אידן פון בעלגיע... זוכן א שידוך פאר זייער זון. איך קען זיי נישט פארשטיין, אז זיי קומען זוכן דווקא אין דעם 'חסידישן' בארא פארק...

וועז איך האב דאס געהערט זענען מיר די קארטאפל ארויסגעפאלן פון די הענט... איך זאג פאר'ן שכן, איך ברענג דיר

שוין אריבער די גענט צו דיר אין געשעפט. איך בין אריבער צו אים אין געשעפט, דארט איז געשטאנען אן אשכנז'יש - בעלגישער בחור מיט א שניפסל... נאך עטליכע טעג איז דער שידוך געשלאסן געווארן...

ביז אהער האב איך געהערט פון דעם בעל המעשה אליין.

אויגן וועלכע האבן געזען אויגן

אין טאהש איז געווען אן אלטער שוחט גאלדשטיין איז געווען זיין נאמען, ער האט מיר דערציילט אז ער איז געווען ביים הייליגן צאנזער רב בעל דברי חיים זצ"ל, ווען ער איז אלט געווען זיבעצן יאר. ער איז אנווענד געווען ביי קידוש לבנה, און דער דברי חיים זצ"ל האט אים געוואונטשן א גוטן חודש.

א טאג פאר פסח האב איך זיך געזעגנט פונעם רב'ן, און איך בין געפארן צוריק קיין קאלוב. ביז היינט טוט מיר באנג פארוואס איך האב נישט אויסגענוצט די געלעגנהייט און נישט געבליבן אויף יום טוב במחיצת הצדיק. חבל על דאבדין.

דרך אגב וועל איך דערציילן וואס איך האב געהערט פון מחותני הרבנית מקהל עדת יראים דהאליין ב.פ. א מעשה וואס איז מקובל ביי זיי אין די משפחה, וויאזוי הרה"ק רבי משולם פייש מטאהש זצ"ל איז געווארן אויפגענומען אלס רב ואב"ד אין טאהש. איר זיידע הרה"ג ר' אברהם עלעפאנט זצ"ל (תלמיד מהגאון בעל כתב סופר זצ"ל) האט אמאל פארבלאנדזעט אין וואלד, די נאכט איז צוגעפאלן, און עס איז שוין געווען שפעט נאך

האלבע נאכט, ענדליך האט ער געמערקט א ליכטיגע שיין פון דערווייטענס, ר' אברהם האט זיך מיט שווערקייטן אהין געשלעפט, צו זיין גרויס פרייד האט ער געפונען אויפן טיר א מזוזה, ווי ער קומט אריין דארט זעט ער א אינגערמאן זיצט אין לערנט מיט גרויס התמדה, און כדי ער זאל נישט איינשלאפן צוליב די שפעטע נאכט שעות, זענען זיינע פיס געווען איינגעטונקן אין קאלט וואסער.

ר' אברהם האט געמאכט א תורה'דיגן שמועס מיט דעם אינגערמאן, דער שמועס האט זיך פארצויגן ביזן זמן שחרית, ר' אברהם האט זיך געזעגענט מיט דעם אינגערמאן בעבותות של אהבה, מיט א תורה'דיגן בונד, דאס איז געווען הרה"ק רבי משולם פייש זצ"ל.

ר' אברהם האט געוואוינט אין טאהש, ווען די רבנות שטעלע איז דארט לעהר געווארן האט ער געברענגט רבי משולם פייש זצ"ל זאל איבערנעמען דאס רבנות.

מען דערציילט אז דער רבי זצ"ל האט מבטיח געווען פאר ר' אברהם אז זיי וועלן זיין אין איין מחיצה און גן עדן.

ר' אברהם האט געהאט א זון הרה"ג ר' ישכר בעריש ז"ל וועלכער איז געווען אן עילוי, אלס אינגל פלעגט ער יעדען שבת זיך גיין פארהערן ביים רבין עטליכע בלעטער גמרא תוספת, אלס בחור פון דרייצן יאר איז ער געווארן א חברותא מיט'ן רבינ'ס איידעם הגה"ק רבי יהוסף בעל בני שלשים זצ"ל מקאסאן (וועלכער איז געווען ממלא מקום פון זיין שווער אין טאהש), יעדען פארטאגס האבן זיי געלערנט אכט בלאט גמרא און אזוי

מסיים געווען יעדעס יאהר ש"ס. זכר צדיק לברכה (עיין בהקדמה לספר עין הבדולח).

מען טראגט מיר אן א שידוך

איין טאג איז מיר עמיצער געקומען בעטן א טובה, אז איך זאל גיין לערנען פרייטאג צו נאכטס נאך די סעודה, מיט א אינגל חיים לייב בן ר' הערצל גראססמאן ע"ה. זיין טאטע ר' הערצל ע"ה איז פארשלעפט געווארן קיין מונקא טאבאר, צו ארבעטן פאר די רעגירונג.

נאך די סעודת שבת בין איך אהין געגאנגען, און אנגעהויבן צו לערנען מיט דעם קליינעם חיים לייב אביסל חומש.

נאך עטליכע קארגע מינוטן, קומט צו די מוטער זיינע, זאגנדיג, "מאקעווער, מען האט שוין גענוג געלערנט..." דאן האט זי אנגעהויבן שמועסן מיט מיר. זי האט געהאט א טאכטער יאטקע, פון דעם שמועס האב איך פארשטאנען אז זי ויל מיר זאלן זיך משדך זיין... מקיים צו זיין אום שבת "ולשדך הבנות"...

נאך עטליכע מינוט בין איך געגאנגען צום טיש פון דעם רב ר' אשר ז"ל. אנקומענדיג אביסל שפעטער ווי געווענטליך, האט זיך דער רב נאכגעפרעגט וואו איך בין געווען. ווען איך האב אים געזאגט וואו איך האב "געלערנט", האט ער זיך צושמייכלט. ווייזט אויס אז ער האט שוין געווואוסט פון דעם שטיקל וואס מען ויל מיר מאכן...

נאך שבת האט זי מיר צוגעזאגט נדן. זיי האבן געהאט א טישל

אויפן מארק, וואו זיי האבן ערב שבת פארקויפט אפאר שטיקלעך פיש... דאס וועלן זיי מיר געבן. דער רב ר' אשר האט מיר צוגעזאגט, אז איך וועל ווערן סופר דמתא, און שרייבן "אלע" גיטין וואס קומען פאר אין קאלוב.

אינמיטן דעם גרויסן דרוק האב איך ב"ה באקומען א בריוו פון מיין טאטן, וואו ער שרייבט מיר, "מיין טייער קינד, דו ביסט שוין אנגעקומען אין שידוכים יארן. אן קיין פרנסה אדער א פאך אין די הענט איז דאס זייער שווער. יעצט דרוקט מען א ש"ס אין פעסט. מען זוכט דארט עמיצער וואס איז א שרייבער, און קען לשון הקודש. דערפאר אויב דו האסט חשק גיי מעלד זיך".

דאן בין איך געפארן קיין פעסט. ארבעטנדיג אין פעסט איז געווען נעבן די דרוקעריי א קליין ספרים געשעפט. איין טאג איז אריינגעקומען די קאלובער רביצין מיט דאס מיידל יאטקא.

די רביצין האט מיר געזאגט אז זי ויל קויפן ספרים... דער רב ר' אשר האט פארמאגט א גרויסן אוצר הספרים בירושה פונעם באר מנחם זצ"ל, און זי זאגט אז זי זוכט ספרים... אבער ס'האט זיך ב"ה גארנישט אויסגעלאזט דערפון.

❀❀❀

נייַנטער קאַפּיטל

פּעסט

א בריוו צו די חברה ש"ס

אויפן פּאַרלאַנג פון מיין טאַטן ע"ה האָב איך געשריבן א הערליכן בריוו, אויף לשון הקודש מיט מליצות און גראַמען, צו די חברה מדפיסי הש"ס אין פּעסט, זיי זאָלן מיר אויפנעמען.

די חברה איז געווען אַנגעפּירט דורך א איד הרה"ח ר' מיכל ווַיינבערגער ע"ה, און טיילווַייז דורך ר' שלום האַלפּערט ע"ה. ר' מיכל איז געווען א חסיד'ישער איד און איז געגאַנגען אום שבת מיט א שטריימל וואָס איז געווען אין פּעסט א חידוש. נאָר צווַיי אַדמורי"ם האָב איך געזען טראָגן אין פּעסט א שטריימל.

נאָך עטלעכע טעג האָב איך געקריגן א בריוו פון ר' שלום, אז איך זאָל פּאַרן קיין נירעדהאַז אין א געוויסן טאָג, דעמאָלט וועט פּאַרקומען די חתונה פון הרה"ח ר' ליפּא שווארץ ע"ה (לימים מנהל מוסדות יטב לב בארץ ישראל), דאָרט וועט מיר די פּרוי מרת רייזל ווַיינבערגער איבערגעבן געלט פּאַר שפּעזן. וכך הוה, איך האָב זיך אפּגעזעגענט פון קאַלוב, און געפּאָרן קיין נירעדהאַז, און פון דאָרט קיין פּעסט.

"צווישן פּערציג און פּופּציג..."

באַלד ביים אַנקומען קיין פּעסט עיר הבירה, בין איך

צוגעגאנגען צו די אנגעגעבענע אדרעססע פון ר' מיכל ווינבערגער ע"ה. ער האט מיר אריינגענומען אין זיין שטוב וואו איך האב געהאט מיין אכסניא די קומענדיגע וואכן וואס איך האב בייאים געארבעט צוצוגרייטן דעם ש"ס צום דרוק.

דער פארוואלטער האט מיר געגעבן אן אונטערגעשריבן צעטל אז מיין געהאלט איז צווישן פערציג און פופציג פענגעי א חודש. איך בין א גאנצן חודש געגאנגען צום דרוקערייי, עס האט געהייסן שעבערשטעי און ס'האט געהערט פאר אן אשכנז'ישער איד.

סוף חודש בין איך געגאנגען אפנעמען מיין ערליך פארדינט געהאלט, גיבט מיר דער פארוואלטער נאר צען פענגעי. אויף מיין וואונדער, אז ער האט דאך צוגעזאגט צווישן פערציג און פופציג פענגעי, האט ער מיר ערקלערט, אז ער קומט מיר נישט מער וויל צען איז דאך "צווישן" פערציג און פופציג פענגעי... ושפתים יושק.

די חברה ש"ס אויפגעלעזט

למעשה בין איך נישט געווען דארט מער פון אנדערהאלבן חודש איינגעשטעלט. קודם איז מיין בעל הבית ר' מיכל פארשלעפט געווארן קיין מאנקא טאבאר. איך האב וויטער אנגעהאלטן מיין אכסניא ביי אים אין שטוב, אבער פרנסה איז געווען זייער שווער, און מען האט געגעסן נאר ברויט.

איך האב געהאט א פעטער ר' וואלף גינז ע"ה, וועלכער האט

פארמאגט דריי פלייש יאטקעס אין פעסט, ער האט מיר שטענדיג געגעבן א גלעזעלע שמאלץ, איך זאל נישט דארפן צו עסן טרוקענע ברויט. (איינמאל האב איך געגעסן א סעודת שבת ביי אים, אבער צוליב א סיבה האב איך נישט געקענט ממשיך זיין).

די עלטערן פון פרוי וויינבערגער, וועלכע זענען געווען אין מושב זקנים, זענען אריבערגעקומען צו איר אין שטוב, און זענען דארט פארבליבן ביז פסח, און זיי האבן געפירט דעם סדר. זיי האבן געגעסן מאשין מצה וואס מען האט געבאקן אינעם קעלער פון דעם חרד'ישן האטעל "האנע" (חנה), און האבן געגעסן געבראקס.

די גאנצע צייט האט מיר די עלנדע לעבעדיגע אלמנה גארנישט געזאגט, נישט האבנדיג קיין הארץ מיר ארויסצושטעלן אויפן גאס אן קיין קאסט און קוואטיר, אבער איך בין אליינס אוועק געגאנגען, און גענעכטיגט דריי פיר נעכט אין א בית המדרש און געטרונקען קאווע ביי די ארבעט.

נאך עטליכע טעג האבן מיר אויפגעהערט צו דרוקן דעם ש"ס, וויבאלד ס'איז געווען א דין תורה מיט א צווייטן מדפיס הרה"ח ר' ישראל מרדכי גראססמאן ז"ל (יליד אוהל, מאקאווע, זעה פריער פון אים דף ....), און אזויווי ער האט שוין געהאט געדרוקט זיבן ש"סן און מיר האבן געדרוקט נאר צוויי א האלב האט דאס בית דין אים געגעבן געריכט און אונזער חברה איז געווארן אויפגעלעזט.

א כתב קבלה פאר סופרות

געלויבט דעם אויבערשטער וואס ער האט מיר אריינגעגעבן דעם ריכטיגן געדאנק אין די ריכטיגע צייט, אז ס'איז געקומען די צייט איך זאל אויסנוצן מיינע מעגליכקייטן און ווערן א סופר סת"ם.

ווי פריער דערציילט האב איך שוין אלס אינגל געקענט שארפן א פעדער, קאכן היימישע טינט, אויסארבעטן פארמעט, און פארשטייט זיך שרייבן כתב אשירות. איך האב שוין געהאט געקענט דעם גאנצן קסת הסופר און נאגעקוקט פילע סופרים פונעם דור הקודם.

איך בין אריבערגעגאנגען צו הגאון האדיר רבי יונתן שטייף זצ"ל, גאב"ד דקהילות קדושות דבודאפעסט יצ"ו, און געבעטן אז ער זאל מיר פארהערן און געבן א כתב קבלה אויף סופרות. רבי יונתן זצ"ל האט מיר געזאגט, אז איך זאל פריער גיין זיך לערנען און פארהערן סופרות ביי א סופר, און ווען דער סופר וועט מיר געבן א כתב אז איך בין ראוי צו זיין א סופר סת"ם, דאן וועט ער מיר פארהערן.

שימוש ביי ר' נפתלי לאקס ז"ל

אין פעסט האט געוואוינט א סופר מיטן נאמען ר' נפתלי לאקס ז"ל הי"ד, ער האט געהייסן א גרויסער תלמיד חכם, מחבר ספר יומא טבא לרבנן על מס' כלאים (חשבונות הערוגות), און ער האט געהאט א שיינעם כתב. איך בין אריבער צו אים, אבער ער

האט מיר נישט געוואלט ארויסהעלפן, ווייל זיין פרוי צפורה ע"ה האט מורא געהאט אז עס וועלן אויסוואקסן קאנקורענטן וואס וועלן אים אויסכאפן די פרנסה.

איך בין געגאנגען און אפגעשריבן א מגילה אויף פאפיר, און עס אים געווויזן. דערזעענדיג אז איך בין שוין ממילא א פארטיגער סופר, האט ער מיר אנגענומען פאר'ן פרייז פון הונדערט צוואנציג פענגעי. איך האב דאך אבער נישט געהאט קיין פרוטה אין טאש.

איך האב דאס דערציילט פאר מיין פעטער ר' וואלף גינז ע"ה, וועלכער האט געהאט א פלייש געשעפט נעבן דאס בית המדרש פון ר' נפתלי. ער האט מיר געראטן אז איך זאל אים זאגן אז "די געלט ליגט ביי מיין פעטער ר' וואלף", מיטן חשבון אז מיט די צייט וועל איך פארשאפן דאס געלט. וכך הוה, איך בין געווארן אנגענומען ביים סופר.

ער האט מיר באפוילן אז אויפצומארגנס, דינסטאג, זאל איך גיין צו זיין סופרות שטיבל און מגי' זיין א ספר תורה, דערנאך וועט ער קומען איבערקוקן מיין ארבעט. צומארגנס בין איך אריבער צו זיין שטיבל, אום זיבן אזייגער צופרי, און ביז ער איז אנגעקומען אום צען אזייגער האב איך עספיעט מגי' צו זיין און איבערשרייבן דריי פיר עמודים פון די ספר תורה.

ער איז אזוי נתפעל געווארן אויסשרייענדיג "אה הא, דו ביסט דאך א מלאך, אזוי שנעל צו ענדיגן!" פאר שמחה האט ער מיר

והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמה
ביגה ודעת

ספר

יומא טבא לרבנן

פי' מספיק

על ערוגה משנה א' פ"ג ועל הנוטע ירק בכרם
פ"ה משנה ד' במסכת כלאים ועל דברי
הרמב"ם הראב"ד והרי"ש ובפרט על דברי הרב
תוספות יום טוב ז"ל במשניות האלו ותיווט
פ' שישין פסין בעירובין פ"ב בחשבון חצר המשכן
עפ"י חכמת "ההנדסה"

ונלוה בסופו קונטרוס מקוה טהרה, על מדידת
המקוה וקונטרוס סכת שלם השיות בדברי התוס'
מס' סכה דף ח'

חבר מאתי

נפתלי ברבי יצחק לאקס ז"ל

סופר סת"ם

בק"ק בודאפעסט יצ"ו

הרוצה להשיג הספר יפנה אל המחבר על הכתובת

LAX NÁTHÁN BUDAPEST, DOB-U. 52. I.

בודאפעסט שנת תרצ"ה

נדפס בדפוס של משלם מלמן כ"ץ קאצבורג
בן אפרים הה"ג מהר"ר דוד צבי כ"ץ שליט"א העורך של התל תלפיות
Druck von Salamon Katzburg Budapest, Dob-ucca 25.

דאס שער בלאט פונעם ספר יומא טבא לרבנן וואס איז נתחבר געווארן
אדורך רבי נפתלי לאקס ז"ל דער סופר סת"ם

באלד מוותר געווען פונעם חוב דרייסיג פענגעי, זאגענדיג אז ער דארף מיר גאר באצאלן. ער האט געהאט אין האנט א פלעשעלע ברוינפן, און ער האט מיר מכבד געווען מיט א כוס'לע.

"יעצט קענט איר גיין עפעס איבערבייסן", האב איך געזאגט, אז איך האב נישט וואו צו עסן. דערפאר האט ער מיר איינגעלאדענט צו זיך אין שטוב, אבער ער וועט פריער אריינגיין זיכער מאכן אז זיין צפורה איז מסכים, זי וויסט נאכנישט אז ער לערנט מיט א צווייטן סופרות.

ער איז אריין און אויסגערופן "צפורה, דו ביסט מסכים אז איך זאל לערנען מיטן עמיצן סופרות?"

"ניין, בשום אופן", הער איך איר שטרענגן ענטפער.

"אבער א מלאך, וואס קען שוין די הלכות און שרייבט שיין און שנעל וועסטו מוזן מסכים זיין".

זי האט זיך ענדליך געלאזט איבער רעדן און ר' נפתלי האט אריינגערופן דעם מלאך, און ער האט מיר מכבד געווען מיט א ברויט און ווארימע בונדל זופ. מיט שמחה האב איך זיך דערכאפט דאס הארץ.

פון יענעם טאג אן בין איך געגאנגען צו ר' נפתלי זיך צו לערנען אדער "אים ארויסהעלפן" מיט סופרות. ברוך השם, ער איז געווען זייער צופרידן, און צו יעדע שטיקל צייט האט ער מיר געשענקט נאך א פאר פענגעי וואס איך בין אים שולדיג געווען, ביז דער גאנצער חוב איז בס"ד געווארן אפגעווישט.

א "נייעם" ווינטער מאנטל

צום צווייטן טאג נאך די ארבעט פרעגט מיר ר' נפתלי, וואו איז מיין אויבער ראק, עס ווערט דאך שוין קאלט, האב איך אים דערציילט, אז ווען איך האב נישט פארדינט און נישט געהאט קיין אכסניא וואו עפעס צו עסן, האב איך גייענדיג אויף די גאס דערהערט א גוי אויסרופן אז ער קויפט און פארקויפט אלטע זאכן, האב איך אים פארקויפט מיין מאנטל וואס איך האב באקומען זיבן יאר פריער אלס געשאנק פונעם זיידן נאכדעם וואס ער האט עס געגנוצט פאר לאנגע יארן כולם שוים לטובה.

יעצט צוליב מיין געדרוקטן מצב האב איך זיך דערפון געשיידט, האפענדיג אז עס האט נאך עפעס א ווערד. איך בין ב"ה נישט געווארן אנטוישט, און דער גוי האט מיר באצאלט מיט א ברייטע האנט, א גאנצע פענגעי (איין דאלאר). זעט אויס אז ער האט געשאצט אז ער קען נאך דערפון פארדינען. נער בלייבט נער, מקח בלייבט מקח.

ווען ר' נפתלי האט געהערט מיין געשיכטע, האט ער רחמנות באקומען אויף מיר, און ער האט מיר געזאגט אז איך זאל גיין צו מיין פעטער ר' וואלף, און בעטן אים דרייסיג פענגעי וואס ער איז שולדיג געבליבן פאר'ן סופר. איך האב אים באדאנקט און ארויס פון זיין שטוב. אבער צום פעטער האב איך נישט געקענט גיין מאנען דאס געלט, ווייל די געלט האט דאך אין אמת'ן נישט עקזיסטירט.

איך האב שפאצירט צום אלטן מארק וואו מען האט

פארקויפט אלטע זאכן, מיט בטחון אין בורא כל עולמים, אז ער וועט מיר שוין עפעס צושיקן. גייענדיג הער איך ווי עמיצער שרייט אויס פון א קעלער "האלאו, בחור'ל, דו קענסט לערנען? איך זעה אז דו האסט געלערנט אין א ישיבה". מיין פנים איז געווען באצירט מיט די אידישע סימנים, צוויי פיאות מיט א קליין בערדל, דער אלגעמיינער אויבערלענדישער עולם זענען נישט געגאנגען נאר מיט גאר קליינע באהאלטענע פיאות.

"דו ווילסט לערנען מיט מיין ברודער'ס א זון?"

דאס איז געווען הרה"ח ר' שם טוב מייער ע"ה, ער האט געהאנדלט מיט פעדערן אינעם קעלער. זיין ברודער איז נעבעך פארשלעפט געווארן קיין מאנקא טאבאר, און ער האט געוואלט אז איך זאל לערנען מיטן יונגל גרשון, אין זיינע פרייע צייטן. איך האב גערן מסכים געווען, און מיר האבן אפגעשמועסט א פרייז פון א האלבע פענגעי א טאג.

איך בין געגאנגען ווייטער מיין וועג, איך האב זיך ארומגעדרייעט אין מארק פאר א שטיקל צייט, אבער אן קיין פרוטה אין טאש קען מען פארשטענדליך גארנישט איינקויפן. פלוצלונג האט זיך וואונדערליך איבערגע'חזר'ט דאס פריערדיגע.

א אידל איז געזעצן אונטער א גרויסן הויפן אלטע קליידער, ה"ה הרה"ח ר' יוסף ווייס ע"ה. ער האט מיר צוגערופן מיט די זעלבע פראגע "בחור'ל, דו קענסט לערנען? זאלסט וויסן אז איך בין אן עם הארץ... איר ווילט לערנען מיט מיר?"

איך האב באלד מסכים געווען.

"נא, וואס זוכט איר דא ארום?" זאג איך אים אז איך דארף א מאנטל. ער לויפט צו צום בארג קליידער און שלעפט ארויס פון דארט א שיינעם אלטן מאנטל מיט סאמעט פון אויבן.

"איר דארפט גארנישט באצאלן, איר וועט לערנען מיט מיר און מיט מיין חבר שם טוב מייער... יעדן אויפדערנאכט".

מיר לערנען זוהר

מיר האבן אפגעשמועסט א צייט און א פלאץ וואו מיר גייען לערנען. אויף מיין פראגע, וואס ער האט חשק צו לערנען, זאגט ער אז ער וויל לערנען זוהר. מסכים, אז ער וויל לערנען זוהר גייט מען לערנען זוהר, כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה...

אויפדערנאכט איז די דרילונג חברותא זיך צוזאמענגעקומען און איך האב פארגעלערנט זוהר חדש אויף פרשת וירא. ב"ה דער אייבערשטער האט מיר געגעבן די וועדטער אין מויל און איך האב דערציילט מעשיות און מימרות פון חז"ל. די צובראכענע אידן האבן זיך ממש מחיה געווען, ס'האט זיי אויפגעלעבט ברוחניות ובגשמיות.

די לאגע אין פעסט יענע צייט קען מען זיך נישט פארשטעלן. דאס דחקות און ארעמקייט, אין יעדע שטוב איז געווען עמיצער פארשלעפט אין די מלחמה, די גוים האבן זיך אויפגעפירט מיט דאס גרעסטע מאס שלעכטס אפענערהייט אן קיין מורא, און אז מען האט געהערט א אידיש וואדט האט דאס גאר שטארק דערמונטערט דאס הארץ.

געטראפן א דאך איבערן קאפ

נאכן שיעור האבן זיי מיר איינגעלאדענט צו נאכט מאל, און מיר מכבד געווען מיט פוטער ברויט און קעז, א טייערער נאכטמאל פאר יענע צייט.

הערנדיג אז איך האב נישט יעצט קיין אכסניא, האט מיר איינער פון די צוויי געלאדענט צו קומען שלאפן ביי אים אין די קאך. ער האט פארמאגט א קליין דירה'לע, איין שטיבל מיט דאס קעכל.

מיר זענען אהיימגעגאנגען און איך זעה ווי ער שפרייט אויס א ליילעך און ער וויל מאכן א מחיצה, ווייל זיין שוועגערין, צוואנציג יאר אלט, שלאפט אויך אין דעם קליינעם קעכל... איך האב אים מסביר געווען אז אזא מחיצה איז גוט פאר א שוהל, נישט אויף צום שלאפן. אבער ס'איז געווען שפעט ביינאכט און איך האב דארט גענעכטיגט.

צומארגנס האט מיר ר' שם טוב געגומען צום בנין פון זיין ברודער, ר' נטע מייער ע"ה, וואס ער מיט זיין מאמע האבן דאס געפירט. דארט איז געווען א ליידיגער צימער אין קעלער, אבער ס'איז אויך נישט געווען פאסיג פאר א אידיש קינד. אין די געביידע האבן געוואוינט פול מיט אונגארישע גוים און זיי זענען אראפגעקומען פארברענגען אינעם קעלער יעדע נאכט.

ענדליך האט ער מיר געפירט צו די דריטע און לעצטע סטאנציע, ביי פרוי שטיין ע"ה, וואו איך האב געדינגען פאר ביליג א קליין צימערל.

נאך צוויי יונגע תלמידים

נעבן מיין דירה האט געוואוינט הרה"ח ר' מענדל הערש בעק ע"ה, און אזויווי ער האט מיר געזען האט ער מיר ווידער פארגעשלאגן דאס זעלבע, אז איך זאל לערנען מיט זיין ברודער'ס צוויי זון, הילד אברהם הערש (היינט אבד"ק מעלברוין אוסטראליע) צוועלף יאר אלט, און זיין ברודער הילד משה בער (היינט אב"ד בית יהודי מאנסי נ.י.) צען יאר אלט. זייער טאטע איז שוין געווען אין אמעריקע, האט דער פעטער זייערער זיי מסדר געווען.

זיי האבן געלערנט א גאנצן טאג אין תלמוד תורה תורת אמת (מען האט עס גערופן בקיצור תורת), אבער די לימודים זענען געווען אויף א נידעריגן ניוואו בכמות ובאכיות, און זיי האבן געקענט פארנעמען פיל מער דערפון. מלמד שהיו מצויינים שם.

פוטבאל מיט טענים

יעדן טאג בין איך געגאנגען לערנען מיט הילד גרשון מייער אינעם טשארטקאוועד בית המדרש מסכת שבת פרק כלל גדול, ער האט געהאט אן אייזערנעם קאפ, און אלעס באלד פארשטאנען, אבער פארן לערנען האט דער פעסטער אינגל געוואלט שפילן אביסל פוטבאל אדער טענים, ווייל מען מוז אביסל שטארקן דעם קערפער מען זאל נישט ווערן פארשטייפט.

פאר מיר איז דאס געווען א געלעכטער, איך האב נישט

געוואוסט וואס מען דארף דא טוען. מיין גאנץ לעבן ביז אהער האב איך נישט אנגעקוקט די סארט זאכן, האב איך אים געזאגט א ווערטל, "אז מען האט א חבר איינעם פון די ליצים, און מען כאפט אן די עצים, און מען קנאקט די ביצים" (טעניס קומט מיט קליינע באליס אזויווי אן איי). ער האט זיך אבער נישט געלאזט, און מען האט געמאכט איבונגען יעדן טאג. דערנאך האבן מיר פלייסיג געלערנט, ער האט געהאט גאר א גוטן קאפ.

צוויי אומזיסטע סעודות א טאג

יענע תקופה זענען אנגעקומען אסאך מארמארישע יוגענטליכע קיין פעסט. ווי באקאנט איז אונגארן אריין אינעם דייטשן פאקט, דערפאר האט היטלער ימ"ש זיי באלוינט און זיי צוגעזאגט די הערשאפט אויף מארמאריש. אזויווי די גרעניצן האבן זיך געעפנט זענען אנגעלאפן קיין פעסט פיל אינגעלייט מיט בחורים האפענדיג אז אין די הויפט שטאט איז דער מצב הפרנסה עטוואס בעסער.

עס האבן זיך באלד געשאפן ערליכע אידישע ארגאניזאציעס, זיי ארויס צו העלפן זיך אויסלערנען א פאך. איין אזא ארגאניזאציע איז געווען אנגעפירט דורך ראבינער שיק (נאכן קריג רב הראשי פון פעסט). איינע פון די טובות וואס זיין ארגאניזאציע האט געטוען, איז געווען צוצושטעלן פאר די אלע וואס לערנען זיך א פאך אומזיסטע מאלצייטן.

איך בין אויך אהינגעגאנגען, דאס איז געווען אויף די

וועשעלעני גאס נומער צוויי און דרייסיג, און זיך געמאלדן צום אנפירער שאלאף באטשי, איך האב אים געזאגט אז איך לערן מיר יעצט אויך א פאך. איך לערן זיך סופרות, ער האט מיר אויסגעלאכט, זאגנדיג "סופרות איז נישט קיין פאך, דו וועסט קיינמאל נישט פארדינען דערפון, דערפאר ביסטו נישט בארעכטיגט צו באקומען אומזיסט מיטאג, נאר אויב דו ביסט מסכים צו זאגן ביים טיש יעדן טאג עפעס א דבר תורה פאר די פארזאמלטע, באקומסטו באצאלט מיט פרייע מאלצייטן".

איך האב מסכים געווען, און געווארן מגיד מישרים ביי זיי יעדן טאג, און באקומען פון אים א קארטע אז איך בין בארעכטיגט פאר א שטיקעלע ברויט מיט קרויט און צו מאל אנדערע ירקות.

א צווייטער איד וואס האט געגעבן אומזיסט צו עסן איז געווען מיין קרוב, שטערן באטשי, ער האט פארמאגט א בית המדרש, אנטקעגן איבער מיין ארבייט'ס פלאץ אויף די ראמבאך גאס, וואס מען האט גערופן "דאס ארץ ישראל שטיבל". נאכן דאוונען האט דער שמש געטיילט ברוינפן מיט קרעקערס פאר צען אידן.

אפגעקומען מיט איין פיאה

איין פארנאכטס, גייענדיג אויף די פעטער גאס איז מיר אנטקעגן געקומען אן אונגארישער פאליציי אפיציר רייטנדיג אויף א פערד. זעט אויס אז ס'איז אים געווען לאנגווייליג, און ער האט געזוכט עפעס מיט וואס זיך אונטערצוהאלטן. ער גיבט א

שריי "זשידאווסקע, ביסט א איד? גיי פארנט פונעם פערד".

איך האב מורא געהאט פון זיין ביקס און איך האב אים געפאלגט, איך בין געגאנגען פארנט פונעם פערד, ער האט מיר דיקטירט און געפירט ביז מיר זענען אנגעקומען צו די פאליציי סטאנציע.

אנקומענדיג אהין האט ער פארלאנגט צו זען מיינע שריפטן. איך האב אים געוויזן מיינע פאפירן, אז איך מיט מיינע עלטערן און זיידעס אלע זענען מיר געווען אנשטענדיגע בירגער. דאס איז אים אבער נישט גענוג געווען, ער דארף דאס און יענץ, ביז ער האט מיר איינגעשפארט און איז אוועקגעגאנגען.

ס'איז שוין געווען דער זמן פון מעריב, אזויווי איך האב נישט געוואוסט ווי לאנג ער וועט מיר דא האלטן פארשפארט, האב איך זיך באלד געשטעלט דאוונען. אבער צו מיין שלעכט מזל איז ער איינגעקומען פונקט אינמיטן שמונה עשרה. דער פאליציאנט נעמט שטעלן פראגן, אבער איך ענטפער נישט. ער איז געווארן אינגאנצן אויפגערעגט, און מיר גוט אנגעזידלט.

ענדליך האב איך אויסגעטרעטן און געענדיגט די שמונה עשרה. דער פאליציאנט שרייט וויטער "דו פארשטונקענער דזשיד, אזא חוצפה!" זאג איך אים "מיין הער, איך האב געדאוונט צום באשעפער און איר זענט אויך מחוייב אים צו מכבד זיין".

די גאנצע חברה פאליציי לייט האבן זיך געזומען לאכן פון מיר. זיי האבן מיר נאך אביסל ארומגעשלעפט ביז איינער האט מיר

געגעבן א שנייד אפ איין פיאה, און מיר ארויסגעשיקט. איך האב געדאנקט דעם אייבערשטן אז איך בין ארויס בשלום פון לייבן גרוב כאטש מיט איין פיאה.

דער טייערער פרייז פאר די באפרייאונג

שפעטער, וועו איך בין געגאנגען לערנען מיט די בעק ברידער, דערזעט מיר זייער פעטער ר' מענדל הערש, ער קוקט מיר אן און פרעגט מיט שרעק "וואס האט פאסירט מיט דיינע פיאות?" איך האב אים אלעס דערציילט.

זאגט מיר ר' מענדל הערש, "דו ווייסט, די יארן רוקן זיך, ביז א שטיק צייט וועסטו זיך דארפן שטעלן צו דינען אין מיליטער פאר דריי גאנצע יאר. דארט וועלן די רשעים זיין בעל הבית אויף דיר די גאנצע צייט, נישט נאר פאר א צוויי שעה. ממילא וועל איך דיר טוען א געפעליגקייט און דיר ארויסראטעווען פון דארט. ס'איז מיר באקאנט א דאקטאר וואס מען קען אונטערקויפן מיט געלט, און ער גיט א באפרייאונגס צעטל".

איך האב זיך זייער געפריידט צו הערן די בשורה טובה, אז ס'איז דא א האפענונג אז איך וועל נישט דארפן גיין אין מיליטער פאר דריי יאר צייט. מיר האבן זיך אפגעשמועסט אז מוצאי שבת זאל איך ווארטן ביים שטוב פון זיין ברודער ר' אשר בעק ע"ה, און צוזאמען וועלן מיר גיין אין שפיטאל.

צו די באשטימטע צייט בין איך געשטאנען גרייט. ר' אשר האט גערופן א טעקסי, גאר א טייערע לוקסוס אין יענע צייט,

אבער א קראנקער מענטש גייט נישט אין שפיטאל צופיס. מיר האבן זיך אריינגעזעצט און ר' אשר האט מיר געגעבן אנווייזונגען וואס צו טוען.

מיר גייען גיין צו דר. קאוואטש. ער איז א לונגען דאקטאר, דו וועסט זיך אפרעדן אז דו שפייסט בלוט און האסט שטארקע וויטאגן אויף דיין רוקן. דאס איז א סימן אז דו ביסט קראנק רחמנא ליצלן אויף די לונגען. ס'איז אן אומהיילבארע מחלה, נאך עטליכע יאר וואס מען ליידט דערויף איז מען פערטיג. דו וועסט ליגן אין שפיטאל א וואך צייט, און דערנאך וועט דער דאקטאר געבן א צעטל אז דו ביסט קראנק, און אומפאסיג צו דינען אין מיליטער.

אבער איידער מיר האבן אנגעהויבן צו פארן זאגט מיר ר' אשר, "איך באפריי דיר, אבער דו זאלסט נעמען מיין שוועסטער פאר א כלה".

איך בין געווארן אינגאנצן דערשראקן פון דעם פלוצלונג'דיגן אנבאט. אבער ער בארואיגט מיר, "דו ביסט א חסיד'ישער בחור, מען דארף נישט מאכן דערפון אן עסק. נא גוט, מיר פארן און דו ביסט שוין מיין שוואגער".

איך בין געווען גוט צומישט. מיט איין פוס שוין אין שפיטאל, וואו איך קען ווערן באפרייעט פון דעם גיהנום מאנקא טאבאר, און דא הייסט ער מיר א יונג בחור'ל באשליסן אזא לעבנס וויכטיגע פראגע. אבער ביז וואס ווען, זענען מיר אנגעקומען צום גרויסן שפיטאל סענט יאנאש קאראהאז.

איך בין אריין צום דאקטאר, ער האט מיר גוט אונטערזוכט, און אויסגעפונען אז איך לייד פון זייער א שווערע קרענק אויף די לונגען רח"ל. 'ער גיבט אבער נישט אויף קיין האפענונג אויף מיין לעבן', ממילא באפעלט ער אז איך זאל בלייבן אין שפיטאל א וואך צייט, און ער גייט מיר פראבירן צו היילן.

ער האט מיר געשיקט צו א שטוב, דארט זענען געווען עטליכע קראנקע, רבי יקיר ז"ל ברודער פון רבי הערשעלע ספינקער זצ"ל, און הרה"ח ר' יוסף אשכנזי ז"ל משב"ק אצל רביה"ק מסאטמאר זצ"ל. ער האט זיך שוין געגרייט אהיימצוגיין, אזויווי מען האט אים 'אנטזאגט זיך צו קענען היילן'.

איך האב איבערגענומען זיין בעט, און ער האט מיר איבערגעלאזט א מתנה, א שטיקעלע פוטער אזוי גרויס ווי צוויי פינגער, איך זאל האבן עפעס צו עסן אין דעם שפיטאל. אבער דערווייל איז ר' אשר געקומען יעדן טאג און מיר געברענגט צו עסן, איך גיי דאך ווערן זיין שוואגער...

אזוי איז אדורך א וואך צייט, ענדליך מוצאי שבת קודש רופט מיר דער דאקטאר קאוואטש אריין אין זיין שטיבל, און שרייבט מיר אויס א באפרייאונגס שיין, אז דער יוסף מאיר פון מאקאווע – בודאפעסט איז געלעגן ביי מיר א וואך צייט, ער שפייעט בלוט און האט יסורים אויפן רוקן.

מיט גרויס פרייד האב איך איבערגענומען דעם באפרייאונגס שיין, און אהיימגעגאנגען מיט ר' אשר בעק וועלכער האט מיר אפגעווארט.

אנקומענדיג צו זייער שטוב האב איך געזען דעם טיש געדעקט עטוואס יום טוב'דיג, אביסעלע פיש, מזונות, מיט א טראפעלע ברוינפן. איך האב זיך געוואונדערט, זייט וועז גרייטן די ארעמע אידן צו אזא טייערע מלוה מלכה.

אבער איך האב זיך נישט צו לאנג געוואונדערט, וויבאלד ר' אשר האט מיר באלד אויפגעקלערט אז דא גייט יעצט פארקומען דיין שמחת ה"ווארט"... איך בין געכאפט געווארן אין שאק, איך האב נאכנישט געהאט אנגעפרעגט דערויף מיינע עלטערן. איך האב זיך געדרייעט אהער און אהין צומישט, ביז איך האב געהויבן פיס און אנטלאפן פון דארט.

באלד אויפצומארגנס בין איך אהיימגעפארן קיין מאקאווע, נאך א צייט אפשניט פון דריי יאר וואס איך בין נישט דארט געווען. אויפן באפעל פון מיין טאטן ע"ה, האב איך אפגעשריבן און פארקויפט עטליכע מזוזות און מגילות, און זיי דאס געשיקט אלס באצאלונג פאר די טובה וואס זיי האבן מיר געטוען מיר צו באפרייען פון מיליטער.

מען דארף זיך שטעלן צום מיליטער

איך האב זיך געשעמט באלד צוריקצופארן קיין בודאפעסט, און גערעכנט צו אויסווארטן א שטיק צייט, די געמיטער זאלן זיך דארט אביסל בארואיגן.

ביז דערווייל האב איך אנגעהויבן צו לערנען מיט די קינדער פון א דארפסמאן נעבן מאקאווע, אבער באלד דעם ערשטן מוצאי

שבת איז ער אריינגעקומען צו מיר, און געמאלדן אז ס'איז אנגעקומען א בריוו פון די רעגירונג אז איך מוז זיך שטעלן פאר א מיליטערישע קאמיסיע, צו זען אויב איך בין פעאיג צו דינען אין מילטער. מיר האבן זיך געזעגענט און איך בין באלד אהיימגעפארן.

עס זענען יענעם טאג געווען נאך זיבן בחורים און אינגעלייט וואס האבן זיך געשטעלט פאר די קאמיסיע, צווישן זיי, הרה"ג רבי יהושע כ"ץ אב"ד סאמבאטהעלי זצ"ל, וועלכער האט אין יענע צייט געדינט אלס יונגער דיין אין מאקאווע. ער איז נישט געווען דיין אפיציעל מטעם הממשלה, אויב יא וואלט ער זיך נישט געדארפט שטעלן. דעם טאג בעפאר זענען מיר זיך צוזאמענגעקומען און מקבל תענית געווען, און עוסק געווען בתפילה א גאנצן טאג. די נאכט זענען מיר געבליבן וואך אינעם שטוב פונעם דיין מיר האבן זיך גארנישט צוגעלייגט מיט'ן האפנוג אז מיר וועלן שלעכט אויסזעהן צומארגנס נאכן פאסטען און נישט שלאפען.

רבי יהושע זצ"ל האט זיך געשטעלט פאר זיי. ער איז געווען א הויכער שטארקער מענטש, מען האט אים באלד באפוילן צו גיין דינען אין מיליטער, ער איז זיי אזוי געפאלן אז זיי האבן אים נישט געשיקט קיין מאנקא טאבאר וואו מען האט געשיקט די שוואכע אומטראסטבארע אידן וועלכע טארן נישט האלטן א ביקס, נאר מען האט אים באלד געשיקט אין מיליטער וואו ער זאל דינען אלס א רייטער.

איך האב אים עטליכע מאל געזען רייטנדיג אויף א פערד. ער

איז געקומען אמאל אין מאקאווע דאוועננען מנחה, ער איז אראפגעשפרינגען פונעם פערד, עס צוגעבינדן צום בוים, און אריין דאוועננען מנחה מיט די מיליטערישע קליידער. ווי פארשטענדליך האט ער דאן נישט פארמאגט קיין בארד אזויווי יעדער אין מיליטער.

אין גלות אין מאנקא טאבאר

אלענפאלס, איך האב זיך געשטעלט פאר זיי און געוויזן מיין קראנקען שיין פון דאקטאר קאוואטש. זיי האבן דאס בס"ד אנגענומען, אבער פאר דריי חדשים מוז איך גיין ארבעטן אין מאנקא טאבאר. אזוי האט מען אלעמען געשיקט אין מיליטער.

מיר זענען געפארן קיין מאנקא טאבאר, ארבעטן פאר די רעגירונג, אכט פרומע בחורים, גלייך פון ישיבה ארויס, אריין אין א מקום טומאה. מיר האבן זיך שטענדיג געהאלטן צוזאמען בקצה המחנה, און נישט מיטגעהאלטן די פארברענגעריין פון די פרייע יונגען אין זייער פרייע צייט, נאר זיך פראבירט צו מחזק זיין איינער דעם צווייטן אין די שווערע אומשטענדן ברוחניות ובגשמיות.

רוב פון די יוגענטליכע זענען געווען פון די נעלאגישע היימען, אינגאנצן פראסט און פארזינקען אין תאוות עולם הזה רח"ל, ס'איז פשוט געווען א סכנה צו שטיין נעבן זיי.

די שרעקליכע נסיונות ברוחניות

איינמאל אין די פרייע צייט ווען מען האט נישט געארבעט, און

די אפיצירן זענען געווען גוט אויפגעלייגט, האבן זיי געהייסן אז מען זאל מאכן א פארמעסט וועט עס קען בעסער שעלטן די פיינט פונעם אונגארישן מוטערלאנד. ער האט מיר געהייסן ארויפגיין אויף א פאס און זיך נעמען שעלטן. איך האב אים פראבירט צו פאלגן, אבער מיין אידיש מויל האט פשוט נישט געווואוסט וואס דאס מיינט.

איך האב געשריגן "זאלן זיי באגראבן ווערן", "זיי זאלן צוהאקט ווערן". די פרייע חברה האבן געלאכט פון מיר מיט א פיל מויל, אז אפילו דאס קען איך אויך נישט. דערנאך האבן זיי זיך אויפגעשטעלט און גערעדט מיט זייער מיאוס'ן מויל.

איין ערליכער קערעסטירער בחור איז ליידער ארויסגעפאלן פון אונזער חבריא קדישא, נישט קענענדיג אויסהאלטן די שווערע נסיונות. מיר האבן זיך וויטער געדארפט מחזק זיין, זייענדיג נאר זיבן בחורים אויסגעמישט מיט אנשי דור המבול. איך האב געדאוועט און געלייגט תפילין פארטאגס, וועו די חברה זענען נאך געשלאפן, באהאלטן אין א ווינקל, קיינער זאל מיר נישט חלילה באמערקן.

א יום טוב'דיגע סעודה פון די מאמע

מען האט געגעבן צו עסן ברויט, פלייש מיט בונדלעך. מיר האבן איינגעטוישט די פלייש פארציע פאר די ברויט אדער בונדלעך פון אנדערע. עס האבן זיך אנגעזאמלט עטליכע אלטע פושקעס בונדלעך וואס האבן שוין געלאזט שפירן א גערוך נאך

זיך, אבער איך בין געווען צופרידן דערמיט.

איך האב געהאט עטליכע פרוטות ביי מיר, און באצאלט פאר א צוויי קנעפלנדיגער אפיציר וואלהאש וואס האט געמעגט פארלאזן דעם לאגער, און ער האט מיר אריינגעברענגט אביסל פאפריקא. איך האב דאס געמוזט באהאלטן, ווייל מען האט נישט געטארט האבן קיין פרעמדע עסן אין לאגער.

איינמאל איז מיר אפילו געלונגען צו קויפן ברויט פון א סאלדאט.

מיין מאמע ע"ה האט נעבעך עטליכע מאל זיך אנגעשטרענגט מיר צו ברענגען עסן, אבער מען האט איר נישט צוגעלאזט. נאר איינמאל, שבועות ביינאכט, וועו מיר זענען שוין אלע געשלאפן, איז עמיצער צוגעקומען צו מיר זאגנדיג אז מיינע עלטערן האבן מיר געשיקט יום טוב'דיגע עסן, און עס ליגט אין די ערשטע הויז פונעם לאגער.

איך בין גיך אויפגעשטאנען, און אין די טונקלקייט פון די נאכט געלאפן צום דערמאנטן הויז, און נישט געגלייבט וואס מיינע אויגן זענען, היימישע געשמאקע עסן לכבוד יום טוב, זופ און פלייש. איך האב דאס באלד אויפגעגעסן כדי עס זאל נישט שאטן דערויף א פרעמד אויג. עד היום הזה וויס איך נישט וויאזוי דאס איז אריינגעשווערצט געווארן.

מיין חבר חיים ברוך ב"ר שמואל קעסטענבוים ע"ה, האב איך באמערקט, אז ער האט א געהאט א קליינעם גאז, אויף וואס ער האט געקאכט רויע פערפל וואס ער האט מיטגעברענגט פון

שטוב. דאס איז געווען אן איינשטעל, אויב וואלט מען אים געכאפט וואלט געווען אחת דתו להמית.

מען צווינגט אונז צו עסן נבילה פלייש

אין טאג האט דער אפיציר באמערקט אויף מיר און איינעם פון מיינע חברים ע"ה, אז מיר זענען שטארק אפגעשוואכט. ער האט דאס באלד צוזאמענגעשטעלט אז מיר עסן נישט די עסן וואס די רעגירונג שטעלט צו, נישט נאר וואס מיר ווערן אפגעשוואכט, טוען מיר דערמיט פארשעמען די רעגירונג כאילו זיי גענבן נישט קיין געזונטע שפייז.

ער האט געברענגט א גרויסן טעלער אנגעפולט מיט פלייש און קארטאפל און זיך געשטעלט העכער אונז מיטן רעוואלווער, און מיט זיין בייטש, זיכער צו מאכן אז מיר עסן. מיין חבר האט זיך שנעל גענומען עסן די קארטאפל און געשטופט די פלייש צו מיין זייט, עס זאל אויסזען כאילו ער האט שוין אויפגעגעסן די פלייש, און עסט שוין אויף די קארטאפל.

איך האב אים גוט אנגעשריגן דערפאר, היתכן וואס ער שיקט מיר אונטער א גרעסערע פארציע פון נבילה וואס דער גוי צווינגט מיר בכלל נישט צו עסן, עס האט נישט געהאלפן נאר ער האט זיך געטוען דאס זיניגע. איך האב שווער געארבעט אריינצונעמען די פלייש און אויסברעכן אין א זייט, ביז דער וועכטער איז אוועקגעגאנגען.

באקומען דעם שטראף אויפן ארט

איינמאל האט מיר אן אפיציר פון נידעריגן ראנג דערלאנגט א קלאפ אין די פלייצע, זאגנדיג "דו מוזט עסן פלייש". ער האט גענומען א שטיק עקלדיגע נבילה און מיר געגעבן א שטופ אריין אין מויל מיט געוואלד. איך האב עס באלד אויסגעבראכן מיט גרויס איבל און גענומען שרייען און שעלטן דעם אפיציר, ביז ער איז אוועקגעגאנגען מיט א שמייכל פון דעם גוטן שטיקל ארבעט וואס ער האט אנגעארבעט.

אויפצומארגנס איז ער געקומען צו די ארבעט אנגעטוען מיט א שווארצן בענדל אויפן הארץ, דאס איז געווען א סימן פון טרויער. זיין פרוי איז די נאכט געשטאנען אין די רייע ווארטנדיג אויף ברויט, פונקט דאן איז פארגעקומען א באמבארדירונג פון די אליאירטע קרעפטן, ס'האט איר באטראפן א באמבע און זי איז אוועקגעפאלן א פגירה אויפן ארט. זעט אויס אז מיינע קללות האבן יא עפעס אויפגעטוען... זינט דאן האט מיר דער אפיציר נישט געטשעפעט.

א צווייטן מאל וואס דער חבר האט מיר אויסגעשפילט איז געווען אין א שבת קודש. דער אפיציר האט אונז ביידע גערופן אז מיר זאלן אים אויפרייניגן זיין דירה. ער האט אונז דערלאנגט שמאטעס מיט זייף, און האט איינגעטיילט די שטוב האלב פאר מיר און האלב פאר מיין חבר.

מיין טויגליכער חבר האט זיך גלייך גענומען ארבעטן, אבער ער האט גארנישט געטוען, נאר געווען פארנומען כסדר

איבערלאזנדיג אלעס אויף מיינע פלייצעס. איך האב אים ווידעראמאל באשריגן אז ער גיבט מיר צו טוען מער ווי דער גוי, אבער ער האט זיך נישט צו טוען געמאכט. נאך די קריג האבן מיר זיך געטראפן און ער האט מיר איבערגעבעטן. גם ברוך יהיה.

א קורצער באזוך אהיים

באלד צום סוף פון די דריי חדשים איז אונזער ארבעט'ס פלאץ געווארן אויפגעלעזט. מיינע חברים, זלמלע פיין, חיים ברוך קעסטענבוים, וועלכע האבן געברויכט צו ארבעטן דריי יאר זענען געשיקט געווארן קיין באר סערביע, צו ארבעטן אין א קופער גראבן, און די אלע וועלכע זענען געקומען נאר פאר דריי חדשים זענען געשיקט געווארן צו ארבעטן אונטערן אויפזיכט פון א נייעם קאמאנדיר אין א דערנעבנדיגן לאגער.

דארט האב איך געטראפן פרישע אחים לצרה, צווישן זיין מיין אלטער חבר פון סאטמאר ר' אהרן פאללאק ע"ה.

ס'איז אנגעקומען זונטאג, און איך זעה א וואונדערליכע זאך. דער קאמאנדיר זיצט און טיילט רשות צעטלען אהיימצופארן פאר איין טאג. איך האב באלד געבעטן און באקומען רשות אהיימצופארן קיין מאקאווע פאר איין טאג. איך בין געפארן מיט שמחה, געדאווענט מיט מנין, געגעסן עפעס כשר'ס און צוריק געפארן צום לאגער.

מיין ערשטער קאמאנדיר האט נישט געגעבן רשות, נאר פאר די ריכטיגע פרייז. מיין חבר חיים ברוך ע"ה האט זיך דאס

איינמאל ערלויבט. דער רשע האט געוואלט מאכן געלט מיט יענעמס בלוט.

באצייטנס באפרייט פון דארט

ענדליך נאך דריי לאנגע חדשים האט מען מיר אהיימגעשיקט. געווען איז דאס א רינגעלע אין די גרויסע קייט פון ניסים וואס האבן פאסירט מיט מיר. אז איך האב גייענדיג אויפן מארק אן קיין פרוטה אין טאש, גייענדיג אן קיין ציהל פונקט אנגעטראפן ר' שם טוב מייער, און וועט ער האט מיר געזוכט א דירה זענען מיר געגאנגען פון לעכל צו לעכל ביז מיר האבן פונקט אנגעטראפן בשכינות פון ר' מענדל הערש בעק וועלכער האט געטוען השתדלות מיר צו באפרייען פון מיליטער.

אויב וואלט איך איבערגעבליבן דארטן פאר דריי יאר, וואלטן מיר די דייטשן ימ"ש פריער געפאנגען, און ווער וויסט וואס וואלט פון מיר געבליבן.

וועט מיין טראנספארט איז אנגעקומען צום פארטיליגונגס לאגער דאכאו, האב איך געזען מיינע חברים גייען דערנעבן, זיי האבן שוין נעבעך נישט געהאט א מענטשליך געשטאלט. זיי האבן מארשירט צופיס פון סערביע ביז דייטשלאנד, ווייזט אויס אז דער לאגער איז געווען צו גרויס און די דייטשן האבן געזוכט פטור צו ווערן פון זיי, האבן זיי ארויסגענומען א יעדן צענטן און אים דערמארדעט, העשירי יהי' קודש, הי"ד.

צווישן זיי איז געווען מיין יוגענט חבר הב' יקותיאל יודא

(זלמ'לע) ב"ר מאיר פיין, אויסגעדארט, קוים וואס ער איז געשטאנען אויף די פיס, ער האט מיר געווינקען מיט די האנט צום געזעגענען. מער האב איך אים נישט געזען, הי"ד.

וען איך בין באפרייט געווארן פון די רשעים האב איך געוואויגן גאנצע פערציג קילא, ווי שפעטער באשריבן באריכות, איך האב זיך נישט געקענט אליין באווענען. ברוך השם אז איך בין נישט געווען דארט נאך איין טאג מער.

צוריק קיין פעסט

איך בין אנגעקומען אהיים קיין מאקאווע בשלום. מיין טאטע האט מיר איבערגערעדט איך זאל צוריקפארן קיין פעסט, און אזוי ארום באקומען א כתב קבלה אויף סופרות פון דעם גרויסן גאון רבי יונתן שטייף זצ"ל. איך בין צוריקגעפארן קיין פעסט, וויטער געלערנט יעדע נאכט מיט ר' שם טוב מייער און ר' יוסף וויס, זיך איבערגעבעטן מיט די צוויי בעק ברידער, ר' אשר מיט ר' מענדל הערש, און דער עיקר, וויטער געגאנגען לערנען מיטן סופר ר' נפתלי לאקס ז"ל.

מיין קוואטיר איז וויטער געווען ביי פרוי שטיין ע"ה. ערב יום כיפור האט מיר קיינער נישט געדופן איך זאל קומען איינפאסטן ביי זיי, בין איך אויפגעשטאנען גאנץ פרי פארטאגס, און אפגעשריבן צוויי קליינע מזוזות, און דאס פארקויפט פאר פרוי שטיין, און מיט די געלט געקויפט א סעודת המפסקת.

יום כיפור האב איך געדאווענט אין די אדלער'ס שול.

דער פוילישער שטיבל

דאס אלעס איז פארגעקומען וועו די ביטערע מלחמה איז שוין געווען אין פולסטן ברען, כמעט גאנץ אייראפע איז שוין יענע צייט געווען כמדורת אש, א גרויס חלק אידענטום זענען שוין רח"ל געווען פארטיליגט על קידוש השם, און די פארבליבענע זענען געווען איינגעשפארט אין די דייטשע מארד צענטערן, וואו זיי האבן שווער געארבעט מיט די לעצט פארבליבענע כוחות פאר דעם עם שפל ונבזה ימ"ש, אבער ביי אונז אין אונגארן האט זיך דאס כמעט נישט געשפירט, דאס לעבן איז אנגעגאנגען מיטן געווענטליכן סדר.

מיר זענען שוין געווען געוואוינט צו ליידן צרות און דערנידערונג פון די רשעות'דיגע מאדיארן, כאטש וואס זיי האבן זיך דעמאלט געטרויעט צו טוען זייער שלעכטס מער אפען, אפיציעל מיט די גוטהייסונג פון די פאליציי, פארט האט דאס אונז נישט געעפנט די אויגן אויף די בעפארשטייענדיגע צרות וואס קענען אפשר נאכקומען.

עס זענען געווען פילע פוילישע פליטים, פליטי חרב, וועלכע האבן געלאזט אונטער זיך די וויב און קינדער, זיי האבן דערציילט וואס פאר א בארבאריש פאלק די דייטשן זענען, און כאטש אונגארן האט געהאט געשלאסן א פרידנס פאקט מיט דייטשלאנד, מיט דעם אלעם זענען מיר אנגעגאנגען מיט אונזערע געשעפטן ווי אין פרידנס צייטן.

אין די צייט פון מיין אומקערן זיך קיין פעסט האב איך

געדאוועגט אין דעם פוילישן שטיבל וואס איז געווען אויף דער כיראיי גאס נומער זעקס. די שוהל האט געהאט א נאמען אלס די פרומסטע און וואַרעמסטע שוהל אין די געגענט.

כשמו כן הוא, דארט האבן זיך אויסבאהאלטן פילע פוילישע אידן וואס האבן זיך ארויסגעראטעוועט פונעם דארטיגן גיהנום, זיי זענען אלע געווען אין אונגארן אומגעזעצליך, און ס'איז געווען א גרויסער איינשטעל זיך אנצוקערן מיט זיי, פארט איז געווען א איד, שטיינמעץ ע"ה, מיט א וואַרעם אידיש הארץ וואס האט זיי געלאדענט אהין צו קומען דאוועגען און זיי געגעבן צו עסן צו די זעט.

איין טאג אינמיטן דאוועגען שחרית האט די אונגארישע פאליציי געמאכט אן איבערפאל אויפן בית המדרש, ס'איז געווארן א גרויסער טומל. דער עולם איז זיך שנעל צולאפן אבער ווייזט אויס אז די פאליציי האבן געהאט אינפארמאציע וועמען צו זוכן, און זיי זענען גלייך צוגעגאנגען צו שטיינמעץ, און אים ארעסטירט. מיטן באשעפער'ס הילף האט ער איבערגעלעבט די קריג און איז נפטר געווארן בשם טוב אין אמעריקע. יהא זכרו ברוך.

בי"א צווייטער איבערפאל איז געלונגען פאר די פאליציי צו ארעסטירן א גרעסערע צאל פוילישע אידן, מען האט זיי אלע געפירט צו א הויף אויף דער נאגדאנא גאס וי"א וועכטער האט זיי געהיטן ביז מען וועט זיי פירן צו די פאליציי סטאנציע. זיי זענען געווען אין א גרויסע סכנה אז מען וועט זיי דעפארטירן צוריק קיין פוילן וואו עס וואַרט זיי א זיכערער טויט רח"ל.

אין דעם גרויסן טומל האט זיך צוגעשארט א אידל צום וועכטער און זיך פארשמועסט מיט אים, דער אונגארישער איז געווארן אזוי ארײנגעטוען אינעם געשפרעך, אז וועז זיי האבן געענדיגט שמועסן האט דער וועכטער געזען אז דער הויף איז ליידיג, וירא כי אין איש.

כ"ק אדמו"ר מהר"ש מבאבוב זצ"ל

צווישן די פוילישע אידן וואס האבן געדאוועט אין דעם פוילישן בית המדרש, איז געווען כ"ק אדמו"ר רבי שלמה האלבערשטאם אבד"ק באבוב זצ"ל. נאכן מיטמאכן יסורי הנפש והגוף זעענדיג מיט זיינע אויגן ווי גאנצע קהילות זענען חרוב געווארן האט ער זיך ענדליך מיט נסי נסים דערשלאגן קיין פעסט.

ער האט געהאט גוי'אישע שריפטן און געגאנגען אנגעטוען ווי זיי מיט א ווייסן אראפגעבויגענעם היטל, פארט האט ער איינגעשטעלט און איז געקומען דאוועגען אין בית המדרש בציבור, ווייל אויב מען טרעפט אים מיט די גוי'אישע פאפירן אין ביהמ"ד, וואלט ער געהאט א צורה ווי א 'יון אין די סוכה...'. איך בין געזעצן נעבן אים אין ביהמ"ד, און פיל מאל געדענקט צוזאמען, אבער אויף די גאס האט ער נישט געהאט קיין שייכות צו מיר און צו אנדערע אידן, אויס מורא פאר א שלעכט אויג...

כ"ק אדמו"ר הרה"ק מבעלזא זצ"ל

איך האב אויך געהאט די זכיה צו זען כ"ק אדמו"ר הרה"ק רבי

אהרן מבעלזא זצ"ל. איך האב עטליכע מאל געהאט די זכי' אריינצוגיין לפני ולפנים און זען דעם צדיק.

שבת האב איך געגעסן די סעודה ביי ר' שם טוב מייער ע"ה, זיין בני בית איז געקומען פון סעדריהעלי. איין שבת איז דער סעדריהאליער רב הרה"ג רבי אשר אנשיל כ"ץ זצ"ל געקומען קיין פעסט און איז איינגעשטאנען ביי ר' שם טוב. נאך די סעודה זענען מיר אלע אריבער צום שטוב פונעם בעלזער רב זצ"ל, וואו דער בילגורייער רב זצ"ל האט אונז אריינגעלאזט צום טיש לכבודו פונעם סעדריהאליער רב זצ"ל.

א' סליחות איז דער בעלזער רב זצ"ל איינגעשטאנען אינעם שטוב פון מיין מחותן ר' אליעזר פריעדמאן ע"ה, וועלכער האט פארמאגט א מקוה. עס זענען זיך צוזאמענגעקומען א גרויסער עולם אידן, מען האט אויסגעזאגט גאנץ תהלים און געפאסט א גאנצן טאג, און מתפלל געווען פאר כלל ישראל. פארנאכטס איז דער גאנצער עולם אריבער זיך געזעגענען פאר די הייליגע טעג.

ס'איז געווען א שרעקליכער פחד אנצוקוקן דעם צדיק, וועו מיר האבן זיך געזעגענט. דער רב זצ"ל איז געווען אנגעטוען מיט די כלי גולה, א מלך אין גלות, אבער דאס עצם שטיין אין איין מחיצה מיטן צדיק, נשיא אלוקים בתוכינו, האט אריינגעבלאזן האפענונג אין די לבבות הנשברות. איך האב אריינגעכאפט און אים דערלאנגט די האנט, און דער רב זצ"ל האט מיר צוריק געוואונטשן.

ראש השנה בין איך געגאנגען מיט ר' אליעזר פריעדמאן טראגן די סימנים פאר א זיס יאר, און דער רב זצ"ל האט אויף

אונז מאציל געווען מברכותיו הקדושות. סוכות, זענען די איינציגסטע ד' מינים געווען ביים רב, און די גאנצע שטאט איז אהינגעגאנגען מקיים זיין די מצוה.

דברי תורה פון
אבד"ק ור"מ גאלאנטא זצ"ל הי"ד

אין יענע צייט בין איך אריבער צום שטוב פון הגה"צ רבי יונתן שטייף אב"ד בודאפעסט זצ"ל, כדי צו באקומען פון אים א כתב קבלה אויף סופרות. אזויווי ער איז געווען פארנומען מיט עטליכע אידן אין זיין שטוב האב איך אריינגעקוקט אין א ירחון פון חידושי תורה וואו מען האט געדרוקט חידושי תורה פון רבנים אין יענעם דור.

בתוך הדברים איז געווען די פאלגענדע, בשם הגאון הצדיק בעל אור פני יהושע אב"ד ור"מ גאלאנטא זצ"ל, הי"ד:

ס'איז דא א מסורה פון פיר מאל דאס ווארט "מה", מה ה' שואל ממך כי אם ליראה את ה' אלקיך (דברים י יב), מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח ה), מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ), מה רבו מעשיך ה' (שם קד כד).

האט דער גאלאנטער רב זצ"ל מסביר געווען מיט א משל, א קעניג איז אמאל געגאנגען אין וואלד פאנגען חיות. נאך א לאנגן טאג ארומלויפן איז ער געווארן פארמאטערט און ס'האט זיך אים אנגעגלוסט צו פאררייכערן א ציגארעטל, אבער דער קעניג האט נישט פארמאגט קיין פייער. ענדליך האבן די באדינער פונעם

קעניג געפונען אן ארימער יונגער פאסטוך, פאשענדיג די שאף נעבן דעם וועלדל, וועלכער האט פארמאגט עטליכע שוועבעלעך.

מען האט דעם פאסטוך באלד צוגעפירט צום קעניג, און ער האט דערלאנגט פארן קעניג די שוועבעלעך מיט וואס דער קעניג האט זיך בארואיגט. נאכן פארריכערן האט דער קעניג געזאגט פארן ארימען פאסטוך, אזויווי דו האסט מיר מהנה געווען און געטוען א טובה, זאלסטו מארגן אריבערקומען צו מיר אינעם קעניגליכן פאלאץ, וואו איך וועל דיר באצאלן כיד המלך. וכך הוה.

קומט אויס אזוי, דער גרויסער קעניג האט געבעטן א טובה פון דעם יונגן ארימען פאסטוך, און וואס האט ער דען געבעטן, א בילִיגע זאך, איין שוועבעלע. אבער מיט דעם אלעם גייט ער קריגן באצאלט א געוואלדיגער גרויסער שכר.

פירט אויס דער גאלאנטער רב זצ"ל, דאס איז פשט אין די מסורה. וואר בעט פונעם מענטש ער זאל עפעס טוען? דער גרויסער באשעפער, דער מלך מלכי המלכים, מה גדלו מעשיך השם! פון וועמען בעט דער קעניג, פון א פשוטן בשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו! און וואס בעט דען דער אייבערשטער, א קליניגקייט, מה ה' אלוקיך שואל ממך כי אם ליראה, אבער כאטש דער גרויסער קעניג בעט פונעם קליינעם מענטש א קליינע טובה, איז אבער דער שכר זייער גרויס, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך!

ס'איז דא נאך א מסורה. פיר מאל שטייט דאס וואָרט הלוך.

וישובו המים על הארץ הלוך ושוב (בראשית ז, ג), והמים היו הלוך וחסור (שם, ה), ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה (שם יב, ט), ויגדל האיש וילך הלוך וגדול (שם כו, יג).

האט דער גאלאנטער רב זצ"ל דאס מסביר געווען אויף די לומדי תורה, וואס האבן צו מאל א רייץ אנצויאגן פיל בלעטער גמרא אן דאס איבערגיין געגוג גרונטליך אז מען זאל עס פארשטיין און געדענקען, און צום סוף האט מען חרטה ווען מען זעט אז מען געדענקט דאס נישט.

דאס איז דער פשט פון די מסורה, הלוך ונסוע, איינער גייט און גייט אן אפשטעל, ביי אים ווערט מקויים הלוך וחסור, ער גייט און טוט אלעס פארלירן, אבער אויב מען חזר'ט שטענדיג דאס אלטע, הלוך ושוב, דאן ווערט מקויים הלוך וגדול, מען גייט און מען ווערט גרעסער (דאס ווארט ווערט אויך געברענגט אין זיין ספר אור פני יהושע, אינמיטן א דרשה פ' נח בקיצור).

ביז אהער האב איך געזען אינעם ירחון חידושי תורה, ווארטנדיג אינעם פארצימער פון רבי יונתן שטייף זצ"ל.

דאס פאלגענדע ווארט האב איך געהערט פון א תלמיד פון גאלאנטער רב זצ"ל.

עס שטייט אין פסוק (תהלים יח כט) כי אתה תאיר נרי, ה' אלוקי יגיה חשכי. אין די זומער חדשים זענען דא דריי ימים טובים, וואס טוען באלייכטן פאר כלל ישראל, פסח שבועות סוכות, אבער אין די ווינטער חדשים איז טונקל קאלט, אן קיין יום טוב וואס זאל אביסעלע באלייכטן דאס הארץ. דערפאר האט

דער אייבערשטער באשערט דעם נס חנוכה דווקא אינמיטן טבת צו מאכן עטוואס ליכטיג, כי אתה תאיר נרי, אז דו וועסט אנצינדן די חנוכה ליכט, ה' אלוקי יגיה חשכי, דאס וועט דערווייטערן די פינסטערניש.

אין די עבודת הקודש פון כתיבת סת"ם

ענדליך בין איך אריין צום רב זצ"ל. ער האט מיר פארהערט באלד צוויי שעה דעם קסת הסופר, ער האט מיר אויסגערימט און געגעבן דעם כתב, זאגנדיג אז יעצט זאל איך אנהויבן צו לערנען טור בית יוסף מיט אחרונים, כדי צו קענען גוט די סוגיא מיט אלע דקדוקים וחומרות.

איך האב אנגעהויבן טוען די עבודת הקודש און געשריבן מזוזות. די פעסטער אידן האבן צוליב די אנטיסעמיטישע שכנים מורא געהאט צו הענגען גרויסע אויפפאלענדע מזוזות נאר גאר פיצעלע, אבער זיי האבן פארלאנגט עס זאל זיין געשריבן מיט אלע הידורים. בס"ד בין איך געווארן א מומחה דערפון און שיין פארדינט.

אזוי אויך האב איך זוכה געווען צו שרייבן זיבן גאר קליינע ספרי תורה אויף דעם פארמאט פאר הרה"ק רבי איציקל מפשעווארסק זצ"ל, און פאר זיין איידעם הרה"ק רבי יענקעלע זצ"ל, הרה"ק רבי יוסף גרינוואלד מפאפא זצ"ל, הרה"ק רבי הערשעלע הורוויץ מספינקא זצ"ל, און להבחל"ח כ"ק אדמו"ר מסקולען שליט"א.

אזוי אויך האב איך איינמאל, וועו ס'האט מיר געבליטיגט די פינגער און איך האב מורא געהאט צו שרייבן דברי קודש, האב איך אפגעשריבן די גאנצע מגילת אסתר אויף א קליינעם פאסט קארטל אזוי פונקטליך קליין אז ס'איז נאך איבערגעבליבן עפעס פלאץ אויפן קארטל...

דרך אגב, וויל איך דערציילן א מעשה פון השגחה פרטיות וואס האט מיט מיר פאסירט אלס סופר סת"ם אין ירושלים.

איין טאג בין איך געזעסן אינעם כולל שומרי החומות און געלערנט מיט מיין יונגערער ברודער ר' לוי ע"ה, אין ספה"ק חובת הלבבות שער הבטחון. אזויווי מיר לערנען און מיר זענען זיך מחזק אין מדת הבטחון, זאג איך פאר לוי, "היינט צופרי האב איך געענדיגט שרייבן די לעצטע באשטעלונג. יעצט איז מיר נישט איבערגעבליבן קיין ארבעט, און מיט דעם אויך נישט קיין געלט. אבער איך בין מאמין באמונה שלימה אז דער באשעפער וועט מיר שיקן אויף נאכטמאל".

אזויווי איך האב דאס געענדיגט זאגן, זעה איך ווי א פרעמדער איד רעדט מיטן ראש הכולל הרה"ג ר' שמואל אייזנבאך ז"ל, און דער ראש הכולל צייגט אן אויף מיר. דער איד מיטן נאמען מענצער, א מוכר ספרים פון בעלגיע, איז צוגעקומען צו מיר, זאגענדיג אז ער האט געהערט פון מיינע גאר קליינע מזוזות, און ער וויל מאכן א באשטעלונג פון די גרויסע סומע פון פופציג מזוזות. דערביי נעמט ער ארויס זיין בערזל און באצאלט די פולע פרייז פון אלע מזוזות גלייך אויפן פלאץ.

אשרי אדם אשר שם מבטחו בה'.

דרך אגב, דער אויבנדערמאנטער ראש הכולל, ר' שמואל, האט געהאט א ברודער א סופר סת"ם. מען האט אים געפונען ר' יוסף פעסטער (ווייל איז געקומען פון פעסט). מען זאגט אז ער האט געשריבן גאנצע זעכציג ספרי תורה.

בקשרי השידוכין

שבת קודש פלעג איך שטענדיג עסן ביי מיינע חברותות ר' יוסף ווייס, ר' שם טוב מייער, ר' נטע מייער, און ביי ר' מענדל הערש בעק. איין ערב שבת, ווען איך האב געדארפט עסן ביי ר' נטע מייער, זאגט ער מיר אז אויף דעם שבת וועט ער זיין אין דארף, דערפאר טראגט ער מיר אן אז איך זאל ארויפגיין צום שכן אויפן צווייטן שטאק, ר' ישראל דוד סויבל ע"ה, און דארט עסן די סעודת שבת קודש.

דאס איז באמת געווען א שפיצל, ער איז למעשה געווען דארט אויף שבת. זיין פלאן איז געווען אז איך זאל אהינגיין, עסן די סעודה, און אזוי ארום מיר א חתן מאכן מיט מיין צוקונפטיגע כלה תחי' וואס האט געוואוינט און זיך אויפגעהאלטן ביי ר' ישראל דוד אין שטוב.

מיין כלה תחי' איז געווען א יתומה פון טאטע מאמע ל"ע, זי האט געהאט א שווער לעבן אין איר געבורט ארט, ביז אי"ר א קרובה געדענער ע"ה, וועלכער האט געארבעט אין די געשעפט פון סויבל באטשי מיט זיין שותף און שוואגער ר' אליעזר ב"ר נחמן פריעדמאן ע"ה האט אים אנגעטראגן, אז ער זאל איר

אריינעמען אין געשעפט. איינמאל זי איז געווען אין געשעפט, האבן די צוויי שותפים צוגעענדיגט די מצוה און איר גענצליך אויסגעהאלטן און באזארגט ווי געטרייע עלטערן.

איך בין געגאנגען אהין עסן בתמימות. נאך די סעודה זאגט מיר סויבל באטשי, "אפשר רעדט איר א פאר ווערטער, איך מיין עס וואלט געווען א פאסיגער שידוך..."

דערנאך האט זיך דער עסק אנגעהויבן שנעל צו דרייען. איך האב געשיקט א בריוו צו מיינע עלטערן, און דערנאך בין איך אהיימגעפארן קיין מאקאווע צו הערן זייער מיינונג.

מיין טאטע האט מיר געפרעגט בייזליך, "האסט גערעדט וועגן געלט? א בחור א בעל פרנסה א סופר קען דאך פארלאנגען א גרויסן נדן".

מיין מאמע ע"ה מיט איר בינה יתירה האט אבער געלאכט, "ער איז ערלעדיגט, יוסף מאיר זוכט נישט קיין געלט".

מען האנדלט איבער דעם נדן

מיינע עלטערן זענען אריבערגעקומען קיין פעסט צום בעפארשטייענדיגן שידוך שליסן. איך האב געהאט דריי ברודער, נאך בחורים, אין פעסט. אברהם חיים'ל, ישעי', און זאב. איינער פון זיי האט זיך געלערנט מאכן מאטראצן, וואס איז דעמאלט געווען א נייע ערפינדונג, און די אנדערע צוויי האבן געארבעט פאר אים. אויך איז געקומען די כלה פון מיין עלטערער ברודער בנציון נ"י וואס איז דעמאלט געווען אין מאנקא טאבאר.

איידער מען האט געשלאסן שידוך האבן זיך די צוקונפטיגע מחותנים זייער שטארק ארומגעקריגט איבער דעם נדן, ווייל מען האט גארנישט געוואלט צאלן. ר' יוסף ווייס איז געשטאנען גרייט מיט א טעלער צו קענען ברעכן מיט שמחה, אבער איינע פון מיינע ברידער האבן אים אנגעשריגן "אז דו וועסט דעם טעלער צוברעכן וועל איך דיר דעם קאפ..."

עס האט מיר זייער ווי געטוען אז די ארימע יתומה דארף דאס אלעס הערן און זיך מצער זיין וועגן אפאר פענגעי, דערפאר האב איך גיך געשריבן א קליין בריוועלע, אז סיי עס וועט יא זיין געלט און סיי עס וועט נישט זיין געלט, וועל איך מיין ווארט נישט ברעכן, און דער שידוך וועט בעזרת השם צושטאנד קומען.

ענדליך האט מען זיך פארגליכן אז מען וועט געבן אן איינגאבע פון זעקס הונדערט פענגעי, גאר א קליינע סומע. מען האט דאס געלט איינגעלייגט ביי הגאון רבי שמואל האפמאן ז"ל דומ"ץ בערטיא אויפאלא. זעלבסט פארשטענדליך אז פון די געלט איז גארנישט געווארן, נאר ס'איז באמבארדירט געווארן, אזוי אז עס האט זיך בכלל נישט געלוינט די גאנצע געשעפט[39].

מסיבת קריאת התנאים

מען האט בס"ד געבראכן טעלער בשעה טובה ומוצלחת, איך האב געשריבן דעם כתב התנאים. די תנאים איז פארגעלייענט

[39] אינדערהיים פלעגט מען זאגן אז פונעם נדן וואס מ'רייסט ארויס פאר די חתונה קען מען קיין הנאה האבן, מ'פארשפילט דאס תיכף.

געווארן דורך הרה"ג ר' מרדכי שווארץ ז"ל, יליד מישקאלץ, אייניקל פון הרה"ק בעל אך פרי תבואה מליסקא זצ"ל. ער איז געווען דיין אין פעסט אין דעם קענקעלעטיקער געגענט.

איך האב געזאגט א פשעטל וואס איך האב זיך אויסגעלערנט פון ר' דוד פערלמוטער. ס'איז געווען גאר אן ערנסטער מנהג, און אלע חתנים האבן געזאגט, יעדער לויט זיין מדריגה. מיינע ברידער האבן געברענגט א פידל און ס'איז געווארן פרייליך אויפן הארץ. די שמחה האט זיך געענדיגט מיט גרויס האפענונג צו בויען א בית נאמן בישראל, וואס איז אזויווי מען בויעט אויף איינע פון די חורבות ירושלים.

ישעי' ווערט פארלוירן

מיר האבן זיך געזעגענט פון די כלה פון מיין ברודער בן ציון, זי האט שוין געוואלט צוריק פארן קיין טאבאר דאראנץ. מיין ברודער ישעי' איז געגאנגען פאראויס איר צו ווייזן דעם וועג צו די באן סטאנציע. ליידער זענען זיי שוין נישט צוריק געקומען צו אונז. מען האט זיי ביידע געכאפט ביי די באן סטאנציע, און אוועקגעפירט אויף צוואנגס ארבעט.

פון ישעי' האבן מיר נאך געקריגן א לעבעדיגן גרוס, און מיר האבן פראבירט אים צו שיקן ברויט איינס צוויי מאל, ביז מיר האבן אים גענצליך פארלוירן, הי"ד.

די דייטשן זענען דא

יענע נאכט האט זיך אנגעהויבן די ריכטיגע דייטשע צרות. די דייטשן האבן אינוואדירט אונגארן, און אומאפיציעל איבערגענומען די הערשאפט.

צומארגנס נאך די תנאים האב איך געשפירט אויערן ווייטאג, בין איך געגאנגען צופרי צו אונזער פאמיליע דאקטאר דר. לאנג, ווי נאר איך בין ארויס פון הויז האב איך געזען דעם הימל שוואַרץ מיט די דייטשע לופט וואפע עראפלאנען, ווי שוואַרצע רויב פויגלען. אויף די גאס האבן מארשירט אומצאליגע באוואפענטע דייטשע סאלדאטן באפוצט מיט הערליכע מאנדירן און גלאנציגע שטיוול.

ס'איז מיר נישט איינגעפאלן וואס פאר א מאסן מערדער זיי זענען. איך האב שפאצירט געמיטליך, ביז איין דייטש האט געגעבן א שריי אויף מיר "רוק זיך..." דאס האט מיר אביסל אויפגעוועקט פון מיין פארשלאפנקייט.

אין דאקטאר'ס אפיס זענען געזעסן אסאך מענטשן אין ווארט זאל. ענדליך בין איך אריין צום דאקטאר, ער איז געשטאנען ביים פענסטער און ארויסגעקוקט. זיין פנים איז געווען שרעקליך בלייך. ער דרייט זיך אויס צו מיר, ער גיבט א כאפ א שערל און שניידט אפ מיינע פיאות. "ביסט נארמאל? דו גייסט מיט פיאות אויף די גאס? די דייטשן כאפן דאך אלע אידן וואס זיי טרעפן אן".

מיין מתנה פאר די כלה...

פון יענעם טאג אן האבן די דייטשן ימ"ש אנגעהויבן צו

פארכאפן אידן פון די גאס צו צוואנגס ארבעט. ביינאכט האט מען בכלל נישט געקענט ארויסגיין אויף די גאס. מיט גרויס שווערigקייט האבן זיך מיינע עלטערן צוריקגעקערט קיין מאקאווע, וואו זיי האבן איבערגעלאזט א משפחה מיט קליינע קינדער.

א פעדלער פארקויפט לאטעס מיט'ן מגן דוד דערויף

דערנאך איז ארויסגעקומען א באפעל אז אלע אידן מוזן טראגן אויפן הארץ א גרויסע געלע מגן דוד. איינמאל גייענדיג אויף די גאס האב איך געזען א פעדלער וועלכער האט פארקויפט א שיינעם מגן דוד געמאכט פון הערליכע סאמעט. איך האב דאס געקויפט פאר עטליכע פרוטות, און דאס געשיקט פאר די כלה, אלס א מתנה. דערמיט האב איך יוצא געווען די מתנות מצד החתן...

דער סדר נאכט אין בונקער

ס'איז געקומען דער הייליגער יום טוב פסח. עפעס מצה האט מען נאך געהאט פון פאר די דייטשן זענען אריינגעקומען. מיין מחותן האט מיר איינגעלאדענט צו קומען פראווען דעם סדר ביי אים אין שטוב. צו פארן אהיים מיט די באן קיין מאקאווע איז שוין יענע צייט געווען כמעט אוממעגליך.

מיר האבן פראבירט אנצוהייבן דעם סדר און אביסעלע זיך דערהייבן פון דעם שווערן מצב אין וואס מיר האבן זיך געפונען,

אבער פונקט איז פארגעקומען א באמבארדירונג פון די אליאירטע קרעפטן קעגן די דייטשן און די אונגארישע. ממילא זענען מיר באלד אראפגעלאפן אין קעלער זיך צו באשיצן פון די פליענדע באמבעס.

דעם סדר האבן מיר וויטער אפגעראכטן זיצנדיג אויף די ערד ארומגענומען מיט רשעות'דיגע גוים, וועו מיר וואגן קוים צו מורמלען די פרייליכע ווערטער פון די הגדה. הערנדיג די שרעקעווד־יגע קולות פון די פליענדע עראפלאנען און די באמבעס וועלכע פאלן האט עס אונז דערמאנט פון די מכת ברד. נהפך לאבל מחולינו.

דעם טויט פאר די אויגן

אז מען האט געהאט א בונקער זיך אויסצובאהאלטן דורכאויס די באמבארדירונגען איז גוט געווען. אין דעם בנין וואו איך האב געהאט מיין קוואטיר בי־י פרוי שטיין, איז אויך געווען א קעלער צוגעגעריי־ט אין פאל פון נויט, אבער וועו מיר זענען אהין אראפגעלאפן בי־י א באמבארדירונג האט אונז די גוי'טע, די אויפזעערין פונעם בנין, נישט אריינגעלאזט נאר פארהאקט די טיר אויף די דזשידאס.

מיט גרויס שרעק זענען מיר געבליבן זיצן בי־ים טיר פונעם קעלער. דער פחד איז געווען געוואלדיג, גרויסע ציגל זענען געפאלן אין אלע ריכטונגען. הי־יזער האבן געציטערט. מיר זענען געזעצן און געזאגט צוזאמען פסוקי יחוד, בי־ז דער מצב האט זיך גענצליך איינגעשטילט.

פון די חופה צוריק אין לאגער

על כרחך אתה חי. אז מען לעבט מוז דאס לעבן ווייטער אנגיין. מען האט באשטימט אז עס גייט פארקומען מיין חתונה א קורצע צייט נאך שבועות. מען האט פראבירט צונויפצוזאמלען שטאפיר, פון דעם א האנטוך, פון יענעם עטליכע גענוצטע העמדער, אבי מען זאל קענען שטעלן א חופה.

געווען איז דאס א טאג נאך שבועות, ווען מען האט מיר ווידעראמאל גערופן און ארייגעשלעפט צו דינען אין מאנקא טאבאר, זייענדיג שוין כמעט א חתן מחופתו. דאס מאל האט מען זיך שוין נישט געדארפט שטעלן פאר די קאמיסיע, נאר זאפארט אפגעשיקט צו א לאגער, אין טשענעי נעבן דעברעצין. דארט האב איך געטראפן אסאך אידן פון ווייטערע געגענטער, ארום פעסט, אלע פון זיי האבן דערציילט שוידערליכע פאסירונגען וואס האט פאסירט מיט זייערע נאעטסטע ל"ע.

א זעלטענער בריוו

איין צופרי האט דער קאמאנדיר פונעם לאגער אויסגערופן, אז ס'איז אנגעקומען א בריוו מיט פאמיליע בילדער, פאר עמיצער יוסף מאיר מארקאוויטש, פון זיין כלה.

דאס איז געווען א וואונדערליכע ערשיינונג, ווייל קיינער האט שוין אין יענע צייט נישט געהאט בכלל פון וועמען צו קריגן קיין בריוו.

דער קאמאנדיר איז אזוי נתפעל געווארן דערפון, אז ער האט

פארגעלייענט דעם גאנצן אינהאלט הויך אויפן קול, דערנאך האט ער דאס ארומגעוויזן פאר אלעמען.

די לעצטע מאלצייט

עסן האט מען געגעבן זייער קארג, און נאכמער מאגער זענען געווען די פארציעס ברויט און בונדלעך וואס א אידיש קינד האט געמעגט אריינענעמען אין מויל.

איינמאל איז מיר געלונגען זיך ארויסצובאקומען פון לאגער. איך האב זיך באקלאגט עטליכע טעג אויף שטארקע ציין ווייטאג. ענדליך האט מיר דער קאמאנדיר געגעבן ערלויבעניש ארויסצוגיין אין באגלייטונג פון א זעלנער. איינמאל מיר זענען געווען אינדרויסן, האב איך מיט א פאר פרוטות אונטערגעקויפט דעם ארימען זעלנער, אז אנשטאט צום ציין דאקטאר זאל ער מיר פירן צום דעברעצינער ראבינער.

דארט האט שוין געווארט מיין שוועסטער אסתר תחי', מיט כשר'ע עסן. איך האב געגעסן צו די זעט די פיינע ווארימע עסנווארג, און באלד זיך אומגעקערט מיט מיין ווענטער צום לאגער. דאס איז געווען מיין לעצטע מאלצייט פאר די קומענדיגע אנדערהאלבן יאר.

(אן ענליכע מעשה האב איך אויך צוגעזען ווען איך בין נאך געווען אויף די פריי אין פעסט, האב איך געגעסן ביי ר' יוסף וויס ע"ה. פלוצלונג איז אנגעקומען א מיליטערמאן מיט צוויי אידן, איינער איז געווען כ"ק אדמו"ר רבי משה טייטלבוים זצ"ל בעל

ברך משה מסאטמאר, און הרה"ח ר' משה פראגער ע"ה. זיי האבן זיך אוועקגעזעצט אין הויף, מיר האבן באלד פארשטאנען, און גלייך צוגעברענגט א מאלצייט. זיי האבן געגעסן און דער וועכטער האט זיי באלד אוועקגעפירט).

הערשעלע דער לאגער משוגענער

מיר האבן געארבעט אין וואלד נעבן טשענע, דעבערצין. דארט האט דאס אונגארישע מיליטער געהאט א ריזיגער מאגאזין פון מוניציאן און באמבעס. עס זענען געווען גרויסע הייזער וואס מיר האבן ארומגענומען מיט זעק פון זאמד, אין פארעם פון א ח אלס באשיצונג קעגן אן אויפרייס. דערינען האבן מיר פארפאקט די באמבעס.

די ארבעט איז געווען שווער און פול מיט סכנות, יעדע מינוט האט א קאסטן באמבעס געקענט אויפפלאצן.

מיט מיר האט געארבעט הערשעלע דער זון פון מאקאווער דיין הרה"ג רבי חיים לייב דייטש זצ"ל. נאך עטליכע טעג איז אים נמאס געווארן צו ארבעטן פאר די רשעים, אבער מען קען דאך נישט סתם אזוי אויפהערן ארבעטן, איז אים איינגעפאלן א גוטער געדאנק.

איין טאג איז דער קאמאנדיר געשטאנען און שטאלץ פארר־ייכערט א ציגאר. הערשעלע איז צוגעגאנגען צו אים און מיט א שמייכל ארויסגענומען דעם ציגאר פון מויל, און הערשעלע זעלבסט האט דאס אנגעהויבן צו רייכערן.

דער קאמאנדיר גיט אים א קוק אן און שרייעט אויס "מארהא (פערד), דו משוגענער דום קאפ". עס האט דאך נישט געקענט אנדערש זיין, ווייל צו טשעפענען מיטן קאמאנדיר איז געווען א שפיל מיטן לעבן.

זינט דאן איז הערשעלע געווארן דער לאגער משוגענער, ער האט זיך געוואלגערט אויף דער ערד, געשטויסן מיט די פיס אין די לופטן, געשפרינגען מאדנע, מאכנדיג פאר אלעמען זיכער אז ער איז לא עלינו אראפ פון זינען. ס'האט זיך אים אלעס געלוינט אבי נישט צו דארפן ארבעטן.

די ביטערע נייעס פון מאקאווע

איינמאל איז ער געלעגן אויף די ערד, נעבן א גרופע אפיצירן, און אונטערגעהערט זייער געשפרעך. זיי האבן זיך נישט געהיטן פון אים, ווייל ער האט דאך נישט קיין שכל. אט הערט ער די ביטערע בשורה, אז די דייטשן ימ"ש האבן אויפגעלעזט דעם אידישן געטא פון מאקאווע, און מען פירט זיי יעצט אוועק מיט די באן כצאן לטבחה.

הערשעלע האט אונז איבערגעגעבן די ביטערע בשורה. מיר זענען געווען בערך פינף און צוואנציג בחורים פון מאקאווע, מיר האבן זיך געזעצט אויף דער ערד צו באקלאגן אונזערע עלטערן און געשוויסטער, מיר האבן שוין צו יענע צייט גוט פארשטאנען וואס דער דייטש ימ"ש איז פעאיג.

די אפיצירן זענען געשטאנען און זיך געוואונדערט פון וואו איז

צו אונז אנגעקומען די נייעס אינעם ארמאטיש פארשלאסענעם לאגער. צופיל האבן מיר נישט געקענט קלאגן, די אפיצירן האבן אונז באלד געשיקט ארבעטן, כאטש מיר האבן זיי געבעטן אז זיי זאלן אונז געבן מנוחה כאטש איין טאג.

די שרעקליכע שטראפן

די אונגארישע רשעים ימ"ש האבן שטענדיג געזוכט וועגן וויאזוי אונז וויי צו טוען. דער סדר איז געווען, אז מיר האבן געפאקט די וואפן אין גרויסע קאסטענעס, און דערנאך עס ארויפגעלייגט אויף די שינעס, וואו ס'איז געפארן ביז צום באשטימטן פלאץ, (מען האט געזאגט אז א איד האט אויסגעשטעלט די שינעס צום ערשטן מאל).

איין טאג, נאכן שטיין פון פינף אזייגער פארטאגס, פארפאקנדיג און שיקנדיג זיי צום ריכטיגן ציהל, איז ערשינען דער וועיס געווראל (וויצע), און פרעגט מיר, "וואו דארפן אנצוקומען דיינע קאסטענעס?" איך האב סאלוטירט און געענטפערט "נומער צוויי און דרייסיג". ער נעמט איין קאסטן און באפעלט מיר צו שטופן אויף די שינעס. דער קאסטן נעמט זיך גליטשן און עס קומט אן צו נומער פיר און דרייסיג...

איך בין שוין דארט געווען לאנגע שטונדן, און אכט געגעבן אז אלעס זאל אויסגעפירט ווערן ווי מען דארף. עס מוז זיין אז דער רשע ימ"ש האט פון פריער מיט א שלעכטע כוונה פאררוקט די שינעס, כדי ער זאל מיר קענען שלעכטס טוען.

דער גענעראל שרייט אויס "איר פאלגט נישט דעם באפעל". ער האט באלד באפוילן פאר עטליכע זעלנער אז מען זאל מיר און נאך צוויי חברים נעמען, צובינדן די הענט פון אונטן און אזוי אונז צובינדן צו די וואנט. זיין באפעל איז גלייך אויסגעפירט געווארן.

פאר די אויגן פונעם גאנצן לאגער האט מען אונז פעסט צוגעבינדן די הענט און צוגעבינדן צו די וואנט, און דערנאך אוועקגעשארט די זאמד פון אונטער אונזערע פיס כדי מיר זאלן עטוואס הענגען אין די לופט. די יסורים זענען געווען געפערליך גרויס, יעדע מינוט האט זיך געצויגן ווי א לאנגע שעה.

פון גרויס וויטאג האט מיין חבר נעבעך געשאלטן דעם גענעראל. דער רשע ימ"ש איז דערפון געווארן שטארק אין כעס, און האט דערפאר באפוילן אז מען זאל אונז אלע לאזן הענגען פאר צוויי שעה אנשטאט איינס.

דער הייליגער באשעפער האט אויף מיר רחמנות געהאט, און א דאקטאר האט באשטימט אז מיין הארץ קען נישט פארנעמען נאך א שעה, ממילא האט מען מיר פרייגעשפראכן נאך א שעה, אבער מיינע צוויי אומשולדיגע חברים זענען געבליבן הענגען מיט געוואלדיגע יסורים נאך א שעה.

עטליכע מאל האבן זיי געחלש'ט הענגנדיג אין די לופטן, און די רשעים האבן אויף זיי געגאסן קאלט וואסער זיי צו דערמונטערן אז זיי זאלן דערהייבן נאך א שעה. ענדליך נאך צוויי שעה האט מען זיי אויפגעבינדן. זיי זענען דערפון געווארן קאליקעס מיט פארדרייטע הענט אויף אונטן פאר די קומענדיגע עטליכע וואכן, השם ירחם.

פּאר יעדע מינדעסטע פּאַרבּרעכן האָט דער רשע ימ"ש באַפּוילן אז מיר זאלן "אויפשטיין אראפזעצן" הונדערט מאל נאכאנאנד זייער שנעל. אפילו א געזונטער אויסגערוהטער מענטש וואלט דאס נישט געקענט איבערטראגן, זיכער נישט די אויסגעמוטשעטע טאבאריסטן.

❀❀❀

נײַנטער קאפּיטל

דאָנאָז

דער וועג צום לאגער

מיר לויפן און זיי רייטן

אין טאג נאך שמחת תורה תש"ה האָט די אונגארישע רעגירונג אויפגעלייזט אונזער לאגער. די רוסישע ארמייען האבן אנגעהויבן צו מאכן פּארשריט, דערפּאר האָט מען באשלאסן אונז אפּצושיקן טיף אריין אין די דייטשע גרענעצן.

מיר האבן ארויסמארשירט פונעם לאגער גייענדיג צופּיס אין באגלייטונג פון אפּיצירן וועלכע האבן געריטן אויף פערד. די

קעלט האט געשניטן אין די ביינער, געהעריג געקלייידעט זענען מיר דאך נישט געווען.

די אפיצירן האבן אונז זייער געיאגט, און מיר זענען ממש געלאפן. אין דעם ערשטן טאג האבן מיר דערגרייכט פינף און צוואנציג קילאמעטער, און אין די קומענדיגע טעג גאנצע פופציג קילאמעטער. די רשעים אויף די באקוועמע פערד האבן אונז כסדר געיאגט און אפילו נישט געלאזט זיך אפשטעלן ארויסצוגיין אין בית הכסא. עס זענען געווען אזוינע וועלכע האבן נישט געקענט איבערטראגן די יסורים און זענען פארשעמט געווארן.

דעם ערשטן פארנאכטס בין איך צוזאם געפאלן אינמיטן לויפן, און מען האט מיר באגאסן מיט וואסער, דערמונטערט, און באפוילן צו לויפן ווייטער.

ביינאכט האבן מיר זיך אפגעשטעלט נאענט צו האלבע נאכט. מען האט אונז אריינגעיאגט אין א שטאל אדער ענליכס, און מען האט זיך אפגערוהט ביז דריי אזייגער פארטאגס, און דאן איז מען ווייטער געלאפן.

די אומגעלונגענע נקמה

איין נאכט האבן מיר גענעכטיגט אין א שולע. יענע נאכט האבן די דייטשן געליטן זייער ערשטע מפלה, ביי די באוואוסטע שלאכטן ארום די טויערן פון לעניגראד אין רוסלאנד. די דייטשע מיליטערלייט וואס האבן זיך געדרייעט ארום גאנץ אונגארן זענען

געווען זייער אויפגעברויזט.

צו אונזער שלעכט מזל האבן דריי דייטשע אפיצירן באמערקט אן אנגעפולטע שולע מיט אידן. פון קיין בעסערס פון דעם האבן זיי נישט געקענט האפן. זיי זענען באלד אריינגעלאפן און אנגעהויבן שיסן אין די לופטן אין אלע ריכטונגען.

בסייעתא דשמיא בין איך פונקט דאן געווען אינדרויסן ביים וואסער ברונעם, אבער א זעלנער האט מיר באלד אריינגעיאגט אין די שולע, און איך האב נאך עספיעט צו זען די רויט פארפלאמטע געזיכטן פון די מיאוס'ע רוצחים ימ"ש. ברוך השם, די קוילן האבן נישט געציהלט. מען איז אפגעקומען מיט לייכטע וואונדן און בלויז מיט שרעק.

א נייע דייטשע רעגירונג אין אונגארן

ווי באקאנט האבן די אונגארישע פירער אנטיילגענומען אינעם דייטשן פאקט, און דערפאר האבן זיי מקריב געווען זייערע זעלנער אין די שווערע שלאכטן קעגן רוסלאנד. ביז איין נאכט, האט דער פרעמיער מיניסטער הארטי געמאלדן אויף די ראדיא, "אז די דייטשן האבן אונז פארנארט, און מיר רייסן זיך אפ פונעם פאקט".

די ערשטע שעה'ן נאך זיין מעלדונג האט איבעראל געהערשט גרויס צומישענישן, נישט וויסנדיג צי ער איז בכח זיך אפצוטיילן. עטליכע גענעראלן אויפן פראנט האבן בכלל נישט באקומען דעם באפעל אראפצולייגן דאס געווער.

די ביטערע ענדע איז געווען, וועו די דייטשע ארמיי האט

פארכאפט די מאכט, און געצווינגען פרעמיער הארטי אויפצוגעבן זיין אמט, און אויף זיין ארט איז געשטעלט געווארן דער צורר היהודים סאלאש ימח שמו וזכרו.

די שמחה פון איין נאכט

מיר, אידישע מאנקא טאבאריסטן, זענען געווען אין א דערפל אויפן וועג קיין דייטשלאנד, ארויסצוהעלפן דעם אונגאריש - דייטשן פאקט. נאכדעם וואס הארטי האט אויסגערופן זיין מעלדונג, האבן די אונגארישע זעלנער אויסגעשריגן "וועגע אהאבא רא נאקא זוס", ס'איז געקומען אן עק צו די מלחמה!

זיי האבן אונז געזאגט, אז מען האט שוין נישט קיין סיבה אנצוקומען קיין דייטשלאנד, נאר מיר קענען אהיימפארן יעדער צו זיין שטאט. די פרייד איז געווען געוואלדיג גרויס, מיר האבן געטראכט וויאזוי מען פארט אהיים. ס'איז אבער געווען אינמיטן די נאכט, האבן מיר זיך געלייגט שלאפן אויף די ערד מיט פרייליכע הערצער. די פרייע יונגען האבן געכאפט ביציקלעך און צוגעפארן צום שענק הויז, און האבן זיך גוט אנגע'שיכור'ט.

די שמחה און פרייהייט האט נישט לאנג אנגעהאלטן. צופרי האבן מיר זיך אויפגעוועקט פון די געשריי פון די טרויעריג בארימטע נילאשעס ימ"ש. זיי האבן אלעמען אנגעהויבן ארויסצויאגן. צוויי קראנקע אידן וועלכע האבן זיך נישט געקענט אזוי שנעל אויפהייבן, זענען באלד דערשאסן געווארן צום טויט רח"ל.

א נייע ארדענונג האט איבערגענומען אונגארן. די אלע יסורים וואס איך האב געליטן ביז אהער זענען בלויז געווען א פארשפיל צו דאס קומענדיגע.

אונטער די לאפעס פון די נילאשעס ימ"ש

מען האט באפוילן אז יעדער זאל איבערגעבן די וועדפולע חפצים. איך האב שוין געהאט פארמאגט נאר מיין טייערע דאקסאס זייגער, וואס איך האב געהאט בירושה פון מיין זיידן ר' דוד ע"ה. איך האב איינגעשטעלט, און עס באהאלטן אונטער א שטיין. די נילאשעס האבן מיר אונטערזוכט און באטאפט, דערנאך האב איך צוריקגענומען מיין טייערן זייגער.

מען האט אונז וויטער געטריבן אין וועג אריין, אבער עסן האט מען אונז שוין מער נישט געגעבן. דער אפיציר האט באשלאסן, אז ס'איז א שאד ער זאל אונז פארשאפן עסן און ער האט געהאלטן די שפעזן פאר זיך אין קעשענע. הרצחת וגם ירשת.

די קומענדיגע אנדערהאלבן וואך זענען מיר געלאפן א גאנצן טאג אין די שנייען, און זיך דערצו געדארפט פארשאפן אביסל עסן. וואס מיר האבן געהאט אין באזיץ האבן מיר פארקויפט פאר די דארפישע פויערן. איך האב געפונען אויפן וועג א שמוציג שטיקל זייף, א פאר אלטע שיך, מיט אלעם האב איך געמאכט געשעפטן. צום ענדע האב איך געמוזט פארקויפן מיין טייערן ירושה זייגער פאר א קליין שטיקעלע ברויט, אבי זיך צו דערהאלטן דאס לעבן.

דער גוט הארציגער פויער

ווען מיר זענען דורכגעלאפן די געגענט פון טאקאי - קערעסטיר, זענען געשטאנען ביי די צוויי זייטן פונעם וועג אנגעפילטע ווינגערטנער מיט שמעקעדיגע רייפע טרויבן. מיינע חברים האבן געקוקט און געזען אז קיינער זעהט נישט, האבן זיי אפגעריסן עטליכע טרויבן און זיך דערמיט מחיה געווען.

איך האב אויך אזוי געטוען. איך האב געקוקט אהער און אהין, קיינעם נישט באמערקט, און געוואלט אפרייסן עטליכע זאפטיגע טרויבן. פלוצלונג האב איך זיך אויסגעדרייעט און געזען ווי דער פעלד אייגענטומער שטייט איבער מיר מיט א האק אין די האנט, זייענדיג גרייט אויף דאס ערגסטע רח"ל.

מיט שרעק האב איך אויפגעהויבן בעטנדע אויגן צו אים "טייערער באטשי, האב רחמנות! שוין פיר טעג וואס איך האב נישט געגעסן!"

דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. מיינע וועדטער האבן אויפגעוועקט דאס הארץ פונעם פויער. ער איז צוגעגאנגען צום אפיציר אויפן פערד און געפרעגט, "פארוואס גיבסטו נישט צו עסן פאר די הונגעריגע מענטשן?"

דער אפיציר האט אים געענטפערט "איך האב נישט באקומען גארנישט פון די רעגירונג".

דערהענדיג דאס, האט דער גוי באשלאסן אז ער וועט אליין גיין ברענגען צו עסן. דער פויער איז אוועק און צוריקגעקומען מיט א זאק לאקשן און א פעסל מעמעלאד (דזשעם). ער האט

געמאכט א פייערל, ארויפגעשטעלט די לאקשן, און נאך געציילטע מינוטן איז דאס געווען פערטיג און ראוי לאכילה. פון דעם האבן געגעסן דריי און אכציג אויסגעהונגערטע מענטשן וואס האבן שוין פיר טעג נישט געגעסן.

דורכאויס די גאנצע צייט וואס ער האט זיך געפארעט ארום אונז, זענען געשטאנען ארום אים פילע פויערן און געלאכט, אז ער איז משוגע געווארן, ער העלפט ארויס די דזשידאס.

פון די דאזיגע מאלצייט זענען מיר געווארן זאט ביז מיר האבן דערגרייכט די עסטרייך-דייטשע גרענץ.

נאך די ביטערע קריג האט מען אנגעקלאגט דעם קאמאנדיר פון אונזער אפטיילונג, פארן פארברעך פון צוריקהאלטן אונזערע עסן. דאס געריכט האט אים צוגעטיילט פינף יאר תפיסה. ונקיתי דמם לא נקיתי. דער שאדן וואס ער האט געטוען קען מען אבער נישט צוריקצאלן. ימ"ש.

יש קונה עולמו בשעה אחת

אויפן וועג האב איך זיך באקאנט געמאכט מיט שיק שאני (ישעי'), א נעאלאג פון מאקאווע, א ריכטיגער עם הארץ. ער איז ליידער נישט נתחנך געווארן צו תורה ומצוות. מיר האבן כסדר געערעדט צוזאמען, איך האב אים מחזק געווען און געטרייסט, אז אלעס ווערט געפירט מיט א חשבון אלס א הכנה צו די אייביגע וועלט.

וראה זה פלא. דווקא דא אין דעם ביטערן הסתרת פנים, ווען מיר זענען געווען ממש כעפר הארץ, נחשבנו כצאן טבחה, דווקא

דעמאלט האט דער נאלאג איינגעזען אז ס'איז דא א באשעפער צו וועמען מען קען זיך וועגן אין שווערע צייטן. צוביסעלעך האב איך אים אויסגעלערנט צו זאגן עטליכע ברכות, לויט ווי די אומשטענדן האבן ערלויבט.

ער איז ליידער אומגעקומען אין ארבעט'ס לאגער, וועו א באן שינע איז ארויפגעפאלן אויף אים, און אים שווער פארוואונדעט. נאך עטליכע טעג ארבעטנדיג מיט אפענע וואונדן פאר די דייטשן, האט ער צוריקגעגעבן זיין נשמה צום אלמעכטיגן באשעפער אויסגעוואשן און אויסגעלייטערט. כפלך הרימון רקתך, אפילו ריקנן שבך מלאים מצוות כרימון. הי"ד.

זיך פארלאזט אויף זיין געלט

א צווייטער באגלייטער האב איך געהאט, שמאדי באטשי, א פערציג יעריגער נאלאג. ער האט מיר זייער אסאך אונטערגעהאלטן, ווייל איך בין געווען קליין און מאגער מיט שוואכע כוחות.

ער האט זיך פארזיכערט אין זיין געלט. ער האט מיר שטענדיג געוויזן אז ער האט אריינגענייעט אין זיין אויבערמאנטל געלט מיט גאלד שטיקער, אויף עטליכע פלעצער. א וואך שפעטער איז ער שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיגע.

דער דייטשער רחמנות שפיל

ענדליך נאך צוויי א האלב וואכן האבן מיר דערגרייכט

העדזשעש האלאם, א גרעניץ שטאט צווישן אונגארן און עסטרייך, וועלכע איז געווען אקופירט פון די דייטשן. דארט האבן די אונגארישע וועכטער אונז איבערגעגעבן פאר די דייטשע עס. עס. אפיצירן.

די עס.עס. האט אונז שיין אנטפאנגען, וועלנדיג ווייזן אז די דייטשע זענען א הערן פאלק, דאס פאלק פון פארשריט און מאניערן פירן זיך נישט אויף ווי די אונגארישע ווילדע מאדיארן. זיי האבן אונז געגעבן צייט זיך אפצורוען, און האבן געגעבן פאר אלעמען א גאנצן קוואדרט וואראמע גריס.

די גאנצע פרישטאג איז אפגעכאפט געווארן אויף א מאווי פילם, צו קענען ווייזן פאר די וועלט דעם ריינעם אמת... אפילו די אידן האבן זיך געלאזט פארנארן און האבן אויסגערימט די דייטשן אלס די רעטער.

אין די באן קיין דאכאו

נאך א שטיקל ווילע האבן זיי אויפגעדעקט זייערע ריכטיגע צורות. מען האט אונז ווילד אריינגעיאגט אין די וואדטנדע באן, באלד הונדערט מענטשן אין א וואגאן, און מען איז געפארן.

די קליינע שטרעקע פונעם גרעניץ ביז צום מארד צענטער דאכאו האט געגומען צווי גאנצע טעג, ווייל די שינעס זענען כסדר געווען פארנומען מיט מיליטערישע טראנספארטן. אינצווישן האט מען אונז געלאזט הונגערן און דארשטן, קוים וואס ס'איז אריינגעקומען אביסעלע לופט ביים שפאלט פון די טיר.

צוביסעלעך האבן די שוואכערע פון אונז אנגעהויבן צו פאלן פון די כוחות. עטליכע זענען נעבעך אויסגעגאנגען און זענען געבליבן ליגן צווישן אונז, וואס האט שטארק פארשווערט די אומשטענדן. ענדליך נאך צוויי שווערע טעג זענען מיר אפגעשטיגן פון די באן.

פון די באן סטאנציע האבן מיר מארשירט צופיס ביז דאכאו. פון די גרויסע גרופע ארבעטס פעאיגע מענטשן איז איבערגעבליבן א הייפעלע אפגעשוואכטע רירעוודיגע קערפער.

נעבן אונז האט מען געפירט א צווייטע גרופע אידן. איך האב צווישן זיי דערקענט מיין יוגענט חבר זלמ'לע פיין ע"ה. ער האט מיר דערזען און געגריסט מיט זיין אויסגעדארטע האנט. לויט זייער אויסזען האט מען זיי זיכער געפירט צום אומקום, הי"ד.

דער קבלת פנים אין לאגער

פרייטאג שפעט נאכמיטאג איז די גאנצע גרופע פארשמאכטע אויסגעהונגערטע אידן אנגעקומען צו זייער דעסטינאציע, און דאס איז געווען דער טרויעריג בארימטער לאגער "דאכאו". דער בלוט פארשמירטער באדן איז געווען א סטאנציע פאר די מענטשן טראספארטן, וואו מען האט זיי אהערגעברענגט צום "סארטירן".

ביים אריינגאנג זענען געשטאנען די דייטשע עס.עס. ימ"ש, מיט - ליידער לחרפתינו - זייערע אידישע מיטהעלפער די קאפאס. מיט גרויס געשריי האבן זיי אנטפאנגען די נייע

געקומענע, און גלייך באפוילן אז יעדער זאל אראפנעמען זיינע געפעק, מיטן רוק-זאק, און אלעס לייגן אין איין גרויסן הויפן.

קיין סאך צייט צו קלערן איז נישט געווען, אלעס האט געמוזט אויסגעפירט ווערן זאפארט, יעדער פארשלעפטער ריר האט דיר געקענט קאסטן מיטן לעבן.

מיינע הייליגע טייערע תפילין

צופיל צער האב איך פון דעם נישט געהאט, וויל מיין גאנצער רוק זאק איז דעמאלט באשטאנען נאר פון שמאטעס. יעדע ווערדפולע חפץ וואס איך האב פארמאגט, האט מען שוין פון מיר ממילא צוגענומען, אדער פונעם אייגענעם וילן פארקויפט פאר א שטיקל ברויט, פאר אביסל צייטווייליגע לעבן. די איבערגע איז ווייסט אויס אזויפיל ווערד געווען, אז איך האב עס נישט געקענט פארקויפן.

נאר איין טייערע זאך, א ריכטיג טייערע חפץ, איז נאך געלעגן באהאלטן אין מיין זאק, מיין תפילין. די הייליגע תפילין, וואס איז מיט מיר מיטגעגאנגען דעם גאנצן לאנגן וועג ביז אהער, אנגעהויבן אין מישקאלץ וואו דער הייליגער רב דער יגל יעקב זצ"ל האט דאס מיר געלייגט, פון דארט קיין סענדרא, טאקאי, סאטמאר, באלמאז-אויוואראש, קאלוב, פעסט, דערנאך צווישן די אונגארישע רשעים אין מאנקא טאבאר, און דער לאנגער וועג ביז אהער, יעצט דארף איך זיך שיידן דערפון.

מער וועל איך נישט קענען מקיים זיין די מצות עשה

דאורייתא, איך וועל מער נישט קענען אויסרופן מיט שטאלץ, זייענדיג ארומגענומען מיט גוים, איך בין א איד, אן עבד להשם, און דאס איז מיין חותם. נאך מער פון אלעם, איך וועל נישט האבן די געלעגנהייט זיך צו דערמאנען, אז ס'איז דא א באשעפער צו זאגן און זיך מתחזק זיין מיטן פסוק "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך", מיט די האפענונג אז עס זאל מקויים ווערן די צווייטע העלפט פסוק "ויראו ממך".

שפעקולירן און טראכטן צופיל קען מען ממילא נישט. די בהלה איז גרויס, מענטשן שרייען, און די קאפאס שטייען און שטופן דעם עולם אידן מיט שטעקענעס, מען זאל ענדיגן, און זיך גרייטן אריינגיין אין לאגער. איך גיי שנעל צו צום גרויסן הויפן זעק און פעק, איך ווארף דארט באלד אראפ מיין רוק זאק מיט שמאטעס.

פלוצלונג האב איך אין אכט גענומען, אז דער קאפא איז פארקוקט אויף א צווייטע ריכטונג. איך האב זיך תיכף אראפגעבויגן, אזויווי זיצנדיגערהייט, און אריינגעשטעקט מיין האנט אינעם זאק, מיטן ציהל ארויסצוכאפן מיין תפילין, להוציא יקר מזולל, מיטן פלאן דאס צו פארשטעקן אין מיינע קליידער ביים אריינגיין.

אזויווי איך האלט ביים ארויסנעמען די האנט גיט זיך דער קאפא א דריי צוריק. איך האב שנעל, מיט אן אויגנבליק, ארויסגעשלעפט מיין האנט, אנכאפנדיג עפעס, מיט די האפענונג אז ס'איז די תפילין.

אבער די הייליגע תפילין זענען נישט מיטגעקומען, נאר מיין

סידור, א שיינער סיני סידור וואס איך האב געקויפט וויילנדיג אין פעסט. אינעם סידור האב איך דעמאלט אריינגעשריבן מיין נאמען, יוסף מאיר מארקאוויטש, בודאפעסט. א שטיקל נחמה כאטש עפעס, כאטש עפעס מיט וואס זיך צו מחזק זיין.

באהאלטן דעם סידור

אבער אין מיין וויסטן חלום האב איך נישט געוואוסט וויאזוי איך גיי אויסזען אין א טאג ארום. איך הער א געשריי "דו האָנט אוועק פון דארט", האט א קאפא געשריגן. איך ריר זיך ווי שנעלער אוועק פון דארט. מען שטעלט זיך ביים טויער אריינצוגיין, און דא זעה איך שוין מיינע חברים פון די אנדערע זייט צוים. מען האט זיי געהייסן אויסטוען די קליידער, מען מעג נאר בלייבן מיט די שיך און מיטן פאסיק.

נישט צו באגרייפן, ס'איז נישט שייך מסביר צו זיין ווי דער טאג האט אויסגעזען. טיף אינמיטן ווינטער, א שניי איז געפאלן, און מיר דארפן זיין אויסגעטוען נאקעט. דאן האבן זיי צוגענומען אלע אונזערע קליידער.

זעענדיג דאס האב איך פארשטאנען, אז ס'איז נישטא וואו צו באהאלטן דעם סידור. איך בין צוגעגאנגען צום צוים און פון אונטן האב איך אריבערגעווארפן מיין טייערן סידור. ווי דערמאנט פריער, איז שוין גענוגן שפעט נאכמיטאג, א שניי איז געפאלן, אזוי האב איך עס בלית ברירה אריבערגעווארפן און קיין שלעכט אויג האט ב"ה נישט באמערקט.

די לעקציע פונעם קאפא

איך בין אריין אין לאגער, מען באפעלט יעדן אויסצוטוען די קליידער, אויסער די שיך און דעם פאסיק קען מען האלטן. דערנאך האט מען אויך יעדן אנגעשמירט אזא ברענענדיגע זאלב אויפן גאנצן קערפער. דאס האט געציפט און געברענט, אבער עס האט אויסגע'הרג'ט די לייז וואס זענען איבעראל געווען אנגעלייגט, כאטש פון אין צרה איז מען פטור...

תיכף דערנאך האט מען אריינגעשיקט אין באד אריין, פאר א האלבע מינוט, און תיכף ארויס צו די ציפעדיגע קעלט. אינדרויסן האט מען געפירט דעם עולם צו א בארג אלטע קליידער, און באפוילן אז יעדער זאל עפעס אנטוען אויף זיך.

פאר מיר, אין די רייע, איז געשטאנען מיין פריער דערמאנטער חבר שמאדי באטשי. ס'איז אונז ביידע געלונגען צו באקומען א מאנטל, וואס אויפן קאלנער האט עס געהאט, א שטיקל פעלץ, וואס קען אביסל ווארעמען. אבער צוקומענדיג צום קאפא, האט דאס אים - זעט אויס - אביסל געפאלן, און ער האט דאס געוואלט פאר זיך.

"גיב אהער דיין מאנטל", האט ער געגעבן א געשרי.

פאר שרעק האב איך דאס תיכף אויסגעטוען און אהינגעגעבן. ער האט עס איבערגענומען, באטראכט, און צוריקגעגעבן. זעט אויס אז ס'איז אים נישט געפאלן די שמאטע.

דערנאך איז צוגעגאנגען שמאדי באטשי. "דו הונט! גיב אהער דיין ראק!" האט געדונערט די שטימע פונעם קאפא.

שמאדי באטשי האט ווייזט אויס נישט פארשטאנען פאר וועמען ער שטייט, און ער האט אנגעהויבן בעטן רחמנות: "ס'איז מיר זייער קאלט. ביטע גענאדע האבן אויף מיר", האט ער געזאגט מיט אן אפגעהאקטע שטימע ציטערנדיג פאר קעלט.

אויפן פלאץ האט אים דער קאפא דערלאנגט א זעץ אין פנים. ער איז געווארן באגאסן מיט בלוט. געהאט האט ער דיקע, זייער דיקע ברילן, וואס אן דעם איז ער געווען כמעט בלינד. דאס איז אצינד צופיצלט און צושטויסן געווארן אויף זיין פנים, און ס'איז אריין אין די טיפע שניטן.

אזוי איז ער געפאלן צו די ערד, דער קאפא האט פון אים צוגענומען דעם מאנטל און איז זיך געגאנגען זיין וועג. דער ארעמער שמאדי באטשי איז געבליבן אן דעם ראק און אן די ברילן.

דאס האט געדארפט זיין א לעקציע פאר אלע נייע איינוואוינער פון לאגער, אז דא אין דאכאו איז נישט דא קיין רחמנות פון קיינעם אויף קיינעם. נישט פון די דייטשע רשעים ימ"ש, און אפילו נישט פון די אידישע קאפאס ל"ע. ישראל כשהן יורדין, יורדין עד לעפר...

שמאדי באטשי האט זיך נאך מיטגעשלעפט מיט אונז עטליכע טעג, ביז ער איז צוזאם געפאלן, און נפטר געווארן, ה"ד.

געטראפן דעם סידור

אביסל שפעטער גייענדיג צו די בראקן, האב איך געזען ווי

איינער האט זיך אין די טונקלקייט פון די נאכט אנגעשטויסן מיט עפעס ביי זיינע פיס. יענער האט זיך אראפגעבויגן, און ער האט אויפגעהויבן מיין סידור...

איך האב דאס גלייך איבערגענומען, אפגעוואשן פון די שמוץ און שניי, געגעבן א ווארעמע קוש, און צוגעדרוקט צום הארצן, זאגנדיג "לא תתנשי מנן, ולא נתנשי מנך..."

דער געגנער רופט מיר

ויהי ממחרת... די קאפאס האבן אויפגעוועקט צופרי דעם עולם. זיי האבן געשריגן און געהאקט מיט שטעקענעס אויף אלע זייטן. אז מען האט זיך נישט ארויסגעזען פון דארט תיכף ומיד האט מען שוין אריינגעכאפט. מיר זענען אלע ארויסגעלאפן צום טעגליכן "אפפעל", וואו מען האט געמוזט שטיין גראד, מיט די הענט צו די זייטן, זיך נישט רירן ביז מען ציילט איבער אויב עמיצער פעלט.

לויפנדיג דעם ערשטן טאג, האב איך פארשטאנען אז איך קען נישט מיטנעמען מיין סידור צום אפפעל, האב איך דאס פארשטעקט אין דעם שלאף זאק, וואס האט געדינט אלס א בעט, און ארויסגעלאפן מיט איין אטעם צום אפפעל. צוריקקומענדיג האב איך געזוכט אין מיין שלאף זאק, אבער איך האב נישט געטראפן מיין סידור.

איך האב געהאפט אז א איד האט דאס גע'גנב'ט, האפענדיג אז א איד וועט נישט מעלדן פאר די דייטשע רשעים, אבער לשוא

חכיתי... שפעטער זענען מיר ווידער ארויס זיך שטעלן פארן גענעראל, ער וויל זאגן עפעס, אן איינצוגס רעדע.

דער גענעראל קומט צו גיין, ער גייט צו פארענט פונעם גאנצן עולם, "די זענען מיינע נויע לויטע?" און ער רופט אויס נישט מער נאר "יאסעף מארקאוויטש אויס בודאפעסט" "יאסעף מארקאוויטש אויס בודאפעסט".

געוואלד! פון דעם גאנצן לאגער פון הונדערטער מענטשן רופט ער פונקט מיר, און ער ווייסט נאך מיין נאמען. דא אין לאגער האט דאך קיינער נישט קיין נאמען. נאר נומערן, מיין נומער איז געווען #124850. איך האב פארשטאנען אז ווארשיינליך זענען די קאפאס ארומגעגאנגען און געזוכט אין די שלאף זעק אויב איינער האט עפעס אריינגעברענגט א ווערדפולע זאך, זיי האבן געפונען מיין סידור און דאס איבערגעגעבן פארן גענעראל.

איך שטיי ווי א גולם פאר שרעק, איך האב זיך נישט געקענט רירן, אפילו איך וויל. דער גענעראל רופט אויס נאכאמאל "יאסעף מארקאוויטש אויס בודאפעסט". מיינע חברים זאגן מיר, "יאסעלע, דו שטעלסט אונז אלע אין, מיט דעם וואס דו גייסט נישט. ער וועט זיך נוקם זיין אין אונז אלע".

קוים מיט אן אטעם און ציטערנדיגע קניען האב איך אנגעהויבן שפרייזן צו זיין ריכטונג. פונדערווייטנס האט דער גענעראל באמערקט אז איך קום, האט ער געשריגן "הייסטו זוי? ווארעם קומסטו נישט?"

אויפן וועג האב איך אנגעהויבן זאגן ווידוי, ביז איך האב אים דערגרייכט און זיך געשטעלט פאר אים. "ביסטו יאסעף מארקאוויטש אויס בודאפעסט?"

"יא יאוואל" האב איך געענטפערט און סאלוטירט. דער גענעראל, דער דייטש, נעמט ארויס מיין סידור פון בוזעם טאש און זאגט מיר, "דאַ האסטו דיין געבעט בוך!"

איך האב דאס איבערגענומען און באלד צוזאמגעפאלן, דארט אויפן פלאץ פאר שרעק. דאס איז געווען פאר מיר א שווערע איבערלעבעניש, מילד געראדט. ממש ממות לחיים. איך האב זיך נישט געקענט צוזאם נעמען זיך אויפצושטעלן, ביז צוויי חברים זענען צוגעקומען און מיר אויפגעהויבן, צוריקגעשלעפט צו מיין פלאץ.

אזוי ארום האב איך זוכה געווען צו זען דעם יד השם, דא אין דעם טונקלסטן פלאץ, דודי שלח ידו מן החור ומעי המו אלי, דער באשעפער האט מיר געגעבן א דערמאן, אז ער איז מיט מיר כדי איך זאל זיך שטארקן, און נישט אריין פאלן אין יאוש, נאר לעבן מיט האפענונג. דאס איז געווען נאר איינע פון די טעגליכע ניסים וואס האט פאסירט מיט מיר ביז איך האב זוכה געווען צו די באפרייאונג.

מען שיקט מיר אויף רעכטס

דאן האבן זיך אנגעהויבן די סעלעקציעס אויף די מענטשן סחורה. רוב פון מיינע חברים האט מען געשיקט צו לינקס, און

מיר צו רעכטס. איך האב אבער דאן נאכנישט פארשטאנען וואס דאס מיינט. שפעטער איז מיר נתגלה געווארן, אז דאס איז געווען איינע פון די צענדליגער ניסים, ווי דער באשעפער האט ארויסגעוויזן זיין ספעציעלע רחמנות צו מיר.

גייענדיג אויף רעכטס האב איך געזען ליגן אויף דער ערד ר' מיכל ווינבערגער ע"ה הי"ד, פארשמאכטעט און אויסגייענדיג. ר' מיכל איז געווען מיין ערשטער בעל הבית אין בודאפעסט.

אוי, די געפיהלן זענען צושטורעמט און ברויזנדיג. די צרות זענען געקומען שנעלער און שנעלער, זיי האבן געקלאפט אויפן הארץ און אויפן מוח, איינמאל און נאכאמאל, ביז אלעס איז געווארן פארטעמפט און פארהארטעווועט. א גוף בלי נשמה, וואס פירט אויס ווילדע באפעלן אן א טראפעלע מחשבה.

❀❀❀

עלעפטער קאפיטל

מילדארף לאגער

מילדארף וואלד לאגער

עבודת הפרך

פון דאכאו האט מען אונז אין צופרי דעפארטירט קיין מילדארף. קודם איז מען גענפארן מיט די באן, מען האט אלעמען אריינגעדרוקט אין די וואגאנען, און מען איז גענפארן ביז צו די נאענטסטע סטאנציע, און פון די סטאנציע האבן מיר מארשירט צופיס ביז צום מילדארפער לאגער.

דער לאגער איז געווען צוטיילט אין עטליכע אפטיילונגען. הויפט לאגער אין די שטאט, און מילדארף וואלד לאגער. אונז האט מען סטאנציאנירט אין דעם וואלד לאגער. די נייע "ארבעטער" האט מען געשיקט צו די שווערסטע ארבעט, צו וואס די אלטע אויסגענוצטע האבן מער נישט געטויגט, דהיינו שלעפן זאמד פאר צעמענט.

נעבן דעם לאגער איז געשטאנען א גרויסער עראפלאן פאבריק "די האבא אויפשטעלע פאבריק", און מיר האבן דאס באדעקט מיט אכט פיס דיקע צעמענט, אזוי אז די אליאירטע

עראפלאנען זאלן דאס נישט קענען אויפרייסן פון אויבן.

מיר האבן געשלעפט די זעק א לאנגע וועג, גרויסע פופציג פונטיגע זעק זאמד אויף שוואכע מענטשן וועלכע האבן נישט געוואויגן צופיל מער. נאכן ווייל אין מאנקא טאבאר, דער לאנגער מארש איבער די לענג פון אונגארן ביז עסטרייך, און דער וועג ביז דאכאו, בין איך געווארן היבש אויסגעמאגערט, פארט האט מען מיר צוגעטיילט צו שלעפן אזעלכע גרויסע זעק.

אנקומענדיג צום פאבריק האט מען דאס געברויכט ארויפטראגן ביז צו די העכערע שטאקן, גייענדיג אויף א לאנגער שמאלער ברעט מיט העלצלעך ארויפגעקלאפט דערויף וואס זאל דינען אלס טרעפ. מען האט געמוזט ארבעטן געשיקט, גיין שנעל מיטן זאק, און ארויפלויפן צום הויכן שטאק.

ס'איז געווען גאר שווער זיך צו האלטן דעם באלאנס. אסאך זענען טאקע אראפגעפאלן דערפון וועו דער שווערער זאק פאלט אויף אים, נדחה אבן אחר הנופל... די דייטשע וועכטער זענען יענעם אומגליקליכן באפאלן מיט שרעקליכע קלעפ, מכה על פצעיו...

געירט געווארן פון די צרות

מיט מיר האט געארבעט מיין חבר פון מאקאווע ר' יודל פריעדמאן (ב"ר חיים שמואל ב"ר יוסף מנחם שו"ב, ברודער פונעם ליקוטי מהרי"ח). ער איז ארויף אויפן לייטער, אזוי גייענדיג האט אים דער קאפא ימ"ש אנגעהויבן צו שמייסן מיט זיין בייטש,

ביז יודל איז דערפון אראפגעפאלן צוזאמען מיטן זאק זאמד.

דער קאפא האט אים ווייטער אנגעהויבן צו שלאגן, יעצט פאר זיין נייעם פארברעך פון אראפ פאלן פון דעם הויכן לייטער. פון די אלע צרות וואס יודל האט זיך אנגעליטן ביז אהער, פון די מיאוסע סצענעס וואס זיינע איידעלע אויגן האבן צוגעזען, איז ליידער יודל געווארן גערירט פון זינען.

ער האט זיך אויפגעהויבן פון די ערד, אפגעשאקלט די צעמענט זאמד וואס האט זיך אויסגעגאסן איבער אים, און האט זיך געשטעלט זינגען וויזשניצער ניגונים וואס ער האט זיך אויסגעלערנט לערנענדיג ביים אמרי חיים זצ"ל. ער איז געשטאנען און נאכגעמאכט דעם רבין'ס תנועות, זינגענדיג "ותגלה ותראה מלכותו עלינו" כאילו ער איז יעצט אינעם חסיד'ישן שטיבל.

דער קאפא איז אבער ווייטער געשטאנען און געשמיסן מיט רשעות, און יודל זינגט ווייטער מיט ברייט פארשפרייטע הענט "ותגלה ותראה". נאך עטליכע טעג איז יודל ב"ר חיים שמואל פארשוואונדן געווארן פון אונז. הי"ד.

פרישע שווערע ארבייט

נאך עטליכע וואכן האט מען מיר געשיקט צום שינעס טראגן. צוויי מענטשן האבן געשלעפט אויף די פארפרויענע פלייצעס א לאנגע שטאלענע שינע. עס זענען געווען טאג ארבעטער און נאכט ארבעטער. פאקטיש האבן מיר געארבעט בייטאג און ביינאכט.

דריי אזייגער פארטאגס האט מען אונז אויפגעוועקט און ארויסגעטריבן צו די געפערליכע קעלטן. פון דארט האבן מיר מארשירט געוועלטליך זיבן קילאמעטער ביז די פאבריקן און באן סטאנציעס.

געגאנגען איז מען שנעל און שטיל, אבער וועו מיר האבן באמערקט די וועכטער שטיין עטוואס אפגערוקט האבן מיר, עטליכע פרומע אידן, געזאגט אפאר קאפיטלעך פונעם דאוונען. איינער פון די אינגעלייט האט געזאגט שטיקלעך גמרא אויסענווייניג לויט ווי די אומשטענדן האבן ערלויבט. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה.

די "וואלעמע פרישטאג"

באלד ביים אנקומען האט מען אונז געשטעלט צום אפפעל, וואו מען האט אונז איבערגעציילט צו זען אויב איינער פעלט. אין די גרעסטע קעלטן האבן מיר געמוזט שטיין גראד מיט די הענט ביי די זייטן ביז מען האט ענדליך געענדיגט די ציילונג. דערנאך האט מען געטיילט וואלעמע פרישטאג.

דאס איז באשטאנען פון וואסער וואס מען האט אריינגעמישט דערין אביסל מילך, אין אנדערע וועלטער, "וויסע וואלעמע וואסער". דאס האט געברויכט געבן כח פאר'ן קומענדיגן טאג ארבעט פון זיבן אינדערפרי ביז זיבן אזייגער אויפדערנאכט, אן קיין אפשטעל.

דאס זעלבע האט זיך איבערגע'חזר'ט אויפדערנאכט. מיר

האבן צוריקמארשירט די זיבן קילאמעטער ביז צום לאגער. אויפן וועג האבן אלע פראבירט צו טרעפן העלצלעך אדער פאפירן, וואס אימער מען וועט קענען נוצן אריינצוואוארפן אינעם אויוון כדי מען זאל זיך קענען אביסעלע דערוואוארעמען אין די ביטערע פראסטן.

די דייטשן האבן אריינגעבויעט דעם גרויסן אויוון פאר שיינקייט, כדי צו ווייזן אז זיי זענען מענטשן מיט געפיהלן, אבער זיי האבן דאס קיינמאל נישט געהערינ אנגעהייצט.

מיין טייערע קארטאפעלע

איינמאל האט מיר דאס גליק באטראפן. אויפן וועג מארשירנדיג צום לאגער האב איך געפונען גאר א קליינע קארטאפל. איך האב עס אריינגעשטעקט אין די הויזן, און אזוי עס אריינגעברענגט אין לאגער, אונטער די קאנטראלירנדיגע אויגן פונעם דייטשן וועכטער.

ווען איך בין אריין אינעם באראק און באטראכט דעם רויען קארטאפל, איז מיר איינגעפאלן אפצובראטן דעם קארטאפל, צלי אש. אז מען האט שוין יא עפעס צו עסן זאל עס כאטש האבן א טעם. איך האב צוגעווארט ביז דער עולם איז אנטשלאפן געווארן, דאן האב איך אריינגעשטאכן דערין א דראנט און עס אריינגעשטעקט אינעם קוימען, האפענדיג אז עס וועט ווערן גיך אפגעבראטן.

יעדע עטליכע מינוט בין איך ארויס און באטראכט מיין אוצר, היימישע עסן בישול ישראל, איך האב שוין געשפירט א

ווארעמקייט אין מויל, ענדליך דאס לעצטע מאל בין איך ארויס מיטן פלאן צו נעמען דעם קארטאפל און עסן, האב איך מיט גרויס באדויערן געזען אז מיין טייערע קארטאפל איז שוין נישט דא. עמיצער האט עס באמערקט און האט דאס צוגענומען. התעיף עיניך בו ואיננו.

דאס געוויסן ביסן וואס איך האב געהאט יענע נאכט איז נישט איבערצוגעבן. איך האב דאך שוין אזוי לאנג נישט געגעסן און דא האב איך פארלוירן אזא געלעגנהייט.

א צווייטע פאל האב איך פארמאגט א שטיקל ברויט. ביינאכט ווען איך האב זיך געלייגט שלאפן האב איך דאס געלייגט אונטער מיין קאפ, האפענדיג אז דאס איז אן אפגעהיטן פלאץ. אינמיטן שלאפן האב איך געשפירט אז מיין קאפ דרייעט זיך, ביז איך האב זיך געכאפט וואס עס גייט דא פאר איז שוין דער ברויטל נישט דארט געווען.

צוביסלעך האב איך זיך אויסגעלערנט אז מען לייגט גארנישט אוועק אויף א צווייטן טאג, נאר האפן אז דער באשעפער וועט אויף מארגן צושיקן אנדערע לעבנס מיטלען. ברוך השם יום יום!

ביינאכט איז וויידער פארגעקומען אן אפפעל. ענדליך נאך א לאנגע שעה וואס איז שוין געווען שפעט אינדערנאכט האט דער קאפא, פוקס שר"י, ארויסגעברענגט פון די קאך א גרויסע טאפ קארטאפל זופ.

אלע האבן זיך געשטעלט אין די רייע, און דער קאפא האט געגעבן א קליינע פארציע הייסע זופ, בעסער געזאגט הייסע

וואסער אן קיין קארטאפל. די שווערע קארטאפל האבן זיך געזעצט אינעם אונטערשטן טייל פונעם טאפ. דערצו האט דער קאפא מקפיד געווען צו טיילן נאר פונעם אויבערשטן טייל, אזוי אז אמאל אמאל האט איינער געהאט דאס גליק צו באקומען א קליינע קארטאפעלע.

דער גאנצער אויסגעהונגערטער עולם האט זיך געדארפט באגענוגענען מיט וואסער צופרי, וואסער ביינאכט. צופרי וויסע וואסער און ביינאכט אביסל א טונקעלע וואסער. די איבעריגע זופ, פיל מיט קארטאפל האט דער קאפא פוקס שר"י אריינגעקומען אין זיין בארק, זיך צוטיילט מיט זיינע חברים און געפירט דערמיט געשעפטן.

פארציעס זופ פאר דיאמאנטען

אין לאגער זענען אנגעקומען אסאך אידן מיט זייערע באהאלטענע אוצרות, ווי דיאמאנט שטיינדלעך, שטיקער גאלד, און דאס גלייכן. ביים טויער האבן זיי אבער געזען אז ס'איז אומעגליך עפעס אריינצושווערצן, האבן די אומגליקליכע אידן אריינגענומען די דיאמאנטן, פערל און גאלד שטיקער אין מויל, און עס אראפגעשלינגען מיט די האפענונג עס צו געפונען ביים ארויסגיין אין בית הכסא.

פיל מאל איז עס נישט ארויסגעקומען ביים ערשטן מאל, נאר מען האט געמוזט אויסווארטן מיט געדולד. אנדערע האבן סתם אלעס געווארפן אין ביה"כ, אבי דער דייטש זאל עס נישט טרעפן.

אזוי האט זיך געמאכט אז אסאך אויסגעהונגערטע אידן האבן רח"ל געזוכט אין די מיסטן מיט די האפענונג עפעס צו טרעפן, אסאך האבן קיינמאל גארנישט געפונען נאר געהאט דערפון דאפלטע ליידן, אבער עטליכע האבן יא געפונען גרויסע מציאות, און מיט די אלע האט דער פוקס געמאכט געשעפטן, פארקויפנדיג אן איבעריגע פארציע זופ מיט אסאך קארטאפל פאר א דיאמאנט שטיינדל.

געשלעגן נאך א לעק זופ

נאכן ענדיגן עסן, האט דער קאפא ארויסגעלייגט דעם ליידיגן טאפ אינדרויסן פון זיין בראק. אויף דעם מאמענט האבן געווארט א צוואנציג דרייסיג העפטלונגען. גלייך ווען ער האט דאס ארויסגעלייגט זענען זיי אלע באפאלן דעם טאפ, און פראבירט מיט אלע כוחות צו כאפן נאך א לעק, אויפצווישן דעם טאפ מיט די פינגער, אפשר וועט דאך עפעס ארויפקומען.

דער גאנצער עולם האט זיך געשטופט און געקריגט ממש ביז בלוט. דער הונגער איז דאך געווען אזוי גרויס, אומבאשרייבליך, און דאס האט געפערליך געשטופט די מענטשן צו טוען ווילדע מעשים.

געלויבט איז דער באשעפער וואס האט מיר געשאנקען די כוחות זיך איינצוהאלטן פון זיך גיין שלאגן מיט די ווילדע חברה. דערפון האב איך באקומען א גוטן חבר, זאנבערג גאסטו, אן אונגארישער נעאלאג. מיר האבן צוזאמען געארבעט צו

פארדעקן גרויסע בראקן מיט זעק זאמד פון אלע זייטן. ער האט מיר געזאגט "יאסי קאלי, לאמיר זיין מענטשן און זיך נישט שלאגן צו קענען לעקן דעם טאפ".

מיר האבן זיך געהאלטן צוזאמען. מיר זענען צוזאמען געלעגן אין די שוץ גריבער וועו ס'איז פארגעקומען א באמבארדירונג פון די אליאירטע עראפלאנען. דארטן בגיא צלמות, האב איך אים ערקלערט דעם באדייט פון שכר ועונש, אית דין ואית דיין, אלעס וועלט געפירט מיט א חשבון פון הימל, און אז א מענטש האט א העכערן פליכט וואס ער מוז ערפולן.

די וועלטער האבן אויפגעטוען און ער האט צוביסעלעך אנגעהויבן צו מאכן ברכות מיט כוונה. נאך די קריג האב איך נאך אנגעהאלטן שייכות מיט אים, ער האט זיך באזעצט אין ארץ ישראל, און איז רח"ל פארשוועמט געווארן מיט די ציוניסטישע גאס. שכינה מה אומרת, לשוא הכיתי אתכם.

ארדענונג אין לאגער

איין טאג זענען אנגעקומען מיט א נייע טראנספארט, א גאנצע גרופע אינגלעך פון די שטאט פאפא, נאר צוליב זייער הויכן געוואוקס, איז זיי געלונגען צו גיין צו די רעכטע זייט.

דעם ערשטן טאג נאכדעם, מיר שטייען אלע ביים טעגליכן אפפעל, און מען ציילט אונז אלעמען. עס מוז זיין פונקטליך! אלעס מוז זיין אין לאגער מיט א פונקטליכקייט. שטייט דארט דער "וועיס געזעראל" (וויצע געזעראל), און ער זעט אז פון די

זייט ליגן עטליכע טויטע, צעווארפן אן קיין סדר. דאס איז נישט געפאלן פאר דעם רשע ימ"ש.

ער באפעלט "די טויטע מוזן ליגן גראַדע, ארדענונג ברענגען די טויטע!" זיי מוזן ליגן פונקטליש. עטליכע העפטלינגען טוען זיין באפעל, און נעמען זיך מאכן ארדענונג, אבער דערווייל גייט ווייטער אן די ציילונג.

מען ציילט און מען ציילט, מיר שטייען ווי גראדע סטרונעס, מען וואגט זיך נישט א ריר צו טוען. און טאקע, עס שטעלט זיך ארויס אז איינער פעלט. איינער פון די ניי געקומענע אינגלעך פון פאפא פעלט. מען באפעלט גלייך צו גיין זוכן דעם אינגל.

נאך א לענגערע ווייל קומען זיי צו גיין מיט אים. מען האט אים געטראפן ביי די בית הכסא ליגנדיג אויף די ערד, ווייזט אויס אז ער איז צוזאם געפאלן אן קיין כוחות, פון א שווערן שלשול. זיינע יונגע פלייצעס האבן נישט געקענט דערהייבן דעם שווערן יאך וואס מען האט אויף זיי ארויפגעלייגט.

מען שלעפט אים צו, צום וועיס געגנערואל, דאס אינגל הייבט אן צו ווינען פאר זיין לעבן, ער איז אומשולדיג, ער איז דאך צוזאם געפאלן אן כח זיך אויפצוהייבן. ער האט יא געוואלט קומען.

דער רשע ימ"ש, מיט א שטיינערנע הארץ פון רציחה, זייט ארויס פון צווישן זיינע ציין מיט א הויך קול, "פינף און צוואנציג!" דהיינו, מען זאל אים שטראפן פאר זיין עבירה מיט פינף און צוואנציג שמיץ.

אינמיטן דעם טומל האט דאס קליינע אינגל אין אכט גענומען, אז צווישן די טויטע, וואס דער גענעראל האט געהייסן לייגן אין א סדר, מיט אן ארדענונג, ליגט זיין באליבטער טאטע. דאס אינגל איז אויפגעשפרינגען און צוגעלאפן צו זיין טאטן, און ארויפגעפאלן אויף אים מיט געוואלדיגע הימל שפאלטנדיגע געשרייען, אבער דער רשע ימ"ש חזר'ט איבער "פינף און צוואנציג".

די דייטשע סאדיסטען שלאגן אן העפטלינג מיט די גרעסטע כוחות

עס גייען צו פיר דייטשע רוצחים, מען רייסט אפ מיט געוואלד פון זיין טאטן, צוויי כאפן אים אן די הענט, צוויי די פיס, און איינער האט אנגעהויבן שלאגן - שמייסן מיטן גאנצן כח.

וועו דער שמייסער האט געהאלטן ביי צוועלף שמיץ, פרעגט דער גענעראל מיט א לאנגזאם רואיגע שטימע, "אטעמט ער נאך? אטעמט ער נאך?"

דער שמייסער שטעלט זיך אפ, און קוקט. ניין ער איז שוין טויט. ער אטעמט נישט מער... נישט דא וועמען צו שמייסן.

דאס שלאגן האט זיך אפגעשטעלט, אזוי אז דער גענעראל ימ"ש האט געקענט וויטער אנגיין מיט די טאג ארדענונג. די טויטע זענען אין ארדענונג, און אויך די לעבעדיגע וואס האבן דאס צוגעזען זענען אין ארדענונג. ער דארף זיך מער נישט זארגן.

די אלע אינגלעך האט מען יעדן טאג געזוכט. זיי האבן פראבירט זיך צו באהאלטן. ביז צוויי דריי וואכן איז שוין מער נישט געווען קיין איינער פון זיי. הי"ד.

יעדן טאג זענען געפאלן עטליכע צוואנציג אידן, און ס'איז געווען א ספעציעלע "קאמאנדא" זיי אוועק צו פירן. מען האט דאס גערופן "שמאלי - קאמאנדא". ער האט געהאט אן אקס מיט א קליין וועגעלע. אויף דעם האט ער ארויפגעלאדענט אלע טויטע און זיי אוועקגעפירט.

איך האב אסאך דורכגעמאכט אין מיין לעבן, פיל צרות און פייניגונגען, אבער נאך היינט, יארן שפעטער, יעדן מאל וואס איך הער א קליין קינד ביטערליך ווייענען, דערמאנט עס מיר פון דעם פאפא'ער אינגל וואס שרייעט און ווייענט אויף זיין פארשטארבענעם טאטן, און דער דייטש שלאגט און שלאגט... הי"ד.

ביי א אן אנדערן פאל, ווען ס'איז אנגעקומען א פרישער טראנספארט מיט אידן, האט מיין חבר געטראפן צוויי קליינע קינדער ליגנדיג אויף די ערד. ער האט געפרעגט דעם דייטש דערויף, זיין אנטוואָרט איז געווען, "אוועק מיט די דרעק", הי"ד.

די שטראף פאר'ן גנב'נען עסן

אזויווי מען האט נישט געגעבן צו עסן, האב איך עטליכע מאל פראבירט צו גנב'נען פון די קאך. אין די קאך האט מען געקאכט און געבאקן צו ערפילן די תאוות פון די דייטשע רשעים.

אינדרויסן אין די מיסטן זענען געלעגן קארטאפל שאלעכץ און דאס גלייכן, וואס פאר א הונגעריגער העפטלינג איז עס געווען זייער חשוב.

איינמאל האט מען מיר כמעט געכאפט ביי די גניבה, אבער איך בין גיך אנטלאפן צווישן די בארקן מיט די נשמה אין די האנט. פון גרויס שרעק האב איך אויפגעהערט צו גיין גנב'נען.

איין אויפדערנאכט, דער הונגערט האט שווער געגאגט דעם מאגן, זענען דריי חברים געקומען צו מיר, זאגנדיג אז זיי האבן אפגעשמועסט מיטן איד וואס ארבעט אין די קאך, אז ער וועט אפען לאזן א פענסטער פון די קאך, און דארט לאזן צוויי קארטאפל.

איך האב אבער מורא געהאט צו גיין. די חברים האבן מיר אנגעשריגן "וועז דו וועסט אונז זען עסן קארטאפל וועסטו שטארבן פאר גלוסטעניש". איך האב זיך געהאלטן ביי מיינס און נישט געגאנגען מיט זיי.

זיי זענען געגאנגען און טאקע געפונען די צוויי קארטאפל. אינדרויסן פון די קאך האבן זיי געטראפן אין די מיסטן הויפענעס מיט פרישע שאלעכץ. זיי האבן זיך אנגעשטאפט די טאשן און זיך געגרייט אהיימצולויפן צום בארק.

אפגייענדיג עטליכע טריט איז פון די פינסטערניש ארויסגעוואקסן א דייטשער וועכטער, ער רופט צו א קאפא און באפעלט אים, אז ער זאל זיי גוט אנשלאגן פאר זייער פארברעכן פון גנב'נען קארטאפל שאלעכץ. דערנאך זאל ער אפשרייבן

זייערע נומערן, ווייל ער וויל זיך מיט זיי אפרעכענען מארגן צופרי.

דער קאפא האט אויסגעפירט זיין שליחות בנאמנות. ער האט זיי גוט אנגעשלאגן, און פארשריבן זייערע נומערן.

צומארגנס קומט דער אפיציר, "וואו זענען מיינע נומערן? די דריי נומערן?" דער קאפא קומט צו און ווייזט אן אויף זיי דריי. דער רשע ימ"ש באשולדיגט זיי פארענט פון אלע העפטילינגען אין דעם פארברעך פון גנב'נען און שטערן די ארדענונג פון לאגער. דערפאר דארפן זיי זייער שטרענג באשטראפט ווערן.

אזא שטראף וואס נאר זיין רשעות'דיג הארץ קען אויסטרעפן. מען זאל זיי אויסטוען דעם מאנטל און די העמד, און שטעלן ביים טויער פון לאגער, וואו אלע גייען דורך אויפן וועג צום ארבעט'ס לאגער, פון צופרי ווען מען גייט, ביז נאכמיטאג ווען מען קומט צוריק, זאל יעדער זען ווי הארב ס'איז צו גנב'נען קארטאפל שאלעכץ...

דאס אלעס האט פאסירט אינמיטן פון דעם שטארקן ווינטער. די קעלט רייסט די ביינער אזוי אויך, די ווינטן בלאזן געפערליך, און ספעציעל אז מען טוט אויס דעם מאנטל. מען האט זיי געפירט צום טויער, אראפגענומען דעם מאנטל און העמד, און באפוילן צו שטיין דא נעבן די וואך, א גאנצן טאג מיט א שטיק פון די נאכט, פארטאגס, ביז פארנאכטס.

דער גאנצער עולם מארשירט אדורך, און מען ברומט זיך אונטער, יא נעבעך נעבעך... נאך אביסל ווערן זיי דא אויסגיין. ס'איז דאך נאר געווען אזוי פארשטענדליך, ווייל צו שטיין אין

אזא קעלט פון צופרי ביז ביינאכט, אן קיין מלבושים, אן זיך רירן, וואלט נישט געגומען מער ווי א קורצע צייט אז אלע דריי זאלן אויסגיין.

זיי שטייען דארט, דער עולם גייט דורך, מען זעט זיי שוין נישט, זיי פרירן, די אקסלען וועלכע האבן זיך נאך נאר וואס געטרייסלט פאר קעלט, רירן זיך שוין נישט מער. זיי הייבן אן צו זאגן צוזאמען ווידוי, אבער דער באשעפער האט געוואלט אז זיי זאלן בלייבן לעבן, און ער האט צוגעגרייט הילף אזש דורך א דייטשן רשע.

פלוצים קומט צו גיין א דייטש, ער פירט בערך צען העפטלינגען מיט בעזעמס א.ד.ג., כדי אויפצורייניגן ארום דעם לאגער. ער זעט ווי זיי שטייען ביים טויער. דער דייטש גיט א געשריי: "דו, שוויינע דו הונט, וואס שטייסטו דא, קאם ארבייטן!"

הערנדיג אזא שטרענגן באפעל פון אן אפיציר, זענען זיי גלייך אוועק פונעם טויער, געגומען א מאנטל און א בעזים און אנגעהויבן אויסרייניגן דעם לאגער. זיי האבן געארבעט שווער, אסאך געשפרינגען, ביז די פארפרוירענע ביינער האבן זיך אויפגעלאזט.

דער אויבנדערמאנטער אפיציר וואס האט זיי באשטראפט, האט זיך בכלל נישט נאכגעפרעגט אויף זיי. וואַרשיינליך האט ער גע'חשבון'ט, אז זיי זענען זיכער געשטארבן א שעה נאך זיין אוועקגיין...

קול דמי אחיך צועקים אליך!

ווי דערמאנט האבן אידן געארבעט אין די קאך פאר די דייטשן. זיי זענען געווען דריי פוילישע אידן, זאט פון אידישע צרות וואס זיי האבן שוין צוגעזען די פארלאפענע יארן, נאר אזויווי זיי האבן געארבעט אין די קאך האבן זיי געהאט אביסעלע מער עסן ווי אלעמען, אזוי איז אויך געווען זייער געזונט צושטאנד בעסער פון אלע.

איין טאג האט זיך פארשפרייט א קלאנג אז די דייטשן האבן דורכגעפירט א שחיטה אינעם דערנעבנדיגן לאגער וואו זיי האבן דערמארדעט אסאך אידן מיט די אייגענע הענט.

יענעם אוועניט זענען אריינגעקומען אין קאך עטליכע דייטשע רוצחים מיט קליידער פון גע'הרג'טע אידן, וואס זיי האבן פון זיי אראפגעשלעפט נאך זייער שענדליכער אומקום. די קליידער זענען געווען פארשמירט מיט אידיש בלוט וואס איז נאך געווען וואַרעם. די מערדער האבן דערלאנגט די קליידער פאר די דריי פוילישע קעכערס און זיי באפוילן אז זיי זאלן עס אפוואשן.

די דריי פוילישע קעכער זענען געווארן זייער אויפגעברויזט, זענדיג פאר זייערע אויגן די בלוטיגע קליידער. קול דמי אחיך צועקים אליך! זיי זענען ארויפגעשפרינגען אויף די דייטשן, זיי באגאסן מיט די ריזיגע טעפ הייס וואסער וואס האבן זיך דארט געקאכט אויפן פייער, און זיכער געמאכט אז די מערדער זענען טויט. דערנאך זיי אנטלאפן אריין אין לאגער און זיך אויסגעמישט מיט די טויזענטער העפטלינגען. כן יאבדו כל אויביך ה'!

א גוט געשעפט

אין לאגער זענען געווען צוויי ברידער ווײַנבערגער, יוסי און שלו (שלום). זיי האבן אלץ געהאט א גוטן אויבערמאנטל, נאך א שטיקל עסן. איך האב נישט געקענט דערגיין פון וואו זיי האבן די טייערע ארטיקלען.

נאכן קריג האבן זיי מיר דערציילט, אז זיי האבן אין אכט ענומען, אז דער וועכטער זייערער איז זייער ארעם, און אויסער די גיאות פון אן עס.עס. אפיציר פארמאגט ער גארנישט.

דערפאר האבן זיי איינגעשטעלט און אים אנגעטראגן א געשעפט וואס ביידע וועלן דערפון פארדינען. ער זאל זיי לאזן שטיין אינדרויסן פון ארבעט'ס פלאץ, שנארן פון די פארבייגייער, און פון די פארדינסטן וועט מען זיך טיילן.

ער האט איינגעשטימט, און זינט דאן פלעגן זיי יעדן טאג שטיין א שטיק צייט אין די שניי און געשנארט, און דערנאך האבן זיי זיך צוטיילט מיטן דייטש.

אן ענליכער איינפאל האבן זיי געטוען אין מונקא טאבאר ביי די אונגארישע רשעים. זיי האבן באמערקט אז איינער פון די וועכטער איז גענויגט צו די קאמוניסטן. באלד האבן זיי זיך צוגעשארט צו יענעם, זאגנדיג אז זיי שטיצן די קאמוניסטישע אידעאלאגיע. זינט דעמאלט האבן זיי געהאט גרינגע ארבעט...

פון "מאלן מייסטער" ביז "קוימען קערער"...

איין טאג, שטייענדיג און שלעפנדיג די שווערע לאסטן אויף

מיינע שוואכע פלייצעס, הער אויך אויסרופן אז מען זוכט צוויישן די העפטלינגען א "מאלן מייסטער", וועט עס קען מאלן שיינע בילדער.

איך האב זיך גלייך צוגעכאפט דערצו, ווייל אין די שיינע צייטן בין איך דאך געווען א סופר סת"ם (להבדיל), און פארשטאנען צו האלטן פארב. דערפאר האב איך מיר געפריידט צו די געלעגענהייט, פטור צו ווערן פון די גרויסע ביטערע קעלטן, נישט דארפן שלעפן גארנישט אויף מיינע ווייעדיגע פלייצעס.

איך טראכט נישט קיין סאך, און איך לויף תיכף זיך איינמעלדן פאר'ן אויבער קאפא. מען פירט די העפטלינגען, די מאלן מייסטער צו א בראק, מען גיבט פאר אלעמען בילדער נאכצומאלן. איך האב זיך אוועקגעזעצט אויף דעם געהעריגן בענקל, און גיב א קוק אויף די בילדער.

ס'איז מיר געפאלן א שרעק. דאס זענען געווען שמוציגע בילדער פון זיערע חגאות און זייערע תאוות, אזעלכע בילדער וואס אפילו דא אונטערן שאטן פון טויט האב איך נישט געקענט צורירן. איך האב ביי מיר נישט געקענט פועל'ן אז איך זאל דאס פראבירן נאכצומאלן.

אבער דא קען מען דאך נישט סתם זיצן, דערפאר האב איך אנגעהויבן נאכשרייבן די ווערטער פון אונטער די בילדער, אזוי איז אדורך א שטיק צייט, וואס איך האב אויסגענוצט צו כאפן דעם אטעם. איך זיץ אזוי און פראביר צו שרייבן די אותיות אויף געדרייעטע אינטערעסאנע וועגן, אפשר אזוי וועלן זיי טרעפן חן אין די אויגן פון מיינע דייטשע אויבערהארן.

די אלע מחשבות און זיסע חלומות האבן נישט אנגעהאלטן מער ווי עטליכע מינוט, ביז דער דייטש איז אריינגעקומען. ער גיט א קוק און שרייט אויס, "דאס איז שריפטן מאלער, קיינע מאלס מאלער". ער גיבט מיר עטליכע זעצעס אויף מיין שוואכן קערפער, ער הייבט מיר אויף און טרייבט מיר ארויס.

דער אייבערשטער האט געהאלטן די רעכטע הענט און מיר געהיטן, ווייל דער רשע האט געהאט די מעגליכקייט מיר צו טויטן, און קיינער וואלט אים נישט נאכגעקוקט, קיינעם וואלט נישט אנגעגאנגען אויב איך פעל, ווילאנג ס'איז דא א לעגיטימע סיבה פאר מיין פעלן איז גארנישט.

ארויסקומענדיג פון באראק אויפן גרויסן אפענעם פעלד פונעם לאגער, האט געהערשט א טויטליכע שטילקייט. קיינער געפונט זיך נישט דא אין די צייט, די אלע איינוואוינער געפונען זיך אין דעם ארבעט'ס לאגער, נאר די דייטשע וועכטער און קאפאס. חס ושלום אויב איינער וועט מיר זען, אז איך בין נישט ביי די ארבעט, קענען זיי מיר אפטוען דאס ערגסטע.

איך שטיי שטיל אן זיך רירן. יעדער ריר, יעדע סעקונדע, איז איינגעשטעלט. ביי די זייט איז געלעגן א גרויסער פאס, ס'האט מיר אויפגעבליצט א געדאנק. איך בין געשיקטערהייט אריינגעשפרינגען אין דעם פאס. דערין איז געווען א קליין לעכל פון אויבן, פון וואו מען האט געקענט ארויסקוקן.

וועו איך האב געזען אז דאס פלאץ איז אביסל "עס.עס. ריין", האב איך זיך געגעבן א שארפן שאקל, און דער פאס האט זיך איבערגעדרייעט און גענומען רירן פון ארט. איך האב שוועד

געארבעט אז עס זאל זיך רירן אין ריכטונג פון מיין בראק. ביי יעדן אפשטעל האב איך געשאקלט מיטן גאנצן קערפער, ביז דער פאס האט זיך אנגעהויבן שנעל דרייען.

אזוי דרייענדיג זיך און פליענדיג מיט א שנעלקייט, האב איך ארויסגעקוקט פון דעם קליינעם לעכל, און איך זעה ווי די דייטשע אפיצירן שטייען פונדערווייטנס און קוקן אויף דעם בייז וואונדער, ווי עפעס א גרויסער פאס, דרייט זיך. אבער ברוך השם, זיי האבן זיך נישט דערנענטערט צו באטראכטן דעם פאס. איך האב דאס סיי ווי סיי נישט געקענט אפשטעלן.

ביז איך בין ב"ה אנגעקומען צו מיין בראק, נומער פיר און צוואנציג, דארט בין איך געשווינד ארויסגעקראכן פון מיין פאס אינגאנצן פארדרייעט און צושאקלט, און אריינגעלאפן אין מיין בראק. איך גיי שטיל צו נעבן מיין בעט, און זעץ זיך אראפ דערויף מיט א שווערקייט.

דאס גאנצע אנגעצויגנקייט פון די לעצטע פאר מינוט האב איך געוואלט אויסגעבן. איך האב צוגעמאכט מיינע אויגן און מיט א שטומע תפילה צום הייליגן באשעפער האב איך געבעטן אז קיינער זאל נישט אריינקומען, ווייל אויב יא, בין איך א פארטיגער. דער קאפא וואס וועט מיר טרעפן, וועט זיך קענען בארימען פאר'ן דייטשן רשע, ווי געטריי ער פירט אויס זיינע פליכטן, מיט די גרויסע מציאה וואס ער האט געפונען.

איך זיץ, איך וויל זיך אראפלייגן, אבער צו מיין שרעק פיהל איך אז עפעס רירט זיך פון אונטערן בעט. דאס שוואכע בעטל שאקלט זיך, אט אט גייט זיך עס איבערדרייען. פלוצלונג קריכט

ארויס פון אונטן א מענטשליך געשטאלט, א העפטלינג פונקט ווי איך. איך דערקען אים גלייך, דאס איז דאך גאלדמאן אימערע, דער זון פון דעם מאקאווער לערער.

איך פארשטיי באלד, איך דערמאן זיך פון נעכטן נאכט, ווי די דייטשע וועכטער האבן אים געזוכט. מען האט אים געוואלט הענגען אויף די תלי', אבער ער איז נישט געווען צום געפונען. יעצט זיץ איך דא און איך זעה אים פאר מיינע אויגן. איך קוק אים אן מיט פרעגנדיגע אויגן, ער הייבט אן צו דערציילן זיין געשיכטע.

נעכטן האט ער זיך פארזינדיגט, און ער האט פארשטאנען אז די דייטשע וועכטער וועלן אים נישט שולדיג בלייבן. איז ער געלאפן צום אויוון פון זיין בראק, ער האט ארויסגעשארט די קוילן, און ער האט נאך עטליכע שטיינער אפגעבראכן פון אויוון, און ער האט זיך אריינגעשטופט דערין. אזוי איז אדורך די נאכט מיט מער וויניגער רואיגקייט.

אבער וועו די זון האט אויפגעשיינט, איז ער ארויס. צו לאנג קען מען דאך נישט ליגן אזוי צודרוקט און פארדרייעט, איז ער ארויסגעקראכן, און זיך אונטערגעלייגט אונטער מיין בעטל, ער האט איינגעדרימלט נאכן זיך נישט רירן א גאנצע נאכט, ביז איך בין אנגעקומען און אים צודרוקט, האט ער זיך געמוזט ארויסרוקן פון דארט.

און דא זיצן מיר איינער קעגן דעם צווייטן, איך קוק אויף אים, און איך פרעג "וואס טוט מען וויטער, וילאנג וועלן מיר קענען זיצן דא און פארברענגען איידער מען וועט אונז אנדעקן?"

זאגט ער "קום מיט מיר, מיר וועלן גיין צו איינע פון די אויבער קאפאס, און זיך אנטראגן צו ריניגן זיין פריוואטן בראק".

איך שלעפ זיך נאך דעם אימערע, קיין אנדערע ברירה האב איך ממילא נישט. מיר קומען אן צום בראק פונעם קאפא. מיר קלאפן אן אויף די טיר, ער עפענט די טיר, "יא, וואס ווילסטו?" פרעגט ער. ענטפערט אימערע, אז מיר זענען געקומען אויסריניגן זיין שטוב.

ס'אים געפאלן דער געדאנק. ער דערלאנגט אונז א בעזעם, און די אנדערע כלים צום ריניגן. מיר ארבעטן פלייסיג צוזאמען, און אימערע לערנט מיר אויס, אז מען הייבט אויף דעם בעזעם, מען שטויבט אפ די וואנט העכער די פאליצעס, און אזוי מיט די האנט אין די הויך, שארט מען מיטן בעזעם עפעס אריין אין ארבל.

אזוי האב איך געארבעט געטריי, און געזוכט מיט פלייס, ביז איך האב דערווישט א שטיקל ברויט. מיט שמחה האב איך דארט געפוצט די וואנט, און אריינגעשארט דאס ברויטל אין מיין ארבל. דאן האבן מיר געמאלדן פאר'ן קאפא אז מיר גייען, וויבאלד זיין געביידע איז דאך שוין ריין... וינצלו את מצרים...

ר"ח בענטשען אין גריכישן בראק

ארויסקומענדיג פון דארט, איז נאך אלץ געווען טאג. ס'האט זיך מיר פארגלוסט, אזויווי איך האב דאך היינט נישט קיין ארבעט וועל איך פראבירן צו דאוונען אין מיין סידור - וואס איז ווי

אויבנדערמאנט מיטגעקומען מיט מיר אין לאגער.

סתם אזוי דאוועגען איז געווען אוממעגליך, בייטאג איז מען קיינמאל נישט געווען פריי אפילו פאר א מינוט, און איך האב זיך סייוואי נישט געטרויעט מיטצונעמען דעם סידור צום ארבעט'ס לאגער. וועו מען איז צוריקגעקומען, שפעט אין די נאכט, האט א פינסטערניש אלעס ארומגענומען, און מען האט גארנישט געזען.

אויך זענען רוב אידן אין די אונגארישע בארַאקן געווען ליידער אסימילירטע אידן, נעאלאגן, וועלכע האבן פיינט געהאט א פרומען איד, ספעציעל אז ער טראגט מיט זיך א סידור, דערפאר בין איך יעצט געגאנגען צו די גריכישע בארַאקן, ווייל די גריכישע אידן האבן געגליכן אן ערליכן איד. דארט האב איך זיך געפיהלט אביסל זיכערער.

איך בין אריין און זיך אראפגעזעצט, ארויסגענומען דעם סידור, און געוואלט אנהויבן דאוועגען. ס'איז געווען שבת מברכים, מען האט געדארפט בענטשן ראש חודש שבט. איך האב געהאפט צו האבן די מעגליכקייט זיך אויסצובעטן א געבענטשן חודש. פלוצלונג איז צו מיין גרויס שרעק אריינגעקומען אין בארַאק דער באדע שעף.

ער איז געווען געשטעלט אויף די באד, איינמאל אין עטליכע וואכן האט מען גענומען אן אזויגערופענעם באד, זיך אביסל צו רייניגן פון די צעמענט און לייז. אבער די דייטשן האבן געשטעלט א קאפא מיט א גרויסן קאנטשיק, אז ער זאל שמייסן אלע וואס שטייען דארט צו לאנג. אביסל לוילעך וואסער און מען איז שוין אויטאמאטיש ריין.

איך האב אבער קיינמאל נישט געוואוסט צי דער באדע שעף איז א איד אדער נישט. מיר זענען אלע געגאנגען אנגעטוען אין שמאטעס, אז ס'האט זיך צוריסן א פאפירענע זאק זאמד, האט מען באלד גענומען די פאפיר און זיך איינגעוויקלט דערמיט, און זיך ארומגעבינדן מיט א דראנט, כאילו די פאפיר קען אביסל ווארעמען פון די ביטערע קעלט.

די פנים'ער באדעקט מיט זאמד און צעמענט, די געפיהלן קאלט און פארטעמפט, אז ס'איז כמעט נישט געווען מערקבאר צווישן א איד, א פאלקס דייטש, אדער אן אנדערע ראסע. יעצט בין איך געשטאנען פארפרוירן פון שרעק, זענדיג פאר מיינע אויגן דעם קאפא.

איך האב דעם סידור באלד פארשטעקט אונטער מיר, איך פאלג נאך זיינע טריט מיט אן איינגעהאלטענעם אטעם, וועלנדיג זען וואו אהין ער ציהלט זיינע טריט. צו מיין שרעק איז ער געקומען גלייך אין מיין ריכטונג. ער האט געהאט געוויע אינפארמאציע, ער קומט צו נאענטער צו מיין בעט, און זעצט זיך אראפ דערויף.

ער פרעגט מיר "וואס האסטו געהאט אין האנט?" איך האב געלייקענט אז איך זאל עפעס האבן ביי מיר. איך האב געציטערט פון דעם גוי אדער אידישער גוי.

ער זעצט ווייטער פאר, "דארפסט נישט מורא האבן, איך בין א איד פונקט ווי דו, איך שטאם פון א פרומע משפחה און איך בין אן איידעם אין מישקאלץ".

דא האבן זיך שוין מיינע אויגן ברעמען דערהויבן, "איך האב דאך געלערנט אין מישקאלץ!"

ער האט מיר געזאגט זיין פולן נאמען, מיטן נאמען פון זיין שווער. איך האב זיך זייער דעפרייעט צו טרעפן א באקאנטן אין דעם גיא צלמות. אבער דער קאפא פרעגט ווייטער, "זאג, דו האסט א סידור?"

ענדליך האב איך זיך געבראכן און ארויסגענומען דעם סידור. מיר האבן צוזאמען געדאוונט און געבענטשט ראש חודש. מיר זענען געפאלן איינער אויפן צווייטן, זאגנדיג מיט ביטערע טרערן "חיים של טובה, חיים של שלום", "הוא יגאל אותנו בקרוב ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ".

"פארקויפט" מיין טייערן סידור...

געענדיגט מיטן דאוונען הייבט דער קאפא אן צו בעטן, איך זאל אים פארקויפן דעם סידור, ער קען מיר באצאלן מיט עסן. דער סידור איז אבער געווען א חלק פון מיר זעלבסט. די איינציגע דערמאנונג פון דעם עולם הרוחני, איך האב דאס נישט געקענט פארקויפן.

פרעגט ער מיר "זאג נאר יאסעלע, דו ביסט נישט הונגעריג?"

זאג איך אים, "אוודאי בין איך הונגעריג. איך וואלט געגעסן אלסדינג, וואס מען גייט מיר נאר געבן, אפילו א מיאוסע שמוציגע עסן. אבער דעם סידור פארקויף איך נישט".

זאגט מיר ווייטער דער באדע שעף, "יאסעלע, קוק ווי דו

זעסט אויס, הויט און ביין. דריי פערטל אפגעפרוירן. אז דו וועסט נישט עסן, וועסטו ממילא פגר'ן און קיינער וועט נישט האבן דעם סידור..."

ער האט אזוי לאנג געארבעט אויף מיר, ביז איך האב מיר געלאזט איבער רעדן, און פארקויפט מיין טייערן סידור, וואס איז מיר על פי נס מיטגעקומען אריין אין דעם דאכאו לאגער, ביז אהער קיין מילדארפער וואלד לאגער. דער פרייז אויף וואס מיר האבן פארהאנדלט איז געווען פיר און א האלב טעג. יעדן טאג וועט ער מיר פארשאפן אן איבעריגע "פארציע" זופ, און דעם פערטן טאג, א האלבע פארציע זופ. דאס הייסט מער שאנסן צו איבערלעבן דעם שרעקליכן גיהנום.

איך האב מקיים געווען מיין חלק פון דעם אפמאך. איך האב אים איבערגעגעבן מיין טייערן סידור, אבער איך האב פון דעם באדע שעף קיין עסן נישט באקומען... ס'איז א דורך א שטיק צייט, און איך האב זיך מייאש געווען דערפון...

די הייסע גניבה...

איין אויפדערנאכט, צוריקקומענדיג פון דעם ארבעטס לאגער, טרעפט מיר מיין ארבעטס קאלעגע, ר' שלום יוסף ליכטענשטיין ע"ה, וואס מיט אים פלעג איך צו שלעפן צוזאמען די שינעס, רופט ער מיר צו און פרעגט "יוסף מאיר, ווילסט פגר'ן?" (צוליב די שווערע אומשטענדן האט מען גערעדט פראסט און גראד צו די זאך...)

"וואס הייסט צי איך ווילן? קען איך דען עפעס טוען כדי איך זאל זיך קענען דערהאלטן דעם חיות?"

"יא", ענטפערט ער, "מען קען גנב'נען".

"גנב'נען? פון וואו קען מען גנב'נען? צי איז דען דא וואס צו גנב'נען אין דעם גיהנום?"

"יא! קום ביינאכט, וועסט שלאפן נעבן מיר, און איך גיי דיר אויסלערנען גנב'נען".

איך האב טאקע אזוי געטוען. איך האב זיך געלייגט שלאפן די נאענטסטע צו אים, וויפיל ס'איז שייך געווען זיך צו דערנענטערן צו אים.

אינמיטן די נאכט קריכט ער צו מיר און מורמלט "יוסף מאיר, קום, לאמיר גיין".

איך קריך ארויס צוזאמען מיט אים, מיר גייען נעבן די קאך וואו מען גרייט צו די הייסע "ווייסע - וואסער" (וואסער מיט מילך). מיר שטעלן זיך אריין צווישן די טרעגער וואס שלעפן די ריזיגע טעפ. עטליכע שוואכע העפטלינגען האבן געשלעפט איין טאפ.

ביי דעם אונטערשטן חלק פונעם טאפ זענען געווען אזעלכע קראנען, וואס דארט האט מען געדרייעט און ס'איז ארויסגעקומען די מילך פאר די העפטלינגען. גייענדיג און שלעפנדיג די מילך וויזט מיר מיין חבר, אז אינמיטן גיין געט מען א דריי דעם קראן, און עס רינט אריין אביסל אין די האנט. מען כאפט דאס אריין אין מויל, מען געט א דריי אביסל אין האנט

אריין, און מ'זויגט דאס תיכף אויס. די האנט ווערט טאקע אפגעבריעט פון די מילך, אבער עס לוינט. מען באקומט אביסל לעבן...

איך זעה וואס ער טוט. עס האט אויסגעזען גאנץ געשמאק און נישט אזוי שווער. איך גיב א דריי דעם קראן, און עס פליסט ארויס בריעדיגע מילך אויף מיין האנט. איך בין עס אבער מקבל באהבה, אבי עפעס אריינצוכאפן אין מויל. אבער דא גיבט מיר דער קאפא א קראך אין קאפ, אזש ס'האט מיר אנגעהויבן צו שווינדלען פאר די אויגן.

איז נישט נאר איך האב זיך אפגעבריעט די הענט, האב איך געכאפט א געזונטן זעץ. איך האב אלעס איבערגעלאזט און צוריק געלאפן צו מיין בראק. סתם אזוי צו שלעפן מילך אינמיטן די נאכט, האלט איך נישט דערביי... זאלן זיי זוכן אנדערע וואלונטירן...

צו מארגנס ביי די ארבעט האב איך געזאגט פאר מיין חבר אז ער זאל מיר לערנען בעסערע גניבות. מיט די נעכטיגע עצה וועל איך נישט צופיל אנקומען...

א מציאה רבה: צוויי ציגארעטן

אינמיטן די ארבעט, זאגט מיר מיין פריינט, "איך האב נאך אן עצה, זאג מיר נאר, וועז דארפסטו ארויסגיין קטנים?"

איך קוק אים אן, און פרעג אים, "וואס גייט דיר אן?"

איז ער מיר מסביר, אז וועז מען בעט רשות אריינצוגיין אין

וואלד אויף ארויסצוגיין קטנים, גיט דער וועכטער צוויי מינוטן, און דאן וועט ער מיר אויסלערנען גנב'נען.

מסכים, איך גיי צו צום דייטשן וועכטער, איך לייג צו מיין האנט צום שטערן און סאלוטיר צו אים מיטן גרעסטן כבוד, און דאן זאג איך אים, "איש מיסטע וואסער אפשלאגען".

"יאוואל", איז געווען זיין ענטפער, דאס הייסט, איך קען גיין אין וואלד אריין פאר צוויי מינוט. דערנאך איז מיין חבר צוגעגאנגען, מיט די זעלבע בקשה, און ער לאזט אים אויך גיין.

מיר גייען אריין אין דעם וועלדל. זאגט מיר מיין חבר, "שטעל זיך נישט אפ דא, קום אריין טיפער אין וואלד". זאג איך אים, "אז מיר גייען אריין טיפער וועט מען אונז ביידע דער'הרג'נען".

גיט ער מיר א זאג, "אז דו בלייבסט דא איז בעסער? וועסט דאך זיכער פגר'ן. אז מען שטעלט איין, אפשר וועסטו עפעס באקומען, וואס וועט דיר דערהאלטן ביים לעבן..."

איך שלעפ זיך נאך אונטער אים וויטער אין וואלד, ביז מיר האבן געקענט זען פונדערווייטנס דעם שאסיי, צווישן די ביימער איז געשטאנען א קליין וועגעלע, און דערנעבן א גרויסער גוי מיט א קליינע שיקסע. זיי האבן געשניטן ביימער, קראצמע"ך ביימער, פאר זייער חגא, און צוזאמען דאס אנגעלאדענט אויף די וועגעלע.

זאגט מיר מיין חבר, "איצט קען מען בעטן פון דעם גוי עפעס צו עסן".

פרעג איך אים שטילערהייט, "וויאזוי קען מען בעטן, זיי זענען

דאך זייער ווייט, און שרייען קען מען דאך זיכער נישט. מען וועט דאס הערן אין דעם לאגער".

זאגט ער מיר, "קוק וויאזוי איך גיי מאכן מיט די האנט, און מאך מיר אלעס נאך".

ער בייגט זיך אראפ אויף די קניען, און הייבט אן צו ברימען מיטן מויל. "אה אהה, אההה", און די גאנצע צייט הייבט ער זיין האנט פירנדיג דאס צו זיין מויל, ווי צו ווייזן 'איך בין הונגעריג'.

איך האב תיכף אנגעהויבן נאכצושפילן דעם שפיל, און געברומט שטילערהייט, "אה, אהה". דער גוי וועלכער איז געשטאנען געמיטליך פארטוען אין זיין ארבעט, האט אונז פלוצלונג באמערקט מיט א קענטליכע שרעק. ער האט זיכער אין די ערשטע מינוט געמיינט אז מיר זענען וואלד - רוחות. ער גיט א געשריי "אה דער הימל פאטער לעבט" (ד.מ. יאשקע איז לעבעדיג), אבער מיר שטייען און ברומען "אה, אהה, אההה", און ווייזן און בעטן ער זאל אונז עפעס עטוואס געבן.

ענדליך - בעזהשי"ת - האט ער זיך דערבארימט אויף אונז, ער נעמט ארויס פון זיין בוזעם טאש צוויי ציגארעטן, ער קוקט אויב קיינער זעט נישט פון דעם לאגער, ער האט זיך אראפגעבויגן אויף זיינע קניען, און גיט א ווארף צו אונזער ריכטונג די ציגארעטן. איך בין שנעל צוגעקראכן אויף מיין בויך ביז צו די ציגארעטן, און דאס גענומען.

תיכף דערנאך זענען מיר צוריקגעלאפן צום לאגער. אריינקומענדיג אין לאגער טרעפט מיר דער דייטשער וועכטער,

ער גיבט מיר צוויי פעטש פארן זיין אזוי לאנג אין וואלד. איך האב תיכף אנגעהויבן ווייטער צו ארבעטן...

"וואו איז מיין הונט?"

קיין רויכערער בין איך קיינמאל נישט געווען, אבער צוויי ציגארעטן זענען געווען א מציאה רבה, אפילו אינדרויסן פון לאגער איז געווען שווער צו באקומען אזא לוקסוס. איך האב געטראכט און געטראכט וואס איך זאל טוען מיט מיין אוצר. איך האב געהאפט ארויסצובאקומען דאס מערסטע וויפיל איך קען.

איך האב באשלאסן דאס איבערצוגעבן פארן "אטא אויבער קאפא", א דייטשער גוי. אפשר וועט ער מער רחמנות האבן אויף מיר, אדער ער וועט מיר געבן עפעס מער צו עסן.

איך האב צוגעטרעטן צום "אטא אויבער קאפא", און סאלוטירט. איך האב אים געזאגט "איך מעלדע, אינען געבן איין געשאנק צום וויינאכטן", דאס הייסט א מתנה צו זייער חגא. איך האב אים דערלאנגט די צוויי ציגארעטן.

ער האט זיך זייער געפריידט מיט די מתנה, און ער זאגט מיר "יא גוט מיין הונט, איך וועל דיר געבן צו פרעסן!"

מיט א געוואלדיגע שמחה האב איך מיר אפגעשיידט פון אים יענעם טאג, מיט די האפענונג אויפן בעסטן.

ביינאכט, געענדיגט ארבעטן, מען שלעפט זיך צוריק זיבן קילאמעטער ביזן לאגער. מען מאכט דעם לאנגען "אפפעל", און ענדליך מען שטעלט זיך, מען גייט טיילן די עסן. שטייען אויף די

פיס הונדערטער אויסגעהונגערטע העפטלינגען. מען ברענגט דאס עסן, די אויגן קריכן ארויס ביי אלעמען, מען וואַרט מיט אנגסט. יעדער באקומט אביסל פון די הייסע וואסער.

אינמיטן דעם גאנצן איבערקערענישׂ, שרייט דער אטא אויבער קאפא, "וואו איז מיין הונט? וואו איז מיין הונט?" איך האב פארשטאנען אז ער מיינט מיר. איך האב זוכה געווען צו ווערן זיין פריוואטע שטוב הונט...

איך לויף שנעל צו אים, און ווי נאר ער דערזעט מיר, רופט ער מיר צו נענטער און ער גיבט מיר נאך א פארציץ זופ. דער עולם הונגעריגע אידן זענען געשטאנען און געקוקט אויף מיר אזוי שטארק, אז איך האב מורא באקומען פון אן עין הרע...

"איך בין דיין הונט!"

צומארגנס איז דער אויבער קאפא אריבערגעקומען צו מיין בארַאק און קוקט זיך אים. איינער פון די העפטלינגען האט אים געפרעגט, "וועם זאכענסטו?" זאגט אים דער אויבער קאפא "איך מוזסטע מיינע הונט".

ווייטער האב איך געוואוסט, אז ער זוכט מיר. איך בין צוגעגאנגען צו אים און געזאגט, "הער אויטא אויבער קאפא, איך בין דיינע הונט".

ער האט מיר דערקענט, "יאַ גָוט, קענסטו זעגן האלץ? דאַ וועסט נישט טראַגן קיינע שינעס. נישט טראַגן צעמענט. דָו מאָסט שניידן האלץ".

ער האט מיר ארויסגערופן און האט אויפגעזוכט זיין צווייטע הונט, און מיר גייען ביידע הונט, צוםווינקל פונעם לאגער, וואו ער גיבט אונז א גרויסן זעג. איך כאפ אן פון איין זייט, דער צווייטער פון די צווייטע זייט, און מיר זעגן האלץ.

מיר האבן געארבעט אפגעזונדערט פון אלע, נישט קיין שוועדע לאסטן, נישט קיין וועכטער מיט קאנטשיקעס אין די הענט.

נישט וויט פון אונזער ארבעט'ס פלאץ זענען כסדר געגאנגען אידישע מיידלעך וועלכע האבן געטראגן הייסע טיי פאר די דייטשע וועכטער וועלכע זענען געשטאנען ארום דעם לאגער.

מיר האבן זיך אויסגעלערנט צו בעטן פון זיי אביסעלע טיי, עטליכע מאל האב איך אזוי אריינגעכאפט עטליכע שלינגען טיי.

איך האב געלויבט דעם באשעפער פאר די צייטווייליגע מתנה, וואס איך האב געהאט די געלעגענהייט זיך אנצושעפן מיט פרישע כוחות.

דער אידישער קאפא פוקס ימ"ש

די נאכט פון קראצמעך האבן אונז די דייטשן צו רוה געלאזט. מן הסתם האבן זיי געמאכט א פארברענג און געהויליעט אינאיינעם, און נישט געהאט קיין געדולד צו פיניגן די אידן. אלע העפטלינגען האבן פראבירט אויסצונוצן די צייט, אראפצוקראצן די אנגעקלעבטע צעמענט פונעם פנים, זיך עטוואס רייניגן פון די טויזענטער לייז.

אין דעם יום מנוחה האט מיר אנגעטראפן דער קאפא פוקס ימ"ש. ער האט מיר געזופן איך זאל ארבעטן פאר אים. איך בין געווארן זייער אויפגעברויזט אויף אים, רשעות האט אויך א שיעור, דער אידישער קאפא וואקסט איבער זיינע נאצישע אויבערהארן. איך האב איך נישט געפאלגט נאר אנטלאפן פון אים.

א האלבע שעה שפעטער קומט ער צוריק מיט זיינע חברים לדבר עבירה, שטארקע געזונטע קאפאס. זיי נעמען מיר, דעם אויסגעהונגערטן העפטלינג, און שלעפן מיר צו א גרויסן בארג שניי, און מיר אריינגעשטעלט דערין.

די שניי האט דערגרייכט העכער מיינע לענדן, איך האב נישט אנגעהאט קיין שטיוול נאר שמאטעס און פאפיר. איך בין אזוי געשטאנען א לאנגע צייט, ביז איך בין אינגאנצן פארפרוירן געווארן. די וואונדן דערפון האבן זיך קיינמאל נישט געגנצליך אויסגעהיילט. ביזן היינטיגן טאג האב איך נאך יסורים דערפון.

פארלוירן מיין נאכטמאל

איין טאג איז צו מיר ווידער צוגעקומען דער אטא אויבער קאפא, און ער פרעגט מיר "דו הונט, קענסט אונגאריש?"

"יא", ענטפער איך, "איך קום פון דארטן".

ער האט מיר דערציילט אז מען ברויך באפעסטיגן א צוים פאר זיין הויז, אבער ער דארף עמיצער וואס קען אונגאריש, ווייל ער האט א גאסט פון אונגארן.

איך האב באלד געזומען די נויטיגע כלים, א האק, שאוול, מיט א שפיציגן אייזן, און מיר זענען אהין געגאנגען. אנקומענדיג צו זיין שטוב, זאגט מיר די אונגארישע גאסט, אז מען האט שוין פארראכטן דעם צוים, אזוי אז איך קען צוריק גיין צו מיין בלאק.

איך האב מורא געהאט צוריק צו גיין אן די באגלייטונג פון דעם קאפא. עס דרייען זיך ארום פילע רשעים וועלכע וועלן מיר חושד זיין אין אנטלויפן פון די ארבעט, והיה כל מצאי יהרגני.

"איך האב איינע אנגסט" זאג איך אים. דער קאפא האלט אבער נישט ביים צוריק גיין דעם גאנצן וועג. זאגט ער מיר, "זאג פאר יעדן אז דער אטא אויבער קאפא האט מיר געשיקט, און קיינער וועט נישט וואגן דיר אנצורירן".

בלית ברירה האב איך אנגעהויבן צוריק צו גיין אויף א וועג פול מיט מלאכי חבלה. האפענדיג אז די "סגולה" וואס דער קאפא האט מיר באפוילן צו זאגן וועט עפעס אויפטוען. איך האב געוואוסט אז ס'איז צו א שוואכע סגולה. לא איתמחי קמיע.

נאכן גיין עטליכע מינוט שטעלט מיר אפ א רשע, "אה, דו ביסט אנטלאפן פון צעמענט טראגן, פון שינעס טראגן".

איך האב זיך פארנויגט און געזאגט "איך מעלדע געהארכזאם דאס דער אטא אויבער קאפא האט מיר געשיקט".

דער נאצי טרעט צו נענטער, ער נעמט ארויס פון מיינע הענט דעם שפיציגן אייזן, און גיט מיר דערמיט א קלאפ אין קאפ, דערנאך נאך א קלאפ, איך בין געפאלן צו דער ערד באגאסן מיט בלוט. דער רשע גייט זיך ווייטער זיין וועג.

פלוצלונג דרייעט ער זיך ווידער אויס, "דו ליגסט נאך? קומט מיט מיר". ער הייבט מיר אויף, און שלעפט מיר צום צעמענט טראגן, און גייט זיך ווייטער.

איך בין דארט געשטאנען מיט א געשפאלטענעם קאפ און פארפרוירענע בלוט אויפן פנים. איך האב געמוזט אנהויבן צו ארבעטן, פאר'ן שטיין ליידיג קומט זיך טויט שטראף.

אין מיין ענגשאפט איז צוגעקומען א פרומער איד, הערץ, און מיר געזאגט, אז אויב איך בלייב דא אין אזא מצב וועל איך זיכער באלד אויסגיין, דעריבער האט ער מיר געוויזן איך זאל אונטערקריכן אין די שניי ביז צום ארבעטס פלאץ וואו מען זעגט די האלץ.

מיט מיינע לעצטע כוחות בין איך געקראכן אין די שניי ביז איך האב באוויזן אנצוקומען. פונקט זענען פאראיבער די מיידלעך מיט די הייסע טיי, זיי האבן רחמנות געהאט אויף מיר, און מיר אפגעוואשן מיט די טיי מיינע אפענע וואונדן.

אויפדערנאכט קומט דער אויבער קאפא צו גיין, "האסט מיר געמאכט האלץ".

איך פראביר צו ערווועקן זיין רחמנות "איך האב באקומען שמיסן".

"ווייל דו האסט נישט געזאגט, ברענג די בינטל האלץ צו די קאך און איך וועל דיר געבן צו פרעסן".

עס שוין געווען צייט צו עסן אינעם לאגער, אבער איך האב געדענט אז דער קאפא וועט מיר געבן פיל מער ווי מען טיילט.

איך האב צוזאמענגעבינדן דאס געהילץ און זיך געשלעפט מיט שוואכע כוחות, ביז צו די קאך, א לאנגער בלאטיגער וועג.

ענדליך קום איך אן. דער קאפא נעמט איבער דעם בינטל, און באפעלט מיר צו ווארטן. ער גייט מיר ברענגען צו פרעסן.

איך האב זיך געשטעלט ווארטן. געווארט, געווארט מיט א הונגעריגער מאגן, געווארט מיט א בלוטיגן קאפ, געווארט שטייענדיג מיט צוריסענע שיך אין די בלאטיגע שניי, אבער דער רשע איז נישט ארויסגעקומען פון קאך.

איינזענדיג אז דער דייטש האט בלויז געשפעט פון מיר, האב איך זיך אומגעקערט צום לאגער. אין לאגער האט מען שוין אבער געהאט פארענדיגט צו טיילן די שמוציגע וואסער. אזוי איז מיר אויסגעקומען צו דארפן נעכטיגן אן קיין שום עסן.

דער קלויזענבורגער רבי פירט טיש...

ס'איז מיר איינגעפאלן איך זאל גיין צום אידישן באדע שעף וואס איז מיר געווען שולדיג עטליכע פארציעס זופ פאר מיין סידור.

איך האב אים געזוכט אבער נישט געטראפן. ענדליך האט מען מיר אויסגעזאגט דעם סוד, אז ער איז אין די גריכישע בארקן צוזאמען מיטן קלויזענבורגער רבי'ן האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה האלבערשטאם זצ"ל.

איך בין אהינגעגאנגען מיט גרויסע שווערigkeiten, און געזוכט זייער בלאק. ענדליך האט איינער פון די גריכישע אידן מיר

צוגעוויזן וואו דער "רעבקעלע" געפונט זיך. ס'איז שוין געווען טונקל און ס'האט שטארק געריגנט.

פאר די טיר פונעם בארק איז געווען א קליין טרעפל, איך האב צוליב די טונקלקייט עס נישט באמערקט, איך בין אראפגעפאלן און די טיר פונעם בארק האט זיך אויפגעפראלט מיט גרויס גערודער.

אינעם בארק איז געשטאנען דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל, און געזינגען גאר שטיל "שלום עליכם". ס'איז געווען פרייטאג צו נאכטס און דער רבי האט געפירט טיש... פארנט פון אים איז געלעגן צוויי פיצינקע הארטע שטיקלעך ברויט, גרייט פאר לחם משנה. ביים טיש האבן זיך באטייליגט דער באדע שעף מיט נאך צוויי קאפאס, הערשקאוויטש (א דאלמעטשער) און מיטעלמאן.

ווי נאר איך האב געזען די אויסגעטרוקנטע ברויט האב איך זיך געוואלט ווארפן דערויף, און עס כאפן. דער רבי זאגט מיר "אינגאלע דאס איז פאר לחם משנה, איך האב אויך נישט מער". אבער די צוויי דערמאנטע קאפאס האבן זיך געווארפן אויף מיר און מערדערליך צושלאגן. דער באדע שעף האט זיי אוועקגעשיקט "לאז אים, לאז אים".

איך האב געשריגן צום באדע שעף, "ווארים האסטו מיר נישט געבערענגט צו עסן?"

זאגט ער מיר, "ווייל איך האב נישט געהאט. אבער איצט גיי, איך וועל דיר עפעס טראגן".

שפעטער אינמיטן די נאכט איז ער געקומען און מיר

דערלאנגט א קליינע רויע קארטאפל. מיט דעם האט ער מיר באצאלט פאר מיין סידור.

צוריק באקומען די סידור

נאך די מלחמה, האב איך באגעגענט דעם באדע שעף, שוין מיט א אידישע צורה. "דו לעבסט? איך בין געווען זיכער אז דו ביסט פערטיג, ביסט שוין געווען אינגאנצן פארפרוירן און אויסגעדארט" האט ער אויסגערופן מיט שטוינונג.

ער שטעלט זיך אפ און שלעפט ארויס פון זיינע פעקלעך מיין טייערן סידור וואס איז דורך א נס אנגעקומען אין לאגער, און גיבט דאס מיר צוריק.

לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. אז דער באשעפער וויל האב איך איבערגעלעבט די קריג אן די פיר פארציעס זופ פונעם באדע שעף.

דער ווייטאג איז צו גרויס...

אין די שפעטערע יארן, בין איך געווען אין א שטעטל אין די פאראיניגטע שטאטן פון אמעריקע. איך בין אריין אינעם שטאטישן שול דאוונען שחרית. ביי קריאת התורה האט עולה געווען צו די תורה א איד וואס זיין פנים איז מיר געווען קענטליך.

איך בין צוגעגאנגען נאענט צו אים, און געפרעגט אויפן קול "מיטעלמאן?"

ער האט מיר אנגעקוקט און געווארן שניי ווייס פאר שרעק.

ער האט דאך גוט געדענקט זיינע מעשים טובים אין לאגער. מיר זענען געשטאנען איינער קעגן דעם צווייטן שטילערהייט, ביז מיר האבן זיך צושיידט אן ארויסרעדן א ווארט. איז דען דא וועדטער וואס קענען ארויסברענגען מיינע ברויזענדע געפיהלן. ס'איז שוין בעסער דאס שווייגן. "ואין דבר אליו דבר, כי ראו כי גדול הכאב מאוד" (איוב ב, יג).

"אלה עקידות זכור! געדענק די עלף קינדערלער!"

דער באדע שעף האט שטענדיג אכט געגעבן אויפן קלויזענבורגער רבי זצ"ל.

איינמאל האבן מיר געשלעפט גרויסע זעק זאמד פאר צעמענט. ס'איז געווען זייער גליטשיג און בלאטיג, ביז איינער אין די רייע האט געגעבן א שלעכטן טריט און ער האט זיך אויסגעגליטשט.

אלס רעזולטאט האט די גאנצע שורה מיט זאמד טרעגער זיך ווייטער אויסגעגליטשט אונטער אים, פאלנדיג איינער אויפן צווייטן, צווישן זיי דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל.

דאס איז געווען אן אומדערהערטער פארברעך, אפצושטעלן די ארבעט אין לאגער פאר עטליכע מינוט. דער דייטש איז באלד געקומען צו לויפן מיט זיין בייטש, און געהאקט אויף אלעמען.

מיר אלע זענען באלד אויפגעשפרינגען און אפגעקומען מיט בלויז עטליכע קלעפ, אבער דער דייטש איז געווען אנטשלאסן

אז מיט דעם ראבינער וועט ער זיך אפרעכענען. ער האט אים געהאלטן אין איין האקן אזוי ער זאל זיך נישט קענען אויפהייבן, שרייענדיג דערביי מיאוסע לאזונגען קעגן אידן.

אויף די שטיוול האט דער דייטש געהאט א קליינע שטעכעדיגע אייזן, געמאכט צו האקן אויפן פערד וועו ער הארכט נישט דעם רייטער. מיט דעם האט ער געהאקט דעם קלויזענבורגער רבי'ן אין קאפ.

דער רבי איז געלעגן אויף דער ערד באגאסן מיט בלוט און געשריגן צום פארכטיגן באשעפער, "אלה עקידה זכור, געדענק די עלף קינדערלעך וואס איך האב מקריב געווען פאר דיר, האבשע רחמנות אויף מיר".

דער דייטש האקט מיט רציחה שרייענדיג "וואס שרייעט ער דער הונט?"

די דאזיגע מינוטן זענען געווען זייער גורל'דיגע. ס'איז געווען חרב חדה מונחת על צוארו.

בס"ד איז פונקט אריבער דער באדע שעף, און צוגעזען די סצענע. ער איז באלד צוגעלאפן, זאגנדיג פארן דייטש, "מיין האר, איך וועל אים שוין ערלעדיגן. ער וועט שוין פארשטיין אלסדינג... גיב מיר דעם הונט".

איינס צוויי גיט ער אים א שלעפ און טראגט אפ פון דארטן. ראטעוועגדיג דעם קלויזענבורגער רבי'ן זצ"ל פון א זיכערן אומקום.

זיך איבערגעבעטען מיטן רבי'ן

איך האב עטליכע מאל געארבעט מיט דעם קלויזענבורגער רבי'ן זצ"ל. ער איז שטענדיג געווען פארטראכט, פאר'מוח'ט, שלעפנדיג זעק איז ער אייביג געגאנגען קרום, זייענדיג פארטוען אין זיינע מחשבות.

ער האט עטליכע מאל אריינשפאצירט אין מיר, צעווארפנדיג אלעס וואס איך האב אנגעארבעט. איך בין געווארן זייער נערווועז דערפון, און אים פיל מאל גוט אנגעזידלט און באשריגן.

יארן שפעטער האב איך אים געפונען אין ארץ ישראל. איך האב זיך פארגעשטעלט פאר אים, דערמאנענדיג אים די אלע פאסירונגען און די גרויסע נסים. דער רבי זצ"ל האט זיך געפריידט מיט מיר, אבי ס'איז דא עמיצער וואס געדענקט די אלע נסים, און ער האט מיר מוחל געווען בלב שלם.

איך פאל פון די כוחות

דער לאנגער ווינטער האט אויף מיר שווער געווירקט. איך בין עטליכע מאל צוזאם געפאלן אן קיין כוחות. מיינע חברים נאך פון מאקאווע, יואלי האפפמאן, משה שטרויס און יצחק ווייס, זענען באלד צוגעלאפן צו מיר און געטראגן צום לאגער שפיטאל.

עטליכע מאל אינמיטן שלעפן האב איך זיך אויפגעכאפט און געזאגט אז איך קען שוין אליינס גיין, אבער זיי האבן מיר נישט געוואלט אראפלייגן, זאגנדיג אז זיי האפן אז ביז זיי גייען און קומען צוריק פון שפיטאל וועלן שוין אלע העפטלינגען זיין אויפן

וועג צו די ארבעט, אזוי וועלן זיי פארבלייבן אין לאגער און טוען נאר גרינגערע ארבעט.

מיינע חברים זענען געווען שטארקע בחורים. טראץ די הונגער, קעלט און אנדערע קרענק, זענען זיי געווען אין א פארהעלטנמעסיגע גוטן געזונט צושטאנד. איך האב קעגן זיי אויסגעזען ווי אן אויסגייענדיגער ליכט. אבער דער קל נורא עלילה, דער פארכטיגער באשעפער, האט געהאט א צווייטן חשבון, ווער עס זאל דערלעבן די שיינעדע טעג.

"נעבעך יאסעלע שלימזל..."

איין טאג, רופן די דייטשע וועכטער אויס, "ווער ווייל גיין זיך ערהוילן? ווער ווייל גיין זיך אביסל אפרוען פון די ארבעט און צוריקקומען צו די כוחות?"

די דייטשן האבן מיט זייער גוט הארץ פארשטאנען אז מיר דארפן א וואקאציע זיך אביסל צו ערהוילן.

אלע וואס האבן זיך געוואלט ערהוילן האבן געברויכט גיין צום דאקטאר בעטן א באשטעטיגונג, אז ער איז אין א שוואכן געזונט צושטאנד. אלע מיינע חברים זענען באלד געלאפן זיך מעלדן, יואלי האפפמאן, משה שטרויס, יצחק ווייס, יעקב ראזנער, און מענצער. מען האט זיי געשיקט צו דאקטאר שעהנפעלד פון מונקאטש. דער דאקטאר האט זיי אונטערזוכט און געפונען פאסיג פאר א וואקאציע.

איך בין אויך געגאנגען צום דאקטאר, אבער ער ווייל מיר נישט

באשטעטיגן. איך נעם זיך ווייניען "קוק אויף מיין אויסגעדארטן פארפרוירענעם קערפער!" איך האב אויפגעהויבן מיינע הויזן אים צו ווייזן מיינע פיס, אבער דער דאקטאר גיט מיר א פאטש זאגנדיג אין אונגארישן, "דו פערד, מען פארברענט דאך!"

צומארגנס בין איך ווידעראמאל געגאנגען צו אים, אבער ער האלט זיך פעסט "דו גייסט זיך נישט ערהוילן".

בלית ברירה בין איך ווייטער צוריקגעגאנגען ארבעטן שוועד. איך האב געשלעפט א לאנגע שינע אויף מיינע פארווייטאגטע פלייצעס, אבער פון די אנדערע זייט צוים זעה איך מיינע חברים גייען לעבעדיג און פרייליך, זיי שאקלען מיט די הענט ביי די זייטן, זיי קוקן אויף מיר מיט רחמנות "נעבעך יאסעלע שלימזל, ער בלייבט שלעפן שינעס. דער שוואכער יאסעלע בלייבט דא".

מען האט זיי אוועקגעפירט, און מער האב איך זיי נישט געזען. מיט זיי איז מיטגעגאנגען צוויי ברידער לעווינגער, לאצי (הלל) און שאני (ישעי'). זיי האבן מיר דערציילט די ביטערע ענדע.

מען האט געפירט די גאנצע גרופע אידן ביז צו א קעלער. מען האט זיי דארט איינגעשפארט, ירעו עד שיסתאבו. מען האט זיי געלאזט אויסגיין פון הונגער און דארשט. די דייטשע מארד מאשין האט שוין דאן געהאלטן ביי אירע לעצטע פאזעס. די באנען האבן זיך שוין שוועד געקענט באוועגן אין די באמבארדירטע וועגן, האבן זיי אויסגעפונען פראקטישע און ביליגע וועגן צו לעזן די אידן פראגע, ימ"ש.

אנטלאפן פון די דייטשע ערהוילונג

די צוויי לעווינגער ברידער האבן צוגעזען ווי די גאנצע גרופע אידן ליגן אפגעשוואכטערהייט, און פארלעשן זיך צוביסעלעך. זיי האבן באשלאסן אז זיי מוזן ארויסקריכן פון דארט. זיי האבן געטראפן א קליינעם אייזן און דערמיט פראבירט צו שאפן אן עפענונג.

ענדליך מיט גרויס שוועריגקייט האבן זיי באוויזן צו שאפן א שפאלט, כאטש דער שפאלט איז געווען צו שמאל אז אפילו אויסגעדארטע העפטלינגען האבן זיך נישט געקענט געהעריג אדורכשטופן. מיט דעם אלעם האבן זיי זיך פון דארט ארויסגעקוועטשט ווערנדיג אינגאנצן צושניטן ביז בלוט.

זייענדיג אויף די פרייע לופט, האבן זיי זיך אויסבאהאלטן צווישן די הויעכע קארן געוואוקסן, ביז זיי האבן דערלעבט צו ווערן באפרייעט דורך די זיגרייכע אמעריקאנער ארמיי. אבער פון די אנדערע אידן אין די 'ערהוילונגס גרופע' האט ליידער קיינער נישט איבערגעלעבט. הי"ד.

געטראפן דעם מלאך המושיע

יארן נאך די באפרייאונג האב איך באזוכט אין סט. לואיס, אמעריקע. פרייטאג צו נאכטס האב איך געדאוועט אין די שטאטישע שוהל. וועו מען האט געענדיגט דאס דאוועגען, איז דער עולם פאראיבער דעם רב, הרב עפשטיין, אנוואונטשן א גוט שבת.

שטייענדיג אין די רייע מיט אלע, האב איך פלוצלונג באמערקט דעם דאקטאר שעהנפעלד וואס האט מיר נישט געלאזט גיין זיך ערהוילן, און דערביי מיר געראטעוועט דאס לעבן.

איך בין געווארן גאר שטארק איבערראשט, און געגעבן א געשריי "דאקטאר שעהנפעלד!"

דער גאנצער עולם איז שטיל געבליבן. דאקטאר שענהפעלד אליין איז בלאס געווארן, נישט וויסנדיג וואס דער פרעמדער גאסט וויל פון אים.

דער רב האט אונז בארואיגט, און איך האב אנגעהויבן דערציילן מיין געשיכטע, ווי דער דאקטאר האט מיר געראטעוועט דאס לעבן.

ביים ענדע פרעג איך אים, "פארוואס פונקט מיר האט איר נישט געלאזט אהין גיין? האט איר מיר געקענט פון פריער?"

דער דאקטאר זאגט מיר, אז ער דערקענט מיר נישט, איך בין אים קיינמאל נישט געווען באקאנט. "ס'איז געווען ממש השגחה פרטיות פון הימל אז דו זאלסט איבערלעבן".

דער דייטש האט זיך דערשראקן

די לעצטערע וואכן האבן מיר געגראבן "שוץ גרובן" ארום דעם לאגער. די גרובער זענען געווען טיף ווי די הייך פון א מענטש, אז ווען די אליאירטע ארמייען וועלן אנקומען זאלן די דייטשן קענען שטעלן א ווידערשטאנד, זייענדיג באשוצט אין די גרובער.

איך בין שוין דאן געווען אויסגעדארט, דאס מערסטע וואס מעגליך, די פינגער פארפרוירן, מיט שרעקליכע כינים, יעדע שאוועל זאמד איז געקומען מיט ווייטאג. דאס אריינשפרינגען אינעם שוץ גרוב, דערנאך ארויסשפרינגען האט ספעציעל אפגעשוואכט.

איך האב זיך אנגעלאנט אויפן וואנט אינעם גרוב, טראכטנדיג אז פון די גאנצע אפטיילונג וואס איז געקומען מיט מיר פון אונגארן איז שוין גארנישט דא, יעדן טאג ווערן אנדערע "אומנוצליך" און "ארבעטסלאז", טא צו וואס זאל איך ארבעטן אזוי שווער פאר חיי שעה?

פלוצלונג האט איינער פון די וועכטער געווארפן אויף מיר א שטיין, דערנאך א צווייטע, א דריטע, אבער איך האב נישט געהאט קיין מוהט אנצוהייבן גראבן פונדאסניי. איך האב אויפגעגעבן דעם קאמף, נאר געזאגט שטילערהייט שמע ישראל.

דער דייטש איז צוגעקומען "דו הָונט! וואַס איז מיט דיר?" איך ענטפער נישט.

ער פרעגט דאס איבער עטליכע מאל. ענדליך האב איך זיך אנגעגארטלט מיט כח, און ארויסגעקראכן פון גרוב. איך האב סאלוטירט פאר'ן רשע און געזאגט, "הערן זו מייסטער, דו זעסט נישט אז איך קען נישט מער ארבייטן?"

דער דייטש ברומט ארויס צווישן די ציין "דָו מָוזט ארבעטן".

פרעג איך אים, "האַבן זָו בייבל געלערנט אמאל? געדענקסט פרעה דער גרויסער קעניג מיט זיין מעכטיגע ארמיי איז

איינגעזינקען געווארן אין וואסער. פון דעם וועלטס קעניג נבוכדנצר איז געווארן א חיה פון וואלד".

וראה זה פלא. אז אנשטאט ער זאל מיר דערשיסן שטייט דער דייטש און הערט מיר אויס. "יַא וואַס זאַגן זָו, דו וועסט צו הויזע גען, די פרוי מיט די קינדער וועלן זיין אלע טאויט (טויט)" זאג איך וויטער דראענדיג.

א שרעק איז אים באפאלן, און ער איז געשטאנען מיט אן ערנסטקייט. "זא וואר דאך בי׳ אונזערע עלטערן, דער אין הימל דער נעמט זיך אן פאר אונז, זא גלויבן זי!" דער מלאך המשחית האט זיך אויפגעכאפט פון זיינע מחשבות און אפגעטראגן מיט א קענטיגע שרעק.

צומארגנס, קומט צו דער דייטש צו מיר, ער קוקט אויף אלע זייטן, און לאזט אראפ א סענדוויטש. צוויי שטיקלעך שווארץ ברויט מיט אן אי׳ דערינען. ער טרעט צו נענטער צו מיר, "זינט זי א ראבינער?"

"יאוואל" (יא), ענטפער איך. "מיינע פרוי האט אינען געשיקט דאס, בעטן זי נישט אויף זייער טויט..." איך האב זיך שנעל צוגעכאפט צו די ברויט, און באלד אויפגעגעסן.

אין מילדארף לאגער שפיטאל

"דער הונט האט פיבער"

די ברויט האט מיר געגעבן כח אנצוציען נאך עטליכע טעג,

אבער דערנאך בין איך צוזאם געפאלן אן כח. מען האט מיר אויפגעהויבן און אריינגעפירט אין "רעויר".

דארט זענען געווען די "לאגער דאקטוירים", די דאקטוירים זענען געווען געשטעלט אז אויב מאכט זיך א קראנקער זאלן זיי אויפפאסן אויף אים... צו מיין מזל איז דאן געשטאנען דארט דאקטאר ווייס. ער איז געווען א העפטלינג ווי אלע, און געארבעט אין מיין אפטיילונג, נאר צו מאל האט מען אים גערופן אלס שטעל פארטרעטער צו דינען אלס דאקטאר.

ער פרעגט מיר "דו האסט פיבער? אן פיבער ביסטו נאך געזונט".

איך האב אנגעהויבן ווינען ער זאל רחמנות האבן אויף מיר. איך קען נישט מער שטיין אין די ביטערע קעלטן.

ער האט רחמנות באקומען און זיך געמאכט ווי גלייך ער נעמט פיבער, דערנאך האט ער געשריגן צום דייטש "דער הונט האט פיבער".

די דייטשע וועכטער האבן געגומען דעם הונט, אנשטאט אים טראגן צום ארבעטס פלאץ צו גראבן זאמד, אים געפירט צום לאגער שפיטאל.

דער "שפיטאל" קעלער

דער "שפיטאל" איז באשטאנען פון א קעלער טיף אראפ אונטער די ערד. פאר די געזונטערע האט מען געגעבן א בעט. די שטארק קראנקע האט מען אראפגעלייגט אויף די ערד און זיי

געלאזט ווארטן אז זיי זאלן געזונט ווערן...

מען האט צוגענומען די קליידער - שמאטעס און געגעבן אזא מין סחורה וואס די רשעים האבן אנגערופן "דעקע".

עסן האט מען פארשטייט זיך נישט געגעבן, קיין מצוות טוען זיי דאך נישט, אז מען ארבעט נישט באקומט מען נישט. נאר איינמאל אין עטליכע טעג האבן זיי עפעס אריינגעווארפן.

ס'איז געווען באשטימט פארן "שפיטאל" א באזונדערער קאפא, וואס האט זיך געדרייעט און געשלאפן מיט אונז. ער האט אכט געגעבן אז מען זאל נישט ברעכן דאס געזעץ...

באזונדער איז געווען געשטעלט א בחור וואס מען האט אים גערופן מיטן טיטול "יוסף הויז בחור". ער איז געווען געשטעלט אויף די ריינקייט פון שפיטאל, און רייניגן די בית הכסא, וואס איז באשטאנען פון דריי גרויסע פעסער, פאר די וואס זענען נאך געווען געווען בכח אהינצוגיין...

אין דעם "שפיטאל" איז מיין מצב נאר פארערגערט געווארן. איך האב באקומען א שרעקליכער שלשול, איך האב גארנישט געגעסן נאר ארויסגעגעבן.

די ערשטע צייט האב איך זיך נאך געירט, אבער איך בין געווארן מער און מער אפגעשוואכט, און זיך מער נישט געקענט אויפהייבן. אזוי איז געווען אין אלגעמיין דער מצב מיט אלע "פאציענטן". יעדן טאג האט מען ארויסגעפירט עטליכע טויטע, הי"ד.

מיין הייליגער שכן אין שפיטאל

ליגנדיג אין שפיטאל אויף דער ערד איז בי איין זייט געלעגן אן אסימילירטער איד רח"ל, מיטן נאמען ראהיים פאלי, אבער אויף די צווייטע זייט איז געלעגן הגה"ק אבד"ק קראסנא רבי הילל ליכטענשטיין זצ"ל. ער איז אריגינעל געווען אין אלע"ק לאגער, און מען האט אים אהערגעפירט צו ארבעטן, אבער צוליב זיין צושטאנד האט מען אים אריינגעפירט אין דעם "שפיטאל".

איך האב געהאט די זכיה צו אנווענד זיין בי די נידעריגסטע מצבים פון דעם גרויסן צדיק וקדוש. ס'איז נישט סתם א טיטל, נאר איך האב דאס צוגעזען בי אים, אין צייטן וואס מיר האבן געגלייבט אז ס'איז נישט געבליבן קיין שריד ופליט פון כלל ישראל רח"ל, איז ער געלעגן שוואך אין בעט און געקעמפט פאר יעדן דבר שבקדושה.

"סענט יאשע, דערצייל פונעם שאבעס..."

אין אלגעמיין איז דער עולם געווען ליידער אסימילירטע אידן, וואס זענען נעבעך אויפגעוואקסן אן תורה און אידישקייט. אזויווי איך בין דאך געווען א פרומער, און אין די ערשטע צייטן האב איך דאך פארמאגט א סידור מיט מיר, האב איך דערפאר פארדינט דעם טיטל "סענט יאשקע", דער הייליגער יאסעלע.

עס זענען צו מאל אדורך טעג וואס מען האט גארנישט דערלאנגט צו עסן, און יעדער איז געזעצן פארהונגערט. די פרייע אידן, נישט האבנדיג מיט וואס צו שפייזן זייערע הונגעריגע

געפיהלן, האבן זיי זיך געוואנדן צו מיר.

"סענט יאשקע, איך וויל דו זאלסט עפעס דערציילן פון "שאבעס" (שבת), נישט פון די וואַרעמע תפילות און דברי תורה, נאר וואס מען פלעגט עסן..." איך אנגעהויבן דערציילן, ווי די מאמע פלעגט געבן א שטיקל פיש... מען האט איינגעטונקען די חלה אין די זאפט... ארום, ארום, זענען געזעצן אויסגעהונגערטע פארשמאכטעטע קערפער מיט אפענע מיילער, פון גרויס צער האבן זיי געגומען שרייען אהה... אהה... אהה...

יארן שפעטער האב איך געטראפן אין ארץ ישראל א איד, מיטן נאמען פוקס, וואס איז געווען אין דעם קעלער. ער האט אין מיר דערקענט דעם אמאליגן "סענט יאשקע", האט ער מיר געזאגט, "דו מוזט תשובה טוען, וויל ווען דו האסט דערציילט פון דיין "שאבעס", האט זיך איינער פון די אנווענדע, שעניארקא באטשי, פון גרויס התרגשות און גלוסטעניש צו עסן, צוגעמאכט זיינע אויגן אויף אייביג..."

די הייליגע גסיסה

איינע פון די טעג האט מען אריינגעפירט א נייעם "פאציענט". א איד מיטן נאמען ר' שמואל לילענפעלד ז"ל הי"ד, (מחסידי בעלזא). נאכן ליגן א שטיק צייט הער איך אים פרעגן, "מיט וועם קען מען רעדן אין לערנען?"

איך בין צוגעקראכן צו אים און געזאגט אז איך בין א ישיבה בחור...

מיר האבן טאקע אביסל געשמועסט אין לערנען, וויפיל ס'איז שייך צו זאגן דערויף "רעדן..." און נאך דערצו "לערנען...". מיר האבן עטליכע מאל געזאגט תיקון חצות, און געשפירט ווי די אלע ביטערע קינות ווערן מקויים אויף אונז.

איין נאכמיטאג האט ר' שמואל זיך גענומען מתוודה זיין, און תשובה טוען פארן בורא כל עולמים. ער האט זיך - כביכול - אויסגע'טענה'ט מיטן באשעפער, אז אויף אלע זיינע זינד האט ער שוין זיכער באקומען זיין שטראף, און ער האט מתפלל געווען הויך אויפן קול, אז דער באשעפער זאל אים שוין צונעמען זיין נשמה...

דאס האט זיך אזוי געצויגן ביז אין די נאכט אריין. דער קאפא - ליידער א איד מיטן נאמען מארצל - האט נישט געקענט איינשלאפן פון די געוואלדעס פון ר' שמואל, איז ער צוגעגאנגען צו אים, און אים געגעבן א זעץ מיטן פויסט... און ר' שמואל איז תיכף שטיל געווארן, הי"ד.

דאן האט דער קאפא א געשריי געגעבן צו מיר, "נאדיר דיין רבי", ווייל איך האב דאך געלערנט מיט אים. ס'איז געווען שטארק פינסטער, האב איך נישט געקענט זען וואס ס'האט פאסירט מיט אים, נאר איך האב איך מער נישט געהערט. צומארגנס האב איך אים מער נישט געזען...

אויף דעם סמך האב איך נאכן באפרייאונג עדות געזאגט פארן סאמבאטהעלער רב הגאון רבי יהושע כ"ץ זצ"ל, כדי מתיר צו זיין די עגונה פון ר' שמואל הי"ד.

"תמות נפשי מות ישרים"

צווישן די פרייע אידן, איז געווען איינער א בארימטער ספארטלער, א באקסער, וואס פלעגט זיך שלאגן אין טיאטער רח"ל. צוזעענדיג די הייליגע גסיסה פון ר' שמואל ע"ה און זיין ווידוי, האט ער דאס אויך פראבירט נאכצומאכן, אין א בחינה וואס בלעם הרשע האט געזאגט "תמות נפשי מות ישרים".

ער האט אנגעהויבן זיין וידוי אויף אונגארישׁ, מיט א הויכע שיינע שפראך, און אלעס מסביר געווען מיט א משל ומליצה. ער האט אויך געבעטן פון באשעפער אז ער וויל שוין אויסגיין. נאך א קורצע צייט, ממש א קליינע צייט דערוויף, איז ער געשטארבן.

האט מיר דאן דער קראסנער רב געזאגט, אז ער איז מאמין באמונה שלימה, אז א מלאך איז אראפגעקומען פון הימל צו מקבל זיין די תשובה פון דעם אומוויסנדן איד. יש קונה עולמו בשעה אחת.

"זייטס מוחל מאכט מיר דעם קשר..."

איין נאכט, ליגנדיג דארט, ווען איך האב שוין נישט געהאט קיין כח צו זיצן, הער איך ווי איינער קומט אריין אין קעלער און זוכט א "סופר". ער האט געהאפט אז דא וועט זיך געפונען עמיצער וואס קען סופרות.

דער איד איז געווען הרה"ק רבי מענדעלע מסטראפקוב זצ"ל. ער האט ערגעץ וואו געטראפן א "תפילין של ראש", וואס עמיצער האט אריינגעשווערצט אין לאגער, אבער עס האט

געפעלט דער "קשר" פון די תפילין. דעריבער איז ער געקומען זוכן א סופר, מיט א גאנצע שמחה כאילו מען איז אין דער אלטער היים און מען גייט צום סופר שטיבל...

איך האב זיך אביסל אונטערגעהויבן און געמורמלט אז איך קען מאכן קשר, אבער די פרייע איינוואוינער וועלכע האבן נישט פארשטאנען צו וואס ער מאכט דא אזא גאנצע גערודער אינמיטן די נאכט, האבן אים באווארפן מכל הבא לידם, א טישטוך, א קאסטן... אבער ער קומט צו מיר און זאגט "זייט מוחל מאכטס דעם קשר".

מיינע אויגן האבן נישט געגלייבט וואס זיי זעען, און מיינע הענט האבן זיך נישט געוואלט רירן. ווי קען איך מאכן א קשר פאר תפילין אין אזא צושטאנד, מיט קוים א דעקע אויף זיך... די הענט זענען מיר דאן געווען אומריין פון די שמוץ אין וואס איך בין געלעגן...

אבער דער סטראפקובער רבי זצ"ל האט מיר אונטערגעאיילט, איך האב געמאכט דעם קשר און ער איז תיכף פארשוואונדן געווארן פון דארט.

דער קראסנער רב זצ"ל איז דאן שוין געווען אינגאנצן אפגעשוואכט, און גארנישט רעאגירט זיענדיג די תפילין.

א מצה אין לאגער

איין נאכט, מיר ליגן אלע שטיל, איז אריינגעקומען דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל, אויסרופנדיג "דוד בן לאה, דוד בן לאה"

(בראך). דאס איז געווען א איד פון קלויזענבורג, וועלכער האט זיך געציילט אין די קהילה פון קלויזענבורגער רב ז"ל.

דער רבי פלעגט קומען צו אים פון מאל צו מאל, איינמאל איז ער געקומען אנזאגנדיג אז ס'איז ראש חודש ניסן, בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל... נאר אזוי האב איך עטוואס געהאלטן חשבון אויפן אידישן לוח.

אלענפאלס, דא איז אונטערגעקומען דער יום טוב פסח, ווי דערמאנט זענען געווען דריי קאפאס וועלכע האבן ארויסגעהאלפן דעם רבי'ן. זיי האבן פארשאפט אביסעלע מעל און וואסער, און נישט צום גלייבן, אבער איך האב דאס צוגעזען מיט מיינע אויגן, ווי דער רבי זצ"ל האלט א קליינע מצה, טאקע אין די גרויס פון צוויי פינגער, אבער פארט א מצה.

דאס האט ער געברענגט פאר דעם דוד בן לאה... דער איד האט זיך ממש אביסל אונטערגעהויבן צו ווייזן וואו ער איז, און דער רבי האט אים דערלאנגט די מצה...

מיינע אויגן זענען אויסגעגאנגען פאר קנאה, איך האב זיך געגנומען בעטן ביים קלויזענבורגער רבי ער זאל מיר אויך געבן אביסעלע צו עסן.

אז ער האט נישט געוואלט מיט גוטן, האב איך פראבירט מיט בייזן... און גענומען שרייען און זידלען מיט מיין גאנצן כח.

דער רבי ענטפערט א גאנצע צייט:

"אינגאלע, איך האב דאך נישט מער. ס'איז דאך נישט דא מער וואס צו געבן... דער באשעפער זאל העלפן אז איר אלע זאלט

באקומען צו עסן בקרוב..." און איז ארויסגעגאנגען.

"ס'איז דא ברויט!"

נישט לאנג דערויף וואס דער קלויזענבורגער רב זצ"ל איז ארויס, האט מען געהערט אויסרופן אין קעלער אויף אונגאריש "וואן בראט" ס'איז דא ברויט! מען האט געטיילט פאר יעדן א שטיקל ברויט אין די האנט אריין. די שמחה איז געווען געוואלדיג, אזוינס וואס מען קען זיך נישט פארשטעלן.

דער וואונדערליכער לויב געזאנג

אבער צו די זעלבע צייט האט זיך אביסעלע געעפענט די קעפ פון די אלע פריי אידן, נאכן זיין אויסגעהונגערט פאר א שטיקל ברויט אזא לאנגע צייט, האט מען אנגעהויבן אריינצוטראכטען וואס דאס מיינט "עסן", וועט באשאפט די עסן און די אלע וואונדערליכע זאכן ארום דאס 'עסן'.

איצט אז זיי האבן באקומען א שטיקעלע אויסגעבעטען ברויט, האבן זיי זיך געוואנדען צו מיר "סענט יאשע, טרעף אויס א דאנק, א לויב פאר דעם באשעפער פון די וועלט".

דאן איז מיר איינגעפאלען צו זאגן דאס גאנצע בענטשען, ברכת המזון, אויף אונגאריש. אנגעהויבן פון די ערשטע ברכה "הזן את העולם כולו בטובו" און אזוי וויטער וויפיל ס'איז מיר געלעגן אין זכרון פונם בענטשן, וויל ווי קען מען געדענקן וועט א גאנץ יאר נעמט מען נישט אריין אין מויל א שיעור כזית...

די אלע שוואכע סעקלעטאנען פון הויט אין ביין, זאגן מיר נאך ווארט ביי ווארט, אזוי האט זיך געצויגן דער וואונדערליכער 'כאר' אין דעם טיעפסטען אפגרונד, אין דעם גרעסטען הסתרת פנים האבן א גאנצען מנין אידן געטראפן זייער טאטן אין הימל, און געבענטש און געלויבט דעם באשעפער צום ערשטען מאל אין זייער לעבן...

נאכן ענדיגן בענטשן, האבן זיי מיר אויסגערומט אלס א הימל מענטש, טא וויאזוי דען איז שייך צו מאכן אזא שיינע לויב ליד פאר'ן באשעפער אזוי גיך...

די שרעקליכע "אפעראציע"

ס'איז אריבער א צייט, מיין צושטאנד איז געווארן וואס א טאג ערגער, איך בין געלעגן אין זיך נישט געירט דאס מינדעסטע, קראנק, פארפרוירען, פיל מיט לייז.

גייט אריבער א איד מיט'ן נאמען בערגער, וואס האט ווייזט אויס געהאט א קענטעניס אין עניני רפואה, ער גיט א קוק אויף מיינע פיס, אויף מיין לינקע פוס, אויפ'ן גראבן פינגער איז געלעגן אסאך אייטער, און ס'איז געווען שטארק אויפגעשוואלן.

זאגט מיר בערגער "אז דו ווילסט לעבן, מוז מען אראפשלעפן דעם נאגל פון די פינגער".

איך האב נישט רעאגירט, איך בין כמעט נישט געווען אויף די ערדישע וועלט.

דער בערגער האט נישט געווארט אויף מיין צושטימונג, נאר

צוגערופן "יוסף הויז בחור" דער אויבערדערמאנטער בחור'ל וואס איז גוועז געשטעלט אויף די רייניקייט פון אונזער קעלער.

ער האט גענומען א צוועגגעל, און באפוילן פאר יוסף הויז בחור אנצוכאפען מיין פוס. בערגער האט ארויפגעשטעלט דעם צוועגגעל אויפ'ן נאגל און געשלעפט מיט כח... איינס, צוויי, דריי, ביז דער נאגעל האט זיך אפגעטיילט פון די פוס, און דער בערגער איז זיך גלייך געגאנגען זיין וועג...

פון גרויס יסורים האב איך תיכף גע'חלש'ט און פארלוירן דעם באווסטזיין פאר א לענגערע צייט.

אויפכאפענדיג זיך האבן זיך אנגעהויבן די ריכטיגע יסורים. אן אפענע וואונד אין א שמוציג פלאץ, ערגער פון דעם דארף מען נישט.

דער פינגער איז געווען אויפגעשוואלן, פול מיט אייטער, און צו דעם אלעם גאר א שלעכטער גערוך, ממש נישט צום אויסהאלטען.

אבער ס'איז נישט געווען אין מיין מעגליכקייט זיך צו העלפען דערין. איך האב זיך נישט געקענט רירן דאס מינדעסטע.

מיין קאפ האט זיך נאר געהאלטען אין איין וואונדערן, וואס קומט מיר איצט אזא צרה ? מה לי לצרה הזאת אין אזא מצב ממש "מראש עד כף רגל אין לי מתים..." נאך א יאר פון די ארגסטע ליידן, זאל קומען א איד, מיר אראפשלעפען א נאגל פון די פינגער... נסתרים דרכי ה'...

דער גרויסער נס !

די באפרייאונג האט זיך שוין געהערט פון דערווייטענס, די באמבארדירונגען פון די אליאירטע זענען מיט יעדען טאג געווארן העכער און נענטער, די דייטשען ימ"ש האבן זיך גענומען גרייטען אויף א ריקצוג. דערונטער נישט איבערצולאזן קיין העפטלינגען אויף די פריי.

די דייטשען זענען ארומגעגאנגען אין דעם גאנצען לאגער און יעדען ארויסגעיאגט. אויך מיין קעלער דער "שפיטאל פאר די קראנקע" איז נישט אפגעשוינט געווארן.

דער אפיציער האט אריינגעשטרועמט "אויפשטעהן, אויפשטעהן די אמי קומען, די אמי קומען" ער איז ארום צו אלע ליגענדיגע און זיי אויפגעוועקט מיט מיאוסע געשרייען. ער האט געשטויסען אלע שוואכע אז זיי זאלן זיך צויאגן. און דאן איז דער רשע ימ"ש אנגעקומען צו מיין רייע.

צוקומענדיג נאנט צו מיר האט ער תיכף געשפירט דעם געוואלדיגע ריח וואס האט געשטונקען פון די פיס נאגל...

דער באפוצטער אויסגעביגעלטער דייטש האט דאס נישט אויסגעהאלטען "פע, פע, שייזע..." האט ער געשריגן א מיאוסע קללה אויף דייטש. און שנעל אוועקמארשירט, ארויסגעשריבן א פינף און צוואנציג העפטלינגען און זיי געפירט ארויס פון לאגער אריין טיפער אין דייטשלאנד.

אבער די אלע קראנקע וואס האבן טראץ די אלע שטויסעריין זיך נישט געקענט אויפהייבן, דערונטער איך מיט

מיין פארשטונקענע פוס, זענען געבליבן אין לאגער...

נסתרים דרכי ה', אז ס'איז רצונו יתברך איך זאל איבערבלייבן, קען די ישועה קומען אין פארעם פון א אידל וואס באשלוסט מיר צו מאכן אן אפעראציע און אפרייסן מיט געוואלד א פוס נאגל.

היינט שרייבענדיג די שורות, יארן שפעטער, האט זיך דער וואונד נאך נישט פארהיילט, נאר ס'איז מיר געבליבן אלס א לעבעדיגע דערמאנונג פון דעם גרויסען נס.

די ענדגילטיגע לעזונג ביז צו די ענדע

די דייטשן ימ"ש האבן געמאכט א פולשטענדיגע ריקצוג, אבער זיי האבן נישט פארגעסן פון די "ענדגילטיגע לייזונג פון די אידן פראגע".

א צייט נאך די קריג, ביי די געריכטן, איז אנטפלעקט געווארן, אז די רשעים האבן איבערגעלאזט איינעם, און אים באפוילען ער זאל אונטערצינדען דעם קעלער-שפיטאל וואו ס'איז איבערגעבליבן עטליכע אידן, זיכער צו מאכן אז קיינער זאל נישט איבערבלייבן...

ברוך השם, דער אפיציר האט זיך בארעכענט, אז די קריג איז שוין פארשפילט, און ער האט געטראכט צו וויזן א שיין פנים פאר די אמעריקאנער אז ער איז אן ארענטליכער, און ער האט זיך קעגענגעשטעלט זייערע מערדליכע באפעלען.

דערלעבן די באפרייאונג

די דייטשן זענען ארויס, אבער די זיגרייכע אמעריקאנער ארמיי איז נאך נישט אריין, די שיסעריין האבן אנגעהאלטען דעם גאנצען מעת לעת, ביז דערווייל זענען מיר ווייטער געלעגן און ארויסגעקוקט אויף א שטיקעלע ברויט מיר זאלען דערלעבן די באפרייאונג.

די פארבליבענע העפטלינגען וואס זענען געווען בכח זענען אביסל ארומגעקראכן זוכנדיג עפעס צו עסן, און אט האט עמיצער געפונען א קליין פעסל מיט מארמאלאד (דזשעם), בדחילו ורחמיו האט מען געטיילט פאר יעדען אין האנט, און אלע האבן דאס גלייך אויסגעלעקט.

נעבן מיר איז געלעגן הב' שמואל דוב (בערלע) ב"ר ישראל משולם פייש פערלמוטער פון מאקאווע, ער דרייעט זיך אויס און זאגט מיר "יאסעלע און גיי שוין נישט אהיימגיין...".

"בערלע פארוואס זאגסטו אזוי? די דייטשן זענען שוין אנטלאפן, די אמעריקאנער זענען עטליכע טריט אוועק !".

"ניין יאסעלע, מיין טאטא און מאמע זענען מיר געקומען און חלום, און מיר געמאלדן אז איך גיי זיך נישט אומקערן אהיים...".

ס'איז געקומען זיין רייע, מען האט אים אריינגעלייגט אין האנט אביסעלע מארמאלאדא, אבער ער האט נישט פארמאגט די כוחות דאס אויפצוהייבן און צופירן צום מויל, פון זיין אויסקוק האט איך פארשטאנען אז זיינע מינוטין זענען געציילטע, דערפאר האבן איך באשלאסען צו האלטן אן אויג, ווען ער וועט

אויסהויכן זיין נשמה, וועל איך זוכה זיין אין די מארמאלאד... ער איז געלעגן שטיל, מיט די מארמאלאד אין האנט, פלוצלונג האב איך דערשפירט אז ער איז קאלט...

פאר א רגע האב איך זיך דערווייטערט פון דעם נפטר, אבער דערנאך זיך געשטארקט, און איך האב זיך מיט אין אימפעט אויפגעהויבן מיט די לעצטע כוחות, זיך צוגעבויגן צו זיין האנט, אבער... זיין האנט איז געווען ליידיג, א צווייטער האט דאס שוין אויסגעלעקט... הי"ד.

❀❀❀

צוועלעפטער קאפיטל

באפרייאונג

"די אמעריקאנער זענען דא!"

געווען איז דאס כ"ב אייר תש"ה, מאי 4 45' למספרם.

איינער פון די העפטלינגען, א פוילישער אידל, וואס האט שוין געהאט א לאנגע היסטאריע אין די מלחמה, זייענדיג א פוילישער, האט ער שוין מיטגעהאלטן די מלחמה עטליכע לאנגע יארן, און צום ענדע געהאט דעם גליק, זיך צו ערהוילן אין אונזער

שפיטאל... דער איד איז געשטאנען נעבן די ביהכ"ס פעסער, העכער דערפון איז געווען א קליין פענסטערל.

דער איד קוקט ארויס און ער גיט א געשרייַ "מוציא אסירים בכושרות!"

ער זעט די אמעריקאנער טאנקען מארשירן צו נאענט צו דעם עלעקטערישן לאגער טויער, זיי שפרינגען אראפ פון די טאנקען, לויפן צו צום טויער, און שיסן עס אויף. גלייך דערנאך גיסן זיך אריין אין לאגער געפאנצערטע טראקס און טאנקען אנגעפולט מיט סאלדאטן.

דער איד, דער מבשר טוב, וואס האט נעבעך מיטגעמאכט אזויפיל יסורים האט זוכה געווען צו זען די באפרייאונג, אבער ער האט ליידער נישט זוכה געווען איר צו שפירן. ער איז ליידער עטליכע מינוט דערויף אוועקגעפאלן, הי"ד. דער מענטש איז שוין געווען אויסגעגעסן פון קרענק, און ער האט זיך אויסגעלאשן פון איין מינוט צום צווייטן.

"מיר דאנקען אייך!"

שוואכערהייט הערן מיר די פרייליכע בשורה, אטעמענדיג מיט א שוואך הארץ, האב איך געזאגט א תפילה מעומקא דליבא, אז איך זאל אויסהאלטן די קומענדיגע קריטישע מינוטן.

די גאנצע ישועה האט נישט געשפעטיגט צו קומען. ביים טיר האבן זיך באוויזן צוויי אמעריקאנער מיליטערלייט, א מאן און א פרוי. אויף זייער ארעם איז געווען א סימבאל אז זיי זענען

דאקטוירים (ס'איז געווען א שמועה, אז זיי האבן געזאגט אז זיי זענען אידיש אפשטאמיגע).

די צוויי האבן אנגעהויבן ווארפן אין אונזער ריכטונג קרעקערס, הארטע קיכלעך. די וואס זענען געווען ביכולת, זענען צוגעקראכן און אויפגעהויבן און געגעסן. דערנאך האבן זיי אלע באפאלן די צוויי באפרייער און זיי ארומגענומען, געהאלזט און געקושט.

"מיר דאנקען אינען!" "מיר דאנקען אינען!"

אזיוי די אלע זענען געווען פארשמירט און אנגעפולט מיט לייז, זענען די לייז אריבער געשפרינגען אויף די אמעריקאנער... די צוויי סאלדאטן האבן זיך מיט גרויס שווערigkeit "באפרייעט" פון די לייזיגע העפטלינגען וואס האבן זיי ארומגענומען און זענען גיך ארויס.

שטויב פון גן עדן

שפעטער א ווייל זענען זיי צוריקגעקומען מיט צוויי מאשינען וואס האבן געהאט דעם אויסקוק פון "רעוואלווערס". די צוויי מיליטערלייט האבן גענומען שיסן אין די לופטן...

ס'איז געפאלן א גרויס פחד אויף אונז, אז זיי האבן בשלאסן צו שלאגן כפרות מיט אונז, כדי זיי זאלן זיך נישט דארפן מוטשענען מיט אזעלכע קראנקע מענטשן ווי אונז... מען האט גענומען שרייען "רשעים!" "מערדער!"

דאס אלעס האט נאר אנגעהאלטן אינגאנצן עטליכע סעקונדעס. ס'האט זיך ארויסגעשטעלט אז זיי האבן

ארויסגעשאסן א שטויב וואס האט געהרג'ט די לייז. די גאנצע שטוב איז געווארן פארנעפלט פון די שטויב, גאר א שטארקע סם, און צוביסעלעך האבן מיר געשפירט א פארלייכטערונג. די לייז האבן אנגעהויבן אויסצושטארבן. כי הרחיב ה' לנו.

דאן האט זיך דער קראסנער רב זצ"ל אנגערופן צו מיר, אז די שטויב איז "א שטויב פון גן עדן".

קעסערן

די אמעריקאנער האבן צוזאמען גענומען אסאך פויערן פונעם "דייטשן הערן פאלק" - מערסטנס פרויען, ווייל די טויגליכע מענער זענען אלע געווען אויפן פראנט - און זיי האבן ארויסגעפירט אלע לעבעדיגע העפטלינגען פונעם לאגער און זיי אריינגעפירט אין א גרויסע מיליטערישע פעסטונג קעסערן. דארט האט מען אויפגעשטעלט א פראוויזארישער פעלד שפיטאל.

איך בין געווען געפערליך קראנק און מאגער, איך האב געוואויגן נישט מער ווי פערציג קילא, מיינע פלייצעס און לענדן ביינער האבן זיך ארויסגעשטעקט ביי ביידע זייטן, און דער מאגן איז מיר געווען איינגעפאלן אזויווי א זופ טעלער.

בשעת מען האט אונז אריינגעפירט אין שפיטאל זענען געשטאנען די אמעריקאנער זעלנער און געקלאפט מיט די הענט פאר גרויס ערשיטערונג.

מען האט געשטעלט איבער אונז א קראנקען שוועסטער

(נוירס) מיט איר יונגעלע, זיי זאלן אונז געבן די מעדיצינען.

"אזא הויז בחור ביסטו?!"

נעבן מיר איז געלעגן שוואכערהייט דער קראסנער רב זצ"ל. ער איז געווען זייער קראנק, און געהאט זיבן לעכער אין די שדרה רח"ל.

אבער דער קראסנער רב האט בשום אופן נישט געוואלט אז די נוירס זאל אים צורירן. מען האט אונז געגעבן בלוט און דאס גלייכן, אבער ער האט זיך געהאלטן פעסט, און האט געהייסן אז איך, וואס איך בין זעלבסט אויך געווען קראנק, איך זאל אים אלעס טוען.

איינמאל איז ער געשלאפן, און די נוירס איז צוגעקומען צו אים און געגעבן א נידל אין רוקן.

באלד ווען זי האט געענדיגט, האט זיך דער קראסנער רב זצ"ל אויפגעכאפט פון שלאף, און האט באמערקט וואס דא איז פארגעקומען. ער איז געווארן זייער אויפגעברויזט אויף מיר "יאסעלע, פארוואס האסטו עס צוגעלאזט?"

איך האב זיך פארענטפערט אז איך האב נישט געוואוסט וויאזוי מיט גיבט אזא נידל.

אבער דער רב האט צוריק געשריגן "זאלסט מאכן וויאזוי דו קענסט, שעמסט זיך נישט? אזא הויז בחור צו זיין?"

"ויהי בימי היטלער הרשע"

איך בין געלעגן צוזאמען מיט די ברידער ר' אברהם און ר' שמואל כ"ץ. באלד ווי איך האב זיך געקענט רירן האב איך געבעטן פון די נוירס א בליי און פאפיר, און צוזאמען מיט ר' שמואל האב איך אנגעהויבן צו שרייבן א מגילה "ויהי בימי היטלער הרשע". מיר האבן זיך צוזאמען געפריידט מיט אונזער גאולה.

ס'איז נעבעך געווען א פריצייטיגע שמחה. צוויי טאג דערוף איז ר' שמואל אוועקגעפאלן. הי"ד.

דער געשריבענער סידור

איין טאג זעה איך ווי דער קראנסער רב זצ"ל שטייט מיט א פאפירל אויפן קאפ, און שאקלט זיך. איך האב אים געפרעגט וואס ער טוט, זאגט ער "איך דאווען, א אידיש קינד מוז דאך דאוונען".

די גוי'אישע נוירס איז דארט געשטאנען, האב איך איר געזאגט, "ער זאגט אז מען מוז דאוונען, אבער איך געדענק גארנישט פון אויסענווייניג". האט מיר די נוירס געראטן איך זאל גיין "צום פאטער (גלח), פילייכט האט ער אן העברעאישער בוך".

זי האט מיט מיר מיטגעשיקט איר יונגל, ער זאל מיר ווייזן דעם ווע. איך בין געגאנגען מיט די בלויזע שפיטאל העמד, אן קיין שיך, און אנגעלאנט אויף א צווייג, ווייל איין פוס איז געווען באנדאזשירט.

מען האט נישט ארויסגעלאזט די קראנקע, אויס זארג אז מיר וועלן פארשפרייטן אנשטעקיגע קרענק, דערפאר בין איך אונטערגעקראכן דעם צוים.

איך האב זיך געשלעפט צום גלח'ס הויז. ער האט געעפנט די טיר "דו ביסט איין יודע?" מיין געשטעל האט אים געזאגט אז איך בין איין יודע. "וואס וואונטשן זו?"

פרעג איך אים, "פילייכט האבן זו איין העברעאישע בוך?"

ער האט מיר געהייסן זיצן, און נאך א ווייל האט ער זיך אומגעקערט, האלטנדיג אין זיין האנט א נ"ך יחזקאל! דאס האט ער באקומען פונעם הימעל פאטער (פויפסט), וועו ער איז געווען אין רוים צו ווערן א גלח. ער האט מיר אויך געגעבן א טאשן טיכל, איך זאל קענען צודעקן מיין קאפ, דערנאך האט ער מיר אנגעשפריצט מיט זיינע שמיליגע וואסער...

איך בין צוריק אנגעקומען אין שפיטאל מיט א געוואלדיגע שמחה. איך האב זיך אראפגעזעצט אויף מיין בעטל מיטן ספר יחזקאל אין מיין האנט, און געשמייכלט צו די אידישע אותיות.

דער קראסנער רב זצ"ל האט מיר באמערקט, און געבעטן אז ער וויל זען דעם ספר. דער רב נעמט עס אין האנט, גיט א קוק א מינוט, און דאן צורייסט ער עס אויף שטיקער. איך נעם זיך שרייען אויף אים מיט גרויס כעס, איך האב געוואלט אויפהייבן די צוריסענע פאפירן פון די ערד, זאגט מיר דער רב זצ"ל: "דו נער, דו ווייסט נישט? ספר שכתבה מין ישרף! דער נ"ך איז געשריבן געווארן דורך די קריסטן צוזאמען מיט זייערע אויפפאסונגען, א

איד טאר דאס נישט האלטן!"

איך האב זייער געווייניט. איך האב שוין געהאפט זיך צו קענען מיט עפעס טרייסטן. איך האב דאך אלעס פארגעסן במשך מיין קרענק, אזוי אז איך קען נישט דאוועניען. דער רב האט מיר מחזק געווען, זאגנדיג אז ער וועט מיר פארשרייבן דעם גאנצן דאוועניען.

די נוירס האט פארשאפט פאפיר און בליי, און טאג נאך טאג האט דער קראסנער רב, בשארית כוחותיו, מיר פארגעשריבן חלקים פונעם סידור.

צוגענומען מיין אוצר...

די אמעריקאנער האבן אונז געגעבן געהעריג צו עסן, איך וואלט זיך שוין נישט געדארפט זארגן דערויף, אבער די נערוועזקייט איז מיר נאך איבערגעבליבן, און איך האב ווי מיין געוואוינהייט אין לאגער, ווייטער פארגעזעצט צו זוכן און באהאלטן קארטאפל שאלאכץ.

וואס איך האב באקומען פון די אמעריקאנער האב איך באלד פארקויפט פאר אביסל קארטאפל שאלאכץ, ביז איך האב זיך אנגעזאמלט א גאנצער זאק מיט די געשמאקע שאלאכץ. איך האב אבער געציטערט אז איינער וועט צו'גנב'נען מיין טייערן אוצר, דערפאר האב איך זיך ארומגעשלעפט דערמיט א גאנצן טאג און געהיטן דערויף.

איין טאג איז מיר געקומען באזוכן אן אמעריקאנער דאקטאר. ער הייבט אן צו שמעקן א שלעכטן געריך, ביז ער האט דערזען

מיין זעקל מיטן אוצר דערין. ער האט דאס געוואלט צונעמען פון מיר, איך האב נישט פארשטאנען קיין ענגליש, האב איך עס צוריקגעשלעפט צו מיר, ביז ס'איז אים געלונגען עס ארויסצוכאפן פון מיינע הענט.

איך האב זיך שטארק געבייזערט אויף אים, אבער ברוך השם, אזוי האט זיך אפגעשטעלט מיין שלעכטע געוואוינהייט.

עקסבערג

נאך עטליכע טעג האט מען אונז געפירט קיין עקסבערג. דארט איז שוין געווען א טיילווייז געהעריגער שפיטאל. מיר האבן צוביסעלעך צוריק באקומען א מענטשליך געשטאלט.

צום ערשטן מאל אין עטליכע חדשים האט מען מיר געשוירן די האר, און דער גוי'אישער שערער האט זיך אנגעטראגן מיר איבערצולאזן די פיאות. איך האב ענדליך צוריק באקומען מיין צלם אלוקים.

איך האב באקומען פון די שפיטאל פארוואלטונג שיך, אבער ס'איז געווען צו קליין פאר מיר, ס'איז פארט געווען מלחמה צייט און מען האט נישט געקענט אלעס צושטעלן. די שיך האבן געדרוקט מיינע פינגער, דערפאר האב איך עס אויפגעשניטן, עס זאל מיר ווערן עטוואס באקוועמער.

די גרויסע מלחמה

איין טאג האט מיר עמיצער געזאגט, אז דא אין עקסבערג

וואוינט א פרייער איד, אפשר קען ער מיר העלפן. איך מיט מיין חבר ר' נתן געשטעטנער ני"ו האבן זיך ארויסגעשוועדצט פון שפיטאל, און געגאנגען צום אנגעגעבענעם אדרעס.

ער האט געוואוינט אין א טיפן קעלער. מיר האבן אנגעקלאפט, ער האט אונז אריינגערופן ליגנדיג אין בעט. צום ערשט האבן מיר אים באגריסט און געפרעגט אויב ער האט אפשר א היטל וואס זאל דינען אלס א קאפל.

דער איד האט געעפנט אויף אונז א גרויס מויל מיט זידלערייען, "משוגעים, ענק האבן נישט בעסערס וואס צו טוען, א קאפל ווילסטו". ער האט אונז נישט געוואלט העלפן מיט דאס מינדעסטע.

איידער מיר זענען אוועקגעגאנגען האב איך אים ווארעם אנגעווינטשן "אין דער ערד ביסטו, אין א מיטה ליגסטו, עס פעלט דיר נאר אויס תכריכים..."

ליידער איז דאס געווארן אן אפטע ערשיינונג אין אונזער נייע מלחמה, ווי עס ווערט אנגערופן אין ספר חובת הלבבות, "די גרויסע מלחמה", די רוחניות'דיגע מלחמה. ס'איז געווען א שווערער קאמף, זייענדיג נאקעט בגשמיות און ארעם ברוחניות, האבן מיר געדארפט אויסהאלטן די זידלערייען פון די אידן וועלכע האבן ליידער פארלוירן זייער טאטן אין הימל רח"ל.

וואס טוט זיך מיט מיינע עלטערן?

אויף גרויסע טאוולען האט מען געהאנגען פלאקאטן פון

איבערלעבער אין פארשידענע לאגערן. אלע זענען געשטאנען און געלייענט, זוכנדיג פאר א לעבעדיגן גרוס. איך האב טעגליך געזוכט, ענדליך האב איך אויסגעפונען אז חיים ברוך בן המלמד ר' שמואל קעסטענבוים האט איבערגעלעבט, און וואוינט יעצט אין גאַרנישט-פאַרטן קירכע.

איך בין אונטערגעקראכן דעם צוים מיטן בלויזן שפיטאל העמד, און געפארן מיט די באן וואס איז געווען אומזיסט פאר אלע העפטלינגען. אויפן באן זענען געווען עטליכע פוילישע אידן, איבערלעבער פון די שווערע לאגערן. אינמיטן וועג האט זיך די באן געמוזט אפשטעלן אינמיטן א פעלד.

פונעם פעלד איז געקומען צו לויפן אן אלטער דייטש מיט א גרויסן קארב אנגעפולט מיט פריש געקליבענע קארשן (טשעריס) און ער האט דאס געוואלט פארקויפן אויף די באן. די פארביטערטע פוילישע אידן האבן דאס אנדערש אויסגעטייטשט.

איינער האט א שרייַ געטוען, "קומטס נעמען, עס איז אומזיסט". מען איז באפאלן דעם גוי, און געכאפט טשעריס. איינער האט גענומען דעם קארב און עס איבערגעדרייעט אויף דעם דייטשן קאפ, און געקלאפט דערויף. לעשות נקמה בגוים.

ביז די באן האט זיך גענומען רירן, דעמאלט האבן זיי ענדליך איבערגעלאזט דעם דייטש אינעם פעלד...

איך האב ענדליך דערגרייכט גארנישט-פארן קירכע, און געטראפן מיין יוגענט חבר ר' חיים ברוך קעסטענבוים ע"ה. מיר

זענען געפאלן איינער אויפן צווייטן, און געווינט א לענגערע צייט. למעשה האט ער נישט געהאט קיין ידיעה פון אונזערע עלטערן אין מאקאווע.

די פארבלאנדזשעטע קוילן

א צייט דערויף, וועו איך בין שוין געווען אין לאנדסבערג, איז ר' חיים ברוך מיר געקומען אפגעבן דעם באזוך, האפענדיג אז איך האב שוין מער אינפארמאציע.

ער איז געפארן מיט עטליכע פוילישע אידן אין אן אפענעם לאסט אויטא. אינמיטן וועג, איז פארענט פון זיי געפארן א דייטש אויף א מאטאר ביציקל. די פוילישע אידן האבן זיך געראיצט מיט אים, און אים באווארפן מיט מאראנצן שאלאכן.

אונטער די לאסט אויטא איז געפארן אן אמעריקאנער דזשיפ, וועלנדיג אפהאלטן א מעגליכע קריגערי, האט ער ארויסגעשאסן אין די לופט עטליכע ווארענונגס קוילן, אז די געמיטער זאלן זיך בארואיגן, אבער ליידער האבן עטליכע קוילן פארבלאנדזשעט אריין אינעם טראק, און אנגעטראפן עטליכע אידן רח"ל. מיין חבר האט ווידעראמאל געהאט א סיבה צו גומל בענטשן.

קיין נייעס פון מאקאווע

א צווייטן טאג האב איך געזען אויף די טאוולען, אז עס האבן איבערגעלעבט צווי פארקאש ברידער, געווען שניידערס אין מאקאווע, און זיי האלטן זיך אויף אין וואלהיים.

וידער בין איך אונטערגעקראכן די צוים, און געגאנגען צום שטראז, און "געהיטשט" מיט א גוי'אישע וואגן. די דייטשן האבן מיר גארן געטוען א טובה מיט די באוואוסטע דייטשע העפליכקייט. אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו.

אנקומענדיג קיין וואלהיים האב איך צום ערשט אנגעטראפן א פוילישן איד, מרדכי. ער האט מיר גערופן צו זיין שטוב, און מכבד געווען. דאן פרעגט ער מיר "איר האט געלערנט אין ישיבה?"

וען ער איז געוואויר געווארן אז יא, איז ער געווארן פריילך אן קיין ברעג. ער האט מורא געהאט אז עס זענען שוין נישט דא קיין אידן, דערפאר האט מיר געבעטן איבערצובלייבן און אויפשטעלן דארט אויפסניי א שטוב.

ער האט מיר צוגעזאגט אז ער וועט מיר אלעס צושטעלן, אבער איך בין נאך געווען זייער קראנק און נישט געקענט אננעמען זיין אנבאט, מיר האבן ביידע געווויינט און ער האט מיר צוגעפירט צו די צוויי פארקאש ברידער פון מאקאווע, אבער זיי האבן אויך נישט געהאט קיין ידיעה פון מאקאווע.

דער איינציגער מאן אין דארף

איך בין צוריק געפארן צובראכענערהייט, נישט וויסנדיג וואס עס האט פאסירט מיט מיינע נאענטע. איך האב זיך געשלעפט מיט עטליכע טרעקלעך. צום לעצט בין איך געשטאנען ביי א שייד וועג. ס'איז פארנאכטס, עס ווערט טונקל, און איך בין

געווען זייער דערשראקן צו זיין א "קראנקער יודע", אליין אויף די גאס.

ביים עק גאס איז געשטאנען אן אפגעזונדערטע הייזקע פון גויים. זיי האבן מיר אריינגערופן און געגעבן א בעט. שפעטער האבן זיי מיר געבעטן צו בלייבן דארט... אלע מענער פונעם דארף זענען פארשלעפט געווארן צום פראנט, און האבן זיך נישט צוריק געקערט. אז איך בלייב דארטן קען איך באקומען אלע פעלדער אלס מתנה... פארטאגס בין איך אויפגעשטאנען און אנטלאפן פון דארט.

אין לאגער תפיסה

איך האב געהיטשט מיט א מיליטערישער דזשיפ וואס איז געפארן גלייך קיין עקסבערג, און ער האט מיר צוגעפירט צום הויפט אריינגאנג. דארט איז געשטאנען א אידישער וועכטער, און האט פארלאנגט צו זען מיין ערלויבעניש ארויסצופארן.

איך האב נישט געהאט ווייל איך בין דאך ארויסגעקראכן פון אונטערן צוים, דערפאר האט ער מיר איינגעשפארט אין לאגער תפיסה. נאך א שעה זיצן האט ער מיר ארויסגעלאזט אויף דער פריי.

א לעבעדיגן גרוס פאר די מחותנים

איין אינגערמאן האט מיר געזאגט אז ער פיהלט זיך שוין גענוג געזונט, צו קענען פארן צוריק אויף פעסט, אז נישט מיט די באן

גייט ער גיין אפילו צופיס ביז פעסט, און זען וואס זיינע עלטערן טוען. איך האב אויסגענוצט די געלעגנהייט און מיטגעשיקט א גריס צו מיינע מחותנים.

מיטן אויבערשטן'ס הילף האט ער זיך אהין דערשלאגן, און זיי איבערגעגעבן דעם לעבעדיגן גרוס, אבער ער האט פארגעסן מיין נאמען. זיי האבן אים געבעטן עפעס א סימן, האט ער זיי געזאגט אז איך שרייב זייער אסאך שיינע אינטערעסאנטע שריפטן.

ערשט דאן האבן זיי אים געגלייבט, וויסנדיג אז איך בין א סופר און א שריפטשטעלער. זינט דאן האבן זיי ארויסגעקוקט אויף מיין צוריק קער, אבער איך בין נאך געווען זייער קראנק אן קיינע מעגליכקייטן זיך אומצוקערן.

יעדן טאג בין איך אויפגעשטאנען מיט א פרישע קרענק, איך בין געווארן אויפגעשוואלן און באקומען גרויסע בלאטערן, די דאקטוירים האבן מיר געזאגט אז דאס קומט פון הונגערן אזויפיל. זיי האבן געהאלטן אין איין פארשניידן פון זיי, און די שניטן האבן איבערגעלאזט אויף מיר צייכענעס עד היום הזה. די אלע מוטשענישן האט גורם געווען אז איך זאל זיין פארשלאפן און נישט זוכן א וועג אהיים.

לאנדסבערג

איין אינדערפרי איז אנגעקומען צום שפיטאל הרה"ח ר' הערשל ליבערמאן, פון די מעריצים פונעם קראסנער רב זצ"ל. ר' הערשל האט געוואלט ארויסנעמען דעם רב און אים פירן צו א

לאגער פאר די מלחמה איבערלעבער, וואו דאס לעבן האט אנגעהויבן צוריק צו גיין צום מענטשליכן שטייגער.

דער רב אבער איז נאך דעמאלט געווען אין א שטארק סכנה'דיגן צושטאנד, און האט נישט געקענט פארלאזן דעם שפיטאל, אבער ער האט מיר באפוילן מיטצוגיין מיט ר' הערשל צום לאגער, וויבאלד מען קען דארט גרינגער באקומען כשר'ע עסן.

איך בין טאקע מיטגעפארן מיט נאך עטליכע חברים, ר' יעקב קליין, ר' נתן געשטעטנער, ר' משה יוסף שטיין, קיין לאנדסבערג. דער קראסנער רב זצ"ל איז שפעטער נאכגעקומען. זעה אין ספר כונת הלב, די דרשות וואס ער האט דארט געהאלטן.

אין לאנדסבערג האט מען זיך שוין געקענט שפירן אביסעלע הייַמיש, ס'איז שוין געווען דארט עטליכע פאר תפילין. מיר זענען געשלאפן אין אפגעטיילטע בלאקן, ביי יעדן בלאק האט מען געטיילט פאר פרישטאג פוטער ברויט, און מיר זענען געגאנגען בעטן פרישטאג ביי יעדן בלאק, להוציא יקר מזולל.

טשאלענט לכבוד שבת

איין טאג זענען אנגעקומען אין לאגער צען פופצן אינגעלייט, באבוב'ער חסידים. זיי האבן באלד אנגעהויבן מסדר זיין דעם לאגער אז עס זאל זיין אנגענעם פאר'ן פרומען עולם.

שבת נאכמיטאג האבן זיי אויסגערופן אז עס איז דא צו באקומען "כשר'ע טשאלענט לכבוד שבת". ס'איז געווען א

געוואלדיגער עונג שבת, ווייל חוץ טרוקן ברויט האבן מיר ביז דאן גארנישט געגעסן צוליב כשרות. אלע וואס האבן געגעסן נאר כשר זענען באלד אהינגעגאנגען.

ראטעוועז אידישע טעכטער

שטייענדיג אין די רייע, ווארטנדיג פאר די ווארעמע טשאלענט, האבן מיר באמערקט דריי אידישע מיידלעך. מיר האבן בכלל נישט געוואוסט אויב עס זענען לעבן געבליבן ערליכע אידן.

אזויווי מיר שמועסן פון דעם גרויסן וואונדער, איז צוגעקומען צו אונז איינע פון די מיידלעך מיט א גרויס געוויין, זי דערציילט אז זיי קומען פון פוילן, וואו זייער טאטע האט אנגעפירט א קייט פון ישיבות. יעצט זענען זיי אליין, און די גוי'אישע שקצים טשעפענען מיט זיי. דערפאר בעטן זיי פון אונז מיר זאלן אריבערקומען צו זייער בלאק, און אכטונג געבן אויף זיי.

קודם האבן מיר מורא געהאט אהין צו גיין. מיר זענען נאך שוואך, און די גויים זענען זייער ציווילדעווען. צום סוף זענען מיר, פיר חברים, אריבער צו זייער בלאק. מיר האבן טאקע דארט אנגעטראפן עטליכע יונגען.

ווי מיר זענען צוגעקומען, פרעגן זיי אונז וואס מיר האבן מיט די מיידלעך, האבן מיר געענטפערט "די זענען אונזערע בראד" מיר זענען זייערע חתנים... ווי נאר די יונגען האבן דאס דערהערט, האבן זיי אפגעטראגן פון דארט אן קיין אינצידענטן.

די מיידלעך האבן אבער וויטער געווײנט, אז זיי האבן מורא צו זיין אליינס, מיר זענען פון די איינציגע פרומע אידן אינעם לאגער. יענע נאכט האבן מיר דארט איבערגענעכטיגט.

א חלום פון די מאמע

יענע נאכט איז מיין מאמע, וועלכע האט נאך דאן געלעבט, מיר געקומען אין חלום און געפרעגט "פארוואס פארסטו נישט צו דיין כלה וועלכע וואלט אויף דיר?"

איך האב זיך אויפגעוועקט פון שלאף איבערראשט פונעם חלום. דער חלום האט מיר אויפגעוועקט פון מיין פארשלאפענעם צושטאנד. ביז דעם חלום האב איך נישט געמאכט קיין פרואוון אהיים צו פארן, נאר געטראכט וויאזוי צו שטילן דעם הונגער און דורכשטופן די טעג, אבער יעצט האב איך באשלאסן צו גיין פאראויס.

אויפן וועג קיין פעסט

נאך עטליכע טעג ווײלן אין לאנדסבערג, בין איך אוועקגעגאנגען פון לאגער, אן איינמעלדן פאר מיינע חברים, ווײל איך האב געוואוסט אז זיי וועלן זיך ערגערן דערויף, און זיי וועלן מיר נישט לאזן אוועקגיין.

איך בין געפארן מיט די באן אומזיסט, ווײבאלד מען האט געזען אז איך קום פון ארבעט'ס לאגער האט מען נישט געבעטן קיין געלט אדער שריפטן. אויף מיר האט מען דערקענט אז איך

קום פון דארט, איך בין נאך געגאנגען אנגעטוען די לייוינטע שפיטאל קליידער.

צוביסלעך האב איך "געטראפן" אנדערע קליידער. איבעראל, אין אלע וועגן און דערפלעך, זענען געלעגן טויטע מענטשן אונטער די ברענענדיגע זון, און די לעבנס געבליבענע זענען געשטאנען און צוגענומען זייערע קליידונג. איך האב אפילו אראפגעשלעפט אן אויבערראק פון אן עס.עס. סאלדאט, אין אזא מצב האט מען דעמאלט געלעבט.

ראש השנה אין פעלד דאפינג

נאך א שווערע רייזע האב איך ערב ראש השנה תש"ו דערגרייכט פעלד דאפינג. דארט האב איך געטראפן הרה"צ רבי יודא גאטליעב זצ"ל, אבד"ק מישקאלץ, ממלא מקום פון מיין רב'ן דער יגל יעקב זצ"ל, מיט זיין זון ר' חיים הערש ע"ה. מיר האבן זיך זייער געפריידט איינער צום צווייטן, און דער מישקאלצער רב האט מיר איינגעלאדענט צו עסן די סעודות יום טוב ביי אים.

אין פעלדדאפינג האט דאן געווילט דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל. ער האט געדאווענט פארן עמוד אין דעם פארכטיגן יום הדין. פאר מוסף איז אנגעקומען אין בית המדרש א גרויסער גאסט, דער הויפט געגנער פון די אליאירטע קרעפטן, געגנער אייזנהאוער. מען האט אויפגעשטעלט א הויכע פלאטפארמע לכבודו.

דער קלויזענבורגער רב זצ"ל האט אים מקבל פנים געווען מיט א דרשה, ער האט געזעדט אידיש, און מיט א טיכל אויפן קאפ אלס קאפל.

דערנאך האט דער גענעראל געזעדט און אנגעוואונטשן "אין נאמען פון די אמעריקאנער ארמיי, א נייי זיס יאר, נישט אזויווי דער פארגאנגענער יאר, און ער בעט דעם רבי'ן אז ער זאל איבערגעבן זיין וואונטש פאר אלע העפטלינגען".

צום געזעגענען האט ער געגעבן פאר'ן רבי'ן א מתנה, א האנט זייגער און א דזשיפ. דער קלויזענבורגער רבי האט גאר שטארק אויסגענוצט דעם דזשיפ, ארויסצוהעלפן פילע אידן, את החיים וגם את המתים, כידוע.

נישט דערלייגט מיטן שבת

צום גדלי' האבן די אמעריקאנער ארגאניזירט א בהמות באן וואס זאל פירן אלע אונגארישע צוריק קיין פעסט. איך בין אויפגעשטיגן דערויף מיט נאך דריי חברים פון מאקאווע, ר' יודל קאהן, ר' עקיבא פארקאש, און א חבר מייזעלס.

מען האט אונז אויסגעטיילט פרישע קליידער און ברויט. נאך עטליכע טעג, פאר שבת, האט מייזעלס אונז געהייסן אראפשפרינגען פון די באן ביים קומענדיגן דארף, כדי מיר זאלן נישט דארפן פארן מיט די באן און שבת קודש.

איך האב גארנישט דערלייגט דערמיט, איך בין אנגעקומען קיין פעסט ערב יום כיפור, אבער די באן וואס איז געפארן אום

שבת קודש, איז עטליכע מאל אפגעהאלטן געווארן און איז אנגעקומען קיין פעסט א וואך שפעטער, אינמיטן חול המועד סוכות.

אויפן בוידעם פונעם גולם...

מיר זענען אראפגעשפרינגען פון די באן בייַ די טשעכישע גרענץ שטאט פילזן. פון דארט האבן מיר געגומען די געהעריגע באן קיין פראג. אין די געגענטן וואס זענען געווען אונטער די רוסישע הערשאפט, האבן מיר מער נישט געהאט קיין אויטאמאטישע רעכט צו פארן אומזיסט, עס האט זיך געוואנדן אין דעם גוטן ווילן פונעם קאנדאקטאר.

דערפאר זענען מיר ארויפגעשפרינגען אויף די באן ווען ס'איז שוין געפארן, און זיך געזעצט צווישן די פיס פון די גוי'אישע רייזענדע. ס'איז געווען עטליכע וועלכע האבן אונז געשטויסן, אנדערע האבן מער רחמנות געהאט.

מיר זענען אנגעקומען קיין פראג, און אריבער די באוואוסטע בריק וואו עס הענגט א גרויסע סטאטוע פון יאשקע שר"י מיט א גאלדענע אויפשריפט דערויף אויף לשון הקודש "קדוש קדוש" רח"ל.

מיר זענען אריין אינעם ביהמ"ד פונעם מהר"ל מפראג זצ"ל. אויפן בוידעם פון די שוהל איז דא א לעגענדע, אז דארטן ליגט דער "גולם פון פראג". מיר האבן אנגעפרעגט דעם שול שמש דערויף, זאגט ער אונז אז ער קען אונז ווייזן דעם גולם. מיר זענען

ארויף צוזאמען מיט אים אויפן בוידעם, ער נעמט ארויס א שפיגל זאגנדיג, "קוקט אריין, און זעט דעם גולם..."

"זיכער ווילן מיר עסן!"

מיר זענען געווען אויסגעמוטשעט און הונגעריג, זענען מיר אריין אין א רעסטוראנט און זיך באקוועם געמאכט ביי א טישל. דער סארווער איז באלד צוגעקומען און געפרעגט "אויב מיר ווילן עסן?"

מיר האבן באלד געענטפערט ווי א כאר "זיכער ווילן מיר עסן!" און מיר האבן באשטעלט ברויט מיט אייער. דער סארווער האט אונז שיין באדינט, אבער ווען מיר האבן געענדיגט עסן קומט ער צו מיט א גאנצער חשבון אין זיין האנט.

מיר זענען געווען אנטוישט, כאטש ער האט געזען אויף אונז אז מיר קומען פון די לאגערן בעט ער געלט. ער האט זיך אנגעהויבן צו קריגן מיט אונז, און מיר האבן צוריק געשריגן. ביז ענדליך האט זיך א גוי דערבארעמט אויף אונז און באצאלט פאר אונזער עסן.

שבת שובה אין פרעשבורג

פון פראג זענען מיר געפארן מיט די באן קיין פרעשבורג, וואו מיר זענען אנגעקומען ערב שבת שובה. באלד ווי מיר זענען אפגעשטיגן פון די באן האב איך דארט דערזען מיין באקאנטער שאלאף באטשי פון בודאפעסט פאר די קריג, וואו ער האט

אנגעפירט אן ארגאניזאציע צו העלפן אינגעלייט זיך צולערנען א פאך, און איך האב געגעסן ביי אים, ווי אויבן דערמאנט.

איך האב זיך געפריידט צו טרעפן א באקאנטן. שאלאף באטשי ע"ה האט מיר דערציילט אז די "אגודה" האט דא א קאך וואס טיילט כשר'ע עסן, און ער איז דער מנהל דערפון. באלד האט ער אפגעשריבן א קארטל אז איך מיט די חברים קענען קריגן אומזיסט די סעודות שבת. ברוך ה' יום יום!

אין שיעור שטוב פונעם חתם סופר

שבת האבן מיר פיר ישיבה בחורים געדאוועט אין דעם שיעור שטוב פון הייליגן חתם סופר זצ"ל. טרערן זענען געריגען פון מיינע אויגן, ווען איך האב זיך דערמאנט פון מיינע יונגע יארן אין ישיבה, ווען איך האב איבערגעשריבן דעם חתם סופר כדי צו קענען דאס איבערחזר'ן, און יעצט בין איך ביים חתם סופר אין שטוב, נאכן זיין אפגעריסן פון די תורה הקדושה אזויפיל יארן.

נאך שבת האבן מיר געמאכט אן אפיעל צווישן די אנדערע ארעמעלייט, זיי זאלן אונז העלפן אויסצאלן די שפעזן ביז קיין פעסט. פרוטה מצטרפת לפרוטה, פון עטליכע גרייצער האבן מיר צוזאמענגעשטעלט אביסעלע שפעזן.

❀❀❀

דרייצענטער קאפיטל

חתונה אין פעסט

דער טרויעריגער קבלת פנים

ערב יום כיפור תש"ו.

מיט א ציטערדיג הארץ בין איך אריינגעפארן אין פעסט. וועט ווייסט וועלכע שלעכטע בשורות איך גיי דא יעצט הערן?

ביי די באן סטאנציע זענען געשטאנען צענדליגער צובראכענע אידן, און געהאפט צו זען א באקאנט פנים אפשטייגן פון די באן. אלע האבן געהאלטן בילדער פון זייערע באליבטע, און מיר געפרעגט מיט געוויין "האסט געזען מיין זון?" "האסט געזען מיין טאטן?"

פארשטייער פון די דזשוינט ארגאניזאציע האבן מיר דערלאנגט קופעלעך מיט טיי, אז איך זאל מסכים זיין זיך אראפצוזעצן און ענטפערן ווי וויט מעגליך. דאס האט זיך איבערגעזיצט אין מאקאווע, וואו יעדער האט מיר געפרעגט אויב ס'איז דא האפענונג. איך האב געדארפט זיין דער שלעכטער און זאגן דעם אמת.

"וואס איז מיט מיין לעבן?"

עס שטייט מיר נאך היינט פאר די אויגן די מאמעס פון יצחק וויס הי"ד, יואלי האפפמאן הי"ד, ספעציעל די מאמע פון הב' אלעזר חיים מענצער הי"ד. זיין טאטע ר' משה האט יארן לאנג נישט געהאט קיין קינדער. ענדליך זענען זיי געהאלפן געווארן מיט א בן זכר. יעדעס מאל וואס די מאמע האט נישט געזען דאס קינד האט זי געשריגן "אוי מיין לעבן", דערפון האט די אינגעלע געהאט דעם צונאמען "מיין לעבן".

יעצט איז זיין מאמע געשטאנען פאר מיר מיט טרייסלענדיגע קניען און געפרעגט אויף איר "לעבן". וואס זאל איך ענטפערן? אז איך האב אים געפירט צום לאגער שפיטאל און זיין קאפ איז אים געהאנגען אויף אראפ פון אונטן?

איך האב נישט געהאט דעם מוהט איר צו פייניגן, האב איך איר גארנישט געענטפערט. זי האט מיר אנגעקוקט מיט פארלאשענע אויגן און אוועקשפאצירט, הי"ד.

אין בית דין שטיבל

שפעטער האב איך עדות געזאגט פאר בית דין כדי צו מתיר זיין פרויען פון זייערע עגונה קייטן. אין בי"ד שטוב האב איך געהערט זייער אסאך מעשיות פון די דייטשע און אונגארישע אכזריות צוגלייך.

איין עדות האט דערציילט, אז די דייטשן האבן גענומען צוויי הונדערט און פופציג אידן פון מונקא טאבאר, מען האט זיי

פארבינדן די הענט און אויסגעשטאכן די אויגן מיט הייסע טשוועקעס רח"ל, נאך די שרעקליכע יסורים האט מען זיי אומגעברענגט הי"ד.

א צווייטער האט דערציילט ווי די רשעים האבן אנגעפולט א גרויסן גרוב מיט הייסע קאלעך און דערינען אומגעברענגט פילע הייליגע נשמות הי"ד.

בלויז פון הערן די שוידערליכע מעשיות האט מען געקענט אראפגיין פון זינען. אין ביהמ"ד האט מען זיך נאכגעפרעגט אויף דעם און יענעם. דער ענטפער איז געווען, "איינעם דערשאסן, א צווייטן אריינגעווארפן אין טייך דונא".

איך האב זיך געהאלטן אין איין נאכפרעגן אויף מיינע באקאנטע, ביז איך האב באשלאסן אז ס'איז בעסער אז מען ווייסט נישט. יוסיף דעת יוסיף מכאוב.

א ברויט פאר א קבורה

איבעראל זענען געלעגן די טויטע אויסגעשפרייעט מיט א גרויסער בזיון המת רח"ל.

עס האט מיר דערציילט כ"ק אדמו"ר רבי שלמה האלבערשטאם מבאבוב זצ"ל (ווי דערמאנט האבן מיר זיך באקענט אין פעסט אין די פוילישע שוהל ווען דער רבי איז געווען פארשטעלט אלס גוי), אז ארום די גרויסע נעאלאגישע שוהל זענען געלעגן צושפרייט פילע אידישע קדושים וואס די נילאשעס ימ"ש האבן דערמארדעט אין די לעצטע טעג פונעם

קריג, און קיינער האט זיך נישט געקימערט איבער זיי.

איז דער רבי שלמה'לע געגאנגען צו ר' חיים ראטה ע"ה, דער ראש פון די חברה קדישא, און אים פארגעהאלטן, היתכן ער באפעלט נישט אז מען זאל זיי באערדיגן ווי עס פאסט.

האט אים ר' חיים געענטפערט, "איר זעט די אלע אידן וואס דרייען זיך דא ארום? זיי זענען אויך טויטע מענטשן, איך האב קיינמאל נישט געזען ווי טויטע באגראבן טויטע..."

הערנדיג דעם ענטפער, איז דער באבוב'ער רב זצ"ל געגאנגען און פארשאפט א וואגן פול מיט ברויט (וויאזוי ווייס איך נישט), און זיך אוועקגעשטעלט נעבן די טויטע און אויסגערופן, אז פאר יעדן קערפער וואס ווערט באגראבן קריגט מען א ברויטל. נאך א קורצע צייט איז אלעס געווארן אפגערייניגט. (געהערט פון אים אליין. זכר צדיק לברכה).

"יוסף מאיר מארקאוויטש איז דא!"

איך בין געזעצן בייַ די באן סטאנציע און געענטפערט פאר אלעמען, ביז ענדליך האב איך זיך אויפגעהויבן צו גיין אין שטאט אריין. איך בין ארויף אויפן טראמוויי (עלעקטראנישע באן), אבער דער אונגארישער דרייוער האט געבעטן געלט.

ער האט זייער שנעל באמערקט אז איך בין נארוואס צוריקגעקומען פון ארבעט'ס לאגער, פארט האט ער געבעטן געלט. איך האב געהאט געקריגן א געשאנק פון אן אמעריקאנער מיליטער מאן, צוויי ציגארעטן, און דאס איינגעטוישט בייַ אן

אונגארישן רייזענדער פאר געלט, און דערמיט האב איך אים באצאלט די פאר גרייצער.

ס'איז געווען א לאנגע באן, איך בין געשטאנען פון אונטן אויף א טרעפל. ענדליך האט זיך עס איינגעדרייעט אויף די גאס וואו מיינע מחותנים האבן געוואוינט.

אויף די גאס איז געשטאנען ר' מאיר שטרויס ע"ה יליד מאקאווע. ווי ער האט מיר דערזען גיט ער א שריי "יוסף מאיר מארקאוויטש! איך לויף זאגן פאר דיין כלה אז דו לעבסט".

די גאנצע משפחה איז געקומען צו לויפן - נישט אלע, פילע זענען שוין נעבעך נישט דא געווען - מען האט זיך געפריידט און געטאנצן פאר שמחה.

"עוד יוסף בנכם חי!"

דעמאלט האט מיר די כלה תחי' מבשר געווען די פרייליכע בשורה, אז מיינע ביידע עלטערן האבן איבערגעלעבט די צרות.

ווי שוין געשריבן פריער, זענען די מאקאווער אידן ניצול געווארן בדרך נס. באלד נאכן באפרייאונג זענען מיינע עלטערן מיט די קליינע קינדער געפארן קיין פעסט. אזויווי ס'איז געווען די הויפט שטאט איז געווען זייער האפענונג אז מען וועט הערן עפעס אינפארמאציע.

זיי זענען דאן צוגעפארן צום שטוב פון מיינע מחותנים, אלע האבן געוויינט ווען מען האט זיך געטראפן. דאס לעצטע מאל וואס מען האט זיך געטראפן איז געווען ביי מיין תנאים, א גרויסע

פרייליכע משפחה, און יעצט טרויערט מען און עס פעלן געשווויסטער פון ביידע משפחות.

נאך א שטיק צייט האבן זיי זיך צוריק געקערט קיין מאקאווע. דערנאך איז אנגעקומען מיין שווועסטער לאה תחי', מיט אירע צוויי קינדערלעך. זי האט זיך אריינגעצויגן אין שטוב פון איר שוויגער וועלכע האט זיך קיינמאל נישט אומגעקערט, הי"ד.

באלד ביים הערן די גוטע בשורה האב איך געשיקט א טעלעגראם קיין מאקאווע "עוד יוסף בנכם חי!"

"שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה!"

מען האט מיר צוגעשטעלט עפעס קליידונג, וואס מען האט געפונען אין די באמבארדירטע געביידעס, און מען האט דאס אפגעוואשן ווי ווייט מעגליך.

אויפדערנאכט זענען מיר געגאנגען אין שוהל זאגן "כל נדרי", און דערנאך האב איך געזאגט די ברכה "ברוך אתה שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה!"

יום כיפור בייטאג פאר מוסף זענען "אלע" געבליבן אין בית המדרש זאגן יזכור נאך זייערע עלטערן, אבער איך האב ב"ה פארמאגט ביידע עלטערן, דערפאר בין איך ארויס פון ביהמ"ד ווי ס'איז דער מנהג, כדי עס זאל נישט שאטן קיין עין הרע.

ויהי ממחרת יום הכיפורים, איז מיין טאטע ע"ה געקומען צו פארן מיט מיין ברודער ר' בן ציון ני"ו, און איך בין אהיימגעפארן קיין מאקאווע צו אפרעכטן מיט די גאנצע משפחה דעם יום טוב

סוכות זמן שמחתינו.

דער וועג אהיים איז געווען זייער א שווערער, די דייטשן ימ"ש האבן ביי זייער רוקציג אויפגעריסן אלע בריקן און מיר האבן געברויכט אריבערצוגיין דעם בריטן שטורעמדיגער טייך מיט א קליין שמאל שיפל.

(צילוב דעם שווערן וועג האבן זיך מיינע ברודער נישט באטייליגט אין מיין חתונה נאר די טאטע מאמע ע"ה ולהבחל"ח מיין שוועסטער אסתר תחי').

מען גרייט זיך צו די חתונה

באלד נאך יום טוב האט מען באשטימט דעם זמן החתונה בשעה טובה ומוצלחת.

ר' אליעזר פריעדמאן ע"ה האט פארמאגט א פאבריק פון קינדער וועגעלעך. ער האט דארט געפונען א ליידיגער צימער און האט דאס באשטימט פאר מיין דירה.

מיין אלטע בעל הבית'טע, פרוי שטיין, האט מיר געברענגט דרשה געשאנק אן אלטע האנטוך.

מיט דעם בין איך שוין געווען גענוג צוגעריישט און גרייט צו גיין אונטער די חופה...

די באגעגעניש אויפן וועג צו די חופה

אין דעם יום החופה האט מיר מיין טאטע ע"ה באגלייט דעם

וועג צו גיין צו די מקוה. אויפן וועג איז מיר אנטקעגן געקומען נישט קיין אנדערער ווי דאקטאר ווייס, וואס האט מיר געהאלפן אנקומען אינעם לאגער שפיטאל וואס דאס האט מיר געראטעוועט דאס לעבן אין די לעצטע וואכן פון די נאצישע פארשקלאפונג.

מיר זענען ארויפגעפאלן איינער אויפן צווייטן מיט גרויס געווין. וועז מיר האבן זיך בארואיגט, זאגט מיר דר. ווייס, "איך האב בכלל נישט געטראכט אז דו האסט איבערגעלעבט, אזוי קראנק ביסטו געווען".

שפעטער נאך די חופה, איז דער דר. ווייס ווידער אנגעקומען, און זיך מיטגעפריידט מיט א געוואלדיגע שמחה, אז מען האט אים מיט געוואלד געמוזט ארויס שלעפן פונעם יחוד שטוב.

דער אומגלויבליכער גליקליכער מאמענט

די חופה איז געווען ערב שבת קודש י"ט חשון תש"ו, אין די וואינונג פון ר' ישראל דוד סויבל ע"ה.

עס האט מיר אונטערגעפירט דער טאטע ע"ה, און מצד הכלה ר' ישראל דוד סויבל ע"ה.

דער מסדר קידושין איז געווען הרב האפפמאן ז"ל, דומ"ץ ב. אויפאלא, עידי כתובה ר' אליעזר פריעדמאן מיט זיין שוואגער ר' ישראל דוד סויבל ע"ה. די כתובה האב איך אליין געשריבן אויסענוועגדיג.

מיין כתובה וואס איך האב געשריבען

שבת נאך די סעודה האט מען זיך צוזאמענגעקומען זאגן שבע ברכות, מען האט געטיילט אביסעלע ווין פאר אלעמען.

דער חתן פשט'ל

שבת נאכמיטאג ביי שלש סעודות, האט דער חתן געדארפט זאגן א פשט'ל, האב איך געטראפן אין די שמות אן אויסגעריסענער בלאט פונעם ספר תולדות ישראל, וואס ס'האט מחבר געווען דער דיארמאטער רב זצ"ל, אבער ס'האט געפעלט דער אנהויב און די ענדע פונעם פלפול.

ס'איז מיר אבער געווען גענוג, ווייל ווער פון די מלחמה איבערלעבער גייט אפוועגדן מיין פשט'ל. נעבן מיר איז אבער געזעצן דער שאמשאנער רב הגה"צ רבי גבריאל יודא אילאוויטש זצ"ל, און האט זייער גוט מיטגעהאלטן דעם פשט'ל. ער האט מיר געזאגט "די צווייטע קשיא האסטו דאך נישט פארענטפערט", ביז איך האב אים מרמז געווען אז איך האב נאר דאס געפונען אין די שמות.

יארן שפעטער האב איך געטראפן דעם שאמשאנער רב זצ"ל, פירט ער מיר אריין אין זיין שטוב, און ברענגט מיר ארויס א געשריבענע פאפיר מיט מיין גאנצן פשט'ל אונטערגעשריבן "פה בודאפעסט שבת שבע ברכות של החתן יוסף מאיר מארקאוויטש נ"ו.

מוצאי שבת נאך הבדלה האבן מיר געפראווען די מצוה טאנץ.

מען הייבט אן זוכן פרנסה

ס'איז פאריבער די וואך פון די שבע ברכות. מיר האבן געגעסן טרוקענע ברויט. ענדליך איז די וואך פאריבער און איך האב געקענט אנהויבן צו טראכטן פון פרנסה. איך בין ארויס אויפן מארק מיט בטחון אין הייליגן באשעפער.

גייענדיג אויפן הויפט גאס האב איך דערזען די געשעפט וואו איך פלעג פארקויפן מיינע מזוזות פאר די קריג. איך בין אריין, די זעלבע סוחר'טע איז דארט געשטאנען. מיר האבן זיך געפריידט, און באלד האט זי געוואלט באשטעלן ביי מיר מזוזות.

אזויווי מיר האלטן אינמיטן רעדן איז אריינגעקומען א אינגערמאן מיט א פאר תפילין צום פארקויפן פאר צוויי דאלאר, א גרויסע סומע מיט וואס מען האט געקענט האבן פרנסה פאר א וואך צייט. איך האב באקוקט די פרשיות און זיי געטראפן אין זייער א גוטן צושטאנד.

אזוי ווי איך האב געהאט באגלייבטשאפט ביי די פרוי, נאך פון פאר די קריג, האט זי מיר געבארגט די צוויי דאלאר, און איך האב אפגעקויפט די תפילין. איך בין ארויס פונעם געשעפט טראכטנדיג וויאזוי איך קען פארדינען אויף די תפילין.

בהשגחה פרטיות האב איך פונקט אנגעטראפן מיין יוגענט חבר הרה"ח ר' אהרן פאללאק ע"ה. מיר זענען ארויפגעפאלן איינער אויפן צווייטן מיט גרויס שמחה אז מיר האבן איבערגעלעבט.

ענדליך גיט ער מיר א פרעג "דו ווייסט אפשר וואו מען קען

קריגן א פאר תפילין?" ער האט געארבעט פאר א איד און יענער האט אים געשיקט זוכן תפילין. איך האב אים באלד פארגעשלאגן די תפילין וואס איך האב נארוואס אפגעקויפט און פארלאנגט דערפאר א פרייז פון זיבן דאלאר.

קודם האט ער זיך געצעגערט ביז ער האט איינגעשטימט צו באצאלן די הויכע פרייז. מיט די געלט אין האנט האב איך באלד באצאלט מיין נארוואס געשאפענער חוב.

איך האב געהאפט צו קענען אנהויבן שרייבן סופרות, האב איך זיך געוואנדן צו די דירה פון מיין רבי אין סופרות, ר' נפתלי לאקס ע"ה. אנקומענדיג אהין טרעפט מיר אן דער פארוואלטער פון די געביידע, "דו קומסט זיכער צו לאקסן, די דייטשן האבן אים מיט די פרוי אריינגעשאסן אינעם טייך דאנאוי (רח"ל), יעצט וואוינט דארט א איד מיטן נאמען יוסף הערש קעניג".

איך בין ארויף אהין, און געטראפן דעם איד מיט וועם איך האב געלערנט אין באלמאז אויוואראש. איך האב גענישטערט אין די דירה, און טאקע געפונען א גרויס שטיק פארמעט מיט גידין. איך האב אים באצאלט דערפאר און ארויס מיט שמחה.

מען זוכט "שוואַרצע ברויט"

איך האב אנגעהויבן צו זוכן וואו מען קען קריגן ברויט. די רוסן האבן פולשטענדיג איבערגענומען אונגארן, און איינגעשטעלט א קאמוניסטישע וווירטשאפט, וואס דאס מיינט, אז אלעס וועט אנגעפירט דורך די רעגירונג, אזוי וויי אז אפילו ברויט האט מען

נישט געטארט באקן, נאר וועט עס האט געהאט א קארטע האט באקומען "אומזיסטע ברויט".

ענדליך האב איך געפונען ר' הערשל ב"ר סענדער שטארק פון מאקאווע, און ער האט מיר צוגעפירט צו א קעלער, וואו א איד האט געבאקן ברויט פאר'ן שווארצן מארקעט. מיט שמחה בין איך אהיים געגאנגען צו מיין "הויז" אינעם פאבריק, מיט פארמעט, גידין, און ברויט, און מיט אביסעלע טאשן געלט.

דער גרויזאמער רוסישער בער

שפעטער איז צוגעקומען צו מיר מיין אלטער פריינט פון פעסט, ר' יוסף ווייס, און טראגט מיר אן אז איך זאל פארקויפן פאדעם פאר פרויען וואס ווילן שטריקן. די פאדעם קען מען נישט קריגן אין אונגארן. איך האב טאקע אזוי געטוען און מצליח געווען.

דערנאך איז געקומען מיין אנדערער חבר ר' אשר בעק מיט א צווייטן איינפאל, דהיינו, ער פארקויפט צינד שטיינער און ער האט בערך דרייסיג קונדן וואס ווארטן אויף שטיינער, וויל ער אז איך זאל אים גיין פארשאפן די צינד שטיינער פאר א גוטע פרייז, און ער וועט מיר באצאלן דערפאר.

איך האב אנגענומען דעם אנבאט און זיך ארויסגעלאזט זוכן. ענדליך האב איך געפונען א סוחר וואס האט מיר פארגעשלאגן א גוטן פרייז. ר' אשר איז געשטאנען און געווארט מיט אלע זיינע גוי'אישע קונדן, און דער שטיינער סוחר איז געקומען זען אויב

ס'איז דא געלט, ער גייט באלד ברענגען די שטיינער...

עטליכע שעה שפעטער זענען אנגעקומען דזשאנדארן און בארויבט דאס גאנצע הויז פון אלע געלטער וואס זענען דארט געווען. זיי האבן געזאגט אז זיי וואלטן געדארפט ארעסטירן ר' אשר מיט זיין פרוי, נאר מיט זייער גרויס געגאדע זענען זיי אפגעשוינט געווארן.

דאס אלעס איז פארגעקומען דעם ערשטן ערב שבת אלס אינגערמאן אין פעסט. איך בין אהיימגעגאנגען אויפגעשוידערט, זענדיג וואס די רוסישע פאליציי זענען אומשטאנד.

ר' אשר מיט זיין פרוי זענען געקומען צו לויפן צו מיין שטוב, און האבן זיך באהאלטן אונטערן בעט, מורא האבנדיג אז מען וועט זיי וידער קומען ארעסטירן.

אזוי צוביסעלעך זענען מיר געקומען צום אנערקענונג אז מיר זענען געווארן פארשקלאפט צום רוסישן בער. מען טאר נישט ארבעטן מיט גארנישט, קיין ברויט איז נישטא, און די דזשאנדארן קענען רויבן און פלינדערן אן קיין סיבה.

ארויס פון די רוסישע רויבער

איך האב אנגעהויבן צו טוען השתדלות ארויסצופארן פון אונגארן.

ענדליך האב איך זיך ארויפגעזעצט אויף א באן, וועו דער ענד ציהל איז, אנצוקומען קיין ארץ ישראל, און אנהויבן דאס לעבן פונדאסניי.

אבער ארויסצופארן פון די רוסישע גרענץ איז נישט אזא לייכטע זאך, מען האט געמוזט באצאלן דערפאר. דעריבער האבן די רייזע אנפירער געשלאסן אן אפמאך מיט די גרענץ וואך, אז ווען די באן פארט פארביי די גרענץ, קענען די זעלנער ארויפקומען און באראבעווען אלעמען.

מיר האבן גארנישט געוואוסט דערפון. מיר זענען געפארן שפעט ביינאכט, די רייזענדע האבן געדרימלט, פלוצלונג האט מען דערהערט א שאס און די באן האט זיך האסטיג אפגעשטעלט.

די רוסישע זעלנער זענען ארויפגעשפרינגען אויף די באן און געגומען וואס ס'איז זיי געקומען אונטער די האנט. איך האב געהאט אן אלטער רעקל, א זעלנער האט דאס אראפגעשלעפט פון מיר און האט זוכה געווען דערין. אבער ב"ה צו די געלט וואס איך האב געהאט אין די העמד טאש, האט ער נישט צוגעריט.

נאך א ווייל איז די באן אריבערגעפארן די גרענץ צו די אמעריקאנער הערשאפט.

צוריק אונטער די אמעריקאנער

בייַ די סטאנציע האבן אונז אפגעווארט פארשטייער פון די דזשוינט ארגאניזאציע, מיט א פרישטאג, ברויט פוטער און מילך. ערשט דאן האב איך אנגעהויבן איינצוזען דעם אונטערשייד צווישן די רוסישע זייט וואו מען האט זיך בכלל נישט געקימערט מיט די באפרייעטע העפטלינגען, און בייַ די אמעריקאנער וואו

מען האט שטענדיג געטיילט עסן און פלעגונג.

צום סוף האט זיך גארנישט אויסגעלאזט מיט די רייזע קיין ארץ ישראל, נאר איך בין צוריק אנגעקומען קיין דייטשלאנד, אין אן אמעריקאנע אנגעפירטע לאגער.

אין יעדע געגענט איז אויפגעשטעלט געווארן לאגערן פאר די העפטלינגען וועלכע האבן געארבעט אין יענע געגענט. מיין חבר צימערמאן ע"ה האט געמאלדן פאר די אנפירער אז איך האב דארט געארבעט, אזוי האב איך באקומען וואוין רעכטן אין "פירט לאגער".

❀❀❀

פערצענטער קאפיטל

פּירט לאגער

די שטאט פירט

די שטאט פירט איז א געגענט נעבן די גרויסע שטאט נוירבערגן, א שטאט מיט מיליאנען איינוואוינער.

די גאנצע שטאט איז דעמאלט געלעגן אונטער חורבות. ס'איז נישט איבערגעבליבן דארט קיין אין גאנצע געביידע, און ס'איז

געווען אויסגעליידיגט פון אירע איינוואוינער.

די יונגע דייטשן זענען געלעגן פגרים, אויסגעשפרייעט איבער די גאנצע לענג פון אייראפע, און די עלטערע זענען אנטלאפן צוליב די העפטיגע באמבארדירונגען. דארט האט די אמעריקאנער ארמיי ארומגעצוימט עטליכע גאסן מיט הייזער, פארשיקט די פארבליבענע דייטשן, און דאס איבערגעגעבן פאר די באפרייעטע העפטלינגען.

דער שרייבער פון לאגער

די אמעריקאנער האבן געטיילט צו עסן אייער, טשאקאלאד, חזיר פעטנס, זייף און ציגארעטן, און א דעקע. די דעקע האב איך געטראגן צו א גוי'אישן שניידער, און ער האט מיר אויפגענייעט דערפון א שיינעם רעקל. איך האב אים באצאלט מיט טשאקאלאד.

דערצו האב איך באקומען ארבעט ביי די לאגער קאמיטע, צו שרייבן די פלאקאטן וואס מען האט כסדר ארויסגעהאנגען, שרייבנדיג אויף לשון הקודש, דייטש אידיש, פויליש אידיש.

דערפאר האט מען מיר באצאלט מיט א ווייס ברויט יעדן צווייטן טאג, דרייצן שאכטלעך אמעריקאנער ציגארעטלעך, און יעדן טאג עפעס לעבנס מיטלען פון די אנגלא אידישע ארגאניזאציע, די דזשוינט.

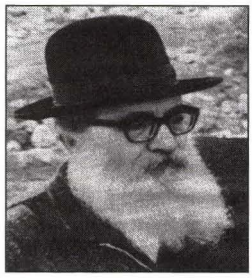
די אידישע געשעפטן

די אלע ארטיקלען זענען נישט געווען צום געפונען אין גאנץ דייטשלאנד, און די אידישע קעפ האבן באלד געמאכט א שווארצן מארק. מען האט גענומען פון די אמעריקאנער און פארקויפט ווייטער.

יעדער האט זיך געדרייעט צווישן די גרויסע באמבארדירטע געביידעס און געזוכט גליק. אלעס נוצליך האט מען געברענגט צום "טויש זאל", און דאס אויפגעטוישט פאר עפעס אנדערש. די ערליכע אידן האבן אויפגעטוישט זייערע טריפה'נע פארציעס פאר כשר'ע עסן.

הגאון רבי דוד שפירא אבד"ק פירט

צוביסלעך האט דאס לעבן אנגעהויבן צוריק צו גיין צום געווענטליכן שטייגער. מען האט אנגעהויבן חתונה צו האבן און אויפשטעלן אידישע שטובער, אחת מחורבות ירושלים.

הגה"צ רבי דוד שפירא זצ"ל

עס האבן זיך געמאכט רבנישע קערפערשאפטן אין יעדע געגענט, און יעדע לאגער האט אויפגענומען א רב.

אינעם פירטער לאגער האבן געוואוינט בערך פינף און פערציג אידן יראי ה', אבער אינעם שטעטל האבן געוואוינט מערערע אידן, און זיי האבן אויפגענומען אלס רב הגה"צ רבי דוד שפירא זצ"ל, בן רבי מרדכי

צבי בן רבי משה נתן זצ"ל מקראקא, דער שוועד פונעם סאכאטשאוועד גאון זצ"ל.

דער רב זצ"ל איז געווען אן איידעם פון הרה"ג רבי חיים יהושע גוטשעכטער זצ"ל, סגן ראש בית דין פון ווארשע, און דער רב האט דארט אויך געדינט אלס דיין. ער האט אויפגעשטעלט א שטוב מיט קינדער, ליידער זענען זיי אלע אומגעקומען, הי"ד.

דער רב ביי די קריג

ביי די באוואוסטע ווארשעווער אויפשטאנד האט זיך דער רב אויסבאהאלטן אין א בונקער ביז צו די ענדע, ווען די דייטשן ימ"ש האבן איבעראל אריינגעשאסן גאז און די באהאלטענע האבן געמוזט ארויסקומען פון די באהעלטענישן, כדי צו געפיניגט און ערמארדעט צו ווערן דורך די דייטשע הענקער ימ"ש.

דער רב האט אלעס איבערגעלעבט מיט נסי נסים, ביז די עס.עס. האבן אלע לעבנס געבליבענע אידן ארויפגעפרעסט אויף א באן אן קיינע קליידער, וואסער, אדער אביסעלע לופט, און אזוי זיי געפירט אין די ברענענדיגע היצן ביז צום מארד צענטער דאכאו.

ווען די באן מיט די צודרוקטע מאסע פון מענטשן האט דערגרייכט דאכאו, האט די אמעריקאנער ארמיי אריינמארשירט, און האט באלד איבערגענומען קאנטראל פון די באן. באלד זענען זיי צוגעשפרינגען און אויפגעמאכט די פארשלאסענע וואגאנען, צו זייער שאק האבן זיי געפונען אנגעפולטע וואגאנען מיט טויטע קערפער רח"ל.

די אויפגעברויזטע זעלנער זענען באלד צוגעשפרינגען צו די עס.עס. וועכטער און זיי דערשאסן אויף טויט. דערנאך האבן זיי באפוילן אז די ציווילע באפעלקערונג זאל קומען אפלאדאנען די טויטע מאסע און זיי באערדיגן.

צווישן די איינצעלנע איבערלעבער איז געווען דער פירטער רב זצ"ל. מיטן באשעפער'ס הילף האט מען אין אכט ענומען אז ער האט נאך עפעס חיות אין זיך. מען האט אים געפירט אין שפיטאל פאר ערהוילונג, פון דארט האט מען אים געפירט צו א צווייטן שפיטאל אין ניורבערגן.

דער אפיציעלער שטאט'ס רב

ווייל נדיג אין ניורבערגן האט דער רב געזען אינעם פארשטאט פירט א פארלאזטע שוהל און א מקוה. ער האט דאס באלד אויסגערייניגט און אנגעהויבן אויפצולעבן דאס שטעטל. צוביסלעך איז דאס געווארן א שיינע קבוצה פון פרומע ערליכע אידן.

מיט די צייט האבן מיר געהאט ערליכע שוחטים, און שיעורי תורה. מען האט געלערנט מסכת כתובות, און קידושין, איין בלאט א טאג, און מען האט דאס אנגערופן דף היומי...

דער רב זצ"ל האט געהאט א ברודער, וועלכער האט געדינט אלס רב (טשאפלעין) אין די אמעריקאנער ארמיי. דער ברודער האט גע'שתדל'ט און האט אויסגע'פועל'ט ביי די באהערדע, אז מען זאל אנערקענען דעם רב אלס שטאטס רב פון פירט.

וכבוד גדול עשו לו במותו

דער רב זצ"ל איז געבליבן אין פירט עד סוף ימיו, טראצדעם וואס צוביסעלעך האט זיך דער עולם צושפרייעט איבער די וועלט.

יארן נאך מיין אוועק פארן פון פירט, האב איך זיך איינמאל אומגעקערט באזוכן דעם רב. שטייענדיג אינעם פארצימער פון זיין הויז האב איך אים געהערט לערנען אויפן קול מיט די זעלבע התמדה רבה ווי אין די פריערדיגע יונגע יארן.

צוליב זיין געזונט צושטאנד און יסורים (פון די דייטשע צרות) האט דער רב נישט חתונה געהאט נאך די קריג, נאר געלעבט עלנד אליין. בערך אין יאר תש"ל לפ"ק האט מען אים ארויפגעפירט שוין ליגנדיג אויף א בעט קיין ארץ ישראל.

ער איז נסתלק געווארן אום שבת חול המועד סוכות שנת תשל"א לפ"ק. אויפן באפעל פונעם גערער רבי בעל בית ישראל זצ"ל האט מען נישט אפגעראכטן קיין געיאגטע לוי' מוצאי שבת קודש, נאר מען האט אים מלוה געווען זונטאג צופרי, און דער בית ישראל האט פערזענליך מלוה געווען ביז סתימת הגולל (נישט ווי זיין מנהג בכלל נישט צו באגלייטן אום חוה"מ). ער איז נטמן געווארן אויפן הר המנוחות פונקט קעגנאיבער דעם מקום מנוחתו פון כ"ק אדמו"ר מהר"א מבעלזא זצוק"ל.

אסיפת הרבנים אין מינכן

אין די שווערע שטורעמישע תקופה וואס האט דאן

געהערשט, זענען פארגעקומען חתונות כמעט אויף א טעגליכן פארנעם. אלע לעבנס געבליבענע, ממש אלע, האבן געמוזט ווידער חתונה האבן און אויפשטעלן א אידישע שטוב פונדאסניי.

ס'איז געווען א גרויס צומישעניש אן קיין ישוב הדעת, ממילא האט זיך געמאכט פארשידנארטיגע פארלעך מיט א מאדנעם צוזאמשטעל, פרומע מיט פרייע, נערנים מיט קלוגע, געלערנטע מיט פלאטשיגע קעפ, און צום ארגסטן געזונטע מיט קראנקע.

דערפון איז ליידער געווען דאס מערסטע, זייער פיל זענען נאך געווען קראנק אן קיין מעגליכקייט אויפצושטעלן א נייע שטוב. פילע אידן האבן זיך דערפאר געברויכט צו גט'ן.

צוליב דעם געשאפענעם מצב איז פארגעקומען א גרויסע אסיפת הרבנים אין די שטאט מינכן. דארט האט מען באשלאסן צו גרינדן א ספעציעלער בית דין וואס זאל זיך באפאסן מיט עניני גיטין, כדי עס זאל נישט חלילה ארויסקומען קיינע מכשולות. דער באשלוס איז געפאלן אז דער פירטער רב זצ"ל זאל מסדר זיין די גיטין, און נאר די גיטין וועלן זיין אנערקענט אלס כשר.

דער רב איז געווארן אויסגעקליבן צוליב דעם וואס ער איז געווען זייער געהרט און געשעצט ביי אלע רבנים, און פילע פעלער אז מען האט געוואלט מאכן אן אסיפת הרבנים, און דער רב האט נישט געקענט קומען, האט מען אפגעהאלטן די אסיפה, אדער דאס אריבערגעפירט קיין פירט. זייער זעלטן איז דער רב בכלל ארויסגעפארן פון פירט, נישט ווילנדיג מאכן קיין פרסום פון זיך.

דערצו האט פירט געהאט א מעלה, ווייל די אנדערע דייטשע שטעט האט מען נישט געווואוסט קלאר וויאזוי אויסצולייגן זייערע דייטשע נעמען און טייכן ארום, אבער פירט האט שוין געהאט א בליענדע קהילה, נאך פון די גוטע צייטן.

מען האט זיך פארבינדן צום אלטן פירטער רב, וועלכער האט דעמאלט געוואוינט אין אמעריקע, און ער האט אנגעוויזן אז מען ברויך דאס צו שרייבן "פירד, על נהר בעגניץ ועל נהר רעגניץ".

דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל איז ספעציעל אראפגעקומען קיין פירט, און געהאלפן מסדר זיין די ערשטע צוויי גיטין. די אנדערע גיטין האבן מסדר געווען דער רב זצ"ל - ראב"ד, מישקאלצער רב רבי יודא גאטליב זצ"ל בן היגל יעקב, שוועבעשאלער רב, היידענהיימער רב.

אלס סופר גיטין אין בית דין

אין דעם בי דינא רבה בין איך בס"ד געווארן אויפגענומען אלס סופר, און באקומען א געהאלט דריי דאלאר פאר א גט. עס זענען געווען צוויי שטענדיגע עדים, ר' הערש מיילעך בלייער און ר' אלקנה ראזענבוים פאר א געהאלט פון צוויי דאלאר א גט.

דער פירטער רב זעלבסט, כאטש וואס ער איז שטענדיג געווען פארנומען מיט די גיטין, האט ער קיינמאל נישט געוואלט נעמען באצאלט דערויף.

מען האט געשמועסט אז אינעם טאג וואס ער איז מסדר א גט איז ער שרוי בתענית.

אין א בריוו פון פירט לאגער שרייב איך: "די פארגאנגענע וואך האט
א איד פון בעלגיע באשטעלט ביי מיר פופציג מזוזות, ווי אויך אז
איך האב געהאט אין איין מאל זעקס גיטין.."

"נישט נתעשר ווערן פון א גט"

יעדע פערדע וואך איז געווען א "גט וואך", און דעמאלט זענען פארגעקומען פילע גיטין. איינמאל האט זיך געמאכט אז איך האב געשריבן זעקס גיטין אין דעם זעלבן טאג. ביים לעצטן גט האב איך שוין נישט געהאט קיין כח צו שרייבן, ביז איינער פון די עדים האט גערעדט מיטן פארפאלק, און ער האט ארויסגעקריגן פון זיי א הונדערטער. פאר אזויפיל געלט האב איך שוין געהאט כח און געדולד וויטער צו שרייבן.

אויף אן אופן האט זיך דער רב זצ"ל דערוואוסט פונעם געשעפט און דעם טיערן פרייז. דער רב איז געווארן דערפון זייער בייז, און ער האט אונז שטארק אויסגעג'מוסר'ט אז "פון שרייבן גיטין טאר מען נישט ווערן אן עושר, און ח"ו ארויסצוציען געלט פון צובראכענע אידן".

די שווערע אונגארישע נעמען

עס זענען געווען אסאך שווערי־גקייטן פאר'ן בית דין מיט די מאדערנע אונגארישע נעמען, וויאזוי דאס צו שרייבן מיט אידישע אותיות.

בייַ איין פאל זענען די רבנים געזעצן לאנגע שעות אויף דעם נאמען "דיענדי" (מיט אן אונגארישן קווועטש), און זענען נישט געקומען צו קיין מסקנא. פארנאכטס איז דער קלויזענבורגער רבי אנגעקומען, און האט זיך צוגעזעצט צום בית דין. ביז עטליכע מינוט איז אלעס געווארן מסודר.

א זעלטענע ווייטאגליכע גט

ביי א צווייטן פאל איז געווען א אינגערמאן וואס מען האט אים דערציילט, אז די דייטשן האבן אויסגעמארדעט זיין גאנץ דערפל, דערונטער זיין וויב און קינדער רח"ל. ער האט חתונה געהאט א צווייטן מאל און געהאט קינדער.

ביז אין א שיינעם טאג איז מען אים געקומען מבשר זיין די גוטע שווערע בשורה, אז זיין ערשטע פרוי איז ב"ה נאך ביים לעבן. ער האט געוואלט געבן א גט פאר די צווייטע פרוי.

ביי דעם גט איז אנווועזנד געווען דער ביקסאדער רב זצ"ל אין באגלייטונג פון האדמו"ר רבי הערשעלע מספינקא זצ"ל, וועלכער איז נאך דעמאלט געווען א בחור.

עס איז געווען חודש אייר, וואס מען שרייבט נישט קיין גיטין צוליב א ספק צי מען שרייבט אייר מיט צווי יידן אדער איר מיט איין יוד. ביי דעם פאל האט מען מורא געהאט אפצולייגן דעם גט, האט זיך רבי הערשעלע זצ"ל אנגערופן, "אייר איז דאך ראשי תיבות א'ני ה' רופאך', ממילא מוז עס קומען מיט צווי יידן..." און אזוי האב איך געשריבן.

א פרוי א כהנת...

איינמאל האב איך געפרעגט א יונג ווייבל צי זי איז א כהנת אדער א לויה, האט זי געענטפערט אז איר טאטע איז געווען א כהן, והא ראיה, ער פלעגט יום טוב ביי מזכיר נשמות, ווען מען דערמאנט די נעמען פון די פארשטארבענע, ארויסלויפן פון בית המדרש...

"ווייל זי האט געהייסן"

געווען איז עס ווען מיר האבן זיך געגרייט צו שרייבן דעם פיר הונדערטסטן גט "פה פירד" איז אריינגעקומען א פארפאלק, זיי ווילן זיך שיידן.

דער פירטער רב האט געפרעגט דעם אינגערמאן "פארוואס זיך שיידן?"

ענטפערט ער "ווייל זי האט געהייסן".

די קומענדיגע פאר מינוט האב איך גוט פארשטאנען וואס ער מיינט. זי האט "געהייסן" און שטארק מושל געווען אויף אים.

דער שכר פאר די נשים

נאך דעם גט האט מיר דער רב געזאגט, עס שטייט אין די גמ' גיטין דף נ"ז ע"ב, תנא, מעשה בד' מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון, ס'איז געווען א מעשה אז די רומיים האבן געפאנגען פיר הונדערט אינגלעך און פיר הונדערט מיידלעך, און מען האט זיי געפירט אויף א שיף.

די מיידלעך האבן געשפירט אז מען וויל זיי מטמא זיין די נשמות, זענען זיי באלד אריינגעשפרינגען אינעם וואסער. ווי די אינגלעך האבן דאס געזען, זענען זיי אויך אריינגעשפרינגען אין וואסער, און אומגעקומען על קידוש השם.

האבן צדיקים געזאגט, וויבאלד די מיידלעך האבן געוויזן דעם וועג פאר די אינגלעך, און זיי געוויזן וואס צו טוען, האבן זיי געקריגן א כח, אז זיי זאלן שטענדיג געווען אויף זייערע מענער.

האט דער רב ממשיך געווען, עס שטייט אין תהלים (לב, ו), "על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו". די גמרא זאגט אין מסכת יבמות (ס"ג ע"ב), במערבא כי נסיב אניש איתתא אמרו ליה הכי מצא או מוצא, ווייל די צוויי לשונות, מצא מוצא שטייט ביי א פרוי.

קען מען טייטשן, "על זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא", יעדער דארף מתפלל זיין ווען ער האט חתונה, אז אפילו ס'איז אים באשערט א שווערע פרוי, "רק לשטף מים רבים" פון די מיידלעך וואס זענען אריינגעטאנצן אין וואסער "אליו לא יגיעו", פון די דאזיגע זאל ער נישט קריגן, ווייל זיי זענען שטארקע "מושלות", פירט אויס דער רב זצ"ל, "זעט אויס אז זי איז פון יענע מושלות'ן..."

פינף הונדערט גיטין אין פירט לאגער!

צום ענדע האב איך געשריבן נאענט צו פינף הונדערט גיטין אין פירט לאגער[40].

נאכן שרייבן אזויפיל גיטין בין איך דערפון געווארן א מומחה אין שרייבן א גט אין בלויז געציילטע מינוטן.

עטליכע יאר שפעטער בין איך געווארן אויפגענומען אלס סופר ביים בית דינא רבה בירושלים עיר הקודש. די חברי הבד"ץ

---

[40] רוב פון די גיטין זענען אנגעקומען צו הרה"ח ר' יצחק ראזענפעלד ע"ה, און ליגט היינט ביי זיין זון אין לאנדאן. [לשבחו מוז דערמאנט ווערן אז ער האט קיינמאל נישט איבערגעקוקט די נעמען פון די גיטין].

האבן מברר געווען וויאזוי צו שרייבן די נעמען, און דערנאך אנגעהויבן צו שמועסן וועמען דארף זיך צוריק קערן כדי צו ענדיגן דעם גט, האב איך זיי געזאגט, "רבותי, ווילאנג איר שמועסט אפ איז שוין דער גט באלד פערטיג".

דרך אגב, ביי א צווייטע פאל, האט זיך געמאכט א טעות אין אן אות, און דער בית דין אין שפיץ פון הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל האבן דאס געוואלט פסל'נען. איך האב דאס פארראכטן און געזאגט, אז אזוי פלעגט דער פירטער רב פסק'נען. זיי האבן ווידער אריינגעקלערט און מודה געווען דערצו.

"יוסף מאיר, זיי משמח די חתן כלה!"

ביי די ארעמע חתונות וואס זענען פארגעקומען אין פירט איז דער רב געווען מסדר קידושין. דורכאויס די גאנצע חתונה האבן אלע געווויינט, נישטא קיין טאטע, מאמע, געשוויסטער. קוים עפעס א קארגע סעודה מיט געבארגטע קליידער.

זאגט מיר איינמאל דער רב זצ"ל "יוסף מאיר, שטעל דיר אויף, און זיי משמח דעם עולם. דו שרייבסט דאך די גיטין, וואס איז מצער מענטשן, דערפאר ברויכסטו משמח זיין אידן".

דער רב האט מיר נאכגעזאגט א וואָרט פון הרה"ק רבי ישראל מרוזשין זצ"ל. דער צדיק האט געהאט א שוחט אויף וועמען דער צדיק האט זיך גענצליך פארלאזט. איין טאג איז פארביי געפארן אן ארעמער רייזענדער און האט געבעטן דעם שוחט, ער זאל אים געבן א בעט אויף איבערצונעכטיגן. ס'איז געווען ענג ביים

שוחט אין שטוב, דערפאר האט ער געגעבן פאר'ן ארעמאן א קליינע נדבה און אים אוועקגעשיקט.

ווי דער צדיק האט דערהערט די מעשה, האט ער מער נישט געוואלט עסן פון די שחיטה פון דעם שוחט. ער האט ערקלערט, א שוחט וואס ווערט געבוירן אינעם מזל מאדים, די מזל פון רציחה, דארף שחט'ן בהמות, אבער ער דארף טוען אסאך גמילת חסדים און צדקה אז ער זאל ווערן א בעל רחמים. אז דו האסט נישט אריינגעלאזט א איד אין שטוב, ביסטו געבליבן בלויז מיט מזל מאדים.

און דער הייליגער רוזשינער פירט אויס, עס שטייט אין פסוק, "וימאן אדום נתן את ישראל לעבור בגבולו ויט ישראל מעליו" (במדבר כ, כא), וימאן אדום, דער איד מיטן מזל מאדים האט נישט געוואלט, נתן את ישראל עבור בגבולו, געבן רשות פאר א איד אריינצוגיין אין זיין שטוב, דעמאלט, ויט ישראל מעליו, דארף זיך ישראל רוזשינער אוועקנייגן פון אים.

האט דער פירטער רב אויסגעפירט, "דו ביסט מצער, דארפסטו משמח זיין, אז נישט וועל איך באפעלן אז צוויי אידן זאלן דיר ארויפשלעפן אויפן טיש, און איינער זאל דיר אריינגיסן ברוינפן ביז דו וועסט שוין קענען משמח זיין דעם עולם..."

רוף איך זיך אן "געערטער רב, פארוואס זאלן מיר צוויי מענטשן ארויפשלעפן און איינער זאל גיסן ברוינפן, ס'איז בעסער אז איינער זאל מיר שלעפן און צוויי אידן זאלן מיר אריינגיסן ברוינפן..."

איך בין משמח אויף התונות אין בודפעסט עטליכע יאר נאכ'ן קריג

זינט דאן האב איך אנגעהויבן אויפצוטרעטן ביי די חתונות, וואס זענען פארגעקומען עטליכע יעדע וואך. איך האב שווער פראבירט ארויפצוברענגען א שמייכל אויף די צובראכענע אידן. איך האב פארשאפט א פידל און צוגעשפילט, אזוי האב איך געהאט צוויי פליכטן ביי די חתונות.

דאס האט אנגעהאלטן כמעט ביז צום אויפלעזונג פונעם לאגער. דעמאלט איז אנגעקומען צו אונז דער באוואוסטער בדחן הרה"ח ר' חיים מענדל מערמעלשטיין ע"ה. איך האב אים באלד איבערגעגעבן דעם כיבוד.

"און אזוי זעט אויס ווען ר' יוסף מאיר ווערט א בדחן..."

ביי די ערשטע חתונה האט ר' חיים מענדל דערציילט די פאלגענדע עובדא:

ס'איז געווען ביי אונז אין די גלילות א פארפאלק וואס האט ליידער נישט זוכה געווען צו קינדער. ווי פארשטענדליך איז זייער צער געווען זייער גרויס, און זענען געווען גרייט זיך צו לאזן קאסטן גרויסע געלטער פאר סיי וועם עס קען זיי העלפן.

האט זיך צוגעשארט צו זיי א אידל, און שטילערהייט אנטפלעקט דעם סוד, אז ער וויסט פון א פראפעסאר וואס קען נעמען אן אייזעלע און דאס פארוואנדלען אין א מענטש!

דער באזארגטער אינגערמאן, וועלכער איז נישט געווען קיין גרויסער חכם און אוודאי נישט קיין קליינער נער, האט באלד

איבערגעגעבן פאר דעם פיפיגן אידל א גרעסערע סומע געלט, אז ער זאל שוין אנהויבן צו טוען דערינען.

דער אידל איז אוועקגעגאנגען מיטן געלט, און איז יעדע פאר וואכן צוריק געקומען און דערציילט די פארשריט פון די אייזעלע. עס קריכט שוין, עס גייט שוין, צוביסלעך ווערט עס שוין א מענטש. אבער ביז דערווייל קען מען אים נאכנישט גיין באזוכן.

דאס פארפאלק זענען שוין געווארן שטארק פריליך און בענקענדיג נאך זייער קליין קינד... זיי האבן שטענדיג געגעבן פאר'ן אידל גענוג געלט, אז עס זאל נישט חלילה זיין קיין אפהאלט דערין.

ענדליך ענדליך איז דער אידל געקומען און מבשר געווען, אז דאס אייזעלע איז שוין א פולקאמער מענטש, א בעל פרנסה. ער איז געווארן אן אויערן דאקטאר, און דער עיקר איז, אז די גליקליכע טאטע מאמע קענען אים שוין גיין באזוכן.

די עלטערן האבן זיך אנגעטוען יום טוב'דיגע קליידונג, ס'איז דאך נישט קיין קליניגקייט, זיי גייען זיך טרעפן מיט זייער ערוואקסענעם זון. זיי זענען צוגעפארן צום אפיס פון זייער זון, דער דאקטאר.

אינעם ווארט זאל זענען געזעצן פילע פאציענטן און געווארט אין די רייע, צוצוקומען צום דאקטאר, אבער זיי זענען באלד צוגעגאנגען צום סעקרעטאר און באפוילן, אז ער זאל מעלדן פאר'ן דאקטאר, אז זיינע עלטערן זענען שוין דא...

ער איז געגאנגען מעלדן, אבער דער דאקטאר לאכט אים

אויס "מיינע עלטערן לעבן שוין נישט איבער צען יאר..."

זיי האבן אבער נישט אויפגעגעבן, מען מוז זיי צולאזן צו זייער זון - דאקטאר. ענדליך איז דער דאקטאר ארויסגעקומען זען וואס זיי ווילן. ווי נאר זיי האבן אים באמערקט, זענען זיי ארויפגעפאלן אויף אים מיט גרויס געווין, פרייענדיג זיך מיט זייער נייעם זון.

דער דאקטאר האט נישט געווארט לאנג, נאר ער האט באלד גערופן אן אמבולאנס, מען זאל זיי אריינפירן צום פסיכיאטאר...

זעענדיג זייער מצב, רופט זיך אן דער אינגערמאן צו זיין פרוי, "קוק ווי חוצפה'דיג ער פירט זיך אויף, אזוי פירט זיך אויף אן אייזל וואס ווערט א מענטש..."

ר' חיים מענדל האט אויסגעפירט, "און אזוי זעט אויס ווען ר' יוסף מאיר ווערט א בדחן..."

דער איד איז געקומען אין חלום

איינמאל איז אריינגעקומען א גוי צום רב זצ"ל אין שטוב, און זאגט, "הער ראבינער, איך קען נישט שלאפן, ווייל דער איד נתן שטיפט קומט מיר אין חלום".

ר' נתן איז געווען א רייכער דייטשער איד, וועלכער האט געוואוינט אין ניורבערגן. וועלנדיג זיין א געטרייער בירגער, האט ר' נתן מנדב געווען א גרויסע געביידע פאר'ן געברויך פון די שטאטישע שפיטעלער, און מען האט דאס געקענט אויף זיין נאמען. אין דעם שפיטאל האב איך געהאט מיינע ערשטע דריי קינדער.

וועו די דייטשע רעגירונג האט אנגעהויבן זייערע אפיציעלע נאצישע ארדענונג, האט מען צום ערשט געפייניגט די דייטשע העכערע קלאס אידן, צווישן זיי ר' נתן. מען האט אים ארויפגעפירט אויפן דאך פון דעם שפיטאל וואס ער אליינס האט אוועקגעשענקט, און מען האט אים פון דארט אראפגעווארפן רח"ל.

עס דערמאנט די וועדטער פון דוד המלך אין תהלים, "ישלמוני רעה תחת טובה שכול לנפשי" (לה, יב), די רשעים האבן מיר באצאלט מיט שלעכטס פאר מיין גוטס, זיי האבן מיר נאר געוואלט הרג'נען, "ואני בחלותם לבושי שק" (שם, יג), אבער וועו זיי זענען געווען קראנק, האב איך זיך געזארגט פאר זיי...

על כל פנים, וועו ר' נתן האט געזען אז ס'איז נאענט דער סוף פון די אידישע קהילה, האט ער צוזאמען געזומען אלע ספרי תורה, בערך פערציג אין צאל, און ער האט זיי באגראבן. ער האט געבעטן א גוי אז ער זאל עס היטן, ביז ער קומט צוריק אדער זאל ער דאס איבערגעבן פאר אנדערע אידישע איבערלעבער.

עטליכע יאר שפעטער, איז נאצי דייטשלאנד ענדליך געפאלן, אידן האבן שוין געוואוינט אין פירט ניורבערגן, אבער דער גוי האט זיך געמאכט פארגעסן פון זיין צוזאג פאר ר' נתן, אז ער וועט אומקערן די ספרי תורה.

ביז איין נאכט איז אים ר' נתן געקומען אין חלום, און אנגעהויבן מאנען פון אים, אז ער זאל גיין צו אידן און אומקערן די היליגע ספרי תורה. ער איז געקומען איינמאל און נאכאמאל, ביז דער גוי איז אריבער געקומען צום פירטער רב און געזאגט אז נתן

לאזט אים נישט שלאפן, ער קומט אין טרוים.

איך אלס סופר בין באלד מיטגעגאנגען מיט אים, און געהאלפן ארויסגראבן דעם אוצר פון ספרי תורה. א טייל פון זיי זענען שוין געווען אינגאנצן פארשימלט, אבער עטליכע האט מען געקענט פאררעכטן און וויטער נוצן.

איך לאז זיך שוין וואקסן די בארד

די ערשטע צייטן נאך די קריג זענען אלע נאך געגאנגען אן בערד. מען האט זייער מורא געהאט פון די דייטשע רוצחים. וויפיל די אמעריקאנער האבן געהיטן זענען זיי געווען גרעסערע אנטיסעמיטן.

איינמאל האט דער קלויזנבורגער רבי זצ"ל געהאלטן א דרשה, און מעורר געווען אז מען זאל זיך לאזן וואקסן די בארד.

ער האט דאס מסביר געווען אלס א שכל'ד'יגע פראקטישע שמירה, וויל אז א איד מיט א בארד גייט ערגעץ, רוקן זיך די פרויען אין די זייטן, מען וויסט אז דער "פרומער" דולדעט נישט קיין פראסטקייטן, ער דארף כשר'ס צו עסן, אז מען וועט נישט דערלאנגען הונדערט פראצענט כשר, וועט דער פרומאק פארפירן, אבער אז מען גייט ארום באפוצט אן קיין בארד, דארף מען זיך שטענדיג אנרופן און פאדערן, און נישט אלעמאל פאסט צו פארלאנגען, האט מען נסיונות...

וועט איך האב צו מזל געהאט מיין ערשטע טאכטער מרת מרים ע"ה, געציילטע חדשים נאכן אנקומען קיין פירט, האט מיר

אין מחנה פידט מיט מיין ערשטע טאכטער

געזאגט דער מישקאלצער רב רבי יודא גאטליעב זצ"ל, "יוסף מאיר, יעצט מוזטו זיך שוין לאזן וואקסן א בארד".

זינט דאן האב איך זיך געלאזט וואקסן א בארד. די גוים וואס האבן מיר איין טאג דערזען מיט א בארד האבן מיר געפרעגט "וואַס האַבן זיי א באַרד?"

איך האב זיי געענטפערט, "מיין פריזערער איז געשטארבן".

די מערכה קעגן אגודת ישראל

ווי אויבן דערמאנט, האבן די אמעריקאנער געטיילט עסנווארג מיט פארשידענע לעבנס מיטלען, אבער יעדער האט זיך געדארפט רעגיסטרירן אין אן אפיציעלע פארטיי צו וועמען מען געהערט.

עס זענען געווען עטליכע ציוניסטישע פארטיי, און פרייע אנגלא אידישע פארטייען. די איינציגע אפיציעלע שומרי תורה פארטיי איז געווען די אגודת ישראל.

דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל האט אין יענע תקופה געפירט א שטארקע מערכה דערקעגן, און האט נישט געוואלט אז מיר זאלן זיך רעגיסטרירן אין די אגודת פארטיי, דערפאר האט ער

געגרינדעט א נייע פארטיי "אגודת ישראל תחת הרבנים הגאונים שליט"א", די הנהלה דערפון איז געווען רבי חנניא יו"ט ליפא גאלדמאן אב"ד נייפעסט זצ"ל, מיט רבי אהרן טייטלבוים זצ"ל. די לצים האבן עס גערופן "אגודה תחת..."

דער עולם, פרישע מלחמה איבערלעבער, האט זיך אבער נישט צוגעכאפט דערצו, מורא האבנדיג אז מען וועט פארלירן די שטיצע פון די אמעריקאנער רעגירונג, אויב מען וועט נישט זיין רעגיסטרירט אין א לעגיטימע פארטיי.

אין טאג איז דער קלויזענבורגער רבי זצ"ל געקומען קיין פירט, און מיר האבן געפלאנט אים איינצולאדענען צו קומען אריין אין לאגער, ער זאל אויפטרעטן מיט דברי תורה. מיר זענען ארויס אויפן שטראז, דער רבי זצ"ל איז געקומען צו פארן מיטן דזשיפ (וואס ער האט באקומען פון געזעראל אייזנהאוער), מיר זענען צוגעגאנגען און איינגעלאדענט דעם רבי'ן אריינצוקומען אין לאגער.

אבער דער רבי האט געענטפערט, "וויילאנג עטץ האטס נאך שייכות מיטן ס"מ (אגודה), קען איך נישט צו אייך אריבערקומען".

איינער פון די חבריא האט זייער געוואלט אז דער רבי זאל אריינפארן צו אונז, דערפאר האט ער זיך אראפ געלייגט פארענט פונעם דזשיפ, און נישט ערלויבט אז דער דזשיפ זאל ווייטער פארן. דער מצב האט זיך אזוי געצויגן פאר א לענגערע צייט, ביז דער איד האט אויפגעגעבן און זיך אויפגעהויבן, און געלאזט דעם רבי'ן פארן ווייטער.

ענדליך, נאך עטליכע טעג, האבן מיר זיך געבראכן. מיר האבן געשיקט א דעלעגאציע צום קלויזענבורגער רבי'ן, ר' פנחס בערקאוויטש, ר' נטע בערקאוויטש און איך, מיר האבן אים איינגעמאלדן אז מיר טוישן פארטיי. דער רבי האט אונז מוחל געווען, און צוגעזאגט צו קומען אין די נאענטסטע געלעגנהייט.

מיר האבן געהאלטן ווארט. אלע אויסער א זעקס זיבן אידן וועלכע האבן דווקא געוואלט בלייבן אין די אלטע אגודת ישראל.

"אבער דו הונט! פארוואס בילסטו?!"

איין אויפדערנאכט האבן מיר ארגאניזירט א קליינע ארעמע סעודה, אין שטוב פון ר' יעקב שווארץ. דער קלויזענבורגער רבי איז אריבערגעקומען אין באגלייטונג פון די הנהלה פון די נייע אגודה, רבי חנניא יו"ט ליפא גאלדמאן אב"ד נייפעסט זצ"ל, און רבי אהרן טייטלבוים ז"ל.

ווי נאר מיר האבן אנגעהויבן די סעודה, זענען אנגעקומען די אנדערע אידן וועלכע זענען געבליבן אין די אלטע אגודה, מיט זייער גבאי'ן בראש, און האבן געבעטן רשות פונעם רבי'ן אז זיי זאלן מעגן אנטיילנעמען אין די מסיבה. דער רבי האט מסכים געווען.

נאך עטליכע מינוט, האט זיך אויפגעשטעלט זייער גבאי, און אנגעהויבן מסביר זיין פארן רבי'ן, "אז מיר האבן די פולסטע הכנעה צום דעת תורה פונעם רבי'ן, מיר פראווענען ימים טובים מיטן רבי'ן, הערן דרשות, אבער צו די פאליטישע זאכן

פארשטייען די בעלי בתים בעסער. ממילא זאל דער רבי איבערלאזן די פאליטיק פאר אונז..."

דער רבי האט אים געלאזט אויסרעדן, דערנאך האט דער רבי אנגעהויבן, "די גמרא זאגט אין מסכת ביצה (כ"ה ע"ב), ג' עזין הן, כלב תרנגול עז. דריי עזות פנים'ער זענען פארהאנען, עז - א ציג, וועט עס גייען א גרויסע סטאדע מיט בהמות גרויסע אקסן קומען, וועט דער קליינער ציג שטענדיג לויפן פאראויס. תרנגול - א האן, מען שטעלט אים צו פון אלעם גוטן, ער דארף אפילו נישט לייגן קיין אייער, אבער ער שטייט אויף גאר פרי און וועקט אויף זיין בעל הבית מיט זיין הויכע קרייען. דער דריטער איז כלב - דער הונט, זיין בעל הבית שטעלט אים צו א שטיבעלע, גיט אים צו עסן טראץ די אלע גוטס שטייט ער א גאנצע נאכט און בילט הויך.

אויף צוויי פון די דריי קען מען עטוואס פארשטיין זייער עזות, דער ציג האט כאטש א בארד, א דיוקנא קדישא, דער האן וועקט צו דינען דעם באשעפער, און שרייט קא קארי קא, שטייט אויף ווי א לייב, און עס שטייט אין זוהר אז עס פליהט אונטער זיינע פליגלען א שלהבת דקדושה, און דאס מאכט אים קרייען.

אבער "דו הונט" פירט אויס דער רבי, טייטלנדיג אויף דעם גבאי פון אגודת ישראל, "דו הונט! קיין דיוקנא קדישא האסטו נישט, קיין ריתחא דאורייתא פארמאגסטו אויך נישט, פארוואס בילסטו? די רבנים וואס לערנען ראשונים ואחרונים פארשטייען

נישט וואס דער בעל הבית פארשטייט?"[41]

דער רבי האט דערנאך ארומגערעדט א לענגערע צייט אז די תורה איז א כרכא דכוליה ביה, אלעס ליגט אין די תורה.

די נסיונות אין צניעות

צניעות פאר די נשים איז געווען זייער שווער די ערשטע צייטן, אפילו מען האט געוואלט. אין גאנץ דייטשלאנד איז נישט געווען צו קריגן קיין שטרימפ.

---

[41] איך האב געהערט אין נאמען פון הרה"ג רבי יצחק מאשקאוויטש שליט"א אב"ד נייטרא ווילאמסבורג די מקור פון דעם ווארט. דער הייליגער בארדיטשובער רב דער בעל קדושת לוי זצ"ל האט געווילט אין דער שטעטל לעמבערג און האט געהאט זיין אכסניא אינעם שטוב פונעם שטאט'ס רב דער בעל ישועות יעקב זצ"ל, פונקט האט אויך געווילט אין שטאט דער באוויסטער דובנער מגיד זצ"ל, דער דובנער מגיד זצ"ל איז געווען געוואוינט צו ווערן איינגעליידענט אויף די סעודות שבת אינדערפרי ביים שטאט'ס רב, דער ישועות יעקב זצ"ל איז אבער געווען אין א פארלעגענהייט, ווייל דער דובנער מגיד איז געווען פון די כת המתנגדים ממילא וויאזוי וועלן זיך די צוויי צדיקים צוזאמען פארן ביי איין טיש, למעשה האט ער זיך מיישב געווען צו לאדענען ביידע צדיקים מיט'ן חשבון אז ביז דער קדושת לוי זצ"ל וועט ענדיגן מיט זיין הייליגע עבודה וועט דער דובנער מגיד זיין לאנג פארטיג מיט די סעודה, דער רב האט ביידע איינגעליידנט, דער דובנער מגיד האט טאקע גענדיגט מיט'ן דאוונענען גאר פרי, און געקומען עסן דעם שבת'דיגן סעודה, דער מגיד האט אבער געוואוסט אז מען ערווארט ביים רב אין שטוב דער בארדיטשובער רב און ער האט געוואלט זען זיין עבודה, דערפאר האט ער ספעציעל ארומגעשלעפט מיט די סעודה, געזינגען אסאך געזאגט פילע דברי תורה ביז ענדליך עס האט ערשיינט דער הייליגער קדושת לוי זצ"ל, דער צדיק האט אראפגעלייגט אן עבודה מיט א קאך און ברען כידוע, נאך די סעודה זאגט דער מגיד צום ישועות יעקב "די גמרא זאגט ג' עזין הן, דער ציג, דער האן, און דער הונט, צוויי קען מען פארשטיין זייער עזות, א ציג האט א בארד דיוקנא קדישא, דער האן רופט צו דינען דעם באשעפער, אבער דער הונט בילט סתם אזוי מיט חוצפה, אבער אויפ'ן הייליגן קדושת לוי איז נישטא קיין קשיות...

מען האט דערציילט אז דער קלויזענבורגער רבי האט געבעטן א פרוי זי זאל גיין מיט געהעריגע שטרימפ, האט די פרוי אים געענטפערט אז ס'איז נישטא וואו צו קויפן, האט דער רבי זיך אראפגעבויגן, אויסגעטוען זיינע אייגענע, און איר דערלאנגט...

דער קלויזענבורגער רבי אין פירט

זייער אסאך איז דער קלויזענבורגער רבי געווען אין פירט. צום ערשט פלעגט ער איינשטיין אין שטוב פונעם פירטער רב זצ"ל, אבער דער רב זצ"ל פלעגט האבן א פונקטליכן סדר, ווידעראום דער קלויזענבורגער רבי האט געפראווען דעם עולם ביז שפעט אין די נאכט אריין, דערפאר איז ער דערנאך איינגעשטאנען אין שטוב פון הרה"ח ר' יצחק (איטשע) ראזענפעלד ע"ה.

צניעות ברענגט פרנסה

דער וויזשניצער רבי, בעל אמרי חיים זצ"ל, האט באזוכט דייטשלאנד מיט זיין איידעם רבי נפתלי חיים אדלער זצ"ל אדמו"ר מנתני'.

דער אמרי חיים האט געפראווען א שבת אין ווינצהיים, נישט ווייט פון פירט. איך בין אהינגעפארן מיט עטליכע חברים. מיר האבן שלום געזומען און זיך אפגערעדט אויף אונזער מצב אין פרנסה, אז מען מוטשעט זיך געפערליך. מיר האבן געשמועסט אביסל, און דער רבי האט אונז געפרעגט אויף צניעות. ביים ענדע פונעם שמועס האט דער רבי געזאגט אז ער וועט אונז ענטפערן

שבת ביי שלש סעודות.

שבת ביי שלש סעודות, האט זיך דער רבי געשטעלט אויפן פסוק "ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחלה לשבר אוכל" (בראשית מג, כ). אין יעדע אידישע שטוב ברויך צו לייכטן דעם שם ש-די, וואס איז גימטריא 314, אבער אויב מען איז נישט נזהר אין צניעות, האט דער ס"מ א מעגליכקייט אוועקצונעמען די צאל פון זיין נאמען ס"מ, וואס איז הונדערט, און פון די דריי הונדערט פערצן וועלט בלויז צוויי הונדערט און פערצן, אנשטאט ש-די וועלט יר"ד.

דאס זאגט דער פסוק, יר"ד יר"דנו, אז ליידער עס שיינט אין די אידישע שטוב בלויז יר"ד, דאן וועלט "בתחלה", די ערשטע זאך פאסירט אז "לשבר אוכל", מען ברויך זיך מוטשענען אויף פרנסה.

"אנשטאט די צוויי פסחים..."

אין באמבערג, נישט וויט פון פירט, האט זיך אויפגעהאלטן האדמו"ר רבי מענדעלע מסטראפקוב זצ"ל. אסאך מאל איז ער געקומען צו אונז אין לאגער און האט אויפגעטרעטן מיט דברי חיזוק.

איינמאל האט דער רבי געטייטשט די גמרא אין ברכות ח' ע"א, אמר רב חסדא, לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ויתפלל. מיר געפונען אין די ספרים הק', אז ווען א איד לערנט אין די שבתים און חול המועד, באקומט ער שכר ווי גלייך ער וואלט

וועז געלערנט דורכאויס די גאנצע וואך, ווייל ווי נאר ער טאר נישט ארבעטן זעצט ער זיך באלד לערנען.

דאס זעלבע איז מיט אונזער פאל, מיר זענען געווען אונטערדרוקט אונטער די רשעים, אן קיין מעגליכקייטן צו לערנען, פאר בערך צוויי יאר, אבער אז מיר גייען זיך יעצט זעצן לערנען, וועט דאס זיין א גילוי אויף די "שיעור שני פסחים", די צוויי יאר פסח וואס מיר האבן נישט געקענט.

"ער ווינט ביי 'מי יחיה'..."

איינמאל האט אויפגעטרעטן דער סארוואשער רב הגה"צ רבי חיים מייזליש זצ"ל. אינמיטן די דרשה האט ער געזעדט וועגן שנאת חנם, אז עס מאכט זיך כסדר רייבעריין אין די הנהלת הקהילות.

האט ער דערציילט אז מען האט באמערקט אמאל א איד ווינען זייער שטארק ביים פיוט "ונתנה תוקף", ביי די וועלטער "מי יחיה", האט אים אינער פארגעהאלטן, מילא ביי "מי ימות" דארף מען איינצורייסן, אבער ביי "מי יחיה" איז דאך גוט האט דער רע עין געענטפערט, אויף דעם מי ימות באדערט מיר נישט, מיר באדערט מי יחיה, נישט פאר יעדן פארגין איך דאס לעבן...

"שיק שוין דעם א'ליהו און מ'שיח"

איין שבת קודש האט פארגעלערנט הרה"ח ר' וואלף פרענקל ע"ה (איניקל פון רבי אברהם פרענקל ז"ל, חדב"ן פון דאראגער

רב בעל אמרי שפר זצ"ל. מיין זיידע ר' דוד ע"ה האט געגעבן פאר ר' אברהם אן אומזיסטע דירה לכבודו פון זיין שווער ז"ל).

ער האט געענדיגט דעם שיעור און אנגעווינטשן, מיר זאלן דערלעבן די גאולה. ער האט אויסגעפירט, די אלע גליות וואו אידן זענען געווען, האבן די אויסלייזער געטראגן נעמען וואס הייבן זיך אן מיט אן א' און מ' , פון מצרים זענען מיר ארויס דורך מ'שה און א'הרן, גלות פרס ביי אחשורוש און המן איז עס געווען מ'רדכי און א'סתר, אזוי אויך לעתיד לבוא, וועלן מיר באפרייעט ווערן דורך א'ליהו און מ'שיח. דערמיט האט ער געטייטשט דעם פסוק "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך", שלח תשלח את הא"ם, שיק שוין דעם א'ליהו מ'שיח, והבנים תקח לך, און די אידישע קינדערלעך נעם שוין צו דיר...

אזוי אויך האב איך געהאט די זכיה צו הערן אסאך דרשות פונעם קראסנער רב זצ"ל.

"האלא, שוואַרץ הענדלער!"

איינמאל האט מיר דער סטראפקובער רבי זצ"ל געבעטן איך זאל קומען קיין באמבערג און איבערקוקן די מזוזות און תפילין.

אין דעם הויז וואו איך האב געוואוינט אין פירט, האב איך געפונען אין קעלער אן אלטע צוריסענע רענצל, אין דעם האב איך איינגעפאקט אלע מיינע סופר'ישע געצייג, א פלעשעלע טינט, גידין מיט נאדלען צו נייען די פארמעט און דאס גלייכן.

דער רענצל האט זיך געהאלטן ביים צורייסן, דערפאר האב

איך עס ארומגעבינדן פון אלע זייטן מיט שטריק. דער רענצל האט דאן זייער גוט אויסגעזען, מען האט געקענט מיינען אז איך טראג דערין א געוואלדיגער אוצר.

איך בין געפארן קיין באמבערג, און איבערגעקוקט און פארראכטן די תפילין ומזוזות וואס די אידן האבן געטראפן אין די שמות.

פארנאכטס האב איך זיך צוריקגעקערט פון באמבערג מיט אן אויפגעלייגטן געמוהט. אפשטייגענדיג פון די באן איז געשטאנען בייַ די באן סטאנציע א בייכלדיגער פאליציי אפיציר. ווי נאר ער האט מיר אין אכט גענומען, איז ער געווען זיכער אז איך האלט אין מיין פארבינדענעם רענצל סחורה פונעם שווארצן מארק.

גיט ער א שריי "האלא, שווארץ הענדלער! שטייען זו ביטע!" איך בין געווען גוט אויפגעלייגט און נישט געהאלטן ביים נעמען באפעלן פון קיין דייטשע פאליציי. איך האב גענומען לויפן און דער דייטש לויפט אונטער מיר "האלא שווארץ הענדלער, שטייען זו".

ענדליך האב איך דערגרייכט די טויערן פונעם פירטער לאגער. איך האב זיך געגעבן א זעץ אראפ אויף דער ערד. דער דייטש האט מיר ענדליך געפאקט. "איש האַבן זו געפאקט, בייַ מיר וועלן זו נישט פארשוואונדן. וואַס האַבן זו דאַ?"

זאג איך אים, איך האב גארנישט אינעם רענצל. שרייט ער "מאכן זו אויף".

זאג איך אים צוריק "איך קען נישט, עס איז פארבינדן".

דער דייטש איז געווארן אויפגערעגט און האט מיט כעס אויפגעריסן א לאך אינעם רענצל, און אריינגעשטעקט זיין האנט, האפנדיג צו געפונען די פארבאטענע סחורה. ער האט אריינגעגראבן זיין האנט און זיך צושטאכן פון די נאדלען און גידין.

"אה, וואַס האַבן זו דאַ?" זאג איך, "קיינע באנען קאווע, קיינע קעמל ציגארעטן".

ער באדערט ווייטער און גיסט אויס די פלעשעלע טינט. זיינע הענט זענען געווארן פארשמירט שווארץ. "וואַס האַבן זו דאַ?" שרייט ער.

"קיינע וויסקי", זאג איך אים. זאגט דער דייטש, "ווארום זו געלאפן?"

זאג איך אים, "איך האב געהאט ווייטאגן אין מאגן, דעריבער האב איך געטרונקען קארלסבאד וואסער, און נאכן טרונקען ברויך מען צו לויפן".

זאג ער מיר בייזליך, "זא האבן דאך געזען ווי איך לויפן".

"יא", ענטפער איך, "איך האב געדענקט דאס אזוי אויך ביי אייך..."

הרה"ח ר' אברהם ב"ר דוד בער דריזין ז"ל מחשובי חסידי חב"ד

ארבעטנדיג אין פירט, איז איינמאל אריינגעפאלן צו מיר א אידל פון די חסידי חב"ד. זיין נאמען איז ר' אברהם דריזין ע"ה. ער

האט ביי מיר באשטעלט צוויי פאר תפילין. דער איד האט אדורכגעלעבט די קריג אין סיביר, וואו די רוסישע ארמייען האבן אים פארשיקט, און יעצט נאך די קריג, האט ער געוואוינט אין לאגער "פאקינג", וואס דארט זענען געווען אסאך באפרייעטע פון סיביר.

די גאנצע עטליכע טעג וואס איך האב אים געשריבן זיינע פרשיות, האט ער ממש נישט אפגעטרעטן פון מיין שטוב, שטענדיג געקומען און געקוקט אויף אלעס און אלעמען. די זאך איז מיר געווען אויפפאלנד, אבער איך האב אים גארנישט געפרעגט דערווען. אינטערעסאנטע אידן זענען אין יענע ביטערע תקופה בכלל נישט געווען קיין אויפפאלענדע זאך...

מיין נייע פרנסה: דרוקן ספרי קודש

ענדיגענדיג די פרשיות, האב איך אים געפרופן און אים דערלאנגט די פרשיות. זאגט מיר ר' אברהם, "אין אמת'ן וועל איך אייך זאגן אז איך דארף בכלל נישט יעצט קיין פרשיות... איך באצאל אייך דערפאר, איך גיי אייך נישט אויסנארן, אבער מיין עיקר ציהל איז געווען צו זען אויב איר זענט א ירא שמים...

איך וועל אייך מסביר זיין וואס איז מיר א נפקא מינה. איך בין א חבד'סקער חסיד, א חסיד פון דעם רבי'ן רבי יוסף יצחק (זי"ל), און אזויווי ס'איז נישטא קיין ספרים נישט אין אמעריקע און זיכער נישט אין אייראפע, און דערצו איז דער אמעריקאנער דאלאר גאר הויך קעגן די דייטשע וואלוטע, צום ביישפיל, פאר

איין אמעריקאנער דאלאר קען מען קויפן פינף און דרייסיג פלעשער ביר...

ממילא איז יעצט לכאורה די פאסענדע צייט צו דרוקן עטליכע ספרים הקדושים, צום ביישפיל שו"ע הרב וכדומה. און אזויווי ער האט געהערט אז איך בין א סופר, האט ער געדענקט אז דאס מוז זיין א ירא שמים, נאר ער האט דאס געוואלט אביסל נאכגיין, און ער האט אויך באמערקט אז איך קען א פליסיגן דייטש, על כן וויל ער מיר פארלייגן, אז איך זאל קומען ארבעטן צוזאמען מיט אים צו דרוקן ספרים.

איך האב אים אבער מסביר געווען, אז היות איך האב שוין דריי קינדערלעך כע"ה, און דא האב איך דאך א פרנסה קבועה, איז מיר שווער דאס אלעס איבערצולאזן.

זאגט מיר ר' אברהם, "ר' יוסף מאיר, זארגט נישט, איך באצאל אייך שוין מיט א בריייטע האנט". איך האב זיך געלאזט איבערעדן, און אים צוגעזאגט אז איך וועל אים בעזהשי"ת ארויסהעלפן.

"דו ווייסט נישט וואס מיינט א צדיק!"

אינמיטן שמועסן מיט אים דערציילט ער מיר, אז ער האט אנגעפרעגט ביים רבי'ן דער מהריי"צ ז"ל, אויב ער דארף מורא האבן אז איך וועל אים נישט וועלן אויסכאפן די געשעפטן, דהיינו, איך וועל זען וואס ער טוט, וועל איך דאס וועלן טוען פאר מיר.

דער רבי האט אים געשיקט א תשובה, אז ער דארף נישט זארגן דערפאר.

האב איך אים געגעבן א פרעג, "נא, אפשר טאקע, פון וואנעט וויסט דער רבי אז איך וועל דיר נישט אויסנארן?"

גיט מיר ר' אברהם א קוק אן, כאילו איך בין משוגע געווארן, "יוסף מאיר! דו וויסט נישט וואס עס מיינט א צדיק!"

דאס איז געווען מיין ערשטע לעקציע וואס איך האב אריינגעהויבן פון אים.

"איך בין נישט קיין אונגארישער..."

ווי דערמאנט איז ר' אברהם געקומען פון דעם לאגער פאקינג, אבער לעת הצורך, וועו ס'איז נישט געווען מעגליך, אז ער זאל אהיימפארן, איז ער געבליבן ביי אונז אין לאגער פירט, און ער זאגט מיר אז ער ויל איינשטיין ביי מיר.

זאג איך אים, "ר' אברהם, זייער גערן, אבער איך האב נישט קיין פלאץ".

פרעגט ער מיר, "וויפיל שטובער האט איר?"

זאג איך אים, "א שטיבל מיט א קליין קעכל".

"אזוי? איז דאך גוט", ענטפערט ר' אברהם, "איך קען שלאפן אין די קאך אויפן טיש... איך בין נישט קיין אונגארישער וואס דארף א מאטראץ מיט פידזשאמעס... מיט א קישען און א דעקע... וויל אז דער אייבערשטער גיט איינעם א זעקעלע מיט ביינער, איז וואו מען לייגט דאס אראפ רוהט עס באקוועם..."

וכך הוה, יעדעס מאל ער האט זיך אויפגעהאלטן אין פירט איבערנאכט, איז ער געשלאפן בייַ מיר אין קאך אויפן טיש...

"איי, הענדל מייער פייפט, זאל ער צופייפט ווערן!"

מיר האבן באשטעלט א גוי'אישן דייטשער דרייוער, וואס זאל אונז ארומפירן איבער די שטאט פאר אונזערע אינטערעסן. זיין נאמען איז געווען "הענדל מייער". ער האט מסכים געווען אונז ארומצופירן, אבער נאר מיט איין באדינג, אז אלעס מוז זיין פונקטליש (פונקטליך) אום אכטע אוהר (אזייגער). מיר האבן מסכים געווען צום תנאי.

ויהי ממחרת, ווי דערמאנט האב איך שוין דאן געהאט דריי קינדער, איך האב געדאווענט בהשכמה, און געהאלפן אביסל אין די שטוב ארבעט. ביז וואס ווען, איז שוין געווארן אכטע אוהר... ר' אברהם דריזין שטייט גרייט צו גיין, און דא קומט אן דער דייטשער גוי, הענדל מייער, פונקטליש אכט אוהר...

ער זעהט אז איך בין נאכנישט אינדרויסן הייבט ער אן צו פייפן, און פייפט און פייפט מיט גרויס רוגזה... דאן האב איך געהאלטן אינמיטן פיטערן מיין קליין אינגעלע יצחק נ"ו, מיין פרוי זאגט מיר, "ענדיג שוין צו, דער דייטש מעג ווארטן אביסל". איך האב נישט געוואוסט וואס צו טוען, און דער הענדל מייער לאזט נישט נאך נאר ער פייפט און פייפט אזוי לאנג ביז דער גאנצער לאגער האט זיך אויפגעווועקט...

ביז ענדליך האב איך איבערגעלאזט דאס קינד אינמיטן עסן ווייננעדיגערהייט, און ארויסגעלאפן צו מר. הענדל מייער. אין די קאר ווייזט מיר דער הענדל אויף זיין פונקטלישע אוהר, "שוין צוויי מינוט שפעט".

מיר פארן ענדליך ארויס אויפן שטראז, פרעגט מיר ר' אברהם דריזין, "יוסף מאיר, איר האט אפשר געהערט? דא נישט ווייט איז דא א איד ל"ע גענעמט אויף די הענט און פיס, און קען זיך כמעט מיט גארנישט באוועגן. דערצו קען איך מעיד זיין אז ער האט קיינמאל נישט געזינדיגט אין זיין לעבן. וואס האלט איר, איז א מצוה אים צו געבן צו עסן? אים העלפן אריינלייגן אין מויל זיין ארעם שטיקל ברויט? אים העלפן זיך איבערטוען?"

"וואו איז דער איד?" פרעג איך אים. "נישט קיין נפקא מינה, קודם זאגט צי ס'איז א מצוה", האקט מיר ר' אברהם איבער.

"אוודאי איז עס א מצוה און א געוואלדיגער זכות", איז מיין אנטוואורט.

"איי" - ציהט מיר ר' אברהם ווייטער אן - "ס'איז דא נאך אנדערע אידן וואס קענען אים העלפן, וואס דארפט איר פונקט לויפן? נאר אז עס קומט אונטער אזא מצוה, לאזט מען דאס נישט ארויס פון די האנט... איר ווייסט וועד דער איד איז? אייער זון יצחק'ל... ער קען נישט גיין מיט די פיס און נישט עסן אליין מיט זיינע הענט... ער איז א שעפעלע פון די תשב"ר שלא טעם טעם חטא מימיו... איי, הענדל מייער פייפט, זאל ער צופייפט ווערן..."

"נישט זארגן, עס וועט זיין פאפיר!"

אונזער ערשטע אויפגאבע איז געווען, צוצוגרייטן צו קענען דרוקן די ספרים, דהיינו, מיר האבן געמאכט אזוינע סטענסלס און ארויפגעדרוקט אויף פלאטעס, דאס איז געווען מעבודות קשות שבמקדש, אבער מיט א ריכטיגן רצון האבן מיר דאס אדורכגעבראכן, און מיר זענען אין א גוטע שעה געווען גרייט צו גיין צום דרוק. איצט האבן מיר דערגרייכט דעם ריכטיגן פראבלעם, פון וואו נעמט מען פאפיר פאר אזויפיל ספרים?

ביז יעצט אז מיר האבן געדארפט דאס מינדעסטע שטיקל פאפיר, האבן מיר געדארפט שרייבן א בקשה, און אזוי האבן מיר ערהאלטן א קליין פעקעלע פאפיר. אבער איצט, האבן מיר געדארפט האבן א האלבע טאן פאפיר. דאס האט אויסגעזען ווי א שיינער חלום.

די גרויסע שטאט וואו מיר האבן בעיקר געארבעט, איז געווען נירענבערג, דאס איז געווען א מיליאן שטאַט, דאס הייסט, א שטאט וואו עס האבן געווואוינט א מיליאן דייטשן, אבער איז אין יענע צייט געלעגן טיף טיף אין חורבות. איך קעגן זאגן אויף זיכער, נאכן זיך דרייען דארט אזא לאנגע תקופה, אז דארט איז קיין גאנצע הייזל נישט געווען.

אלע האבן געווואוינט אין חורבות. נאר אין די חורבות האבן זיך צוביסעלעך אנגעהויבן די אלגעמיינע געשעפטן, אבער צו באקומען א האלבע טאן פאפיר איז נישט געווען מעגליך טראץ אלע אנשטרענגונגען.

ר' אברהם האט דאן געשיקט א קוויטל צום רבי'ן רבי יוסף יצחק ז"ל, דורך זיין איידעם (און מ"מ) האדמו"ר רבי מנחם מענדל וואס האט זיך דאן אויפגעהאלטען אין פאריז, און ער האט אנגעפרעגט ביים רבי'ן מהריי"צ ז"ל.

דער רבי האט צוריק געשיקט א בריוו, און דערינען איז געשטאנען "נישט זארגן, עס וועט זיין פאפיר".

וען איך האב נאך אלץ נישט פארשטאנען פון וואו מיר גייען דאך האבן פאפיר, האט מיר ר' אברהם אפגעמאסטן מיט זיין בליק און געזאגט, "אביסל אמונת צדיקים! צי פארשטייסטו וואס דאס איז אמונת צדיקים?"

"אה, דאס איז דאך מיין טרוים!"

דעם קומענדיגן טאג זענען מיר ווי געווענטליך געפארן צום צענטער פון שטאט וואו מיר האבן געמאכט די פארברייטונגען צום דרוק. דער צענטער האט געהייסן "דעס קלישע איינשטאט".

ווי נאר מיר קומען אריין טרעפן מיר אן די בעל הבית'טע פון דעם צענטער, פרוי דעיסזש. "אהה, די צוויי ראבינער, איש (איך) מוזן אינען דערציילן מיינע טרוים (חלום)... איש האבן געפרעסן א אייער שפייז פון זעקס אייער..."

ר' אברהם האט מיר געגעבן א ציפ, איך זאל שנעל ענדיגן דעם שמועס, און מיר זענען ארויס פון איר געשעפט. זאגט מיר ר' אברהם, אז מיר זאלן צוריקפארן צום פירטער לאגער און מיר

זאלן איינשאפן איר טרוים אויפן שווארצן מארק...

אזויווי די אמעריקאנער ארמיי האט געגעבן אביסל געלט און עסן פאר די לאגער געליטענע, האבן אונזערע אידעלעך געמאכט דערפון א גאנצע פרנסה. דער איינצי־גסטער ארט וואו מען האט געקענט באקומען אייער און דאס גלייכן, איז געווען נאר אין לאגער.

מיר האבן טאקע אזוי געטוען. הענדל מייער האט אונז צוריקגעפירט צום לאגער און מיר האבן פארשאפט א טאץ אייער. דאן האבן מיר זיך אומגעקערט צו "דעס קלישע איינשטאט".

מיר זענען אריין און צוגעגאנגען צו די פרוי, און מיר האבן איר דערלאנגט דעם געשאנק, צו וועלכע זי האט זיך ווי פארשטענדליך זייער געפריידט דערצו "אה, דאס איז דאך מיין טרוים!"

ר' אברהם ווינקט מיר, הייב אן צו רעדן. איך הייב איר אן מסביר צו זיין, אז היות מיר ענדיגן שוין אלע בעפארבריי־טונגען צום דרוק, דארפן מיר פארשאפן א האלבע טאן פאפיר...

הייבט זי אן צו לאכן, "א האלבן טאן פאפיר? דאס קען מען פאר קיין געלט נישט באקומען אין דייטשלאנד".

זאג איך איר, "אבער מיר האבן אייך געגעבן צו פרעסן, מיר האבן אייך דערלאנגט אייער טרוים".

"יַא יַא", זאגט זי, "איך וועל אייך אנטפלעקן, מארגן קומט אן דער הויפט פון פאפיר פאבריק פון אקסבורג, איר זאלט אים

אפווארטן ביי די באן, אים שיין אויפנעמען און אים צוזאגן 'צו פרעסן', צום ביישפיל, שוויינען פעטן, באנען קאווע, און ציגארעטן. דאס וועט אים עפענען זיין הארץ און ער וועט אייך זיכער העלפן".

און זי לייגט צו נאך א סימן, אז אנקומענדיג אין די באן וועט ער האבן א רויטער פעדער אין זיין הוט. אבער איין תנאי, מיר זאלן בשום אופן נישט דערציילן פאר קיין איינעם נישט דערוועגן.

א שיעור אין חסידות ביי די באן סטאנציע

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען מיט גרויס האפענונג צו באקומען די פאפיר, און ענדליך אנהויבן דרוקן די ספרים, וואס כלל ישראל דארף אזוי נייטוג. מיסטער הענדל מייער האט אונז ארויסגעפירט צו די באן סטאנציע, דארטן אין דעם באן הויף איז געווען א גרויס אנלויפעניש מיט מענטשן.

פארשטייט זיך אז ס'איז בכלל נישט געווען קיין כשר פלאץ פאר א אידיש קינד, ספעציעל אז מיר דארפן ארום זוכן דעם אייגענטומער פון די פאפיר פאבריק מיטן רויטן פעדער אין דעם היטל...

דא האט ר' אברהם וווייטער געפונען אן ארט מיר מעורר צו זיין בעבודת השם, און זאגט מיר נאך א "מאמר אין חסידות", אייגענטליך איז דאס א באוואוסטער מאמר, דהיינו, די וועלט איז

צוזאמענגעשטעלט פון דומם, צומח, חי, מדבר. דומם - א באשטאנד וואס קען זיך נישט רירן, צום ביישפיל זאמד, ערד.

די האפענונג פון די זאמד איז, אז עס זאל ארויסשפראצן דערפון א "גרעזל", וואס די גראז איז "צומח", וואס קען וואקסן אבער נישט מער. די האפענונג פון די גראז איז, אז עס זאל קומען א "חי", א בהמה און דווקא א כשר'ע וואס זאל דאס עסן, און די האפענונג פון א חי איז, אז עס זאל קומען א "מדבר", א מענטש וואס רעדט, און פארשטייט זיך א איד, וואס זאל מאכן אן ערליכע ברכה, און מיט דעם כח זאל ער דינען דעם באשעפער.

קומט אויס, אז וען דער איד דינט דעם באשעפער, טוט ער דערהייבן די גאנצע וועלט באשאפונג, דומם, צומח, און חי. אבער אויב חס ושלום - האט ר' אברהם אויסגעפירט - מען פירט זיך נישט אויף ערליך, מען שטייט אין א באן סטאנציע מיט די קאפ אויף ארויף, שרייט די פאדלאגע אונטער דיר "פארוואס טרעטסטו אויף מיר? מיט וואס ביסטו העכער פון מיר אז דו דערנידערסט מיר?..."

"מיר האבן שוויינען פעטן, ציגארעטן, קאווע באנען..."

ענדליך איז דער פאבריק אייגענטומער אנגעקומען. ווייסט אויס, אז מען האט אים איינגעמאלדן אז מיר וועלן ווארטן אויף אים. ער האט נישט געדארפט סימנים צו וויסן וואו די צוויי ראבינער זענען אויס...

דער דייטש האט צוגעטרעטן צו אונז, און געזאגט, "אה די ראבינער זענען דאַ..." מיר האבן אים איינגעלאדן צו אונזער קאר אריינצופארן אין שטאט. אויפן וועג האבן מיר אנגעהויבן פארצולייגן אונזער פארלאנג. דהיינו, מיר דארפן פאפיר. און וויפיל פאפיר? מיר ברויכן א האלבן טאן פאפיר.

ווי ער האט דאס דערהערט, האט ער ארויפגעלייגט די האנט אויפן קאפ און שרייט "מיין גאט, מיין גאט! אהה אהה א האלבן טאן פאפיר? וואס גלויבן זו דאַס אַרימע דייטשלאנד פארמאגט פאפיר?"

רוף איך זיך אן, "יא, אבער מיר האבן פאר אייך צו פרעסן. ווילט איר פרעסן?"

די אויגן פון דעם גוי האבן אויפגעלויכטן. "וואס האט איר צו פרעסן?"

"אה, מיר האבן שוויינען פעטן, ציגארעטן, קאווע באנען..."

דאס איז שוין געווען די שפראך וואס ער האט פארשטאנען... מיר האבן פארהאנדלט א פרייז, און ער האט אונז פארזיכערט אז אין א געוויסע צייט וועט ער שיקן די גאנצע באשטעלונג.

דער טראק זוכט "פירמע מארקאוויטש"...

מיר האבן צוגרייטן די אלע עסן וואס מיר האבן אים צוגעזאגט, וואס ווי דערמאנט האט מען דאס נאר געקענט באקומען ביי אונז אין לאגער, וויבאלד די אמעריקאנער האבן

געטיילט, און די אידן האבן פארקויפט...

אבער אזויווי דאס אלעס איז געווען אויפן שווארצן מארק, האט מען נישט געקענט ארויספירן די סחורה דורכן טויער פון לאגער, האט מען דאס אויפגעהויבן און איבערגעגעבן אריבער דעם צוים, און אזוי האט מען ארויסגעפירט די גאנצע "שוחד".

ער האט אלעס ערהאלטן, און ב"ה ער האט געהאלטן ווארט, און אפגעשיקט א גאנצן טראק פאפיר.

די טראק איז אנגעקומען און האט געזוכט "פירמע מארקאוויטש". ברוך השם מיר האבן אים געטראפן, ווייל מיט אזא אדרעסע וואלט ער אין ערגעץ נישט אנגעקומען. קיינער וואלט אים נישט געקענט אנצייגן וואו דאס איז "פירמע מארקאוויטש".

מען הייבט אן צו דרוקן ספרים

מען האט ענדליך געקענט אנהויבן צו דרוקן די ספרים. רוב האבן מיר געשיקט קיין אמעריקע, אבער א גרויס חלק איז געבליבן אין אייראפע.

פון די ערשטע ספרים וואס זענען ארויס פון דרוק איז געווען דער "לב העברי", דער בעל לב העברי איז געווען אן איידעם ביי הרה"ק רבי הילל קאלאמייער זצ"ל, און איז געווען פון די גרויסע לוחמים קעגן די השכלה אין זיין צייט. ר' אברהם איז געווען א גרויסער אנהענער פון זיינע ספרים, און ער האט דאס געדרוקט מדעת עצמו (און נישט אויפן באפעל פון זיין רב'ן דער מהריי"ץ ז"ל).

די שער בלאט פונם שו"ע התניא וואס מ'האט געדריקט אין דייטשלאנד

די טייערע פערל וועריטער פון ר' אברהם ז"ל

יעדעס מאל וואס ס'האבן זיך געמאכט שטרויכלונגען און שווערי־גקייטן, האט ר' אברהם - מיט זיין אייזערנע בטחון - געהאלטן אין איין מחזק זיין, צווישן אנדערע האט ער נאכגעזאגט וואס שטייט אין תניא, דעם ערשטן עמוד אין "שער יחוד ואמונה".

ער האט אנגעהויבן מיט א קשיא, דהיינו, וואס זאל דער באשעפער - כביכול - טוען, אז די וועלט זאל חרוב ווערן, וועלכע וואלט דארף דער באשעפער זאגן כדי די וועלט זאל מער נישט האבן קיין קיום?

דער ענטפער איז, "גארנישט טוען", נאר ער זאל זיך - כביכול - מסלק זיין, וועט קיין וועלט מער נישט זיין.

דער תניא ברענגט אראפ א וואלט פון בעל שם טוב הקדוש, "לעולם ה' דברך נצב בשמים", אז די אמירה פונעם אויבערשטן, די אמירה וואס דער בורא כל עולמים האט געזאגט ביים באשאפן די וועלט, דאס טוט נאך יעצט מקיים זיין, אויפהאלטן די וועלט (עי"ש).

תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים

האט ר' אברהם ערקלערט דעם זכר ליציאת מצרים. מיר הייבן אן דעם 'סדר' פסח אויפדערנאכט מיט 'קדש ורחץ'. לכאורה איז שווער דער סדר וואלט דאך געדארפט צו זיין פארקערט, קודם

זיך וואשען די הענט און ווערן ריין, און דאן מיט ריינע הענט זאל מען מאכן קידש?

מען קען דערויף ענטפערן, פסח אויפדערנאכט טוהן מיר אלעס אויף אן אופן אז עס זאל אונז דערמאנען די גוטס וואס דער באשעפער האט אונז געטוהן ביי יציאת מצרים. אין מצרים זענען די אידן נעבעך געווען פארזינקן אין די מ"ט שערי טומאה, אז זיי וואלטן געוואלט זיך דערנענטערן צום אייבירשטען וואלטן זיי געברויכט תשובה טוהן ציבישלעך, און זיך דערהייבן שטופן ווייז, ביז זיי וואלטן געווארן אינגאנצען ריין און ראוי צו זיין נאנט מיט כביכול דער הייליגער באשעפער.

דער באשעפער האט אבער מיט זיין גרויס גענאדע דערהויבן דעם כלל ישראל טראץ זייער נידעריגן פראסטן צושטאנד, צו די העכסטע הייליגסטע שטאפלען.

אבער נאך יציאת מצרים איז געווען דער ווילן פון הקב"ה אז די אידן זאלן מיט זיערע אייגענע מעגליכקייטן אויסארבייטען די מדות ביז זיי וועלן זוכה זיין צו מקבל זיין די הייליגע תורה.

אלס זכר דערצו איז אויסגעשטעלט דער סדר 'קדש ורחץ', קדש דער באשעפער האט פריער געהיליגט, ורחץ הערשט דערנאך אונז באפוילען מיר זאלן זיך אלייניס הייליגען, דערפאר זאגן מיר 'תחילה למקראי קודש' קודם הייליגן מיר, פארוואס, ווייל 'זכר ליציאת מצרים' ביי יציאת מצרים איז אויך אזוי געווען.

אין נאמען פונם לב עברי זצ"ל (חתן הגה"ק רבי הילל מקאלאמייע זצ"ל) האט ער פארציילט דאס פאלגענדע:

עס זענען געווען שטעט וואס האבן פארמאגט צוויי רבנים, איינער א תלמיד חכם ויר"ש דער צווייטער א 'רב מטעם', אויפ'ן באפעל פון די רעגירונג האט מען געמוזט האבן א רב וואס קען שיין רעדן די לאנד'ס שפראך, און זיין אביסל שטודירט, כאטש די צווייטע זענען נישט געווען קיינע ערליכע, האט מען נישט געהאט קיין אויסוואל נאר צו ליידן און שווייגען.

איינמאל איז מען געקומען זאגן פארן ערליכן רב אז דער רב מטעם איז געשטארבן און ער זאל אים קומען מספיד זיין. אן קיין אויסוואל איז דער רב געקומען מספיד זיין דעם 'דאקטער ראבינער' ער האט אבער נישט געוואוסט וויאזוי אים מספיד צו זיין. האט ער אנגעהויבן מיט א משל, געווען איז אמאל א 'בדחן' וואס האט שיין משמח געווען ביי אידישע שמחות, געזאגט גראמען, רמזים, מליצות, און ראשי תיבות, אויף די נעמען פון חתן וכלה און מחותנים.

נאך איין חתונה איז צו אים צוגעקומען א מאדערנער דייטשער איד און אים געלאדענט צו קומען קיין 'בערלין' דארטן אויפצוטרעטען ביי א חתונה. דער בדחן איז אהינגעפארן, געווען איז דאס א מאדערנע שמחה, דורכאויס די שמחה האט ער זיך נאכגעפרעגט אויף די נעמען פון חתן כלה, דער חתן הייסט 'האנץ' די כלה 'קאלארינא' און ענדליכס דערצו די מחותנים, דער בדחן איז געווען אין א פארלעגענהייט, ער איז נישט געווואוינט צו זינגען אויף די סארט נעמען, טא וואס טוט מען, האט ער זיך אויפגעשטעלט און געזאגט:

"מיינע פריינט, איך בין א געלונגענער בדחן, עדות האט איר

דער איד וואס האט מיר געזופן ביז אהער, נאר איך בין נישט געוואוינט צו גראמען אויף די דייטשע נעמען, אלזא, רופט מיר נאר אויף אזעליכע חתונות וועל איך זיך ציביסלעך זיך איינגעוואוינען דערצו".

דער ערליכער רב האט גענדיגט דעם משל און געזאגט, איך בין צוגעוואוינט מספיד צו זיין עהרליכע רבנים און זאגן זייער גרויסקייט און תורה, תפילה, אבער ביי דעם 'רב מטעם' ווייס איך נישט וואס צו זאגן, דערפאר איז מיין עצה אז איר זאלט מיר רופן צו נאך אסאך אזעליכע לויות, בס"ד וועל איך וויסען וואס צו זאגן...

כהנה וכהנה האט ר' אברהם געזאגט ווארעמע מוסר שמועסן אינמיטן די ארבעט, צווישן איין דורכפאל און די צווייטע, אז מיר זאלן נישט ווערן געפאלן, נאר זיך קלאמערן מיט אמונה און בטחון.

אויפדערנאכט, נאכן ארומוואנדערן א גאנצען טאג האט זיך ר' אברהם קיינמאל נישט געאיילט נאך זיך ארומגעדרייט אין בית המדרש אין גע'חזרט מאמרי חסידות.

איינמאל זייענדיג אזוי פארטראכט האב איך אים א פרעג געטוהן "ווי האלט איר יעצט?". "ביי די מדה פון יסוד שביסוד" איז געווען זיין אנטווארט.

איינמאל האט איך אים פארגעהאלטען עס איז שוין שפעט ביינאכט פארוואס גייט ער זיך נישט צולייגן. האט ער גענטפערט "די נשמה איז דאך הונגעריג, מען ברוך איר צושפייזן, די גוף וועט

זיך שוין באלד אויסרופן" שפעט ביינאכט איז ער זיך געגאנגען 'אויסרופן' אויף מיין הארטער קאך טיש...

שחרית, האט גענומען בייַ אים באלד פיר שעה, זאגענדיג "מען דארף אינזין האבן די טייטש, און זיך גרייטן אויף מסירות נפש, דאס אלעס נעמט דאך צייט".

ער האט בכלל נישט פארטראגן ווי מען טוט מצות אן הארץ נאר פראסט און ח"ו פארקערט מיט זלזול.

עס האט נישט לאנג גענומען ביז דער עולם האט איינגעזעהן אז עס געפינט זיך צווישען אונז א געהויבענער איד, אידן האבן אנגעהויבן צוקומען הערן א דבר תורה, און האבן זיך מזכיר געווען מיט זייערע נעמען, ווי איינער פון די אדמורי"ם. דאס אלעס איז פארגעקומען בייַ מיין קאך טיש. אבער ר' אברהם איז שטענדיג געבליבן דער גאר פשוטער איד.

ווען זיינע קינדער זענען געווען אין שידוכים יארן האט ער געזוכט דוקא א אונגארישע משפחה, "וויל זיי גייען בצניעות לויט די הייליגע מסורה".

בערך דריי יאר צייט האט מיר געארבייט צוזאמען, איך האב הנאה געהאט דערפון ברוחניות ובגשמיות, דערנאך האט ער עמיגרירט קיין ארץ ישראל און דערנאך קיין אמעריקא ווי ער האט משמש געווען זיין רבין רבי יוסף יצחק זצ"ל.

אדורך זיין פראטעקציע (און זיין חבר ר' אפרים וואלף ע"ה) האב איך געשריבן פרשיות לתפילין פאר זיין רבי'ן דער מהריי"ץ זצ"ל. יהא זכרו ברוך.

די פֿאַרבינדונג מיט
מיינע עלטערן נאָך די קריג

די בריוו רייזן א האלבע וועלט

דורכאויס די גאנצע תקופה האב איך אנגעהאלטן די שריפטליכע פארבינדונג מיט מיינע עלטערן ע"ה. קיין געהעריגע פארבינדונג צווישן דייטשלאנד און אונגארן איז נישט געווען, די אונגארישע זענען געווען בייז אויף די דייטשן, פארוואס זיי האבן זיי איבערגערעדט און כמעט געצווינגען צוצושטיין מיטן דייטשן פאקט, און ספעציעל אז דער דייטש האבן צום ענדע אינוואדירט אונגארן, דערפאר האבן זיי אפגעהאקט אלע פארבינדונגען מיט דייטשלאנד.

קודם פלעג איך שיקן דעם בריוו קיין שוועדן, דארט האט געוואוינט א מיידל, אן אייניקל פון ר' אורי שווארץ ע"ה פון מאקאווע, און זיי האבן דאס ווייטער געשיקט קיין אונגארן. נאך א צייט האב איך זיך באפריינדעט מיט א אידישן אמעריקאנער סאלדאט, און איך האב פאר אים געגעבן די בריוו, ער האט דאס געשיקט מיט די מיליטערישע פאסט צו מיין פעטער אין אמעריקע, און דער פעטער האט דאס צוריקגעשיקט קיין אונגארן. אין קורצן, מיינע בריוו האבן דורכגעריזט א האלבע וועלט פאר'ן דערגרייכן זייער ציהל.

דער איינציגער וואס גייט ארויס פון שוהל

דאס אז איך האב געהאט עלטערן צו שרייבן א בריוו איז געווען א געוואלדיגער אומדערהערטער חידוש. אין א בריוו געשריבן נאך פסח שנת תש"ז, האב איך געשריבן וויאזוי ס'איז פאראיבער דעם יום טוב פסח.

צום ענדע שטייט "ונתתי שבח והודי' להשי"ת, בראותי במזכיר נשמות, שלדאבון נפשינו מתאספים כנהוג בחורים וגם בתולות, זקנים עם נערים, לזכור את נשמת אבותיהם הקדושים עד אחד ממחנינו בלתי שום חיסור, כי אין במחנה זו מי שלא הי' אבותיו במחנה הכלי' באוישוויץ, ולי ב"ה שהי' בעזרי שלא צריך ליקח חלק שם ואני ביחידות הייתי בכל המחנה שיש לי אבותי ולא הייתי אצל הזכרת נשמות ועתה ראו החסדים הגדולים אשר הפליא ה' חסדו עמי וזכיתי לכל זה..."

אין אידיש: איך האב געלויבט השי"ת, אז ווען איך האב געזען ביי מזכיר נשמות ווי יונג און אלט קומען זיך צוזאמען און טוען דערמאנען זייערע עלטערן די קדושים, וואס זענען אומגעקומען אין אוישוויץ, בין איך געווען "דער איין איינציגער וואס האט געדארפט ארויסגיין און נישט אנטייל גענומען ביים מזכיר נשמות".

דער ביטערער בראך

מיין גליקליכער מצב האט זיך אבער נישט געצויגן פאר צו לאנג. מיין מאמע ע"ה איז געווארן קראנק, ארבעטנדיג פאר די

די בריוו ווי איך שרייב "איך בין דער איינציגער וואס גייט ארויס פון שול ביי מזכיר נשמות..."

דייטשע רשעים. מען האט איר פיל מאל געקלאפט און געשלאגן ביז איר צארט קערפער האט זיך געשפאלטן העכערן מאגן רח"ל.

זי האט זיך דערמיט שטארק געמוטשעט און געליטן יסורים, ביז בערך צוויי יאר נאכן באפרייאונג, האט מיין מאמע הצדיקת מרת היצל בת בר' אברהם ע"ה צוריקגעגעבן איר אויסגעלייטערטע נשמה צום הייליגן באשעפער, הי"ד.

איך האב באקומען די ביטערע בשורה עטליכע טעג שפעטער, דורך א טעלעגראם געשיקט פון אמעריקע. דער קלאפ און שוידער דערנאך איז געווען גאר שטארק. מען האט זיך קוים אנגעהויבן צו כאפן דעם אטעם, און זיך צוזאמען נעמען פון די פילע צרות, און דא א פרישער בראך.

די קאטאסטראפע ביים טאטן אין שטוב

מיין טאטע ע"ה איז איבערגעבליבן אליין מיט א פולע שטוב פון פיר קליינע קינדער אין א חרובע וויסטע וועלט.

די ערשטע צייט איז מיין ברודער משה נחום נ"ו געגאנגען לערנען קיין סאמבאטהעלי וואו עס האט דאן משמש געווען ברבנות רבי יושע כ"ץ זצ"ל, וועלכער איז שוין געווען א דיין אין מיין געבורט שטאט מאקאווע. ער האט זיך דארט שיין אנטוויקלט און געגאנגען מיט לאנגע פיאות, ער איז געשטאנען צום פארהער אויף פילע בלעטער גמרא.

נאך א קורצע צייט איז אבער דער רב געפארן קיין סערדעהעלי צו דינען אלס רב אויף זיין טאטן'ס ארט, און די

ישיבה אין סאבמבאטהעלי האט זיך אויפגעלעזט.

מיין יונגערער ברודער מרדכי לייבעלע איז יענעם זומער געווארן בר מצוה. דערצו זענען געווען נאך צוויי יונגע קינדער לוי ע"ה און מנשה יעקב. זיי האבן געוואוינט אין מאקאווע אונטער די רוסישע אקופאציע. די רוסן האבן זיך וויניג געקימערט מיט די געברויכן פון די מלחמה איבערלעבער, זיי זענען נאר געווען פארנומען איינצופירן די קאמוניסטישע אידעאלאגיע.

"אין אמעריקע איז נישטא פלאץ פאר קאמוניסטן..."

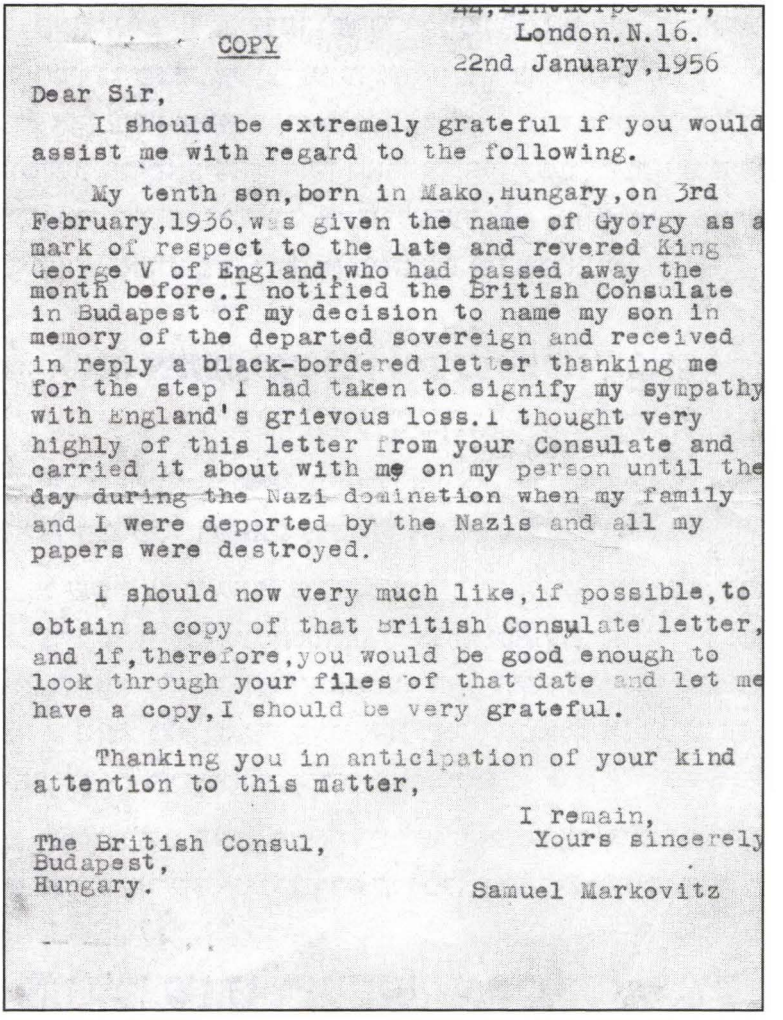
מיין טאטע ע"ה האט געוואלט זיין א געטרייער בירגער, האט ער זיך רעגיסטרירט אלס מיטגליד אין די קאמוניסטישע פארטיי.

א שטיק צייט שפעטער האט ער געוואלט ארויספארן קיין אמעריקע, ער איז געגאנגען צו די אמעריקאנער קאנסולאט און פארלאנגט א וויזע. דער באאמטער האט אים געפרעגט אויב ער איז א נאצי, מיין טאטע האט אים באלד געזאגט אז נישט, והא ראי', ער איז רעגיסטרירט אלס קאמוניסט...

דערהערנדיג דאס, האט אים דער באאמטער איינגעמאלדן, אז "אין אמעריקע איז נישט דא קיין פלאץ פאר קאמוניסטן..."

אין נעץ פון די ציוניסטישע ארגאניזאציעס

צום ענדע האט זיך מיין טאטע ע"ה געלאזט איבערעדן דורך פארשידענע "פרומע" ציוניסטישע יתומים ארגאניזאציעס, און

COPY

London.N.16.
22nd January,1956

Dear Sir,

I should be extremely grateful if you would assist me with regard to the following.

My tenth son,born in Mako,Hungary,on 3rd February,1936,was given the name of Gyorgy as a mark of respect to the late and revered King George V of England,who had passed away the month before.I notified the British Consulate in Budapest of my decision to name my son in memory of the departed sovereign and received in reply a black-bordered letter thanking me for the step I had taken to signify my sympathy with England's grievous loss.I thought very highly of this letter from your Consulate and carried it about with me on my person until the day during the Nazi domination when my family and I were deported by the Nazis and all my papers were destroyed.

I should now very much like,if possible,to obtain a copy of that British Consulate letter, and if,therefore,you would be good enough to look through your files of that date and let me have a copy,I should be very grateful.

Thanking you in anticipation of your kind attention to this matter,

I remain,
Yours sincerely

Samuel Markovitz

The British Consul,
Budapest,
Hungary.

אין איינע פון די פולע פעולות וואס דער טאטע ז"ל האט געטוהן ארויסצוגיין פון אונגארן, האט דער טאטע געשיקט א בריוו צו די ענגלישע רעגירונג

ער האט זיי אנפארטרויעט מיט זיינע פיר קינדער, זיי ארויפצופירן קיין ארץ ישראל. זינט דאן האט ער באדויערט זיין אומוויסנדן נארישן שריט.

מיין ברודער לוי ע"ה האט מיר דערציילט, אז באלד ביים אנקומען קיין ארץ ישראל, האט מען אים אפגעשניטן זיינע שיינע געקרייזלטע פיאות, און אים אריינגעשטעלט אין אן אזויגערופענעם ערליכן מוסד.

וועו איך בין ארויפגעפארן קיין ארץ ישראל, בין איך באלד צוגעפארן צו די מוסדות, וואו זיי זענען איינגעשטאנען, צו זען פון די נאענט וואס פאר א חינוך זיי באקומען.

ליידער איז דאס געווען זייער א שוואכער מוסד, וואס איז טאקע געווען אפיליאירט מיט די פרומע ארגאניזאציעס, דערפאר האט זי זוכה געווען אין די קינדער. אלע קינדער זענען דארט געגאנגען מיט גרויסע טשופעס און געשפילט פוטבאל א גאנצן טאג, זיי האבן יוצא געווען קביעת עתים לתורה מיטן לייענען קריאת שמע...

א טעלעגראם פון חזון איש זצ"ל

איך האב זיי באלד ארויסגעשריבן פונעם מוסד און זיי אריינגענומען צו מיר אין שטוב, און זיי געשיקט לערנען אין מוסדות דושינסקי ירושלים. ליידער איז שוין דער פראסטער פרייער לעבן שוין געווען שטארק אינגעגעסן בי זיי, און זיי האבן דווקא געוואלט בלייבן מיט זייערע טשופיקעס.

איינמאל האב איך עס געוואלט אפשערן אינמיטן זייער שלאף מיט א שערל. צו מיין שלעכט מזל האט זיך מיין ברודער אויפגעוועקט און פארשטאנען מיין כוונה. ער האט א כאפ געטוען דעם שערל, און מיר געגעבן א קלאפ אין די ציין. נאך יענע נאכט באישון לילה, איז ער אנטלאפן פון מיין שטוב.

צומארגנס ערב שבת קודש, מיטאג צייט, האב איך דערהאלטן א טעלעגראם פון בני ברק, אונטערגשריבן פונעם הייליגן חזון איש זצ"ל, "אני רוצה לראותך בשבת" (איך וויל דיר זען אום שבת).

"נו, וועט איר דא זיין?..."

איך האב באלד אפגערייזט קיין בני ברק, אן קיין פלאן וואו צו ווייל איבער שבת קודש. אנקומענדיג האב איך זיך געוואנדן צום שטוב פונעם חזון איש זצ"ל. פונקט איז דער חזון איש זצ"ל געווען אויפן וועג אהיים פון די מקוה, געקליידעט מיט אן אלטן אפגעריבענעם כאלאטל.

איך האב געגעבן שלום, און געזאגט מיין נאמען. "דער רבי האט מיר געלאזט רופן, קען איך איינשטיין ביים רב'ן?"

ענטפערט דער חזון איש, "נא קומט אריין". איך בין אריין אין זיין שטוב, געווען איז דאס פול מיט אלטע ספרים שענק. אן אלטער טיש אנגעלייגט מיט ספרים. דער חזון איש ז"ל וועגדט זיך צו מיר "נו, וועט איר דא זיין?..."

די לחכימא ברמיזא. ער האט מיר געשיקט צו א מגיד שיעור

מיטן נאמען האפפמאן, און ער האט מיר אנגעזאגט צוריקצוקומען שבת צופרי נאך קידוש. וועגן חינוך הבנים מעג מען דאך רעדן אום שבת קודש.

"א ברודער דארף מער"

שבת צופרי בין איך אריבער צום שטוב פונעם חזן איש. דארט האט מיר אפגעווארט מרת מונק, די מנהלת פונעם מוסד, מיט אירע צוויי זון. זיי האבן פארגעלייגט זייערע טענות, אז די קינדער דארפן בלייבן בייַ זיי, וואו זיי זענען צופרידן. איך האב שוין ממילא נישט קיין אחריות אויף זיי, אזויוי ס'איז שוין געווען "כדי הכאה", ער האט מיר שוין געשלאגן, ממילא בין איך פטור אים צו זאגן מוסר.

דער חזן איש האט זיי אויסגעהערט, און האט געבעטן מען זאל אים דערלאנגען א ספר'ל פון די אויבערשטע פאליצע.

מיר האבן אים דערלאנגט, און דער חזן איש זצ"ל האט פארגעלייענט "הוכיח תוכיח את עמיתך, עד כדי הכאה, אבל אח חייב יותר". יעדער דארף מוסר זאגן פארן חבר, ביז דער באטרעפנדער הייבט אים אן צו שלאגן. אבער א ברודער דארף זיך ווייטער זארגן און זאגן מוסר. ממילא כאטש וואס ער האט מיר געשלאגן, האב איך נאך א טענה אז ער זאל איינשטיין בייַ מיר.

"אבער וועט ער דען בלייבן בייַ אייך?"

"אוודאי", זאג איך, "יעדער ווייל דאך האבן אן אייגענע משפחה און אן אייגענע שטוב".

דער חזון איש האט אבער ווייטער געפרעגט, "איר זענט געוועכט, אבער צי וועט ער דען בלייבן ביי אייך?"

פיר פארלוירענע נשמות

מיין ברודער איז אהיימגעפארן מיט מיר, און געגאנגען לערנען ווייטער אין דושינסקיא. אין טאג, ביי פויזע, איז ער צוגעגאנגען צו א דערנעבנדיגער הויף, און צוגעקוקט ווי עטליכע פרייע יונגען שפילן פוטבאל. פונקט איז פארבייגעגאנגען זיין מלמד הרה"ח ר' משה א' ז"ל. זיענדיג ווי ער שטייט, האט ער אים דערלאנגט א פאטש אין פנים.

דער בחור'ל האט זיך נישט לאנג פארזוימט, און איז באלד אויפן פלאץ אנטלאפן פון ירושלים עיר הקודש. מער האב איך נישט געהאט קיין השפעה אויף אים.

ביי די צווייטע וועלט קריג האבן די דייטשע רוצחים ערמארדעט דריי קינדער פון מיין טאטן. ביי די ציונים אין זייער טריפה'נע מדינה האט דער טאטע נעבעך פארלוירן פיר הייליגע נשמות. דער הייליגער באשעפער זאל זיי אלע אומקערן צו אונז עם שאר נדחי ישראל אמן.

דער טאטע ע"ה קומט ארויף קיין ארץ ישראל

ערשט פיר יאר נאך מיין ארויפקומען קיין ארץ ישראל, איז געלונגען פאר מיין טאטן ע"ה ארויפצוקומען. וויבאלד ער איז

געבליבן אין די קאמוניסטישע אונגארן, איז אים אלעס אנגעקומען פיל שווערער.

דרך אגב, ער האט מיט זיך מיטגעברענגט א מתנה חשובה, דריי עפל פאר יעדן קינד באזונדער. עס האט געהאט א גרויסע ווערד, וויבאלד מען האט אין יענע צייט כמעט נישט געקענט באקומען קיין פרוכטן אין ארץ ישראל.

❀❀❀

פופצענטער קאפיטל

ארץ ישראל

די הכנות צו די רייזע

א ברכה פונעם רב

אין פירט האב איך בס"ד געהאט דריי קינדער. צוויי טעכטער מרת מרים ע"ה און להבחל"ח מרת היצל תחי' און איין זון ר' יצחק נ"ו.

ווען איך האב עולה געווען צו די תורה ביים געבורט פון מיין ערשטע טאכטער זענען דארט געווען צוויי האך ברידער פון

מארמאראש, און זיי האבן מיר באווארפן מיט מאראנצן שאלאכץ, זאגנדיג אז אזוי האט מען זיך געפירט ביי זיי אין מארמאראש.

ביי די צווייטע טאכטער, האבן זיי שוין גענומען צו הילף נאך עטליכע אינגעלייט, מען האט מיר באווארפן מיט אזא שטארקייט, אז איך האב כמעט נישט געקענט ארויסזאגן די ברכה... אבי אויף שמחות.

מאנטאג וועז איך בין געווען ביים פירטער רב זצ"ל, זאגט מיר דער רב, "יוסף מאיר, איך האב געהערט וואס מען האט דיר אפגעטוען שבת ביים לייענען. דא האסטו שיריים פונעם שבת'דיגן קוגל, עס אביסל און טראג אהיים דערפון. מיטן באשעפער'ס הילף וועל איך זיין סנדק ביי דיין זון דעם קומענדיגן יאר".

וכך הוה, איבער א יאר האב איך געהאט א אינגל, און דער רב ז"ל איז געווען סנדק. מוהל איז געווען א איד פון פעלדאפינג.

מיר פארלירן די סימפאטיע

דאס לעבן איז געווארן רואיג און שטיל, אבער מען האט געוואוסט אז דאס איז אלעס נאר א צייטווייליגער מקום מנוחה.

די טעג האבן זיך געזוקט, און צוביסלעך האבן די אמעריקאנער גוי'אישע קעפ באקומען סימפאטיע פאר די ארומיגע דייטשן, וואס האבן (נעבעך?) פארלוירן זייערע הייזער און פארמעגנס דורכאויס די לאנגע קריג. מען האט שטענדיג

פראבירט אויפצולעזן דעם פירטער לאגער און אומקערן די הייזער פאר די דייטשע אייגענטומער, אבער מען האט נישט געוואוסט וואו צו לייגן די יעצטיגע איינוואוינער.

דאס אלעס האט זיך געצויגן ביז צו דעם יום המר ה' אייר תש"ח, וועלכן ס'האט זיך געגרינדעט די אזוי גערופענע אידישע מדינה רח"ל. עטליכע טעג פריער האט מען שוין געוואוסט אז מען גייט עס פראקלאמירן, און די פרייע אידן זענען געווען אינעם גרעסטן עקסטאז.

א נאכט בעפאר האבן זיי אויסגעטיילט פילע ליכט און באפוילן אז מען זאל דאס אנצינדן ביים פענסטער. ווער עס האט נישט געוואלט לייגן א ליכט, האט זיך אריינגעלאזט אין א מצב פון סכנת נפשות. מיין חבר ר' פנחס בערקאוויטש ע"ה איז מיר אבער געקומען איבער רעדן אז מיר אלע חברים זאלן זיך האלטן מיט מסירת נפש.

מיטן אויפשטייג פון די מדינה הצונית, האבן מיר צוביסלעך אנגעהויבן פארלירן אונזערע נאטורליכע רעכטן. שטאפלווייז האט זיך אפגעשטעלט די שטיצע פון די אמעריקאנער רעגירונג. מיר האבן ערהאלטן א מעלדונג אז מיר זאלן זיך גרייטן צו עמיגרירן קיין ארץ ישראל.

די אלע וועלכע האבן נישט געוואלט אהינפארן, האבן זיך ארויסגעשלייכט פון לאגער און זיך אויסגעמישט מיט די אלגעמיינע באפעלקערונג. איך האב אבער געציהלט אנצוקומען קיין ארץ ישראל, כדי ארויסצוהעלפן מיינע ברידער, די יונגע יתומים, ווי פריער דערמאנט.

מען פאקט זיך די פעק

איך האב אנגעהויבן זיך צו גרייטן צו די לאנגע רייזע. איך האב פארקויפט מיינע ארעמע שטוב חפצים און איינגעקויפט עטליכע ווערטפולע ארטיקלען, א קליינע פרידזשידער, א קארפעט א נארוואס נייע אויסטרעף, זילבערנע לייכטער און עסצייג. די פרייז פון זילבער איז דאן געווען זייער נידעריג, אין יענע צייט האט דאך קיינער נישט געברויכט קיין איבעריגע לוקסוס.

מיר זענען געפארן פון פירט קיין פריימאן, פון דארט קיין מארסיי פראנקרייך. דארט האבן מיר געווארט ביז מיר האבן געהאט פלאץ אויף א שיף.

מיינע גליקן מיט די הייזקעלע...

ווארטנדיג אויף א שיף, איז צוגעקומען צו מיר אן אלטער חבר מיטן נאמען זאלדאן, און האט מיר אנגעטראגן אויסצוצאלן די גאנצע קאסט פון די רייזע, מיטן תנאי אז איך גיי אויך טראגן מיט מיר אויף מיין נאמען "וועלט פאר א קליינע כאטקע".

אין ארץ ישראל איז זייער שווער צו באקומען א וואוינונג, דערפאר האט ער דאס דא איינגעקויפט, און ער וועט דאס אויפשטעלן אין איינע פון די דערפלעך. דערצו, ביז איך וועל געפונען א געהעריגע דירה, וועלן מיר זיך טיילן מיט די הייזקעלע.

איך האב גערן צוגעשטימט, אים צוליב צו טוען, און נאך דערצו פארדינען דערפון. מיר זענען געגאנגען צום אפיס פון די רייזע פירמע, כדי צו באצאלן פאר די פעקלעך און פאר די הייזקעלע.

די הייזקעלע איז געווען אנגעלאדענט אויף צוויי גרויסע וועגענער, און איך בין געגאנגען פאראויס מעשה בעל בתישער איד. מיינע חברים ארום האבן געלאכט פון מיר, "קוקטס אויף דעם סופר'ל, ער פארמאגט שוין אן אייגענע הויז".

זאלדאן האט מיר געגעבן געלט, און איך בין אריין צום באאמטער צו באצאלן. זאלדאן איז געבליבן אינדרויסן זייער נערוועז. איך האב מיר געוואונדערט אויף זיין נערוועזקייט.

איך האב אהין געגעבן דאס געלט פאר'ן דייטש. נאך א מינוט זאגט ער מיר "גייען זו שוין צוריק, איש וועל רופען פאליציי דאס איזט פאלש געלט..."

ווי פארשטענדליך האב איך געהויבן פיס און אנטלאפן פון דארט, און זאלדאן לויפט אונטער מיר...

אויפצומארגנס האט מיר זאלדאן געגעבן כשר'ע געלט און איך האב באצאלט. די לאסט טרעגער האבן איבערגענומען די הייזקעלע דאס באהאלטן ביז צום אפרייזן. די גאנצע צייט איז זאלדאן געשטאנען און געשריגן אויף די ארבעטער אז זיי זאלן אכט געבן ווייל עס פאלן שפענדלעך. ס'איז מיר וויידער געווען זייער אויפפאלנד אויף זיינע געשרייען.

עטליכע וואכן שפעטער שוין אין ארץ ישראל, איז די איזראעלי פאליציי מיר געקומען ארעסטירן... איך האב נישט געהאט קיין אהנונג וואס זיי ווילן פון מיר. ענדליך נאך א לאנגע שלעפעניש, האבן זיי מיר געפירט צו אן אויספארשער.

דער אויספארשער האט מיר געפרעגט, "וואס האסטו

געברענגט אויף די שיף?" זאג איך אים "פעקלעך".

"האסט נאך עפעס געברענגט?" זאג איך אים "א הייזקעלע".

"און וואס איז געווען אין די הייזקעלע?" זאג איך אים "טשוועקלעך..."

ענדליך האבן זיי מיר אנטפלעקט אז אין די וועגט פון די הייזקעלע איז געווען אנגעפולט מיט זילבער...

דער חבר מיינער האט געוואלט ארויפטראגן זילבער פון דייטשלאנד, וואס איז דארט געווען זייער ביליג, קיין ארץ ישראל וואו ס'איז טייער.

ב"ה, דערמיט בין איך אפגעקומען די רעשטע וואס איז מיר פארבליבן דורך די קריג.

א אידישע שיף!

צוריק קיין אייראפע. מיר האבן געווארט עטליכע חדשים ביז מיר האבן ענדליך געקריגן די פרייליכע מעלדונג אז א שיף ווארט אויף אונז ביים פארט. מיר זענען אהינגעגאנגען. ס'איז געווען א גרויסע שיף, אויף די זייט איז געווען אויפגעשריבן מיט גרויסע אותיות דער נאמען פון די פירמע "גלילה".

איך האב פאר פרייד פארפעלט אן אטעם, וואס הייסט, "א אידישע שיף, אן עכט היימישע שיף". נאכן דורכלעבן אזוינע שווערע יארן, וואו איך האב צוגעזען די גרויזאמע מערדערייען אויף די געמיינסטע אופנים, האט זיך שטארק געגלוסט נאך אביסל מנוחה פון די גויים. אביסל א היימישע סביבה, ווייט פון די

פיינטליכע בליקן פון די דייטשע באפעלקערונג. יעצט אז איך האב געזען די אידישע אויפשריפט איז מיין פרייד געווען אויפן העכסטן שטאפל.

א קורצע ווייל נאכן ארויספארן פונעם האפן, האט מען אויסגערופן אויף "לשון הקודש" אז מען גייט טיילן גריז פאר אלע קליינע קינדער. יעדעס ווארט האט מיר דערפרייט, אפילו דער קאפיטאן רעדט אויף די אידישע שפראך.

די אלע פרייע אידן וואס האבן קיינמאל נישט געלערנט אין חדר זענען געקומען צו מיר, איך זאל זיי אויפערזעצן וואס מען רופט אויס.

אינמיטן די גרויסע שמחה זאגט מיר מיין פרוי "יוסף מאיר, זיי רעדן נישט לשון הקודש, ווער נישט איבערגענומען, זיי זענען נישט קיין כשר'ע אידן". איך בין אבער געווען צו אויפגעלייגט איר צו פארשטיין.

דִּי שְׁוּוּעֶרְעֶ רִיזְעֶ

מיין פרוי איז כשר געוואכט

מיר האבן באקומען אן ארט אינעם אונטערשטן טייל פון די שיף. די לופט איז געווען זייער אנגעליגט און פארשטונקען. די ערד איז געווען פול מיט וואסער, אזוי אז מען האט נישט געקענט אראפלייגן א פוס. איך האב געטראכט אז דאס איז צוליב מיין שלעכט מזל, עמיצער מוז דאך זיין פון אונטן...

אויפדערנאכט האב איך איינגעפאקט מיינע קינדער אין דעקעס, און ארויף מיט זיי צום דעק פון די שיף. איך האב זיך אראפגעלייגט מיט זיי צו שעפן אביסל פרישע לופט.

נאך עטליכע מינוט האב איך געזען עטליכע יונגען אנקומען און זיי צינדן אן גרויסע לעקטערס צו באלייכטן די נאכט. איינער פון די יונגען איז צוגעקומען צו מיר און מיר באפוילן אראפצוגיין, איך האב נישט פארשטאנען וואס ער ווילּ, איך בין דאך א איד פונקט ווי ער, איך האב נישט געוואלט אראפגיין.

ס'איז געווארן א געשרייערי, ביז איינער פון די יונגען רופט זיך אן "לאזט אים אפ, ער וועט שוין באלד אליינס אנטלויפן".

ער איז געווען גערעכט. עס האבן זיך אנגעהויבן טמא'נע טענץ רח"ל. איך האב געכאפט מיינע קינדער און אנטלאפן מיט איין אטעם.

אקומענדיגן אונטן צו מיין פרוי, זאגט זי מיר, "נא? יוסף מאיר. לשון הקודש? זיי רעדן לשון הקודש? זיי האבן אויך געזינגען אויף לשון הקודש?"

ערשט דעמאלט האט זיך מיין קאפ געעפנט, און איך האב פארשטאנען, אז איך אנטלויף פון גלות אשכנז און איך בין אריינגעפאלן אין גלות איזראעל..."

אויסער די שיינענדיגע אידישע אויפשריפט אויף די וועגט פון די שיף איז נישט דא קיין אנדענק פון אידישקייט. די עטליכע פרומע אידן האט מען דערפאר באהאלטן פון אונטן נעבן די בית הכסא.

תשעה באב אויף די שיף

אין איינע פון די נעכט איז אויסגעפאלן דער ביטערער פאסט טאג, תשעה באב. מיר זענען געווען כמעט א מנין ערליכע אידן. מיר האבן אויסגעזוכט און געפונען אויפן דעק א ליידיגער צימער און מיר האבן זיך דארט צוזאמען געזעצט אויף די ערד, מקונן זיין אויף גלות השכינה.

פלוצים, אינגאנצן אומגעראכטן, איז אריינגעקומען דער שיפס קאפיטאן און זעהט ווי מיר ווייזען און זאגן "מגילת איכה", נעמט ער זיך שרייען "משוגעים! וואס איז דאס אבילות? מיר האבן שוין אן אייגענע מדינה!"

ער האט געהאט אין האנט א קאנטשיק און ער האט אונז געזומען שמייסן דערמיט. איך בין איך נישט שולדיג געבליבן, און אים גוט באשריגן, די אנדערע האבן מיר אויסגעהאלפן. לאנג האט געדויערט ביז דער מצב האט זיך בארואיגט.

דִּי שְׁוּוּעֲרִיגְקֵייטֶן אֵין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
אין א פרישן פעקל

נאך זעקס טעג פון רייזן האבן מיר ענדליך דערגרייכט אונזער ענד ציהל.

מיר זענען אראפ פון שיף מיט די גאנצע פמליא. איך האב געזאגט פאר די גרעניץ וועכטער מיין נאמען און אז איך בין א סופר סת"ם.

איך האב דאן נאכנישט געוואוסט אז אויב מען גייט נישט לערנען אין ישיבה אדער כולל ברויך מען צו גיין דינען אין מיליטער. דערמיט בין איך אריינגעפאלן אין א פרישע צרה, פון וואס איך האב זיך זייער שווער אפגעשאקלט.

אלענפאלס, מיר זענען אריבער די גרענץ, דארט האט אונז אפגעווארט פארשטייער פון די אגודת ישראל, און זיי האבן אונז מכבד געווען מיט קאלטע סאדע. וועו מיר האבן זיך דערכאפט דאס הארץ האט ער מיר אריינגעשטופט אין האנט א פראפאגאנדע ביכל פון די אגודה פארטיי...

היימלאז אן א דאך איבער'ן קאפ

מען האט אונז געפירט צו א גרויס דערפל "שער עליה", א ריזיגער לאגער מיט הונדערטער געצעלטן. אין יעדע געצעלט האבן געוואוינט צייטווייליג זעקס פערזאנען. מיין משפחה האט זיך געציילט פאר פינף מיטגלידער. מיר האבן זיך געוואנדן צו אונזער צייטווייליגע געצעלט, צו מיין באדויערן איז שוין געווען דארט א פרוצה רח"ל.

איך בין געלאפן צו די פארוואלטונג און געבעטן אז מען זאל מיר צוליב טוען און ארומטוישן אביסל. ווי פארשטענדליך האב איך אנגעטראפן די טויבע אויערן פון די רשעי ישראל.

די פאלגענדע טעג בין איך געווען היימלאז, און געענכטיגט אינדרויסן פון געצעלט. נאך עטליכע טעג האב איך ענדליך געפונען א דירה אין צפת.

"דו פארסט קיין ירושלים!"

בס"ד האב איך געקריגן ארבעט אלס סופר ומוכר ספרים אין חיפה, איך האב דארט געווויילט א גאנצע וואך און אהיימגעקומען לכבוד שבת. מיט די צייט האב איך שוין שפעקולירט זיך פולשטענדיג אריבערצוציען קיין חיפה.

איין ערב שבת קודש בין איך געשטאנען ביי די באס סטאנציע, און געווארט אויפן אויטאבוס וואס פארט קיין חיפה. ס'איז אנגעקומען א באס, נעבן מיר איז געשטאנען הרה"ח ר' חיים ווייס ע"ה יליד מאקאווע, ער זאגט מיר "גיי שנעל ארויף אויף דעם באס". איך האב אים בתמימות געפאלגט, און ארויף אויפן באס וואס האט תיכף אפגעפייזט.

איך האב מיר ארומגעקוקט און באמערקט אז דער באס פארט נישט קיין צפת, נאר גאר קיין ירושלים... איך קוק אן ר' חיים'ן, ער קוקט מיר צוריק גלייך אין פנים אריין און זאגט, "דו פארסט קיין ירושלים! דו האסט נישט דא וואס צו זוכן אין די טרוקענע חיפה. דו וועסט מעלדן פאר דיין שטוב אז אויף דעם שבת וועסטו זיין אין ירושלים, דערנאך וועל איך זען וואס דו וועסט טוען".

אל המנוחה ואל הנחלה

בלית ברירה בין איך אנגעקומען קיין ירושלים. ר' חיים האט מיר באלד אריינגעפירט אין בית המדרש תולדות אהרן. פונקט איז מיר אנטקעגן געקומען מיין חבר פון סאטמאר הב' אברהם

יצחק קאהן (זצ"ל).

איך האב אים געגעבן א פרייליכן שלום עליכם און באגריסט מיטן נאמען, ביז עמיצער האט מיר געגעבן א קלאפ אויף די פלייצע "דאס איז דער רבי שליט"א..."

דער תולדות אהרן רבי זצ"ל האט מיר דערלאנגט א מתנה א גאר א בריייטע פלאכע ביבער הוט, ישן נושן, אבי א חסידישער הוט.

שבת קודש האב איך געגעסן בייַ מיין חבר ר' חיים ווייס ע"ה. דער שבת איז געווען פאר מיר מעין עולם הבא. א ריכטיגער תענוג רוחני. ענדליך נאך אזויפיל יאר האב איך געשפירט אז איך בין געקומען אל המנוחה ואל הנחלה.

באזעצט אין ירושלים עיר הקודש

נאך שבת האב איך פארקויפט דער פרידזשידער וואס איך האב ארויפגעברענגט פון אייראפע, און איז אייגענטליך געווען מיין גאנצער פארמעגן, און מיט די געלט האב איך ארויסגעדינגען א דירה אין ירושלים עיר הקודש.

די ציוניסטישע רעגירונג האט מיר געהאלפן זיך אריבערצוציען פון צפת מיטן תנאי אז איך זאג מיר אפ פון סיי וועלכע רעגירונגס שטיצע. שקול טיבותיך ושדותא אחיזרא.

איך האב זיך קובע געווען צו דאוונען אין תולדות אהרן בית המדרש, ווי ס'איז באוואוסט די געוואלדיגע עבודת התפילה וואס די "חבורה" האט אראפגעלייגט אפילו אין א טעגליכן מעריב.

ס'האט געזאגט הרה"ג רבי אברהם אלי' מייזעס ז"ל, ראש ישיבת תורה ויראה, אז ער איז זיכער אז די גרויסע עבודת התפילה פון דאס ביהמ"ד האט אפגעהאלטן היטלער ימ"ש זיין פאראויס מארש אריין קיין ארץ ישראל.

רעדנדיג פון תולדות אהרן וועל איך מיטטיילן עטליכע עפיזאדן וואס איך האב בייגעוואוינט ווען איך האב געוואוינט אין ירושלים עיר הקודש:

אין תולדות אהרן זענען אלע שטענדיג געקומען צום טיש. איינמאל איז איינער פון די מקורבים פונעם רבין נישט געקומען צום טיש פרייטאג צו נאכטס, צומארגנס האט אים דער רבי געפרעגט דערויף. דער איד האט זיך פארענטפערט, אז ער איז טאקע געווען אין בעט, אבער במחשבה איז ער געווען ביים טיש. דער תולדות אהרן רבי שמייכלט און ענטפערט, מה דאך ווען דו ביסט דא ביים טיש איז דיין מחשבה אין בעט, אוודאי ווען דו ביסט טאקע אין בעט איז דיין מחשבה דארטן...

דאס עניות איז דאן געווען אין ירושלים אויפן גרעסטן פארנעם, אלעס שטארק אלטמאדיש. אבער צוביסלעך האט זיך דער עולם אנגעהויבן איינצורישן און זיך באקוועם געמאכט די שטובער. ווי צום ביישפיל, אן אייז קאסטן, א גאז אויוון, און אפילו א בית הכסא אין שטוב, וואס איז געווען א גרויסער חידוש אין ירושלים, אבער נאכמער א גרויסע הוצאה.

דער גאנצער עולם פלעגט דאוונען שחרית יעדן אינדערפרי, ספעציעל דינסטאג וואס מען האט "געמוזט קומען", יום קהילה לכל. אבער ס'האט זיך געמאכט דערין אן התרשלות, וואס

עטליכע זענען נישט געקומען דינסטאג צום דאוונען. ביי די קומענדיגע געלעגענהייט האט דער תולדות אהרן רבי געזאגט דאס פאלגענדע:

וען יוסף הצדיק האט זיך אנטפלעקט פאר די הייליגע שבטי ק-ה האט ער געזאגט "ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אביכם חי ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" (בראשית מה ג), איך בין יוסף, צי לעבט נאך דער טאטע? אבער די ברידער האבן נישט געקענט ענטפערן ווייל זיי זענען דערשראקן געווארן פון אים. שטייט אין מדרש, אוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה, ווי פאר אונז ווען עס וועט קומען דער גרויסער טאג וואס מען וועט אלעמען משפט'ן.

איז מסביר דער בית הלוי, יוסף האט געזאגט פאר די ברידער, איר זאגט אלע אז מען מוז צוריק געבן בנימין ווייל זיין טאטע יעקב אבינו וועט דאס נישט אדורכטראגן, אבער וען מען האט מיר פארקויפט האט איר אויך אזוי געטראכט? אני יוסף, איך בין יוסף וואס איר האט פארקויפט, העוד אביכם חי, האט איר דאן אויך געטראכט אז מיין טאטע לעבט נאך?

פירט אויס דער מדרש, דאס זעלבע וועט זיין ביים בי"ד של מעלה, וען מען וועט פרעגן פארוואס מען האט נישט קובע געווען עתים לתורה, געדאוונט מיט א שטאטער מנין, וואס איז דער תירוץ, מען איז געווען פארנומען מיט פרנסה. אבער - שרייט אויס דער תולדות אהרן רבי - צו קויפן א גאז ביסטו געווען ביכולת, פאר אן אייז קאסטן האסטו פארשטאנען צו דרייען מיט די גמ"ח'ן, אבער צום דאוונען קענסטו גארנישט...

ארעסטירט אין ציוניסטישן מיליטער

איך האב באקומען אן איינרוף צעטל צו גיין דינען אין די ציוניסטישע ארמיי. איך האב שוין געדינט פאר די מאדיארן אין מאנקא טאבאר, און די נאצישע עס.עס. אין דייטשלאנד, און יעצט ווידער א צרה.

איך האב זיך נישט געמאלדן צו זיי, איך האב שוין געהאט א גרויסע פאמיליע, און איך האב געהאפט אז די באאמטע וועלן מיר שוינען.

אינמיטן די נאכט זענען געקומען דריי זעלנער און האבן מיר ארעסטירט. פון איין מינוט אויפן צווייטן האט מען מיר געשיקט צום פראנט. דער אפיציר יחזקאל האט מיר דערלאנגט א שווערן ביקס און מיר אריינגעשטעלט אויף א פאזיציע אינמיטן וואלד.

איך האב פראטעסטירט "איך ווייס דאך נישט וויאזוי מען האלט א ביקס".

א נאכט בעפאר זענען ביי דעם פלאץ דערשאסן געווארן צוויי בחורים (פליטים פון אייראפע), דער אראבער איז געקראכן ווי א הונט ביז ער האט זיך דערנענטערט צו זייער פאזיציע, און ער האט זיי אראפגעשאסן. דערפאר האבן מיר באקומען א באפעל צו שיסן אויף יעדע רירענדיגע באשעפעניש וואס אידענטיפיצירט זיך נישט מיטן אפגעשמועסטן סימן. יענע נאכט איז דאס געווען "גד גדוד".

יחזקאל האט מיר געגעבן עטליכע אנווייזונגען און געזאגט "וען דו וועסט זען אן אראבער קומען אין דיין ריכטונג, וועסטו

שוין קענען שיסן..." א גוט ווערטל, א שפיל מיט מיין לעבן, און אן אכזריות קעגן מיינע קינדערלעך.

נאך צוויי טעג בין איך נישט צוריקגעגאנגען. ס'האט זיך אנגעהויבן א שווערער קאץ און מויז שפיל, איך בין פילע מאל אנטלאפן פון איין מינוט אויפן צווייטן, ביז איך בין ענדליך באפרייעט געווארן פון די שווערע גזירה בערך אין שנת תשכ"ב (1968).

מיט הרה"צ רבי מיכל'ע מיכלאווימש שליט"א
האדמו"ר מזלאטשוב – נתני'
גדולה הכנסת אורחים

בייַ איין פאל בין איך אנטלאפן קיין נתני' און אנגעקומען צו די שטוב פון הרה"צ רבי מיכל'ע מנתני' אדמו"ר מזלאטשוב שליט"א. וועו איך בין אריין אין זיין שטוב, איז ער געשטאנען און אויסגעקעמט די פיאות פון א ספרד'ישן אינגל, און די מאמע איז געשטאנען אין א זייט.

"שלום עליכם, פון וואו קומט איר? פון ירושלים? וואס איז אייער פרנסה?". זאג איך אים "א סופר".

"אויב אזוי, באשטעל איך ביי אייך צען מזוזות", און רבי מיכל'ע האט מיר באלד אויפן ארט באצאלט.

איך האב אים נישט געפרעגט וואס ער פלאנט צו טוען מיט צען מזוזות... איך האב אים געזאגט אז איך זוך אן אכסניא עד יעבור זעם, און איך וועל קענען אהיימפארן.

ער האט דארט פארמאגט א גרויסע הכנסת אורחים שטיבל, עס זענען דארט געשלאפן אלע מיני אורחי פורחי.

ר' מיכל'ע האט באמערקט מיין שווערן אפעטיט דארט אריינצוגיין, האט ער מיר געזאגט, איך זאל צווארטן עטליכע מינוט. ר' מיכל'ע איז אוועקגעגאנגען און צוריק געקומען מיט א גרויסן מאטראץ און ער האט דאס ארויפגעשלעפט דריי שטאקן לכבודי.

"מלאך, דא האסטו!"

עטליכע טעג בין איך איינגעשטאנען ביי אים אין שטוב, און אים עטליכע מאל באגלייט, גייענדיג נאך געלט צוזאמען מיט נאך אן עלטערער בחור משה ני"ו.

איינמאל איז אונז פארבייגעפארן א מאטאר ביציקל, דער דרייוער האט זיך האסטיג אפגעשטעלט און געגעבן א שרי "מלאך, דא האסטו!" און האט געגעבן א וואַרף צו אונזער ריכטונג א הויפן געלט.

"לאזט קודם ארויף דעם בלינדן..."

צוריק פון נתני' בין איך געפארן צוזאמען מיט רבי מיכל'ע שליט"א. מיר זענען געגאנגען צו די הויפט סטאנציע. ס'איז געווען זומער צייט, רבי מיכל'ע איז געגאנגען מיט די אויגן פארמאכט און האט אנגעכאפט מיין האנט.

ס'איז געווען א גרויסע שטופעניש ארויפצוגיין אויפן באס, אבער דער דרייוער האט אויסגערופן "לאזט קודם ארויף דעם

בלינדן..." מיר האבן דערגרייכט די גרעניצן פון ירושלים. רבי מיכל'ע איז אריין אין א געשעפט עפעס אנצובייסן, אבער ס'האט געמוזט האבן דעם הכשר פון די עדה החרדית. ענדליך האט ער געפונען "קרעמבוי" (א נאשערי פון טשאקאלאד מיט קריעם). ער האט זיך אוועקגעזעצט און געמאכט א ברכה הויך אויפן קול, אזוי אז די גאנצע גאס האט געדונערט.

בי"א צווייטן מאל האב איך אים באגלייט צו א שמחת שבע ברכות פון מיין חבר, א פרומער אינגערמאן. האב איך באמערקט ווי רבי מיכל'ע שליט"א שיידט אפ מעשר פון אלעם, זיך נישט וועלנדיג פארלאזן אויף א צווייטן.

אלס סופר סת"ם אין ירושלים

ווי נאר איך האב זיך באזעצט אין ירושלים ע"ה"ק האב איך זיך ווייטער געוואלט באנעמען מיט סופרות, דערפאר האב איך זיך געוואלט פארהערן הלכות סת"ם ביים חזון איש זצ"ל, אבער מ'האט מיר אפגערעדט דערפון, ווייל אזוי ווי איך שרייב א 'צ' כמנהג האר"י ז"ל וועט דער חזון איש מיר זיכער פסל'ן, איך האב אבער קיינעם געהארכט נאר אריבערגעפארן צום חזון איש זצ"ל זיך צופארהערן, און... ער האט מיר טאקע נישט געגעבן קיין קבלה אויף הלכות סת"ם[42].

[42] סוף ימיו האט דער חזון איש זצ"ל יא געלאזט שרייבן די 'צ' כמנהג האר"י זצ"ל

איך בין עוסק אין סופרות אין ירושלים עיה"ק

למעשה האב איך געהאט די זכי' אויפגענומען צו ווערן אלס סופר סת"ם ביים בית הגדול שבירושלים עיה"ק, ביז דאן האט געשריבן די גיטין הרה"ח ר' שלמה קליין ז"ל, דער בי"ד איז צו יענע צייט געשטאנען פון די גאונים רבי פנחס עפשטיין זצ"ל ראב"ד, רבי דוד יונגרייז זצ"ל, און רבי ישראל יצחק רייזמאן זצ"ל, ביי א שווערע גט פלעגט מען זיך ווענדען צום רב הגאון רבי ראובן זעליג בענגיס זצ"ל.

צוועלף יאר כולם שוים לטובה האב איך געשריבן די גיטין פאר'ן בית דין הגדול און געהאט די זכי' צוציזעהן פון דער נאנט זייער באנעמונג אין דעת תורה ווען יא און ווען נישט צודערלאזן א גט, עס האט זיך פיל מאל געמאכט וואס כאטש ביידע זייטן האבן געווארט צו דורכפירן דעם גט, מיט דעם אלעם בין איך

אהיימגעקומען אין קיין פרוטה ווייל דער בי"ד אט דורכגעזעצט א שלום.

מיין לעצטער טאג ביים בית דין איז געווען אן אינטערעסאנטער עפיזאד. ר' ברוכ'ל מיט זיין פרוי מרת חי' זענען געקומען צום בית דין בעטן א גט, דער דיין פרעגט דעם מאן "פארוואס ווילט איר א גט?", זאגט ברוכ'ל "ווייל זי קאכט נישט גוט".

זי זאגט אבער "איך קאך יא גוט, נאר ער קומט אהיים און טרעפט אלס פעלערן אין מיינע עסן, דערנאך לויפט ער עסן ערגץ אנדערש, אבער איך בין שטענדיג באזארגט אפשר וועט ער נישט געפינן קיינע עסן און בלייבן הונגעריג...", פרעגט דער דיין "אז איר זענט אזוי באזארגט איבער אים ווי אזוי קען זיין אז איר ווילט אים גט'ן?"

נעמט זי שרייען "אבער רבי, ער שרייט שטענדיג אויף מיר איך קען פון אים נישט אויסהאלטן...".

ענדליך האט מען באפוילן פארן סופר צו שרייבן א גט לשמה, פון די מינוט אן טאר דאס פארפאלק נישט רעדן צווישן זיך, איך הייב אן שרייבן, אבער די צוויי ווינקען צווישן זיך... האלב ערנסט האלב לאכענדיג, עס איז מיר געווען אזוי קאמיש אז איך האב זיך נישט געקענט קאנצערטרירן אויפ'ן גט... אין אט ערשיינט הגאון רבי דוד יונגרייז זצ"ל און זעט וואס דא גייט פאר מורמעלט ער צו מיר "נא יוסף מאיר וואס זאגסטו צו די סחורה?"...

אינצווישן האט ער זיך געגעבן א ווילדן שאקעל און מיין האנט

האט זיך א ווארף געטוהן, און דער כמעט פארטיגער גט איז געווארן פארשמירט און פסול אין דער סופר האט געמוזט אנהייבן שרייבן דעם גט פון דאסניי.

זאגט מיר רבי דוד זצ"ל "יוסף מאיר, זייט נישט בייז אויף מיר, וועלן יעקב אבינו האט איידער זיין פטירה געבענטש די הייליגע שבטים האט ער געשאלטן די 'כעס' פון שמעון און לוי, און האט געזאגט ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל (בראשית מט ז) געשאלטן זאל זיין זייער כעס און דערפאר וועל איך זיי פארשפרייטן און פון שבט שמעון וועלן ארויסקומען מלמדי תינוקת און סופרים, איי וואס איז די אויפטוה דערפון אז זיינע אייניקלעך וועלן זיין סופרים, נאר א סופר דארף שרייבן רואיג און געלאסן, ממילא זייטס מוחל און זייטס נישט אין כעס אויף מיר...

נאך עטליכע מינוט איז אנגעקומען הגאון רבי ישראל יצחק רייזמאן זצ"ל און פרעגט "נאך אלץ נישט גענדיגט דעם גט?", דערציילט איך אים וואס דא איז פארגעקומען, ר' ישראל יצחק ז"ל האט אנגעהויבן אנצוטוהן זיין בריטער גארטל, פלוצליג איז דער גארטל 'בטעות' אריינגעפלויגן אין מיין פלעשעלע טינט און עס האט זיך איבערגעקערט גראד אויפ'ן גט[43] און ווידער האט דער סופר נישט געטארט ווערן אין כעס נאר אנהייבן שרייבן מיט געדולד א דריטער מאל...

---

[43] עס האט מיר אויסגעזהן אז דאס איז נישט געווען קיין טעות נאר אן אופן צו געווינען צייט

"עה, איך גלייב נישט אין דעם גט, שוין צוויי מאל געווארן פסול", זאגט ר' ישראל יצחק, אבער דאס פארפאלק האלט זיך פעסט זיי ווילן א גט.

דער גט איז בס"ד געווארן פארטיג, איך האב דאס דערלאנגט פאר ברוכ'ל, די פרוי שטייט מיט ביידע הענט גרייט עס איבערצונעמען אין די לעצטע רגע בייגט זיך ברוכ'ל צו צו די פרוי און רוימט איר אריין אין אויער, "חי'לע איך וועל שוין זיין גוט, לאמיר אוועק גיין פפון דא 'זיי' ווילן צושטערן אונזער שלום בית..."

די צוויי האבן זיך אויפגעהויבן און אן זאגן א ווארט זענען זיי אנטלאפען פונם בי"ד שטיבל, דער גאנצער בית דין האט געלאכט אן אויפהער, דא האלטן זיי אויף דעם בי"ד א גאנצען טאג און דערנאך אנטלויפן זיי.

איך האב זייער שטארק געלאכט, און רבי פנחס עפשטיין זצ"ל זאגט מיר "נא יוסף מאיר עס פאסט נישט אזוי שטארק צו לאכן" זאג איך אים "דעמאלטס פארוואס לאכט דער רביז?", יענעם טאג בין איך אהיים אויסגעמוטשעט געשריבן דריי גיטין אבער אן קיין פרוטה אין די קעשענע, דאן האב איך דאס אויפגעגעבן און איבערגעגעבן פאר הרה"ח רבי מנחם סופר, זייט דעמאלטס האב איך שוין נאר געשריבן פריוואט.

מציץ מן החרכים

איין נאכט בין איך געווען פארטוהן אין די מלאכת הקודש אין

סופרות ביז טיף אינמיטן דער נאכט, עס איז שוין געווען היפש נאך האלבע נאכט, וועו איך האב באשלאסען זיך אראפצוזעצן אויף דער קנאפע (קויטש) זיך אפצורוהן. פלוצלונג איז ערשינען ביי מיין פענסטער א מענטשליך געשטאלט, געווען איז דאס דער "בית ישראל מגור ז"ל", ווי באוויסט פלעגט זיך דער בית ישראל פיל ארומדרייען אויף די גאסן ביינאכט, דער בית ישראל קלאפט אן אויפ'ן פענצטער און פרעגט "פארוואס זענט איר נאך אויף אזוי שפעט?", איך האב אים געזאגט וואס איך טו, אבער ער האט נישט געוואלט אננעמען קיינע תירוצים נאר באלד מיך 'געשיקט' אין בעט אריין...

זיך אפגערוהט מיט די תורה הקדושה

איין זונטאג פארטאגס בין איך געגאנגען דאוונען צו די אונגארישע שול.

גייענדיג נעבן נייטענ'ס הייזער באגעגענט מיר דער גבאי פונעם רב הרב בענגיס זצ"ל ר' יוסף דאווידאוויטש און בעט מיר איך זאל אים צוליב טוהן אין גיין דאוונען מיטן רב'ס מנין. דער רב איז נארוואס צירוקגעקומען פון אפרוה און גייט דאוונען ביי זיך אינדערהיים, און ר' יוסף פירט אויס "איר וועט נישט חרטה האבן פארן א טובה טוהן דעם רב". ענדליך איז זיך צוזאמען געקומען א מנין.

נאכן דאוונען האט דער אלטער רב (העכער די תשעים) געגעבן שלום פארן עולם און געזאגט "איר מיינט זיכער אז איך

בין געפארן זיך אפרועז סתם אזוי, הא? הונדערט און זעכציג תשובות האב איך אדורך געטוהן און אדורך געלערנט אין די קורצע צייט...".

ובא השמש...

וועז דער רב רבי ראובן זעליג בענגיס זצ"ל איז נסתלק געווארן האט דער ראב"ד רבי פנחס עפשטיין זצ"ל מספיד געווען אין אנגעהויבן מיט'ן פסוק "וישב ראובן אל הבור...".

...וזרח השמש

רבי ישעי' אשר זעליג מרגליות זצ"ל האט מיר דאן געזאגט אז רביה"ק בעל ויואל משה זצ"ל מוז זיין דער ממלא מקום און ווערן ירושלימ'ער רב, ער האט געברענגט א ראי' דערצו פון פסוק 'ומלכי צדיק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לקל עליון' (בראשית יד יח), ומלכי צדיק מלך שלם, וועלכע פון די רבנים (מאן מלכי רבנן) דארף זיין רב אין ירושלים, הוציא לחם ויין, מ'קען דאס ארויס לערנען פון לחם ויין, עס שטייט אין תהלים (קד טו) ו'יין י'שמח ל'בב א'נוש וכו' ו'לחם ל'בב א'נוש י'סעד, איז צוויי מאל די ר"ת יואל סיי ביי יין און סיי ביי לחם.

הרה"צ רבי עמרם בלוי זצ"ל
לוחם מלחמות ד'

די ערשטע צייטן וואוינענדיג אין ארץ ישראל בין איך זייער נתפעל געווארן פון דער דארטיגער וירטשאפט, אלעס איז

געשריבן אין 'לשון הקודש' די געשעפטען זענען אלע פארשפארט אום שבת קודש..., בעסערס קען דאך נישט זיין.

בס"ד האב איך געדאוועט עטליכע מאל אין בית המדרש 'תורה ויראה' אין הגה"צ רבי עמרם בלוי זצ"ל האט מיר געזומען אונטער זיין שוץ אין באלויכטן די אויגן אויפוועזענדיג וואס פאר א שומרי שבת די חברה זענען (רח"ל).

פיל מאל האב איך געהאט די זכי' צובאגלייטן רבי עמרם ז"ל ביי זיינע מחאות זיך אנצונעמען פארן הייליגן שבת, און אזוי ביי די באוויסטע מחאות אנטקעגן דעם טמנ'עם שווים באסיין וואס די רשעים ימ"ש האבן געוואלט אויפשטעלן אינעם עיר הקודש. מיר האבן געדאוועט שבת קודש פארטאגס אין די אונגארישע שוהל, דערנאך זענען מיר ארויס הרה"ג רבי דוד יונגרייז זצ"ל חבר הבד"ץ, הרה"ג רבי שלום אייזן זצ"ל מו"ץ, הרה"ג רבי אליעזר שלעזינגער זצ"ל בן הרב בעל הלב עברי חדב"נ מרבי הלל מקאלמייא זצ"ל, איך האב אונטערגעהאלטן הגה"צ רבי אברהם אלי' מייזעס ר"י תורה ויראה זצ"ל, שפעטער איז אנגעקומען ר' עמרם זצ"ל מיט זיין חבריא אלע אנגעטוהן אין זעק זיי האבן אפגעשטעלט דעם פארקער מיט זייערע קערפער און זיך נישט אוועקגעירט פון דארט, ביז מען האט אים אוועק געשלעפט פון דארט און ארעסטירט אונטער א האגל פון קלעפ פון די איזרעלישע פאליציי. אויך הרב מייזעס זצ"ל האט זיך געלאזט ארעסטירן. קוים מיט צרות האב איך זיך ארויסגעריסען פון זייערע נעגל און אפגעקומען מיט בלויע צייכענס אויף אלע זייטן.

(ווי באוויסט איז ר' עמרם זצ"ל געזעצן אין די ארגסטע

תפיסות פאר ניין חדשים, וועו דער חזון איש זצ"ל איז אים געקומען באזוכן האט דער איינגעשטעלטער אים געפרעגט וועמען ער וויל טרעפן האט דער חזון איש הויעך אויסגערופען "איך בין געקומען באזוכן דעם שבת קודש").

גברא דמרה סייעא

איין טאג בין איך געשטאנען אויפ'ן באלקאן (פארטש) געווען איז דאס דער טאג פון די בחירות, וועו מען ערוועלט פארשטייער פאר די איזרעלישע רעגירונג. א גאנצען פארמיטאג איז ר' עמרם זצ"ל געשטאנען אין מוחה געווען אנטקעגן די אלע וואס באטייליגען זיך דערינען.

ביז די פאליציי האט אים ארעסטירט פארן שטערן די ארדענוג. ביינאכט נאנט צו חצות הלילה האט מען אים באפרייט, אבער ער איז באלד צוריק געלאפען צו זיין פלאץ נעבן די שטום בודקע און מוחה געווען.

אט זעה איך ווי דער געראר רבי בעל בית ישראל ז"ל קומט אין באגלייטונג פון א גרויסער עולם חסידים, ר' עמרם זצ"ל האט אויסגערופען "געראר רבי זייטס נישט עובר אויפ'ן פסק פונעם בית דין, מען טאר נישט גיין שטימען". דער עולם חסידים האט זיך געוואלט אננעמען פאר זייער רבינ'ס כבוד, אבער דער בית ישראל האט געווינקען אז מען זאל זיך בארואיגן, דער בית ישראל איז אריין שטימען, דארט איז געזעצן א פריצה רח"ל, דער בית ישראל האט געווינקען דאס זי זאל אפטראגן. רופט זי זיך אן מיט

חוצפה "אז איך בין גיט פאר אלע, בין איך גוט פאר'ן רבי אויך". דער בית ישראל האט נישט געצעגרט נאר זיך אויסגעדרייט און ארויסגעגאנגען.

ווייזט אויס אז עמיצער האט דערציילט פאר ר' עמרם וואס דא איז פארגעקומען. ווי נאר דער בית ישראל איז אים פארבי, האט ר' עמרם אויסגעשריגן "געראר רבי, איך האב געוואוסט איר זענט אן ערליכער איד און איר וועט האבן סייעתא דשמיא נישט עובר צו זיין אויפ'ן פסק פונם בית דין...".

על כן לא נירא בהמיר ארץ

וען עס איז ארויסגעקומען דער "היתר" צו גיין צו די בחירות הטמאות, און עס זענען דערויף געווען אונטערגעשריבן איינע פון די גדולי ארץ מדור הקדום, ביך איך דעמאלטס געווען אין תולדות אהרן און פארשטענדליך האט דער חתימה שטארק דערשראקן דעם עולם, דאן האט זיך אויפגעשטעלט אויף א באנק דער זידטשוב רבי (וואס האט טאקע געהאט סוף ימיו זיין ביהמ"ד דאהי אין וויליאמסבורג) און הויער אויסגעשריגן "על כן לא נירא בהמיר ארץ" (תהלים מו ג) מיר דארפן זיך נישט דערשרעקן אפילו בהמיר ארץ...

רחמנות על פי תורה

ביי איינע פון די מלחמות וואס די ציונים האבן געפירט מיט זייערע שכנים, איז געווען זייער א שווערער מסוכ'נדיגער מצב, די

'פרומע' האבן ארגאנעזירט א יום תפילה ווי מען איז זיך צוזאמען געקומען מתפלל צו זיין פאר א ציוניסטישן זיג, צום עמוד איז צוגעגאנגען דער נשיא המדינה שזר שר"י און האט פארגעזאגט א 'מי שבירך' פאר אלע סאלדאטן וואס זענען אויפ'ן פראנט, איז דארט אריין אן איש קנאי ר' יהושע אייזן און איז ארויף אויפ'ן באלעמר און אויסגערופן אז 'דער אפיקורס טאר נישט שטיין ביים עמוד', ער איז אויף דער רגע אנטלאפן מיט די נשמה אין די האנט.

ארגאנאזירענדיג דעם פארזאמלונג זענען זיי אויך געקומען צו רבי עמרם ז"ל אים בעטן ער זאל קומען זאגן תהלים אז עס זאל חלילה נישט שאטן פאר קיין אידיש קינד, אמת מיר זענען נישט איינשטימונג אבער אין א צייט ווען אידן שטארבן דארף מען אוועק לייגן אלעס אין א זייט.

ר' עמרם איז געווען פארקלערט און פלוצלונג האט ער זיך אויפגעהויבן און אנגעהויבן צו גיין, די פארזאמעלטע האבן געמיינט אז רבי עמרם גייט תהלים זאגן, למעשה איז ר' עמרם געגאנגען צו אן הויכן ארט ווי דער ירושלימער מגיד הרה"צ רבי בנציון יאדלער זצ"ל פלעגט זאגן די דרשות, ר' עמרם האט זיך דארט געשטעלט, באלד איז זיך צוזאם געלאפן אן עולם אידן.

ר' עמרם הייבט אן "עס שטייט אין פסוק, נאכדעם וואס די אידן זענען באשטראפט געווארן דאס זיי מוזן בלייבן אין מדבר פערציג יאר פארן נישט וועלן גיין קיין ארץ ישראל, האבן זיי חרטה געהאט און דוקא יא געוואלט גיין מלחמה האלטן מיט כנענים, שטייט אין פסוק ויעפילו לעלות אל ראש ההר וארון

ברית ד' ומשה לא משו מקרב המחנה, וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ויכום ויכתום עד חרמה (במדבר יד, מ"ד מ"ה), די כנענים אין די עמלקים האבן געהרג'ט פילע אידן, איז שווער, געוועכט, די אידן האבן זיך נישט אויפגעפירט ווי מען ברויך אבער יעצט הרג'ט מען אידן, משה רבינו האט דאך געזאלט אביסל רחמנות האבן, אבער וארון ברית ד' ומשה לא משו מקרב המחנה..., איר טוט מורד זיין באומות אנטקעגן דעם רצון פונעם אייבירשטען און יעצט ווארט איר פאר א ישועה, פאר רחמנות...", ר' עמרם האט געזאגט זיינע רייד און איז באלד אנטלאפן פון דארט...

שבועות תשכ"ז לפ"ק

דעם ערשטען שבועות וואס די איזרעלישע ארמיי האט איינגענומען דעם מקום המקדש, דער כותל המערבי, איז דער עקסטאז געווען אויף אירע העכסטע שטאפלן, שבועות האבן אלע געדאווענט גאר פרי שחרית און צו מוסף איז מען געגאנגען דאווענען ביים כותל, אלט שטאט איז געווען חרוב ונחרב אנגעפילט מיט ברוכווארג און צושאסענע באמבעס, דער ארמיי האט אויסגעגראדעט א שטיקל וועג כדי מען זאל קענען צוקומען צום כותל. ביידע זייטן פונעם וועג זענען געשטאנען באוואפענטע וועכטער מיט הייס געווער אונז צו היטן פון א מעגליכן אראבישן איבערפאל.

איך בין געגאנגען מיט מיין חבר ר' אייזיק וויזעל ע"ה א תלמיד פון הרב דושינסקיא זצ"ל א פשוטער איד, אזוי ווי מיר גייען

אדורך די שורות סאלדאטען רופן זיי זיך אן מיט א באהאלטענעם געלעכטער "איר זאלט נישט מער שרייען 'שבת', מיר געבן אייך דעם כותל און איר זאלט אויפהערן פארפירען אין שרייען שבת", ר' אייזיק רופט זיך אן צו מיר "אויב אזוי דארפן מיר נישט גיין צום כותל, אז דער פרייז דערפון איז אז מיר זאלן ווערן משועבד פאר זיי, זיי זאלן פארלאנגען צו מאכן א בייט, זיי גיבן דעם כותל און מיר זאלן מוותר זיין אויפ'ן היליגן שבת דאן לוינט זיך שוין נישט דאס גאנצע געשעפט..." מיט זיין פשוטע ערליכקייט האט ער אלעס פארשטאנען.

צומארגנס רופט מיר אן כ"ק אדמו"ר רבי צבי הירש ראזענבוים מקרעטשניף זצ"ל "יוסף מאיר, וואס זאגט דער בי"ד איבער גיין צום כותל?", זאג איך אים אלע זענען נעכטן געגאנגען. זאגט ער "איך האב דיר נישט געפרעגט וואס אלע טון, נאר וואס בי"ד הייסט טוען". א וואך דערויף איז רביה"ק מסאטמאר זצ"ל ארויסגעקומען מיט זיין באוויסטע 'נשא תורה' ווי ער האט בריייט ארומגערעדט דעם ענין כידוע.

ר' עמרם זצ"ל האט צו מיר געזאגט אז איידער די ציונים האבן אנגעהויבן צומאכן זייער פראפאגאנדע פארן כותל, האט מען צומאל שווער געקענט צוזאמען שטעלן א מנין, אבער אז די ציונים האבן דאס איינגענומען קומען צופארן טויזענטער אידן אפילו אום שבת קודש און די פרומע צייטונגען מעלדן דאס נאך אין קיין בושה...

בצל קדשו פון
כ"ק הרה"ק מהר"א מבעלזא זצוק"ל

"ער וועט שוין זיין געזונט..."

נאך די אלע שלעפענישן אויפן וועג ארויף צו ארץ ישראל אויפן שיף, אין דעם שער עלי', פון דארט קיין צפת, ביז ענדליך קיין ירושלים עיה"ק, פון די אלע טלטולי דרך איז מיין זון הילד יצחק נ"ו פארשלאפט געווארן און באקומען היץ.

פון די אפמוטשענישן און שוואכע נערונג האט ער נישט געהאט כח דאס צו באקעמפן, און ס'איז אים געווארן ערגער און ערגער, ביז כמעט צו א פאראליזירונג, און זיין פנים איז שוין געווארן אינגאנצן פארקרומט רח"ל.

מיר זענען געווען אין שפיטאל אין טבריי' ביי דאקטאר קאגאן, און ער האט שוין געהאט אויפגעגעבן אויפן קינד רח"ל.

איין נאכמיטאג האב איך זיך אויפגעהויבן און געפארן צום בעלזער רב כ"ק אדמו"ר מהר"א זצ"ל אין קטמון.

איך בין אנגעקומען צו זמן מנחה, און דערנאך האט דער רב ז"ל נישט אויפגענומען תיכף, מען האט געזאגט אז דאן לערנט ער ח"י פרקים משניות, און הערשט דערנאך קען מען צוגיין.

דאס אלעס, די מנחה מיט משניות לערנען האט זיך פארצויגן ביז קרוב צו חצות הלילה. דער לעצטער באס צוריק צו פארן פון קטמון איז געווען פונקטליך צוועלף אזייגער. דערפאר האב איך געפלאנט צוריק צו שפאצירן דעם לאנגן וועג צופיס.

ענדליך איז אנגעקומען מיין רייע אריינצוגיין צום רב זצ"ל. דערלאנגנדיג דעם קוויטל פארן רב זאגט מיר דער רב זצ"ל, "גייט שוין ווייל דער באס פארט שוין, אויב איר ווילט נישט גיין צופיס", אבער פון דעם קינד וואס דארף אזוי נייטיג א ישועה האט ער גארנישט געזארגט.

האב איך זיך אנגערופן "רבי, ס'איז סכנות נפשות, מיין זון דארף א ישועה", דער רבי האט געאנטוואָרטעט "דער טאטע פלעגט נישט צו ענטפערן צי מען זאל אפערירן... נאר פארט שנעל אהיים".

האב איך געפרעגט דעם גבאי ר' שלום פאגעל ע"ה, "וואס זאל איך טוען", זאגט ער, "אז דער רב זאגט זאלסט גיין קענסטו גיין אן קיין זארג".

בלית ברירה האב איך אנגעהויבן גיין צו די טיר, אזוי שטייענדיג ביים שוועל האט דער רב זצ"ל נאכגעשריגן "ער וועט שוין זיין געזונט..."

מיט אזא דייטליכע ברכה בין איך גיך געלאפן צום באס און אהיימגעפארן.

דאס קומענדיגע מאל וועז דר. קאגאן האט אונטערזוכט דאס קינד, האט ער אנגעזאגט די גוטע בשורה, אז דאס קינד הייבט זיך אן שטארקן און איז ארויס פון קריזיס!

ענדיגנדיג אראפצולייגן דעם פארבעסערטן מצב, האט ער אויסגעפירט, "לויט מיין מיינונג האט דאס נישט פאסירט בדרך הטבע..." איך האב דאס אויך געוואוסט.

ראש השנה אין בעלזא

ראש השנה, דעם ערשטן טאג יום טוב האב איך געדאוועט אין תולדות אהרן, אבער אויפן צווייטן טאג האבן מיר עטליכע חברים באשלאסן ארויסצוגיין צום צדיק דער בעלזער רב זצ"ל, קיין קטמון. דאס איז געווען א מהלך פון בערך א שעה צייט.

דער צווייטער טאג איז געווען ערב שבת קודש. מיר האבן זיך ארויסגעלאזט אויפן וועג, און געאיילטערהייט אנגעקומען באצייטנס... דארטן אין בעלזא האט מען זיך נאך בכלל נישט געיאגט. ס'איז דורך א שעה נאך א שעה און דער רב זצ"ל איז נאכנישט אריין געקומען.

כידוע אין בעלזא אז ס'איז געווארן שפעט, האט דער עולם אנגעהויבן צו עסן טועמי'...

מיר חברים וואס האבן דעם ערשטן טאג ר"ה געדאוועט אין תולדות אהרן, וואס דארטן דאוועט מען מיט א ברען, אויפן קול אזוי אז ס'איז בוקע רקיעים, האבן מיר נישט געקענט פארשטיין דעם - לכאורה - קאלטן צוגאנג צו די תפילות פון דעם יום הדין, און מען עסט נאך צו די זעט...

מען האט געזאגט א ווערטל, איינער האט געפרעגט א בעלזער חסיד, "ווי אזוי קען מען עסן ר"ה פארן דאוועגען?" זאגט ער "וואס הייסט, סכנות נפשות, דער רב קומט דאך אריין אזוי שפעט..." "איי, פרעגט יענער ווייטער, "וואס טוט איר יום כיפור? וויאזוי האלט איר דאן אויס?". "אה", ענטפערט דער בעלזער, "רעד נישט, דו ווייסט נאכנישט אלעס..."

איינער פון די חברים האט זיך נישט געקענט בארואיגן פון די געוואלדיגע מחזה, ביז ס'איז צוגעקומען א איד און אים געוויזן ווי עס שטייט אין קהלת (ח, ה) "שומר מצוה לא ידע דבר רע, ועת משפט ידע לב חכם", שטייט אין תרגום יונתן, "ועידן צלותא ודין קשוט אישתמודע בלב חכימיא", ע"כ. דאס הייסט, דער זמן פון דאוונען ווייסן די צדיקים, און מען דארף נישט זיין באזארגט...

"ס'איז ערב שבת, מען זאל נישט מאריך זיין..."

הערשט שפעט נאכמיטאג איז דער רב זצ"ל אריינגעקומען. קודם איז ער געבליבן שטיין ביי די טיר און ארויפגעלייגט די האנט אויף די מזוזה, און געבליבן שטיין לערך זיבן מינוט, און דאן צוגעגאנגען צו זיין פלאץ.

ער האט באפוילן פארן גבאי ר' שלום אויסצורופן "רבותי, ס'איז ערב שבת, מען בעט מען זאל נישט מאריך זיין". און ער האט איבערגעחזר'ט, "רבותי, ס'איז ערב שבת, מען בעט מען זאל נישט מאריך זיין...".

איי, דער רב איין האלט אויף דעם עולם, אלא מאי, האט מען געשמועסט, אז דער רב האט נישט אויסגערופן צו אונז דא אויף די ערדישע וועלט...

ענדליך האט מען זיך געשטעלט דאוונען. ס'איז געווען א גרויס געדרענג ארום דעם רב, ספעציעל פאר דער בעל שחרית האט צוגעטרעטן צום עמוד, האט זיך דער רב אויסגעדרייעט און

אריינגעקוקט אין זיין פנים. די מראה, די הייליגע צורה פונעם רב אין דעם הייליגן טאג אינמיטן שחרית, דאס קען מען נישט פארגעסן.

מען האט טאקע נישט מאריך געווען, און געענדיגט רואיגערהייט היבש פאר'ן זמן פון שבת קודש, נוסח בעלזא.

די בעלזער תקיעות...

צוריק קומענדיג קיין ירושלים, פרעגט מיר דער תולדות אהרן רבי זצ"ל, "יוסף מאיר, וואו זענט איר נעכטן געווען ביים דאוונען?". זאג איך "ביים צדיק הדור אין בעלזא..."

"נא, יוסף מאיר, האט איר דען געהערט תקיעות?" (וויבאלד דער רב זצ"ל האט געבלאזן שוואכע תקיעות, און קיינער האט נישט געוואגט איבערצובלאזן...)

זאג איך, "עס שטייט ובשופר "גדול" יתקע, וקול "דממה דקה" ישמע, בלאזן דארף מען מיט א שופר וואס האט א שיעור, אבער הערן איז גענוג א קול דממה דקה...

"יא יא, א גוט ווערטל - זאגט דער תולדות אהרן רבי זצ"ל - "אבער ס'איז דאך א מצוה דאורייתא..."

האב איך אים געזאגט, "די וועלט זאגט[44] אז די "עבירות" וואס מען טוט ביים רבי'ן זענען מכפר אויף די "מצוות" וואס מען טוט אין שטוב..."

---

[44] זעה ס' נועם שיח עמוד צ' מהגה"צ רבי אליעזר פיש זצ"ל אב"ד סאלקא, די ווערטער בשם אהבת ישראל זצ"ל בשם הרה"ק מצאנז זצ"ל.

דער רבי האט זייער הנאה געהאט פון דעם וועלט, די קומענדיגע וואך ביים "קיבוץ", וועלן דער רבי האט געזאגט א שמועס פאר'ן עולם, האט ער נאכגעזאגט דעם וועלט "וואס יוסף מאיר האט מיר געזאגט".

"נאר דער רב ווייסט די כוונות..."

יום טוב סוכות זענען מיר נאכאמאל געגאנגען צו די נענועים פונעם רב זצ"ל. דער רב איז געקומען מיט די ד' מינים אין בית המדרש, אבער דער עולם האט געשאקלט נאר אינדערהיים און נישט אין ביהמ"ד "ווייל נאר דער רב ווייסט די כוונות, און סתם שאקלען האט נישט קיין פשט..."

"וואס האסטו מיט די מלאכים?"

דאס זעלבע איז געווען א צווייט מאל, זייענדיג ביים רב אין תל אביב, מען האט געגעבן סעודות שבת פאר אלע אורחים, האב איך געוואלט זינגען "שלום עליכם", פרייטאג צו נאכטס פאר די סעודה, רופט זיך אן איינער אין די זייט, "דו סמארק, דו האסט מיט מלאכים? מילא צום רב קומען זיי, אבער צו דיר?"

די הקפות אין בעלזא

שמחת תורה, האבן די הקפות געגומען א סך הכל פון זיבן - אכט מינוט, און מען איז געווען פערטיג. איך האב אויך געהאט די זכיה צו זיין ביי די הקפות אין די שווארצע יארן אין פעסט, דאן

איז געווען די זעלבע הקפות, זיבן - אכט מינוט.

"לכפר על נפשותיכם"

שבת שקלים, האט דער רב זצ"ל עולה געווען מפטיר שקלים, און אויך געלייענט אין די תורה. דעם רב'ס ביהמ"ד איז געווען אויסגעשטעלט ווי א "ר", און דער רב האט געדאוונט מיט א חלק עולם אין דעם קלענערן חלק, און דארט איז אויך געווען דער באלעמער.

ווען דער רב איז געגאנגען לייענען פרשת שקלים, וואס ענדיגט זיך "לכפר על נפשותיכם", האט זיך דער גאנצער עולם וואס איז געווען אויסגעשפרייעט אין גאנצן ביהמ"ד אריינגעדרוקט אין דעם קליינעם חלק פון ביהמ"ד, און אלע, ממש אלע, האבן זיך געדרוקט אזוי אז מען האט ממש נישט געקענט אטעמען, דאס אלעס, ווייל דער עולם האט געוואלט זיין אונטער אין דאך מיטן רב ווען ער זאגט "לכפר על נפשותיכם", און זיין א חלק פון די ברכה.

פערפל צימעס און מיירן צימעס

פרייטאג צו נאכטס ביים טיש, פלעגט דער רב בעטן פערפל צימעס און מיירן צימעס. ס'איז מיר געווען א פלא אז דער רב בעט צו עסן. האב איך געפרעגט רבי אהרן מרדכי רוטנער שליט"א - וועלכער איז אן איידעם ביים ספינקער רבי פון ירושלים, און מיר האבן געוואוינט אין איין חצר - האט ער מסביר

געווען, אז די ר"ת פון פ'ערפל צ'ימעס מיט מ'ייערן צ'ימעס איז גימ' ש', און דער שם אלקי"ם (וואס איז דינים) אז מען רעכנט די גימ' פון די מילואים ד.ה. אל"ף למ"ד ה"א יו"ד מ"ם, איז דאס עולה צו מספר ש', דערפאר מאכט דער רב אזא צימע"ס פון די צימע"ס... ווייל ער וויל מעלה זיין די דינים צו רחמים.

"שלום, ער איז שוין בר מצוה?"

דער רב פלעגט צו קומען צום דערפל "מוצא", נעבן ירושלים, אויף שבת קודש, און יעדן מאל ווען ער איז געקומען, זענען מיר אלע ארויס מקבל פנים זיין, און שלום נעמען.

דער רב פלעגט אנקומען, און ר' שלום האט ארויסגענומען דעם רב'ס האלצערנע בענקל - וואס ווי באוואוסט האט ער זיך נישט געזעצט אויף אן אנדערן בענקל - און דער רב האט זיך דערויף אראפגעזעצט, און זיצנדיג אין הויף האט ער גענומען שלום פונעם עולם.

איין אזא פאל וואס דער רב איז געקומען, האט זיך פונקט געמאכט א שטארקער רעגן, דערפאר האט מען אפגעלייגט דעם שלום נעמען אויף נאכן טיש, וואס דאן זענען אלע אדורך און געגעבן די האנט.

דער סדר ביים רב איז געווען, אז ער האט נישט דערלאנגט די האנט פאר א אינגל אונטער די בר מצוה, נאר ער האט איינגעוויקלט די האנט אין א האנטוך און אזוי שלום גענומען.

צווישן די דורכגייער איז דאן געווען א אינגל - בחור'ל מיטן

נאמען יוסף וואלענבערג וואס איז נארוואס ארויפגעקומען פון פעסט - אונגארן, און ער ויל שלום נעמען מיט אלעמען. דער רב זצ"ל האט שוין דאן כמעט נישט געזען מיט די אויגן (ל"ע).

ווי דער יוסף וואלענבערג פון פעסט קומט צו צום רב, רופט זיך אן דער רב צו ר' שלום, "שלום, ער איז שוין בר מצוה?"

ר' שלום האט אים געגעבן א קוק אן, און דערזען גאר א הויכער בחור, זיין הויכער געשטעל האט נישט איבערגעלאזט ביי קיינעם קיין ספק, אז ער איז זיכער בר מצוה.... אין אן אויגנבליק ענטפערט ר' שלום, "יא!"

"שלום, פרעג אים אויב ער איז בר מצוה", זאגט דער רב. אבער ר' שלום ענטפערט אים מיט א הויך קול "יא, ער איז בר מצוה".

דער רב פרעגט ווידער "פרעג אים", האט ער נישט געהאט קיין ברירות און ער פרעגט דעם גאר הויכן בחור'ל מיט א האלב מויל, "זאג, דו ביסט בר מצוה?". "איך ווער אין צוויי וואכן ארום", איז געקומען דער ענטפער, און דער רב האט פארוויקלט די האנט און געגעבן שלום.

אן עובדא פון מהרי"ד מבעלזא זצוק"ל

די פאלגענדע מעשה האב איך געהערט לערנענדיג אין קאלוב, פון ר' משה אברהם שטארק ע"ה שו"ב פון קאלוב[45]. איין צופרי,

[45] ס'איז געווען נאך א שוחט אין קאלוב, ר' יוסף שוחט ז"ל.

האבן מיר געווארט אויפן קאלוב'ער רב אז ער זאל אריינקומען צום דאוונען. מיר זענען געזעצן ארום דעם אויוון זיך וועלנדיג אביסל דערווארעמען די ביינער פון די ביטערע קעלטן וואס האט דאן געהערשט.

ר' משה אברהם ע"ה איז דאן געשטאנען און געהייצט די העלצער, ס'איז אלעס געווען פייכטע העלצער, און ס'האט זיך נישט געלאזט הייצן. מען פלעגט זאגן א וועדטל אויף אזעלכע האלץ "די האלץ ווינט", דאס הייסט, עס רינט ארויס די פייכטקייט, און עס זעט אויס ווי טרערן...

דערפאר האט ער געזאגט, אז ער וועט דערציילן אנשטאט דעם א חסיד'ישע מעשה, אפשר וועט מען זיך דערמיט אביסל דערווארעמען: די מעשה האט פאסירט ביי די ערשטע וועלט קריג, וועו כ"ק מהרי"ד מבעלזא זצ"ל האט געווילט א שטיק צייט אין ראצפערט, וואו דער ראצפערטער רב הגאון רבי שאול ראזענבערגער זצ"ל האט געוואוינט, און איז געווען א גרויסער בעלזער חסיד, און ווי ס'האט עדות געזאגט זיין יוגענט פריינט, מאקאווער רב זצ"ל אין זיין הספד, וז"ל "וכמעט אין נמצא כמוהו תלמיד נאמן לבית הגדול בית בעלזא".

ס'איז געקומען צו פארן א גרויסער ציבור אידן פון די אומגעגענט צו ווייט במחיצת הצדיק. צווישן דעם עולם האט זיך אויך געפונען א קבוצה חסידים פונעם שטעטל סאלקע.

אין סאלקע איז אין יענע צייט געווען רב, אן אשכנז'ישער איד מיטן נאמען הרב פריזעשט ז"ל. דער רב איז נישט געווען צום הארצן פון די חסיד'ישע אידן, איינע פון זיינע עוולות זענען

געווען, אז שבת נאכמיטאג איז ער ארויס שפאצירן צוזאמען מיט די בני בית, און דערפאר האבן זיי מזלזל געווען בכבודו, אנשטאט אים רופן ביים ערשטן נאמען אדער סתם "דער רב", אזויווי מען האט געוויסן די רבנים אין אלגעמיין, האבן זיי אים נאר גערופן רב פריזעשט...

אצינד ווען זיי זענען געווען אין ראצפערט, און זייער רב איז אויך געקומען, האבן זיי דאס דערציילט פאר'ן בעלזער רב כ"ק אדמו"ר מהרי"ד זצ"ל. שפעטער ווען הרב פריזעשט איז אריין זיך געזעגענען, האט אים דער בעלזער רב פארגעהאלטן דערויף, און אים געבעטן אלס כבוד התורה זאל ער נאכגעבן די חסידים.

דער רב פריזעשט האט נישט פארשטאנען פארוואס ער זאל דארפן מחמיר זיין, האט אים דער רב זצ"ל צוגעוויזן וואס עס שטייט אין די תורה ביי נח, ווען דער אייבערשטער האט אים באפוילן אריינצוגיין אין די תיבה, שטייט (בראשית י, יח) "ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך", דאס הייסט, דו מיט דיינע זין, דיין פרוי מיט די שנורן. איז רש"י מפרש, האנשים לבד והנשים לבד, דאס הייסט, אז מען גייט נישט צוזאמען...

זאגט אים הרב פריזעשט, דער רב איז געוועכט, אבער דאן איז געווען א שעת חירום, ס'איז געגאנגען א מבול...

האט אים דער רב געענטפערט, היינט איז אויך א שעת חירום, אין אזוינע צייטן זוכט מען נישט קיין קולות.

פרעגט אים ווייטער הרב פריזעשט, דאס שטייט דאך נאר ביים אריינגיין אין די תיבה, אבער ביים באפעל פון אויבערשטן

ארויסצוגיין שטייט (בראשית ח, טז), צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך איתך, זאגט רש"י, איש ואשתו, דער מאן און זיין פרוי, זענען מיר דאך אז אין אלגעמיין איז דאס נישט קיין עוולה...

זאגט דער רב, זייט מוחל קוקט אביסל ווייטער ביים פאקטישן ארויסגיין, שטייט (פסוק יח), ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו, קודם נח מיט די זין, און ערשט דערנאך די פרוי מיט די שנורן...

איי, פרעגט הרב פריזעשט ווייטער, קומט אויס אז נח האט נישט געפאלגט דעם באפעל פון באשעפער?

אהא, אויף די קשיא, ענטפערט דער בעלזער רב, שטייט שוין אין די גמרא, כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא... וואס דער בעל הבית פון דער וועלט הייסט דארף מען פאלגן, חוץ מצא, אויסער וואס ער האט געזאגט וויאזוי ארויסצוגיין...

די יושבים אין בעלזא...

אין ירושלים האב איך געוואוינט אין דעם בנין ביהמ"ד פון ספינקער רבי'ן ז"ל [הגה"צ רבי יוסף מאיר כהנא]. דאן האט זיך דער ספינקער רבי משדך געווען מיט הרה"ג אב"ד פאלטישאן ז"ל, און געגומען אן איידעם הרה"ג ר' מאטל שטיין שליט"א.

ביי די שבע ברכות וואס איז פארגעקומען אין ספינקער ביהמ"ד, האט מיר דער רבי מכבד געווען צו זאגן אביסל מילתא דבדיחותא פאר'ן עולם. אינמיטן מיינע רייד, רופט זיך אן דער פאלטישאנער רב ז"ל, אז ער וויל אויך זאגן עפעס מילתא דבדיחותא, און האט דערציילט דאס פאלגענדע וואס האט

פאסירט מיט אים אין בעלזא.

אלס בחור האב איך געלערנט אין בעלזא פאר א שטיק צייט, און ווען הרה"ג רבי מאיר שפירא זצ"ל האט געעפנט די טויערן פון ישיבת חכמי לובלין בין איך אהינגעפארן לערנען.

ווי באוואוסט, איז דאס שוין געווען א "באקוועמע" ישיבה, וואו די בחורים האבן זיך נישט געדארפט מוטשענען וואו צו עסן טעג, ס'איז געווען צוגעשטעלט געהעריגע שלאף צימערן, און אזוי אויך זענען די בחורים געגאנגען אנגעטוען "זויבער" מיט א שיין כאלאטל אן קיין פלעקן.

לעומת זה, אין בעלזא, זענען די "יושבים" געווען אנגעטוען ווי "ארחי פרחי", און געגעסן דאס מינדעסטע. ווען איך בין צוריקגעקומען פון לובלין קיין בעלזא, איז מיין גאנצער געשטעל נישט געפאלן פאר די "יושבים", וואס הייסט, אזוי מאדערן צו ווערן. אויסער דעם ווי קען מען איבערלאזן בעלזא און גיין צו אזא מקום.

ס'איז געגאנגען אזוי ווייט, אז איינער האט מיר אנגעגאסן מיט א הייסע קאווע... איך בין געלאפן צום רב כ"ק מהרי"ד זצ"ל, און אים פאר'מסר'ט זיינע יושבים.

"אה, מיינע יושבים, מיינע יושבים", זאגט דער רב ז"ל, "זיי טוען נישט אזוינס, ס'איז מיר זיכער אז עס דאכט זיך דיר נאר..."

בלית ברירה בין איך ארויס פונעם רב, צומארגנס האט זיך א צווייטער געבייזערט אויף מיר, און דערלאנגט א גוטן קלאפ מיט זיין פויסט. ווידעראמאל בין איך געלאפן צום רב ז"ל, און

וויידעראמאל ענטפערט דער רב ז"ל, "מיינע יושבים, זיי טוען דאס נישט. עס דאכט זיך דיר נאר..."

האב איך געזאגט פאר'ן רב ז"ל, "רבי, קען זיין עס דאכט זיך מיר נאר, אבער אז עס וועט זיך מיר נאכאמאל דאכטן קען איך בלייבן אן א קאפ..."

דרך אגב, וועל איך שוין דערציילן זיין אנדערן וויץ: מאכט זיך אמאל אז ער איז געווען בי א שמחה, און פארשטייט זיך אז ער איז געזעצן ביים מזרח אויבן אן. ס'איז געווען א גרויס באטייליגונג פון רבנים און שיינע אידן, און דער אויבנאן איז געווארן שנעל אינגאנצן פארנומען, ממש עד אפס מקום, און דא זענען אנגעקומען נאך צוויי אינגערע רבנים, פארשטייט זיך אז זיי האבן געדארפט א פלאץ אויפן מזרח...

ממילא האט מען גענומען רוקן און דרוקן דעם עולם, עס זאל ווערן עפעס פלאץ. דרייט זיך אויס צו מיר מיין שכן אין די זייט, און זאגט מיר, "ס'איז באוואוסט אז ווען עס שטייט צוויי יוד"ן (אותיות יו"ד), מיינט דאס דעם שם הקדוש, אבער ווען "די צוויי אידן" קומען אן מיינט דאס י'שמרנו י'צילנו..."

בצל קדשו פון רבי איציקל מפשעווואַרסק זצוק"ל
וחתנו רבי יענקעלע מפשעווואַרסק זצוק"ל
הכנות צום דאוונען

איך האב געהאט די זכיה צו זיין אין איין מחיצה מיט הרה"ק רבי איציקל מפשעווארסק זצ"ל און מיט זיין איידעם הרה"ק רבי

יעקב לייזער זצ"ל, א לענגערע צייט, וועו זיי האבן געוויילט אין ארץ ישראל צום שידוך שליסן פון די טאכטער פון רבי יענקעלע זצ"ל מיט רבי ברוך כהנא שליט"א, בן האדמו"ר מספינקא ירושלים.

איך האב דאן געוואוינט העכער דעם ספינקער ביהמ"ד, און געהאט די זכיה צו זען רבי איציקל זיצן און לערנען א גאנצן טאג מיט התמדה רבה, נישט ארויסגייענדיג פון ביהמ"ד. צו מאל האט ער זיך צוגעלייגט אין ביהמ"ד אויף א באנק, כדי זיך אפצורוען.

רבי איציקל האט מיר אינמיטן א שמועס געזאגט, אז די הכנה צום דאוענען דארף צו נעמען זעקס שעה, און כדי דאס צו באווייזן שטייט מען אויף נאך חצות הלילה, אזוי קען מען דאוענען אום זעקס דרייסיג פארטאגס... אז מען ווערט מיד דאן קען מען זיך צולייגן אביסל אינמיטן טאג.

"זאל זיין מיט חס"ד..."

איין צופרי, גייענדיג מיטן איידעם רבי יענקעלע ז"ל צו די מקוה, איז צוגעגאנגען ר' משה יוסף שטיין ע"ה און מזכיר געווען זיין זון מנחם בן לאה לרפו"ש. רבי איציקל האט אים אנגעוואונטשן זאל זיין מיט "חסד". איך בין געשטאנען אין א זייט און געמורמלט צו זיך, אז חס"ד איז גימ' שם ע"ב, דאס זעלבע ווי די ר"ת פון מ'נחם ב'ן ל'אה... גיבט מיר ר' יענקעלע א קלאפ אין רוקן "נא, וואס מישסטו זיך..."

"יוך, בעבלעך, קאשע"

שבת קודש האט רבי איציקל געפירט טיש אין ספינקא. פאר מען האט אריינגעברענגט די זופ האט ער געבעטן מען זאל אריינברענגען יוך, בעבעלעך, קאשע. די ר"ת דערפון איז דער שם יב"ק. איז נישט געווען קיין באנדלעך האט ער געזאגט איז גוט ברויט, נישט געווען קיין קאשע, דאן איז גוט קויליטש.

"פערציג טויזענט דאלער פאר צדקה"

נאך צוויי וואכן ווילן אין ארץ ישראל, האט מען זיך געגרייט אהיימצופארן, האט איינער געבעטן פונעם רבי'ן ער זאל בלייבן פאר נאך צוויי וואכן. רופט זיך אן רבי איציקל, "אז איר וועט מיר פארשאפן נאך פערציג טויזענט דאלאר וועל איך בלייבן, אז איך האב נישט אויף צדקה קען איך נישט איבערבלייבן".

"זאפארט טוט אויס די תפילין..."

דרך אגב, איך בין געווען אין אנטווערפן אויף א באזוך, איך בין אנגעקומען פארטאגס נאך א לאנגע נסיעה. איך בין דאן געווען א חיוב צו דאווענען פאר'ן עמוד. פאר'ן דאווענען האב איך גערעדט א ווארט צו רבי איציקל און געזאגט אז איך בין פארמאטערט אז אז א טאג פריער איז נישט געווען געהעריג כשר'ס צו עסן.

דאס גאנצע דאווענען איז רבי איציקל געזעצן מיט די פיס אויפגעהויבן, וויבאלד ער האט געהאט יסורים, אבער באלד נאכן לעצטן קדיש, איז רבי איציקל געלאפן אין קיך און צוריקגעקומען

מיט א גאנצע טאץ אנגעפולט מיט פת שחרית... זאגנדיג "איר האט געזאגט אז איר האט נעכטן נישט געגעסן, זאפארט טוט אויס די תפילין..."

רבי איציקל'ס דאגות ביי ויברך דוד...

זייענדיג דארט האט מיר א חבר דערציילט, אז אינמיטן ויברך דוד האט אים רבי איציקל אריינגעשטופט א מטבע אין טאש, צומארגנס נאכאמאל. פארן אהיימפארן פרעגט אים דער רבי, "דאס ערשטע מאל האט איר זיך דערשראקן אבער נישט געווינט, אזוי אויך דאס צווייטע מאל, אבער דאס דריטע מאל – וואס איך האב אייך נישט געשטערט אינמיטן דאוונען – האט איר זיך דערשראקן און געווינט... (דהיינו, האסט געהאפט אז עס וועט ווערן א חזקה).

רבי יענקעלע'ס אפענע אויגן

ראש חודש בין איך אריין אין בית המדרש. רבי איציקל ז"ל איז געזעצן ביים ראש חודש סעודה, ס'איז קיינער נישט דארט געווען חוץ רבי יענקעלע ז"ל. איך האב זיך געזעצט קעגנאיבער אים, און ער האט געקוקט אויף מיר מיט אפענע אויגן זייער אויפפאלענד.

ביז איך האב אים געפרעגט דערויף, זאגט ער, אז ער זעט אז איך וויל עפעס פרעגן. זאג איך אים, אמת, נעכטן ביים שיעור משניות איז מיר עפעס שווער געווען, זאגט ער מיר, נא, טאקע דערפאר פרעג איך דיר...

ירושלים של מעלה
שיח זקנים: רבי יצחק ליכטענשטיין ז"ל

נאך די קריג איז ארויפגעקומען פון מאקאווע קיין ארץ ישראל הרה"ח רבי יצחק ליכטענשטיין ע"ה, אן אייניקל פון הגה"ק רבי הלל ליכטענשטיין זצ"ל מקאלאמייע. הרה"ח ר' חיים ווייס ע"ה, א תלמיד פון מאקאווער רב זצ"ל, האט אים מקרב געווען און פארשאפט פאר אים א קליינע דירה פון "כולל שומרי החומות".

ר' יצחק איז דאן געווען אן אלטער אפגעשוואכטער איד, ער איז ליידער אהיימגעקומען נאכן קריג אן גארנישט. פאר א צייט האב איך אים אביסל באדינט יעדן טאג, דערנאך האט מען אים געפירט צום מושב זקנים. איך האב ווייטער ממשיך געווען, און אים כסדר געקומען באזוכן און ארויסהעלפן וואס נאר שייך.

די חופה פון רבי שמעון סופר זצ"ל אב"ד ערלוי

ביי א געלעגנהייט האט מיר ר' יצחק דערציילט דאס פאלגענדע.

דער הייליגער כתב סופר זצ"ל האט חתונה געמאכט זיין זון רבי שמעון סופר זצ"ל אב"ד ערלוי אין גרויסווארדיין. צווישן די אנווענדע רבנים וואס זענען געשטאנען ביי די חופה איז געווען דער גרויסער צדיק רבי הערשעלע מליסקא בעל אך פרי תבואה זצ"ל.

נאך די ברכות האט מען דערלאנגט דעם כוס של ברכה פאר'ן חתן ער זאל אביסל טרונקען, האט דער חתן פארלאנגט א בענקל

ווייל מען טאר נישט טרונקען שטייענדיג. דערנאך האט דער חתן געזאגט די נאך ברכה על הגפן לאנגזאם ווארט ביי ווארט אויפן קול, און ערשט דערנאך זיך אויפגעשטעלט...

וען רבי הערשעלע זצ"ל האט דאס צוגעזען, האט ער זיך געוואנדן צום כתב סופר און געזאגט, "ס'איז מיר געווען זייער שווער אהערצוקומען, אבער צו זען אזא חתן האט זיך שוין געלוינט".

גייענדיג פון די חופה, האט דער כתב סופר ארויסגענומען זיין טאבאק פושקעלע און געגעבן א שמעק. ס'איז געווען א שיינע פושקעלע און רבי הערשעלע זצ"ל האט עס אויסגערומט. האט אים דער כתב סופר געזאגט, "איך שענק עס אייך אלס מתנה".

אבער רבי הערשעלע ליסקער האט דאס נישט געוואלט אננעמען אלס מתנה, ווייל "שונא מתנות יחיה", האט אים דער כתב סופר געזאגט, אז דאס איז נישט קיין מתנה, נאר ער וויל אז דער רבי זאל אים שטענדיג געדענקען לטובה.

האט אים רבי הערשעלע ליסקער געענטפערט, איך דארף נישט פון אייך קיין דערמאנונג, איר וועט מיר שטענדיג זיין אין זכרון, ווייל תרי תמיהא מידכרא אינשי, צוויי אינטערעסאנטע זאכן געדענקען מענטשן, און ביי די חופה איז פארגעקומען צוויי אינטערעסאנטע פאסירונגען, איינס אזא פרומער חתן, צוויי אז א רב האט געוואלט אוועקגעבן זיין טאבאק פושקע, ווייל געווענטליך נעמט נאר א רב...

נאך האט מיר ר' יצחק דערציילט, אז ער איז געווען אויף

עטליכע אסיפות הרבנים אין פעסט, און שטענדיג האט מען געוועדט פון די דקדוקי מצוות פונעם ערלויער רב זצ"ל.

דאס פרישות פונם לבושי מרדכי זצ"ל

נאך א מעשה פון ר' יצחק ע"ה:

דער לבושי מרדכי הגאון רבי מרדכי לייב ווינקלער זצ"ל, פלעגט שטענדיג גיין אנגעטוען גאר פשוט מיט ארעמע אלטע קליידער. איינמאל האט ער געזאגט א ווערטל, אז ער גיט נישט אכט אויף די קליידער ווייל ער האט שוין אנדערע קליידער, אנדערע לבושים. עטליכע יאר שפעטער האט דער גאון געדרוקט זיין חיבור שו"ת לבושי מרדכי, האט מען שוין אלעס פארשטאנען.

איינמאל איז דער לבושי מרדכי זצ"ל געווען ביי אן אסיפת הרבנים. נעבן אים איז געזעצן דער דעברעצינער רב, הרה"ג רבי יונתן שטראסער זצ"ל. דער דעברעצינער רב איז געגאנגען אנגעטוען ווי א שטאטסמאן אנטקעגן דעם לבושי מרדכי.

צוריקקומענדיג פון די אסיפה קיין דעברעצין האט דער רב באמערקט, אז ער האט זיך פארטוישט היטן מיטן לבושי מרדכי. ווארשיינליך אינמיטן די אסיפה, האבן ביידע רבנים אויסגעטוען די היטן, און דערנאך עס פארטוישט. דער לבושי מרדכי האט געזומען דעם הערליכן הוט פון דעברעצינער רב, און דער דעברעצינער רב האט באקומען דעם גאר אלטן הוט פון לבושי מרדכי.

וועו דער דעברעצינער רב האט דאס באמערקט, האט ער געשיקט א בריוו צום לבושי מרדכי, און אים אויפגעמערקט אויף דעם טעות. גלייך האט ער געקריגן אן אנטוואָרט פונעם לבושי מרדכי, וואו ער האט אים געשריבן, "איר זענט געוועכט, אבער איך האב נישט חלילה הקפדה אויף אייך און איר קענט האלטן מיין הוט..."

מיט זיין גרויס פרישות פון עולם הזה, האט דער גאון געטראכט אז דער דעברעצינער רב וויל זיך אנטשולדיגן פאר'ן צונעמען זיין אלטן הוט... זכותו יגן עלינו.

אנגעגרייט צדה לדרך...

איין טאג זאגט מיר ר' יצחק: "יוסף מאיר, ברענג מיר ברוינפן, איך וויל זיך געזעגענען פון דיר. נעכטן נאכט איז דער זיידע רבי הלל ז"ל מיר געקומען אין חלום, פרעגנדיג 'יצחק, האסט שוין צוגעגרייט צדה לדרך?'

האב איך אים געענטפערט, 'וואס קען איך צוגרייטן, נאר זינט דער זיידע האט מיר אנגעטוען די תפילין און באפוילן נישט צו רעדן, פון דעמאלט אן האב איך קיינמאל נישט געוועדט מיט די תפילין'.

'ולא עוד, איך האב געהערט א מעשה פונעם מאקאווער שוחט ר' יוסף מענדל פריעדמאן ז"ל, אז ס'איז געווען א איד וואס האט כל ימיו נישט געוועדט וועו ער איז געווען איינגעהילט אינעם טלית. אנקומענדיג אויפן עולם האמת, האט מען אים

געוואלט דן זיין, אבער ער ענטפערט נישט, ווייל ער רעדט נישט מיט קיין טלית...

מען האט נאכגעקוקט און געזען אז ער איז געוועכט, האט מען אים פריי געלאזט. זינט איך האב געהערט די מעשה האב איך נישט געוועדט מיט קיין טלית. איך מיין אז דאס זענען מיינע איינציגסטע זכותים'.

ווי דער זיידע רבי הלל ז"ל האט דאס געהערט האט ער געזאגט, 'יצחק, ס'איז גענוג! מען וועט זיך טרעפן אויפן עולם העליון'. פירט אויס ר' יצחק, "איך טאר שוין נישט טרונקען ברוינפן, אבער אויב דער זיידע הייסט צוגרייטן 'צידה לדרך' מאכט שוין נישט אויס...'

דריי מאל רוח הקודש

איך האב אים געברענגט לעקיך און ברוינפן, און ער האט מיר באדאנקט פארן באדינען אים, און דערנאך האט ער מיר געבענטשט, און דערציילט די פאלגענדע עובדה וואס האט מיט אים פאסירט.

אין מיינע יונגע יארן בין איך געווען א צוויבל סוחר, און געהאט צוויי שותפים, ר' גבריאל קליין ע"ה אן אשכנז'ישער איד וואס איז געפארן צו מאל קיין סיגוט, דער צווייטער ר' אורי שווארץ ע"ה א בעלזער חסיד, ער האט געוואוינט נעבן דעם מאקאווער ביהמ"ד, און האט מנדב געווען א חלק פון זיין הויף פארן קהל'ישן באנוץ. ביי זיין לוי' האט דער מאקאווער רב רבי משה פארהאנד ז"ל

מספיד געווען, אנהויבנדיג מיט די מליצה ויהי בנסוע "הארון" ויאמר "משה".

איין יאר האבן זיי שיין מצליח געווען, האט ר' אורי פארגעשלאגן אז מען זאל פארן קיין בעלזא אויף די ימים טובים. מען האט אנגענומען זיין פארשלאג. צוריק קומענדיג מיט די באן האבן זיי געוואלט זיך אפשטעלן ביים שינאווער רב ז"ל, אבער פאר דעם בעלזן ר' אורי איז דאס נישט געפאלן, ווייל "אז מען גייט צו א צווייטן צדיק, נעמט מען אווענק די שפע וואס איז שוין אראפגעקומען ביים ערשטן צדיק".

זיי האבן דייקא יא געוואלט פארן, דערפאר האט זיך ר' אורי אנגעטראגן אז ער וועט מסדר זיין די בילעטן פאר די באן רייזע.

זיי האבן אויפגעשטיגן אויף די באן, און נאכן פארן א לענגערע צייט האבן זיי געפרעגט דעם קאנדאקטאר ווען מען קומט אן קיין שינאווא, זיי זענען ערשטוינט געווארן צו הערן אז זיי בכלל נישט אין דעם ריכטונג... ר' אורי האט מסדר געווען די בילעטן לויט זיין געשמאק.

די אנדערע צוויי שותפים האבן איבערגעקוקט דעם סדר פון די סטאנציעס, וואו מען גייט דורכפארן. באמערקנדיג באשטאנא - בושטינא, וואו עס האט דאן געוואוינט הרה"ק רבי מרדכי מנאדווערנא זצ"ל, האבן זיי באשלאסן זיך דארט אפצושטעלן קענגן דעם רצון פון זייער שותף ר' אורי.

אריינקומענדיג צום רבי'ן רבי מרדכי'לע ז"ל האט זיך ר' אורי נאכגעשלעפט פון אונטן. רבי מרדכי האט זיי מקבל פנים געווען,

זאגנדיג גלייך פאר'ן לעצטן אין די רייע, "אז מען גייט צו איין צדיק גייט מען נישט צו א צווייטן..."

דערנאך האט ר' יצחק ליכטענשטיין געוואלט דערלאנגען זיין קוויטל צום רבי'ן, זאגט אים דער רבי, "פון דיר וועל איך נישט נעמען, ווייל דיין זיידע (רבי הלל קאלאמייער ז"ל) האלט נישט פון מיין שפעט דאוונען..."

דאן האט ער זיך געוואנדן צו ר' גבריאל קליין "פאר אייך האב איך אוועקגעלייגט דעם פערטן כוס פון די סדר נאכט". ר' גבריאל האט זיך מודה געווען אז ער איז געווען זייער מיד, און איז אנטשלאפן געווארן פאר'ן טרונקען דעם פערטן כוס, אבער ער איז נישט שולדיג, ער איז געווען ערב יום טוב זייער פארפארעט...

דער רבי האט אים נישט געלאזט אויסרעדן, זאגנדיג "טאקע דערפאר האב איך אייך אוועקגעלייגט, טרונקט און עס וועט אייך זיין א כפרה". די פלעשל ווין איז געשטאנען אויבן אויפן שאנק שוין אינגאנצן שטויביג, עס האט נישט געשמעקט פאר ר' גבריאל, אבער דער רבי האט אים געשטופט דאס אויסצוטרונקען...

פירט אויס ר' יצחק ע"ה, "וועז איך זעה דאס נישט מיט מיינע אייגענע אויגן, וואלט איך דאס נישט גענגלייבט, דריי מאל רוח הקודש!" זכר צדיק לברכה.

זוכה געווען אין די ירושה...

נאך די פטירה פון ר' יצחק ע"ה, האבן די גבאים פון כולל

שומרי החומות דן געווען פאר וועמען עס געהערט זיין "ירושה". און אזויווי איך האב אים באדינט, האב איך "זוכה געווען" צו קריגן זיין כאלאטל און זיין הויכע רבנ'ישע הוט. (אזא ארעמקייט האט געהערשט אין ירושלים דאן אין יענע טעג).

עֲוֹבְדוֹת וּדְבְרֵי תּוֹרָה שֶׁשָּׁמַעְתִּי מִפִּי הַגָּה"צ רַבִּי יִשַׁעְיָ' אַשֶׁר זְעַלִיגּ מַרְגַּלִיּוֹת זְצַ"ל

"שובו בנים שובבים חוץ מאחר"

איך האב איינמאל געטראפן הגה"צ ר' ישעי' אשר זעליג מרגליות זצ"ל. ס'איז דעמאלט געווען די וואכן פון שובבי"ם. אין די וואכן פירן זיך ערליכע אידן צו עוסק זיין בתורה און מען פאסט תעניתים.

דערציילט מיר רבי אשר זעליג זצ"ל, אז ער איז געווען אין ישיבת המקובלים, אלע ישיבה לייט האבן געפאסט, געזאגט סליחות, און געמאכט א פדיון נפש.

נאכן דאוונען איז איינער צוגעגאנגען צום ראש ישיבה הגאון המקובל רבי חיים דוויק זצ"ל און האט אים געפרעגט, אזויווי ער איז א שוואכער מענטש מיט שוואכע כוחות, אן קיין מעגליכקייטן צו פאסטן, ויל ער ויסן, אפשר איז מעגליך אז ער זאל צאלן פאר א צווייטן, און יענער זאל פאסטן אנשטאט אים.

רבי אשר זעליג האט געהערט די שאלה, אבער ער האט נישט געהערט וואס רבי חיים דוויק האט יענעם געענטפערט.

יענעם טאג איז רבי אשר זעליג אריין צו זיין רבי'ן, דער

בארנובער רב הגה"צ רבי אברהם שמחה האראוויץ זצ"ל. ער האט אים דערציילט פון די אינטערעסאנטע שאלה. אויף די רגע ענטפערט אים דער רב זצ"ל מיט א מליצה, "שובו בנים שובבים חוץ מאחר", מען דארף תשובה טוען אליינס, נישט דורך אן אנדערן.

די עצה פון דעם אשל אברהם מבוטשאטש זצוק"ל

נאך האט מיר רבי אשר זעליג דערציילט, אז ער האט געפרעגט דעם בארנובער רב זצ"ל, ס'איז מבואר אין שולחן ערוך אורח חיים, אז יעדן מאל וואס מען זאגט ארויס דעם נאמען פונעם אויבערשטן, דארף מען אינזינען האבן די כוונה דערפון, אדון הכל, היה הוה ויהיה, און אזוי ווייטער.

אבער אזויווי ס'איז זייער שווער אינזינען צו האבן די כוונה יעדן מאל, איז דא אן עצה פון הגה"ק מבוטשאטש זצ"ל, אז צופרי, פאר מען זאגט די ברכות זאל מען מאכן א גילוי דעת אויף א גאנצן טאג, און עס ווערט גערעכנט ווי גלייך מען איז שטענדיג מכוון א גאנצן טאג.

פרעגט יעצט רבי אשר זעליג, היות ס'איז מבואר אין די ספרי קבלה, אז ווען מען זאגט ארויס דעם שם הוי' זאל מען אין איינוועגס אויך אינזינען האבן דעם אויסשטעל פון די אותיות הוי' מיט אדנ-י אויף דעם אופן י-א-ה-ד-ו-נ-ה-י (בשילוב), צי מען קען מאכן דערויף אויך צופרי א גילוי דעת אויף א גאנצן טאג אדער נישט.

דער בארנובער רב זצ"ל האט אים אויפן ארט געענטפערט, יא מען קען. ער האט צוגעלייגט א מליצה, די גמרא אין מסכת תענית דף ה' ע"ב דערציילט, ר' נחמן און ר' יצחק האבן געגעסן אינאיינעם, וועו זיי האבן זיך געזעגענט האט איינער געזאגט צו זיין חבר, גיב מיר א ברכה, האט אים זיין חבר געענטפערט, איך וועל דיר זאגן א משל:

א מענטש איז געגאנגען אין א גרויסע וויסטע מדבר אונטער די ברענענדיגע זון, ער איז געווארן פארמאטערט און אויסגעדארשט. ענדליך האט ער דערזען א שיינעם בוים מיט גרויסע צווייגן וואס ווארפן א געשמאקן שאטן, און ביי די זייט פליסט א טייכל מיט לויטערע וואסער. ער האט זיך דערכאפט דאס הארץ און אפגעקילט אונטערן שאטן.

איידער ער איז אוועקגעגאנגען האט ער איבערגעלאזט די ברכה פאר דעם בוים, און געזאגט, "אילן אילן, במה אברכך, פירותיך מתוקים וצלך נאה, אמת המים עוברת תחתיך, אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעים ממך יהיו כמותך". דאס זעלבע איז מיט דיר, האט דער אמורא אויסגעפירט, יהי רצון שיהיו צאצאי מעיך כמותך, אז דיינע קינדער זאלן זיין די זעלבע ווי דו".

האט דער בארנובער רב געטייטשט, איל"ן איל"ן, די גימטריא דערפון איז צ"א, געוני דעם צוזאמענשטעל פון ביידע שמות הקדושים הוי' אדני צוזאמען. אילן אילן במה אברכך, וויאזוי קען איך דיר לויבן, וויאזוי קען מען שטענדיג מכוין זיין אז דער שם זאל זיין צ"א, "אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעים ממך יהיו כמותך", אז אלע שמות וואס מיר וועלן שפעטער אין טאג זאגן –

יהיו כמותך, זאלן זיין ווי גלייך איך וואלט ווען אינזינען געהאט, יהי רצון שיהיו צאצא"י, די אלע שמות וואס דארפן באטרעפן צ"א זאלן זיין אזויווי די ערשטע.

הגה"צ רבי שמואל קופנית, מייסד שיכון הרבנים

אין שנת תשי"ז האב איך געשריבן מיין ערשטע ספר תורה בעזהשי"ת, פאר הגה"צ רבי שמואל קופנית זצ"ל, ראש פליטי רוסיא, ומייסד שיכון הרבנים פאר עלטערע רבנים פון פארן קריג וואס זענען נעבעך ארויפגעקומען בעירום ובחוסר כל.

דער סדר איז געווען, אז ביים ענדע פון יעדע דריי עמודים וואס איך האב געשריבן, בין איך אריבער צו רבי שמואל, און ער האט מיר באצאלט. ווען די ווערד פון די געלטער זענען געפאלן, האט ער פון זיין אייגענעם ווילן מיר צוגעלייגט איין פונט (די ענגלישע מטבע), און אזוי אויך א פונט פאר די גאנצע צייט צוריק פון אנהויב, זאגענדיג, "אז ער ויל טוען די מצוה פון שרייבן א ספר תורה קען ער נישט צולאזן אז דער סופר זאל זיך מוטשענען מיט פרנסה..."

די אמאליגע נשים צדקניות

איינמאל בין איך ארויף צו אים אפנעמען מיין געהאלט, פרעגט מיר רבי שמואל, "איר זענט אן אונגארישער?". זאג איך אים, "יא, איך בין דארט געבוירן, איך בין גארנישט שולדיג..."

פרעגט מיר ווייטער רבי שמואל, "פון וואו נעמט זיך דער מנהג אז נאך די חתונה שערן זיך די פרויען אפ די האר?"

איך האב אים פראבירט צו ערקלערן, אבער ער פארשטייט גארנישט.

ענדליך האט ער באשלאסן אז ער גייט פרעגן זיין אלטע מומע וואס וואוינט בי אים אין שטוב. די מומע איז געווען א ליטוויש אפשטאמיגע פרוי און איז שוין געווען נאענט צו די הונדערט יאר.

ער רופט איר צו, און דערציילט אז אין אונגארן האבן זיך אלע פרויען געשוירן די האר, אפשר געדענקט זי עפעס אין דעם ענין.

זי האט אויפגעהויבן איר האנט פלאך און געזאגט: "אזויווי דער האנט פלאך, אזוי האבן אויסגעזען אלע פרויען פון אמאל, נאר צוליב די גזירות און צרות פון אלע סארטן האט מען פראבירט צו באהאלטן אז מען האט חתונה, איז דער מנהג געווארן אפגעשוואכט".

החסיד הישיש רבי ניסן ז"ל

אין ירושלים האב איך געשריבן סופרות אין שטוב פון מיין ידיד הרה"ח ר' חיים ברוך באש ז"ל, סופר סת"ם מחסידי וויזניץ, (ליידער האט ער נישט געקענט חתונה האבן נאכאמאל נאך די קריג). מיטאג צייט, בערך האלב נאך צוויי זענען מיר צוזאמען אריבער צום חבד'סקער שטיבל צו לערנען אביסל.

מיר האבן דארט אויפגעמערקט אן אינטערעסאנטער עפיזאד. איןווינקל פון שטיבל זיצט א איד, א זקן מופלג, געזאגט

האט מען אז ער האט דערגרייכט די הונדערט יאר, געהייסן האט ער ר' ניסן ז"ל. ער איז געזעצן א גאנצן טאג איינגעהילט אינעם טלית, און געדאוועט מיט א געוואלדיגן געשמאק, ווארט ביי ווארט, פונקט ווי מען ציילט געלט.

אינמיטן קומט אריין זיין אייניקל, א קליין מיידעלע, און גייט צו צום זיידן, "זיידע זיידע, די באבע גרייט שוין צו דאס עסן". ר' ניסן מאכט מיט די האנט "נע נע".

נאך א פאר מינוט, די מיידעלע ערשיינט ווייטער, "זיידע, די זופ איז שוין ווארעם". דער זיידע קוקט קוים אויף איר.

נאך א פאר מינוט, "זיידע, די פערפל קילט זיך שוין אויס. דער זיידע האט איר קוים באמערקט. דער עפיזאד האט זיך איבערגעחזר'ט טאג נאך טאג.

איין טאג איז מיין חבר ר' חיים ברוך צוגעגאנגען צו ר' ניסן נאכן דאוונען, און אים געפרעגט, "ר' ניסן, האט איר באמערקט אייער אייניקל?". "יעה", זאגט ער.

"אויב אזוי, פארוואס האט איר בכלל נישט געענטפערט ווען זי האט גערעדט צו אייך?" פרעגט ר' חיים ברוך.

"וואס הייסט?" וואונדערט זיך ר' ניסן, "איך האב געהאלטן אינמיטן דאוונען, איך האב געזאגט 'כי רוצה ה' בעמו'. דאן גייט ווייטער". זאגט ר' חיים ברוך.

"פארוואס איז מיר נישט גוט דא? איר פארשטייט, קודשא בריך הוא לאזט אפ אלע וועלטן און וועהלט זיך אויס כלל ישראל, כי רוצה ה' בעמו, ווי זאגט זיך עס ארויס אזוי לייכט..."

דער אלטער זקן האט געערעדט מיט אן אייפער און ברען, נישט פארשטייענדיג אז מען קען דאס זאגן מיט איין אטעם...

מיר זענען אוועקגעגאנגען מיט גרויס התעוררות, און מיין חבר זאגט מיר, "אויב דאס הייסט געדאוועט האבן מיר קיינמאל נישט געדאוועט..."

* * *

איך האב געהערט פון האדמו"ר רבי יוסף מאיר כהנא זצ"ל מספינקא ירושלים תובב"א, אז ער האט א קבלה אז אין ראפשיץ האט מען שבועות געזאגט "אהבה רבה" לאנגע שעות.

און נאמען פון הרה"ק רבי נפתלי מראפשיץ זצ"ל האט ער נאכגעזאגט אז ביי נשמת קען מען אויס פועלן ישועות, די ר"ת פון נ'שמת כ'ל ח'י איז נכ"ח, און יצחק אבינו האט מתפלל געווען נכ"ח אשתו און אדורכדעם געהאט א ישועה.

נאך האב איך געהערט פונם ספינקער רב'ן זצ"ל אז ער איז געווען אין מונקאטש ביים הייליגען מנחת אלעזר זצ"ל פיל מאל, די טישן און דברי תורה זענען אלע געווען אויף א גאר אן הויעכן פארנעם כידוע, ביי שלש סעודות וועו מען האט אנגעצינדן די ליכט פלעגט דער מנחת אלעזר זצ"ל רעדן אויף די 'אגודה' מיט אזא שארפקייט אז אפילו אזאליכע וואס זענען געווען פונם קנא'ישן לאגען האבן זיך געוואונדערט...

הגה"ק מריבניץ זצ"ל

ביי א געלעגענהייט האב איך געוויילט אין מאנטריאל

קאנאדא, איך האב געלערנט אינם בית המדרש פון הגה"צ רבי יעקב יצחק נייַמאן זצ"ל אב"ד פאפא ודומ"ץ דקהל בעלזא, מ'האט זיך דארט געגרייט אדורך צופירן א גט, ווי איך האב פארשטאנען איז דאס געווען א שווערע קאפלעצירטע גט און מיט גרויסע שווערִיקייטן איז געלונגען פאר די רבנים צוזאמען צוברענגן ביידע זייטן.

און דא האט זיך פלוצלינג געפענט די טיר און עס שפרייזט אריין כ"ק הגה"ק מריבניץ זצ"ל, דער רבי זצ"ל קוקט ארום און פרעגט צו וואס מען איז דא פארזאמעלט, האט מען אים דערציילט איבער דעם גט וואס מ'גייט אט אט אדורכפירן, רופט זיך אן דער ריבניצער רבי זצ"ל "אז מען זאל נישט ענדיגן דעם גט ביז ער גייט אין די מקוה".

מ'האט פראבירט מסביר זיין דעם רבין אז א יעדע מינוט וואס מ'שלעפט ארום קען פארשפילן דעם גט אין די בייזע צדדים וועלן זיך פארשפרייטן צוליב פרישע קליניקייטן וואס קומען ארויף א יעדע מינוט.

דער רבי זצ"ל האט אבער ווידער און ווידער געבעטן אז מ'זאל אביסל ווארטן ביז ער וועט גיין "אין וואסער".

קענגשטעלן זיך האט מען נישט געוואגט, און דער בית דין האט זיך געזעצט ווארטן אומגעדולדיג, צום ענדע, איז קיין גט יענעם טאג דארטן נישט פארגעקומען...[46] איך האב געקענט

[46] איך ווייס נישט אויב דער רבי זצ"ל האט נאך די מקוה געוועדט צו די פארפאלק אדער נישט.

דאס פארפאלק, זיי האבן צוזאמען אויפגעשטעלט א הערליך אידישע שטוב. זכר צדיק לברכה.

מיין לעב'נס באגלייטערן שתחי'

מיין לעבנ'ס באגלייטערן האשה הצדיקת מרת עלקא תחי' עמו"ש בת הרה"ח ר' יצחק (ב"ר נפתלי ורחל צוקערמאן) מלמד תשב"ר אין די ארטאדאקסישע קהילה נאטשהאלאוי ראמעניא, נפטר ג' ניסן תרח"ץ אינעם עלטער פון פופציג יאר.

בת מרת מרים (נפטרה י"ג אייר) בת ר' יעקב (ב"ר יעקב גראססמאן ע"ה) נפטר ח' אדר תרצ"ה, ועלקא ע"ה.

אלטס אינג מיידעל איז זי געווארן א יתומה פון איר מאמע, איר טאטע האט דאן נאכאמאל חתונה געהאט קיין קלויזענבורג אין האט אויפגעבויט זיין פאמיליע פון דאסניי.

די רואיגע צייטן האבן נישט צו לאנג אנגעהאלטן, ביי די פערצען יאר האט זי פארלוירן איר באליבטען טאטן און געבליבן א קיילעכדיגע יתומה.

דורך די שווערע צייטן ווען אירע עלטערן זענען געווען קראנק און דערנאך, האט זי באקומען הילף פון אירע קרובים ספעציעל פון איר פעטער און מומע הרה"ח ר' אפרים וטויבע ווייס ע"ה פון שימלאוי.

א צייט נאך איר טאטן'ס פטירה האט זי אנגענומען ארבייט אין בודאפעסט אין דעם פאבריק פון הרה"ח ר' ישראל דוד בהרה"צ ר' יצחק מאיר סויבל ז"ל אין זיין שוואגער ר' אליעזר ב"ר

נחמן פריעדמאן, זיי האבן איר זייער מקרב געווען אין זיך געזארגט פון איר אזוי ווייט אז זי האט זיך געשפירט ווי א מיטגליד אין זייער פאמיליע.

די שוועדע צוואה

זי איז ענדליך אנגעקומען אין די שידוכים יארן, און די צוואה פון איר טאטן איז געשטאנען אז זי זאל נישט א כלה ווערן נאר מיט א בחור א תלמוד חכם, א ישיבה בחור איז דאן אין די גרויזאמע פינסטערע תקופה געווען א זעלטענהייט, און האט געקאסט א גרויסע נדן וואס די ארימע מיידעל האט נישט געקענט אהערשטעלן מיט איר בעסטען ווילן, מיט גרויס פארצווייפעלונג, אבער מיט א זעלטען פעלזען פעסטע שטארקייט איז זי געשטאנען און געהאפט צו קענען איינהאלטען איר טאטנס ווילן, בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו, בהשגחה פרטית בין איך ישיבה בחור אנגעקומען קיין פעסט, דער מסבב כל הסיבות האט אזוי צוגעפירט אז אין דער גרויסער שטאט האב איך געטראפן אינמיטן דעם רוישיגן מארק ר' שם טוב מייער ז"ל אין ר' יוסף ווייס ז"ל אין זיי האבן מיר צו'גע'שדכנ'ט צו איר בשעה טובה ומצלחת עמו"ש.

דער דעת תורה ראטעווענט

אין די שטוב פון ר' אליעזר פריעדמן זענען איינגעשטאנען פילע רבנים אין אדמורי"ם צווישן זיי הגה"ק רבי אהרן מבעלזא ז"ל אין זיין

ברודער הגה"צ אב"ד בולגעריי זצ"ל, געווען איז דאן שוין אינעם ברען פונעם קריג האט זי געפרעגט דעם בולגעררייער רב זצ"ל צו זי זאל בלייבן אין דער גרויסער שטאט בודאפעסט אדער ליבערשט גיין זיך אויסבאהאלטען אין די דערפלעך ארום. דער רב האט איר גערַאטען אז "זי זאל זיך האלטן צו די גרויסע שטעט". זי האט געהארכט זיין דעת תורה אין געבליבן אין פעסט.

ווי באוויסט האט זיך אין פעסט אנגעהויבן די דעפארטירונגען נאנט צו די ענדע פון דעם דייטשען מארד מאשין, וואס דאס מיינט, מען האט געהאט מער שאנסען זיך צו אויסבאהאלטען און איבערלעבען דעם ביטערן קאשמאר.

די קייט פון זעבארע ניסים

טראץ די קורצע תקופה וואס די דייטשען מיט די אונגארישע נילאשעס ימ"ש האבן געהערשט אויף פעסט, פארט אין די קורצע צייט האבן זיי באוויזען דאס ארגסטע ביז צו די לעצטע מינוטן פון זייער הערשאפט ימ"ש, מיין פרוי תחי' איז פארשלעפט געווארן אין א פארשטאט נעבן פעסט צו ארבעטן שווערע צוואנג'ס ארבעט פאר די אונגארישע ארמיי.

מען האט דאס שוואכע מיידל באפוילן אריין צו טאנצען אין א גריב און ווייטער גראבן די 'שוץ גראבן' ווי די סאלדאטן זאלן זיך קענען באשיצן אנטקעגן דעם בעפארשטייענדן רוסישן אנגריף. מיט שוואכע כוחות האט זי געהאקט מיט א שווערען האק און ארויס געווארפען די זאמד פונעם גריב וואס איז געווען אין דער

הייך פון א מענטש. די שווערע ארבייט איז נישט געווען פאר אירע פיזישע מעגליכקייטן, איז איר איינגעפאלן זיך צו גיין אפרעדן צום לאגער קאמאנדיר אז זי איז שוואך אין קראנק, און עס איז איר אוממעגליך וויטער אנצוגיין אזוי.

דאן האט שוין געהערשט אין אונגארין פרעמיר סאלאשי ימ"ש אונטער די דירעקטע באפעלן פונעם דייטשען פירער ימ"ש. אן ארבייטסלאזער איד האט נישט געהאט קיין ווערט און קיינע לעבנ'ס רעכטען. מיט דעם אלעם האט איר דער באשעפער באשערט צום לעבן און זי האט געפונען רחמנות אין די אויגן פונעם קאמאנדיר און ער האט איר געגעבן רשות אהיים צוגיין קיין פעסט.

דערצו האט ער באפוילן פאר א זעלנער אז ער זאל איר אהיים באגלייטן, אן עהרע וואס וויניג אידן האבן דאן געקריגן, דער זעלנער האט איר אפגעפירט ביז צום צענטער פון שטאט און דארט האט ער איר אראפגעשטיפט פונעם וואגן, זי איז געבליבן שטיין אליינ'ס מיטן גרויסען געלען שטערן אויף א גאס ווי עס איז געווען פארבאטען פאר אידן צו גיין.

מיט א שרעקליכע טויט שרעק האט זי זיך געמומען לויפן ביז זי האט דערגרייכט די הויז פון די טאכטער פון ר' ישראל דוד סויבל, רבקה שטערן (רייך) ע"ה, וועלכע איז געווען פארשטעלט פאר א אונגארישע גויטע, זי האט געהאפט אז זי וועט דארט קענען געפונען א צייטווייליגע שוץ, אנקומענדיג אהין האט איר פריינדין מיט זארג איר געזאגט, אז זי מיינט אז מען האט שוין אנדעקט ווער זי איז, און אז זי וועט איר אריינעמען וועט דאס נאר

פארשטארקען דעם פארדאכט, אן קיין אויסוואל איז זי געלאפען ווייטער און האט מיט א העכערע שמירה דערגרייכט די הויז פון ר' ישראל דוד סויבל.

דער הייליגער אויסוואל

איין נאכט האט זי גענעכטיגט אין זייער דירה, צומארגנס איז פארגעקומען א איבערפאל פון די נאצי'שע רוצחים צוזאמען מיט זיערע אונגארישע מיטארבעטער די נילאשעס ימ"ש. זיי האבן אלעמען ארויסגעשטופט און אנגעהויבן זיי ארויפצולאדענען אויף א לאסט טראק.

דער גויא'ישער הויז פארוואלטער (SUPER) איז געשטאנען אין די זייט און צוגעקוקט דעם גאנצען ספעקטאל. אט האבן די נילאשעס ימ"ש ארויסגעברענגט מיין פרוי תחי'. דער פארוואלטער איז צוגעלאפען צו זיי און געשריגן "לאזט איר אפ, זי איז זייער א קראנק מיידל", ער האט איר א כאפ געטוהן און אראפ געלאפען מיט איר צום קעלער און האט פארקלאפט די טיר נאך איר. בס"ד האבן אים די רשעים געלאזט טוהן וואס ער ווייל און זי איז געראטעוועט געווארן כאטש פון דעם אויסזידלונג.

זיצענדיג אינעם קעלער האט זי אנגעהויבן ארויינצוטראכטן וואס עס האט פאסירט אין די פארלאפענע קריטישע מינוטן, ביז דער גוי האט איר געראטעוועט, זייער פיין, אבער פארוואס האט ער זיך איינגעשטעלט איר צו ראטעווען, צו האט ער בלויז געהאט רחמנות אויף איר, אדער ליגט דערין עפעס א

שרעקליכער ציל... די היליגע זארגן האבן איר נישט געגעבן קיין רוה, ביז ותנס ותצא החוצה, זי איז ארויס אויפן גאס אריין אין דעם לייבן גרוב, מיט שאנסן אזוי נידעריג וויל נול איבערצולעבן, אלעס פאר'ן היליגען באשעפער, און דאס אלעס פונקט אינמיטען דעם גרעסטען הסתרת פנים, האט דאס אינג מיידל געוואוסט דעם אמת אין געוועו גרייט פאר מסירת נפש.

געפונען איינס אין א מיליאן

זי איז ארויס געלאפען פונעם קעלער אין אנגעהויבן צו וואנדערן אין די פעסטער גאסען אן קיין ציל, ציטערנדיג פארן אייגענעם שאטן. אזוי לויפענדיג און זיכענדיג א ליידיג ווינקל, א צושאסענער הויז ווי זיך צו קענען באהאלטען, איז פלוצלונג אנגעפארן א דייטשער וואגן געפירט דורך א אינגער דייטש עס. עס. אפיציר.

זי האט פארפעלט א אטעם און געווארן פארגליווערט פאר שרעק, דער וועגעלע האט זיך דערנענטערט, צו איר שאק זעט זי אז דערויף זיצט נישט קיין צווייטער נאר איר קרוב ר' משה צוקערמאן ז"ל..., צווישען די טויזענטער געסלעך, און מיליאנען בלוט דארשטיגע מאדיארן אין נאציס האט זיך אנגעטראפען איר קאזין דער פארשטעלטער עס. עס. אפיציר, שומר מצוה לא ידע דבר רע.

משה צוקערמאן האט זיך אויפגעהאלטען אין איינע פון די 'שווייצער שוץ הייזער' (אזוי ווי די שווייצער רעגירונג איז געבליבן

נייטראל אין די מלחמה האבן זיי פארלאנגט אז זייערע בירגער זאלן באשוצט ווערן). וועו עס פלעגט זיך אויספעלען האט ער זיך פארשטעלט ווי א נאצי און געפארן ברענגן מיט זיין וועגעלע אביסל לעבנ'ס מיטלען.

משה האט איר באלד געהייסן אויסטוהן דעם גאלן שטערן, און איר געהייסען זי זאל זיך דא אביסל ארום דרייען ביז ביז ער גייט פראבירן צו ערלעדיגן אז זי זאל קענען קריגן שוץ רעכטען אין דעם שווייצער הויז.

זי האט געהאט מיט זיך איין וועדטופלער ארטיקל, די רעקל וואס מען האט געקויפט אלס שטאפיר פאר אי באליבטער חתן, זי האט דאס אהין געגעבן פאר משה צוקערמאן אז ער זאל פראבירן דערמיט אינטערצוקויפן די וועכטער ביים אריינגאנג.

בס"ד איז געלונגען זיין שתדלנות און זי איז געווארן אריינגעלאזט אין דעם שווייצער הויז. (א צווייטער וואס פלעגט זיך איינשטעלן צו העלפען די אידן אין דעם שווייצער הויז איז געווען הרה"ג ר' ישראל מרדכי גראססמאן ז"ל).

די קייט פון ניסים איז ענדלאז און אוממעגליך איבערצוגעבן. יעדער טאג אינעם הויז אז מען האט דארט איבערגעלעבט טראץ די שווערע הומענטארישע אומשטענדען, טראץ די איבערפעלער פון די רשעים, איז געווען באגלייט מיט ניסים, ביז זי האט ענדליך דערלעבט די טאג וואס די רוסישע ארמייען האבן אריינמארשירט און איר באפרייט פון די נאצישער אוקפאציע.

נאך די ענדע פונם קריג

נאכן קריג איז זי זאפארט געלאפן צום הויז פון ר' ישראל דוד סויבל, און געהאפט צו טרעפען באקאנטע, ליידע האבן כמעט אלע געפעלט הי"ד.

נאך א צייט זענען אנגעפארן מיינע עלטערן צו די הויפט שטאט פעסט האפענדיג צו הערן עפעס לעבעדיגע גריסן. זיי האבן איר געפינען, זי האט זיי אריינגערופען אין האט דערלאנגט א ביסל ווארימע זופ, מ'האט געגעסן וועו טרערן זענען געפלאסען פון די אויגן, מ'זיצט מיט די כלה אבער ווי איז דער חתן האט קיינער נאכנישט געוואוסט.

א נייע לעבן

איך בין אהיים געקומען, מיר האבן חתונה געהאט אין א גוטע שעה, די זעלבע ניסים וואס מיר זענען געווען געוואוינט צו זעהן האבן ווייטער אנגעהאלטן, און געגעבן כח און מוט צו גיין ווייטער און לייגן די שוידערליכע בילדער פון אונטען.

מיר האבן געוואנדערט ארום גאנץ אייראפא ביז מיר האבן דערגרייכט צו די גרעניצען פון ארץ ישראל, אין דעם לאנגען וועג איז מיין פרוי תחי' געשטאנען אויף דער וואך אין מחנך געווען די קינדער מיט די גרעסטע מאס איבערגעבנקייט וואס עס איז שייך.

באלד וען מיר האבן דערגרייכט ירושלים עיה"ק האט זי מיט ליבשאפט אנגענומען דער דארטיגער צניעות'דיגע טראגע מיט א

שמחה של מצוה.

אין ארץ ישראל האבן מיר ווייטער אדורך געלעבט די מלחמות פון די מלכות המינים ביי איין פאל, ווינטער תשל"ז לפ"ק, האט א באמבע אויפגעריסען און אונזער בנין ווי מיר האבן געוואוינט, דער הויז איז איינגעפאלען ביז אונזער טיר, א שכינה איז ל"ע אומגעקומען אין איינער איז שווער געשעדיגט געוואָרן אבער אין אונזער דירה האט ב"ה גארנישט פאסירט.

אלה תולדות האדם

דאס איז מיין לעבנ'ס געשיכטע, די שילדערונג פון די ערשטע טייל פון מיין לעבן. טאקע א קורצע תקיפה פון א פערטל יאר הונדערט אבער עס איז געווען 'בא בימים'.

וואך נאך וואך, טאג נאך טאג, ביז צו די קליינטשיגע מינוטין אלעס איבערגעפילט מיט א זעלישע פארגעניגן זיצענדיג אונטערן שאטן פון אונזערע הייליגע רבי'ס נשמתם עדן. ריין און נאקט פון יעדע שפיר ערדישע קערפרליכע פארגעניגן, אבער וועמען אינטערעסירט עולם הזה, חיי שעה, אינדערצייט וואס מען קען זיך וואַרעמען אין די ליכט פון דעם אור עולם ?.

כי לא על הלחם לבדו יחי' האדם, דאס האט מען מיר געלערנט פון די פריעסטע אינגע יארן, קיין געזונטע ערנערונגן האבן מיר קיינמאל נישט געקריגן, נאר געווען געוואוינט אדורך צו שטיפן דעם טאג אפילו אן קיין געהעריגע מאלצייט.

דאס איז געווען ביז צו דעם גרויזאמען קריג, וואס דעמאלטס

האבן מיר באשיינפערליך געזעהן אז מען קען בלייבן לעבן אפילו אן עסן. דורך א גאנצער יאר האבן מיר זיך ערנעהרט מיט בלויזע וואסער מיט ברעקלעך קארטאפעל. דער באפעל פון השי"ת האט אבער געלויטעט אז 'יוסף מאיר בן היצל' דארף בלייבן לעבן דערפאר בין איך געבליבן לעבן.

אם ד' לא ישמר עיר שוא שקד שומר. איך האב מיטגעלעבט שקיעת החמה פון כלל ישראל, דער מלאך המשחית האט באקומען די פילע רעכטען אויף כלל ישראל.

הונגער און קרענק, מערדליכע קלעפ און געצילטע שיסערייען זענען געווען א נאטירליכער שפיל פאר די רשעים ימ"ש. מיר האבן נישט געהאט די מינימאלסטע האפענונג צו איבערלעבן דעם ביטערן קאשמאר. מיר האבן פארט איבערגעלעבט.

פון אונטער די דירעקטע אטאקעס פון שטארקע באוואפענטע קרעפטען זענען מיר ארויס גאנץ מיט אלע גלידער. הפח נשבר ואנחנו נמלטנו.

ליבע קינדער און פריינד

איך בין געבליבן לעבן פאר א צוועק, פאר אייך. אוועקצושטעלן פון פריש הייליגע דורות, אשירה לד', איך וויל זינגען שירה, לויב געזאנגען פאר'ן הייליגן באשעפער, פאר די אלע גוטס וואס איך האב זוכה געווען צוקריגען.

אבער ווי קען מען זאגן לויב געזאנגען ווי לאנג מיין מיסיע איז נאכנישט פארפולקאמט געווארן ?

וועו דבורה הנבואה האט באזיגט די שטארקע ארמיי פון סיסרא שר צבא כנען האט זי געזינגען שירה. שטייט אין תרגום כד מרדי בית ישראל באורייתא... ואל נס ופורקנא דאתעביד להון לישראל בכן תבו חכימא למתב בבתי כנשתא בריש גלי ולאלפא ית עמא פתגמי אורייתא בכן בריכו ואודי קדם ד' (שופטים ה' ב').

אין אידישע איבערזעצונג: וועו די אידן האבן ווידערגעשפעניגט אין די תורה (איז געקומען סיסרא, וועו זיי האבן תשובה געטוהן איז ער צובראכן געווארן), אוו ווייל ער איז צובראכן געווארן, אוו ווייל די נס ווא האט פאסירט צו די אידן, דערפאר האבן די חכמים זיך געזעצט לערנען מיט די אידן תורה אפו אן קיין שרעק 'דערפאר' האבן זיי געלויבט השי"ת. ווייזט זיך אויס אז דבורה האט נישט באלד געזונגען שירה, נאר הערשט וועו עס האט זיך שוין געהערט די קול תורה פון די בתי מדרשים דאן איז פארפולקאמט געווארן די נס, דאן האט מען געקענט לויבן השי"ת.

דאס זעלבע געפינען מיר אז חנה די מאמע פון שמואל הנביא האט נישט געזינגען שירה וועו ער איז געבוירן געווארן נאר הערשט וועו זי האט אים געפירט צו עלי הכהן דאן האט זי געזינגען שירה.

דאס גלייכן וועו די אידן זענען ארויס פון מצרים אוו אריבער דעם ים, איז נישט געווען גענוג וירא ישראל את היד הגדולה, עס האט אויסגעפעלט אז זיי זאלן צוקומען צום תכלית פון ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, דאן האבן זיי געזינגען.

טייערע קינדער אוו פריינד, לאמיר דינען דעם אייבירשטען

מיט שמחה ונחת, און לויבן מיט שירה על כל החסד אשר עשית עמדי ואשר אתה עתיד לעשות עמי עם כל בני ביתי. וביחד נזכה לביאת הגואל בב"א.

❀❀❀

כבד את אביך ואת אמך

הנני בזה לקדם ברכה למע"כ אאמו"ר

הרה"ג רבי **ישראל** שליט"א
בן הרה"צ אדוני מורי זקיני
רבי **אהרן צבי** שליט"א
אב"ד דק"ק עדת יראים האלין יצ"ו
שעמד לימיני בכל אורך הדרך

ואמי מורתי האשה הצדיקת
מרת **ברכה פרידא** שתחי' עמו"ש
בת רבי **י-הוסף חיים שיינפעלד** שליט"א
אב"ד קרית הערצאג - בני ברק יע"א

חמין ושמן שסכו לי בילדותי
הן המה שעמדו לי

ביותרת הכבוד

בנם מוקירם ומכבדם
המוציא לאור

ברכת תודה

להרבני הנכבד מאוד נעלה ותיק וחסיד לב טוב,
אהוב וחביב, על כל יודעיו ומכיריו,
הרה"ח ר' **ישראל אברהם קרויס** נ"י

תלמיד חבר של זקיני הר"ר יוסף מאיר שליט"א
על השתתפותו בסכום הגון להוצאות התולדות

❀❀❀

ידידי האברך החשוב והמפואר, יפה פרי תואר,
ר' **רפאל ארי' סאלאף** הי"ו

❀❀❀

ידידי האברך החשוב והמפואר, יפה פרי תואר
ר' **נפתלי הירצקא קעסטענבוים** הי"ו

❀❀❀

תודה מקרב הלב

לכבוד הני אנשים נכבדים
מתפללי בית המדרש ישראל והזמנים
בראשות הגאון ר' ישראל דוד הארפענעס שליט"א
שהשתתפו ביד נדיבה להוצאות הספר
יתברכו כולם ממעון הברכות

ואלה יעמדו על הברכה

שהשתתפו בסכומים נכבדים לכסות הוצאות הדפוס

הרה"ח ר' **אברהם מארקאוויטש** הי"ו
הרה"ח ר' **משה לויפער** הי"ו
הרה"ח ר' **יעקב מארקאוויטש** הי"ו
הרה"ח ר' **משה יוחנן נאה** הי"ו
בני וחתני זקיני הר"ר יוסף מאיר שליט"א

❀❀❀

ר' **אהרן דימאנט** הי"ו
נכד זקיני הר"ר יוסף מאיר שליט"א
שהשתתף בסכום הגון
לע"נ אמו הצדיקת
מרת **מרים** ע"ה בת הר"ר **יוסף מאיר** שליט"א
אשת הרה"צ ר' **יחזקאל דימאנט** שליט"א
נפטרה כ"ו אב

❀❀❀

ר' **דוד יושע פארקאש** הי"ו
ואשתו מרת **הוצל מלכה** שתחי'
שהשתתפו בסכום הגון
לע"נ אביה ר' **לוי** ב"ר **שמואל** ע"ה

יתברכו ממרומים, בשפעת שלומים,
ובכל הפינים ימצאו רב ברכות וטובים,

ברכה חמה ולבביות

מקרב הלב אביע ברכת תודה למשפחת זקיני שליט"א
שמם מפארים, בהילולים ותוארים, שהשתתפו בסכומים הגונים,

ר' דוד מארקאוויטש הי"ו
ר' יצחק מארקאוויטש הי"ו
ר' מרדכי יצחק
מארקאוויטש הי"ו
ר' משה מרדכי
מארקאוויטש הי"ו
ר' אהרן מארקאוויטש הי"ו
בני וחתני זקיני
הר"ר יוסף מאיר שליט"א

ר' יוסף צבי מארקאוויטש הי"ו
ר' בעריש לויפער הי"ו
ר' אברהם יואל לעפלער הי"ו
שהשתתפו בסכום הגון נכבד
להוצאות הספר הנוכחי

וברכה מיוחדת
לגיסיי החשובים והאהובים
כל או"א בשמו יבורך ויהולל
ר' מנחם יודא דוב ראטה הי"ו
ר' יואל מערמעלשטיין הי"
ר' אברהם ברוך
ראטענבערג הי"ו
ר' אברהם יצחק
מערמעלשטיין הי"ו
ר' צבי אביגדור ראטה הי"ו

ושאר הנכדים שהשתתפו בהוצאות הספר
ר' שמואל דוד קוביטשעק הי"ו
ר' יואל מארקאוויטש הי"ו
ר' הערשי לויפער הי"ו
ר' יואל האבערפעלד הי"ו
ר' יואל נאה הי"ו
ר' חיים לייב מארקאוויטש הי"ו
ר' שמואל מארקאוויטש הי"ו
ר' יואל קויפמאן הי"ו
ר' שמואל יוסף מאנדל הי"ו
ר' דוד נאה הי"ו
ר' ישכר מארקאוויטש הי"ו
ר' מענדל בער נאה הי"ו
ר' יואל זאפיר הי"ו
ר' יואל עסטרייכער הי"ו
ר' נפתלי מארקאוויטש הי"ו
ר' שמעון דוב מארקאוויטש הי"ו
ר' שמואל אליעזר מארקאוויטש הי"ו
ר' משה יעקב מארקאוויטש הי"ו
ר' אברהם מארקאוויטש הי"ו
ר' שמעון מארקאוויטש הי"ו
ר' אהרן מארקאוויטש הי"ו
ר' אברהם יעקב מארקאוויטש הי"ו
ר' בנימין נאה הי"ו
ר' יואל לויפער הי"ו
ר' יואל שווארץ הי"ו

דריי וועלטן

א שפאציר אין די רייכע לעבנס היסטאריע פון הר"ר יוסף מאיר מארקאוויטש שליט"א, וואס נעמט אריין דעם ליינער אין דריי פארשידנארטיגע וועלטן...

מיט גרויס נאסטאלאגיע האלטן מיר מיט דעם אלטן זיסן אמאל, דאס תמימות פון אונזערע זיידעס און באבעס "אינדערהיים", דאס אויסטערלישע דחקות און ענינים פון דאס לעבנסשטייגער פאר די קריג אין אלע אידישע צענטערן, דאס געוואלדיגע התמדה אין די ישיבות פאר די קריג טראץ די מורא'דיגע ארעמקייט. דער ליינער וועט אריינגעפירט אין די "טעג עסן" ביי די בעלי בתים פון שטאט, און די "קוואטירן" פון די בחורים אין די שטעטלעך פון אונגארן און רומעניע...

דאן וועט אנטפלעקט פאר ר' יוסף מאיר הי"ו אן אנדערע וועלט, א וועלט פון צרות און פיניגונגען, אנגעהויבן פון די אונגארישע רשעים, די זשאנדארן ביי די "מונקא טאבאר", און געענדיגט ביי די מערדערישע רוצחים, די דייטשע עס. עס. און זייערע טויט מארשן, ביז צו זייער וויסטע מפלה, וואס האט אבער איבערגעלאזט זייער א טיירן פרייז פאר'ן אידישן פאלק...

נאך די באפרייאונג פון די דייטשע רשעים האבן די איבערלעבער, שנים מעיר ואחד ממשפחה, זיך גענומזן ספראווען מיט א נייע וועלט. קודם אין די. פי. לאגערן וואו זיי האבן אויפגעשטעלט א אידישן לעבן, און דאן פארן מיר מיט צוזאמען מיט ר' יוסף מאיר שליט"א קיין ארץ ישראל, וואו אנגעהויבן נאך אויף די שיף צוזאמען מיט פושעי ישראל, האט מען געדארפט קעמפן צו פירן א אידישע שטוב און אויפשטעלן אידישע דורות...